NORDISK TIDSSKRIFT

FOR

FILOLOGI

TREDIE RÆKKE

FØRSTE BIND

KØBENHAVN

GYLDENDALSKE BOGHANDELS FORLAG (F. HEGEL & SØN)

GRÆBES BOGTRYKKERI

1892—93

Redigeret af:

Karl Hude, adjunkt, dr. phil., København,

under medvirkning af:

M. Cl. Gertz, professor, dr. phil., Kbhvn.

Vilh. Thomsen, professor, dr. phil., Kbhvn.

Ludv. F. A. Wimmer, professor, dr. phil., Kbhvn.

S. Bugge, professor, Kristiania.

Johan Vising, professor, Göteborg.

Bidragydere i dette bind:

Beckett, Francis, cand. mag. København.
Bloch, V., rektor. København.
Christensen Schmidt, C. P., professor, fhv. kollaborator. København.
Drachmann, A. B., dr. phil. København.
Falk, Hjalmar, universitetsstipendiat, dr. phil. Kristiania.
Goldschmidt, M. J., cand. philol. København.
Gustafsson, F., professor. Helsingfors.
Heiberg, J. L., professor, dr. phil. København.
Hude, Karl, adjunkt, dr. phil. København.
Höffding, H., professor, dr. phil. København.
Jespersen, Otto, professor, dr. phil. København.
Jørgensen, C., adjunkt, dr. phil. København.
† Madvig, J. N.
Møller, Niels, cand. jur. København.
Olrik, Axel, dr. phil. København.
Olrik, Hans, dr. phil. København.
Paulson, Johannes, professor. Göteborg.
Petersen, P., rektor. Odense.
Rafn, H., adjunkt. København.
Søltoft-Jensen, H. K., cand. mag. København.
Vising, Johan, professor. Göteborg.

Indhold.

Anmeldelser.

Mindre Meddelelser.

Alfabetisk fortegnelse

over

behandlede forfattersteder.

(Herunder medtages ikke steder, der kun er anførte exempelvis.)

Rettelser:

S. 126, l. 18 f. n.: LV, læs IV
S. 128, l. 2 f. n.: eel, læs eek

1282

Oratio J. N. Madvigii

a. 1853 in universitate Hauniensi ad memoriam sacrorum in Dania emendatorum recolendam habita.[1]

Vetere more hodie convenimus, fautores rerum nostrarum benevolentissimi splendidissimique, collegæ clarissimi, cives academiæ optimi, quem a majorum pietate ortum eodem animorum affectu servamus, ut, inclinante in hiemem anno, illius temporis memoriam grati recolamus testemurque, quum ante plus quam tria sæcula in patria nostra eadem anni parte verior doctrinæ Christianæ sacrorumque forma, quæ sensim propagata animos sua vi traxerat, compositis certaminibus publico consensu recepta legibusque stabilita est, deinde autem non multo post hæc nostra academia, quæ ante id tempus obscura prorsus et sine viribus fuerat, instaurata est et exornata, ut novæ veritatis libertatisque vindex esset et bonarum liberaliumque artium in patria nostra propagatrix et altrix; itaque hæc natalicia quoque festa universitatis nostræ agere nobis videmur. Conversis igitur ad illius ætatis contemplationem animis occurrunt venerabiles imagines eorum hominum, qui, ardenti pietate et sancto veritatis amore impulsi, omnes ingeniorum vires intenderunt, ærumnas, odia, pericula contempserunt, ut summa et æterna bona non æqualibus tantum suis, sed etiam posteris parerent, quum eorum, quos divina providentia extra patriæ nostræ fines primos ad tenebras depellendas excitavit, ante omnes Martini Lutheri et Philippi Melanchthonis, tum eorum, qui in patria nostra, illorum exemplo incitati, institutione eruditi aut in prima doctrinæ propagatione et in ipso certamine antesignani fuerunt aut in rebus ad novam formam componendis principes et adjutores, Joannis Tausani, Georgii Sadolini, Petri Palladii,

[1] Meddelt af dr. phil. O. Siesbye efter forfatterens manuskript. Madvig har selv omtalt talen i sine «Livserindringer» s. 239, men ved en hukommelsesfejl henført den til året 1854.

tum ejus, qui inter nostrates et Germanos quasi medius interponitur, Joannis Bugenhagii; occurrit gravis et splendida persona regis pii et prudentis, Christiani tertii, quo moderante tanta res ad finem perducta est ordoque certus rerum stabilitus et futuro tempori prospectum; obversatur denique magnificum spectaculum humani generis illo et proximo superiore tempore incredibili quodam animorum fervore ad vera investiganda, ad nova tentanda, ad omnem liberum ingenii usum concitati. Sed quum hanc memoriam anniversariis orationibus omnes per orbem professores renovamus, cogimur ex tanta et tam splendida materia particulatim quædam decerpere, a quibus orationum argumenta ducamus, interdum quidem quasi ex margine et extremis partibus; quis enim aut summam omnem rerum una oratione comprehendere queat aut quis omnibus annis de iisdem rebus dicentes et materiæ per se splendidæ ipsa repetitione splendorem deterentes audire velit? In ea tamen re non eadem aut similis omnium nostrum condicio est. Nam qui ipsi in sacris litteris scrutandis et theologia tradenda occupantur, illi ad ipsum illum motum, qui Lutheri tempore in ecclesia factus est, et ad ea, quæ postea in ecclesia ex illo motu sensim nata sunt, animum conferunt et ex hac copia facile magnam varietatem ducunt argumentorum cum Lutheri, Melanchthonis æqualiumque personis et studiis aliqua cognatione conjunctorum. Alii autem, quorum studia in aliis artibus ponuntur, partim quidem in iis, quarum Lutheri ætate ne nomina quidem nota fuerint, quum res ad ecclesiæ historiam pertinentes neque ea scientia neque tam certis judiciis comprehendant, ut de iis dicere velint, in reformationis memoria laudanda illud maxime sequuntur, quod ab illis temporibus illaque mutatione ea libertas quærendi nata sit, quæ suis quoque artibus originem et incrementa dederit; audiunturque æquis animis orationes, quarum ipsa argumenta sacrorum emendationem vix ulla ex parte attingunt. Inter has condiciones media quædam mea esse videri potest, qui hodie ad vos orator progredior, propter superioris temporis instituta et propter varios casus nunc primum in communi academiæ coetu verba facturus, postquam plus quam quinque lustra in ea docui ac prope senex factus sum. Græcas enim et Latinas litteras profiteor. Quis

autem ignorat, et ad libertatem sentiendi et quærendi recuperandam et ad emendationem sacrorum præparatos magna ex parte animos esse renata antiquarum litterarum cognitione, deinde autem et inter eos, qui Lutheri formulam secuti sunt, et inter eos, qui ad idem propositum alia via ingressi Zwinglium et Calvinum duces habuerunt, summos viros theologiam exornasse et amplificasse, animorum vigorem et libertatem aluisse Græcis Latinisque litteris? Ac si brevissimo uno exemplo demonstrandum est, quanta fuerit illis temporibus, quorum memoriam hodie renovamus, hujus philologiæ, qualis quidem tum colebatur, cum theologia conjunctio, satis erit Philippum Melanchthonem nominasse; cui facile erit comites adjungere Reuchlinum, Camerarium, ceteros. Itaque quum philologi nostræ artis vetérem memoriam persequimur, incidimus non solum in illos rerum animorumque motus, qui sacrorum emendationem et præcesserunt et graviores subsecuti sunt, sed etiam in ipsos illius emendationis adjutores et propugnatores, quibus sane initio ex contraria catholicorum parte intercurrunt homines non minus antiquarum litterarum studio præstantes; sensim tamen hujus philologicæ scientiæ laus prope omnis ad homines ecclesiarum a catholica dissidentium translata est. Sed quum in illius ætatis memoriæque cogitationem ego orationis hodie habendæ argumentum circumspiciens me conjecissem, quum ipsa per se illius ætatis studiorum contemplatio tum mehercule occasio de his rebus cogitandi, nata a consilio vel potius necessitate Latinæ orationis habendæ, animum etiam renitentem trahebat ad rem et vulgo commemoratione jactatam et a me ipso sæpe agitatam denuo considerandam. Quis enim nescit, illis temporibus, quæ circa sacrorum emendationem fuerunt, diuque post non solum inter eos, qui in antiquarum litterarum studio aut toti aut maximam partem occupabantur, Latinæ eloquentiæ honorem fuisse, sed sermonem Latinum, non sane semper elegantem neque ex puris fontibus haustum, ita per academias esse dominatum, ut neque in disciplinis tradendis neque in publicis et sollemnibus coetibus alii locus esset; deinde autem, ipsa philologiæ arte et disciplina crescente et certiorem formam finesque nacta antiquitatisque scientia multis partibus amplificata, hunc Latini sermonis usum videmus inde a superiore

sæculo initio sensim imminutum esse, deinde autem celeriore cursu sic exolevisse, patrio sermoni cedentem, ut ex auditoriis professorum præter ipsorum philologorum quasdam scholas et exercitationes jam omnino exsulet, in his autem festis coetibus exiguæ quædam et misellæ reliquiæ supersint, et dicentibus plerumque et audientibus molestæ. Quum autem rei considerandæ initium repeterem ab ecclesiæ catholicæ nostræque et ab ipsorum reformatorum judiciis de litteris antiquis et simul ad omnem litterarum et artium insecutis sæculis condicionem animum circumferrem, videbar mihi animadvertere, interdum ab iis, qui restitutum tandem aliquando in sua jura patrium sermonem laudarent, in re et recta et necessaria commemoranda tamen paulo iniquius et acerbius de superioribus temporibus judicari et in unam rem eas querelas reprehensionesque conferri, quæ ad plures conjunctim pertinerent, et obscurari nonnihil cum periculo erroris apud imperitos quandam institutorum academicorum proprietatem, neque prorsus inutiliter inepteve facturum credebam, si quis, quoniam ipsa summa res controversiam jam non haberet, adhibito judicii temperamento ab re justissima omnem iniquitatis erroris que accessionem arceret. Neque tamen hanc dicendi materiam nunc sumere in mentem venisset, nisi crederem, perpaucas ex hoc loco posthac habitum iri Latinas orationes, fierique posse, ut hæc ipsa hodie ejus totius consuetudinis in nostra academia quasi parentalia essent; in parentalibus autem quæ habeatur oratio, eam æquum est et ejus, cui parentetur, benevolam mentionem habere et nimis severi judicii deprecationem. Quod autem occurrebat, quum paucissimi nunc omnino Latine dicentem libenter aut saltem æquis animis audirent, minus etiam fortasse vos de Latine dicendo orationem Latinam laturos esse, videbar mihi non impudenter a vobis petiturus esse, ut, si alios his annis non raro saltem conquerentes pluribus verbis de molesto Latini sermonis usu audivistis, mihi, Latinæ linguæ professori, paulo plus concederetis in hoc argumenti genere libertatis. Dicturus sum enim de usu linguæ Latinæ e coetibus academicis sine contumelia et judicii errore dimittendo.

Ac primum positum esto, me non coactum invitumque ideo tantum, quod nulla jam sit spes veteris consuetudinis

aliqua ex parte revocandæ, nisi autem id fiat, exigua hæc, quæ superest, umbra neque veteris consuetudinis amatori placere neque defendi ullo modo possit, concedere iis, qui perfici mutationem velint, sed plane ex animi sententia paulo ante dixisse, recte et necessario hæc mutata esse, itaque pridem sensisse. Male enim profecto sermonis omnis naturam et vim scrutatus essem, quod feci studiose multos jam annos, si ne hoc quidem intellexissem, neque veterem exstinctamque e vero vitæ usu linguam ullo modo sufficere novis ingeniorum motibus cogitandique formis et notionibus neque homines optimo et facillimo instrumento artium tradendarum et discendarum, patrio sermone, satis ad eam rem exculto, arceri ulla arte posse, neque sermonis diversitate scientiæ studia a communi vita separari debere, e qua et cognoscendi causæ et impetus oriantur et ad quam quærendi fructus redire debeat. Itaque ante viginti annos sic disserui non in angulo aliquo, sed eo loco, ubi plurimos lectores exspectare possem, omnem nostro tempore Latine scribendi dicendive conatum (nisi si qui, ut historiæ naturalis periti, Latine scribendi ficta quadam specie peculiari consilio uterentur) ad Latine intelligendi exercitationem referri, neque cogi academiæ doctores posse, ut aut perpetuo in hac exercitatione versarentur aut eam semel et iterum sine ullo fructu resumerent oratiunculæ habendæ causa. Quod autem quidam veriti sunt, ne, sublata hac ex academiis Latine scribendi dicendique et docendi consuetudine, etiam in scholis litterarum Latinarum cognoscendarum linguæque ad legendum discendæ studium languesceret, non me fallit, aliquid sane in hac re periculi esse, quod veræ horum studiorum in scholis tractandorum causæ non ab omnibus intelligantur; sed ejus periculi tollendi una est ratio, ut eas causas, quam possimus, verissime et ad persuadendum aptissime proponamus, abjectis fallacibus argumentis. Inter fallacia autem argumenta hanc semper posui vel infirmissimam litterarum Latinarum in scholis tractandarum commendationem, quod in academia Latine et scribendum esset et dicendum, neque hoc academiis imponi oneris posse putavi, ut sua instituta contra veritatem accommodarent ad studia in scholis confirmanda. Ego sic et judicavi semper et judico, Græcarum et Latinarum litterarum vim in

præparandis ad studia academica ingeniis maximam esse et prorsus necessariam, quod iis contineantur omnis scientiæ historicæ initia, omnis artium institutorumque humanorum a prima origine repetendorum et cum hodierna vitæ scientiæque forma comparandorum facultas, qua ad animum vere liberandum et alendum nullum aliud præstantius adjumentum sit; in hoc fundamento constituta Græcarum et Latinarum litterarum in scholis tractatio et ad eam rationem, quæ hinc nascitur, conformata discipulos habebit alios sua sponte obsequentes et studiosos, alios, ut fit, legum imperio parentes. Illo quidem Latinitatis academicæ simulacro, quod præsertim omnium conviciis contumeliisque incessatur, neque egent instituta scholastica neque se ejus invidia onerari volunt. Atque hoc loco occurrit illa, quam significavi paulo ante mihi apparere videri, ecclesiæ catholicæ et reformatorum judicii de veteribus litteris vetereque sermone discrepantia. Ecclesia enim catholica et ante reformatorum ætatem et postea in ipsius quidem cultus divini partibus vel præcipuis et in negotiis ecclesiasticis apud sedem apostolicam, quam vocant, et inter eam peregrinosque tractandis constanter, in hominibus autem ad litteras sacras et ad ministeria ecclesiastica instituendis, quantum potuit (nam ipsa quoque temporum difficultatem in hac re sensit), Latinum sermonem retinuit, sed sejunctum fere ab antiquarum litterarum cognitione neque studiose veterum scriptorum Latinorum lectione alitum. Duo enim in hac re proposita catholicæ ecclesiæ erant, alterum ut perpetuitas et continuatio dogmatum, ejusque quæ proprio et peculiari modo traditio vocatur, formæ quoque unitate conservaretur, alterum ut ecclesiasticorum hominum ordo a laicorum vita separatus et quasi singulis populis exemptus, communi autem sermonis commercio conjunctus unum spectaret ecclesiæ caput, pontificem Romanum. Itaque his ipsis temporibus episcopos Galliæ complures videmus veteres scriptores e scholis ejici velle, Latinitatem et ibi et in cultu ecclesiastico retineri. Contra hæc Lutherus et Melanchthon quum omnem ecclesiam longe aliter atque catholici in sacræ scripturæ recte intellectæ fundamento collocarent, vehementissime linguarum veterum studia scholis et academiis commendabant, non tam Latinæ, quæ jam, qualiscumque ejus cognitio

erat, regnabat in scholis, quam Græcæ, cujus in ecclesia catholica exigua est cura, et præterea Hebrææ, ut sacræ scripturæ scriptorumque ecclesiasticorum intelligendorum instrumenta ne deessent. Neque sane ego litterarum veterum profanarum cognitionem, qualem nunc philologi sequimur, per se ab iis commendatam puto, sed sentiebant, nisi adhibitis profanis scriptoribus plene addisci veterem sermonem non posse neque sacræ scripturæ intelligentiam historiæ antiquæ institutorumque antiquorum cognitione aliqua carere posse. Sed ab hoc initio cetera proficiscuntur. Nam quum nostra ecclesia omnia, ut ita dicam, ab ipso puncto originis repetat et eo referat, necessario efficienda et conservanda est quam plenissima cognitio illorum temporum, a quibus ecclesia orta est, totiusque humani generis illa ætate condicionis. Ita sensim longius res serpit, nullus ut sit certus consistendi locus, transiturque a proxima illa et ecclesiastica cognoscendi quærendique causa ad commune studium omnis humani generis cultus a prima origine persequendi, e quo philologia nascitur. Desciscat et a Lutheri præceptis et a sua proprietate ecclesia nostra, si historicis et philologicis studiis fundamenta sua tueri desinat Itaque quum illa linguarum commendatio nihil ad Latinam ecclesiæ formam spectaret, idem Lutherus quanto studio ipse patrium sermonem excoluerit, quam eximie eum auxerit, ornaverit, omnes norunt, quamque etiam in intima ecclesiæ populum admitti voluerit neque ulla peregrinitate absterreri. Et tamen Lutherus (ne quid de Melanchthone dicam) in academica institutione nihil novavit, sed in ea ipse quoque Latino sermone usus est, non sane quod delectu habito eum in hoc genere patrio per se præstare putaret, sed quod aliter fieri posse in mentem non veniebat. Neque profecto aliter illo tempore fieri poterat. Nam neque sermo Germanicus, qui tum erat, artes inde a medio sæculo quinto decimo e Græcis Latinisque litteris in vitam revocatis haustas et renovatas capiebat aut ad eas explicandas verborum significationumque distinctarum copia sententiarumque omni modo conjungendarum certa forma et varietate sufficiebat neque subito et celeriter accommodari ad eam rem poterat neque ejus curæ suscipiendæ ulla facultas Luthero sociisve ejus erat, in aliis rebus occupatissimis. Ac

si de Germanicæ linguæ illa ætate condicione ejusque causis dicere ingrediar, longe eos fines excedam, intra quos hæc continenda oratio est. Tantum igitur dicam, hanc esse sermonis naturam, ut sensim usu cum ipsis artibus, in quibus explicandis adhibeatur, crescat, contra, si subito multis partibus uberior majorque materia, quam cui antea se præbuerit, aut prorsus alius generis objecta sit, obruatur neque materiam capiat. Id autem acciderat jam ante sermoni Germanico, quum Christiana religio in Germaniam penetravit, eo quidem magis, quod omnis illa notionum novitas non ab ipsis Germanis aliunde arcessebatur, sed ad eos a peregrinis (missionariis) importabatur. Hoc pretio constitit Christianæ religionis et humanioris vitæ communio, magno; quis negat? sed minoris parari non potuit. Quæ autem de Germanico sermone dixi, ea transferri omnia ad majorum nostrorum eodem tempore sermonis condicionem possunt; reliquos Europæ populos non persequor. Illud addamus, eo minus sacrorum emendatoribus in mentem venisse Latinam docendi formam academiis jam ab ecclesia catholica impressam removere, quod in illo communi per omnem pæne Europam animorum motu et fervore et rerum ecclesiasticarum agitatione opus erat facili et prompto instrumento sua cum aliis extra sui populi fines communicandi et alios intelligendi eoque communi, quoniam ea peregrinas singulorum populorum linguas addiscendi subsidia, quibus nunc abundamus, nulla omnino tunc erant.

Sed in ipsis sacrorum emendatoribus eorumque æqualibus hic sermonis Latini pro patrio in academiis litterisque substituti perpetuus usus non tam mirabilis videri aut reprehendi solet, quam proximis sæculis tam diu tamque tenaciter ea consuetudo servata; accusaturque vehementer academiarum superbia quædam reliquum populum contemptim a se suisque rebus segregantium cum magno, ut putant, litterarum populorumque damno. In quo ego multo minus superbiæ fuisse puto, præsertim in hominibus alioquin satis humilibus et demissis nec se a plebe, e qua oriebantur, reliquo vitæ instituto separantibus, quam superstitionis et ignaviæ; deinde hujus ipsius et culpam et damnum exaggerari ultra id quod verum sit judico, quod hæc una pravitas a reliqua illorum temporum condicione sejungatur. Ac primum animadverti

velim, has, de quibus loquimur, academias et scholas non ex ipsis populis natas deinde se a populorum sermone et rebus avertisse et removisse, sed contra ex monachorum claustris ortas et progressas originis vestigia necessario servasse. Deinde academiarum, quoniam scholæ sunt, primum hoc est officium primaque hæc esse cura debet, ut traditas acceptasque a prioribus artes et disciplinas propagent earumque materiam amplificent et pertractent, ex qua sane ipsa amplificatione nascitur sensim formæ ei accommodandæ necessitas; sed tamen et nimium tribuunt academiis et nimium ab iis postulant, qui omnes illarum motus progressusque omniaque artium amplificandarum et novandarum initia ab ipsis nasci volunt; debet aliquid ad academiarum studia alenda et incitanda extrinsecus ex populi vita accedere. Venia etiam habenda aliqua iis est, qui ipsum cursum consuetum receptarum disciplinarum vetere forma tradendarum non ausi sunt interrumpere, ut novam formam incertis experimentis quærerent; multo magis in liberiore artium extra academias motu aut in novis disciplinis illa experimenta fieri æquum erat. Atque in hoc genere singularis fuit academiarum et populorum per Germaniam et has septentrionales terras proximis post reformationem sæculis infelicitas. Primum in academiis ipsa illa animorum inclinatio, qua sacrorum emendatio perfecta est, effecit etiam, ut theologiæ non solum principatus, sed etiam dominatus in harum terrarum academiis prorsus stabiliretur. Itaque illa, sola studiosos stipendiis et numerum ecclesiasticorum spe alliciens, reliquas disciplinas quasi ministras habuit, sæpe otiosas. Nobiles quidem homines, qui in rebus publicis primas tenebant, academias pauperumque studiosorum consortium contemnebant; ignobiles civilium rerum ministri nullis litteris egere putabantur. Erat autem hæc theologia tota in reformatorum formula pæne serviliter repetenda tradendaque occupata, suspicax, ceteras quoque disciplinas observans, ne quid in iis novaretur cum orthodoxæ fidei periculo. Itaque huic theologiæ novitatis inimicæ satis sufficiebat Latina oratio, patiens sane nec fastidiosa; ejusque usus theologiæ maxime auctoritate conservatus est. Quodque in ipsis academiis initium prope sentiendæ pravitatis esse debebat, ut animadverteretur, hic, quo uterentur, sermo Latinus

quam esset sordidus, instabilis, sine ulla certa regula et norma, id tum demum apparere et intelligi coeptum est, quum ex altera parte novæ artes magis etiam vexari veterem sermonem et detorqueri juberent, ex altera autem separata a theologia philologia antiquam Latinitatis normam severius scrutari coepit; quamquam ex philologis non paucos, quo hic evasurus conatus esset, ignorasse prorsus fateor. Extra academias autem iisdem post reformationem sæculis, compressis illis motibus inferiorum populi ordinum, qui et in nostra patria et multo vehementiores in Germania circa reformationis tempora fuerant, primum nobilitatis potentia opesque mirifice et ultra modum creverunt, omnisque ignobilibus civibus publicarum rerum participatio erepta est et magna populi pars ita dura vitæ condicione adstricta, ut pæne nobilibus serviret; tum vero ipsi reges principesque sensim se veterum institutorum vinculis exsolventes nullis finibus circumscriptum rei publicæ populorumque regendorum arbitrium capessiverunt, profectique a veræ fidei patrocinio, quod sibi datum putabant, sentiendi etiam leges civibus suis præscribere coeperunt; dicendi quidem scribendique libertatem decretis suis censuræque acerbitate pæne exstinxerunt. Fregerant autem in Germania populi animos omnemque prope ex iis non solum publicæ libertatis curam sustulerant, sed etiam in omni vitæ usu artibusque, quæ vitam exornant, lætiorem vegetioremque eorum motum tardarant et represserant diuturnæ et prope exitiales belli triginta annorum calamitates; neque nostra patria aut ejus belli calamitatum expers mansit aut aliis caruit. Itaque oppressi his malis populi diu jacuerunt, exclusi ab artium litterarumque fructibus participandis non solo sermonis peregrini usu, neque doctis hominibus spes aditus ad populum artibus patefaciendi patrii sermonis utendi desiderium faciebat. Maximeque hic animorum languor ex poesi perspici potest et nostratium et Germanorum, quæ, si cantica ecclesiastica excipias, usque ad initium sæculi superioris (XVIII) sterilis plane fuit et inepta; sin autem feliciora tempora fuissent, contempsisset, opinor, academiarum contemptum vocemque extulisset. Hæc ego quum considero, quamvis multa fuerint in illo Latini sermonis dominatu prava, multa, maxime in puerorum institutione, perversa, quæ mihi

quidem eo magis bilem movent, quod aliquam meæ arti invidiam afferunt, tamen non tam illum dominatum per se accusandum puto quam illius temporis universum ingeniorum languorem libertatisque oppressionem deplorandam; et quamquam nocuisse hoc quoque institutum prorsus judico litteris et ingeniorum cultui, tamen ex aliqua parte indicium magis hoc languentis ætatis quam causam existimo, neque multo lætius futurum fuisse spectaculum arbitror illorum temporum, si patrius sermo steriles et illepidas litteras vestivisset. Commotis autem superiore sæculo animis et ingeniis necessario vicit natura consuetudinem, primum, ut par erat, in novis artibus argumentisque antea in academiis tractari non solitis; deinde autem etiam veterum artium penetralia reclusit, ex quibus, nisi iniqui sumus, illos quoque, qui novam viam præiverunt, ad eam muniendam instructos esse confitendum est. Sed nimis tarde, dicat aliquis, vicit pedetentim resistentem consuetudinem. Est enim hæc naturæ lex, ut, quæ diu et firmiter rei alicui accreverint, sensim demum dissolvantur, maneantque aliquamdiu reliquiæ et quasi positarum exuviarum laciniæ. In quo nonnullam injuriam et aliarum academiarum et nostræ universitatis superioris temporis doctoribus facere illi mihi videntur, qui eos comparant cum iis, quibus nihil veteris instituti consuetudinisque obstitit, quo minus sine dubitatione rectum sequerentur. Neque animadvertunt, necessario cum externa sermonis forma commutandam magna ex parte fuisse reliquam materiæ tractandæ rationem, quod partim sine hominum mutatione fieri non poterat. Hæ autem ipsæ reliquiæ, quæ, postquam scholæ professorum patrio sermone habentur, manserunt, primum aliquamdiu in examinibus, in disputationibus, in programmatis, in orationibus, fuerunt illæ quidem suntque molestæ, nunc quidem prope solis professoribus, et plerumque propter inscitiam valde invenustæ; sed si multum eas litteris patriis aut detrahere aut detraxisse credimus, vereor, ne nobis sine causa blandiamur neque recte litterarum condicionem æstimemus.

Et quoniam hoc ago, non ut superioris ætatis pravum morem defendam, sed ut querelæ acerbitatem leniam, ab hac communi academicæ consuetudinis commemoratione jam ad unam aliquam partem orationem conferam, in qua nobis

Danis etiam veram gratulandi causam esse puto, quod aliquando saltem Latinus sermo in academiis dominatus sit. Pertinet autem hæc oratio ad ipsa illa, quæ hodie in memoriam revocamus, sacrorum emendatorum tempora. Velim, auditores, cogitetis, quanta illa ætate fuerit, si vere dicere volumus, rerum Danicarum infirmitas, quanta Germanorum in iis vis, tum quum Christianus tertius, ipse ad illud saltem tempus ex potiore parte Germanus, nobilibus Holsatis stipatus, post oppressos Jutiæ rusticos, Hanseaticarum civitatum milites in Dania vicerat, quum ex Germania arcessebatur, qui in patria nostra res ecclesiasticas ordinaret, quum illi ipsi Dani, qui in sacrorum mutatione civibus commendanda principes fuerunt, multique postea Vitebergæ instituti ex Germanorum auctoritate toti pendebant. Illo tempore si in Germaniæ academiis patrius sermo viguisset, si Lutheri Melanchthonisque sententias cives nostri, illorum discipuli, Germanice traditas accepissent, si Germani, qui apud nos docuerunt, non Latine docuissent, vereor, ne magnum id et vix superabile periculum sermoni litterisque et populo Danorum futurum fuerit; vix enim mihi videtur a scholis academiaque nostra arceri potuisse Germanorum sermo. Itaque prorsus sic judico, illo proximoque tempore sermonem Latinum quasi parietem quendam objectum fuisse ingruenti peregrinitati, post quem adolesceret viresque caperet patrius noster sermo. An nescimus, interjecto post sacrorum emendationem sæculo Christianum quartum imperasse, ut in academia Sorana nobilium adolescentium exercendorum causa scholæ plures Germanice haberentur, atque in ea academia fere omnes professores Germanos fuisse? Latinus sermo ad tempus dominatus est, Germanici perpetuus futurus erat dominatus. Aliter cum exstincti populi sermone certatur, aliter cum florentis et vicini et magni. Hoc si ego vere judicare vobis videor, magnum aliquando periculum Latinitatem academicam a patrio nostro sermone avertisse, hoc solatio compensemus, si tardius cessisse vetus mos videtur, æquioribusque animis et verbis discedentem prosequamur. Nos vero antiquum illum sermonem Latinum, cujus majestas olim orbi imperavit quoque continentur et litteræ populi terrarum domini et historiæ humani generis permagna pars, et philologorum accuratis studiis exercitationibusque

commendemus committamusque et eo in præparandis ad artes et disciplinas ingeniis utamur diligenter et studiose, aditum facturi etiam ad eas litteras, quæ postea per multa sæcula ejus imitatione usæ sunt; hanc autem ipsam ejus propaginem, qua primum ecclesia Christiana Europam peragrans continebatur, deinde revocatæ ex antiquitate artes disciplinæque usæ sunt, quæque in academiis se, dum ejus usus fuit, docentibus orantibusque patientem obedientemque præbuit, nunc, si ita videbitur, sine contumelia et cum bona gratia dimittamus ex academiæ coetibus communibus.

Est tamen quod cum hoc vetere instituto nullo modo dimitti velim, sed retineri quam maxime quamque præsentissimum, memoriam dico communionis omnium academiarum in eodem scientiæ veritatisque quærendæ studio occupatarum, quæ communio olim vere ejusdem sermonis usu alebatur, postea species saltem aliqua relinquebatur, quæ admonitionem haberet, diutissime quidem in septentrionalibus et Germanicis academiis. Eam communionem posthac, ut pridem fecimus, aliis rebus colemus, sed colamus, non minus quam antea. Nisi enim id fecerimus, damnum capiet nostra academia, magno ad studia incendenda et alenda auxilio privata, neque ipsi patriæ id præstare poterit, quod debet. Debet enim patriæ ante omnia s c i e n t i a m, omnium auxiliorum usu perfectissimam. Patriæ autem rebus ita academia veram curam tribuet, si et omnem eam scientiæ materiam, quæ e patriæ sive sermone sive historia sive institutis sive externa natura oritur, studiosissime pertractatam cum universa scientia copulaverit et rursus ex hac universa et communi omnium populorum scientia quam uberrimos fructus ad nostrum populum pertulerit. Itaque utetur sociis et adjutricibus in hoc labore ceteris academiis, non solum ut quæque proxime nobis cognatione adjuncta est, etsi magnum habebit cognationi honorem, magnam ejus rationem ducet, sed etiam ut quæque maxime nos studiorum vigore et copia et recta ratione adjuvare poterit; de populi autem nostri proprietate conservanda tuendaque sic, opinor, judicabit, veram proprietatem ali natura, quum arceatur omnis peregrinitatis superbe se ingerentis aut blande insinuantis servilis imitatio omniumque populi ordinum ad vitam excolendam studia in unum conferantur, ceterum academiæ non

hanc proprietatem propositam esse, sed communem humanitatem ejusque lumen, scientiam; ejus notam, quantum fieri possit, se populo imprimere debere; ad eam populum adducendum, trahendum esse; in ea autem humanitate communibus studiis persequenda academia neque unum aliquem populum præ omnibus amplectetur neque ullius populi societatem spernet, ne odiorum quidem discidia, quæ temporum iniquitas gignit, scientiæ commodis præponet.

Sed sentio me, quo tempore patientiæ vestræ audiendi jam parcendum sit, in eum ingressum esse locum, qui longam per se postulet orationem; itaque eum jam relinquam; ea autem, quæ dixi, ita esse brevia intelligo, ut obscura esse possint et fortasse in aliam ac velim partem accipi; sed in eam, in quam dicta sunt, sententiam accipietis, si me et in ceteris rebus pro exigua mea parte patriæ juri et honori defendendo numquam defuisse cognostis et in arte quoque mea sic nostræ patriæ meæque naturæ proprietatem cum peregrinæ scientiæ studiis conjunxisse, ut nullam ob eam rem reprehensionem simultatemve vitarem.

Atque in hac jam patriæ cogitatione desinat oratio convertatque se extrema ad eum, cujus cultum pio animorum instinctu emendatum hodie memoria recoluimus. Tibi enim, deus optime maxime, patriam ardentissimis precibus commendamus, ut te jubente, quemadmodum gravissima jam his annis pericula vicit, ita his, quæ supersunt, difficultatibus superatis, in portum tranquillum perveniat inque eo sine languore conquiescens omnibus fortunæ bonis, civium virtutibus exornetur. Sit in tua tutela tuamque in consiliis capiendis experiatur clementiam, te juvante civium amore fruatur rex augustissimus, eademque sub tutela omnis domus cognatioque regia tuis beneficiis ornata floreat. Hanc denique nostram academiam tu tuo præsidio dignare, eamque veræ pietatis et scientiæ et humanitatis sedem et arcem esse jube, eoque et docentium et discentium animos dirige.

Om Gjensidighedsforholdet mellem Grund og Følge og de sproglige Vidnesbyrd derom i visse, nærmest græske, Sætningsforbindelser.[1]

Af *C. P. Christensen Schmidt.*

Forestillingen om Grund kan — bortseet fra forskjellige specielle Nuancer, der kunne influere paa det sproglige Udtryk, saasom Forskjellen mellem den objective og den subjective Grund, den foraarsagende og den hindrende Grund, den virkelige og den foregivne Grund o. a. l. — gjøre sig gjældende som Gjenstand for sproglig Betegnelse i to Hovedskikkelser. Enten kan der tænkes paa Grunden som bevirkende Grund, Grunden, hvorved et Forhold fremkommer, Grunden til, at Noget er, eller der kan tænkes paa Grunden som bevisende Grund, Grunden, hvoraf en Forestilling fremgaaer, Grunden til, at Noget antages. Vi kunne betegne hiin som den reale, denne som den logiske Grund. Nu forholder det sig jo ganske jævnlig saaledes, at hvad der i Tingenes reale Sammenhæng er en Følge af noget Andet, i Forestillingernes logiske Sammenhæng kan være det første Givne, hvorfra man slutter til dette Andet, saa at, Slutningens Rigtighed forudsat, den logiske Grund bliver = den reale Følge og den logiske Følge = den reale Grund. Naar saaledes, for at tage et særligt populairt Exempel, en Mand er fuld eller gal, pleier han at tee sig meer eller mindre abnormt i Ord og Gjerning; naar derfor paa den anden Side en Mand fører underlig Tale eller viser paafaldende Adfærd, slutter man ikke sjelden igjen deraf, at han maa være enten fuld eller gal. Den Sigtede vil jo i

---

[1] Meddeelt — paa en Deel senere Tilføininger nær — i philol.-histor. Samfund den 17de April 1890.

Regelen protestere og kan ogsaa have Ret dertil, og det baade reelt og formelt, thi Slutningen er unægtelig paa Grund af den udeladte Oversætnings Disputabilitet ikke fuldkommen sikker; men det vedkommer ikke den sproglige Betragtning; sproglig seet er en Slutning, hvorved den reale Grund udledes af den reale Følge, lige saa god som en Slutning, hvorved den reale Følge udledes af den reale Grund, og det sproglige Udtryk for begge er gjennemgaaende det samme. Dette — om jeg saa maa sige, chiastiske — Gjensidighedsforhold mellem den reale Grund og Følge og den logiske Følge og Grund kan man nu i ikke faa Tilfælde spore i Forestillingerne ogsaa gjennem de sproglige Udtryk for Forestillingerne, og det paa forskjellig Maade.

Naar saaledes for det Første Odysseus Odyss. XXII, 35 ff. siger til Beilerne: *ὦ κύνες, οὔ μ' ἔτ' ἐφάσκεθ' ὑπότροπον οἴκαδε νεῖσθαι*[1] *δήμου ἄπο Τρώων, ὅτι μοι κατεκείρετε οἶκον κτέ.*, da betegner *ὅτι* her Grunden og skal ikke betegne Andet; men det er den logiske Grund, Grunden til, at Odysseus antager, at Beilerne ikke have ventet hans Hjemkomst[2]; i Virkeligheden er det, at de have forgrebet sig paa hans Eiendom, en Følge af, at de ikke troede, han vilde komme igjen. Ligesaa Iliad. XVI, 33 ff., hvor Patroklos siger til Achilleus: *νηλεές, οὐκ ἄρα σοί γε πατὴρ ἦν ἱππότα Πηλεύς, οὐδὲ Θέτις μήτηρ· γλαυκὴ δέ σε τίκτε θάλασσα πέτραι τ' ἠλίβατοι, ὅτι τοι νόος ἐστὶν ἀπηνής.* Sml. endvidere det ganske eensartede *ὅτι* Iliad. XXI, 411 og Odyss. XIV, 367[3] samt Iliad. VI, 126, Odyss. XIV, 90 og XXI, 254, hvor det kan være tvivlsomt, om *ὅτ'* skal betyde *ὅτι* eller *ὅτε,* men hvor i begge Tilfælde Conjunctionen betegner Grunden, skjøndt Sætningens Indhold i Virkeligheden er en Følge af det, der

---

[1] Saaledes forlanger Madvig Adv. crit. I, 170 med Rette læst istf. *οἴκαδ' ἱκέσθαι;* sml. var. lect. hos La Roche.

[2] Sml. Pfudel, Beiträge zur Syntax der Causalsätze bei Homer S. 38.

[3] I Overeensstemmelse hermed kan da ogsaa i ligefrem rhetorisk Beviisførelse efter Fremstillingen af de bevisende Facta Conclusionen følge i Form af et Spørgsmaal med *διὰ τί* og et Svar med *ὅτι* (Demosth. XIX, 110).

sluttes af den[1]. Og naar paa den anden Side Thetis Iliad. I, 418 efter at have talt til Achilleus om hans kortvarige og jammerfulde Tilværelse tilfoier: *τῷ σε κακῇ αἴσῃ τέκον ἐν μεγάροισι,* saa betegner *τῷ* der Folgen og skal ikke betegne Andet; men det er den logiske Følge, Slutningen, hun uddrager af Sønnens korte og jammerfulde Tilværelse; i Virkeligheden er den onde Skjæbne, der har hvilet over hans Fødsel, Grunden til, at hans Tilværelse er saa kort og usalig. Paa samme Maade staaer *τῷ* ogsaa Iliad. V, 209 og Odyss. XIX, 259.

I disse Forbindelser, som jeg her ikke kan dvæle videre ved — de forekomme selvfolgelig ogsaa baade i andre Sprog og i andre Former —, har altsaa det sproglige Udtryk kun at gjore med det logiske Forhold, det reale opdage vi først ved Analyse af de bagved liggende Forestillinger. Men dernæst gives der for det Andet ogsaa Tilfælde, hvor begge Forestillinger utvivlsomt ere til Stede i selve det sproglige Udtryk. Jeg skal først gjøre opmærksom paa den bekjendte Udsagnsform, der er repræsenteret i den latinske Sætning «secundas res immoderate ferre levitatis est» (Madv. lat. Sprogl.[3] § 282, gr. Ordf. § 54). Her er der formelt kun Tale om det reale Forhold mellem Letsindighed og Mangel paa Maadehold i Lykken, *levitatis est* betyder i sig selv kun *er en Yttring af Letsindighed, kommer af Letsindighed*; Genitiven er en simpel Tilhorighedsgenitiv, hvortil der jo jævnlig foies *officium* eller *munus*, gr. *ἔργον,* og selv om der maaskee kan findes tilfoiet ogsaa *signum,*

---

[1] Ogsaa *ὅτε* kan her ikke betegne Andet, hvad enten man med Imm. Bekker — som jo i saadanne Tilfælde skriver adskilt *ὅ τε* — betragter det som eenstydigt med *ὅτι* eller, hvad jeg anseer for rigtigt, hos Homer saa vel som hos de Senere antager den causale Betydning for en Nuance af den temporale (s. om alle de herhen hørende Spørgsmaal min Afhandling i Nord. tidskr. f. filol. n. r. X S. 89—159). Sætningen med *ἐπεί* Odyss. XV, 489 er af forskjellig Art; den indeholder ikke Følgen af Hovedsætningen, men selve den i Hovedsætningen omtalte Begunstigelses specielle Indhold, og *ἐπεί* er vel ikke engang egentlig causalt, men mere explicativt *(fordi = idet,* som ofte i ældre Dansk, f. Ex. Riimkron. v. 2715 f. Hand galt theth syen oppaa hans krop, forthi ath luss the odhe hannum opp).

som der Lys. II, 14 findes tilføiet *σημεῖον*, bliver Genitiven derved neppe objectiv (*signum alicujus rei, σημεῖόν τινος* kan jo ogsaa være et Tegn af Noget, et Tegn, som Noget afsætter); men for den praktiske Forstaaelse betegner Sætningen væsentligt, at Mangel paa Maadehold i Lykken er et Tegn paa Letsindighed, viser Letsindighed. Ret interessant er i saa Henseende et Sted, hvor *ἐστί* med en Infinitiv som Subject er forbundet med Genitiv af et Ord, der betegner en Person, i Forbindelse med et appositivt Participium, d. v. s. er ligefrem construeret i Lighed med et verbum monstrandi, nemlig Eur. Iph. Aul. 1141 ff., hvor Klytaimnestra efter at have consterneret Agamemnon ved at lade ham forstaae, at hun ikke er ubekjendt med hans Hensigt, at offre Iphigeneia, siger: *πάντ' οἶδα καὶ πεπύσμεθ' ἃ σὺ μέλλεις με δρᾶν· αὐτὸ δὲ τὸ σιγᾶν ὁμολογοῦντός ἐστί σου καὶ τὸ στενάζειν πολλά· μὴ κάμῃς λέγων.* Ordene betyde ogsaa her i sig selv kun *din Taushed og din idelige Sukken kommer af, at du tilstaaer*, men den egentlige Tanke er *din Taushed osv. viser, at du tilstaaer*. *ὁμολογοῦντός ἐστί σου* er for den praktiske Forstaaelse ganske = *ὁμολογοῦντά σε μηνύει.* Dernæst skal jeg tillade mig at minde om en Forbindelse, som jeg allerede for en længere Aarrække siden havde Leilighed til at henlede Opmærksomheden paa, nemlig Sætninger med et ved *ὡς* eller *ὡς ἄν* tilknyttet appositivt Participium[1]. Et saadant Participium betegner i sig selv kun en i Forhold til Hovedsætningen forklarende og begrundende Omstændighed, men derigjennem kan det ogsaa blive Udtryk for, hvad der fremgaaer og kan sluttes af Hovedsætningen; Betegnelsen for den reale Grund bliver ogsaa her praktisk forstaaet om den logiske Følge. Saaledes Xen. Cyr. I, 3, 5, hvor Kyros paa Astyages' Spørgsmaal om, hvoraf han slutter, at Bedstefaderen lige saa lidt som han selv finder virkeligt Behag i de mange Lækkerier, hvormed det mediske Kongebord var besat (*καὶ τίνι δὴ σὺ τεκμαιρόμενος, ὦ παῖ, λέγεις;*), svarer: Jo, thi naar du har rørt ved Brødet, tørrer du ikke dine Fingre; *ὅταν δὲ τούτων τινὸς θίγῃς, εὐθὺς ἀποκαθαίρει τὴν χεῖρα εἰς τὰ χειρόμακτρα, ὡς*

[1] S. Nord. tidskr. f. filol. n. r. II S. 136 f.

πάνυ ἀχθόμενος, ὅτι πλέα σοι ἀπ' αὐτῶν ἐγένετο. Ordene *ὡς πάνυ ἀχθόμενος* betyde i sig selv kun *saasom du er meget kjed af, at —*, men Meningen er aabenbart *saa man kan see, du er meget kjed af, at —.*[1] Ligesaa forholder det sig med Dobbeltgenitiven Plat. Criton. p. 52 C, hvor Lovene til Beviis paa, at Sokrates har fundet sig tilfreds med sin Fødeby og dens Forfatning (*μεγάλα ἡμῖν τούτων τεκμήριά ἐστιν, ὅτι σοι καὶ ἡμεῖς ἠρέσκομεν καὶ ἡ πόλις*), have fremhævet den slaaende Kjendsgjerning, at han saa godt som aldrig har sat sin Fod udenfor Athen, undtagen naar Borgerpligter nødte ham dertil, og nu slutte med de Ord: *οὕτω σφόδρα ἡμᾶς ᾑροῦ, καὶ ὡμολόγεις καθ' ἡμᾶς πολιτεύεσθαι, τά τε ἄλλα καὶ παῖδας ἐν αὐτῇ ἐποιήσω, ὡς ἀρεσκούσης σοι τῆς πόλεως.* Disse sidste Ord betyde i sig selv atter kun: blandt Andet har du ogsaa avlet Børn her, saasom Staten behagede dig; men hvad Meningen angaaer, er det fuldkommen correct, naar F. A. Wolf gjengiver dem ved «præterea in ea etiam liberos genuisti, quod argumento est, placuisse tibi civitatem» og vor danske Oversætter C. J. Heise ved «desuden har Du ogsaa avlet Børn i denne Stad, og derved erklæret, at den behagede Dig». Ogsaa et saadant Participium med *ὡς* kan i visse Forbindelser, ved Hovedverber af en vis Art, næsten ganske tabe sin oprindelige begrundende Charakteer og væsentlig staae som blot Angivelse af det, der sluttes, altsaa atter spille væsentlig samme Rolle som Participiet i Construction ved Kundskabs- og Erfaringsverber, som naar Lykurg in Leocr. 28 siger: *καὶ ταῦτα δέ, ὦ ἄνδρες, ἐμοῦ θεωρήσατε, ὡς δικαίαν τὴν ἐξέτασιν ποιουμένου περὶ τούτων,* hvor Meningen nærmest er: «Seer ogsaa heraf, at jeg gaaer

---

[1] Sml. Plat. Euthyphr. 11 A *νῦν δὲ ὁρᾷς, ὅτι ἐναντίως ἔχετον* (nml. *τὸ θεοφιλὲς καὶ τὸ ὅσιον*), *ὡς παντάπασιν ἑτέρω ὄντε ἀλλήλων,* hvor ogsaa det, at de to Begreber ikke ere identiske (*ταὐτόν* p. 10 E), men forskjellige, er det, der skal bevises. Ogsaa et appositivt Participium uden *ὡς* kan man finde brugt paa lignende Maade, som Plat. Gorg. 458 C *τοῦ μὲν θορύβου, ὦ Γοργία τε καὶ Σώκρατες, αὐτοὶ ἀκούετε τούτων τῶν ἀνδρῶν, βουλομένων ἀκούειν, ἐάν τι λέγητε,* hvor C. J. Heise uden Forsyndelse mod Meningen oversætter: den Larm, hvormed de Tilstedeværende give tilkjende, at de ønske at høre Eder tale.

retfærdigt til Værks i at undersøge dette», eller naar Lysias XII, 32 siger: *νῦν δέ σου τὰ ἔργα φανερὰ γεγένηται οὐχ ὡς ἀνιωμένου ἀλλ' ὡς ἡδομένου τοῖς γιγνομένοις,* hvor Meningen kun kan være: «Nu er det af dine Gjerninger klart, at du ikke var bedrøvet, men glad ved det, der skete». Participierne staae her aldeles ikke i begrundende Forhold til Hovedverbet *(θεωρήσατε* og *φανερὰ γεγένηται),* men kun henholdsviis til Hovedverbets Object eller Subject *(ταῦτα* og *τὰ ἔργα);* i Forhold til Hovedverbet angive de kun det, der fremgaaer af den ved Objectet eller Subjectet betegnede Kjendsgjerning. Heller ikke Plat. Menex. 237 E kunne Ordene *ὃ δὴ καὶ ἡ ἡμετέρα γῆ τε καὶ μήτηρ ἱκανὸν τεκμήριον παρέχεται ὡς ἀνθρώπους γεννησαμένη* have væsentlig anden Betydning end «heri giver da ogsaa vort Moderland et tilstrækkeligt Beviis paa, at det har frembragt Mennesker», hvorimod p. 238 A Participiets forklarende Betydning endnu er kjendelig, fordi Hovedverbet der er af en anden Art[1].

I disse Udtryksformer er altsaa, i Kraft af det givne Vexelforhold mellem Leddene i en real Aarsagsforbindelse paa den ene og i den tilsvarende regressive Slutning paa den anden Side, en sproglig Betegnelse, der efter sin første Tendents kun skulde angive den reale Grund, tillige bleven til en meer eller mindre prægnant Antydning ogsaa af den ved Slutningen uddragne logiske Følge. Men hvad jeg her særlig ønskede at dvæle lidt udførligere ved, er et derfra igjen forskjelligt Tilfælde, hvori hiint paaviste Vexelforhold gjør sig gjældende paa endnu en tredie Maade, en Forbindelse, som hos græske Forfattere just ikke er overvættes hyppig, men som paa den anden Side i meer eller mindre analoge Former findes vistnok i alle Sprog, der høre til vor Sprogæt, ja endog strækker sig udover denne, en bestemt Art af sammensat Sætning nemlig, hvori baade paa Græsk og i forskjellige andre Sprog Bisætningens Forhold til Hovedsætningen kan findes betegnet baade som causalt og som con-

---

[1] Som formelt beslægtet kan man her mindes den Madv. gr. Ordf. § 181 a Anm. 2 Slutn. omtalte Brug af Dobbeltgenitiv med *ὡς* ved Menings- og Yttringsverber til Betegnelse af Meningens eller Yttringens Indhold.

secutivt, idet i første Tilfælde Forholdet betegnes blot fra den logiske, i sidste Tilfælde blot fra den reale Side, men uden at denne forskjellige Betegnelsesmaade medfører nogen egentlig Forskjel i Henseende til Meningen, saa at begge Betegnelser uden Skade kunde ombyttes og i Oversættelser fra det ene til det andet Sprog ret jævnlig ogsaa blive ombyttede, uden at Gjengivelsen derved kan siges at tabe Noget i virkelig Correcthed.

Naar man til Forklaring af en i een eller anden Henseende paafaldende Kjendsgjerning spørger om et Forhold, som man forestiller sig denne Kjendsgjerning som afhængig af, da kan man gjøre dette ved en Spørgesætning, hvortil man føier Angivelsen af den paagjældende Kjendsgjerning i Form af en Bisætning. Men her kan man nu enten betegne det reale Moment, Kjendsgjerningens Afhængighed af det omspurgte Forhold, og da bliver Bisætningen en Følgesætning; eller man kan betegne det logiske Moment, det, at man af den foreliggende Kjendsgjerning slutter sig til, at det omspurgte Forhold maa være af en særegen i saa Henseende oplysende Beskaffenhed, og da bliver Bisætningen en Aarsagssætning.

Af de forskjellige Former, en sammensat Sætning af denne Art kan optræde i, skal jeg gaae ud fra den, der maa betegnes som den nærmest paradigmatiske. Den forudsætter efter den almindelige og vistnok rigtige Antagelse Opfattelsen af Forholdet fra den logiske Side og udtrykker altsaa den i Bisætningen indeholdte Forestilling som Causalbestemmelse. Den dertil benyttede Conjunction er *ὅτι*, som jo ganske vist i sig selv slet ikke betegner Bisætningen som staaende i noget bestemt Forhold til Hovedsætningen, men som jo ogsaa har udviklet sig til Specialconjunction og det netop med causal og kun med causal Betydning, saaledes som vi jo ogsaa havde den i de Forbindelser med udsigende Hovedsætning, som jeg allerførst omtalte. I Begyndelsen af Platons Euthyphron spørger saaledes Spaamanden, som Dialogen har Navn efter, den ham mødende Sokrates: *Τί νεώτερον, ὦ Σώκρατες, γέγονεν, ὅτι σὺ τὰς ἐν Λυκείῳ καταλιπὼν διατριβὰς ἐνθάδε νῦν διατρίβεις περὶ τὴν τοῦ βασιλέως στοάν;* (ɔ: hvad Nyt er der skeet, siden du osv.). Euthyphron

slutter af den paafaldende Kjendsgjerning, at han træffer Sokrates i Kongens Buegang, at der maa være skeet noget Eiendommeligt, som har bevirket dette Ophold paa et saa usædvanligt Sted, og der er jo ogsaa skeet det unegtelig temmelig Extraordinaire, at Sokrates, som han strax efter oplyser den Spørgende om, er bleven anklaget paa Livet. Efter sit reale Indhold er Bisætningen afhængig af Hovedsætningen, men det er ikke dette, der er betegnet, det maatte betegnes ved *ὥστε*; *ὅτι* derimod betegner Hovedsætningens logiske Afhængighed af Bisætningen, Grunden til, at Euthyphron antager, at der maa være hændt noget Usædvanligt. Spørgsmaalet kan i denne Forbindelse ogsaa være et blot formelt (rhetorisk) Spørgsmaal, der ikke kræver Svar, men har negtende Betydning, saa at Forbindelsen bliver til et blot emphatisk Udtryk for Misbilligelse af den i Bisætningen omtalte Kjendsgjerning, som Herod. VIII, 106, hvor Gildingen Hermotimos, da han ved List har faaet Ophavsmanden til sin Calamitet, Panionios, i sin Magt, tiltaler ham med de Ord: *Ὦ πάντων ἀνδρῶν ἤδη μάλιστα ἀπ' ἔργων ἀνοσιωτάτων τὸν βίον κτησάμενε, τί σε ἐγὼ κακὸν ἢ αὐτὸς ἢ τῶν ἐμῶν τις ἐργάσατο ἢ σὲ ἢ τῶν σῶν τινα, ὅτι με ἀντ' ἀνδρὸς ἐποίησας τὸ μηδὲν εἶναι;* hvormed han naturligviis mener: der er ikke skeet dig nogen Uret, som kunde bevæge dig til at handle saaledes mod mig. Ligesaa Iliad. XXIV, 239 ff., hvor Priamos, da han staaer i Begreb med at begive sig ud til Achaiernes Leir for at udløse Hektors Lig, jager de i hans *αἴθουσα* forsamlede Troer bort med de Ord: *ἔρρετε, λωβητῆρες ἐλεγχέες, οὔ νυ καὶ ὑμῖν οἴκοι ἔνεστι γόος, ὅτι μ' ἤλθετε κηδήσοντες;*[1]

[1] Hvad Interpunctionen i disse Sætningsforbindelser angaaer, da have Udgiverne, navnlig i de homeriske Steder efter Imm. Bekkers Exempel, men ogsaa hist og her ellers, Spørgsmaalstegnet ikke efter de almindelige Regler for sammensatte Sætningers Interpunction bagefter hele Sætningscomplexen, men umiddelbart efter Spørgesætningen. Nogen særegen Opfattelse af Bisætningen eller dens Forhold til Hovedsætningen synes denne Interpunction dog ikke at involvere; i alt Fald angiver Imm. Bekker Hom. Blätt I S. 203 f. som sit Motiv kun det, ikke at skille Spørgsmaalstegnet fra Spørgesætningen (sml. Pfudel, Beitr. S. 37 og for en anden Form af Forbindelsen Klotz, præf. ad Eur. Herc. fur. p. V), og samme Interpunction — eller endog dobbelt Spørgsmaalstegn — kan man ogsaa støde paa i nyere Sprog.

Saaledes var det ikke i Stedet af Platon; der havde Spørgsmaalet ikke negtende, men blot undrende Charakteer, og var en virkelig Forespørgsel, som baade krævede og fik Svar; og saaledes er det heller ikke Odyss. V, 339 f., hvor Ino-Leukothea aabenbarer sig for Odysseus, da han flyder om paa sit sønderbrudte Fartøi, og spørger ham: *κάμμορε, τίπτε τοι ὧδε Ποσειδάων ἐνοσίχθων ὠδύσατ' ἐκπάγλως, ὅτι τοι κακὰ πολλὰ φυτεύει;* Thi vel kræver Spørgsmaalet her ikke noget Svar og faaer heller intet, det er væsentlig kun et beklagende Spørgsmaal; men negtende Betydning har det paa ingen Maade, Gudinden slutter af de mange Ulykker, hvormed Poseidon hjemsøger Odysseus, at han maa have en særegen Grund til at være vred paa ham, og han har jo som bekjendt ogsaa den meget reelle Grund, at Odysseus har blindet Polyphemos. Et virkeligt Spørgsmaal, der blot kræver Forklaring paa en given Kjendsgjerning ligesom i Stedet af Platon, og hvorpaa der baade ventes og gives Svar, have vi fremdeles — og her endog uden nogetsomhelst særlig fremtrædende Stemningspræg, i det Høieste igjen med et svagt Stænk af Forundring — Xen. Cyr. VI, 3, 20, hvor Kyros, efterat Araspas har berettet, at alle Fjenderne paa Ægypterne nær ere opstillede *ἐπὶ τριάκοντα τὸ βάθος,* spørger ham: *οἱ δ' Αἰγύπτιοι πῶς εἰσι τεταγμένοι, ὅτι εἶπας πλὴν τῶν Αἰγυπτίων;* idet han altsaa af disse Araspas' Ord slutter, at der maa være noget Eiendommeligt ved Ægypternes Opstilling, som har foranlediget denne Tilføining. Man har her, ligesom tildeels ogsaa i de foregaaende Steder[1], villet betragte *ὅτι* som Exponent ikke for den logiske Grund, hvoraf Noget sluttes, men for den bevirkende Grund, der bringer den Talende til at gjøre Spørgsmaalet; men denne Forklaring, der uden Nødvendighed enten fra Tankens eller Formens Side kræver indskudt et udeladt Mellemled («hvad jeg spørger om, fordi—»), seer jeg slet ikke nogen Anledning til. Middelbart kan selvfølgelig den ved *ὅτι* indledede Sætning siges, idet den motiverer Spørgsmaalets Indhold og Tanke, ogsaa at motivere

[1] S. f. Ex. C. Capelle, Beitr. zur hom. Synt. i Philologus for 1877 (XXXVI Bd.) S. 195, Pfudel, Beitr. S. 36.

selve dets Fremsættelse — thi man gjør ganske vist Spørgsmaalet, netop fordi man har draget den paagjældende Slutning —, men det er dog ikke værdt at statuere Brachylogier, hvor det ikke gjøres fornødent[1].

Men disse fem Steder ere saa indtil videre ogsaa Alt, hvad jeg hos ældre græske Forfattere har kunnet opdrive af fuldkomment sikkre Exempler paa den omhandlede Forbindelse netop i denne Form; vi have den maaskee paa nogle faa Steder til, men sikkert er det ikke. I det ene (Iliad. IV, 31 ff.) er der atter Spørgsmaal om *ὅτι* eller *ὅτε,* i det andet (Soph. Ant. 155 ff.) er den paagjældende Form af Forbindelsen først indført i Texten ved en rigtignok overordentlig let og ganske tiltalende Ændring af G. Hermann (et *τίνα* istf. *τινά*), og i det tredie (Arist. Eccl. 394 f. *τί τὸ πρᾶγμ' ἦν, ὅτι* —) kan *ὅτι* maaskee være et simpelt indholdsangivende *at,* saa dem vil jeg her lade udenfor Betragtningen[2]. Denne for-

---

[1] De Steder, man ved Xen. Cyr. VI, 3, 20 har anført til Sammenligning (Cyr. IV, 5, 11, VII, 1, 41 f., Oec. 1, 6 f., Plat. R. publ. 343 A), ere væsentlig forskjellige derfra: i de to Steder af Kyropædien er den ved *ὅτι* indledede Sætnings Indhold ikke realt afhængigt af Spørgesætningen (i det sidste af dem kan det vel endog trods Bornemanns, Breitenbachs og Hertleins eenstemmige Forsikkring være tvivlsomt, om den overhovedet har Noget med den paagjældende Spørgesætning at gjøre), og i dem alle er i alt Fald Spørgesætningen og Sætningen med *ὅτι* adskilte fra hinanden ved en mellemkommende Replik af den anden Deeltager i Samtalen, som først foranlediger den ved *ὅτι* indledede Sætning, medens de i det foreliggende Sted staae umiddelbart ved Siden af hinanden, og det Samme er Tilfældet Plat. Menon. 79 A (sml. Plaut. Most. 441 f. Ussing og Asin. 612 f. Ussing, paa hvilket sidste Sted Causalsætningens Charakteer som Betegnelse for den bevirkende Grund til, at Spørgsmaalet gjøres, er udtrykkeligt marqveret ved det tilføiede *eo rogaui).*

[2] Om Stedet af Aristophanes s. min Anmærkning i Nord. tidskr. f. filol. n. r. VIII S. 279 f. Ogsaa af de Steder, jeg før begyndte med, er det ene, nemlig Iliad. XXI, 410 f., af Pfudel (Beitr. S. 37) regnet herhen; men den Opfattelse af Hovedsætningens Ethos, der har bragt ham til at tage den som Spørgesætning («der Causalsatz motivirt die hohe Verwunderung, die sich in der Frage ausspricht»), er baade i Strid med det Foregaaende *(γέλασσε* og *ἐπευχομένη,* der tvertimod betegne den som hoverende Haan) og psychologisk umulig (Ares betænker netop aldrig Noget, og det veed Athene meget godt), og desuden tale Analogier som XVII, 201 og XXII, 9 bestemt for udsigende Sætningsform. Endelig have

holdsviis lidet fyldige Repræsentation af en Forbindelse, som der dog kunde synes ikke saa ganske sjelden at være Anledning til at bruge, finder imidlertid sin naturlige Forklaring i, at Grækerne besad en stor Rigdom ogsaa af andre Former, hvorved de kunde udtrykke den paagjældende Forestillingsforbindelse, Former, som tildeels ogsaa andre Sprog ere i Besiddelse af, men blandt hvilke dog navnlig een efter det græske Sprogs særegne Verbalbygning og syntaktiske Tilbøieligheder maatte være uundgaaelig prædestineret til at tage Luven fra alle de andre. Af saadanne Former har jeg allerede antydet Bisætningens Tilknytning ved det mere specielt causale (egentlig temporale) ὅτε; kun dette kan der jo efter almindelig Antagelse være Tale om, hvor vi hos attiske Forfattere finde ὅτ' med elideret Slutningsvocal, som det i denne Forbindelse er Tilfældet Soph. El. 1326 ff., hvor Pædagogen kommer ud og irettesætter de Unge, som alt for lydeligt have overladt sig til Gjenkjendelsens Glæde, med de

---

Nogle troet at finde den her omhandlede Forbindelsesform i det mærkelige Sted Iliad X, 141 f., og jeg tør, da Forbindelsen dog i alle Tilfælde bliver haard og uklar, ikke længer udtale mig saa afvisende om denne Opfattelse, som jeg har gjort anf. St. S. 263; Spørgesætningen angaaer jo som et Spørgsmaal om Aarsagen (ligesom Odyss. V, 339 f.) i Virkeligheden et Forhold, der maa tænkes at ligge forud baade for Hovedsætningens og Bisætningens Handlingsindhold, og at Bisætningen ikke indeholder en virkelig given Kjendsgjerning, men kun Noget, man troer at kunne slutte af det factisk Foreliggende, haves der ogsaa ellers Exempler paa, som naar i Begyndelsen af Oehlenschlägers Aly og Gulhyndy Vandhenteren tilraaber Aly, som han finder sovende ved den giftige Kilde: Ulyksalige! er I kied af jert Liv, siden I paa saa letsindig en Maade vil ende det? En Forestillingscombination, der vilde frembyde idetmindste nogen Analogi med den i det homeriske Sted, hvis det skulde høre herhen, troer jeg at have fundet et Exempel paa i Grundtvig, Danm. gl. Folkev. 70 B 9, hvor den døde Moder, vækket ved Sønnens Raab, der er saa stærkt, at «der reffner mur och malmerstienn, och biergitt tager thill att falde», udbryder: Huem er dett, mig vecker eller aff mig kalde maa: menn ieg maa icki mett freden lege (ɔ: ligge) op unnder denn sorthe iordt? Den omvendte Forbindelse (Hvem er det, der ikke kan lade mig ligge med Fred i Jorden, siden han saaledes vækker og kalder mig?) kunde der heller ikke indvendes Noget imod, og andre Opskrifter (A 8, C 8, D 7, E 8) have ogsaa — hvad der jo i Stedet af Iliaden vilde klare alle Vanskeligheder — et nyt direct Spørgsmaal (maa jeg ikke —?).

Ord: *ὦ πλεῖστα μῶροι καὶ φρενῶν τητώμενοι, πότερα παρ' οὐδὲν τοῦ βίου κήδεσθ' ἔτι, ἢ νοῦς ἔνεστιν οὔτις ὑμῖν ἐγγενής, ὅτ' οὐ παρ' αὐτοῖς, ἀλλ' ἐν αὐτοῖσιν κακοῖς τοῖσιν μεγίστοις ὄντες οὐ γιγνώσκετε;*[1] Ogsaa et *ἐπεί* kan bruges til at tilknytte den givne Kjendsgjerning, som Arist. Eccl. 311 f., hvor Blepyros, der savner sin Kone, som er gaaet til Folkeforsamling, sporger: *τί τὸ πρᾶγμα; ποῖ ποθ' ἡ γυνὴ φρούδη 'στί μοι, ἐπεὶ πρὸς ἕω νῦν γ' ἐστίν, ἡ δ' οὐ φαίνεται;* dog kan man paa Grund af den storre Selvstændighed, hvormed en ved *ἐπεί* indledet Sætning kan fremtræde, i denne Form af Bisætningen maaskee være berettiget til at see mere en blot Betegnelse af Anledningen til at Sporgsmaalet gjores. Dette gjælder da endnu mere, hvor Kjendsgjerningen er tilfoiet i Hovedsætningsform ved *γάρ*[2], som Eur. Ion. 326 *ἔχεις δὲ βίοτον; εὖ γὰρ ἤσκησαι πέπλοις* (sml. Æsch. Prom. 735 ff.), eller asyndetisk[3], som Odyss. XI, 57 f. *Ἐλπῆνορ, πῶς ἦλθες ὑπὸ ζόφον ἠερόεντα; ἔφθης πεζὸς ἰὼν ἢ ἐγὼ σὺν νηὶ μελαίνῃ* (sml. VI, 25 ff. og 119 ff., Arist. Pac. 383, Eur. Ion. 244 ff.); og hvor den er tilfoiet i parataktisk Forbindelse med selve Sporgesætningen[4], som Odyss. III, 251 f. *ἦ οὐκ Ἄργεος ἦεν Ἀχαιικοῦ, ἀλλά πῃ ἄλλῃ πλάζετ' ἐπ' ἀνθρώπους, ὁ δὲ θαρσήσας κατέπεφνεν;* (sml. XVII, 378 f.), eller i Form af et nyt undrende eller bebreidende Sporgsmaal[5], som Plat. Euthyd. 295 B *οὐκ αἰσχύνει, ὦ Σώκρατες; ἐρωτώμενος ἀντερωτᾷς;* er den jo egentlig slet ikke betegnet som Kjendsgjerning. Men dernæst

---

[1] Atter her indeholder Bisætningen ikke egentlig noget som Kjendsgjerning Givet, men kun Noget, som sluttes umiddelbart af Vedkommendes Adfærd.

[2] Ligesom paa Dansk ved *thi*, f Ex. Holberg, d. Pants. Bonde-Dr. I, 3 Hvor af leve disse mange Folk her i Byen? thi jeg seer hverken Ager eller Eng osv.

[3] Sml. Holberg, Plut I, 8: Men hvad er der paa færde? Jeg horer saa stor Allarm uden for paa Gaden.

[4] Sml. P. A. Heiberg, Rigsdalers-Sedlens Hændelser Cap. 48: er det ikke nok, at man i oprørske Skrifter maae taale at see de groveste Invectiver imod en Nation, som . . .; men Samtalen i Selskaber skal endogsaa gaae ud paa denne forslidte Materie?

[5] Sml. Holberg, d. Arab. Pulv. 13: Er I gall, Mand? tor I løbe saadan ind i en fornemme Herres Stue?

kan Kjendsgjerningen ogsaa knyttes til Spørgsmaalet i Form af en Relativsætning, enten med selve det relative Pronomen[1], som Arist. Thesm. 1058 *σὺ δ' εἶ τίς, ἥτις τοὐμὸν ᾤκτειρας πάθος;* eller Eur. Med. 1129 ff. *τί φῄς; φρονεῖς μὲν ὀρθὰ κοὐ μαίνει, γύναι, ἥτις τυράννων ἑστίαν ᾐκισμένην χαίρεις κλύουσα κοὐ φοβεῖ τὰ τοιάδε;* — man vil lægge Mærke til den Aarsagsforholdet fremhævende ubestemte Form af Pronominet[2] — eller ved et relativt Beskaffenhedsadjectiv, som Eur. Herc. fur. 816 f. *ἆρ' εἰς τὸν αὐτὸν πίτυλον ἥκομεν φόβου, γέροντες, οἷον φάσμ' ὑπὲρ δόμων ὁρῶ;* (sml. Iliad. XVII, 469 ff.), eller et relativt Maadesadverbium, som Iliad. XXIV, 387 f. *τίς δὲ σύ ἐσσι, φέριστε, τέων δ' ἔξεσσι τοκήων, ὥς μοι καλὰ τὸν οἶτον ἀπότμου παιδὸς ἔνισπες;* (sml. Odyss. IV, 371 ff.)[3]. For det Tredie kan Kjendsgjerningén føies til i Form af et Participium, som Plat. Symp. 174 A, hvor der berettes, at Aristodemos, da han mødte Sokrates *λελουμένον τε καὶ τὰς βλαύτας ὑποδεδεμένον,* spurgte ham, *ὅποι ἴοι οὕτω καλὸς γεγενημένος* ɔ: hvor han skulde hen, siden han var saa pyntet, eller, hvis jeg tør tillade mig ogsaa at indblande et Sted af en senere Forfatter, Diog. Laërt. VII, 168, hvor der fortælles, at Stoikeren Kleanthes, som om Natten bar Vand i Haverne, medens han om Dagen studerede Philosophi, blev ført for Retten *λόγους δώσοντα, πόθεν ἐς τοσοῦτον εὐέκτης ὢν διαζῇ* ɔ: hvoraf han levede, siden han var ved saa godt Huld. Og endelig for det Fjerde kunne Grækerne give selve Spørgesætningen participial Form og saaledes gjøre den til Bibestemmelse og Betegnelsen af den givne Kjendsgjerning til Hovedsætning, som naar Charmides Xen. Mem. III, 7, 3 spørger Sokrates,

---

[1] Sml. Holberg. Philos. Udi Egen Indbildn. I, 3: mon Manden er gall eller døv, der ikke agter, hvad Folk taler?

[2] Dog forekommer ogsaa det blotte *ὅς* (Iliad. XV, 247; sml. Madv. Synt. d. gr. Spr. § 105 d Slutn.), og jeg seer da heller ingen Nødvendighed for at opfatte *ὅ* Iliad. XXI. 150 anderledes (Capelle S. 195, Pfudel S. 37 tage det med La Roche, Hom. Stud. S. 75 = *ὅτι*).

[3] Til at opfatte dette *ὡς* eller *οἷον* som blot exclamativt seer jeg ingen Anledning; snarere endda Eur. Iph. Taur. 660 *τίς ἐστιν ἡ νεᾶνις; ὡς Ἑλληνικῶς ἀνήρεθ' ἡμᾶς τούς τ' ἐν Ἰλίῳ πόνους κτἑ.,* dog behøves det vel heller ikke der.

der har udtalt, at han tiltroer ham Evne til at blive en dygtig Statsmand: *τὴν δὲ ἐμὴν δύναμιν ἐν ποίῳ ἔργῳ καταμαθὼν ταῦτά μου καταγιγνώσκεις;*[1] og dette er jo, som Enhver vil vide, den Form, hvori den paagjældende Tankeforbindelse allerhyppigst udtrykkes paa Græsk (sml. Madv. gr. Ordf. § 176 a og b m. Anm.); den er jo endogsaa anvendelig, hvor der ikke er noget Ord i den Kjendsgjerningen angivende Sætning, hvortil Participiet kan sættes i Apposition, saa at der maa bruges Dobbeltgenitiv, som Demosth. XIX, 75 *τί τῶν Φωκέων ἢ ἄλλου τινὸς ἀνθρώπων μετὰ τοὺς παρ' Αἰσχίνου λόγους ἐξαμαρτόντος οὐκ ἀπέβη τὰ ὑπ' αὐτοῦ τότε ῥηθέντα;* (Madv. gr. Ordf. § 181 a Slutn.). I Betragtning af alt dette og navnlig af den sidste Forms overordentlig store Udbredelse kan der da ikke være synderlig Grund til at undres over, at den her omhandlede Sætningsforbindelse ikke er videre hyppig hos de græske Forfattere.

Men er den ikke hyppig i Græsk, har den til Gjengjæld talrige og tildeels langt fyldigere repræsenterede Analogier i andre beslægtede Sprog. Den indiske Litteratur mangler jeg alt selvstændigt Kjendskab til; men jeg har af Rigveda (VII, 86, 4 — den Lidendes Bøn til Varuna —) fundet anført Forbindelsen: kim âgas âsa, yad stotâram jighânsasi? ɔ: hvad var min Synd, at du vil dræbe den, der priser dig? (*jighânsasi* er Præsens Indicativ af Desiderativet til Roden *han*). Her have vi altsaa den til Conjunction forvandlede Accusativ Neutrum af Relativpronominet ligesom i Græsk, og paa samme Maade have vi paa Latin *quod* med Indicativ, som Cic. in Cat. I, 6, 16, hvor det om Catilinas Dolk hedder: quæ quidem quibus abs te initiata sacris ac devota sit, nescio, quod eam necesse putas esse in consulis corpore defigere; sml. de dom. 23, 59: quid parvus filius? . . . quid fecerat, quod eum toties per insidias interficere voluistis? og Plaut. Bacch. 664 Ussing: numqui nummi exciderunt, ere, tibi, quod sic terram optuere?[2]. Heller ikke paa Latin synes forresten

---

[1] Eventuelt kan der ogsaa bruges et Participium med *ὡς*, som Eur. Rhes. 99 *σὺ δ' ὡς τί δράσων πρὸς τάδ' ὁπλίζει χέρας;*

[2] Endvidere Cic. Ep. ad Q. fratr. I, 2, 2, 5, pr. Cæl. 1, 1 og de offic. III, 14, 59, paa hvilke to sidste Steder hele Forbindelsen staaer i oratio obliqua og *quod* altsaa har Conjunctiv efter sig.

denne Form af Forbindelsen at være rigtigt hyppig (jeg har f. Ex. hos Plautus af utvetydige Exempler derpaa kun fundet dette ene); man synes, forsaavidt man overhovedet udtrykker Tankeforbindelsen i Form af en sammensat Sætning, at foretrække andre Former for Bisætningen, af hvilke der her kun er Anledning til at nævne den simple Relativsætning, enten i Indicativ, saa at altsaa Forholdet mellem Sætningernes Indhold slet ikke er betegnet (som Verg. Æn. I, 231 ff. quid meus Æneas in te committere tantum, quid Troes potuere, quibus tot funera passis cunctus ob Italiam terrarum clauditur orbis?), eller i Conjunctiv, hvorved det vel maa antages at være betegnet som Causalforhold (som ib. XI, 108 f. quænam vos tanto fortuna indigna, Latini, implicuit bello, qui nos fugiatis amicos?). I Analogi med *yad, ὅτι* og *quod* have vi endvidere paa Tydsk *dasz,* som Lessing, Misogyn II, 2: Was habe ich Ihnen gethan, dasz Sie eine Flamme in mir ernähren, die mich ohne Hülfe verzehren wird? og paa mangfoldige andre Steder. I Gothisk bruges istedenfor disse conjunctionale Pronominalformer Relativpartikelen *ei,* som Matth. 8, 27: hvileiks ist sa, ei jah vindos ja marei ufhausjand imma? *(ποταπός ἐστιν οὗτος, ὅτι οἱ ἄνεμοι καὶ ἡ θάλασσα αὐτῷ ὑπακούουσιν;)* og Luc. 8, 25: hvas siai sa, ei jah vindam faurbiudiþ jah vatnam, jah ufhausjand imma? *(τίς ἄρα οὗτός ἐστιν, ὅτι καὶ τοῖς ἀνέμοις ἐπιτάσσει καὶ τῷ ὕδατι, καὶ ὑπακούουσιν αὐτῷ;)*[1], og ligesaa i Oldnordisk Relativpartikelen *er,* som i Brudstykket af Brynhildarkviða i Sæmunds Edda Str. 5: hvar er nú Sigurðr seggja dróttinn, er frændr mínir fyrri ríða? (i H. G. Møllers Oversættelse: hvor er nu Sigurd, Mændenes Styrer, siden mine Frænder forrest ride?) eller, for ogsaa at tage et Prosasted, Hrafnkels Saga S. 8 i K. Gislasons 2den Udg.: hvat man garprinn vilja, er hann er heim kominn? (i N. L. Westergaards Oversættelse: hvad mon Drengen vil, siden han er kommet hjem?). Paa Dansk bruge vi som bekjendt *at* (hvad har stakkels Neger gjort, at den blanke Mand ham hader? klager Negeren Martin i Thaarups

[1] S. ogsaa Marc. 6, 2, Joh. 8, 22.

«Peters Bryllup»)[1], og ligesaa sige Svenskerne (hvad har jag gjort, att jag straffas så hårdt? jamrer Glunten hos Wennerberg «dagen derpå»).

Ved Siden af disse blot relativt tilknyttende Pronominalconjunctioner eller Partikler findes desuden, ligesom i Græsk, saaledes i alt Fald i nogle af de nævnte Sprog — Enkeltmands Iagttagelse kan jo paa et saa udstrakt Omraade selvfølgeligt kun være Stykværk — ogsaa mere specielle Causalconjunctioner. Saaledes finde vi i Latin *quom* — der jo paa det Nærmeste svarer til gr. *ὅτε* — i alt Fald Plaut. Amph. 746 (quæso edepol, num tu quoque etiam insanis, quom id me interrogas), i bibelsk Latin ogsaa *quia* og *quoniam* (om ellers, veed jeg ikke), saaledes finde vi i Gothisk *unte* (egentlig Tidsconjunction = *indtil* eller *medens*) Marc. 4, 41 i samme Forbindelse, hvor der i de to andre synoptiske Evangelier er brugt *ei* (hvas þannu sa sijai, unte jah vinds jah marei ufhausjand imma? = *τίς ἄρα οὗτός ἐστιν, ὅτι καὶ ὁ ἄνεμος καὶ ἡ θάλασσα αὐτῷ ὑπακούει;*), og saaledes finde vi paa Tydsk i alt Fald hist og her *weil*, som i Klopstocks Ode «die Frühlingsfeier», hvor der efter Skildringen af det optrækkende Tordenveir spørges: Zürnest du, Herr, weil Nacht dein Gewand ist? eller *da*, som jeg for Øieblikket — man undskylde Sammenstillingen — kun kan anføre et Exempel paa af Fliegende Blätter (Nr. 2145 — LXXXV Bd. — S. 77): Ha, ha, ha! Prächtiger Witz! Gefällt er Ihnen nicht, gnädige Frau, da Sie nicht lachen? Paa Dansk bruge vi nu ganske almindeligt *siden*, som jeg i det Foregaaende har anført et Par Exempler paa i Oversættelser, stundom ogsaa *da* f. Ex. Grundtvig, Optrin[2] II S. 75: Men har du undsagt lydt paa Thing din Drot, da i hans Sal du mod

---

[1] Dette *at* kan forfølges lige saa langt tilbage i Tiden, som der overhovedet existerer en Litteratur, hvori der er Brug for den Slags Forbindelser (i Lovsproget kan man ikke vente at finde dem, ei heller i Lægeeller Kogebøger o. l., men allerede i den gamle Lucidarius læse vi S. 33 i Brandts Udg det Spørgsmaal af Disciplen: vor thæt stoor synd at ædæ aff eeth æplæ, at mannæn vor forti kast af parædiis?); det er ikke altid og overalt lige stærkt og fyldigt repræsenteret (af Folkeviserne veed jeg slet ikke at anføre noget Exempel derpaa undtagen efter ganske unge Opskrifter), men det er stadigt levende og hører gjennem alle Tider til Sprogets faste Inventarium.

ham Sværdet blotter?[1]; i ældre Tid brugte man ligesaa almindeligt *meden (imeden), men (imen), mens (imens)*, der er blevet causalt ganske paa samme Maade som det gothiske *unte* og det tydske *weil*, f. Ex. Sv. Grundtvig, Danmarks gamle Folkeviser 68 F 18: Huad mon den rider will aff dig haff, meden hand sender dig saa rige gaff? ib. A 13: Huad mone den rider wilde aff deg haffue, men hand sender deg saa rige gaffue? 49 A 21: Huad ville i mig, Norgelands dronning, mens i haffuer sendt mig ord? 23 A 8 og 20: huadsenns adell er y aff, y-medenn y er saa skønne? 62 A 4: Mynn herre, huad laadder y wydde meg, imenn y laader saa biendde meg? 297 B 47: Huem er her forudenn, i-meenns i brasker nu saa?[2] Holberg bruger ved Siden af *at* foruden *mens*

[1] Det nu saa almindelige *siden* har i det ældre Sprog overhovedet ikke nogen stærkt udpræget Tilbøielighed til causal Betydning, og *da* vel næppe større; i denne Forbindelse er jeg ikke i Stand til at paavise enten *siden* eller *da* før i 2den Halvdeel af forrige Aarhundrede (Sneedorf), men *siden* har vel dog dengang allerede i nogen Tid været gængs ogsaa saaledes, da det i den moderniserede 2den Udg. af P. Claussøns Snorre fra 1757 møder et Par Gange som Ændring (S. 318 og 612 = Orig.-Udg. S. 302 og 613).

[2] *Men (meden* osv.) er i denne Forbindelse lige til vort Aarhundrede den regelmæssige Conjunction i de gamle Folkeviser og spiller i 14de, 15de og 1ste Halvdeel af 16de Aarh. ogsaa ellers en stor, tildeels overlegen Rolle ved Siden af *at*. Senere træder det noget tilbage, og Forandringen synes at være foregaaet netop i Løbet af 16de Aarh. (i Vedels Saxo, Claussøns Snorre, Ranchs Skuespil, Hegelunds Susanna og Calumnia — alle fra Slutn. af 16de Aarh. — har jeg fundet en Række af Exempler med *at*, men intet med *men)*. Dette kan jo være en af de mange Smaabevægelser, der stadigt foregaae i Sproget tilsyneladende reent spontant og i alt Fald uden at Nogen kan forklare dem; men det kan maaskee ogsaa have sin bestemte og paaviselige Grund. I Mellemtiden var jo en stor Deel af Bibelens Bøger og tilsidst hele Bibelen bleven oversat paa Modersmaalet og flittigt læst ikke mindst i de Kredse, hvorfra hele den nationale Litteraturs Bærere i den næste Slægt udgik og maatte udgaae. Hvad nu Bibeloversætterne i Aarhundredets 1ste Halvdeel angaaer, da har jeg i den paagjældende Sætningsforbindelse hverken fundet *men* i H. Mikkelsens nye Testamente eller hos Fr. Vormordsen i Psalteren og H. Tavsen i Pentateuchen. P. Tidemand har i Dommernes Bog 2 Gange *men* (11, 12 og 14, 3), ellers *at* (navnlig ogsaa 18, 23, for kun at nævne et fuldt ud charakteristisk Sted). Endelig har den betydeligste af alle, Chr. Pedersen, i Psalteren og det nye Testamente tilsammen 5 Gange

ogsaa *eftersom* og *efterdi* (De Usynl. I, 4: hvad ont har jeg giort, at du handler saa ilde med mig? Jeppe paa Bj. V, 4: hvad er dig vederfaret paa Vejen, mens du est bleven saa spansk? Ulyss. v. Ithac. II, 2: hvor har I hiemme, Landsmand, eftersom I sporger saa? Pern. Korte Froik.-St. III, 2: hvad got har jeg giort, efterdi Fruen giør mig saadanne Caresser?), saa at altsaa de danske Causalconjunctioner i denne Slags Forbindelser maae siges at have fundet en meget rig og afvexlende Anvendelse[1].

---

men (Ps. 8. 5, Ps. 114, 5, Matth. 8, 27, Marc. 4, 41, Luc. 8, 25). men medens han ellers i denne Forbindelse saa ubetinget foretrækker *men*, at han udenfor Bibeloversættelserne neppe nogensinde bruger *at* undtagen efter blot undrende Udraabsspørgsmaal og f. Ex. endnu i Olger Danskes Krønike har Forbindelsen hele 17 Gange, overalt med *men*, staaer der her ligeoverfor disse 5 Tilfælde med *men* omtrent lige saa mange — naar Gjentagelser i sideordnede Led medregnes, en Deel flere — med *at* (Ps. 8, 5, Ps. 114, 5 f., Ps. 144, 3, Hebr. 2, 6). Endnu stærkere træder *men* tilbage i Bibelen af 1550; jeg har der i samtlige Bibelens Boger kun fundet ogsaa netop 5 Gange *men* (1 Sam. 11. 5. ib. 21, 15, Es. 7, 13, ib. 22, 1, ib. 57, 11) mod allermindst 10 Gange saa hyppigt *at* (i Oversættelsen af 1607 er ogsaa paa disse 5 Steder med Undtagelse af det andet *men* erstattet med *at*). Det ligger da nær at antage, at ligesom navnlig Bibelen af 1550 upaatvivleligt er paavirket af Luthers Exempel, som her gjennemgaaende har *das* ɔ: *dasz*, saaledes atter Sprogbrugen i denne har havt en lignende Indflydelse paa Profanlitteraturen. At imidlertid trods den saaledes fæstnede kirkelige Sprogbrug det gamle *men* vedblev at holde sig ved Siden af *at*, fremgaaer allerede af Forholdet hos Holberg (s. Texten); af nyere Digtere have i alt Fald N. F. S. Grundtvig, St. Blicher og Chr. Winther brugt det (i Formen *mens*), og i Folkemunde er det levende endnu den Dag idag, som det bl. A. kan sees af de yngste Opskrifter af Folkeviserne. Det er saaledes ved Siden af *at* ubetinget den meest stabile Conjunction, det danske Sprog har at opvise i denne Forbindelse

[1] *Eftersom* mindes jeg i denne Forbindelse kun fra Holberg, *efterdi* har jeg fundet allerede f. Ex. i P. Claussons Norgeskronike (S. 302 og 613). Af andre danske Causalconjunctioner (bortseet fra det i Regelen ikke underordnende *thi*) har jeg endnu truffet *fordi*, rigtignok kun i den ældste Bibeloversættelse (for storste Delen udg. af C. Molbech 1828), hvor det ligesaa regelmæssigt svarer til lat. *quia* el. *quoniam* som *at* til lat. *ut* (kun 1 Sam. 11, 5 staaer *at* = *quod*), og i H. Mikkelsens nye Testamente Luc. 8, 25, hvor Vulg. ogsaa har *quia*; men at det eventuelt kunde have gjort sig gjældende ogsaa uden latinsk Indflydelse, tor man

At der nu, som jeg her er gaaet ud fra, foreligger virkelig causale Bisætninger ikke blot i den sidstanførte Gruppe af Exempler, men ogsaa i hine, hvor Bisætningen var indledet ved blot relativt tilknyttende Pronominalconjunctioner og Partikler, fremgaaer selvfølgeligt ikke uden videre af, at der i samme Forbindelse ogsaa bruges mere specielle Causalconjunctioner, thi som vi senere ville faae at see, forekommer der paa den anden Side ogsaa ligesaa utvivlsomt consecutive Former for Bisætningens Tilknytning, og i de enkelte Sprog have vi altsaa, forsaavidt deres Syntax tillader at udtrykke baade Forestillingen om Aarsag og Følge i den ved Relativconjunctionen indledede simple indicativiske Udsagnsbisætnings Form, intet Kriterium, hvorefter vi umiddelbart kunde afgjøre, om Bisætningen i denne Form af Forbindelsen repræsenterer en Aarsags- eller en Følgesætning. Anderledes stiller derimod Sagen sig, naar vi betragte alle de her sammenstillede Sprog under Eet og søge den Forestilling, der i dem alle kan antages som den oprindelige og principale at ligge til Grund for den sproglige Udtryksform, hvad der synes mig at være al Anledning til, hvor der er Tale om en Sætningsforbindelse, der i den Grad som den her foreliggende bærer Præg af at være Udtryk for en til compact Eenhed tidlig forbunden og som saadan fra Slægt til Slægt overleveret Forestillingscomplex. Betragtet fra dette Synspunct kan Bisætningens Art ikke være tvivlsom: i en saadan for alle de paagjældende Folk fælleds Forestillingscomplex kan den for Udsagnsbisætningen til Grund liggende Bisætningsforestilling ikke indgaae i Form af Forestilling om en consecutiv, men kun i Form af Forestilling om en causal Relation; thi som Causalsætning kan den simple indicativiske Udsagnsbisætning

---

vel slutte af *for* i Dialogen mellem Peder Smid oc Atzer Bonde B II* og af *får de* i den fra Sønderjylland meddeelte Dyrefabel i Viseform om Enkerævinden i Sv. Grundtvigs gamle danske Minder 3die Saml. S. 222 ff. v. 6 og 12 (af anden Art ere Forbindelser som Luc. 13, 2: mene I, at disse Galilæer vare Syndere fremfor alle Galilæer, fordi de lede dette? hvor den Sætning, til hvis Indhold Causalsætningens staaer i det eiendommelige Gjensidighedsforhold, ikke er den spørgende Hovedsætning, men den deraf afhængige Udsagnsbisætning).

fungere i alle de paagjældende Sprog, men som Folgesætning kun i nogle af dem. Denne Betragtning udelukker selvfolgeligt ikke Muligheden af, at i de Sprog, hvor Udsagnsbisætningen kan have begge Functioner, ogsaa den consecutive Form af Bisætningsforestillingen vil kunne deels frembringe ganske den samme Form af Bisætning, deels i alt Fald gjøre sig meer eller mindre gjældende ligeoverfor den færdige og traditionelt tilegnede Sætningsforbindelse, saa at der i dem vil kunne indtræde en vis Usikkerhed og Ubestemthed i den sproglige Praxis, baade hvad Intention og Opfattelse angaaer, ja at i saadanne Sprog Aarsagsforestillingen i storre eller mindre Udstrækning vil kunne trække sig tilbage til Fordel for Følgeforestillingen fra denne blot ubestemt antydende Form af Forbindelsen til de andre mere tydeligt udprægede Former med specielle Causalconjunctioner i Bisætningen.

En saadan Dobbelthed og maaskee Bevægelighed i Forestillingen om Bisætningens Relationsform maa der først og fremmest indrommes at være Betingelser for i vort eget Modersmaal og overhovedet i de moderne skandinaviske og germaniske Sprog, thi i dem kan den simple indicativiske Udsagnsbisætning lige godt fungere som Aarsags- og som Følgesætning, og naar altsaa W. Grimm i 2det Bd. af «Deutsches Wörterb.» S. 817 henforer det paagjældende *dasz* i et Sted af Gellert (was hat er dir denn gethan, dasz du ihm diese ehre nicht erweisest?) til «dasz in sätzen, welche folge und wirkung ausdrücken», da er det ganske vist meget muligt, at Bisætningen her for Forfatteren virkelig har staaet som en Folgesætning. Men der er ogsaa, om ikke storre, saa dog fuldkomment lige saa stor Mulighed for, at han kan have meent den som Causalsætning; og at den ved Henførelsen til den consecutive Relationsform er, om ikke urigtigt, saa dog i alt Fald utilstrækkeligt charakteriseret, det fremgaaer tydeligt af, at et Sted af Keisersberg, der ikke adskiller sig fra det nysnævnte ved nogetsomhelst Andet end ved Hovedsætningens ikke spørgende, men udsigende Form (was lobst du mich? ich mein, du wöllest mich verkaufen, das du mich mir lobest), er opfort under det causale *dasz*. Omsætte vi i dette Sted Hovedsætningen til sporgende Form (willst du mich etwa verkaufen, dasz —?), bliver Forbindelsen fuldstændig

eensartet med den anden, og er altsaa Bisætningen hos Keisersberg en Causalsætning, hvad der ikke synes at være Grund til at tvivle om, da vil det vel dog være naturligst at charakterisere den tilsvarende hos Gellert i alt Fald principaliter paa samme Maade[1]. Og lignende Experimenter kunne vi anstille paa Dansk, ligesom man ogsaa kan finde *at* og specielle Causalconjunctioner i ganske sideordnet Forbindelse[2], saa at det i Betragtning af samtlige foreliggende Analogier dog synes at være det meest Correcte, ogsaa i de moderne Sprog at gaae ud fra den causale Forestillingsform som den nærmestliggende og fastholde den, saalænge der ikke i Bisætningens Form træde Momenter til, der mere bestemt tyde paa consecutiv Opfattelse.

(Sluttes.)

---

[1] Efter W. Grimms Behandling af dette gellertske *dasz* at dømme synes for hans Vedkommende Aarsagsforestillingen i den her omhandlede Forestillingscomplex virkeligt, som jeg ovenfor sagde, at have trukket sig (i alt Fald momentant) aldeles tilbage til Fordeel for Følgeforestillingen fra denne Form af Forbindelsen til andre mere bestemt udprægede. Det samme er øiensynligt Tilfældet med Pfudel, som med fuldkommen correct Opfattelse af det græske *ὅτι* i lignende Forbindelser som causalt Beitr. S. 37 Anm. betegner Voss's Oversættelse af dette *ὅτι* ved *dasz* som «ungenau» og holder Düntzers Anvendelse af samme Gjengivelse «in einer Schulausgabe für sehr bedenklich, da der Schüler leicht zu dem Glauben verleitet werden könnte, dass *ὅτι* hier . . consecutive Bedeutung hat».

[2] Saaledes lyder i Chr. Pedersens Oversættelse af Davids Psalter Ps. 8, 5: Huad er mennisken at du kommer hannem i hw eller menniskens søn men dw søger hannem, og Ps. 114, 5: Hwad skadde dig strand men dw saa flyde eller dig iordan at dw vende dig om igen. Til *men* svarer her i den latinske Vulgata henholdsviis *quoniam* og *quod*, og til *at* henholdsviis *quod* og *quia*, intetsteds *ut*, og lige saa lidt Ps. 144, 3: Herre huad er mennisken ath dw det kender eller menniskens søn ath dw hannem acter *(quia)*. Ogsaa de gamle Oversættere af Henr. Susos Horologium æternæ sapientiæ (Brandt, Klosterlæsn. I, 1) og Thom. a Kempis' Traktat de imitatione Christi (udg. af F. Rønning) gjengive ved saadant *at* ikke blot conjunctiviske Sætninger med *ut* (som H. S. 52. 20, T. K. 147, 12; 164, 3; 182, 15; 187, 5), men ogsaa indicativiske Sætninger med *quod* (H. S. 24, 19, T. K. 147, 10), *quia* (H. S. 29, 22) eller det relative Pronomen (H. S. 188, 27, T. K. 138, 16), altsaa Sætninger af utvivlsom ikke-consecutiv Charakteer.

Gives der fremskridt i sprogene?

En antikritik.

I sidste hefte af dette tidsskrift (n. r. X, s. 292 ff.) har hr. prof. H. Møller gjort min disputats *Studier over engelske kasus* til genstand for en lang og indgående anmeldelse af den art, som enhver, især ung, forfatter må være glad og taknemlig for. Til glæden over at se sit arbejde studeret med så stor opmærksomhed og fundet værdigt til en så udførlig drøftelse kommer nemlig her på grund af anmeldelsens grundighed den følelse, at der i den så omtrent er samlet alle de indvendinger, der overhovedet kan göres af en sagkyndig modstander. Hvis man altså tror at kunne gendrive disse indvendinger, opnår man derved en beroligende følelse af, at ens teorier måske også i fremtiden kan stå deres prøve.

Jeg skal her forsøge at imødegå min ærede kritikers betragtninger over mit indledende afsnit *Fremskridt i sproget* (også udkommet særskilt); hvad der er sagt om de specielt engelske afsnit, vil der måske blive lejlighed til at drøfte andetsteds.

Min hovedteori var denne: i det hele og store går sprogene stadig frem, så at de blir fuldkomnere udtryksmidler for menneskelige tanker. For at vise dette foretog jeg en vurdering af ældre og yngre trin af samme sprog ved at sammenstille karakteristiske træk af deres bygning.

Anmelderens stilling overfor en sådan vurdering er ikke ganske klar. Mange steder taler han, som om han gav mig ret i, at en sådan vurdering kan foretages, ja endogså i den målestok, jeg anlægger. Således, når han s. 293 siger, at i det hele og store er mit resultat rigtigt, når han s. 294 priser korthed som en fordel ved flexion og s. 296 «selvfølgelig» er enig med mig i, at det er en vinding, når uregelmæssigheder bortfalder. Men andre steder ser det ud, som om det kun var af artighed mod mig, at han overhovedet gik ind på min idé om, at der i sprogets verden kan tales om noget bedre eller

ringere; s. 295: «I virkeligheden kan for de talende menneskers tarv synthetiske og analytiske former være lige gode»; s. 296: «for mig gives der ikke noget absolut bedste sprog, d. v. s. noget, der absolut lettest kan udtrykke tanken. Set fra mit standpunkt er kinesisk det bedste (det sprog, der lettest udtrykker tanken) for Kinesere, engelsk for Englændere, dansk for Danske».

Efterat anm. altså med stor interesse har drøftet forskellige sprogmidlers indbyrdes værd, afskærer han egentlig diskussionen som örkesløs; han trækker sig tilbage med et «Det hele er ligegyldigt; det er hip som hap altsammen!» I modsætning hertil må jeg fastholde det berettigede i en vurderende sammenligning af sprog; men det vigtigste er dog for mig ikke en sammenligning af sprog, der står hinanden så fjernt som kinesisk og dansk (sml. mine udtryk § 49: Udviklingsmulighederne i sprogene er så mangfoldige . . . at det blir næsten umuligt at sammenligne sprog af forskellig stamme), men derimod ældre og yngre trin af samme sprog eller dog nærbeslægtede sprog. Her har man faste holdepunkter og kan vente at nå resultater af sproghistorisk rækkevidde.

En af de værdimålere, jeg anvendte, var det åndelige arbejde, der er forbundet med at lære og med at bruge et indviklet sprog med mange vanskelige former i modsætning til et simplere system. Her møder jeg igen en lignende halvhed (eller skal jeg kalde det dobbelthed?) som ovenfor i anm.s standpunkt. Först siges det, at «sådant et åndeligt arbejde i barnets förste leveår vistnok ikke skader det mindste og ikke gör barnet mindre dygtigt til andet åndeligt arbejde. Måske tvertimod.»[1] Heri ligger jo dog en forudsætning om, at der er et arbejde forbundet med at

---

[1] Anm. fortsætter: «Man har ikke hort, at de kinesiske börn er mere opvakte eller i anden retning dygtigere end europæiske.» Skulde man ikke derefter tro, at jeg havde stillet kinesisk sprog meget betydeligt höjere end moderne vesteuropæiske? Som ovf. bemærket holder jeg ikke rigtig af sådanne sammenstillinger af ikke fuldt kommensurable sprog; men ingen har dog kunnet få andet ud af mit skrift, end at jeg vilde stille de nævnte sprog temmelig nær hinanden i en sproglig rangforordning; og skulde prof. M.s sætning ha været rigtig knusende for min synsmåde, måtte han ha formuleret den omtrent således: «Man har ikke hort, at de engelske börn er mere opvakte eller i anden retning dygtigere end de urgermanske var (eller kineserunger dygtigere end små zulukaffere).» Men en sådan formulering har han af gode grunde ikke kunnet gi sin sætning.

lære et sprog, et arbejde, der selvfølgelig blir större, jo sværere sproget er. Men lige efter synes anm. selv at benægte denne forudsætning, idet han går ud fra, at to börn af forskellig nationalitet lige let lærer deres respektive sprog, og på næste side, hvor der tales om visse vanskeligheder, der føles af den fremmede, der lærer et andet sprog, siges der: «Om noget betydeligt arbejde for det danske barn, der lærer sproget, kan der selvfølgelig ikke være tale.»

Det er ikke morsomt i en debat at støde på ordet «selvfølgelig», når man selv er af den stik modsatte mening. Jeg mener virkelig, at det for barnet er et arbejde, der ikke bør undervurderes, at lære alle et sprogs lunefuldheder og vilkårligheder, og det ikke alene i formlæren, hvor prof. Møller nok vil indrömme det, men også på alle mulige andre områder. Den, der opmærksomt vil lytte til börns tale, vil nemlig ikke blot lægge mærke til sådanne iöjnefaldende fejl som gal böjning af uregelmæssige verber, men også til forkerte ordstillinger og sætningsdannelser, urigtige ordbetydninger, anvendelse af andre præpositioner end de voxnes sprogbrug fordrer osv., altsammen tegn på, at det virkelig er bryderi at lære et sprog, selv for den, der voxer op under de gunstigste betingelser for det. Og at dette bryderi er större ved et sprog med indviklet bygning og mange undtagelser fra reglerne o. dsl., det kan der for mig ikke være nogen tvivl om. Ja, jeg vil endog gå videre og udtale det, som min ærede modstander (s. 296 øv.) forudsætter, at jeg umuligt kan mene, nemlig at benyttelsen af et sprog også repræsenterer et åndeligt arbejde for den indfødte voxne. At han ikke under normale forhold blir sig dette arbejde bevidst, beviser naturligvis ikke noget imod denne opfattelses rigtighed; men for den taler det, at når man er rigtig for alvor åndelig træt, kan man næsten ikke frigöre sig for allehånde sproglige forsyndelser mod ordenes kön og böjning; man kommer hvert öjeblik til at «forsnakke sig» og behersker kort sagt ikke sproget så fuldkomment som ellers. Også har jeg gjort den erfaring med mig selv, at når jeg taler om et æmne, som jeg ikke ret har gennemtænkt, men som kræver anspændt tænken, så sluger selve tankearbejdet så meget af min åndelige energi, at der ikke blir nok tilovers til det sproglige arbejde, hvorfor jeg til min ærgrelse begår den ene sprogfejl efter den anden og endog kan komme til at böje de almindeligste stærke verber regelmæssigt. Det samme tror jeg at ha sporet hos andre. En virtuos kan indøve et musikstykke så grundigt,

at det tilsidst «sidder ham i fingrene», så at han rent mekanisk kan spille det uden at blive sig nogen anstrengelse bevidst; men at det alligevel kræver et ikke helt ubetydeligt åndsarbejde, viser sig i, at der kan være tider, hvor han ikke er «oplagt» og derfor slår fejl den ene gang efter den anden.

Det er netop ud fra sådanne betragtninger — hvori jeg formener, at vor tids experimentalpsykologer vil gi mig ret — at jeg foretrækker yngre sprogtrins simplere og konsekventere udtryksmåder for de ældre sprogs indviklede flexion. Men, indvendes der nu mod mig (293): jeg er ikke retfærdig overfor flexionen; jeg lar al skyggen falde på flexionen, alt lyset på flexionsfrihed, stundom også på agglutinationen. Og min ærede anmelder fremhæver da forskellige fordele, som findes ved flexion.

«Der gives ikke noget, der kan være kortere end flexion i sådanne tilfælde, hvor det drejer sig om ét flekteret ord uden videre kongruensfølger.» Nej, ganske vist; men der er jo ikke tale om at sammenligne enkelte sætninger i det ene sprog med tilsvarende i det andet, men derimod om sprogenes karakter i det hele. Og så kan det vel ikke nægtes, at da man i reglen ikke taler i enkelte ord, men langt hyppigere har længere forbindelser af sammenhængende ord, vil altså de kongruensfordrende sprog ikke vise sig til deres fordel.

Ved min omtale af de mindre heldige egenskaber i flexionssprog har jeg udtrykkelig (s. 14 anm.) udtalt, at jeg ikke talte om, hvad der lod sig udlede af en definition på böjning, men om, hvad der faktisk viser sig i de ældre sprog af vor sprogæt. Men i sit forsvar for flexion er prof. M. ikke så realistisk; han forsvarer egentlig intet i virkeligheden existerende sprog, men et idealt tungemål, hvor uregelmæssigheder og kongruensvidtløftigheder er bortfaldne, så at samme forhold altid betegnes ved samme middel og kun én gang (s. 296: «denne simplificering forudsat finder jeg flexion bedre»; s. 297: «forudsat også her, at det samme forhold altid kan betegnes ens»). Hertil kan jeg kun svare, at et sådant idealt sprog vist kun existerer i ivrige volapükisters eller spelinisters fantasi; kan det imidlertid påvises blandt ældre böjningssprog, og kan det påvises, at der senere ud af det har udviklet sig sprog af mere uregelmæssig og kluntet bygning — ja så får jeg vel opgive min hovedtesis; men för gör jeg det ikke.

«Jo længer tilbage i tiden vi går, des flere undtagelser og anomalier støder vi på.» Det kan dog næppe betragtes som en

gendrivelse af denne min sætning, at mange uregelmæssigheder i yngre sprog er opståede af ældre regelmæssige dannelser (s. 301). Ti selv om nogle nye uregelmæssigheder træder til, er der dog i de sprog, jeg kender noget til, i tidernes løb ad den ene og ad den anden vej bortfaldet så mange fler af de ældre anomalier, at der er et betydeligt minus til rest; der er derfor ikke tale om, at «regelmæssighed, uregelmæssighed og atter regelmæssighed veksler, som alt det andet, i kredsløb».

Det samme kredsløbsresultat kommer anm. også til s. 295 og 300, det ene sted «sammenfiltring (og derimod flexion), analyse, atter sammensmeltning», og det andet sted först flexionsløs analyse, så agglutination, derpå flexion og så igen flexionsløshed. Men også her når han dette resultat kun ved at se på enkeltheder, ikke på sprogbygningen i det hele; denne viser i de sprog, hvor vi historisk kan eftervise en væsentlig karakterskiften, overalt flexion, syntese, anomali som det ældre, flexionsfrihed, analyse, regelmæssighed som det yngre. Denne kendsgerning må vi böje os for, selv om abstrakt ræsonneren fører os til at tro, at «alt, hvad der er syntese, kan ikke være noget oprindeligt.»

«Flexion, siger vor forf. s. 299, kan umuligt være noget oprindeligt, vi ser jo tildels flexion opstå for vore öjne: enhver flexion er fremgået af en ældre tilstand, der kunde kaldes agglutination.» Dermed er udtalt den almindelige, man kunde fristes til at sige ortodoxe lære; jeg har i min bog udtalt og antydet skepsis overfor den, og jeg er ikke kommen bort fra mit kætteri. Læren støttes (foruden på aprioriske betragtninger) på tre—fire bekendte dannelser: den nordiske passiv og efterhængte artikel, det romanske futurum. Disse anføres i alle sprogvidenskabelige værker, også hos min anmelder, og der er vel næppe såmange flere af samme art, da de vel så også vilde blive nævnte. Men disse få tilfælde vejer dog ikke op mod de hundreder af tilfælde, hvor vi ser den ældre flexion vige for analytiske udtryksmåder; og de er da i hvert tilfælde ikke tilstrækkelige til at retfærdiggøre en induktionsslutning om, at «enhver» flexion er opstået af agglutination, der igen skal stamme fra noget som isolation. Denne slutning er så meget mere uberettiget, som vi jo i de nævnte tilfælde slet ikke ser flexion voxe ud af egentlig agglutination eller af flexionsløshed, men blot ny flexion voxe op på gammel flexionsbund: de konstituerende elementer er jo fuldt flexiviske. — Jeg skal for øvrigt ikke her gentage mine bemærkninger fra *Frskr.* s. 36 om böjningsmidlers opståen, men blot tilföje, at jeg

på grund af min skepsis overfor agglutinationsteorien ikke tror på, hvad der for anm. synes at stå som uimodsigeligt, at -*s* i arisk *áçvàs,* lat. *equus,* er et gammelt pronomen, eller at *bhéreti* er sammensat af *bhère* og *ti* og altså viser tilbage til en fast ordstilling (301). Hvad ellers anm.s anker mod det, jeg har skrevet om ordstilling, angår, må jeg fremhæve, hvad der måske desværre ikke fremgår med aldeles utvivlsom sikkerhed af mine ord, at jeg kun priser den bundne ordstilling, hvor den bruges som sprogmiddel eller dog kan føre til simplifikation i den sproglige struktur. I andre tilfælde — således ikke sjælden i tysk — kan jeg i faste ordstillingslove kun se en hemmende tvang.

Jeg har ikke svaret på alt det i den righoldige anmeldelse, som jeg i og for sig kunde ha lyst til at diskutere; på flere punkter vilde jeg ha følt mig mere ramt af indvendingerne, hvis jeg ikke side 59 havde taget et bestemt forbehold mod at opfatte den af mig opstillede rangfølge som et absolut system. Men jeg stanser her; jeg har allerede været vidtløftigere, end man i reglen får lov til at være i et gensvar til en anmelder; det får tjene til min undskyldning, at de drøftede problemer har en större rækkevidde og almeninteresse end de fleste æmner, der i reglen behandles i filologiske tidsskrifter.

København, august 1892.

Otto Jespersen.

Anmeldelse.

Ἀριστοτέλους Ἀθηναίων πολιτεία. Den historiske Del (Kapp. I—XLI) udgivet med Fortolkning af *Karl Hude.* Kbhvn. 1892, Gyldendal. 76 S.

Det i British Museum i 1890 fundne Papyrushaandskrift, som indeholder *Aristoteles's* Værk om Athens Statsforfatning, udkom med paaskønnelsesværdig Hurtighed allerede i 1891 i en Udgave, besørget af *Kenyon,* som gav en med alle sine Mangler dog i det hele læselig Tekst og en ret fyldig historisk og antikvarisk Kommentar. Skriftet vakte stor Opsigt, navnlig den første Del deraf, som behandlede Forfatningens historiske Ud-

vikling, og det har allerede affødt en hel Literatur, som paa den ene Side har behandlet Spørgsmaalet om Skriftets Ægthed, om dets Stilling i Literaturen og om dets Værdi som historisk Kilde, paa den anden Side paa forskellig Maade givet Bidrag til Tekstens Fastsættelse, dels med Artikler i Tidsskrifter, dels med hele Tekstudgaver. Nu har Dr. *Karl Hude* leveret en med Fortolkning forsynet Udgave af Værkets historiske Del, bestemt til Skolebrug, idet han mener, at denne Del af Værket vel egner sig til at læses i Skolen baade paa Grund af det interessante Indhold og den flydende og let læselige Fremstilling. Jeg er enig med ham heri[1]. I den Forhandling, som for et Par Aar siden førtes om Græsk eller Ikke-Græsk i Skolen, brugtes som Argument mod Græsk den Paastand, at Disciplene ikke tilegnede sig det læste. Det er i sin Orden at stille denne Fordring med Hensyn til poetiske og filosofiske Værker, og den kan der ogsaa opfyldes. Men med en almindelig historisk Fortatter forholder det sig anderledes. Disciplene skulle læse Herodot saaledes, at de blive bekendte med hans Stilling i Literaturen, hans særlige Maade at opfatte og fremstille de historiske Begivenheder paa og tillige se, hvorledes et Oldtidskildeskrift ser ud, men det kan ikke fordres, at de tilegne sig det historiske Indhold i Detail. I den historiske Del af Aristoteles's Skrift slutter saa meget af Indholdet sig til det, som Disciplene have lært gennem Lærebøger i Oldtidshistorie og Antikviteter, at det ogsaa vil være muligt i et vist Omfang at tilegne sig Indholdet. Ganske vist er Skriftet endnu ikke saaledes gennemarbejdet, og Indholdet ikke saaledes sammenarbejdet med de fra vore tidligere Kilder hentede Efterretninger, at et bestemt Resultat er vundet. Nogle Behandlere have været tilbøjelige til at anse hvert Ord i Aristoteles's Skrift for uomstødelig Sandhed, medens andre have stillet sig hyperkritisk lige over for ham. Udgiveren mener at have fulgt Middelvejen, men har iøvrigt kun i ringe Grad indladt sig paa Stridsspørgsmaal som ikke hjemmehørende i en Skoleudgave. Til Striden om For-

[1] En Anmelder, *E. B.* i *Politiken* Nr. 231 for 18. August d. A., har rigtignok udtalt sig saaledes: «Selve Skriftet er tort, forstandsmæssigt og forlanger en Kundskab til Forfatningens og Politikens tekniske Del, der kan gore selv de Lærde indbyrdes stridige ved mange Vanskeligheder», og mener, at det derfor er aldeles uskikket til Skolebrug. Han synes ikke at have bemærket, at der kun er Tale om den historiske Del af Skriftet. Den kan ikke kaldes tor. Forfatteren har just ved at indflette Anekdoter og karakteristiske Træk af bekendte Mænds Liv samt Brudstykker af Digte, ved sine Udtalelser om fremtrædende Politikere, som Disciplene kende fra deres Lærebog, og om det atheniensiske Demokratis hele Optræden gjort denne Del af Værket interessant. Kundskab om den tekniske Side kræves forst til at forstaa den anden Del af Værket, hvilken sikkert ingen tænker paa at læse i en Skole. At ville fore Disciplene ind i de Lærdes Strid kan man visselig ikke beskylde Udgiveren for.

fatterskabet sigter han i Fortolkningen S. 38, men indskrænker sig til at vise, at Skriftet efter sin sandsynlige Affattelsestid kan være af Aristoteles og rimeligvis er forfattet i Athen. Spørgsmaalet om dets Troværdighed og det i Forbindelse dermed staaende Spørgsmaal om, hvilke Kilder der af Forfatteren ere benyttede, er løselig berørt, idet der i Indledningen gøres opmærksom paa den stærke Benyttelse af Materiale, hentet fra Stadens Arkiver, og i Noten til Kap. 18 § 2 Androtion nævnes som mulig Kilde. Der er saaledes indenfor passende Grænser givet Anledning til at gaa ind paa slige Spørgsmaal, hvis en Lærer ønsker det. Der er enkelte Gange, f. Ex. i Anledning af Fortællingen om Peisistratos's Sønner, gjort opmærksom paa Afvigelser fra tidligere Fremstillinger, og Udgiveren bemærker, at Beretningen i Kap. 25 om Themistokles's Deltagelse i Angrebet paa Areopagos frembyder saa store kronologiske Vanskeligheder, at man har draget dens Sandhed i Tvivl. Der er endnu en Grund til at forkaste den, nemlig at andre Kilder lade Perikles og ikke Themistokles være Ephialtes's Hjælper. Dem følger Aristoteles i sin Politik, og dem følger han i Politeia Kap. 27, hvor det hedder, at Perikles fratog Areopagiterne en Del Rettigheder. Udgiveren siger, at det er ubekendt, hvilke Rettigheder der her er Tale om; det er sikkert de samme som i Kap. 25, kun en anden Version af samme Begivenhed. Det er ikke det eneste Sted, hvor der er kommen Forvirring i Fremstillingen ved Benyttelse af forskellige Kilder, f. Ex. i Aarstallene i Peisistratos's Historie[1].

Som allerede anført betegner Udgiveren Bogen som hovedsagelig bestemt til Skolebrug. Det er derfor i sin Orden, at Teksten er given uden Betegnelse af, hvad der staar i Papyrushaandskriftet, og hvad der er Supplering, og at der ikke er tilføjet noget kritisk Apparat. Han har indskrænket sig til (S. 36) at give en Fortegnelse over de Udgaver, han har benyttet, og kun særligt gjort Rede for, hvor han har optaget Konjekturer af sig selv eller andre, som af de tidligere Udgivere ikke ere omtalte. Han har, hvor disse vare uenige, gjort sit Valg med Omhu og Omsigt og leveret en Tekst, der er fuldt saa god, som dem vi i Almindelighed benytte. Særlig har han brugt *Blass*, der, som han selv bemærker, betegner et Fremskridt fra de tidligere. Den Frihed, som er tilstedelig i en Skoleudgave, er benyttet med Maadehold; den kunde hist og her være brugt i større Omfang.

Udgiveren siger i Fortalen, at han har haft større Vanskelighed med Fortolkningen end med Teksten, hvad der er en

[1] U. Köhler: Die Zeiten der Herrschaft der P. in der π. Ἀ. (refereret i Berliner philologische Wochenschrift 1892 Nr. 32/33).

naturlig Følge af, at han paa dette Punkt ikke har haft saa gode Forarbejder at støtte sig til. Han siger selv, at han føler sig i stærk Gæld til de mange, hvis Arbejder han paa forskellig Maade har haft Nytte af. Ganske vist er en ikke ringe Del af de Vanskeligheder, som frembød sig, da man kun havde Kenyons første Udgave, nu fjernede ved rigtigere Læsning af Papyrushaandskriftet og ved heldige Konjekturer, og der foreligger Oversættelser i forskellige Sprog, der vise paa hvilken Maade vedkommende Oversætter har forstaaet dette eller hint Sted, men der var endnu meget tilbage at gøre for Udgiveren, og ikke lidet skyldes ham selv. Det forekommer mig, at man maa sige, at han i det væsentlige har løst den Opgave vel. Der er næppe noget virkelig vanskeligt Punkt, som er ladet uomtalt, og den givne Fortolkning er, hvor den strider mod Andres, i Reglen den rigtige, paa tvivlsomme Steder den rimeligste. Enkelte Steder, hvor jeg har en afvigende Mening, skal jeg siden nævne.

Det er altid et vanskeligt Spørgsmaal, hvor meget der skal medtages i en til Skolebrug bestemt Fortolkning. Det kommer an paa, hvilke Fordringer man stiller til Disciplenes Selvarbejde, og i hvilket Omfang man kræver Realfortolkning. Om det første Punkt viser der sig i Praksis stor Uenighed, idet nogle Lærere oversætte alt eller dog alt, som indeholder den mindste Vanskelighed for Disciplene, andre forlange, at disse selv skulle hjælpe sig med Ordbog og Fortolkning. Udgiveren synes at være gaaet ud fra det sidste, idet han ofte giver Oversættelse eller Anvisning til Forstaaelse af vanskeligere Steder. Jeg betvivler, at en almindelig Discipel finder saa megen Hjælp, som han behøver, saa at han let vil ty til en Oversættelse. En saadan har Udgiveren selv leveret, og den er saa fri, at den kan hjælpe en Discipel til at finde Meningen, men ikke kan læres udenad.

Ved Realfortolkningen er Udgiveren gaaet ud fra, at man kan forudsætte den almindelige Kundskab til Historie og Antikviteter, eller dog at Disciplen selv i sin Haandbog, ogsaa uden Henvisning til en saadan, kan skaffe sig den fornødne Oplysning; endvidere at man ikke bør medtage mere, end der er nødvendigt til Forstaaelse; dette er ganske vist rigtigt, men det forekommer mig, at han undertiden har givet noget for lidet[1]. Saaledes kunde vel den i sig selv uklare og usammenhængende og med de

[1] En Note Side 63 lyder saaledes: *αἱ τοὺς φόρους ἄγουσαι*] de saakaldte *νῆες ἀργυρολόγοι*». Der er maaske Lærere, som ikke vide, hvad det er. For at forstaa det, maa man vide, at Forbundsfællerne selv maatte bringe deres Afgift til Athen. Til de Stæder, som ikke betalte, sendtes Indkrævere, som støttedes af en Flaadeafdeling, de saakaldte *νῆες ἀργυρολόγοι*. Og dette er et Eksempel blandt flere.

tidligere uforenelige Fremstilling af Forfatningen før Drakon have behøvet nogle Bemærkninger og Oplysninger.

Et af de vanskeligste Punkter er Drakons Forfatning. Englænderen Headlam har i en Artikel i the classical review, April 1891, Nr. 4, anført gode Grunde for den Anskuelse, at den hele Forfatning er en Interpolation, og kan neppe betragtes som gendreven. Udgiveren betragter den som ægte, gør opmærksom paa Vanskelighederne og antyder en Forklaring; at den er fyldestgørende, antager han sikkert ikke selv, og en saadan kan i al Fald for Øjeblikket ikke gives. Naar Udgiveren ved at omtale, at Skriftet egner sig til at læses i Skolen, tilføjer «helt eller delvis», har han maaske tænkt paa dette Stykke som et, der burde forbigaas, da Indholdet er saa forvirrende for Disciplens Kundskab i Antikviteter.

Fremstillingen af Solons Virksomhed frembyder ikke saa store Vanskeligheder. Paa det meget omtvistede Spørgsmaal om Omordningen af Mønt, Vægt og Maal skal jeg ikke indlade mig. Det undrer mig, at Udgiveren S. 5 Lin. 27 og 28 har ladet de to Pentametre blive staaende, skønt det er utvivlsomt, at det første Vers maa have været et Heksameter. Man kunde enten med Udgiveren indklamre *Διφίλου* i Lin. 26 og skrive:

Διφίλου Ἀνθεμίων ⟨ἐμὲ⟩ τήνδ' ἀνέθηκε θεοῖσιν

eller beholde *Διφίλου* og med Gertz skrive:

Δίφιλος Ἀνθεμίωνος τήνδ' ἀνέθηκε θεοῖσιν.

Det er mig ikke klart, hvordan Solon i et Digt S. 8 Lin. 10 kan sige, at han hverken gjorde Skaar i Demos's politiske Betydning eller gav den en højere Betydning, da det sidste dog absolut var Tilfældet. Heller ikke ved jeg at have truffet Medium *ἐπορέγεσθαι* i Betydningen «at give», men tvertimod i Betydningen: «at tragte efter». Men at oversætte: «hverken tagende Indflydelse fra Demos eller selv tragtende derefter» gaar ikke an. Man ventede: «eller givende for meget».

De kronologiske Vanskeligheder i Beretningen om Peisistratos ere lagte vel til Rette, og til Forstaaelsen af Forholdene under ham og hans Sønner er der givet tilstrækkelig Oplysning. Da ifølge Aristoteles's Fremstilling Kleisthenes først iværksatte sin Reform efter Isagoras's Fordrivelse, medens Herodot lader ham gøre det straks, følger deraf, at det Raad, Kleomenes vilde afsætte, hos Herodot bliver det nye kleistheniske paa 500, hos Aristoteles det gamle soloniske paa 400, og saaledes forstaar Udgiveren det ogsaa i Noten til Kap. XX § 3. Men naar han kalder det «det *genoprettede* soloniske» med Henvisning til § 1, hvor der staar, at Kleisthenes vandt Folkepartiet, *ἀποδιδοὺς*

τῷ πλήθει τὴν πολιτείαν, saa synes han at antage, at det soloniske Raad var ophævet under Tyranniet, og at de citerede Ord betyde dets Genoprettelse. Mig er intet bekendt derom, og jeg oversætter *ἀποδιδούς* som Imperfekt Partic.: *ved at tilbyde.*

S. 19 Lin. 17 faa vi den Oplysning, at Minerne i Maroneia (Laurion) da først opdagedes, og at Staten fik 100 Talenter ἐκ τῶν ἔργων. Udgiveren oversætter «af Driften», hvilket Udtryk maaske kunde bringe Disciplen til at mene, at de 100 Talenter vare den aarlige Statsindtægt. Uden at gaa ind paa de forskellige Meninger om den hele Sag, skal jeg blot bemærke, at det er en uforholdsmæssig høj Aarsindtægt, og at det ikke var saa megen Omtale værd, at man gav Afkald paa et Aars Uddeling til Fordel for Flaadebygning. Ἐκ τῶν ἔργων synes at betyde «fra Minerne» (sml. ἔργα om dyrkede Marker), og de 100 Talenter at være det Beløb, for hvilket Minerne af Staten solgtes til en Entreprenør, som saa betalte $^1/_{24}$ af det aarlige Udbytte til Staten (Gilbert: Handbuch der gr. St. 1 B. S. 388. Aristoteles Kap. 47 giver ingen nøjagtigere Oplysninger).

S. 24 Lin. 14 flg. har Udgiveren optaget 3 Rettelser; først διεδίδου til διεδίδοτο, formodentlig fordi det ikke vides, i hvilken Egenskab Kleophon kan have uddelt de 2 Oboler; men han kan have haft en Stilling, hvori han maatte besørge Uddelingen, eller kan siges at have gjort det som ledende Demokrat. Dernæst har Udgiveren tilføjet αὐτὸν, idet han sikkert rigtigt har opfattet Betydningen af κατέλυσε (Kallikrates styrtede ham fra hans Stilling som Leder). Men Modsætningen mellem χρόνον μέν τινα og μετὰ δὲ ταῦτα tyder paa, at der i de to Sætninger tales om det samme; derfor maa man beholde διεδίδου med Kleophon som Subjekt, og saa er Tilføjelsen af αὐτὸν maaske ikke nødvendig; derimod forstaar jeg ikke, at κἂν i Lin. 18 er rettet til ἐάν. Thi ἐὰν ἐξαπατηθῇ (skulde vel egentlig hedde εἰ ἐξηπάτηται) bliver dog fuldkommen overflødigt ved Siden af τοὺς προαγαγόντας og Meningen fordrer: «selv om det har haft Gavn deraf». Fejlen ligger ikke i κἂν, men i Verbet, og der forlanges noget som κἂν ἐπωφεληθῇ eller κἂν ἀπολαύσῃ. Blass beholder paa alle 3 Steder Papyrushaandskriftets Læsemaade; hvordan han forklarer den sidste, ved jeg ikke.

Til Kap. 39 kunde have været bemærket, at de 30 Tyranner, da det gik dem uheldigt lige over for Thrasybulos og de ikke mere troede sig sikre i Athen, skaffede sig en Sikkerhedsplads i Eleusis ved at lade de Eleusiniere henrette, som vare dem mistænkelige og at de efter at være afløste af de 10 Mænd, flygtede med deres Parti derhen. Uden dette forstaas ikke, hvorfor Eleusis blev gjort til en Sikkerhedsplads for dem af det oligarchiske Parti, som ikke turde blive i Athen, og det er noget andet end den Bemærkning, at Eleusinierne havde gjort fælles Sag med de 30 under Partikampen, som anføres til Forklaring

af § 3. Den givne Oversættelse af § 3 er sikkert den rigtige, men Hensigten var næppe at være haard mod Eleusinierne, men at give det oligarchiske Parti Magten i Eleusis; det var heller ikke rimeligt, at Oligarcherne fra Athen vilde udelukke deres Partifæller fra Eleusis. Der kunde være gjort en Bemærkning om Betydningen af *ἔχειν* S. 32 Lin. 27 og *λαμβάνειν* S. 32 Lin. 35. Det første gengives i Udgiverens Oversættelse ved «bebo», formodentlig fordi der baade af Xenophon Hell. II, 4, 38 og Diodor XIV, 33 bruges Udtrykket *κατοικεῖν Ἐλευσῖνα*, men der ligger dog noget mere i *ἔχειν*. Byen synes at have været næsten en egen Stat, indtil den efter kort Tids Forløb igen forenedes med Athen (Arist. Pol. S. 34 Lin. 12; Xen. Hell. II, 4, 43). *Οἰκίαν λαμβάνειν* gengives i Oversættelsen ved: at flytte ind i et Hus. Oversætterne have været uenige om, om der menes som Ejer eller som Lejer.

Det er sandsynligt, at der er en Lakune S. 34 Lin. 18 efter Ordene *Πυθοδώρου μὲν ἄρχοντος*, men det maatte helst have været bemærket, at denne Tidsbestemmelse saa bliver at henføre til noget, der maa have staaet i Lakunen, ikke som Udgiveren endnu i sin Oversættelse antager, til Indførelsen af *ἡ νῦν οὖσα πολιτεία*, der efter S. 32 Lin. 25 hører til Eukleides's Archontat.

Odense, August 1892.

P. Petersen.

Mindre meddelelse.

Bemærkninger til Herodots 7de bog.

Kap. 1. Efter *Αἰγύπτιοι* er der vist udfaldet *οἱ*, da tidsbestemmelsen *τετάρτῳ ἔτεϊ* ellers ligeså godt kan referere sig til *δουλωθέντες*.

Kap. 23. Istedenfor *ὅσον*, der næppe kan forsvares ved det foregående *διπλήσιον*, antager jeg at Herodot har skrevet *ὅσῃν*.

Kap. 49. I sine «kritiske Anmærkninger til Herodots 7de, 8de og 9de Bog» (Metropolitanskolens program for 1874) har Pingel rigtigt bemærket, at *ὡς* foran *οὐδενὸς ἐναντιευμένου* vist ikke kan udtrykke «selv om» som gentagelse af et foregående *εἰ*, og foreslår derfor at læse *οὕτω*; dette forekommer mig dog noget overflødigt, og jeg vilde foretrække at skrive *καί*. Forvexling af *καὶ* og *ὡς* findes også ellers.

Kap. 116. *ὁρέων καὶ αὐτοὺς προθύμους ἐόντας ἐς τὸν πόλεμον καὶ τὸ ὄρυγμα ἀκούων.*] At der er noget i vejen med

dette sted, er de fleste fortolkere enige om: Xerxes opholdt sig jo i Akanthos selv og kunde ikke undgå at se kanalen, og Steins oversættelse: «da er über den Canal Bericht empfing» er sikkert utilladelig. Pingels forslag *αἰνέων* passer ikke videre godt til *ὁρέων*; snarere har Herodot skrevet *ἀνυσθέν*, der grafisk ikke ligger ret langt fra *ἀκούων*.

Kap. 140 vers 4 er vel det sidste *οὔτε* en ved assimilation fremkaldt forskrivning af *οὐδέ*.

Kap. 143. *εἰ ἐς Ἀθηναίους εἶχε τὸ ἔπος εἰρημένον ἐόντως* (rettelse af Reiske istedenfor *ἐόν κως*).] Udtrykket *εἶχε ἐς Ἀθ.* har hos Herodot intet påfaldende, men Krüger fandt med rette *εἰρημένον* «verdächtig», og forbindelsen *εἶχε εἰρημένον* («statt *εἴρητο*» Stein) støttes ikke tilstrækkeligt ved III 48, hvor fortolkningen er tvivlsom. Sandsynligvis skal der for *εἶχε* læses *ἔτυχε*, hvilket verbum jeg er temmelig sikker på også andetsteds at have set i forbindelse med *ἐόντως*.

Sept. 92.

Karl Hude.

Om Gjensidighedsforholdet mellem Grund og Følge og de sproglige Vidnesbyrd derom i visse, nærmest græske, Sætningsforbindelser.

Af *C. P. Christensen Schmidt.*

(Sluttet.)

Ligesom vort *at* og det tydske *dasz* have dernæst oldn. *er* og goth. *ei* i alt Fald tydeligt udtalte Tendentser i Retning ogsaa af consecutiv Betydningsnuance; men i denne Forbindelse synes den oldnordiske Partikel naturligst at opfattes og gjennemgaaende ogsaa at være opfattet som Causalconjunction[1], og den gothiske er jo temmelig tydeligt bestemt som saadan ved, at den af samme Oversætter i samme Context bruges aldeles i Flæng med det utvivlsomt causale *unte*, ja egentlig allerede ved, at den overalt er en ligefrem Gjengivelse af det græske *ὅτι*. Gaae vi nemlig til Slutning igjen tilbage til dette græske *ὅτι* og det dermed ganske sideordnede latinske *quod* med Indicativ (det indiske *yad* maa jeg lade Andre om), da kan der jo ved dem slet ikke være Tale om, at Bisætningen overhovedet skulde kunne være en Følgesætning, og vil man altsaa her see Forholdet mellem Sætningerne betegnet ikke fra den logiske Side som causalt, men fra den reale Side som consecutivt Forhold, da vil man kun kunne komme dertil ved en Opfattelse, hvorefter i disse Sprog ikke engang Sætningsforbindelsens ydre syntaktiske Schema vilde blive det samme som i de nordiske og germaniske, nemlig ved at opfatte *ὅτι* og *quod* i denne Forbindelse ikke

---

[1] Selvfølgeligt tænker jeg her ikke paa saadanne Tilfælde, hvor der forud for Bisætningen gaaer et Demonstrativpronomen, som f. Ex. i Snorres Heimskringla (Ungers Udg.) S. 481, 17 f.: Hvat dreymdi þik, konungr! þess er þèr þykkir svá mikil missa í, er þú vaknaðir eigi sjálfr? At saadant *er* ikke kan være causalt, behøver vel ikke at siges. For de her omhandlede Sætningsforbindelsers Vedkommende derimod kan sammenlignes Lund, Oldn. Ordføjn. § 129 Anm. 2, hvor ogsaa det forhen anførte Sted Brynh. 5 er benyttet som Exempel.

som Conjunctioner, men som relative Adverbier i Betydningen *hvorfor*, en Opfattelse, som der er Spor af hos C. M. Zander i hans Afhandling om *quod* og *id quod* i Examensprogrammet for Karolinska Katedral-Skolan i Lund 1885 S. 13, skjøndt han rigtignok ikke gaaer nærmere ind paa selve den her omhandlede Sætningsforbindelse, men kun lige tangerer den ved at henvise til det foromtalte Sted af Rigveda, og i det Hele snarest maa siges at udtale sig temmelig indifferent om de paagjældende Bisætningsords syntaktiske Function. Men denne Forklaring, som jo forøvrigt efter almindelig Vedtægt paa Græsk vilde medføre Skrivemaaden *ὅ τι* eller *ὅ,τι* (med Diastole), vilde som sagt allerede være mislig af den Grund, at den ikke lader sig applicere paa de nordiske og germaniske Sprog, thi i dem vil man vel neppe kunne paastaae, at det Ord, der anvendes som Relativconjunction, ogsaa kan fungere som causalt relativt Pronominaladverbium; men der kan ogsaa bortseet derfra anføres vægtige Grunde imod den. Vistnok findes der baade paa Græsk og paa Latin Former af denne Forbindelse med et decideret *hvorfor* i Bisætningen. Paa Græsk finde vi saaledes *δι' ὅ* Plat. R. publ. 473 B (sml. 429 A), *ἀνθ' ὅτου* Lys. XII, 2 og Lucian. Toxar. 3 (ligesom ved negtende Hovedsætning Eur. Alc. 247) og den blotte Genitiv af det relative Pronomen Eur. Herc. fur. 1114[1]; men at ogsaa *ὅ τι* kan bruges paa denne Maade, trænger, som jeg ved en tidligere Leilighed har paaviist[2], i allerhoieste Grad til Beviis eller lader sig rettere sagt overhovedet ikke bevise. Og i Latin kommer der endnu een betænkelig Omstændighed til: hvor jeg der har truffet et tydeligt *hvorfor* i denne Forbindelse (i Former som *cur*, *qua causa*, *quamobrem*, *quapropter*), har jeg nemlig i alt Fald hidtil kun mødt det med

---

[1] Ogsaa *δι' ὅ τι* Lucian. Dial. Deor. 2, 1 er det vel sikkrest at regne herhen, skjøndt det i Udgaverne sædvanligt skrives *διότι* i eet Ord, altsaa = *ὅτι*, og skjøndt jeg rigtignok ellers af Lukian ikke veed at anføre noget Exempel paa et relativt *δι' ὅ τι* i lignende Sammenhæng, medens han særdeles hyppigt bruger *διότι* som Causalconjunction; thi paa den anden Side har Lukian, saavidt jeg veed, heller ikke utvivlsomme Causalconjunctioner i den her omhandlede Forbindelse, hvorimod han som sagt Toxar. 3 har *ἀνθ' ὅτου*, altsaa et utvivlsomt *hvorfor*.

[2] Nord. tidskr. f. filol. n. r. VIII S. 259 ff.

Verbet i Conjunctiv (som Ovid. Her. 18, 83 f., hvor Hero skriver til Leander: quid tamen evenit, cur sis metuentior undæ contemptumque prius nunc vereare fretum? sml. Plaut. Amph. 808, Aul. 728 f., Men. 478), og Zander gjengiver ogsaa Stedet af Rigveda ved «quid erat peccatum, quod ⟨propter⟩ cædere præconem laudis tuæ velis?» men noget Saadant stod der hverken i Stedet af Cic. in Cat. (putas), af Cic. de dom. (interficere voluistis) eller af Plaut. Bacch. (optuere). Endelig maa dog vel baade paa Græsk og paa Latin et *hvorfor* i denne Forbindelse altid i Hovedsætningen forudsætte — hvad der da ogsaa findes i Stedet af Rigveda — et spørgende Pronomen, der antyder eller slutter sig til et substantivisk Begreb, hvortil Relativet i Tanken kan henføres, om det end i Formen ikke altid retter sig derefter[1]; men dette er ved *ὅτι* og *quod* slet ikke nødvendigt. Denne Opfattelse kunne vi altsaa vist temmelig roligt slaae en Streg over. En anden Forklaring, der vel i sig selv formelt lige saa lidt vilde give Bisætningen consecutiv som causal Charakteer, men dog nærmest vilde lade den fremtræde som Betegnelse af det reale Forhold, er den, der i det græske *ὅτι* i denne Forbindelse eller dog i nogle af de paagjældende Steder vil see et blot indholdsangivende *at* (s. især Ameis t. Odyss. V, 340, endvidere Aken, Tempus und Modus S. 132, Pape i «Handwörterbuch» og efter ham Berg i 1ste Udg. af Ordbogen). Denne Forklaring maa indrømmes for saa vidt at træffe det Rette, som jo baade det causale og vistnok, hvor det existerer, ogsaa det consecutive *at* efter sin Oprindelse bør betragtes som indholdsangivende i videre Forstand (det græske causale *ὅτι* f. Ex. kan jo i mangfoldige Tilfælde umiddelbart gjenkjendes som saadant; s. f. Ex. det

[1] Det Samme er — hvis det overhovedet er nødvendigt at bemærke det — Tilfældet baade paa Dansk og Tydsk, hvor man der en enkelt Gang finder et *hvorfor* i denne Forbindelse, f. Ex. i Wessels Digt Nøisomhed (J. Levins Udg. S. 218) V. 11 f.: Da jeg endnu ei var, hvad mon jeg da begik, hvorfor til Straf jeg Nød. Foragt og Trældom fik? eller Iffland, Verbrechen aus Ehrsucht V, 2: Der Doktor hat mich schon ein paar Mal gefragt: «Was denn im Hause vorging, warum der alte Herr so erschrocken wäre?»

ligeledes hos Pape anforte Sted Soph. Phil. 1022, sml. *οὕνεκα* Iliad. XIV, 192); men skal den kunne gjore Krav paa selvstændig Betydning, da maa den selvfolgeligt gaae ud fra Begrebet Indhold sensu strictiori, altsaa som kun omfattende det, hvori Hovedsætningens Handling efter sit eget indre Væsen netop bestaaer, saaledes som det maaskee kan antages at gjøre sig gjældende i Forbindelser som f. Ex. *εὐδαίμων εἶ ὅτι, ἀδικεῖς ὅτι* o. l.[1]; saasnart vi udstrække Begrebet Indhold videre, komme vi uundgaaeligt, alt eftersom det, vi medoptage deri, følger efter eller ligger forud for Hovedsætningens Handling, enten til Følgesætningen, hvad der ved *ὅτι* ikke gaaer an, og hvad ogsaa de, der holde paa den angivne Forklaring, næsten alle meer eller mindre udtrykkeligt forvare sig imod, eller til Causalsætningen. Men denne snevrere Begrændsning af Indholdsbegrebet lader sig i den foreliggende Forbindelse umuligt gjennemfore overalt. I Stedet Odyss. V, 340, som har spillet Hovedrollen ved hele denne Forklaring, har man upaatvivlelig troet at finde en Stotte for sin Opfattelse af *ὅτι* som blot indholdsangivende eller «forklarende», som man ogsaa kalder det, i Hovedsætningens *ὧδε* *(τίπτε τοι ὧδε Ποσειδάων ἐνοσίχθων ὠδύσατ' ἐκπάγλως, ὅτι τοι κακὰ πολλὰ φυτεύει;)*, hvilket *ὧδε* vel dog nærmest er at forstaae som blot hentydende til den givne Situation i Almindelighed og ikke særligt til Bisætningen (sml. f. Ex. *τόσσα* Iliad. IV, 32, *τοσσόνδε* Odyss. XXI, 253)[2] — og paa dette

---

[1] Dog er heller ikke i den Slags Forbindelser Bisætninger af afgjort causal Charakteer udelukkede. Det hedder i Begyndelsen af J. L. Heibergs Noddeknækkerne: Og du er lykkelig, fordi du fylder den tomme Tidsbetragtning med et Indhold osv., det hedder i Legendesamlingen Brandt, Klosterlæsn. 1, 2 S. 62, 23: vy sindeth och vndzskab giorde vy, forthi at wy ware soa diærffue osv., det hedder i Flieg. Blätt. Nr. 2323 (XCII Bd.) S. 45 a: Du bist aber wirklich sehr unartig, Karl, weil Du Dein Schwesterchen immer so plagst, og der kunde anfores meget Andet af samme Art. Sml. ogsaa, hvad jeg i en tidligere Anmærkning har bemærket om *ἐπεί* Odyss. XV, 489 og *forthi ath* Riimkron. 2716 (Causalconjunctioner i blot indholdsangivende Sætninger).

[2] Saaledes stod ogsaa *tanta* foran *quod* Cic. pr. Cæl. 1, 1 og Ep. ad Q. fratr. I, 2, 2, 5, og saaledes staaer *saa* foran det utvivlsomt causale *men* f. Ex. Sv. Grundtvig, Danm. gl. Folkev. 194 C. 19 (Hvi monne Her Ebbes døttre to fange saa underlig en færd: men de kan ej til kirke gaa

Sted passer Forklaringen ogsaa saa nogenlunde: de Lidelser, Poseidon paafører Odysseus, kunne paa en Maade nok opfattes som det, hvori Gudens Vrede bestaaer, naar man nemlig tænker sig Vreden som Virksomhed. Den passer til Nød ogsaa i Stedet af Sophokles (Ant. 155 ff.), hvis det hører herhen. Men den passer — for ikke at tale om Stedet af Kyropædien — aldeles ikke i Stedet af Herodot: den Uret, Hermotimos tænkes at kunne have tilføiet Panionios, kan paa ingen Maade opfattes som bestaaende i, at Panionios har gildet Hermotimos; den passer aldeles ikke i Stedet af Iliaden: Troernes tænkte Mangel paa Sorg i deres Hjem kan ikke opfattes som bestaaende i, at de besøge Priamos' Huus; og den passer aldeles ikke i Stedet af Platons Euthyphron: det Nye, der tænkes at være vederfaret Sokrates, kan ikke opfattes som bestaaende i, at han opholder sig i Kongens Buegang. Den ved *ὅτι* indledede Sætning præsenterer sig her i Forhold til Hovedsætningens Prædicat intetsteds som Indholdsbestemmelse i snevrere Forstand, men overalt som Betegnelse af en Omstændighed, der ligger ganske udenfor Hovedhandlingen, og hvis reale Forhold til denne kun kan opfattes under Consecutionens Schema, saa at altsaa ogsaa denne Forklaring som utilstrækkelig maa lægges ad acta. Endnu en tredie Forklaring kunde jeg tænke mig mulig, hvorefter Bisætningen ikke vilde blive en ligefrem Causalsætning, men Forholdet rigtignok alligevel være seet ikke fra den reale, men fra den logiske Side, nemlig hvis man i Bisætningen

---

foruden dragne sværd?). Forbindelser, i hvilke der foran en Bisætning af upaatvivleligt eller blot muligviis consecutiv Charakteer staaer et Demonstrativ i Hovedsætningen, har jeg principielt holdt udenfor Betragtningen, ikke blot, hvor Bisætningens Indhold hører med til det Omspurgte (som Arist. Nub. 832 f. *τοσοῦτον — ὥστε*, Demosth. II, 26 *οὕτως — ὥστε*), men ogsaa hvor det er en som given foreliggende Kjendsgjerning (som Soph. Phil. 751 f. *οὕτω — ὅτου*, Demosth. L, 34 *τοσοῦτον — ὥστε*), saa at det tildeels kan være mere end tvivlsomt, om Demonstrativet og Bisætningsordet virkeligt høre sammen (som i Stedet af Sophokles; sml. f. Ex. Zedlitz, Turturell II: Was hat dein Wesen denn so schnell verändert, dasz ich mein eigen Kind kaum mehr erkenne? — hvor der, for at *so— dasz* correct skulde kunne forbindes, maatte have været Tale ikke om Hurtighedens, men om selve Forandringens Grad —).

vilde see en simpel Udsagnsbisætning som Henseendesbestemmelse i Forhold til Hovedsætningen, saaledes som den vel maae sees, hvor ὅτι og *quod* betyde *hvad det angaaer, at.* Om denne Forklaring — der da eventuelt ogsaa maatte anvendes paa de i Begyndelsen af denne Afhandling omtalte Sætningsforbindelser med udsigende Hovedsætningsform — er forsøgt af Nogen, er mig ikke bekjendt[1], men jeg kunde som sagt tænke mig den mulig, og i de nordiske og germaniske Sprog er jo den ved Relativconjunctionen indledede Sætnings Functionssphære saa udstrakt og dens Forhold til Hovedsætningen tildeels af saa almindelig og ubestemt Natur, at der maaskee heller ikke for deres Vedkommende vilde være synderlig Anledning til Betænkeligheder[2]. Men ogsaa efter denne Opfattelse vilde jo Bisætningen, forsaavidt den i alle Sprog maa antages at være af samme Art, i alt Fald blive afgjort ikke-consecutiv, og naar desuden i de førstomtalte Sætningsforbindelser Opfattelsen af Bisætningen som Aarsagssætning synes at være almindeligt erkjendt for den nærmestliggende, vilde vel altsaa for den her omhandlede Forbindelses Vedkommende til syvende og sidst dog den Omstændighed, at de forskjellige Sprog ved Siden af den mere ubestemte Form have uddannet Former ogsaa med saa utvetydigt causal Tilknytning af Bisætningen, alligevel komme til at lægge et afgjørende Lod i Vægtskaalen til Fordeel for den ligefrem causale Opfattelse.

Langt hyppigere end hos de egentlig græskfødte og græsk-

---

[1] Thi noget ganske Andet er det, naar Capelle – som desuden sammenblander Bisætningens syntaktiske Forhold til Hovedsætningen og selve Relativconjunctionens syntaktiske Function i Bisætningen — betragter ethvert ὅτι som udgaaet fra et *in der beziehung dass* (s. Nord. tidskr. f. filol. n r. X S. 95 ff. og 119 f.).

[2] I Analogi med de bekjendte Sætningsforbindelser Madv. gr. Ordf. § 170 a Anm. Slutn. og lat. Spr.[3] § 398 b Anm. 2 vilde man nærmest maaskee kunne forklare saadanne danske og tydske Forbindelser, som vi have f. Ex. i Sv. Grundtvig, Danm. gl. Folkev. 138 E 7: Det du thogte, di falcker di for østen fløy: alt fanger du sorrig i hiertet din, den thuinger dig till din døed (sml. ib. H 7, 20, I 10, 239 K 12 ff. og M 8 ff.) eller i Luthers Bibeloversættelse Dan. 2, 41—43 og 4, 20 f. og 23, hvor ogsaa Bibelen af 1550 næsten gjennemgaaende har *at* (og første Gang *det som*).

skrivende Forfattere forekommer denne Form af sammensat Sætning hos de græske Oversættere af det gamle Testamente, saaledes strax i 1 Mos. 20, 9, hvor Abimelech, Kongen i Gerar, der har bemægtiget sig Sara, som Abraham har udgivet for sin Søster, siger til denne, da han ved guddommelig Aabenbaring er bleven oplyst om Forholdet og har faaet Befaling til at give hende tilbage: *τί τοῦτο ἐποίησας ἡμῖν; μή τι ἡμάρτομεν εἰς σέ, ὅτι ἐπήγαγες ἐπ’ ἐμὲ καὶ ἐπὶ τὴν βασιλείαν μου ἁμαρτίαν μεγάλην;* I den hebraiske Grundtext lyder Stedet: מֶה־עָשִׂיתָ לָּנוּ וּמֶה־חָטָאתִי לָךְ כִּי הֵבֵאתָ עָלַי וְעַל־מַמְלַכְתִּי חֲטָאָה גְדֹלָה. Det hebraiske Ord, der indleder Bisætningen, er altsaa כִּי, en Conjunction, der paa en stor Deel af sit Betydningsomraade svarer til det græske *ὅτι*, idet den bruges baade i Gjenstandssætninger og i Aarsagssætninger, men som i denne Forbindelse ligesom i enkelte andre (med negtende Hovedsætning) angives at have consecutiv Betydning. Hvad enten imidlertid det hebraiske כִּי i denne Forbindelse har causal eller consecutiv Betydning eller maaskee kan have snart den ene, snart den anden — paa mange Steder vilde der, som i det nys anførte, ikke kunne indvendes det Mindste mod at forstaa det causalt —, kan dette i alt Fald ikke være absolut bestemmende for vor Opfattelse af den græske Oversættelses *ὅτι*, saa vist som vi ogsaa ellers i Oversættelser finde sikkre Exempler nok paa, at en aldeles utvivlsom Consecutivconjunction er gjengiven ved en lige saa utvivlsom Causalconjunction; det græske *ὅτι* maa ogsaa her først og fremmest prøves og bedømmes i og for sig. Hyppigheden af den foreliggende Forbindelse hos disse Oversættere er nu ganske sikkert aldeles uafhængig af, at det hist og her ogsaa er andre hebraiske Partikler i samme Forbindelse, der ere gjengivne ved *ὅτι*, som det relative ־שֶׁ (Hos. 5, 9) eller et consecutivt ו (Psalm. 144, 3); thi disse Tilfælde ere ganske enkeltstaaende, og paa den anden Side kan ogsaa Grundtextens כִּי paa Græsk undertiden findes gjengivet paa anden Maade end ved *ὅτι*, f. Ex. ved den courante græske Participialforbindelse, saaledes som strax i det Vers, der følger umiddelbart efter des nys anførte, Ordene מָה רָאִיתָ כִּי עָשִׂיתָ אֶת־הַדָּבָר הַזֶּה ere gjengivne ved *τί ἐνιδὼν ἐποίησας τοῦτο;* Den hyppige Forekomst beroer for det Første simpelthen paa, at Forbindelsen selv i Hebraisk

er hyppigere end i Græsk, hvad der atter deels kommer af, at det hebraiske Sprog ikke havde nogen anden Form for den paagjældende Forbindelse, forsaavidt den krævede to Verber, end netop den sammensatte Sætning, deels maaskee ogsaa af en vis national Tilboielighed til emphatisk Udtryk, som denne Sætningsform jo ganske fortræffeligt imødekommer. Men fremdeles er ogsaa dette כִּי i Hebraisk brugt og paa Græsk gjengivet ved ὅτι i Tilfælde, hvor fødte Grækere upaatvivlelig ikke vilde have anvendt denne Conjunction, og hvor der endog kan være Anledning til at spørge, om den virkelig ogsaa her kan være meent som Causalconjunction. Jeg tænker her endda ikke saa meget paa, at Verbet i Bisætningen allerede i saadanne Tilfælde, hvor Bisætningens Indhold endnu er en virkelig (nærværende eller forbigangen) Kjendsgjerning, saa der i Græsk staaer Præsens, Perfectum eller Aorist Indicativ, paa Hebraisk ingenlunde altid — saaledes som i det anførte Exempel — staaer i Perfectum (eller, som man tidligere kaldte det, Præteritum) eller i Participialform, men meget ofte ogsaa i hvad man nu kalder Imperfectum (eller Præsens, tidligere Futurum), enten reent eller efterfulgt af Perfectum med consecutivt ו; thi selv om Kjendsgjerningen ved denne Form af Verbet maatte være mindre betegnet som saadan end ved de andre, hvad jeg ikke skal driste mig til at udtale nogen Mening om, vedbliver den dog ligefuldt at være en Kjendsgjerning og kan altsaa godt paa Græsk ogsaa have været betegnet som saadan. Men paa Hebraisk bruges dette כִּי ogsaa — med Verbet i Imperfectum — i en anden Slags Tilfælde, nemlig hvor Spørgesætningen, som saa altid har negtende eller i alt Fald afvisende Betydning, ikke gaaer ud paa at søge Forklaring af en ligefrem Kjendsgjerning men kun af en Fordring, et Tilbud, en Forudsigelse, der kan være udtrykkeligt fremsat i det Foregaaende, som 2 Mos. 3, 11, hvor Moses, da Gud har befalet ham at gaae til Pharao og udføre Israels Børn af Ægypten, svarer: מִי אָנֹכִי כִּי אֵלֵךְ אֶל פַּרְעֹה וְכִי אוֹצִיא אֶת־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרָיִם (hvem er jeg, at jeg skal gaae til Pharao osv.), men ogsaa, forsaavidt det er en Fordring, der er Tale om, kan være blot stiltiende forudsat, som Domm. 9, 28 og 38, hvor det i Anledning af Sichemiternes Oprør mod Abimelech, Gideons Søn, hedder:

מִי־אֲבִימֶלֶךְ כִּי נַעַבְדֶנּוּ (hvem er Abimelech, at vi skulle tjene ham?), en Forbindelse, som altsaa ogsaa for Bisætningens Vedkommende har negtende (afvisende eller protesterende) Charakteer — hvad der naturligviis ikke udelukker, at man bagefter alligevel kan efterkomme Fordringen, modtage Tilbudet eller sande Forudsigelsen —, og ogsaa et saadant כִּי gjengives paa Græsk regelmæssigt ved *ὅτι*, men da med Verbet i Futurum *(τίς εἰμι ἐγώ, ὅτι πορεύσομαι πρὸς Φαραώ —; τίς ἐστιν Ἀβιμέλεχ, ὅτι δουλεύσομεν αὐτῷ;)*[1], en Form, jeg paa virkeligt Græsk aldrig har fundet i denne Forbindelse, og som vistnok ogsaa kun beroer paa reent mechanisk Gjengivelse af Grundtexten, hvoraf der hos disse Oversættere jo ogsaa er mangfoldige andre Spor. Men selv dette *ὅτι* med Futurum kan dog mere abstract seet egentlig ikke siges ubetinget at stride enten mod Sprogets Aand eller mod Opfattelsen af *ὅτι* som Causalconjunction, naar man blot som det, der ved Spørgsmaalet søges forklaret, tænker sig ikke det Fordrede, det Tilbudte, det Forudsagte, som unegteligt ikke er nogen Kjendsgjerning, men selve Fordringen, Tilbudet, Forudsigelsen, som virkelig er en Kjendsgjerning eller i alt Fald kan være forestillet som saadan. Ogsaa i andre Sprog bruges de tilsvarende Bisætningsord med lignende Verbalformer, uden at derved den causale Betydning kan siges at være umuliggjort, saaledes baade i Tydsk (f. Ex. Goethe, Götz v. Berlichingen, 1ste Act: meint ihr, ich komme erst heut auf die Welt, dasz ich nicht sehen soll, wo alles hinaus will? — hvad der refererer sig til en forudsat, i det Foregaaende implicite liggende Fordring —), i Dansk (f. Ex. Hieronymus Justesen, Samsons Fængsel S. 206 i Birket-Smiths Udgave: monne ieg haffue druckit skade eg, att ieg skall sualder for vindue oc veg? — hvad der refererer sig til en umiddelbart forudgaaende Opfordring —) og i Oldnordisk (f. Ex. Gripisspá Str. 32: sér þú geðleysi í grams skapi, er ek skal við mey þá málum slíta, er ek alls hugar unna þottumk? — hvad der refererer sig til en umiddelbart i Forveien udtalt For-

[1] Sml. 1 Sam. 29, 8 *ὅτι οὐ μὴ ἔλθω*.

udsigelse —)[1], saa at altsaa Muligheden for causal Opfattelse ogsaa af *ὅτι δουλεύσομεν* o. l. i Septuaginta i sig selv slet ikke er udelukket.[2]

Ogsaa i det nye Testamente finde vi *ὅτι* efter et saadant forklaringsøgende Spørgsmaal ikke blot med Præsens (som i de før omtalte Steder om Jesu Magt over Vind og Sø, sml. Joh. 2, 18 og 8, 22), men ogsaa med Futurum (Joh. 7, 35: *ποῦ οὗτος μέλλει πορεύεσθαι, ὅτι ἡμεῖς οὐχ εὑρήσομεν αὐτόν;* — hvad der refererer sig til Jesu Forudsigelse i det umiddelbart Foregaaende —). Ogsaa her gaaer Bisætningens Indhold med ind under Hovedsætningens negtende eller dog til Negtelse heldende Betydning, Meningen er: han vil ikke let kunne gaae saa langt bort, at vi jo nok skulle kunne finde ham; men vi kunne ogsaa her meget godt oversætte: siden vi ikke skulle finde ham.

Hvor megen Virkning med Hensyn til Brug og Betydning man nu imidlertid ved dette *ὅτι* med Futurum skal tillægge eller ikke tillægge orientalske Indflydelser, saa veed jeg i alt Fald som sagt ikke nogensinde at have truffet det hos egentlig græske Forfattere, heller ikke dem fra Keisertiden. Ogsaa de synes ligesom de ældre kun at have anvendt denne Form af Forbindelsen, hvor der er Spørgsmaal om at forklare en Kjendsgjerning i egentlig Forstand, som Alkiphron Epist. II, 4, 2, hvor Glykera fortæller, at hun efter Modtagelsen af det Brev, hvorved Ptolemaios I indbød Menander til Ægypten, var bleven spurgt af sine Omværende: *τί σοι τηλικοῦτον γέγονεν ἀγαθόν, ὅτι καὶ ψυχῇ καὶ σώματι καὶ πᾶσιν ἀλλοιοτέρα νῦν ἡμῖν*

---

[1] At causal Opfattelse af Bisætningen ogsaa i denne Gruppe af Forbindelser er fuldt tilstedelig, sees f. Ex. af Chr. Pedersen, danske Skrifter I, 196, 16 f: Ment dw at ieg er gud men ieg skall læge nogen af spedalsk sot (2 Kong. 5, 7) eller af Sv. Grundtvig, Danm gl. Folkev. 267 M 16: Hvad Sygdom er kommen din Staldedreng oppaa, men Fruer og Møer skal til ham nedgaa? (sml. I 17 og K 19 men, N 13 imens, R 16 og Å 15 mens, O 10 siden). Ogsaa i Stedet af Gripisspá oversætter H. G. Moller: ser du Letsind i Kongens Sjæl, siden jeg skal bryde Løftet til Bruden, som jeg tyktes at elske af al min Hu?

[2] Hvad Hyppighedsforholdet angaaer, da har jeg af Exempler paa *ὅτι* med Præsens, Perfectum eller Aorist talt lidt over 40, og omtrent for hver 3 af saadanne Tilfælde 1 med Futurum.

τις πέφηνας; eller Philostratos Epist. 5 (41), hvor Elskeren spørger: *πόθεν εἶ, μειράκιον, εἰπέ, ὅτι οὕτως ἀτέγκτως πρὸς ἔρωτας ἔχεις;* og paa denne Maade finde vi den endnu hos meget sildige Forfattere, som i de prosaiske Samlinger af saakaldte æsopiske Fabler, hvor i Fab. 3 (i Halms Udg.) den gamle Landmand, som Æslerne under Uveiret løbe til Afgrunden med, da han i sit Livs Aften gjør sin første Reise til Staden, udbryder: *ὦ Ζεῦ, τί ποτέ σε ἠδίκησα, ὅτι οὕτω παρὰ λόγον ἀπόλλυμαι, καὶ ταῦτα οὔθ' ὑφ' ἵππων γενναίων οὔθ' ἡμιόνων ἀγαθῶν, ἀλλ' ὀναρίων εὐτελεστάτων;* i Fab. 165 Jægeren haaner Ulven, som efter at have sønderrevet Faarene flygter for Hundene: *ὦ δειλότατον θηρίον, ποῦ σου ἡ προλαβοῦσα ἰσχύς, ὅτι τοῖς κυσὶν ὅλως ἀντιστῆναι οὐκ ἐδυνήθης;* og i Fab. 425 Mennesket spørger Loppen, da det endelig har faaet Fingre i den: *τίς εἶ σύ, ὅτι πάντα μου τὰ μέλη κατεβοσκήσω, εἰκῇ καὶ μάτην ἐμὲ καταναλίσκων;*

Men jævnsides med disse causale Betegnelser af det logiske Forhold mellem det Omspurgte og den forklaringkrævende Kjendsgjerning løber der nu i denne Forbindelse ogsaa en anden ikke mindre tydeligt udpræget Række af Betegnelser, der utvivlsomt ere consecutive og altsaa, ligesom de tidligere omtalte *δι' ὅ, δι' ὅ τι, ἀνθ' ὅτου* o. l., kun kunne angaae det reale Forhold mellem Ledene i Forbindelsen. Consecutiv Tilknytning er selvfølgeligt den eneste mulige, hvor Bisætningens Indhold slet ikke repræsenterer en Kjendsgjerning, der trænger til at forklares, men simpelthen en ubekjendt Mulighed, hvis Realitet tænkes afhængig af Hovedsætningens og omspørges tilligemed og ved Hjælp af denne, som naar i Holbergs Lykkelige Skibbrud IV, 9 Henrich spørger Gottfred, der «seer ikke saa fornøyet ud som tilforn» og forklarer det af, at han siden den Tid «har havt lutter onde Tidender»: Har maaskee Hyppocrene Kilde faaet hart Liv, at den ikke vil springe meer for din Herre? osv.[1] Blandt de her om-

---

[1] Her bruges da ogsaa ret jævnlig paa Dansk det absolut consecutive *saa at* eller *saa*, f. Ex. Holberg, Jeppe paa Bjerget V, 2 (Men er jeg da levende igien? . . . Saa at jeg spøger ikke? . . . Ey heller gaaer igien.), Jacob von Tyboe I, 4 (Men staaer det dog fast, at det Ord bliver altid syed bag til, saa man kand aldrig sige Us Styg?).

handlede Tankeforbindelser synes der da først og nærmest at kunne være Trang til consecutiv Tilknytning i de (paa Græsk med ὅτι kun af Septuaginta og det nye Testamente paaviste) Tilfælde, hvor Bisætningens Indhold ikke er en Kjendsgjerning i egentlig Forstand, men en Opfordring, et Tilbud eller en Forudsigelse, og i andre dermed beslægtede, hvor det endog kun er en fremmed Paastand, overhovedet i saadanne Forbindelser, hvor Bisætningens Indhold gaaer med ind under Spørgesætningens i saa Tilfælde regelmæssigt negtende eller dog til Negtelse heldende Mening. Naar i Johannes' Evangelium 7, 35 Jøderne spurgte: *ποῦ οὗτος μέλλει πορεύεσθαι, ὅτι ἡμεῖς οὐχ εὑρήσομεν αὐτόν;* da var dette *ὅτι οὐχ εὑρήσομεν* (*ὅτι* med Fut. Indicativ) i alt Fald efter Formen et *quod non inveniemus* (eller, som Vulg. har, quia non inveniemus) og refererede sig til Forudsigelsen som Kjendsgjerning; men naar Ulfilas, som ellers gjengiver *ὅτι* i denne Forbindelse ved *ei (unte)* med Indicativ, her oversætter: hvadre sa skuli gaggan, þei veis ni bigitaima ina? da er dette þei ni bigitaima (þei med Conjunctiv) aabenbart = *ut non inveniamus* og refererer sig til det Forudsagte som noget blot Tænkt, til hvis Realisation man forholder sig væsentlig skeptisk. Og naar det i 2den Mose Bog 3, 11 i den græske Oversættelse hed: *τίς εἰμι ἐγώ, ὅτι πορεύσομαι πρὸς Φαραώ;* da var ogsaa her *ὅτι πορεύσομαι* efter Formen et *quod ibo* og refererede sig til Befalingen som Kjendsgjerning; men naar Luther gjengiver de samme Ord ved: wer bin ich, das ich zu Pharao gehe (ikke: gehen soll)? da er ogsaa dette *dasz ich gehe* aabenbart = *ut eam* og refererer sig til det Befalede som noget Tænkt, Moses nødig vil til, og ligesaa forholder det sig med Gjengivelsen i vor danske Bibeloversættelse: hvo er jeg, at jeg skulde gaae til Pharao? og saaledes overhovedet, hvor der paa Dansk bruges *skulde* om Nutiden og *skulde have* eller *skulde være* om Fortiden, f. Ex. Holberg, Barselstuen III, 4: mener I, jeg er en Skiøge, at jeg skulde faae Børn med andre, end min Mand? Paa Latin findes ogsaa i denne Sammenhæng Bisætningen tilknyttet ved et *hvorfor,* som Cic. pr. Rosc. Am. 14, 41, hvor det i Gjendrivelsen af Anklagerens Paastand om et spændt Forhold mellem den Anklagede og hans Fader

hedder: rursus igitur eodem revertamur et quæramus, quæ tanta vitia fuerint in unico filio, quare is patri displiceret, eller Plaut. Most. 970, hvor Phaniscus, da Theopropides yttrer Tvivl om Sandheden af hans Beretning om det Liv, Sønnen har ført i hans Fraværelse, spørger: quid merear, quamobrem mentiar? men der kan ogsaa staae ligefrem *ut*, som Plaut. Men. 699, hvor den fremmede Menæchmus svarer sin Svigerinde, der anseer ham for sin Mand og finder, at han i Bevidstheden om sine Misgjerninger burde fuldstændigt forstumme for hendes Bebreidelser: quid tandem admisi in me, ut loqui non audeam? sml. Cic. Verr. 3, 74, 172. Og paa samme Maade bruges der paa Græsk under lignende Omstændigheder deels et *hvorfor*, som Dinarch. II, 6: *τί γὰρ ἀγνοεῖτε, δι᾽ ὃ δεῖσθε λόγων ἀκούειν κατὰ τοῦ νῦν κρινομένου;*, deels ligefrem *ὥστε*. Saaledes siger Plat. Apol. 25 D—E Sokrates, da Meletos har paastaaet, at han fordærver de Unge med Villie: *τί δῆτα, ὦ Μέλητε; τοσοῦτον σὺ ἐμοῦ σοφώτερος εἶ τηλικούτου ὄντος τηλικόσδε ὤν, ὥστε σὺ μὲν ἔγνωκας ὅτι οἱ μὲν κακοὶ κακόν τι ἐργάζονται ἀεὶ τοὺς μάλιστα πλησίον ἑαυτῶν, οἱ δὲ ἀγαθοὶ ἀγαθόν, ἐγὼ δὲ δὴ εἰς τοσοῦτον ἀμαθίας ἥκω, ὥστε καὶ τοῦτ᾽ ἀγνοῶ, ὅτι, ἐάν τινα μοχθηρὸν ποιήσω τῶν ξυνόντων, κινδυνεύσω κακόν τι λαβεῖν ἀπ᾽ αὐτοῦ, ὥστε τοῦτο τὸ τοσοῦτον κακὸν ἑκὼν ποιῶ, ὡς φῂς σύ; ταῦτα ἐγώ σοι οὐ πείθομαι, ὦ Μέλητε.* Det er det sidste *ὥστε*, det her kommer an paa; de to første slutte sig hvert til sit *τοσοῦτον*, men det sidste betegner det blot tænkte Resultat af den for Anklagerens Paastand som nødvendig Forudsætning til Grund liggende grændseløse Uvidenhed hos Sokrates og benegtes tilligemed denne, hvilket Sidste jo netop medfører, at Sætningen kan have finit Form, skjøndt den ikke indeholder et Factum (Madv. gr. Ordf. § 166 a Anm.)[1].

I alle disse Forbindelser, hvor Bisætningens Indhold er noget blot Tænkt, som benegtes eller afvises, og hvor altsaa den for causal Tilknytning nødvendige Forestilling om en given Kjendsgjerning ligger fjernere, maa da først og fremmest den consecutive Tilknytningsform synes at være paa sin Plads, og ligesaa, hvor Bisætningen uden at benegtes eller af-

[1] *Ὥστε* m. Inf. have vi i lignende Forbindelse Eur. Hipp. 960 f.

vises dog baade realt og formelt refererer sig blot til en forudgaaet Fordring, hvad jeg af ældre græske Forfattere kun kan anføre eet Exempel paa, som tillige er det eneste Sted, hvor jeg hos ældre græske Forfattere har fundet Bisætningsverbet i Conjunctiv, nemlig Arist. Eqv. 1320 *τίν' ἔχων φήμην ἀγαθὴν ἥκεις, ἐφ' ὅτῳ κνίσωμεν ἀγυιάς;* (hvilket *ἐφ' ὅτῳ κνισῶμεν* altsaa paa det Nærmeste svarer til *ὅτι* med Futurum i Septuaginta og det nye Testamente). Men consecutiv Tilknytningsform findes ogsaa, hvor Bisætningen refererer sig til en virkelig foreliggende og uomtvistet Kjendsgjerning. Hvad vort eget Sprog angaaer, vil jo i dette Tilfælde et consecutivt *at* gjennemgaaende ikke med Bestemthed kunne kjendes fra et causalt, da Verbets Form ved begge er den samme[1]; selv hvor Bisætningsudsagnet bestaaer i Præsens eller (om Fortiden) Imperfectum af et Verbum som *kunne*, *skulle*, *ville*, *turde* og en Infinitiv, vil denne Form ikke med Nødvendighed fremkalde Forestillingen om Bisætningsindholdets Afhængighed af det i Hovedsætningen omspurgte Forhold, altsaa om consecutiv Relation, da det jo meget vel er tænkeligt, at ikke blot den synlig foreliggende Handling, men selve den ved hine Verber betegnede Mulighed, Nødvendighed eller sjælelige Disposition kan være forestillet som Kjendsgjerning, saa at der, ligesom det var Tilfældet, hvor *skulle* refererede sig til en given Opfordring, Forudsigelse el. l., ogsaa godt kan tænkes et causalt *at* i en saaledes formet Bisætning, lige saa vel som f. Ex. Officeren i Holbergs Barselstue V, 6 kan spørge Corfitz: Er Monsieur meget ude om Dagen, eftersom hun kand have Leylighed til at omgaaes med fremmede Karle i Huset? eller Vandhenteren i Begyndelsen af Oehlenschlägers Aly og Gulhyndy

---

[1] Det bestemt consecutivt prægede *saa (at)* er her sjeldent. Jeg veed af hele Litteraturen for Øieblikket kun at anføre to Exempler, det ene af Malmøbogen (Fol. 55 r i H. F. Rørdams Udgave: Her aff kwnde wi besinde hwad [i hwad?] mening oc act bılledé haffwe wæret hoss the hellighe forfædre, saa att the icke wille tilstæde thennom anthen paa wegge eller tapett osv.), det andet af D. G. Monrads Oversættelse af Esaias (57, 11: Hvem frygted du? Hvem ræddedes du for, saaat du troløst glemte mig, og ikke kom til Eftertanke? — i 7, 13 er jeg ikke sikker paa Oversætterens Opfattelse af Bisætningens Realitetsforhold —).

kan tiltale den af sin farlige Søvn vakte Aly: Ulyksalige! er I kied af jert Liv, siden I paa saa letsindig en Maade vil ende det? Meest Sikkerhed for, at Relationen er meent som consecutiv, synes der at være, hvor *skal (skulde)* er brugt om den blotte psychiske Tilskyndelse til Handlingen, som naar det hos Holberg (Hexerie eller Blind Allarm IV, 9) hedder: Men hvad ont har vi giort ham, at han skulde digte os uskyldige Mennesker saadant paa? Her synes der ikke let at kunne være Anledning til at forestille Relationen som causal, men man gjør dog vist bedst i Intet at forsværge. Om det tydske *dasz* (med Indicativ) gjælder det Samme som om vort *at*, og ved den blotte Infinitiv istedenfor Bisætningen (f. Ex. Iffland, der Mann von Wort I, 5: Was mein Mann nur denken mochte, diese Gestalt mir aufzubürden?) — som ogsaa findes paa Dansk (f. Ex. J. L. Heiberg, Don Juan II, 7: hvad gaaer der af Pedro at slaae saadan en fornem Mand som Hr. Sganarel?) — er der jo slet ikke betegnet nogen bestemt Relationsform; derimod haves i *um* m. Inf., i alt Fald ved visse Former af Hovedsætningen, et Middel til bestemtere at fremhæve den consecutive Side af Relationen og umuliggjøre al Tanke om causal Relation, som naar i Götz v. Berlichingen 2den Act Adelheid siger til Weislingen, der har klaget over, at Qvindegunst er saa ustadig: Was seyd denn ihr, um von Wankelmuth zu sprechen? hvad der ganske vist formelt kun er sagt om Mandfolk i Almindelighed, men dog øiensynligt refererer sig til den givne Kjendsgjerning, at Mandfolk virkelig driste sig til at bebreide Qvinderne Vankelmodighed, saa at der lige saa godt kunde staae: Was seyd denn ihr, dasz ihr (el. die ihr) von Wankelmuth sprechet?[1] Paa Latin kunne vi ogsaa i saadan Sammenhæng finde ikke blot Conjunctioner, der have Charakteer af et blot relativ-adverbialt *hvorfor*, som Plaut. Amph. 808, hvor Alcumena, da Amphitruo klager over hendes formeente Troløshed og frabeder sig Titelen «mi vir» af hendes Mund, spørger: quid ego feci, qua istæc propter dicta dicantur mihi?,

---

[1] Ligesom Rom. 9, 20 det græske Participium med Artikel *(σὺ τίς εἶ ὁ ἀνταποκρινόμενος τῷ θεῷ;)* paa Gothisk er gjengivet ved *ei* med Conjunctiv (þu hvas is, ei andvaurdjais guþa?).

men ogsaa det ligefrem consecutive *ut*, som Verg. Æn. VI, 532 ff., hvor Deiphobus spørger den til Underverden nedstegne Æneas: Pelagine venis erroribus actus, an monitu divom? an quæ te fortuna fatigat, ut tristis sine sole domos, loca turbida adires?[1] Og saaledes finde vi da ogsaa her paa Græsk atter det samme *ὥστε*. Æsch. Pers. 334 ff. beder Atossa efter den forelobige Beretning om Nederlaget ved Salamis, som hun aldeles ikke yttrer nogen Tvivl om, men blot ønsker forklaret, Budet om at sige hende, *πόσον τι πλῆθος ἦν νεῶν Ἑλληνίδων, ὥστ' ἀξιῶσαι Περσικῷ στρατεύματι μάχην ξυνάψαι ναΐοισιν ἐμβολαῖς,* hvilke Ord Dorph oversætter: hvorstor vel de Hellenske Skibes Mængde var, da de sig dristed til at gaae i Kamp imod den stærke Perserhær ved Angrebsstorm tilsøes. Og ligesaa sporge Arist. Pac. 127 f. Pigebornene den paa Skarnbassen ridende Trygaios: *τίς δ' ἡ 'πίνοιά σοὐστὶν ὥστε κάνθαρον ζεύξαντ' ἐλαύνειν εἰς θεούς, ὦ παππία;* hvad han jo netop er i Færd med at gjøre lige for Bornenes Øine. Plat. Gorg. 462 C—D, hvor Sokrates, ikke just med afgjort Held, bestræber sig for at lære Polos at sporge paa rette Maade, siger han: *τί δέ, ὦ Πῶλε; ἤδη πέπυσαι παρ' ἐμοῦ, ὅ τι φημὶ αὐτὴν εἶναι* (nml. *τὴν ῥητορικήν*), *ὥστε τὸ μετὰ τοῦτο ἐρωτᾷς, εἰ οὐ καλή μοι δοκεῖ εἶναι;* hvilke Ord atter Heise gjengiver med causal Bisætning: Hvorledes, Polos? Har Du allerede hørt af mig, hvad jeg forstaaer ved Talekunsten, siden du sporger, om jeg ikke anseer den for skjøn? Og ligesaa sporger Lykos Eur. Herc. fur. 145 ff. Amphitryon og Megara: *ἢ τὸν παρ' Ἅιδῃ πατέρα τῶνδε κείμενον πιστεύεθ' ἥξειν, ὥσθ' ὑπὲρ τὴν ἀξίαν τὸ πένθος αἴρεσθ', εἰ θανεῖν ὑμᾶς χρεών κτέ.;* hvor jo de Tiltaltes Sorg over den dem ventende Skjæbne heller ikke er i mindste Maade problematisk[2]. I de to sidste Exempler kan Bisætningen sees at være en Kjendsgjerning, da der staaer Indicativ (*ἐρωτᾷς, αἴρεσθε*), men i Exemplerne af Aischylos og Aristophanes er dens Indhold

[1] Sml. *quo* Plaut. Truc. 349 f. (Num tibi nam amabo ianua est mordax mea, quo intro ire metuas, mea uoluptas?).

[2] Der er dog ikke Spor af Grund til med adskillige Udgivere at optage Matthiäs af ham selv tilbagetagne Rettelse *ὡς* for *ὥσθ'*, der vilde gjøre Bisætningen formelt causal.

ikke betegnet som factisk; der har *ὥστε* Infinitiv efter sig (*ὥστ' ἀξιῶσαι, ὥστε .. ἐλαύνειν* ɔ: at de kunde driste sig til, at du vil ride), ligesom det vilde have, hvis dens Indhold var blot forestillet (at de skulde have dristet sig til, at du skulde ride)[1]. Og paa samme Maade finde vi ogsaa *ὡς* Lucian. Herod. c. 5, hvor der i Anledning af Beretningen om, at Maleren Aëtion ved sit Maleri «Roxanes og Alexanders Bryllup» havde vakt en saadan Begeistring i Olympia, at Hellanodiken Proxenidas øieblikkelig gav ham sin Datter til Ægte, spørges: *καὶ τί τὸ θαῦμα ἐνῆν τῇ γραφῇ αὐτοῦ, ὡς τὸν Ἑλλανοδίκην δι' αὐτὸ οὐκ ἐπιχωρίῳ τῷ Ἀετίονι συνάψασθαι τῆς θυγατρὸς τὸν γάμον;* Heller ikke her tvivles der om Beretningen, Factum ønskes kun forklaret; men Kjendsgjerningen er ikke betegnet som saadan, *ὡς* har Acc. m. Inf. efter sig (at Hellanodiken kunde give ham sin Datter), ɔ: Forestillingen om Kjendsgjerningen, som kunde have fremkaldt causal Tilknytningsform, træder i Baggrunden for Forestillingen om dens Forhold blot som Følge af det Omspurgte.

For det homeriske Sprog er — for dog ikke at lade den historiske Side af Sagen ganske uberørt — hele denne Form af Forbindelsen fuldstændig fremmed, ligesom jo da ogsaa den egentlige rene Consecutivbisætning hos Homer endnu slet ikke existerer, og i hvilken Form han med de til hans Raadighed staaende Sprogmidler kunde have udtrykt den tilsvarende Forestillingscomplex, hvis han havde følt Trang dertil, skal jeg ikke indlade mig paa at undersøge. Hos Forfattere fra Keisertiden finde vi her Bisætningen indledet ogsaa ved *ἵνα*. Det forekommer saaledes først i det nye Testamente, nemlig Joh. 9, 2, hvor Disciplene spørge med Hensyn til den Blindfødte: *Ῥαββί, τίς ἥμαρτεν, οὗτος ἢ οἱ γονεῖς αὐτοῦ, ἵνα τυφλὸς γεννηθῇ;* Vi kunne oversætte: at han skulde fødes blind, og saaledes gjengives Sætningen ogsaa baade i H. Mikkelsens og i Chr. Pedersens nye Testamente (i Overensstemmelse med Vulgatas Text: ut cæcus nasceretur); men de senere danske Bibeloversættelser have:

---

[1] S. f. Ex. Xen. Hell. II, 4, 40 (*ἐπὶ τίνι ὑμῖν μέγα φρονητέον ἐστίν, ὥστε ἡμῶν ἄρχειν ἐπιχειρεῖν*), hvor Spørgesætningen har negtende Mening og Bisætningens Handling fraraades.

at han er blind født, og saaledes oversætter ogsaa Luther: das er ist blind geboren, og Ulfilas: ei blinds gabaurans varþ, altsaa ganske som de vilde oversætte, hvis der stod *ὅτι τυφλὸς ἐγεννήθη*, og *ἵνα* med Aorist Conjunctiv staaer ogsaa her aldeles uimodsigeligt om en virkelig og om en Fortiden tilhørende Kjendsgjerning. Det forekommer dernæst hos Epiktet, som Diss. III, 1, 12, hvor Epiktet siger til den qvindagtigt pyntede Yngling, som han føler sig forpligtet til at gjøre Bebreidelser, at han i modsat Fald maaskee, naar han engang kom til Fornuft, kunde spørge: *τί εἶδεν ἐν ἐμοὶ ὁ Ἐπίκτητος, ἵνα βλέπων με τοιοῦτον εἰσερχόμενον πρὸς αὐτόν, οὕτως αἰσχρῶς ἔχοντα, περιίδῃ καὶ μηδέποτε μηδὲ ῥῆμα εἴπῃ;* altsaa ogsaa om en forbigangen Kjendsgjerning (III, 24, 81 derimod staaer der Præsens Conjunctiv; det hedder der om den, der kun har tilegnet sig Stoicismens formelle Apparat, men ikke dens ethiske Livsprincip: *τί σε ἠδίκησε Χρύσιππος, ἵν' αὐτοῦ τοὺς πόνους ἔργῳ αὐτὸς ἀχρήστους ἐξελέγχῃς;* = at du skal vise). Men det forekommer ogsaa hos Forfattere, der ere noget mere omhyggelige for deres Sprog, som Plutarch. adv. Colot. p. 1115 A, hvor Paaviisningen af det Letfærdige i Kolotos' Insinuation, at visse af ham kritiserede platoniske Læresætninger ogsaa vare optagne af Aristoteles, Xenokrates, Theophrast og alle Peripatetikerne, indledes med de Ord: *ποῦ γὰρ ἂν τῆς ἀοικήτου τὸ βιβλίον ἔγραφες, ἵνα ταῦτα συντιθεὶς τὰ ἐγκλήματα μὴ τοῖς ἐκείνων συντάγμασιν ἐντύχῃς;* (altsaa atter = har læst),[1] eller Philostrat. Vit. Apoll. VII, 33, hvor Domitian, forbittret over, at Apollonios har rost Nerva og hans Venner istedenfor at meddele ham Noget om deres formodede Anslag mod ham, udbryder: *συκοφάντην με οὖν ἐπ' αὐτοῖς εἴληφας, ἵν' οὓς ἐγὼ μιαρωτάτους ἀνθρώπων καὶ τοῖς ἐμοῖς ἐπιπηδῶντας εὗρον, σὺ δ' ὡς χρηστοί τέ εἰσι λέγεις καὶ νωθροί;* Kunde vi i dette sidste Sted stole paa de Haandskrifter, der have

---

[1] Sml. de fort. Alex. I extr. (Mor. p. 333 A): *Ὦ κάκιστε ἀνθρώπων, τί μοι πώποτε τοιοῦτο συνέγνως, ἵνα τοιαύταις με κολακεύσῃς ἡδοναῖς;* hvor der vel i Hovedsætningen staaer et Demonstrativum, men dette dog neppe staaer i Forbindelse med det følgende *ἵνα*, men vel ligesom *τοιαύταις* i Bisætningen blot tyder hen paa det gjorte Tilbuds Beskaffenhed.

Bisætningsverbet — thi i det bedste mangler det —, da vilde vi her have *ἵνα* med Indicativ, hvad der kunde tyde paa, at Forestillingen om Sætningsindholdet som Kjendsgjerning var bleven overveiende og havde faaet Udtryk i Verbets Form; men en saadan Indicativ vilde vist ellers være uden Exempel i alt Fald hos Forfattere fra denne Tid, og den skyldes uden Tvivl enten Interpolation eller Afskriverfeil; Kayser mener, at Verbet kan have været udeladt for bedre at udtrykke «iracundia tyranni», men har det staaet der, har det sikkert staaet i en Form, som ogsaa her vilde tillade at oversætte: at du kan sige.

Men har ikke, kunde man maaskee sporge, dette *ἵνα*, selv om det altid har Conjunctiv efter sig, dog være meent som Causalconjunction? Det troer jeg, man med temmelig Sikkerhed kan benegte. Vel omtaler og illustrerer Apollonios Dyskolos gjentagne Gange et causalt *ἵνα* med Conjunctiv[1], og der findes vel ogsaa i Litteraturen, i alt Fald hos Forfattere fra det 4de—5te Aarh. e. Chr., factisk enkelte Exempler paa et saadant[2], men dette causale *ἵνα* kan, efter Beskrivelsen og de givne Exempler at domme, ikke være

---

[1] De Conj. p. 510 (Exx. *ἵνα ἀναγνῶ ἐτιμήθην, ἵνα λοιδορήσω ἐπεπλήχθην*) og p. 511 f. (Ex. *ἵνα γράψω ταῦτά μοι ἐγένετο*), de Adv. p. 564 f., de Constr. p. 266 (Exx. *ἵνα ἀναγνῶ ἐτιμήθην, ἵνα ἀναστῶ ἠνιάθη Τρύφων*), p. 268 f. (Exx. *ἵνα φιλολογήσω παρεγενήθη Τρύφων* — med Tilføiningen *ἐν ἴσῳ γάρ ἐστι τῷ διότι ἐφιλολόγησα παρεγενήθη Τρύφων* — og *ἵνα ὑβρίσω Θέωνα ἠγανάκτησε Δίων*) og p. 273. Sml. Theodos. Canon. p. 1035, Schol. t. Dionys. Thr. p. 884.

[2] Jeg kan anføre to, nemlig Anth. Pal. IX, 169, 6 f. *ἀλλ' ἵν' ἀφαρπάξῃ Βρισηΐδα πρὶν Ἀγαμέμνων, τὴν Ἑλένην δ' ὁ Πάρις, πτωχὸς ἐγὼ 'γενόμην* (nml. som Grammatist) og Ioann. Chrysost. de Sacerd. I, 4, 38 *δίκαια πεπονθέναι λέγοντες αὐτούς, καὶ εἰ μείζονα τούτων ἀτιμασθέντες ἔτυχον παρ' ἡμῶν, ὅτι τοσούτους καὶ τηλικούτους ἀφέντες ἄνδρας μειράκια χθὲς καὶ πρώην ἔτι ταῖς τοῦ βίου μερίμναις ἐγκαλινδούμενα, ἵνα χρόνον βραχὺν τὰς ὀφρῦς συναγάγωσι καὶ φαιὰ περιβάλλωνται καὶ κατήφειαν ὑποκρίνωνται, ἐξαίφνης εἰς τοσαύτην ἤγαγον τιμήν, ὅσην οὐδὲ ὄναρ λήψεσθαι προσεδόκησαν.* De Forsøg, man har gjort paa at forklare *ἵνα* paa disse Steder som et almindeligt *for at* (Klotz t. Devarius p. 632, Seltmann t. Stedet af Chrysostomos), har jeg i alt Fald ikke været i Stand til at finde fornuftig Mening i. Som man seer, er der paa begge Steder Tale om en utilstrækkelig Grund, hvis Virkning der doleres over, en Eiendommelighed, der ikke fremgaaer af Grammatikernes Omtale.

identisk med det her foreliggende, men maa tilhøre et mere secundairt Trin i Udviklingen; man feiler neppe ved at antage, at *ἵνα* for at blive Æqvivalent for *ὅτι* som Causalconjunction, først har maattet være identificeret med det i den mere almindelige Betydning af et blot indholdsangivende eller substantiverende *at* (sml. G. Hermann de part. *ἄν* p. 135), en Betydning, hvoraf der findes Spor baade hos Epiktet[1] og især i det nye Testamente[2], og som udenfor Litteraturen godt kan have udviklet og udbredt sig endnu adskilligt tidligere navnlig hos de orientalske og ægyptiske Grækere. Det her foreliggende *ἵνα* er sikkert ikke Andet end et ligefrem Æqvivalent for *ὥστε*, en Function, hvori det ogsaa i andre Forbindelser findes selv hos de bedre af Keisertidens Forfattere (s. Wyttenbach t. Plutarch. Mor. p. 67 F), og som i sine første Spirer lader sig forfølge endog meget langt tilbage i Tiden[3]. Det samme *ἵνα* efter en spørgende Hovedsætning findes nemlig ogsaa, hvor Bisætningens Indhold gaaer med ind under Hovedsætningens negtende Mening, og det endog i Tilfælde, hvor der slet ikke kan være Tale om at opfatte det som Kjendsgjerning, ikke engang om man vilde nøies med saa Lidt som blot en fremmed Paastand til Bærer af Forestillingen om en saadan, f. Ex. Epict. Diss. IV, 7, 28 f., hvor det hedder med Hensyn til «Tyrannen»: *τί χαίρω, ἄν μοι φιλανθρώπως λαλήσῃ καὶ ἀποδέξηταί με, καὶ ἄλλοις διηγοῦμαι πῶς μοι ἐλάλησε; μὴ γὰρ Σωκράτης ἐστί; μὴ γὰρ Διογένης, ἵν' ὁ ἔπαινος αὐτοῦ ἀπόδειξις ᾖ περὶ ἐμοῦ;* hvor altsaa Bisætningen

---

[1] Som Diss. II, 1, 1 *ὅμως δὲ σκεψώμεθα κατὰ δύναμιν, εἰ ἀληθές ἐστι τόδε, ἵν' ᾖ ἅμα μὲν εὐλαβῶς, ἅμα δὲ θαρρούντως πάντα ποιεῖν.*

[2] Som Luc. 1, 43 *καὶ πόθεν μοι τοῦτο, ἵνα ἔλθῃ ἡ μήτηρ τοῦ κυρίου μου πρὸς ἐμέ;*

[3] Allerede det tidlig omtvivlede Sted Iliad. VII, 352 f. *τῷ οὔ νύ τι κέρδιον ἧμιν ἔλπομαι ἐκτελέεσθαι, ἵνα μὴ ῥέξομεν ὧδε* synes mig at finde sin ganske naturlige Forklaring ved denne (ikke conditionale, men consecutive) Opfattelse af *ἵνα* (vi have forsyndet os mod Guderne; derfor troer jeg ikke, vi ville faae noget Held i Kampen, saa at vi i Forventningen derom skulde undlade at give Helena og Skattene tilbage). Men i alt Fald har der da ikke været nogen Tvivl om *ἵνα* enten Herod. III, 134 efter *ἐπ' ἀμφότερα τοι φέρει ταῦτα ποιέειν* eller Isæ. VI, 52 efter *τουτὶ αὐτοῖς ἡ διαμαρτυρία δύναται.*

blot kan referere sig til en fuldstændig falsk og grundløs Forestilling. Enkeltviis kan endog den ligefrem finale Betydning (der jo ligeledes i det tydske *um zu* er den almindelige) endnu sees at skinne igjennem i en saadan Forbindelse, som det f. Ex. ogsaa er Tilfældet i det før omtalte Sted af Ulfilas' Bibeloversættelse: hvadre sa skuli gaggan, þei veis ni bigitaima ina? som vi kunne gjengive: hvor skulde han gaa hen, for at vi ikke skulde finde ham? saaledes Philostr. Vit. Apoll. VIII, 7, 10: *ἀνοίας δ' ἂν ποῖ ἤλαυνον, ἵνα . . . μιαιφονίας ἅπτωμαι καὶ σπλάγχνων ἀθύτων ἐμοὶ καὶ ἀκαλλιερήτων;* hvor vi ogsaa kunne oversætte: hvor vidt maatte jeg være kommen i Daarskab, for at jeg skulde besmitte mig med Blod osv.? Og denne Slags Forbindelser staaer øiensynligt i saa nøie Sammenhæng med den her nærmest paagjældende, at der ikke kan være Tale om at tillægge *ἵνα* andet end een og samme Betydning i dem begge. Dermed skal det imidlertid ikke være benegtet, at naar overhovedet *ἵνα,* uagtet det havde Conjunctiv efter sig og derved bestemt antydede Bisætningens Posterioritet i Forhold til Hovedsætningen, alligevel har kunnet faae causal Betydning, altsaa finde Anvendelse ogsaa i Bisætninger, der i Principet ere absolut prioriske i Forhold til Hovedsætningen, og hvor saaledes Conjunctiven kun er bleven staaende som en reent atavistisk Levning uden al virkelig Function, maa der ogsaa have været en Mulighed for, at *ἵνα* i den her omhandlede Forbindelse kunde være udsat for at opfattes og altsaa i Tidernes Løb vel ogsaa anvendes som Causalconjunction, saa at ogsaa ad denne Vei den consecutive og den causale Betegnelse kunde gribe over i hinanden. *Ἵνα* selv er jo som bekjendt hos Nutidens Grækere — i den afstumpede Form *νά* — blevet en saa almindelig og ubestemt Partikel som neppe nogen anden, og den Bevægelse, der har kunnet medføre en saa enorm Udvidelse af et oprindelig meget begrændset Betydningsomraade, kan vel ingen Side af Ordets Functionssphære have været sikkret mod at blive berørt af.

Hermed kan jeg da slutte. Jeg vil haabe, at disse for en væsentlig Deel blot sprogbeskrivende Udviklinger dog maae kunne have havt nogen Interesse. Om jeg i det Enkelte overalt har været heldig med at skifte Sol og Vind lige mellem

den causale og den consecutive Betegnelsesform i den omhandlede Forbindelse, kan der maaskee være deelte Meninger om; men at begge Betegnelsesformer forekomme og løbe jævnsides med hinanden, og at denne Dobbelthed i Betegnelsen har sin Grund i Forholdets dobbelte Natur som logisk og som realt Forhold, kan der ikke være nogen Tvivl om, og det var nærmest dette, jeg ønskede noget bestemtere, end det saa vidt mig bekjendt hidtil er skeet, at paapege og belægge med Exempler. Nogle af de Sprog- og Litteraturomraader, paa hvilke det kunde have været ønskeligt at forfølge det behandlede Phænomen, har jeg af gode Grunde slet ikke turdet vove mig ind paa — saaledes navnlig alle de slaviske Sprog —, og andre har jeg kun kunnet gjæste som en flygtig Reisende, men det trænger vel ikke til Undskyldning; maatte kun indenfor de mig af Nødvendigheden afstukne Grændser intet Væsentligt være undgaaet min Opmærksomhed!

De *ut* particula.

Thesin apud philologos Hauniae a. 1892 congressos proposuit

F. Gustafsson.

In vestro coetu, V. D., haud sine causa mihi videor locuturus esse de *ut* particula latina; cuius usus varios philologus norvegus, Bastian Dahl[1], — decem abhinc sunt anni — diligentissime collegit, accuratissime descripsit atque, ut tum erant tempora, multis in rebus explicavit. Postea vero etiam magis intellectum est in omni linguarum disquisitione exeundum esse ex vivo sermone, qualis quidem omnis initio fuit sermo, in vivo autem sermone interrogativa pronomina interrogativasque particulas multo plus valere ac primis temporibus valuisse, quam ex scriptorum sermone et grammaticae regulis appareret. Itaque in *ut* particula explicanda iam pridem scholas meas audientibus solebam suadere, si qui usus ex traditis artis praeceptis minus commode enucleari videretur, ut explicationem ex interrogativa eius particulae significatione repetere conarentur. Cuius quidem significationis vim cum in Plauto lectitando experirer, in dies magis mihi persuadebam, ea posse non solum difficilioribus locis lucem reddi, sicut fulminis ictu tenebrae illustrarentur, sed etiam unde orti essent varii *ut* particulae usus rectius explicari quam cum ex relativa significatione profectus explicationem tentassem. In simili sententia versari post cognoveram Gutjahr-Probstium[2], quantum ex libris, quos de ea re duos

---

[1] B. Dahl: Die lateinische Partikel *ut*, Kristiania 1882.

[2] E. A. Gutjahr-Probst: Beiträge zur lateinischen Grammatik, II, III, Leipzig 1883, 1888.

conscripsit, intellexi; neque enim omnia, quae subtilius is quidem quam elegantius protulit ex Terentii maxime sermone, satis a me intellecta esse confiteor.

Iam de ipsa origine *ut* particulae quid sentiam si a me quaeritis, nescire me malo concedere quam incerta pro certis habere. Quos plerique putant esse quasi gradus ortus: *quotei, cutei, utei, uti, ut*, eos gravibus defendere poterunt argumentis, modo videant ne multum distet primaria significatio ab ea radice quae est in *quot, quotus, quotidie,* quam quidem ab illis discerni non oportet. Ego potius ad eam sententiam inclino, sicut *nam* et *num,* ita *at* et *ut* esse cognatas, huic *(ut)* post additum esse demonstrativum *i,* ut fieret *uti;* significationem autem eius omnium primam fuisse exclamativam, adfirmativam, amplificativam; ita exempli causa gradu tantum, non re inter se differre haec enuntiata: *at pulcher est, ut pulcher est;* primitus ita fuisse; postea *nam* explanativam et *at* adversativam, *num* et *ut* interrogativam vim nanctas esse.

Utut haec res se habet, iam in antiquissimo sermone latino interrogativa vis *ut* particulae manifesta est, eaque eiusmodi ut non tantum ad ipsum enuntiatum, sed etiam ad certa verba accuratius definienda pertineat — «Wortfragen» in hac re dicunt Germani. Eius usus ex Dahlii thesauro haec repeto exempla[1]: *ut morata est mulier, ut videtur mulier, ut eam credis, ut vales, uti vales;* in parataxi: *eloquere, ut haec res obtigit;* ad hypotaxin iam hoc accedit: *uti sit de ea re, eloquar;* similia illa existimo: *scin, ut dicam; narra omne ordine, ut factum sit.* Meram iam hypotaxin plerique agnoscent in hoc exemplo Ciceronis: *quid agas et ut te oblectes, scire cupio.* Haec significatio permultis locis reperitur, quamquam iam Plauti aetate quasi emergebant hae interrogandi particulae: *quem ad modum, quo modo, quo pacto, qui,* aliquanto crebrius usitatum, alia. Quam late pertinuerit hic *ut* particulae usus in cotidiano sermone, vel ex hoc uno elucet: *ut vales*, quod certe usitatissimum fuit.

---

[1] Pauca ex Dahlii libro satis habui exscribere; in Plautinis exemplis, quae ipse collegi plurima, selecta quaedam hic proferam; editionem sequar maxime Ritschelianam secundam.

Itaque etiam in relativo vel comparativo, qui vocatur, *ut* particulae usu non dubito quin saepe aut insit re vera aut una subaudiatur eadem illa interrogativa significatio. In Plauti Trinummi v. 160 Calliclen narrantem interpellat his verbis Megaronides:

pro di immortales, verbis paucis quam cito
alium fecisti me: alius ad te veneram.

Sequuntur illa: *set ut occepisti perge porro proloqui,* i. e. «men hur var det du började, fortsätt att tala vidare». Continuat ita Callicles sermonem: *quid tibi ego dicam?* et q. s. Totius loci colorem, ut ita dicam, parum servare et veram *ut* particulae significationem parum curare mihi videtur, si quis eum ita interpretatur et vertit, ut evanescat vis interrogativa. Similiter, cum dicitur: *estne ita, ut tibi dixi,* vel *fac ut dixi,* vel *ut iubes, ita faciam,* vel *ut vis fiat,* interrogativum primitus *ut* fuisse puto.

Relativa tamen ratio *ut* particulae iam apud Plautum multum adiuvatur repetitis saepius iisdem verbis, quibus debilitaretur *ut,* et positis una cum *ut* eius modi vocibus, quales sunt *sic*, *ita*, *item, proinde,* quibus saepius additis formulas quasdam enuntiati relativi certas atque etiam vocabulum proprium *sicut* exstitisse quis neget?

Sed redeo ad eam *ut* particulae significationem, unde exii, qualis erat in illo: *ut vales?* quam vidimus coniunctivo vel potentiali modo adhibito paululum mutatam potuisse ad res, quae fierent vel factae essent, referri, sicut *narra ut res sit, narra ut res gesta sit.* Verum etiam de rebus gerendis is modus adhiberi potest. Ita si dicitur: *uti nunc faciam* vel *ut nunc faciam,* non multum distat ab hoc: *quid nunc faciam.* Tale enuntiatum si ad rem certam refertur, praesertim si ad personam quoque certam, secundam vel tertiam pertinet, facile optative videtur expressum. Qua in re fortius illud *utinam* poni consentaneum est, quamvis multo rarius quam *uti, ut.*

Itaque in Plauti Milite glorioso v. 1009 Milphidippa cum dicit *utinam . . . conveniundi mihi potestas evenat*[1], non rem solum ipsam spectat, sed etiam quo modo fieri possit.

[1] Ita ex Ritschelii coniectura Goetz; *eveniat* codd.

Simile est Terentianum illud, Phorm. 711: (Geta) *haec fient.* (Antipho) *Ut modo fiant!* (Geta) *Fient*; simile hoc quoque: *modo ut tacere possis.* Huc ego *potin ut* quoque rettulerim: *potin ut taceas.* Neque aliter se prima habet persona: ex. gr. Asin. 274 *Aetatem velim servire, Libanum ut conveniam modo*[1], in quo exemplo ne consecutivum habeamus enuntiatum, ardenti dicentis studio hoc loco expresso prohibemur; et ita inceperat Leonida: *ubi ego Libanum nunc requiram?* In eius modi locis potentialem esse modum apparet ex Bacch. v. 68:

Ubi ego capiam pro machaera turturem.
ubique inponat in manum alius mihi pro cestu cantharum[2]

et post: *ubi . . . lectus detur, scortum . . . adcubet;* hic *ubi* non multum distat ab *ut.* Nam ut his in exemplis locus quaeritur, ita in illis quo modo rem gerat, se ipsum interrogat qui loquitur. Simillimum est cum de instrumento rei gerendae agitur; quod addita *qui* particula potissimum fit. Itaque et hoc dicitur *ut te omnes di perduint* et illud *qui istum di perdant; ut* primitus est fere «quo modo», *qui,* ni fallor, «qua via, quo instrumento». Quam prope tamen ii usus accedant ad optativum, apparet ex hoc exemplo (Poen. 912) *valeas beneque ut sit tibi.* In his omnibus autem nulla causa est, cur ad ellipsin confugiamus et hypotactica enuntiata dicamus, quae sunt paratactica. Atque adeo qui coniunctivi addito *ut* optatum exprimunt, eos saepissime sequuntur imperativi, ut Curc. 31, 32 *caute ut incedas via, quod amas amato testibus praesentibus*[3]*;* Mil. 1177 seqv. *facito, ut venias . . . causiam habeas . . . palliolum habeas . . . aliqui adsimulato quasi gubernator sies;* Pseud. 516 *praedico, ut caveas: dico, inquam, ut caveas: cave.* Item aliis locis *ut scias* dicitur, aliis *sci, scito.* Haud secus apud Plautum, cum nos *ut* finale frustra requirimus, nudus ponitur coniunctivus, tam saepe ut eorum exemplorum numerus adaequare videatur *ut* finalis particulae usum. Ita in Curcu-

---

[1] Pro *ut* Nonius et F cod. *qui.*

[2] Hunc tamen versum Buecheler excludit.

[3] De lectione tamen vide Goetzii adnotationem.

lione v. 313 est *da, obsecro hercle, obsorbeam.* In eadem fabula v. 351 dicitur *Quid si abeamus, decumbamus*[1], paulo post, v. 365, *eamus nunc intro, ut tabellas consignemus;* si quid omnino interest inter hos duos locos, in illo, ni fallor, quo modo decumbatur, non quaeritur; in hoc consignandi ratio, multo minus scilicet usitata, quamvis leviter tangitur dicentis mente.

Paulatim tamen, praecipue in certis quibusdam et tritis loquendi formulis, ut sunt *fac ut, oro ut,* alia, minuebatur *ut* particulae vis; quo fiebat, ut hypotactice iam magis quam paratactice poni videretur. Apud Plautum tamen vix ullo loco tam prorsus obscurata est paratactica *ut* finalis aut consecutivi ratio, ut interrogativa particulae significatio sentiri omnino non possit.

Hoc eiusmodi quoque in exemplis contingit, ubi nos in vertendo commoditati consulimus et ex nostro more brevius et magis abstracte loquendi sola *att* particula suethica (germ. *dass*) utimur; in quibus nonnumquam videre oportet, ne loci sensum non recte interpretemur. Sicut in Mil. 977 *Hercle occasionem lepidam, ut mulierem excludam foras*[2] sine dubio quaerit Pyrgopolinices qua ratione id fiat; ac statim post consilium servi audire vult. In eiusdem fabulae v. 810 *interea tace: ut . . . partis defendas tuas,* minime inter se cohaerent *tace* et *defendas*, sed hoc paratactice positum est. Et in eiusdem fabulae v. 1132 cum haec dicit Palaestrio: *nunc ad me ut veniat usust Acroteleutium,* exquirit, quo modo veniat, exoptat ut veniat; *usus est* paratactice vel parenthetice additur. Et continuat sermonem etiam magis concitatum: *pro Iuppiter* et quae sequuntur, simulatque eos ipsos, quos voluerat, adeuntes vidit. In eiusdem fabulae v. 1094, ubi Pyrgopolinices dicit: *quid nunc mi's auctor ut faciam Palaestrio de concubina*[3] commoda videtur hypotactica ratio; sed vide ne falso. Paratacticam esse

[1] Ita et alii et Goetz; hoc loco Ussing *actutum decumbamus* scribi maluit; neque certa est codd. lectio.

[2] *Extrudam* ex Lambini coniectura multi.

[3] Libri *mihi nunc es (est).*

apparet ex Pseud. 1166, ubi prorsus absolute dicitur *quid nunc mihis auctor, Simo*[1]; et saepe *quid* ita ponitur.

Multa igitur sententiarum genera eaque, si hodiernis grammaticae praeceptis satis confidimus, plane diversa, comparativa aut finalia aut consecutiva, ex uno atque eodem fonte, *ut* particulae significatione interrogativa, exstitisse contendo. Quare ad aliorum quoque ortum explicandum nescio an eadem illa significatio recte valeat. Sic cum dicitur Merc. 999: *spero . . . tempus tale eventurum, ut tibi gratiam referam parem*, ita videtur tale enuntiatum exstitisse, ut si diceretur «quo modo referam gratiam? spero tale tempus eventurum». Ea autem loquendi genera, in quibus interrogativam *ut* particulae significationem difficilius aut omnino non agnoscimus, ea apud antiquissimos auctores aut non reperta sunt aut legentibus occurrunt rarissima; talia sunt: *ut omittam, ut ita dicam, in eo est ut, accidit ut, accedit ut, reliquum est ut, interest ut, constituo ut, decerno ut, id ago ut, ut* sumptivum, substantiva et pronomina *ut* particula explicata, alia nonnulla.

Verum ne eorum quidem omnium explicatio interrogativam illam rationem aspernatur. Si dicas: *accidit ut una venirent*, sine dubio aliquando fuit: *ut una venirent? ita accidit* («det föll sig så»). In sententiarum ordine minime equidem haereo, qui vix ullam latini sermonis sententiam verti posse videam nisi multis vocabulis transpositis; quod in sententiis collocandis non minus saepe evenit.

Iis, quos adhuc studui adumbrare, finibus non continetur *ut* particulae usus. Neque enim ea posita solum de certa quadam re, quo modo se habeat, interrogatur, sed etiam ad totum enuntiatum plerumque *ut* pertinet, ut maiore vi et ipsum *ut* et enuntiatum efferatur. Quod duobus modis contrariis fieri potest, ut aut adfirmetur enuntiatum, aut negetur. Si dicas: *ut tremit!* id expetas responsum: «*ita, tremit*». Sin autem dicas: *me ut quisquam norit,* Plaut. Pers. 132, id expetas responsum: «immo, nemo novit». In utroque attenuata est modi indicatio; utrum adfirmet an neget *ut* parti-

[1] *Mihi es* et alii libri et A (?).

cula, in pronuntiandi ratione et in sententiarum connexu eam rem verti apparet.

Atque in adfirmativo *ut* non solum modalis, sed etiam interrogativa significatio recedit, accedit exclamativa. Eius exempla plurima inveniuntur, ut apud comicos: *ut it, ut magnifice infert se; ut pulsat; ut subito, ut propere, ut valide tonuit; ut magnus est, ut maestus est; ut multa verba fecit* — his proximis locis *quam* particulam desideres ac ne apud Plautum quidem *quam* ita positi exempla desunt —; *ut in ocellis hilaritudo est; ut contempsit ac pro nihilo putavit* Ciceronis est dictum (Mil. 64), *ut tu semper es derisor* Horatii (sat. 2, 6, 54).

Ex hoc usu, sicut ex eo quem primum tractavimus, multa *ut* comparativi et omnino relativi genera explicari possunt. Conferatis, quaeso, iurandi formulas, quales sunt Aulul. 496: *ita me di amabunt, ut ego hunc ausculto lubens*, cum Stich. 465, ubi absolute dicitur *ut ego nunc te conspicio lubens*. Simile est Poen. 869 *Diespiter me sic amabit, . . . ut ego hanc familiam interire cupio*. Sed exclamantis est; neque igitur quidquam obstat, quin alia exclamatio ponatur, sicut Trin. 1023 *ita me di ament, graphicum furem*, ubi potuerat poeta dicere: «ut graphicus fur est». — Jam aliud hoc est Trin. 857: *ut ille me exornavit, ita sum ornatus*. Capt. 921 *nam hercle hic quidem ut adornat, aut iam nihil est aut iam nihil erit*[1], ita queritur puer de parasito cenam apparari iubente; nos comparative vertimus, forsitan recte; neque tamen minus depingit commotum puerum, qui exclamativam vim *ut* particulae attribuit.

Aeque incitato cursu fertur res aliis locis, ubi nos *ut* relativum, *ut* comparativum, *ut* proportionale, alia constituimus, Donatis et Priscianis fortasse potius quam servis et adulescentulis Plautinis satisfacientes.

Huc refero etiam *ut* geminati exempla, quae omnia non multa sunt apud Plautum. Amph. 397, ubi Mercurius Sosiam pugnis invadit, hic exclamat: *verum utut es facturus, hoc quidem hercle haud reticebo tamen;* relativum *ut* mirum quantum languet prae interrogativo vel exclamativo, quocum

[1] Cfr. Schoellii adnot.

conferendum est illud vere interrogantis *ubi ubi est?*, «hvar är han, hvar är han?»

In hoc exemplo non multo minus concitatus est qui loquitur: (Bacch. 1191) *age iam, id utut est, etsist dedecori, patiar.*

Aliquanto saepius vidi apud Plautum *uti dudum, ut iam dudum*; *ut iam dudum dixi* nonne primitus fuit «quam diu!» Idem fortasse valet de eiusmodi locis, qualis est Capt. 478 *nam ego*[1] *ut dudum hinc abii, accessi ad adulescentis in foro,* ubi nos *quo tempore* requirimus; sed hoc loco re vera queritur Ergasilus nimis iam diu se cum adulescentibus frustra egisse.

Omnino rarius apud Plautum est temporale *ut:* id tum maxime ponitur, cum tempus, quale sit, paulo vividius expingitur aut saltem quod factum narratur, sub oculos audientium ponitur aut in animo narrantis altius expressum profertur, sicut Asin. 343 *verum in tonstrina ut sedebam, me infit percontarier,* sequuntur praesentia quae vulgo dicuntur historica; germani dicunt: «wie ich da sasz». Et adponi solent *continuo, ecce, ibi, ilico, ita, extemplo, confestim.* Interrogat quodam modo se ipsum qui loquitur de praeteriti temporis qualitate. Proxime huic usui accedere videtur localis *ut* particulae significatio; *ut* enim pro *ubi* positum paucissimis locis perhibetur, quorum nullus Plautinus est. Ubi vero paulo planior evasit loci indicatio Catull. 11, 2, potest saltem fieri ut ibi exclamativus sensus lateat:

sive in extremos penetrabit Indos,
litus ut longe resonante Eoa tunditur unda.

Alia proferam relativi aut potius exclamativi *ut* exempla pauca. Capt. 274 Tyndarus servus dominum Philocratem laudat, servi partes callide agentem,

Eugepae: Thalem talento non emam Milesium;
nam ad sapientiam huius nimiam nimius nugator fuit:
ut facete orationem ad servitutem contulit;

possumus hoc loco uti particulis relativis, verius tamen exclamativa usi exprimimus servi mentem. Prorsus similia

---

[1] Ussing *ego*, alii aliter.

sunt: Rud. 406 *neque digniorem censeo me vidisse quemquam . . . ut lepide, ut liberaliter, ut honeste . . . accepit;* Rud. 458 *Pro di immortales, in aqua numquam credidi voluptatem inesse tantam: ut hanc extraxi lubens. Nimio minus altus puteus visust quam prius: ut sine labore hanc extraxi.* Exclamativum est *ut;* quamquam non deerunt, qui relativum, vel proportionale, vel causale malint habere. Nec multum ab illis differt hic locus Rud. 138 *ut verba praehibes, me perisse praedicas;* hoc potius est: «quo modo dicis?» quam relativa sententia. In eadem fabula, v. 303, dicunt vel potius queruntur piscatores: *atque ut nunc valide fluctuat mare, nulla nobis spes est;*[1] de variis relativis significationibus cogitari potest, etiam de temporali, sed hae ex uno atque eodem interrogativo vel exclamativo sensu videntur omnes emanavisse.

Ceterum et de temporali et de relativo *ut* idem dicendum est quod de consecutivo et finali diximus: qui usus magis abhorrent a primaria significatione, eos aut rariores esse aut non esse in Plauti sermone, sicut: subiectivae comparationis plurima genera; *ut* exempli; *ut* adfirmativum quale hoc: *ut profecto sunt; ut* ostensivum; *ut* causale, *ut* restrictivum et omnia illa genera, quae in decurtatis, ut ita dicam, sententiis inveniuntur. Ac si quando vel maxime relativum videtur *ut*, admodum laxa tamen sunt sententiarum vincula; conferatis modo velim Mil. v. 974 *quin tu illam iube aps te abire quo lubet: sicut*[2] *soror eius huc gemina venit Ephesum et mater arcessuntque eam;* desideraret sine dubio hypotactica ratio *quoniam* vel tale quid.

Priusquam *ut* exclamativum cum indicativo verbi modo positum relinquimus, commemorare oportet eius modi enuntiata non raro cum consecutivis posse comparari, ut Rud. 173

Desuluit haec autem altera ad terram e scapha.
ut prae timore in genua in undas concidit.
surrexit et q. s.[3] Si *conciderit* scripsisset Plautus,

---

[1] Cfr. v. 901 et 903; 674.

[2] Prorsus hoc Plautinum, neque est quod in *siquidem, scin ut, scin tu* mutent.

[3] Schoell vix recte per dittographiam haec dicta censet.

nonne consecutiva haberetur sententia? Sed etiam coniunctivus absolute ponitur in eius modi enuntiatis, ut Capt. 649

ut quidem hercle in medium ego hodie pessume processerim,
vae illis virgis miseris, quae hodie in tergo morientur meo.

Cum hoc comparandus est locus Amph. 432 *mira sunt . . .*
factumst illud: ut ego illic vini hirneam ebiberim meri.
Equidem non coniunxerim *factum est ut.* Vel ex hoc uno exemplo, ni fallor, elucet, quo modo sit ortus et qua ratione explicandus liberior in consecutivis sententiis temporum usus.

Minus aptum tamen esse coniunctivum in toto hoc genere apparet, siquidem eo exclamatur, adfirmatur sensentia. Et Dahlius in suo libro paucissima eius attulit exempla. Contraria res est in altero genere *ut* exclamativi, cui negativum responsum exquiri diximus. Cum eo coniunctivus quam optime congruit, ut in his: *te ut deludam?! ut ego thensaurum indicem?!: haec ut viderem, ut ferrem has contumelias?! egone ut haec patiar fieri?! egone ut illam non amem?!* Huic enuntiato, quod ultimum posui, similia sunt ea, quae a particula *quin* incipiunt: *quin illam amem. Quin* particula posita magis premitur modus rei quam cum *ut* vel *utine, utin* ponitur. Tum enim in ipso pronuntiantis affectu maior vis inest, quam in particula. Itaque omitti potest *ut,* atque idem fere tamen manet sensus; ut Amph. 813 *vir ego tuos sim; ne me appella* et Capt. 139 *ne fle. egone illum non fleam, egon non defleam* cet. Cum hoc loco illud *egone illam ut non amem* comparanti mihi quidem minime idoneum videtur ante huius modi *ut* ellipsin statuere, quam plurimi statuerunt philologi, grammaticis regulis nimis imbuti, mutis librorum verbis decepti, quanta vis in vivo sermone, in viva voce insit obliti. Immo quam diu in usu erat omnino *ut* interrogativum, tam diu haec quoque significatio mansit, quamvis raro, ut in scriptis par est. Itaque in notissimo illo Ciceronis loco (Catil. I 22) *te ut ulla res frangat, tu ut umquam te corrigas* et q. s. iam iterata illa quattuor *ut* recusare videntur ne admissa ellipsi, qualiscumque sit, vegetum loci quasi ingenium obtundamus.

Haec ego non ita dissero, ut omnino negem posse huius

modi enuntiata cum alia sententia firmioribus vinculis ita coniungi, ut is ipse sensus evadat, qui ellipsin statuentibus maxime placeat. Immo iam apud Plautum talia adiunguntur, ut in Curc. v. 200[1] *hocine fieri, ut inmoderatis te hic modereris moribus,* nisi forte id ipsum *hocine fieri* novum ellipseos genus desiderat! Paulo aliter comparatus est locus Amph. 566 seqv.

tune id dicere audes, quod nemo umquam homo antehac
vidit nec potest fieri, tempore uno
homo idem duobus locis ut simul sit;

ubi equidem paratacticam rationem putaverim commodiorem esse quam hypotacticam. Propius hypotaxi est eiusdem fabulae v. 572. *Quo id malum pacto potest nam . . . fieri, nunc uti tu et hic sis et domi, id dici volo.*

Simile *ut* censeo esse, si negative dicas ex. gr.: *non potes cogere me, ut tibi maledicam;* nonne primitus fuit: «quo pacto tibi maledicam?!»

Hac via, ni fallor, multorum enuntiatorum, quae consecutiva habentur, ortus et prima ratio facillime explicantur. Eadem via primam etiam horum exemplorum naturam explicaverim, quae iam profero: Mil. 1140 *non sum dignus prae te, ut figam palum in parietem;* Men. 1067 *non edepol ita promeruisti de me, ut pigeat obsequi quae velis;* Men. 712 *quid tandem admisi in me, ut loqui non audeam;* Rud. 1230 *aequom videtur tibi, ut ego alienum quod est meum esse dicam;* item alia multa. Atque idem illud *ut* sine dubio est in huius modi quoque sententia: *hocine est credibile ut is hic sit* et in hac Tulliana Verr. IV 11 *verisimile non est, ut ille religioni suae pecuniam anteponeret;* neque enim aliter, nisi maiorem dicentis affectum animi fuisse concesseris, qua ratione talibus locis poni coeptum sit *ut,* facile reperias.

Multa disputata sunt de dicendi formula, quae est *adducor ut* aliquid hoc vel illo modo se habeat, cuius tria tantum exempla reperta habet Dahlius. Ea vero sunt negativa; neque dubito, cum dicitur *vix adduci possum, ut ea*

---

[1] *Potine* coniectura est vix necessaria.

non vera videantur (Cic. fin. 1, 14), quin id ita exstiterit ut si dicas: «quo pacto ea non vera videantur?!» Etiam magis vexatus est variis interpretationibus, in ellipsi potissimum innixis, Horatii locus sat. I, 3, 120

nam ut ferula caedas meritum maiora subire
verbera, non vereor.

Nonne parataxis est: quo modo ferula caedas?!

Ceteroquin hoc moneo, si quando metuendi verba cum *ut* coniunguntur, quod apud Plautum rarius accidit, *ut* particulae potius inesse videri significationem vere interrogativam, ut Curc. 464 *ornamenta quae locavi metuo ut possim reciperare* (primitus fuit: quo modo possim?) et Bacch. 761 *insanum magnum molior negotium metuoque ut hodie possiem emolirier.*

Sed ut ad Horatii locum revertamur, illud *ut*, quod negative interrogantis vel exclamantis diximus, illa aetate nondum obsoletum fuisse ex ipso Horatio apparet; unum adfero exemplum epod. 17, 56 *impune ut urbem nomine impleris meo?!* Eiusdem modi *ut* puto primitus fuisse in loquendi formula, posterius orta, *tantum abest, ut . . . ut . . .* Videamus, quaeso, exemplum Cic. Brut. 80, ubi unum est *ut: tantum abfuit, ut inflammares nostros animos: somnum vix tenebamus:* ortum videtur ex illo: quonam pacto tu inflammares?! Quod poni solet alterum *ut*, adfirmative exclamativum primitus videtur fuisse: *tantum abest ut laeter, ut potius lacrimem.*

Sed ex illo Bruti loco, qui erat de somno, omen mihi capiendum video, tandem ut finem faciam. Ex paucis potissimum Plauti fabulis exempla adhuc collegi, ex iis pauca elegi ac ne ea quidem omnia protuli interrogativae et exclamativae *ut* particulae, non ut rem absolverem ac vobis probarem, sed potius ut inchoarem tantum et coram vobis, V. D., tamquam experirer. Multo autem latius hic usus, haec significatio patet, multo saepius saltem l a t e t in *ut* particulis, quae relativae habentur. Atque licet in nonnullis locis erraverim, tantum mihi iure videor contendere: quaecumque fuit *ut* particulae prima origo, multum in antiquo sermone latino valuisse et proprie interrogativam significationem et positive exclamativam et negativam; ex tribus illis significationibus

inter se cognatis plurima et varia exorta esse *ut* particulae genera, relativa, consecutiva, finalia; ex iisdem illis significationibus aut apertis aut latentibus multo saepius, quam fieri solet, in libris latinis, Plauti praecipue, sed etiam posteriorum, verum scriptoris sensum explicandum esse. Nec facile concesserim ullum esse *ut* particulae usum paulo antiquiorem, qui huic explicandi rationi prorsus repugnet, ut contraria evadat sententia si eam admiseris.

Ultimis latinae linguae temporibus constat *ut* particulae usum evanuisse, ita ut ab hodiernis linguis romanis absit. Et iam aliquanto prius interrogativum *ut* obrutum esse videtur aliis particulis; quo factum est ut omnino *ut* voci nihil iam esset quare vehementius efferretur et quasi vires suas exerceret sustentaretque. In interrogativa igitur significatione tamquam vita eius posita erat, hinc ei robur et securitas. Et omnium, ni fallor, vocabulorum aetates sunt magis minusve distinctae, quae cum hominum aetatibus haud scio an comparari possint. Infantiae est quid sibi velit variis modis exprimere et pedetemptim certum quiddam reperire; puerilis aetas tota in se acquiescit; iuvenilis autem aetas, sibi ipsi maxime confidens, suam ipsius naturam vix umquam denegat, ne tum quidem cum latissime vagatur. Virilis aetas certis quibusdam finibus iam continetur, ad certas normas dirigi mavult certisque astringi regulis, ita tamen ut gravioribus in casibus et in dubiis nonnumquam rebus ad pueritiae et iuventutis sensus confugiat et ex iis veram suam naturam requirat. Senilis aetas nihil effert, quiete omnia agit, iam finem respicit. Et harum aetatum virtutes quamquam commixtae sunt, suo tamen quaeque tempore praevalet. Profecto *ut* particulae puerilem et iuvenilem aetatem — primam enim non satis novimus — ex Plauti maxime sermone facile erit describere; nec in posteriore *ut* particulae aetate, quasi regulis astricta, multa vel iuvenilis temeritatis vel ingenuae indolis vestigia difficile erit indagare.

Et Plagiat.

Belyst af

Otto Jespersen.

I maj 1891 udkom doktorafhandlingen: «Robert Browning, et literaturbillede fra det moderne England, af Jon Stefansson». Den 2den juni fandt «forsvaret» sted — således er jo nemlig den officielle benævnelse, selv hvor «angrebet» vilde være et mere passende navn. Foruden andre indvendinger mod bogen fremhævede den ene af opponenterne et meget intimt forhold til Stedmans værk *Victorian Poets* (London, Chatto & Windus), hvorfra bl. a. store stykker i sammenligningen mellem Browning og Tennyson[1] er tagne, og som Stf. også i indledningen har fulgt meget nöje. Når således Stf. s. 6 skriver: «Som gribben hakker Prometheus' lever, således sønderslider videnskaben digterhjærtet, siger Leopardi», så har han slet ikke taget dette fra Leopardi, men fra en sonnet af Poe, og denne har han endda fundet hos Stedman, ti alle de følgende bemærkninger hos Stefánsson er kun en oversættelse af de åndrigheder, som Poes digt gir Stedman anledning til. — En lignende anke kom frem fra den sidste opponent, der bl. a. påviste, at hele afsnittet «Den victorianske periode» s. 10 ff. skyldtes, ikke alle de af Stf. foran afsnittet angivne kilder i forening, men ene og alene en enkelt afhandling af Dowden.

I hvor höj grad Stf. er afhængig af sine kilder, blev imidlertid ved den lejlighed ikke fuldt ud oplyst; men da jeg forleden tilfældig kom efter en ny af hans hjemmelsmænd og derved fik samme indtryk som fru Alving, at ser man hr. Stf. efter i

[1] Stf. s. 57—60 inkl. = Stedman 188—190, blot i anden orden og med indstrøede bemærkninger fra samme bog 167, 147 og 186.

sömmene og bare får en eneste knude løst, så rakner det op altsammen og så skönner man, at det er maskinsöm, — så skal jeg fremlægge for offentligheden nogle dokumenter, der viser arbejdsmetoden.

Afsnittet s. 108—116 om digteren og hans hustru er, med undtagelse af et par vistnok fra Dictionary of National Biography tagne oplysninger, svejtset sammen af Stedmans beretning i ovennævnte bog og W. Sharps i hans *Life of Browning* (London 1890). Jeg aftrykker dem ved siden af hinanden:

Sharp 136:	Stf. 108:
By 1820, in remote Herefordshire, the not yet eleven-year- old poetess . . . dreamt much of Agamemnon. In the same year, in suburbar Camberwell, a little boy was often wont to listen eagerly to his father's narrative of the same hero, and to all the moving tale of Troy.	i de samme år, som den lille Robert lyttede til sin faders fortællingər om Troja, drömte den tolvårige pige i Herefordshire om Agamemnon.

De følgende to citater om hendes læsning er fra Stedman 117—118. Endvidere:

Stedman 119:	Stf. 109.
. . . the learned Hugh Stuart Boyd, to whom in his blindness she read the Attic dramatists, and under whose guidance she explored a remarkably wide field of Grecian philosophy and song.	Hun læste alt det bedste i den græske literatur höjt, i originalsproget, for den blinde lærde, Hugh Stuart Boyd.
Stedman 123 ff.:	Stf. 109:
Miss Mitford says that she was now «reading almost every book worth reading in almost every language . . .» In 1838 she published The Seraphim and other Poems . . . diffuse, mystical . . . «The Romaunt of	Miss Mitford siger i «Recollections of a Literary Life»: «She was reading almost every book worth reading in almost every language.» I 1838 udkom af hende «The Seraphim and other Poems», digte fulde

the Page» 1839 . . . her ballads . . . were a vast poetic advance upon «The Seraphim» . . . In 1842 she contributed to the London Athenæum some Essays on the Greek-Christian and English Poets.

af mystisk, formløs følelse. Balladesamlingen «The Romaunt of the Page» i 1839 var et fremskridt. I 1842 skrev hun afhandlinger i Athenæum om de kristne græske digtere.

Den derpå citerede sonnet står hos Stedman 127.

Smst. 127—130.

«A Drama of Exile» . . . she had added some knowledge of Hebrew to her acquirements . . . «The Cry of the Children» uneven as it is, takes its place beside Hood's «Song of the Shirt», for sweet pity and frowning indignation. In behalf of the little factory-slaves, after reading Horne's report of his Commission, her soul took fire and she did what she could. If the British mill-owners were little likely to be impressed by her imaginative ode, with its Greek motto, it certainly affected the minds of public writers and speakers.

Stf. 110:

«A Drama of Exile» . . . som hun skrev efter at have lært sig selv hebraisk, og «The Cry of the Children». Det er et sidestykke til Thomas Hood's «Song of the Shirt», ikke i formfuldendthed, men i glødende indignation og inderlig medlidenhed. Facit indignatio versus.[1] Hun skrev det, efter at have læst den officielle beretning af Richard Hengist Horne [fornavnene findes i Stedmans register] fra kommissionen til undersøgelse af börns arbejder i miner og fabriker. Mine- og fabrikejerne ænsede ikke dette digt med dets græske motto (af Medea), men det slog ned i publikum.

Hele den næste side er til en afvexling taget fra Sharp, 138—39, citater og alt, blot med en lille omstilling. Jeg skal her blot give en lille prøve:

. . . in 1846, they came to know one another personally . . . The meeting was brought about by Kenyon . . . in un-

En dag i 1846 førte Kenyon den unge digter ind i sygeværelset i Wimpole Street. Da var det, som hun siger i en af sine «Son-

[1] Det spærrede tryk hidrører fra Stf., der uden tvivl derved har villet fremhæve *sin* originale del i arbejdet.

attractive Wimpole Street, where . . . in the darkened room, «Love quivered, an invisible flame» . . . The love between them was almost instantaneous, a thing of the eyes, mind, and heart . . . They had one bond of sterling union: passion for the art to which both had devoted their lives.

nets from the Portuguese», at «love quivered, an invisible flame» i det halvmørke værelse. De elskede hinanden ved første öjesyn. Det var en forelskelse i hinandens ydre, i hinandens sjæle, i hinandens hjærter, i hinandens lidenskab for kunsten, som for dem var livet.

Så vender Stf. tilbage til Stedman og låner hos ham (s. 119) Miss Mitfords skildring af hende; men det derpå følgende citat («the sound of the waves» osv.) er fra Sharp 136; skildringen af fru B. som «a soul of fire» osv. er fra samme bog (156); dog når Stf. siger, at den skyldes Hawthorne, har han ikke læst sin kilde rigtigt, da udsagnet der tilskrives Hillard; men ganske vist nævnes Hawthorne umiddelbart i forvejen.

I den følgende omtale af «Sonnets from the Portuguese» findes først en knap halv snes linier, som jeg ikke kender kilden til[1]; men så bevæger vi os i de vante spor. Det nederste af side 112 og det øverste af side 113 er fra Stedman; de følgende to citater står hos Sharp s. 149 og 148; så kommer skildringen af Browning, der er oversat, om end ikke ganske korrekt, fra Sharp s. 140; den fysiske magnetisme og de elektriske håndtryk findes hos denne, men ordet *winsome* betyder ikke *vindende,* har overhovedet ikke noget at gøre med *win*, at vinde, men kommer af oe. *wynn* (ty. *wonne*) og betyder fornöjelig. I det følgende omtales Elizabeth som eneste datter; ved et omhyggeligt studium af sine to hovedkilder kunde forf. ha set, at hun havde en søster (Stedman 132, Sharp 144, 174).

Stykket s. 114—115, der begynder «I «Memoirs of Mrs. Jameson» fortæller denne bekendte forfatterinde» osv. er en oversættelse, hist og her forkortet, af Sharp s. 143—146; blot har Stf. overset, at Sharp begynder: «In the «Memoirs of Mrs. Jameson» that lady's niece, Mrs. Macpherson, relates how on the eve of her and her aunt's departure» osv.; det er altså ikke

---

[1] Det beror her på en fejltagelse, når det hedder, at udtrykket «the red-ripe of the heart» skriver sig fra hende; det findes i Robert Brownings «O Lyric Love» i «The Ring and the Book» (Tauchn. Ed. IV, 1).

denne «bekendte forfatterinde» (hos Sharp: the eminent art-writer) selv, men en anden dame, beretningen skyldes.

Stedman 139:

«Casa Guidi Windows» won a host of friends to Italy, and gained for its devoted author an historic name.

Stf. 115:

. . . skrev «Casa Guidi Windows», 1851, som vandt Italien venner i England og hende selv et navn i Italien.

Citatet af tilegnelsen af Aurora Leigh (nederst på siden) er fra Stedman 140; det fra Mrs. Hawthorne (øverst på næste side) fra Sharp 171; sætningen: «Deres samliv var et skønnere digt end noget af hans eller andres digte» skyldes Sharp 147 (It is so beautiful a story that one often prefers it to the sweetest or loftiest poem that came from the lips of either). Og således har da hr. Stefánsson fuldbragt det kunststykke at skrive et helt kapitel om en begavet digterinde uden på et eneste sted at behøve at læse hendes egne værker eller førstehåndskilderne til hendes biografi; citaterne fra Mrs. Br. i Stf.s slutningsafsnit er også andenhånds (Stedman og Quart. Rev.).

Også, hvor Stefánsson citerer sin hovedforfatter, Robert Browning, har han en påfaldende lyst til kun at benytte de steder, der i forvejen er anførte i de to rare bøger, han har haft så meget udbytte af at studere. Jeg har således talt 6 citater, fælles for Stedman og Stf., og 25, fælles for Sharp og Stf.[1] Ved nogle af de sidste har vor forf. dog föjet et par linier til foran eller bagved; de fleste er imidlertid nöjagtig som i den engelske biografi.

Denne bog af Sharp har overhovedet været et herligt fund for Stf. Det vilde tage altfor megen plads op her, hvis jeg skulde aftrykke i parallelspalter alt, hvad han skylder Sharp; de, der har interesse for slige undersøgelser, kan for en shilling

[1] Stf. 82 (The past) = Stedm. 316; 94 = 311 (ogsaa Sharp 92); 122 = 326; 124 (A life . . .) = 328; 180 (Song's . . .) = 340; 184 ov. = 427. — Stf. 43 (The old trees) = Sharp 23; 45 = 32; 46 = 34; 47 ov. = 39; 48 (As Arab) = 44; 49 de to sidste = 46, 47; 50 øv. = 47; 63 (Open my heart) = 57; 65 ned. = 60; 66 (Indeed . . .) = 61; 68 (begge; også det med Gordon) = 69; 72 (alt) = 67; 76 (midt) = 111; 77 = 109; 81 (Thy long) = 99; 131 (A spirit) = 119; 137 f. = 125; 138 (God stooping) = 125; 141 (For the main) = 127; 176 (I never) = 180; 184 (It lives) = 51; 184—5 (Meeting and Parting) = 158.

få Sharps bog tilkøbs; og jeg vil da anmode dem om at fæste deres opmærksomhed på følgende partier, hvor de vil kunne gøre en rig høst, tit på hele sider ad gangen: Skildringen af barndomsindtrykkene (Stf. 42 ff., Sharp 26 ff.), kaminild, dæmpet musik, hul latter, fortvivlelse, som kun graven kan slukke, kæmpebyens summen, ført af vestenvinden, mørkeræd, ly under elmene, det rødlige sitrende skær . . . kort sagt, alt findes hos Sharp. Ligeså det følgende om fundet af Shelleys digte og om det indtryk, de gjorde på den unge digter, med nattergalene i blodbøgen og det elektriske stød. Fremdeles s. 46—47 om «Pauline»s tilblivelse (Sh. 38 ff.); s. 63 om Italien og Petersborg; de næste sider, det om Mazzini, om turene i Dulwichskoven, om Paracelsus, Galilei og Giordano Bruno (Sh. 57—63); s. 77—78 om «Strafford»s og s. 80 om «Pippa»s tilblivelse (Sharp 75—81; 96 ff.); sammenligningen s. 89 mellem «There's a woman, like a dewdrop» og «Lady Geraldine's Courtship» (Sh. 92). Endelig har Stf. taget sammenligningen mellem «The Ring and the Book»s ti beretninger og Koh-i-Noors ti facetter (s. 144) fra Sharp 116.

Og alt dette, disse mange, ikke blot faktiske oplysninger og citater, men frasefulde fantasier og åndrige sammenstillinger, har hr. Stf. «lånt» fra en bog, hvis *titel han ikke engang nævner* i de lange lister, han flere steder i sin bog giver over «kilder» — det vil vel sige kilder, han kunde ha benyttet. En anden kilde, som også er blevet udskrevet, nævner Stf. heller ikke; han har vel trot at kunne gå ud fra, at den ikke var tilgængelig for nogen her i landet, da den ikke er i boghandelen. Det er «Syllabus of Lectures on Browning and Tennyson, by F. S. Boas» trykt i Oxford 1890 og uddelt til tilhørerne ved University Extension-foredragene der. Jeg har lånt et exemplar af en dame, der ved denne lejlighed sad ved siden af hr. Stefánsson. Af de tolv sider, der her bruges til at karakterisere Browning, har Stf. benyttet følgende:

(*11.*) *In Two in the Campagna the very nature of the passion itself forbids its complete realization. A man and a woman are seated together in the Roman Campagna; the scene suggests to the lover the thought that as earth and heav-*	(127.) Two in the Campagna viser hvorledes selve kærlighedens natur forhindrer dens fuldkomne realisation. To elskende sidder i den flade romerske Campagna, hvor himlen synes at møde jorden; men deres sjæle kan ikke således mødes... det er det gamle:

en lie bare to each other, so soul should lie completely open to soul. But he feels that this is impossible . . . There must always be struggle and partial failure, always

*«Infinite passion and the pain
Of finite hearts that yearn.»*

«Infinite passion and the pain
«Of finite hearts that yearn.

Det her ved prikker antydede er en linie om den flyvende sommer; for at finde den behøver Stf. ikke at have set selve digtet efter, da den nævnes i Sharps analyse (160).

(10.) Dis Aliter Visum. An aged poet and a young girl meet, and he is on the point of declaring his love for her, but he hesitates, reflects that all happiness is fleeting, and lets the moment slip. Ten years afterwards they meet again, and she points out to him how he has made a terrible mistake, and failed to give a quickening influence to both their lives. He should not have thought of happiness only, but of growth, which is necessary to man, and which implies struggle and pain, because he is a spiritual and not merely a material organism.

(129.) En ældre digter møder en ung pige, men viger tilbage af fornufthensyn, da han er på nippet til at erklære hende sin kærlighed. Ti år efter mødes de . . . hun påviser ham nu, hvorledes han af hensyn til lykke har hindret en sjælevæxt, som tiltrods for kamp og smerte, der følger med den, er nødvendig for mennesket. da det ikke blot er en materiel, men også en åndelig organisme.

(10.) Youth and Art. A singer and a sculptor are neighbours in their days of poverty and trial. The opportunity is offered them of uniting their lives and fortunes, and of thus realizing their

(129.) «Youth and Art» er om en sangerinde og en billedhugger, fattige naboer på tagkamre, som af klogskabshensyn ikke tager hinanden. Senere opnår de stor materiel succés, men deres liv er forfejlede,

best selves. But they have not the courage to take such a step; they go their several ways, and though afterwards they obtain material success, their lives, judged by the true test, are failures; they have never 'starved, feasted, despaired — been happy!'

når man dömmer efter det indre. De gav ikke efter for det bedste i sig selv, de har aldrig: «Starved, feasted, despaired — been happy.»

(10.) In every existence there are crises which are decisive of the soul's fate for good or ill, and of these love is the principal source. Hence his view of love is always primarily ethical: he estimates it by its effect upon character, not by the happiness which it brings. And thus he is constantly exhibiting not the struggle between love and duty, but the struggle between love and the wordly ambitions and meaner motives which interfere with its realization, and check spiritual growth.

(175.) I hver tilværelse gives der kriser, vendepunkter i sjælelivet, til det onde eller til det gode. Som oftest fremkaldes disse af kærligheden. Browning vejer den efter dens indvirkning på karakteren, ikke efter det mål af lykke den bringer. Han ynder da at fremstille kampen mellem kærligheden og lavere verdslige motiver, som stå den ivejen og hæmme åndelig væxt.

(13.) The subject of love unreturned has a special attraction for Browning, as he sees in it often an influence of spiritual growth.

(175, lige efter det foregående.) Ubesvaret kærlighed er et yndlingsæmne for ham, da den ofte fremkalder åndelig væxt.

Jeg tillægger i og for sig ikke denne benyttelse af Boas större vægt, og jeg omtaler den kun, fordi bogen er vanskelig tilgængelig, og fordi Stf. ved ikke at nævne den blandt sine kilder viser, at han nødigt vil ha opmærksomheden henvendt på den.

Endelig fortjener Boas her at nævnes, fordi han skriver «In the *Quarterly Review* for April, 1890, there is an article

containing an admirable criticism of Browning's complete work and teaching» og derved er blevet anledning til, at jeg har stiftet bekendtskab med hovedkilden til slutningsafsnittet hos hr. Stf., der har overskriften «Brownings digtning, dens æmner og form, hans livsanskuelse». I dette afsnit venter man altså at få de resultater, Stf. ved sin indgående beskæftigelse med Browning er nået til, og man blir derfor unægtelig lidt skuffet, når man ved nöjere eftersyn finder, at den eneste nævneværdige originalitet i hele kapitlet består i, at forf. ikke nævner eller med en stavelse antyder existensen af den artikel, som han dog finder så god, at han afskriver side efter side af den. Benyttelsen begynder s. 158 og er först en smule fri; men snart går bearbejdelsen over til at blive en ren oversættelse, som det vil ses af følgende prøve:

Quart. Review 483:

For these purposes a new literary form was required; a form that was primarily inward, abstract, analytical, and secondarily outward, concrete, synthetic: a treatment which was both subjective and objective; a method which offered scope for a genius at once metaphysical and dramatic. This new form he found in the introspective drama of thought.

The scope and meaning of the soul is Browning's most characteristic theme; the introspective drama his distinctive method. His favourite instrument is the monologue. It is the only instrument appropriate to his purpose. Where the interest of a play depends upon action, it is produced by the grouping of a number of characters who each assist in producing the required result.

Stf. 158:

Hertil krævedes en ny form, i det indre abstrakt analyserende, i det ydre konkret, synthetisk, en methode, som var både subjektiv og objektiv, som gav spillerum for en begavelse, der på en gang var metafysisk og dramatisk. Han finder instinktmæssig den form, hvori han skriver alt sit bedste.

I denne form, det introspektive drama, er monologen det vigtigste, det eneste brugelige instrument. Når skuespillets interesse lægges på handling, fremkaldes denne ved en gruppering af flere karakterer, som alle medvirker gennem tale og handling i tilvejebringelsen af krisen eller forhöjelsen af dens virkninger. Interessen i Brownings drama ligger i en indivi-

Their speech as well as conduct promote the crisis or heighten its effect. But the interest of the introspective drama depends upon the formation of an individual character. To this object all else is subordinate . . .	duel karakters sjælelige udviklingsproces; alt andet er dette underordnet . . .

De understregede ord er ikke korrekt gengivne.

I det derpå kommende svarer følgende sider hos Stf. til Q. R.: hele 159 undtagen sidste punktum = 484; begyndelsen af 160 ligeledes, medens exemplerne på det i Q. R. sagte skyldes Stf. og det nederste (om portrætgalleriet) Stedman; 162 det förste stykke = 484—5; 166 = 485 med undtagelse af slutningscitatet, der er fra Stedman 148; 167 med det meste af citatet = 485—6; 168 fra «Hans tro . .» til 174 nederst = 487—496; i disse godt og vel 6 sider kan kun fire linier på s. 170, to strofer af Browning påside 171 og én dito s. 172 regnes for Stf.s egen andel; derpå følger et på dette sted temmelig dårligt passende citat fra Walter Pater, der bryder sammenhængen; det følgende, s. 175 til lidt ind på side 176 er nemlig (med undtagelse af de fra Boas lånte bemærkninger) igen fra Q. R. 496—7; men så går der hele to sider, hvor denne afhandling ikke er benyttet; fra «Og Browning har forkærlighed for at løse sjælelige problemknuder . .» s. 178 til lidt over midten s. 181 er sågodtsom alt taget fra Q. R.; undtagelserne er kun de par uforståelige linier om Hamlet, citatet fra Lessing og de to Browningcitater s. 180, hvoraf det förste med de indledende bemærkninger skyldes Stedman; det fra *Prospice* s. 182 kan være taget fra Q. R. s. 491.

I denne ret omfangsrige benyttelse er der mindst et sted, hvor Stf. totalt misforstår sin kilde: s. 169, hvor «And seeing that spiritual growth is thus the use and end of life, it follows that religious experiences cannot be final» gengives ved «Da nu åndelig vækst er livets mål og det bruges dertil, så er det s a n d s y n l i g t, a t d e n n e i k k e a f s l u t t e s m e d d ø d e n». S. 178 oversættes «Another difficulty arises from Browning's . . . delight in knotty problems of mental conflict, his passion for realistic detail; in a word from his insistence on individuality» i farten med «Og B. har forkærlighed for at løse [!] sjælelige problem-

knuder, en passion for realistiske detailler, som kommer af hans intense individualisering» [!]. Men også ellers har den fortræffelige afhandling i det engelske tidsskrift, der giver en overlegen og dannet ånds sammenfattende, forstående, men ikke blindt beundrende karakteristik af den store digter, tabt meget ved at komme under hr. Stf.s behandling; han udelader flere steder noget af det vigtigste og rigtigste, og hans egne indskud forstyrrer altfor ofte tankegangen. —

Ved det mundtlige «forsvar» læste en af opponenterne denne passus op:

«Når man læser en af hans sjælelige analyser, er det som man betragtede et kunstfærdigt urværk, indfattet, ikke i metal, men i gennemsigtigt glas. Man glemmer dets ydre, dets angivelse af tiden, og fortaber sig i beskuelsen af det fine, indviklede maskineri. Urets sjæl er blottet for os, ellers ser vi kun viserne angive tiden, hvilket da også er de fleste nok» (s. 157),

og han raillerede over Stefánsson, der her ganske af sig selv var faldet på at sige om Browning, hvad Goethe har sagt om Shakespeare. (Les beaux esprits se rencontrent!) Hertil havde vor doktorand intet svar; det eneste ærlige vilde ha været: «Nej, jeg må bekende: idéen skyldes ikke mig; jeg har ganske simpelt skrevet den af efter Stedman side 432; om han har kendt Goethes ord, veed jeg ikke.» («To read one of Browning's psychical analyses is like consulting a watch that has a transparent glass, instead of a cap of gold, surmounting the interior. We forget the beauty and proportions of the jeweled timepiece, even its office as a chronicler of time, and are absorbed by the intricate and dexterous, rather than artistic, display of the works within. Here is movement, here is curious and exact machinery — here is the very soul of the thing, no doubt; but a watch of the kind that marks the time as if by some will and guerdon of its own is even more suggestive and often as satisfying to its possessor.» Man vil se, at der er noget af Stedmans tanke, der går tabt i Stf.s gengivelse.)

Nogle steder træffer vi ikke blot den ovenfor påviste passive fortien af kilderne, men en aktiv skjulen af «lånet» ved småændringer, der vel skal frembringe skinnet af, at Stf. selv har fundet på tankerne og selv har valgt sine citater. Fra indledningen, der fra s. 4 til 10 (hvor benyttelsen af Dowden begynder) trolig følger Stedman, skal jeg anføre:

Stedman 10 f.

Pass... to the romantic Gothic era, whose genius was conglomerate of old and new, and the myths of many ages and countries, but still fancy-free, or subject only to a pretended science as crude and wanton as the fancy itself . . . Such, for example, the Elizabethan period of our own literature; such the great Italian period from which it drew its forms. There was . . . a mass of theological inquiry . . . all subject to the influence of superstition and romance. The world was only half discovered . . . even the lives and ventures of merchants had a wealth of mystery, strangeness, and speculation about them, which might well make an Antonio and a Sebastian the personages of Shakespeare's and Fletcher's plays.

Stf. 7.

Så kommer den romantiske, en blanding af gammelt og nyt. Alle tiders og landes sagn tages i besiddelse af fantasien; denne er höjt spændt og giver sig luft; selve videnskaben er fuld af fantasi. Således er f. ex. den elizabethanske tid og Italiens renaissance. Overtro og romantik farver videnskaben. Verden er kun halvt opdaget og selv en købmands hændelser og rejser er et rigt stof for fantasien. Den fortryllede ø i «The Tempest» er tænkelig i en slig tid.

Ændringen i slutningen synes at være foretagen for at vise kundskab om, at Antonio og Sebastian er personer i det ikke helt ukendte stykke «The Tempest». (Men mon Stedman ikke ved Antonio har tænkt på The Merchant of Venice?)

Næste side anføres tre citater; de ere alle tagne fra Stedman; men medens han citerer Huxleys ord om *sensual caterwauling* fra «*Appletons' Journal,* Aug. 14, 1869», har Stefánsson fundet det i *Lay Sermons and Addresses,* 1869 [sidetal angives ikke]; medens Stedman blot siger: «Much of what we call sublime», said Landor, »is only the residue of infancy, and the worst of it» uden at angive, hvor Landor har sagt det, föjer Stf. til sin flovere version (meget af det, som vi kalde sublimt, er overleveret fra vor barndom) stedsangivelsen: *Imaginary Conversations,* 2d series [også her vilde en opgivelse af siden lette kontrollen]; og

medens endelig Stedman heller ikke det tredie sted skriver, hvor Tennyson har sagt «There sinks the nebulous star, etc.», vil også her bearbejderen gi sin bog et mere videnskabeligt udseende og föjer til i parentes: *In Memoriam*, 1850. Om de andre angivelser er rigtige, har jeg ikke villet blade hele bind igennem for at undersøge; men det sidste sted har Stf. gættet galt; stedet findes ikke i In Memoriam, men i The Princess (The Works of Tennyson; Macmillans etbindsudg. 186). Lignende bemærkninger kunde et par steder på den følgende side hos Stf. gi anledning til; men jeg skal indskrænke mig til et eneste punkt endnu. Lige efter det nævnte citat fra Landor siger Stedman: «In my chapter on Tennyson I shall have occasion to cite the language of Wordsworth, who, with prophetic vision, depicted an era when the poet and the man of science shall find their missions harmonious and united.» Stf. slår følgelig op i det omtalte kapitel, og sætter det der (s. 192) fundne lange stykke af Wordsworth, hvis ord også han finder «profetiske», i spidsen for sine væsentlig fra Stedman hentede betragtninger om poesi og videnskab. —

Altså: af bogen om Browning skyldes i alt væsentligt:

1.	Indledningen (s. 4—10)	Stedman;
2.	Den victorianske periode (10—17)	Dowden;
3.	Ungdomsår; udvikling (42—46)	Sharp;
4.	Ungdomsværkerne (46—c. 80)	tildels Sharp;
5.	Sammenligningen med Tennyson (54—61)	Stedman;
6.	Mrs. Browning (108—116)	Sharp og Stedman;
7.	B.s digtning og livsanskuelse (158—182)	Quarterly Review.

Hermed forlader jeg hr. dr. phil. Jón Stefánsson. Hvis han kan bekvemme sig til at læse sin egen bog, må næsten hver side tilråbe ham omtrent det samme, som klinger i Per Gynts øre — ja, undskyld, jeg ændrer lidt i Ibsens ord:

Vi er andres tanker;
Du har ej tænkt os.

Anmeldelser.

Philodemi volumina rhetorica edidit Dr. Siegfried *Sudhaus*, Lipsiae (Teubner) 1892. 8. LII + 385.

Man mag dem Schicksal wenig dafür dankbar sein, dass, wenn in dem verschütteten Herculanum eine Bibliothek aus dem Alterthum uns erhalten werden sollte, die Wahl auf eine Sammlung späterer Schriften epikuräischer Schulweisheit gefallen ist, während wir ganz andere Schatten aus dem Grabe hätten heraufbeschwören wollen. Wenn wir aber auch alle Hoffnung aufgeben müssen in den herculanensischen Rollen irgend welche ältere und werthvollere Reste der griechischen Litteratur zu entdecken, die etwa den unverhofften ägyptischen Fünden der letzten Jahre an Bedeutung gleichkämen, so erwächst doch, wie die Sache nun einmal liegt, der Philologie die unabweisbare Verpflichtung auch diesen Ueberresten des Alterthums gerecht zu werden und sie nach Möglichkeit zu bearbeiten und auszubeuten für ihren grossen Zweck, die zusammenhängende Erkenntniss der geistigen und litterarischen Entwickelung des Alterthums. Von dänischen Arbeiten über die volumina Herculanensia giebt es nur eine einzige, die Bearbeitung von Philodem de vitiis liber X, welche Prof. Ussing seiner Ausgabe von Theophrasts Charakteren beigegeben hat (Hauniae 1868). Es wird daher vielleicht den Lesern dieser Zeitschrift nicht unangenehm sein bei Gelegenheit des oben genannten bedeutenden Beitrags zum Studium der herculanensischen Rollen eine kurze Uebersicht desselben zu erhalten.[1]

Einen officiellen Fundbericht und Inventar des ursprünglich vorhandenen bei der im J. 1752 erfolgten Entdeckung der papyri giebt es leider nicht; man muss sich mit den Nachrichten nothdürftig behelfen, welche in einigen Briefen des Malers Paderni, der die Ausgrabungen leitete, so wie in drei Briefen Winckelmanns und in seinem «Sendschreiben von den Herkulanischen Entdeckungen» enthalten sind.

Die Rollen wurden bei der Ausgrabung einer grossen und prächtigen Villa nach und nach gefunden in drei verschiedenen

[1] Als Quellen benutze ich: *D. Comparetti*, Relazione sui papiri Ercolanesi. Rom 1880, und: *W. Scott*, Fragmenta Herculanensia. Oxford 1885.

Zimmern, wovon nur das kleinste als eigentliches Bibliothekszimmer (mit Schränken und Büsten von Demosthenes, Epikur, Zenon und Hermarchos) eingerichtet war. Sie lagen in den Schränken in einem Stoff vulkanischen Ursprungs begraben, der mit der Zeit zu einer harten Masse zusammengepresst war, aus welcher die Rollen herausgehauen werden mussten. Es lässt sich denken, dass man dabei nicht mit besonderer Zartheit verfuhr, zumal da die Rollen, wie man sich noch heute im Museum von Neapel an den noch unaufgerollten überzeugen kann, mehr als allem anderen verkohltem Holze ähnlich sahen und anfangs wirklich dafür gehalten wurden, bis ein Zufall, wie es scheint, an einer zerbrochenen Rolle Buchstaben sichtbar werden liess. Es hat sich, nebenbei bemerkt, herausgestellt, dass die Verkohlung nicht durch Feuer oder Hitze herbeigeführt ist, sondern lediglich durch die natürliche Veränderung des Pflanzenstoffs durch die Zeit und den Druck der darauf lastenden Schuttmasse. Eine genauere Betrachtung der erhaltenen Werke spricht sehr für die (auch von Sudhaus S. XVI gebilligte) Hypothese Comparettis, dass wir einen Theil der Bibliothek Philodems vor uns haben. Vor der Hand ist es klar, dass die Sammlung das Rüstzeug eines epikuräischen Philosophen darstellt; bis auf wenige Rollen mathematischen Inhalts enthält sie nur epikuräische Philosophie und eine (oder vielleicht ein paar) Schrift eines Gegners, deren Besitz aus polemischen Gründen wichtig sein konnte. Nun ergiebt es sich, dass Philodem Verfasser des weitaus grösseren Theils der repräsentirten Schriften ist, und dass kein erhaltenes Fragment auf eine spätere Zeit als die seinige hinweist.[1] Hierzu kommt noch der Umstand, dass mehrere der Schriften Philodems — sonderbarer Weise auch Epikur *περὶ φύσεως* — in zwei oder gar drei Exemplaren da sind, eine zuerst von Gomperz beobachtete und verwerthete Thatsache, die doch sehr führ die genannte Vermuthung ins Gewicht fällt. Weiter hat Comparetti sehr ansprechend begründet, dass die Villa, wo die Bibliothek gefunden wurde, dem bekannten Gegner Ciceros, L. Calpurnius Piso, angehört hat, dessen Beziehungen zu Philodem Cicero or. in Pisonem 68 ff. in boshafter Weise schildert; er hat wohl also die Bibliothek Philodems durch Kauf oder Erbschaft an sich gebracht.

---

[1] Die wenigen lateinischen Rollen ausgenommen, die überhaupt einen anderen Charakter zeigen als die griechischen und wahrscheinlich von einem späteren Besitzer der Bibliothek in dieselbe einverleibt wurden.

Die Zahl der Rollen bei der Auffindung kann, wie gesagt, nicht festgestellt werden. Nachdem Paderni im ersten Eifer durch ungeschicktes Verfahren — er zerschnitt die nicht zu öffnenden Rollen der Länge nach! — eine nicht bestimmbare Anzahl entweder gänzlich zerstört oder in Fetzen verwandelt hatte, giebt das neueste Inventar (von 1853) des Neapler Museums die Summe von 1806 Nummern, wobei aber zu bemerken ist, dass auch die kleinsten Bruchstücke eigene Nummern haben; die Gesammtzahl der volumina schätzt Comparetti auf nur 800; die Zahl der erhaltenen Werke schrumpft wegen der erwähnten Doubletten, und weil keine Rolle mehr als ein Buch eines Werkes enthält, wiederum bedeutend zusammen. Ausser dem Neapler Bestand giebt es noch in England 8 nicht geöffnete Rollen (3 in der Bodleiana, 1 in Windsor, 4 im British Museum), Ueberbleibsel von 18 Rollen, die kurz nach 1800 durch Geschenk an Georg IV, damals noch Prinzen von Wales, kamen; davon ist eine verschwunden, 9 ohne Resultat geöffnet, die 7 von dem deutschen Schwindler Sickler, der es dahin brachte unter Aufsicht einer parlamentarischen Commission von theils vornehmen theils gelehrten Männern 1200 Pfund Sterling auf die vollständige Zerstörung dieser Rollen zu verwenden.[1]

Die Nachricht von der gefundenen Bibliothek machte alsbald die Runde durch Europa und erregte überall in der gelehrten Welt die hochgespanntesten Erwartungen. In Neapel bildete sich zur Ausbeutung des Schatzes mit reichen Geldmitteln ausgestattet 1756 eine Reale Accademia ercolanese, worin aber die wirklich Sachverständigen in entschiedener Minorität waren.

Die erste Schwierigkeit, das Aufrollen der verkohlten und theilweise beschädigten volumina, wurde nach den gewaltsamen und daher misslungenen Versuchen Padernis glücklich überwunden, indem der Mönch Piaggio eine Methode angab, die sich seitdem als die beste bewährt hat und mit wenigen Modificationen bis auf heute im Gebrauch ist.[2] Es gelang ihm schon 1754 eine Rolle von Philodem *περὶ μουσικῆς* recht lesbar zu machen, die dann, als nach 40 Jahren die schwerfällige Maschinerie der Accademia zu arbeiten anfing, in Kupfer gestochen den ersten Band der

[1] Er hatte sich Credit gemacht durch Vorlegung eines geographischen Fragments, das er angeblich aus einer Rolle in der Sammlung eines ungenannten Freundes gewonnen hatte; es scheint eine Fälschung zu sein.

[2] Das nähere darüber mit (nicht sehr deutlichen) Abbildungen des Mechanismus s. bei Jorio, Officina de' papiri. Napoli 1825.

volumina Herculanensia (Neapel 1793) bildete. Unterdessen schritt das Aufrollen langsam vorwärts, und bis ungefähr 1800 waren 17 Rollen aufgerollt und ihr Inhalt vorläufig notirt. Das mochte aber der Erwartung der gelehrten Welt nicht schnell genug gehen. Der Prinz von Wales (später Georg IV) erhielt von der neapolitanischen Regierung die Erlaubniss auf eigene Kosten durch seine Leute das Aufrollen zu bewerkstelligen. Er betraute mit dieser Aufgabe den Engländer John Hayter, der zwar von Philologie wenig verstand, aber durch seine Activität die Sache so in Fluss brachte, dass in den Jahren 1802—1806 trotz der Schwierigkeiten, die man ihm anfangs machte, beinahe 200 Rollen geöffnet und 100 copirt wurden. Als 1806 Neapel von den Franzosen occupirt wurde, ging Hayter mit dem Hofe nach Palermo und nahm seine Copien mit, nach welchen er ein lateinisches Gedicht und die Schrift *περὶ θανάτου* in Kupfer stechen liess. 1809 wurde er abberufen und nahm seine Facsimiles und die fertigen Kupferplatten mit nach England, wo sie an die Universität Oxford kamen und später, als der Plan sie herauszugeben an Hayters Widerstand gescheitert war[1], an die Bodleiana. Eine Auswahl der lesbarsten wurde 1824—25 in lithographischer Nachbildung veröffentlicht (Herculanensium Voluminum pars I—II, Oxonii), der vollständige Katalog erst 1885 in Scotts oben citirtem Buch, wo auch ausser den Kupferplatten Hayters eine Restitution von zwei Bruchstücken Philodems verwandten Inhalts (*περὶ θεῶν*(?) *διαγωγῆς* und *περὶ θεῶν*) nach den Oxforder Copien und der Neapler Publikation mitgetheilt wird, dazu noch nach den Oxforder Copien drei unedirte, ohne Verfassernamen überlieferte Fragmente. Jetzt sollen sämmtliche Abschriften in Oxford in photographischer Nachbildung erschienen sein, sind mir aber noch nicht zur Gesicht gekommen.

In Neapel setzte man nach Hayters Abreise die Arbeit mit aller Ruhe fort. Ausser dem 1793 erschienenen Bande wurden von 1808 bis 1855 noch zehn[2] Foliobände mit Reproductionen von 19 Papyri und ebenso umfangreichem wie inhaltsleerem Commentar herausgegeben. Ausserdem hatte sich eine Menge von Copien angehäuft, die nur auf die Musse der gelehrten Herren Academici warteten um ebenso würdig wie ihre 11 Vorgänger in

[1] Nur ein Theil von Philodem *περὶ εὐσεβείας* wurde 1810 von Drummond und Walpole gedruckt.

[2] Bd. VII ist nie erschienen, Bd. V in zwei Abtheilungen getheilt.

die Welt zu treten. Die neue Direction des Museums, welche nach der Vertreibung der Bourbonen mit der Herausgabe beauftragt wurde, fand mehr als zwei Tausend fertige Tafeln vor und entschloss sich dieselben ohne jede Erläuterung herauszugeben, damit die Sache doch endlich erledigt und das vorhandene Material bekannt werde. Das sind die 11 Bände der Herculanensium voluminum quae supersunt collectio altera, 1862—76, leider meist wenig brauchbare losgerissene Bruchstücke, weil man für die erste Reihe natürlich dasjenige ausgesucht hatte, das durch Lesbarkeit und Zusammenhang die grösste Ausbeute versprach. Die von Hayter mitgenommenen Copien sind alle in der Neapler Sammlung durch neue ersetzt worden bis auf 8 Papyri, wovon also nur in Oxford Zeichnungen erhalten sind.[1]

Die Originale sind im Neapler Museum noch da, diejenigen ausgenommen, die vor der Erfindung Piaggios von Paderni gewaltsam geöffnet wurden und bei der Copierung nach und nach vernichtet werden mussten um zur folgenden beschriebenen Lage hervorzudringen. Es ist aber nicht Jedermanns Sache die Originale zu lesen, und man hat sich auch, mit Ausnahme von Gomperz und Comparetti, meist mit den in der Oxforder und den Neapler Sammlungen publicirten Reproductionen begnügt; eine photographische Nachbildung der Originale ist wegen des Zustandes derselben unmöglich; das Papier ist fast so schwarz wie die Dinte. Jene Reproductionen entsprechen also den Handschriftcollationen bei der gewöhnlichen kritischen Bearbeitung eines Schriftstellers, aber Collationen von einer eigenthümlichen, nicht besonders vertrauenswürdigen Art. Erstens sind die originalen Handschriften entsetzlich schlecht erhalten und schwer zu lesen; zweitens sind die «Collationen» von Zeichnern gemacht, deren Kenntniss des Griechischen sich meist auf das Alphabet beschränkte, und nicht alle sind vor der Wiedergabe von sachkundiger Hand nach dem Original corrigirt worden. Es zeigt sich denn auch ein beträchtlicher Unterschied zwischen den Neapler und den Oxforder Copien; diese sind öfters etwas reichhaltiger, weil die Rollen in der Zeit zwischen Hayter und der später zum Ersatz

[1] Ein Verzeichniss der noch nicht herausgegebenen Copien in Neapel giebt Comparetti Relazione S. 34 ff. Es giebt ausserdem im Museum daselbst eine grosse Menge noch nicht aufgerollter Papyri. Da sie meist sehr schlecht erhalten sind, kann man es der italienischen Regierung nicht verdenken, dass sie mit der Fortsetzung der Arbeit zögert; die Papyri haben dem Lande schon 2 Millionen Lire gekostet!

der von ihm mitgenommenen Copien gemachten Abschrift etwas gelitten haben mochten, aber keine der beiden Reihen ist durchgehends als die zuverlässigere zu betrachten; so bemerkt Sudhaus p. X von den apographa Oxoniensia: modo meliorem modo deteriorem textum[1] exhibent, plerumque autem pleniorem; beim Pap. 1674 (II. Buch) ist das Neapler Exemplar «diligentius confectum et melioris usus», während nach dem Oxforder «licet omnino magis corruptum sit, multa tamen corriguntur et explentur»; ähnliches gilt bei Pap. 1672, während bei Pap. 1015 «apographon Oxoniense et accuratius et uberius est».

Ist schon die recensio unter diesen Verhältnissen bedeutend schwieriger, als wenn annähernd genaue Collationen eines in gewöhnlicher Weise erhaltenen Werkes vorliegen, so unterliegt die emendatio noch grösseren Schwierigkeiten. Es gilt nicht, wie sonst, in einem im grossen und ganzen verständlichen Zusammenhang einzelne Fehler zu entdecken und zu beseitigen, sondern vor allen Dingen aus der fragmentirten Ueberlieferung und den oft gräulich verunstalteten Wörtern den Sinn im groben auszumitteln und dann die zahlreichen Lücken einigermassen dem Sinn und den Buchstabenresten entsprechend auszufüllen. Wer den Versuch macht, wird sich sofort überzeugen, dass der Weg sehr holprig ist und sich fortwährend zwischen Grüften und Abgründen hindurchschlängelt, auch nicht selten in ganz wüste Gegenden führt, wo die einzelnen Bruchstücke als traurige Ueberreste einer wohlgeordneten Pflanzung aus dem zerstörenden Lavastrom emporragen; als Beispiele solcher Verwüstung schlage man S. 126 ff., 142 ff., 282, 303 usw. bei Sudhaus nach; der gewöhnliche Weg der Textkritik ist dagegen die reinste Chaussee. Eigentliche Schreibfehler sind sehr selten. Es wird hiernach verständlich sein, dass die Bearbeitung dieses Bodens nur langsam vorrücken kann und um zu gedeihen zur Specialität gemacht werden muss. Der Ertrag an lesbaren Texten ist denn auch bis jetzt im Verhältniss zur Masse der Papyri nicht allzu gross. Von kleineren Beiträgen zum Verständniss einzelner Stellen abgesehen, die in Zeitschriften

[1] Es wäre an der Zeit, dass dieses Wort trotz seiner Unklassicität sich endgültig in der Sprache der adnotatio critica einbürgerte, die ja doch lediglich praktischen Zwecken dient und gern auf Reinheit verzichtet Das Wort ist unentbehrlich, und es ist denn doch ein lästiger Zopf es immer mit einem schüchternen «qui uocatur» begleiten zu müssen; contextus ist um kein Haar «klassischer».

und Programmen zerstreut sind (von Spengel, Sauppe, Bücheler[1], Gomperz u. a.; auch Usener[2] ist durch seine Epikurstudien mehrfach auf die volumina Herculanensia geführt worden), sind folgende Ausgaben zu verzeichnen:

Philodemi de vitiis liber decimus expl. H. Sauppe. Lipsiae 1853; dazu die oben erwähnte Ausgabe von Ussing. Ein Stück des IX. Buchs mit Pseudo-Aristoteles' *οἰκονομικός* herausgegeben von Göttling, Jena 1830.

Philodemi de ira liber, ed. Gomperz, Lipsiae 1864.

Philodem, *περὶ σημείων καὶ σημειώσεων* (über Inductionsschlüsse), Gomperz Herculan. Studien I, Leipzig 1865.

Philodem, *περὶ εὐσεβείας*, Gomperz Herc. Stud. II, Leipzig 1866; über das viel erörterte Verhältniss zwischen diesem Werke und dem ersten Buch Ciceros de natura deorum s. jetzt Diels, Doxographi S. 529 ff.

Philodem de musica ed. Kemke, Lipsiae 1884.

Philodemi *περὶ ποιημάτων* libri secundi quae videntur fragmenta conlegit A. Hausrath, Leipzig 1889; dazu Gomperz, Philodem und die ästhetischen Schriften der Herculanischen Bibliothek, Wien 1891.

Die vielen zerstreuten Beiträge zu Philodem verzeichnet sorgfältig Susemihl, Gesch. der griech. Litteratur in d. Alexandrinerzeit II S. 268 ff. Eine Gesammtbearbeitung der bedeutenden Ueberreste von Epikur *περὶ φύσεως*, auch als Quelle des Lucretius wichtig, hat Gomperz in Aussicht gestellt; was bisher dafür geschehen, stellt Susemihl I S. 97 ff. zusammen. Endlich findet man die Bruchstücke eines lateinischen Gedichts von den Thaten des Augustus jetzt am besten bei Bährens Poetae Latini minores I.

Gerade an einem Zeitpunkt, wo der thätigste der Gelehrten, die sich mit diesen Studien beschäftigt haben, Gomperz, wegen

[1] Academicorum Philosophorum index Herculanensis, Greifswald 1869; enthält eine Restitution des auf die Academie bezüglichen Theils von Philodem *σύνταξις τῶν φιλοσόφων*, worauf schon Spengel aufmerksam gemacht hatte, und worin Roeper metrische Ueberreste von Apollodors *χρονικά* erkannte. Den Abschnitt desselben Werkes über die Stoiker hat Comparetti herausgegeben Rivista di filologia classica III. Eine zusammenfassende Bearbeitung des chronologisch sehr wichtigen Werkes wäre wünschenswerth.

[2] Gegen Comparettis Vermuthung, dass ein von ihm zuletzt in Museo italiano di antichità classica I herausgegebenes Bruchstück eines Epikureers über Ethik aus Epikur *περὶ αἱρέσεων καὶ φυγῶν* stamme, s. Epicurea p. XLVI ff.

Augenschwäche sich genöthigt sieht dieses Arbeitsfeld aufzugeben, tritt mit dem anfangs genannten Werk ein neuer, offenbar berufener, Mitarbeiter hervor. Sudhaus hat für seine Ausgabe die Gomperz'schen Abschriften der Oxforder Facsimiles benutzen können und ist dazu von Bücheler und Usener, denen die Ausgabe dedicirt ist, unterstützt worden. Der vorliegende Band, dem ein zweiter die übrigen Reste der rhetorischen Schriften Philodems enthaltend folgen soll, bringt die Fragmente von Philodem *περὶ ῥητορικῆς*. I. Buch, nach Pap. 1427, hat die subscriptio *Φιλοδήμου περὶ ῥητορικῆς ὑπομνημάτων α'*, II. Buch (Pap. 1674 und 1672) nur *Φιλοδήμου περὶ ῥητορικῆς β'*. Vom III sind nur sehr spärliche Spuren vorhanden (p. XXXVI), dagegen ist das IV. Buch in Pap. 1423 und einem anderen, dessen Nummer nicht angegeben wird, recht gut erhalten; die Ueberschriften *Φιλοδήμου περὶ ῥητορικῆς δ' τῶν εἰς δύο τὸ πρότερον* und *τῶν εἰς δύο τὸ δεύτερον* zeigen an, dass das Buch wegen seines Umfangs auf zwei Rollen vertheilt war. Dann folgen noch Fragmente von drei Büchern, die ohne Titel überliefert sind, aber ohne Zweifel hierher gehören. Das erste ist dem Pap. 1669 entnommen, wovon, wie der Herausgeber erkannt hat, Papp. 220, 1078, 1080 Theile sind, die beiden anderen den Papp. 1015 und 1004.

Der an und für sich nicht uninteressante Inhalt, worüber Sudhaus p. XX ff. eine Uebersicht giebt, ist leider durch Philodems unglaublich redselige Darstellungsweise und wenig angenehme Sprache etwas unschmackhaft geworden. Die beiden ersten Bücher sind ganz von ermüdender Polemik, die sich überhaupt in dem Werke breit macht, über den Begriff der *τέχνη* und der Rhetorik als *τέχνη* aufgenommen; das vierte zeigt die Werthlosigkeit der als *τέχνη* anerkannten sophistischen Rhetorik, namentlich der Philosophie gegenüber, und dieses Thema wird dann im folgenden weiter ausgeführt, indem unter fortwährender Polemik die Philosophie auf Kosten der Rhetorik gepriesen wird als das einzige wirkliche Bildungsmittel; der Weise dürfe sich überhaupt mit politischer *ἐμπειρία* und der dabei verwendbaren sophistischen Rhetorik nicht abgeben (p. 309). Charakteristisch ist das Anathema gegen einige Epikureer, die trotz der Entscheidung des Meisters die Rhetorik als *τέχνη* nicht gelten lassen wollten: *εἰ γὰρ Ἐπίκουρος καὶ Μητρόδωρος ἔτι δ' Ἕρμαρχος ἀποφαίνονται τέχνην εἶναι τὴν τοιαύτην, ὡς ἐν τοῖς ἑξῆς ὑπομνήσομεν, οἱ τούτοις ἀντιγράφοντες οὐ πάνυ τι μακρὰν τῆς τῶν πατραλοίων καταδίκης ἀφεστήκασιν* (p. 12) — ein schlagendes Beispiel der abergläu-

bischen Verehrung, welche die Epikureer der späteren Zeit dem St. Epikuros darbrachten, der sie von anderem Aberglauben befreit hatte. Aehnlich ist die Stimmung, die in Lukians Ἀλέξανδρος herrscht (vgl. z. B. 25 und als Kehrseite die Wuth der Gegner ebend. 47), und die einen alten Lehrer der Philosophie dazu begeisterte einen Auszug der epikureischen Philosophie zu Nutz und Frommen der Menschheit auf dem Stein zu verewigen (s. Usener Rhein. Mus. N. F. XLVII p. 414 ff.).

Es liegt in der Natur der Sache, und der Herausgeber hebt es selbst in der Vorrede bescheiden hervor, dass bei einer so schwierigen Aufgabe manches der Nachbesserung bedürftig und manche Restitution zweifelhaft und nur provisorisch ist. Im ganzen habe ich aber, so weit mir als nicht besonders sachkundig ein Urtheil zusteht, den Eindruck bekommen, dass sowohl Vorsicht als Kühnheit massvoll und am richtigen Ort angewandt ist. Eins habe ich vermisst: eine genaue und übersichtliche Erklärung der benutzten kritischen Bezeichnungen; es ist z. B. nirgends gesagt, was man sich bei den Punkten unter den Buchstaben zu denken hat; dass solche Signaturen allen Lesern geläufig sein sollten, ist doch wohl eine zu kühne Voraussetzung.

Kopenhagen, 5. X. 92.

J. L. Heiberg.

C. Berg: Græsk Formlære, forkortet og omarbejdet af *V. Levy.* 7. Udgave. Kbhvn. 1892, V. Pio. 92 S.

Opgaven for den nye Udgiver af C. Bergs græske Formlære, der fremtræder i en mønsterværdig Udstyrelse, har i første Linie været at forkorte de tidligere Udgaver af Bogen; og denne Del af Opgaven kan man ikke nægte er løst med stor Dygtighed og den maa siges i et og alt at være lykkedes for Udgiveren. Hvorvidt den anden Del af Opgaven, den at forbedre Bogen, en Opgave, som ikke direkte er udtalt i Forordet til den nye Udgave, men kun som et Håb om, at den maa svare nok saa godt som tidligere til sin Bestemmelse: at være en Lærebog for Eleverne i vore lærde Skoler — hvorvidt denne Opgave er løst tilfredsstillende, turde derimod være et Spørgsmål — et Spørgsmål, hvis Besvarelse for en ikke ringe Del vil afhænge af, om man blot har læst Bogen igjennem eller tillige benyttet den som Lærebog i en Skole. Thi hvis jeg f. Ex. skulde have anmældt Bogen efter en Gjennemlæsning i Sommerferien, vilde jeg rimeligvis — bortset fra nogle mindre Indvendinger — kun kunne have sagt

godt om den og anbefalet den på det varmeste; thi det kan ikke nægtes, at der er meget godt i den; mange Fænomener synes at være klart og koncist fremstillede; alt overflødigt synes fjærnet og intet væsentligt forbigået. Og var Bogen bestemt til at bruges som et Repetitionskursus for Elever, der allerede havde lært Græsk i nogen Tid, f. Ex. for Elever i 6te Klasse, vilde den vist være ganske fortræffelig; thi den giver ofte et godt Overblik over det tidligere lærte og sammenstiller behændigt spredte Fænomener[1]. Om Bogen nu også er at anbefale som Lærebog for Begyndere, turde derimod være mere end tvivlsomt; og dog er det åbenbart, at der er taget mest Hensyn til Begynderne og at Udgiveren for deres Skyld har tilladt sig en Del Afvigelser fra de tidligere Udgaver — tydeligt nok for at lette Arbejdet for de unge; om disse Forandringer i Virkeligheden kan kaldes Lettelser og om de er hensigtsmæssige, skal nu i Korthed undersøges.

Først er der nu Forbigåelsen (eller den foreløbige Opsættelse) af Vokativ — den synes helt uforklarlig. For det første kjender jo Eleverne denne Kasus fra Latin. Dernæst er det ikke godt at se, hvad Vanskelighed det kan volde at lære den; i Hunkjønsordene efter 1ste Deklination og i alle Intetkjønsord er den jo ens med Nominativ; i Hankjønsordene efter 2den Dekl. har den jo samme Endelse som på Latin, og véd Eleven, at dominus hedder domine i Vokativ, kan det ikke falde ham svært at lære, at *δοῦλος* hedder *δοῦλε*. Ved Hankjønsordene efter 1ste Dekl. og ved ikke få Ord efter 3dje Dekl. frembyder Vokativ den Fordel, at den giver Ordets Stamme i den reneste Form. Alt dette synes kun at afgive Grunde til strax at medtage Vokativ; thi den skal jo dog læres bagefter, og hvad der vindes ved denne Opsættelse, er virkelig ikke let at se. Opsættelsen af Total ser ogsaa lidt mærkelig ud; ved Substantiverne og Adjektiverne spiller dette dog en mindre Rolle, da Formerne her ere så få og simple, at de med Lethed kan læres senere; men ved Verberne må det vist siges at være absolut uheldigt; thi for det første er det her flere Former, der bagefter skal bringes ind i Systemet, og dernæst mister man strax et af Hjælpemidlerne til at holde Hovedtiderne og de historiske Tider ude fra hinanden.

I det hele synes jeg, at denne Bestræbelse for at gjøre alt så let som muligt for Eleverne i Begyndelsen, denne Lyst til at tilhylle Vanskelighederne ved at opsætte dem til et senere Standpunkt er alt andet end heldig og slet ikke til at anbefale i en Lærebog, i al Fald ikke i en græsk Grammatik; thi den fremkalder kun Usikkerhed paa et senere Stadium og gjør det hele endnu vanskeligere, når man skal til at lære det samme om igjen med yderligere Tilføjelser. Allerede her nødes jeg til at frem-

[1] Et godt Exempel herpaa er i § 54 Sammenstillingen af *ὀδούς* med Participiet *διδούς*.

komme med det, jeg oftere må gjentage, nemlig et bestemt Ønske om at vende tilbage til den oprindelige Form af Bergs Grammatik. Thi disse Forandringer og Afvigelser fra det tidligere ere ofte meget uheldige, og det ser undertiden næsten ud som om Afvigelsen var søgt med Vilje, blot af Lyst til at afvige fra de tidligere Udgaver, og ikke af nogen anden Grund. Og der er endda ikke så få Tilfælde, hvor den tidligere Ordning ubetinget må siges at være bedre. Nu strax i første Deklination er det uheldigt, at Ordene med *η* i Singularis er stillet før dem med *α*. *α* er jo det oprindelige — bortset fra at det tillige frembyder mest Lighed med Latin og derved en ikke ringe Lettelse. Dernæst er Reglen om, hvilke Ord der har *α* i hele Ental og hvilke der ikke har det, ikke så godt affattet som i de ældre Udgaver. Ganske vist er der her en Forbedring, idet det er medtaget, at Ord på *ᾱ* beholder *α*[1]; men som Reglen er opstillet, er Eleven ikke i Stand til ud fra en Genitiv som f. Ex. *δόξης* at konstruere Nominativen *δόξα*. Ved anden Deklination er der ikke andet at bemærke end at der ved Ordene af den såkaldte attiske Bøjning har indsneget sig en slem Trykfejl, idet Nominativ Pluralis er anført uden Jota subscriptum. Atter i 3dje Deklination er Ordningen meget uheldig, idet der ikke, som rimeligt var, er begyndt med Ord, der i Nominativ har det almindelige Nominativsmærke, nemlig -*ς*. Ordningen i den gamle Udgave var langt simplere og overskueligere; men Hovedfejlen ved 3dje Deklination er Blandingen af Substantiver og Adjektiver. I og for sig er der intet at indvende mod en Sammenstilling af disse to Ordklasser, hvis Bøjning jo i Hovedsagen er den samme; men det kunde dog være gjennemført anderledes og bedre end her er sket. Det burde være omtalt ved 1ste og 2den Dekl., at der var Adjektiver, der bøjedes på samme Måde som de anførte Substantiver; som det nu står, kommer *ἵλεως* pludselig dumpende ind og Eleven får intet klart Indtryk af, at der er Substantiver, der bøjes på samme Måde. Der er her, som mange andre Steder, sparet på Pladsen, men det er sket på Tydelighedens Bekostning. Bogen er her forkortet — men næppe forbedret. I 3dje Deklination når Forvirringen ved Blandingen af Substantiver og Adjektiver sit Højdepunkt. Blandt de første Paradigmer er der, som ovenfor bemærket, intet med *ς* i Nominativ; saa kommer som Tillæg hertil i § 54 en Bemærkning om, at nogle Stammer (mest Adjektiver og Participier) har et *ς* i Nominativ. Lidt derefter støder man på Bøjningen af Komparativerne med de kortere Former, hvad der nok skal tjene til at forvirre Eleven, lige som han har begyndt at lære 3dje Deklination. Når man kommer til Stammerne på -*ς*, er der af Hankjønsord kun Exempler på Adjektiver; dette synes jo nok

[1] En Forklaring af, hvorledes dette *ᾱ* er fremkommet, havde dog måske ikke været af Vejen.

at kunne forsvares derved, at Substantiverne på -ης alle ere oprindelige Adjektiver; men man savner dog en Anmærkning om, at der også findes Substantiver, der bøjes på lignende Måde, som f. Ex. τριήρης; ikke at tale om, at Anførelsen af et Egennavn som Διογένης havde været i høj Grad instruktiv. Ved υ-Stammerne får man ταχύς bøjet, men her (hvad der måske heller ikke var så let at få med) uden Angivelse af Hunkjønsformen ταχεῖα, og så må man senere til at lære den med. Her har vi altså atter et Exempel på den nye Måde at gjøre Arbejdet lettere på — dette velsignede Princip: at få det bagefter på en anden Måde. Og hvad er der så opnået ved denne Sammenblanding af Substantiver og Adjektiver? Der må jo dog bagefter opføres et særskilt Kapitel om Adjektivernes Kjønsbøjning; nej, det eneste rigtige havde naturligvis været at holde Substantiverne for sig; man kunde så, hvis man vilde, på hvert enkelt Sted have tilføjet i en Anmærkning, at således bøjes også tilsvarende Adjektiver — og ved Adjektiverne kunde man så igjen have henvist til den foregående Bøjning af de allerede lærte Substantiver. Adjektiverne var ganske vist uforholdsmæssigt udførligt behandlede i de ældre Udgaver; men en Sammentrækning, der er så summarisk som den, den nye Udgave giver os, frembyder ubetinget langt flere Vanskeligheder end Lettelser. At Adjektiverne efter 1ste og 2den Dekl. er behandlede kortfattet, kan endda forsvares; men Ordningen er atter her ikke heldig, idet Adjektiverne efter 2den Dekl. med to Endelser ere skilte fra dem efter 1ste og 2den, hvortil de dog naturlig slutte sig. Men Adjektiverne efter 3dje fordre en udførligere Omtale, end den nye Udgiver skænker dem; der burde i al Fald være anført nogle Bøjningsmønstre helt ud; ved Undervisningen savnes det f. Ex. hårdt, at Ord som πᾶς, ταχύς, ὤν, ikke ere bøjede helt gjennem alle Kjøn og Kasus. Man vil herimod måske indvende, at Eleverne bør kunne konstruere det efter det tidligere lærte; dette er vel sandt; men dette Arbejde er ikke let og det kræver vist for megen Abstraktion af de ganske unge Elever. Her er atter et Punkt, hvor Lettelse var ønskelig, men hvor den nye Ordning kun har gjort Vanskelighederne større og Tilegnelsen usikrere. En Dativform som f. Ex. λυθεῖσι vil Eleven måske kunne konstruere ved en Henvisning til § 27 — en Henvisning, der forøvrigt savnes, hvor λυθείς er omtalt, hvilket er såmeget mere beklageligt, som der ikke foran findes noget Bøjningsmønster, der ender på -εις[1]; men ligeoverfor Dativ Pluralis af χαρίεις lades Eleven fuldstændig i Stikken; det eneste Sted, hvor han kan faa Besked, nemlig § 27, læres, at ντ foran σ

[1] Noget lignende gjælder om Ordet οὐδείς, der — mirabile dictu — er anført under Talordene. Her har Udgiveren for en Gangs Skyld været nogenlunde udførlig; men desværre er han ikke gået så vidt i sin Udførlighed, at han har nået at få Dativformen οὐδέσι med — og han har ikke engang henvist de stakkels Elever til § 27 b.

bortfalder, således, at den foregående Vokal bliver lang eller til en Tvelyd, og ingen af disse to Muligheder kan anvendes her.

Ved Verberne synes en Del af Forkortelserne at være ret gode, navnlig ved de konsonantiske Stammer; dog kan det være, at også her Bestræbelsen for Kortfattethed har været for stærk; således er det vist en Mangel, at i Perf. Medium kun Indikativen er anført. Imperativ og Infinitiv burde i al Fald være medtagne. Og hvis det er Meningen, at Eleverne bestemt skal lære, hvilke Verber der danner Aorist Passiv på -*ην*, og hvor *ε* (ell. *η*) forandres til *α*, er det vist et Spørgsmål, om det kan kaldes nogen Lettelse. Paragrafer som 150 og 155 o. l. vil vist volde megen Besvær. Overhovedet må det fremhæves som en Mangel ved Bogen, at Udgiveren har skyet at anvende Anmærkninger og ladet næsten alt trykke med ens store Typer; dette vanskeliggjør Brugen af Bogen i høj Grad saavel for Elever som for Lærere. Hele denne Ordning er til Hinder for Oversigten. Den gamle, ganske vist lovlig udførlige Form i de ældre Udgaver var i den Henseende dog langt at foretrække. Et Spørgsmål er det også, om det er rigtigt, sådan helt at kaste Vrag på den gamle Adskillelse mellem 1ste og 2den Aorist, især da Udgiveren jo dog ikke har kunnet undgaa den ved et Verbum som *ἵστημι*; det kan umuligt andet end på flere Punkter vanskeliggjøre Undervisningen i Græsk. Alt i alt må det vist derfor siges, at denne nye Udgave langtfra er et Fremskridt; vel er man bleven fri for en Del Vidtløftigheder, og der er naturligvis optaget en Del rigtige Former, som bl. a. Epigrafiken har bragt frem; men at Bogen i al Fald for Begyndere er betydelig sværere end de tidligere Udgaver, vil vist enhver Lærer, der har anvendt Bogen, indrømme. Et godt Bevis herpå, tror jeg, er den Omstændighed, at medens jeg samtidig paa to forskjellige Steder har benyttet den nye og de ældre Udgaver af Bogen, er de Elever, der har haft de ældre Udgaver, langt sikrere i Formerne end de andre. Vil man derimod indvende, at det måske kan ligge i Elevernes egen større eller mindre Dygtighed, da vil jeg blot hertil føje, at i den Skole, hvor den nye Udgave bruges, er der nogle af Eleverne, der ved Siden af den nye bruger de ældre Udgaver, som de har fra deres Brødre, og at disse Elever har opnået langt større Sikkerhed end de øvrige i Klassen.

Jeg troer derfor at kunne sige, at der ved den nye Udgave er begået en Uret mod Bergs græske Formlære, og hvis Hr. Levy skal besørge den næste Udgave, vil jeg håbe, at vi får mere af den gode gamle Udførlighed og mindre af de nye uheldige Forkortelser.

Kbhvn., Oktbr. 1892.

M. J. Goldschmidt.

Aristoteles, der Staat der Athener. Der historische Hauptteil (Kap. I—XLI) für den Schulgebrauch erklärt von Dr. *Karl Hude*. Leipzig 1892, Teubner. IV + 62 S.

Dr. *Hude* har ikke 3 Maaneder efter sin danske Udgave af den historiske Del af Aristoteles: Athens Forfatning ladet følge en tysk Udgave, ligesom hin bestemt til Skolebrug. Det ligger nær at antage, at han blot har ladet den græske Tekst aftrykke og oversat Fortolkningen paa Tysk, og at der saaledes ingen Anledning er til en ny Anmeldelse. Og for Fortolkningens Vedkommende forholder det sig ogsaa saaledes, idet den er næsten ganske enslydende med den danske. Kun hist og her er der foretaget smaa Forandringer enten af Hensyn til Bemærkninger i min Anmeldelse af den danske Udgave (se ovenfor Side 41 ff.) eller fordi der er foretaget Rettelser i Teksten. Thi af saadanne findes henved 30. Professor *F. Blass* har, siden hans Udgave af Aristoteles's Politeia udkom, anstillet en indgaaende Undersøgelse af Papyrushaandskriftet i Original og bemærker, at det, skønt sat i Glas og Ramme, dog er langt lettere at læse end det udgivne Facsimile, som han har benyttet til sin Udgave. Resultaterne af denne Undersøgelse, som nu foreligge trykte i Neue Jahrbücher 1892 S. 571 flg (Blass: Mitteilungen aus Papyrushandschriften), har Dr. Hude haft Lejlighed til at benytte ved Udarbejdelsen af sin tyske Udgave og for største Delen optaget. Jeg kunde med Hensyn hertil blive staaende ved Henvisningen til det nævnte Tidsskrift, men af Hensyn til de Læsere, for hvem det ikke er tilgængeligt, har jeg anset det for hensigtsmæssigt at anføre nogle af Forandringerne, navnlig saadanne, som give en virkelig Forbedring eller en lettere Forstaaelse.

Saaledes læses III, 3: *ταύτην· τεκμήριον* (for *βασιλέως· τούτῳ*), hvorved Udtrykket bliver simplere; III, 4: *ἐνιαυσίας. τῷ* (for *ἢ ἐνιαύσιος. αὗται*), hvor Blass med Hensyn til *ἐνιαυσίας* henviser til Plat. leg. VI, 779 d: *δίαιτα οὐκ ἐλάττων ἐνιαυσίας*; IV, 2: *διεγγυᾶν* (for *διεγγυᾶσθαι*), hvor B. hævder, at ogsaa *διεγγυᾶν* betyder *at lade stille Sikkerhed, frigive mod Kaution* (ikke: at stille Sikkerhed)[1]; samme §: *δεχομένους* i Apposition til *τοὺς πρυτάνεις τοὺς ἕνους* (for *παρασχομένους*); V, 2: *καινομένην, ἐν ᾗ* (for *καὶ γὰρ*), hvor *καινομένην (ødelægges)* hører til Solons Vers; VII, 3: *τιμήματι* (for det mindre heldige ⟨*τὰ*⟩ *τιμήματα*), hvilket B. mener kan være rigtigt, uden at dog han eller Dr. Hude giver nogen Forklaring; det skal vel betyde: *efter Census*; K.-W. foreslog: ⟨*τὸ πᾶν πλῆθος ἐκ τῶν*⟩ *τιμημάτων*; samme §: *μὲν* (for *[μεγίστας]*), hvor B. antager, at Rummet

---

[1] En interessant undersøgelse har *Max Fränkel* for nylig underkastet hele dette parti i rhein. Mus. XLVII s. 473 ff.

Red.

mellem *με* og *ν* har været ubeskrevet, fordi det var beskadiget X, 2 vil B. læse *[αἱ γ′] μναῖ*, idet den horizontale Linie, som betegner Tallet, er synlig foran Ordet *μναῖ*. Tallet 3 er valgt af Hensyn til det foregaaende *τρεῖς καὶ ἑξήκοντα μνᾶς*; Dr. Hude læser imidlertid der *τρεῖς καὶ ὀγδοήκοντα* og har derfor i den tyske Udgave tilføjet foran *μναῖ*: *αἱ τρεῖς καὶ εἴκοσι* med følgende Note: *die 23 M. wurden als Zuschlag (ἐπι-) auf den S.* (= 2 Drachmen) *verteilt.*

Odense, November 1892.

P. Petersen.

Index Demosthenicus. Composuit *Siegmundus Preuss.* Lipsiae 1892, Teubner. 330 pp.

Von dem bekannten herausgeber des *lexicon Caesarianum* liegt hier ein demosthenisches wörterverzeichniss vor, welches für alle Demosthenesforscher von grossem nutzen sein wird. Jede wortform ist mit grosser sorgfalt angeführt; beispielsweise sind bei den adjektiven numerus, genus und casus verzeichnet. Ein spezielles interesse knüpft sich an die behandlung gewisser partikeln und konjunktionen (*ἀλλά, ἄν, γάρ, γε, δή, ἤ, ὅτι, ὅπως, οὔτε, τε, ὡς, ὥστε* usw.), bei welchen die verschiedenen verbindungen bzw. konstruktionen berücksichtigt sind; *δή* z. b. wird sowohl einzeln als in den verbindungen: *ἀλλὰ δή, γε δή, δὴ . . . γε, δὲ δή, καὶ δή, καὶ δὴ καί, μὲν δή, καὶ μὲν δὴ καί, τε δή, αὐτίκα δή, δή ποτε, δή που, φέρε δή* aufgezählt. Einige wörter (z. b. *ἐγώ, εἰμί, τρίς*) sind unvollständig, andere (ausser den eigennamen und den zahlwörtern z. b. *αὐτός, δέ, ὁ ἡ τό, ὅς*) gar nicht behandelt, und eine kurze, von einiger bitterkeit geprägte bemerkung in dem kurzen vorworte giebt darüber den aufschluss, dass der verf. vom verleger des buches zu dieser beschränkung gezwungen worden ist; meines erachtens ist der dadurch erwachsene schaden eben kein grosser: ich persönlich habe z. b. in dem sehr wertvollen *index Thucydideus* von *von Essen* keine zeile von den 30 (dreissig!) seiten über *ὁ ἡ τό* benutzt. Bedenklicher scheint es mir zu sein, dass die benutzung der editio quarta Blassiana (Lipsiae 1888) die auslassung von wörtern veranlasst hat, welche in den gebräuchlichen Demosthenesausgaben mit guter handschriftlicher gewähr dastehen, z. b. I 27 *μόνας*, II 10 *προσήκει*, III 30 *πολιτευομένων*.

Novbr. 92.

Karl Hude.

Mindre meddelelse.

De Cornelii Nepotis vit. Attici c. 3.

Commemoratis Attici in Athenienses beneficiis haec (in editionibus novissimis) ait Cornelius: *quam diu affuit, ne qua sibi statua poneretur, restitit, absens prohibere non potuit; itaque aliquot ipsi et Phidiae locis sanctissimis posuerunt.*

Phidiae nomen huc non pertinere multi recte judicaverunt; in vero nomine restituendo ita dissentiunt, ut editores nihil mutare maluerint. Nuper *Gercke* in societate Berolinensi archaeologorum (Jahrb. d. d. arch. Instit. V, 1890, Anzeiger p. 106) pro Phidiae nomine *Fidei* substituere voluit. At in noto vocabulo, quod est *fidei,* vix librarius erraverit. Minus usitatum nomen a librario mutatum esse apparet, nec dubito, quin scripserit Nepos *ipsi et Piliae* scilicet uxori Attici statuas aliquot positas esse. Uxoris nomen ex epistolis Ciceronis notum est.

Statuas autem Romanorum et Romanarum et Athenis et aliis locis jam ante Attici aetatem fuisse inscriptiones testantur, velut Athenis duas Luculli (C. I. A. III 562, 563) et unam Liciniae (ibid. 865) sororis aut filiae Luculli. Postea Juliae Augusti filiae uxoris Agrippae statuam Deli positam inscriptio (Bull. Corr. Hell. II p. 399) ostendit et Ti. Claudii Novii cujusdam uxoris Damostheniae ibidem (Ib. III p. 160). Forsitan aliquis Attici uxorisque statuarum vestigia et inscriptiones dedicationis ex terra Attica eruat.

Poteram hic subsistere et alterutram conjecturam eligendi potestatem viris doctis relinquere, sed utraque conjectura jam pridem proposita est et ut fit in libris lectitatis obruta et obscurata verbis editorum et commentatorum turbae. *Fidei* scribi voluit Lipsius lib. 1 Elect. cap. 14; *Piliae* jam multo ante viris doctis in mentem venisse Paulus Manutius testatur, qui eam conjecturam confutare studet (comment. in Cic. ep. ad Quint. fr. II, 3 sub fin.) hoc argumento, quod uxorem constat duxisse Atticum anno 56 mense Februario, multis annis post quam Athenas reliquerat. At in verbis Cornelii, quae supra adscripsimus, hoc necessario inesse, quod Manutius voluit, ut statim abeunti aut proximis annis statuae positae sint, non nobis videtur; neque enim dubium est, quin Atticus saepe in Epiro commorans Atheniensibus sua pecunia et suis officiis postea quoque causam justam praebere potuerit, cur eum (et uxorem) honore statuarum afficerent; nam, ut ait Cornelius, *eum* [etiam absentem] *in omni procuratione rei publicae actorem auctoremque habebant.*

Hauniae, m. novembri 1892.

C. Joergensen.

Herondas' tre første Mimiamber.

Ved *Niels Møller.*

I.

Koblersken.

METRIKE.

Threissa! der er nogen, som banker der. Måske
er det en af vore folk fra landet. Gå og se!

THREISSA.

Hvem banker?

GYLLIS.

Det er mig.

THREISSA.

Ja hvem? Træd mere nær!
du tør vel nok?

GYLLIS.

Javist; nu kommer jeg jo her.

THREISSA.

Hvem er du så?

GYLLIS.

Filainions moder, Gyllis. — Gå
og sig til Metrike, det var mig, som banked på.

THREISSA.

Der kom —

METRIKE.

Nå, hvem da?

Digteren Herondas, hvis otte i haltende iamber skrevne Mimiamber for første Gang offenliggjordes af F. G. Kenyon *(Classical texts from papyri in the British Museum including the newly discovered poems of Herodas,* London 1891), var fra Kos og synes at have levet c. 250 f. Kr. Til grund for oversættelsen er i det væsenlige lagt Crusius' udgave (Leipzig 1892).

Threissa.

Gyllis!

Metrike.

Gamle Gyllis! nej! —
Ud med dig, pige! — Hvor har da himlen ført din vej
herind til os? Nu gæster nok en gud vor jord!
I fem samfulde måneder har ingen, det jeg tror,
ja, ej engang i drømme, sandfærdig! set dig før,
min kære Gyllis, komme hen til denne dør.

Gyllis.

Jeg har så lang en vej — mit barn! — og den er svær,
for på gaden må jeg ælte i dynd til mine knær;
jeg kryber som en flue i fedt. Og som du véd:
den sorte nat er nær, og ælde trykker ned.

Metrike.

Å lad nu heller fare at lyve tiden på!
Du, Gyllis, kunde gærne andre isonder slå!

Gyllis.

Ja, hån mig kun, min kære! Det plejer I jo van,
I unge —!

Metrike.

Så så så! Kom ikke strax i brand!

Gyllis.

Men barn dog, sikken tid du lever her forladt
og slider som enke din enlige seng hver evige nat.
Det er vel nu ti måneder, siden Mandris fór
hen til Ægyptens land, og han sender ikke et ord,
nej glemt dig har han og drikker nu af en anden skål.
— Der er man som i himmerig. For i fulde mål
alt hvad som vel kan tænkes, er i deres by:
rigdom og idrætspladser og solskin og magt og ry,
skuespil, unge mænd og lærde og mønt, og de har
søskendgudernes lund og kongen, som er så rar,
museion, vin og alt, hvadhelst din sjæl har kær, —
piger, ved Hades' mø! så selve himlen bær
aldrig, når mest den pranger, så stor en stjærnehær!
en øjenslyst som de tre gudinder, der engang kom
— jeg håber ikke, de hører! — til Paris' skønheds-dom.

Hvordan er du tilsinds? din stakkel, du har det slemt;
du sidder og varmer bænke. Her skal du leve gemt
og ældes, til asken sluger din ungdoms klare ild!
Styr du en anden kås, skift sind, og vær nu snild,
bare tre, fire dage, og giv dig uden frygt
hen til en anden ven! Man ligger aldrig trygt
blot for et enkelt anker. Kommer han til dit hjem
— han som vi alle hader — lad ingen jage ham frem! —
da vil du dadle dig selv. Og tit det vilde vejr
følger den blide bør! Og ingen aner her
den lod, som dagen bringer. Ja, og livet går
evig for fald —

METRIKE.

Hvad mener du dog?

GYLLIS.

Bi lidt: der står
vel ingen der og lurer?

METRIKE.

Slet ikke.

GYLLIS.

Nu, så hør
hvorfor jeg kom herhen og hvad jeg mente før.
Gryllos — Matakine, Pataikios' datters, søn —
han har i dystleg vundet fem gange sejer-løn —
som dreng i Pytho én, og to i Korinth som svend
med dun om kind; i Pissa: to, og det var mod mænd
i nævekamp; — hans formue, den er ikke fejl,
— gør ingen kat fortræd — og et urørt elskovssegl.
Det var ved Mise-festen, der fik han dig at se:
da svulmed hans indre af elskov, og hjærtet blev vildt af vé.
Nu viger han hverken dag eller nat derhjemme fra mig
og kæler for mig, mit barn, og græder og ta'r på vej,
og er så syg af længsel, at han er næsten død —
Å gør det, Metrike, hvad? den ene gang, vær sød,

V. 8. han som vi alle hader ɔ: døden. Hun holder ikke af at nævne det fæle ord, jfr. vers 10 på forrige side.

Mise, en i de orfiske mysterier dyrket gudinde.

for min skyld, barn! Og skynd dig til kærlighedens fest,
for ælde lister sig ind i smug og bliver din gæst.
Og det du gør, min kære, vil bringe dobbelt løn;
han gir dig mer end du tror. Så lyd mig, hør min bøn!
Jeg ønsker dig, ved Gud, det bedste, som jeg kan!

METRIKE.

Gyllis, dit hvide hår har sløvet din forstand.
Såvist jeg venter Mandris atter til vort land,
såvist Demeter lever — taled andre så,
jeg vilde ikke rolig have hørt derpå,
og hver, som vilde lamme min troskab, skulde lam
få lært, at denne tærskel var ikke ven med ham!
Kom ikke anden gang, kom aldrig mer med sligt
til mig, min kære! — nej, fortæl du den slags digt
for dem, der er tilfals, — i yngre kvinders bo,
og lad du kun fru Metrike sidde her i ro
og varme bænke. Ingen byde Mandris spot! — —
Men det er ikke ting som disse, véd jeg godt,
du har på hjærte, Gyllis . . . Pige, skyl en skål
og tag den stærke vin og os tre, fire mål
og dryp lidt vand deri, og skænk og byd den om.
— Der, Gyllis, drik!

GYLLIS.

Giv hid! Det véd da Gud, jeg kom
for festens skyld og ej at lokke dig med snak.

METRIKE.

Og derfor var det også min sødeste vin, du drak.

GYLLIS.

Gid den må rigtig fylde din perse, datter min;
sød er den, ved Demeter! Så lind og liflig vin
som Metrikes har Gyllis ingensinde smagt.
Og lev nu vel, barnlille! . . .

Hold du din dyd iagt,
min tøs! — når bare Sime og Myrtale der
må bevare deres ungdom, mens Gyllis har sit vejr.

Festen: Lenaia, Vinpersefesten.
Sime og Myrtale: to mindre knibske damer af Gyllis' bekendtskab.

II.

Bordelværten.

Battaros.

Det er vel ikke det, de herrer dømmer på,
om vores slægt og rygte er så eller så;
og selv om Thales' fartøj er fem talenter værd,
mens jeg har knap til brødet, skal han vel ikke her
ha' ret mod mig, om også han dog har sig forbrudt;
for ellers vil jeg bede jer: — det er da ej forbudt —
så ryg og rejs —! . . . og rende til en anden by,
hvor jeg kan blive borger og loven giver ly,
og hvor vi ikke lever — om jeg da hører til —
og hvor vi ikke lever — ikke som vi vil —
men under Thales' pisk! Jeg gad vælge en patron
som Mennes, der på næven slog Aristofon,
som dog endnu, o Thales, sagtens kan få bugt
med Filistevs! — Ja, mine herrer, når solen vel er slukt,
er vold hans liv og lyst! — Og er hans kappe flot,
så ligger jeg for anker hos patronen, lunt og godt.
Og hvis *han* kom ind fra Ake, med skibet stuvet fuldt
af hvede, så vi slap for den forbandede sult,
så har jeg forskrevet piger fra Tyros til vort land
til byens bedste. — Gratis gi'r da hverken han
sit korn til brød eller jeg en tøs til pusleri.
Fordi han sejler rundt, og kappen, han er i,
er værd tre miner attisk, mens jeg er her i ro
og bær en lurvet kofte og gamle rådne sko,
kan han vel ikke røve mine piger, — ved nat
med vold og uden lov. For så er det ilde fat
med byens værn; og det, hvoraf I gør spræl,
jer frihed, mine herrer! slår Thales rent ihjel.
Han burde — da han véd, af hvad skidt han er skabt,
og hvem han er — som jeg stå ynkelig fortabt
og ryste for den ringeste borger, som han så! —

Ake, i Fønikien, det senere Ptolemais.

Se, alle dem, vi regner for højest på strå,
de fineste af fødsel, ikke folk som han,
de holder loven hellig; og ingen byens mand
vil slå en sølle fremmed og komme til mit hus,
ved nattetid, gudhjælpemig, med brændende blus
og stikke ild i døren og hale væk med vold
de horer, som jeg har. Men denne Frygerknold
— nu kalder han sig Thales — det lyder jo så stort! —
men før hed han Artimmes — alt det har han nu gjort,
og lov — patron — regering — han ænser ikke spor! —
Hej, skriver, værsågod og læs mig lovens ord
om overfald og vold. Og, kære, tag og stop
det hul på dethersens vanduhr, mens han læser op;
for ellers snakker rumpen nok med, og alt det vås
gør så, at jeg, som man siger, ligger på min mås.

Skriveren.

Ifald en fri med forsæt handler ilde mod
og skader en slavinde, give han i bod
værdien dobbelt.

Battaros.

Se! Kairondas skriver så,
og det er ikke noget, Battaros fandt på,
fordi han vilde Thales tillivs. Hvis én gør brud
på dør, skal han betale en mine, er hans bud;
for næveslag en mine; og den, der stikker brand
på hus og bryder freden, tusind bøde han;
og gør han nogen skade, han giver dobbelt bod.
For han var bybo, Thales, men du har ikke rod
i nogen stad og kender ikke bysens skik.
Du bor i Brikindera idag — som du jo gik
igår hos Abderiterne — og løber din vej
imorgen til Faselis, får du fragt. — Se, jeg —
for ikke, mine herrer, at gøre retten ked
af altfor mange mundheld — jeg siger: det jeg led,

V. 14—15. Hvis vanduhret bliver ved at løbe, mens skriveren læser op, bliver Battaros snydt for noget af den tid, han har at tale i.

Brikindera, hvis beliggenhed er ubekendt, og Faselis har vel ikke haft bedre rygte end Abdera.

de hug, jeg fik af Thales, er meget mer end Mus
i Pissa — han har splintret døren til mit hus
— og jeg må gi' en tredjedel i leje af dets værd —
og karmen har han brændt. — Du, Myrtale, kom her
og vis dig for de herrer! Og vær nu ikke flov!
Bild du dig ind at disse, der passer deres lov,
er bare dine fædre og brødre! . . . Vil I mer?
Se, hun er pillet bælden både her og der,
fordi den skurk har rykket alle hendes hår,
da han tog og trak med vold — O, mine gamle år!
Vær glad ved dem, for ellers skulde du til bod
som Filistevs for på Samos, ha' lært at spytte blod.
Du griner? . . . Jeg er ruffer, som gud og hvermand véd,
og Battaros er mit navn; min bedstefader hed
Sisymbras, og min fader var Sisymbriskos
og begge holdt bordel — men gælder det at slås,
så turde jeg jo sige til Thales selv, på trods:
Så du har lyst til Myrtale måskesens? Nå ja, skidt;
se, jeg har lyst til korn. Giv mig det og tag du dit.
Og har du det for hedt, så tæl i hånden her
og giv den rare Battaros hvad tøsen er værd,
og flå du så dit eget af al din lyst og magt!
Værsartig!» — Ja, mine herrer, sådan har jeg sagt
til ham. Men nu til jer: da der ingen vidner gi's,
så tag og døm i sagen på ret og billig vis,
og står hans lyst alene til slavekød, og vil
han ha' dem på pinebænken, så byder jeg mig til,
hæng i og pin mig, Thales! Men først, om jeg må be',
skal bøden deponeres i retten. Jeg gad se,
om Minos med sin vægt er mand for bedre dom.
— — Og tro forøvrigt ikke, at det, I stemmer om,
er horeværten Battaros, men hver en fremmed mand,
der huses, mine herrer, her i dette land.
Og lad så Kos og Merops vise deres magt
og lad Herakles holde sit gode navn iagt
og Thessalos. Og hvorfor mon Asklepios fór

Kos og Merops, koiske skytshelgener ligesom de i det følgende nævnte.

fra Trikka her til os? Og hvorfor blev Foibe mor
til Leto her? — Se, dette bør I betænke vel,
og døm os så imellem efter ret og skel;
og jo flere klø, han får, des mindre blir han slet,
den Fryger — hvis da ellers det gamle ord har ret.

III.

Skolelæreren.

Metrotime.

Ak, gid såsandt, Lampriskos! de gode muser må
dig unde liv og lykke og helsen — tag og flå
ham her hans ryg, sålænge til der levnes kun
hans lede usle sjæl et tilhold i hans mund;
mig arme har han ødt mit hus i bund og grund
med vovespil om penge. For nu er tærning-leg
ham ikke nok, Lampriskos, det er værre vej,
han nu har lyst at løbe. — — Skolemesters gård, —
hvor jeg, så tit den sure tredivte vi nåer,
om så jeg gik og hyled med Nannakos omkap,
må punge ud med skolepenge, — kender han knap.
Men spillebulen, henne hvor slaver, som er rendt,
og sjovere er til huse, dér er han kendt. —
Og så den arme tavle, som jeg må tage fat
hver månedsdag og voxe, ligger helt forladt
ved sengen ind mod væggen. Og hvis et lille stød
han ikke skuler til den som den slemme Død,

Trikka, by i Thessalien, hovedsæde for Asklepiosdyrkelsen.
Når en Fryger får prygl, bliver han bedre og mere føjelig, hedder det i et gammelt vers.

I skolen var musernes billeder opstillede.
Nannakos var konge i Frygien før Devkalions tider; han græd, fordi han forudså den kommende syndflod.

så gør han ingen gavn, men kradser voxet væk.
Men tærningspillet ligger forvart i net og sæk
og skinner meget mere end vores salvekrus,
som vi dog stadig bruger hjemme i vort hus.
Og tror du, han kan tyde et *a*, når ej han får
det brølt en halv snes gange. Hans fader skrev igår
ham navnet Maron for. Hvad gør den sode sjæl?
Han laved det til Simon! Så sa' jeg til mig selv:
Du tosse, at du ikke har ladet dette drog
gå ud som æseldriver, men holdt ham til hans bog,
og venter dig en hjælp, når ælde gør dig slov!
Og hvis hans far og jeg — den gamle mand er døv
og synet er kun snavs — engang vil ha', at han
skal sige noget frem — som andre drenge kan —
så siver han det ud som af en sprukken spand:
«Apollon — jæger! —» Slyngel! det kan jo sågar
din bedstemoder læse, og hun er dog så bar
for lærdom som en Fryger! — og mukker vi en snus,
så ser han flere dage ikke til vort hus
og skyr vor dør, men tærer på sin bedstemor,
der er en gammel kone, som ikke ejer spor;
hvis han da ikke entrer op på husets tag
og sidder som en abe og kigger ned i mag; —
og du kan ikke tænke, den smærte jeg fornam
i livet, når jeg så' det; — ikke just for ham;
men hver en sten han maser som offerbrød til smuld;
når så det bær mod vinter, må jeg sorrigfuld
betale dem med 1½ obol pr. sten;
for alle husets munde lyder da som én:
at der var Metrotimes Kottalos på spil.
Og det er sandt; så jeg må lukke munden til.
Se her: hans hele ryg er fuld af skurv og snavs;
for, som en delisk fisker, der går ud til havs
og skæmmer sig ved slidet, render han i skov. —
Han kender meget bedre de dage. der er lov,
end nogen stjærnekigger. Og tror du mon han sov,

V. 24—25. Det er en forhånelse af de nationale minder; Maron er en af heltene fra Thermopylai; navnet Simon har derimod en meget dårlig klang.

når han vidste, I holdt fest og skolen havde fri.
Men å, såvist, Lampriskos, disse der må gi
dig alle gode ting og mange glade år,
så hug mig ham —

LAMPRISKOS.

Metrotime, spar din bøn; han går
dog ikke glip af noget. — Evthias! kom her!
og Kokkalos! og Fillos! Tag mig strax ham der
og hiv ham op på ryggen! . . . I venter da vel ej
på Akesaios' måne? . . . Jo, det er net af dig!
Så tærningspil for spøg er ikke længer nok
for dig, min lille ven, som for hele denne flok?
På spillehus! hos sjoverne! dér render dit skarn!
men du skal bli' så myg som noget pigebarn,
så du ikke rør' et strå! — når det er det, du vil! . . .
Min skarpe rem! min tyrestjært, hvormed jeg slår til
på dem, der må i hullet og bliver lagt i bånd, —
hid, før jeg hoster galde, og læg den i min hånd!

KOTTALOS.

Nej nej, Lamprisk! jeg ber dig ved dit skæg, å hør!
ved muserne! ved Kottis! å så tag dog før
en anden end den skarpe —

LAMPRISKOS.

Du er en skidte knægt,
så ingen slavehandler vilde lyve så frækt,
at han roste dig; end ikke, om han var der tillands,
hvor musene gnaver jærn.

KOTTALOS.

Av, av! Lampriskos! stands!
Hvor mange skal jeg ha' dog — å, når jeg nu ber —

LAMPRISKOS.

Spørg ikke mig om det, men gå til hende der.

KOTTALOS.

Å, mor! hvormange til?

Akesaios var Nelevs' styrmand. Han vilde ikke tage afsted, før der blev fuldmåne altid; for så kunde de sejle ved lys.

METROTIME.

Hvis jeg må leve mer! —
så mange der kan ligge på din usle krop!

KOTTALOS.

Av, holdt! nu er det nok!

LAMPRISKOS.

Vil du da holde op
med dine slyngelstreger?

KOTTALOS.

Det ved muserne jeg vil;
jeg skal aldrig gør' 'et mer. Det sværger jeg dig til!

LAMPRISKOS.

Det er dog en farlig tunge, du har dig der, din hund!
men giv nu blot et grynt, så knebler jeg din mund.

KOTTALOS.

Jeg tier jo. Lad vær at slå mig helt ihjel.

LAMPRISKOS.

Så slip ham, Kokkalos!

MENROTIME.

Nej, nej, bliv ved og smæld,
til solen går sin vej, og flå hans arge skrog.

LAMPRISKOS.

Men nu er han jo mere spættet end en snog.

METROTIME.

Ja, tag så idetmindste og lad ham ved sin bog
få endnu tyve til, den bengel, — om endog
han læser meget bedre end Kleio hvert et blad.

KOTTALOS
(løber sin vej og rækker tunge).

Æ—bæ!

METROTIME

Å, stik din tunge ind i biernes mad! . . .
nu går jeg hjem og melder det til den gamle mand
og kommer så med fodjærn om et lille spand;
så skal de store muser se ham danse rundt,
fordi han var dem fjendsk, med sine ben i bundt.

In Horatii A. P. (et Catulli C. XIV^{b}).

Vv. 42—48 in libris manu scriptis hunc ordinem observant:

Ordinis haec virtus erit et venus, aut ego fallor,
Ut iam nunc dicat iam nunc debentia dici,
Pleraque differat et praesens in tempus omittat.
45 *Hoc amet, hoc spernat promissi carminis auctor.*
In verbis etiam tenuis cautusque serendis
Dixeris egregie, notum si callida verbum
Reddiderit iunctura novum. e. q. s.

Bentleyus primus observavit v. 45 illo loco non ferendum esse, quippe qui novi nihil praebeat, ea quae de carminis ordine dicta sint, de carminis auctore repetat. versum autem non eiecit, sed post v. 46 transposuit, ut hic fieret ordo:

46 *In verbis etiam tenuis cautusque serendis*
45 *Hoc amet, hoc spernat promissi carminis auctor.*
47 *Dixeris egregie,* e. q. s.

Bentleyum omnes fere, quos vidi, editores secuti sunt, sed dubitare licet, rectene hoc fecerint. primum enim vv. 46—48 nullo sensus hiatu laborare videntur, quod mirum sane esset, si e loco suo migravisset v. 45. bene enim Horatius «dixeris», inquit, «bene, si callide verba coniungens notum verbum novo significatu indueris, sed id non efficitur, nisi tenuis cautusque sis in verbis conserendis». poeta scilicet non disserit de singulis verbis elegendis spernendisve, sed de ipsa elocutione formanda; quare vix iure, qui versus transponunt, statuunt ad utrumque *hoc* v. 45 e v. 46 audiendum esse *verbum.* accedit, quod satis mira et stupenda sunt in hac continuatione verba, quae sunt *promissi carminis auctor.* quare mihi persuasi v. 45 non post v. 46 ponendum esse.

Sed ne in loco quidem, quem in libris occupat, retinendus esse videtur; nam aut prorsus eiciendus est versus, aut ego fallor. credo equidem versum Horatianum esse, quamquam id quoque ignoratur. sed quin curiosus quidam lector carminis Horatiani eum

huc transtulerit, quod in eo sibi visus sit idem praeceptum, quod exhibent vv. 42—44, invenire, non dubito. neque desunt transponendi exempla huic similia. quorum unum omnibus, qui Lucretium perlegerunt, notum est. constat enim lectorem quendam philosophum e II^{do} carmine Lucretiano in prologi libri primi finem transtulisse vv. 646—651, «ut ostenderet Lucretium sibi adversari, qui cum deos mortalia non curare affirmet, Venerem tamen invocet» (Isaac Vossius). unum addam exemplum huius transponendi generis ei, in quo versamur, similius, adhuc a viris doctis non recte intellectum. In Catulli Veronensis libris c. XIV, — in quo iocose conviciis onerat Calvum poetam, quod Saturnalium die[1] electissima pessimorum poetarum Catullo suo miserit — in hos versus exit:

Vos hinc interea (valete) abite
Illuc unde pedem malum attulistis,
Saecli incommoda, pessimi poetae.
Siqui forte mearum ineptiarum
Lectores eritis manusque vestras
Non horrebitis admovere nobis.

viderunt quidem viri docti tres postremos versus a c. XIV seiungendos esse doctissimasque de his tribus versibus conscripserunt disputatiunculas, modo eos praefigentes versibus II 11—13, ut cum iis alterum libelli Catulliani prologum efficerent, modo statuentes eos epilogo cuidam codicillum quattuordecim prima carmina Catulliana continentem claudenti tribuendos esse, modo in nullo iudicio faciendo quiescentes. ut de his cogitatis non iudicem — facile enim concedo in iis fortasse veri aliquid inesse, licet, unde proficiscendum esset, non observarint —, luce clarius est curiosum quendam lectorem hos versus fini praemissi carminis apposuisse, ut ostenderet Catullum non solum de carminibus aliorum poetarum severissima facere iudicia, sed et suis carminibus omnem omnino

---

[1] Huius carminis v. 14 varia interpungendi ratione distinguunt editores. ne longior sim, mihi videntur vv. 12—15 hoc modo distinguendi esse:

Di magni, horribilem et sacrum libellum:
Quem tu scilicet ad tuum Catullum
Misti continuo, ut die hoc periret,
Saturnalibus, optimo dierum!

hoc e meo addidi; quod requiri videtur, cum sic «Saturnalibus» melius per appositionem accedat, facillimeque, cum omissum metro non noceat, e libris excidit.

laudem detrahere. nam quin versus germani sint Catulliani, non est, cur dubitemus.

Iis, quae supra de loco Horatiano disputavi, addere licet constare ludorum magistros brevi post mortuum poetam in suum usum vertisse artem Horatii; quare ex eorum grege haud dubie fuit qui v. 45 praemissis subiunxit. unde causa haud obscura est, cur in archetypum librorum Horatianorum irrepserit versus suppositicius, quem iam Acronem legisse constat.

Scribebam Gothoburgiae Kal. Dec. 1892.

Johannes Paulson.

Små randnoter til engelske texter.

1. I sin udgave af kong ÆLFREDS *Orosius* s. 21, l. 17 retter Sweet uden grund hs.'s *oþer* til *ægþer* (ligeså Anglo-Saxon Reader LV, 170), skønt allerede Rask har set den rigtige forklaring (Saml. Afh. I, 381): kunststykket består ikke i, at man kan få begge kar til at fryse til, men netop i at få kun det ene til at fryse til, medens det andet ikke fryser, og det kunde esterne, ligemeget om det så var vinter eller sommer (sam hit sy sumor sam winter).

2. I digtet om *Slaget ved Maldon* (Byrhtnoþs fald) v. 212 begynder Ælfwines tale efter Hearnes tryk, der må erstatte det siden brændte hs., således: *Gemunu þa mæla þe we oft æt meodo spræcon.* De fleste udgivere (sål. Grein, Wülcker, Kluge i Ags. Leseb.) ændrer den første form til den regelmæssige imperativ *gemunaþ* og beholder derefter *þa*, i hvilken betydning ser man ikke, da en form af artiklen ikke passer grammatisk og adverbiet 'dengang' ikke gir nogen mening; Sweet (Reader) ser dette og retter derfor til *þara*, der jo passer rigtig godt. Men hvorfor ikke ganske simpelthen antage, at Hearne ikke har adskilt ordene rigtig i hs., så at der bør stå: *gemunaþ a mæla* . . ., 'husk altid på de taler, vi så ofte har holdt ved

gildelaget'? Det sidste *u* i *gemunu* er måske en fejllæsning af hs.'s utydelige *a*, sml. *luðe* v. 86, *gestundan* v. 171, *forlætun* v. 208.

3. Chaucer, *Caunt. Tales, Prolog.* Strax eftersætningen i det første lange punktum volder vanskelighed; jeg aftrykker ordlyden, foreløbig uden interpunktionstegn:

12 than longen folk to goon on pilgrimages
and palmers for to seeken straunge strondes
to ferne halwes kowthe in sondry londes
15 and specially from euery shires ende
of Engelond to Caunturbury they wende
the hooly blisful martir for to seke
that hem hath holpen whan þat they wer seeke.

Ten Brink sætter her stort skilletegn efter v. 12, der altså blir hele eftersætningen til de første 11 linier; efter *londes* v. 14 sætter han komma; *palmers* er altså subjekt til *wende*. Imod denne opfattelse fremsætter *Zupitza* (Anglia I, 475) flere berettigede indvendinger; stilen blir tung, og det er en mærkelig tankegang, at pilgrimme går til fjerne helgener for at opsøge fremmede strande. Men det forekommer mig, at Zupitzas egen læsemåde ikke er meget bedre: han sætter v. 13 i parentes; hovedskilletegnet kommer ved slutningen af v. 14. Ved denne interpunktion, der også følges af Skeat i hans School ed. (Clar. Press, 1891) blir altså tankegangen denne: da længes folk efter at gå på pilgrimsfærd til fjerne helgener; deri kommer så som et besynderligt indskud: og palmers (de, der valfarter til det hellige land) [længes] efter at søge til fremmede strande; underforståelsen af *longen* er nødvendig, men ikke særlig tiltalende.

Jeg vil tillade mig at foreslå en tredie måde at leddele stedet, nemlig ved et punktum efter *strondes* v. 13. *To ferne halwes* kommer da som en naturlig modsætning til *to Caunturbury*. Min opfattelse vises bedst ved en lidt tillempet oversættelse:

[Når april er kommen] da længes folk efter at drage på valfarter, og pilgrimme [længes] efter at søge til fremmede strande. — Til fjerne helgener, kendte i adskillige lande, og særligt da (fra hele England) til Canterbury, tager de for at søge den hellige velsignede martyr, der har hjulpet dem i deres sygdom.

4. Samme *prologs* v. 163—64 har voldt kommentatorer stort besvær; der står:

> Another nonne with hir hadde she,
> that was hir chapeleyne, and preestes thre.

Den ene vanskelighed, nemlig at en nonne kaldtes kapellan, er nu fjernet, da det viser sig, at denne benævnelse virkelig også ellers bruges om en kvinde (se Skeats note). Derimod består endnu den anden vanskelighed, at nemlig Chaucers bemærkning v. 24, at der var «wel nyne and twenty in a compaignye» blir urigtig, når vi tæller de tre præster med; for man udtrykker sig dog ikke således «vel 29» med et så bestemt ikke-rundt tal, når man mener 31; endvidere er det jo senere kun én præst, der fortæller «nonnepræstens fortælling».

Skeat opgiver helt at klare vanskeligheden; han skriver: «The most likely solution is that Chaucer wrote a character of the second Nun, beginning — 'Another Nonne with hir hadde she, that was hir chapeleyne' — and that, for some reason, he afterwards suppressed the description. The line left imperfect, as above, may have been filled up, to stop a gap, either by himself (temporarily), or indeed by some one else». Andre forff. foreslår ændringer, således retter Hertzberg v. 164:

> Than was her chapellein, a preest, thes three,

hvorved han altså undgår at lade nonnen være kapellan. Endvidere Bradshaw:

> Another nonne with hire had she certeyn
> and eke a prest that was here chapelleyn.

Furnivall:

> Another nonne with hire had she
> and eke hire chapeleyn, a preest was he

(eller for de to sidste ord: parde.)

Ten Brink:

> Another nonne and eel a preest parde,
> That was hir chapeleyn, with hire had she.

Alle disse konjekturer er sikkert altfor voldsomme til at vinde tilslutning; dette kan derimod ikke siges om følgende, som jeg dog ikke vil give ud for andet end en nødhjælp:

For *and* læs *a* (eller *an*); opløs *preestes* i to ord: *preest* og *is* i betydningen »det er, udgør, that is, makes», og sætningen er da klar: hun havde med sig en anden nonne (hendes kapellan) og en præst, tilsammen var de altså tre i følge. I en udgave vilde jeg sætte — mellem preest og is.

5. Marlowe, *Tamburlaine,* First Part, Actus IV, Scena 2 begynder efter alle de gamle tryk (se A. Wagners udg., Heilbronn 1885, s. 62) således:

(Bajazeth trækkes ind på scenen i et bur):

Tamburlaine. Bring out my foot-stoole.

Derpå som sceneanvisning:

They take him out of the cage.

I denne anvisning retter nu Dyce og ligeså Wagner *him* til *Bajazeth,* men de opnår dog ikke at bringe fuld orden i stedet, idet man ikke forstår, hvorledes slaverne veed, at Tamb. ved sin «skammel» mener Bajazeth; det omtales nemlig først nedenfor, v. 1453. Man bør derfor la *him* stå; derimod er der i første linie udfaldet et *Bajazeth,* måske fordi der lige efter står det samme navn foran hans replik. Ved at føje dette navn til på rette sted opnår vi 1) at gøre verset fuldstændigt, 2) at forklare slavernes adfærd, og 3) at forstå ordet *him* i det følgende.

Her har jeg altså fulgt den samme fremgangsmåde, som Elze bruger for på en del steder at bringe versemålet i orden i de gamle dramer (se hans *Notes on Elizabethan Dramatists*, Halle 1889, registret under *addresses*). —

På lignende måde bør navnene på de personer, der tales til, tilføjes på følgende steder, hos Shakespeare.

6. *Merch. of Venice*, I, 1. Stykket begynder i folioudg. 1623: Enter Anthonio, Salarino, and Salanio.

Anthonio.

In sooth I know not why I am so sad,
It wearies me: you say it wearies you;
But how I caught it, found it, or came by it,
What stuffe 'tis made of, whereof it is borne,
I am to learne: and such a Want-wit sadnesse makes of mee,
That I have much ado to know my selfe.

Ved at skille den overlange 5te linie i to, og efter *learne* tilføje *Salanio, Salarino,* opnås for det første regelmæssig versbygning og for det andet får vi da den præsentation af de optrædende personer, som Shakespeare næsten aldrig forsømmer, og som var mere nødvendig dengang end nu, da man jo ikke havde trykte teaterplakater.

7. *Hamlet*, I, 3, 135: føj navnet til og læs altså:

Looke too't, I charge you; come your wayes, *Ophelia.*

Den næste linie begynder med *Ophelia.*

8. Hamlet, III, 1, 93 ff. Folio 1 har:

Ophe. My Lord, I haue Remenbrances of yours,
That I haue longed long to re-deliuer.
I pray you now, receiue them.
Ham. No, no, I neuer gaue you ought.
Ophe. My honor'd Lord, I know right well you did.

Kvartudgg. har i v. 95 efter *them* i samme linie begyndelsen af Hamlets replik, sålydende: *No, not I,* hvorved denne linie blir rigtig, men den næste for kort. Herpå kan man imidlertid let bøde ved at tilføje navnet og altså læse:

I pray you now, receiue them. || No, not I;
I neuer gaue you ought, Ophelia.

Også her kan udeladelsen i de gamle tryk forklares ved, at der jo lige efter kommer samme navn igen.

Kbhvn., Decbr. 92.

Otto Jespersen.

På grund af en pludselig rejse har forf. været forhindret i selv at gennemlæse korrekturen, hvorved muligvis unojagtigheder er indkomne.

Red.

Anmeldelser.

Udvalg af oldnordiske skjaldekvad med anmærkninger ved *Konráð Gislason,* udgivet af kommissionen for det arnamagnæanske legat. København 1892, Gyldendal. XXVII + 248 s.

Det udvalg af skaldedigte, som her efter samlerens død ser dagens lys, omfatter tiden indtil aar 1040. Selve texten indtager 48 sider, Gislasons anmerkninger det derpaa følgende afsnit til s. 213. Derefter kommer et fra docent Finnur Jónssons haand stammende tillæg indeholdende de i texten udeladte halvvers. Endelig er bogen af samme forfatter forsynet med en indledning, hvori endel notiser fundne i G.'s papirer er optagne, samt med registre.

Om den del af verket, der tilhører Gislason, er det tilstrækkeligt at sige, at det fuldkommen opfylder de forventninger, man var berettiget til at stille til et arbeide af denne fortræffelige kjender af den gamle skaldedigtning, og det er uden forbehold, at anm. underskriver de smukke ord, hvori hans discipel og arvtager hædrer hans minde (s. XXVI—XXVII). Ogsaa udgiveren fortjener stor anerkjendelse for sin andel i bogen, der har bidraget betydelig til dens anvendelighed. Naar anm. alligevel i det følgende skal fremsætte nogle ankeposter, da tør disse ramme mindre Gislason selv end hele den retning, han tilhørte — en islandsk skole med traditionelt udviklede principer, der har givet hele denne gren af oldtidsstudiet en fast, men — som jeg tror — ikke i alle dele endelig form.

Hvad selve textformen angaar, fremtræder her tydeligst dens redaktørs bekjendte grundighed og store samvittighedsfuldhed. Næsten kunde man fristes til at finde denne for stor, naar den fører til udeladelse af strofer eller dele af saadanne, som for sammenhængens skyld synes uundværlige, saasnart blot en, om end nok saa svag, tvil klæber ved deres forstaaelse. De optagne læsemaader forekommer os gjennemgaaende at være de bedste, konjekturerne forsigtige og træffende. Kun skulde anm. i Flokkr ortr af liðsmǫnnum, l. 29—30 (s. 34) istedetfor udtrykket *víga gný,* hvor *a*'et beror paa konjektur, have foretrukket *vigra gný,* der giver en regulær kenning for kamp (sml. *gnýr darra, geira, geirs),* hvilket neppe kan siges at være tilfælde med *víga gný* (jvf. s. 166). Medens samleren under sin omhyggelige veien af alle læsemaader mod hinanden udviser en omsigt, som sjelden lader noget vægtigere moment ude af betragtning, synes hensynet til metrets krav undertiden at have kommet vel langt nede i rækken. Saaledes har han i verslinjen '*því hefk hljótöndom heitet*', Gunnlaugr ormstunga 3[3] (s. 27) optaget Wimmers læse-

maade, idet han bemærker (s. 126), at *hljótöndom* slutter sig nærmere til hss. end *hljótom*; medens forholdet er det, at alene *hljótum* giver et rigtigt vers. L. 278 af Sigvatr Þorðarson (s. 39) lyder hos G. saaledes: *sóknstriþs fyrrom riþa.* Dette vers strider mod den undtagelsesløse regel, at anden fod i en lige linje af A-typen forkortes, hvor der i anden stavelse af første fod er en bitone. Halvstrofen bør vistnok lyde:

Svia tyggja leitk seggi
sóknstríðs (firum) ríða
(bǫl vas brátt til heljar
búit mest) Sigars hesti.

Overhovedet synes denne Sievers' bekjendte regel ikke ret at være gaaet G. over i blodet. Saaledes har Jónsson i fortalen (s. XXIII) om verslinjen '*isongs fúra disi*', Vígaglúmr 1[4] (s. 15) rigtig bemerket, at *fura* maa læses med kort *u*. Linjen '*hayr jarl Kvāses drayra*', Einarr skálaglam 3[2] (s. 18) er af samme forfatter andetsteds rektificeret gjennem paavisning af, at *Kvasir* har havt kort *a*. De lige linjer '*vigtjalds nærre skalde*', Þórarinn máhlíðingr 1[6] (s. 20), og '*brands svá nære lande*', Þorðr Kolbeinsson v. 54 (s. 30) — hvor *nære* efter G.'s bemerkning s. 151 er «en for versemaalets skyld nødvendig gisning i st. for *nær*» — er berigtigede af Bugge, Om Versene i Kormaks Saga (Aarb. for nord. Oldk. og Hist. 1889), s. 87 f. ved indsættelse af **nái* (= got. *nêhwa* 'prope') for *nær(r)e* (herved bortfalder Jónssons henvisning s. XXII til Sievers, der krævede **næir*). Der er ogsaa andre metriske typer, som G. ikke synes at have opfattet strengt nok. Saaledes frembyder linjerne '*skóþ forysto góða*', Þórleifr jarlsskald 1[4] (s. 19) og '*gein hlöþynjar beina*', Vǫlusteinn 1[8] (s. 25) samme metriske anstød, hvorved dog er at bemerke, at G. selv i anmerkningerne s. 102 tillægger, at formen *forvisto* vistnok er den oprindelige. Ligesom A-typen med bitone paa anden stavelse frembyder ogsaa den anden A-type (uden bitone) enkelte feil i anden fod, der jo her ikke kan forkortes. Linjen '*veitk at Vale beiter*', Holmgǫngu-Bersi v. 45 (s. 11) er rettet af udgiveren i indledningen s. IX ved at forandre *Vale* til *Vále*. Derimod forekommer det anm. mindre sikkert, om Jónssons rettelse af *snere* til *snerre* (s. XXIII) i linjen '*snót en snereláta*', Þorðr Kolbeinsson v. 70 (s. 30) har truffet det rette; kanske heller *snæri-* eller *snœri-?* jvf. adj. *snœriligr* (sl. s. 153), n. dial. *snörleg* 'rask, hurtig' (Aasen) og vb. *snæra*, *snöra* (Aasen), sv. dial. *snära, snöra* 'skynde sig' (Rietz); ogsaa i Þórsdrápa str. 7 er vistnok med Wisén at skrive *snæriblóð*. I linjen '*nekþan brand af nokkvi*', Hallfrøðr vandræðaskald v. 19 (s. 22) bør sikkert læses *nokkri* (jvf. s. 108).

Medens G.'s betragtning af de metriske schemata maaske tildels ikke har været skarp nok, gjør han til gjengjæld i sin

opfatning af rimets, særlig helrimets, strenghed efter anm.'s mening for meget af det gode. Her kommer navnlig i betragtning rim mellem omlydte og uomlydte vokaler.

Som de fleste islændinger anerkjender G. ikke helrim mellem *a* og *ǫ*, og han har (s. IX) formuleret principet for skrivemaaden i nærværende udvalg saaledes: «*ö* beholdes, hvor særlige omstændigheder ikke fordrer *a*.» Over dette princip, der ogsaa er tiltraadt af flere ikke-islandske udgivere som Wisén og Möbius, har flere fremtrædende forskere udtalt en kraftig og berettiget fordømmelsesdom, saaledes Bugge, Om Versene i Kormaks Saga, s. 46, Sievers i Paul og Braunes Beiträge 1887, s. 491, Wimmer i Die Runenschr. s. 316—18, Sijmons i Zeitschr. f. deutsche Philol. XXI, s. 368, Gering i Kvæþa-brot Braga ens gamla (Halle 1886), s. 13, Hoffory o. fl. Paastanden om, at *u*-omlyden af *a* er opstaaet i 11te aarh., er fuldkommen uholdbar. Former som *landom*, *þrangvar* har sikkert aldrig været islandske, og sproglige misfostre som *þall*, *fjar*, *Hagni* kan ligefrem kaldes et slag i ansigtet paa videnskabens fundamentale love. Eller hvorledes har man egentlig tænkt sig opkomsten af biformer som *Svaldrar*: *Svǫldrar*, *nakkvi*: *nǫkkvi*, *fjar*: *fjǫr*? Skulde hele omlydsbevægelsen have været et fakultativt indtrædende fænomen? Eller skulde i digtersproget den vildeste analogi have ført sceptret, for senere at vige pladsen for en regelbundethed, der ved nærmere betragtning viser sig at stemme med og alene at kunne forklares ud fra forhistoriske forholde? Eller endelig, har man tænkt sig, at ved bortfaldet af det omlydvirkende *u* den forudgaaende konsonant har bevaret en *u*-farve, der først i langt senere tid har begyndt at afficere rodvokalen? Enhver ser, hvilke selvmodsigelser hele denne opfatning nødvendig leder til, og det kan kun forundre, at endog en yngre forsker som B. Kahle (Die Sprache der Skalden, Strassburg 1892), der opererer med sprogvidenskabens nyeste resultater, uden forbehold kan slutte sig til den.

I fuld overensstemmelse med sin strenge opfatning af rimforholdene i aðalhending betegner G. i sit udvalg ikke *u*-omlyden af *á* eller *v*-omlyden af *i* og skriver — med endel undtagelser (se s. XIII) — overalt *e* for *ø*. En paafaldende undtagelse gjør G. med rimet *é*: *ǽ*, hvorom se s. 104.

Sagen er den, at hele G.'s opfatning af helrimets strenghed tiltrænger adskillig modifikation. At selv de ældste bekjendte skalde uden betænkelighed rimer det aabne omlyds-*e* med lukket germ. *e*, skjønt disse først sent faldt sammen i udtalen, er bekjendt nok. Men nu har forskjellen mellem disse *e*'er ganske vist i ældste tid ikke været mindre end mellem de øvrige omlydte og uomlydte vokaler. Der er al grund for den antagelse, at den affektion, rodvokalen modtog gjennem en følgende vokal (resp. halvvokal), fra først af har været ganske minimal, men senere er vokset, dels ved fortsat indvirkning af samme vokal (hvor

denne blev staaende), dels ved dissimilationens kraft, dels — og maaske fornemmelig — derved, at den afficerede konsonant vedblev at paavirke rodvokalen, selv efterat den omlydvirkende vokal var bortfaldt — et fænomen, der er bekjendt nok fra det tyske sprog.

Ved denne antagelse kastes der lys over rimforholdene ved det *v*-omlydte *i* (det aabne *y*). Dette rimede i ældste tid altid med et ensartet *y* eller med *i*, men fra c. aar 1000 bliver rimene med det rene *y* altid hyppigere, indtil de bliver de eneste. De tidligste eksempler, jeg kjender, paa helrim mellem de to *y*'er er '*hygg kómu son Tryggva*', Þorðr Kolbeinsson, og '*hvatt tortrygðar hyggju*', Hallfrøðr vandræðaskald[1]. Den naturligste slutning er da, at dette nægte *y* i ældre tid har staaet *i* nær, medens det fra c. aar 1000 af har nærmet sig mere til det lukkede *y*, med hvilket det tilsidst faldt sammen. Men det følger ingenlunde af det nævnte forhold, at ingensomhelst affektion af rodvokalen har fundet sted før den tid, da rimene med rent *y* optræder i digtningen.

Paa lignende vis forholder sig ogsaa det *v*-omlydte *e*. Der er neppe tilstrækkelig grund til at søge at bringe harmoni for øiet mellem overleverede rimord som *stokkvir* ∾ *gekk*, *þrongvir* ∾ *engskt*. Ogsaa her har vistnok i ældre tid lydligheden været større (d. v. s. *o*'ets labialisation mindre) end senere. Og endnu langt mindre grund er der til at udeliminere lydverdien ǫ́ — men til en nærmere indgaaen paa disse emner er her ikke stedet.

Med hensyn til de sproglige bemerkninger, der forekommer spredt omkring i bogen, da frembyder disse ved siden af mange fortræffelige ting ogsaa adskilligt, som tyder paa, at deres forfatter ikke kan have fulgt med i den nyere sprogvidenskabs udvikling. Saaledes heder det s. 48 om *býsn*: «Ordet *býsn* har formodentlig fra først af havt en kort selvlyd *(bysn)*, og er formodentlig identisk med got. *busni* (i *ana-busni-)*, der bestaar af den gotiske rod *bud* . . . forandret til *bus*, og det afledende suffix *ni*, etc.» Denne bemerkning er ikke saa lidet misvisende. For det første er suffixet ikke *ni*, men *sni*. Dernæst er got. *anabúsns*, der forholder sig til verbet *biudan* paa en noget lignende maade som got. *us-beisns* til *us-beidan*, vistnok at ansætte med lang vokal: jvf. Kluge, Nominale Stammbildungslehre § 147, Kluge i Beitr. VIII, 535 (Sievers i Beitr. X, 497). S. 129 er opstillet en ny etymologi (sml. Njála II, s. 141), idet on. *lǫstr* (st. *lastu)* er afledet af det *las*, der forekommer i on. *las-meyrr*, *-mærr*, *lasinn*, nyisl. *las-burða* og *laslegur*, alle i betydningen

---

[1] Dersom *y*'et i *byggva*, som man synes at antage (se t. eks. Noreen i Arkiv I, s. 169[2]), har lukket *y*, vilde linjen '*byggvendr at þat hryggvir*' hos Þjóðólfr enn hvinverski frembyde et endnu langt ældre eksempel. Imidlertid gjør verset '*jarðbyggvi svá liggja*', Vellekla str. 24[2], vokalforholdet usikkert. Ligesaalidt tør jeg benytte ordet *tyggi (tiggi)*.

'svag, skrøbelig', samt i nyisl. subst. *lasleiki* og vb. *laska*. Denne etymologi er saavel fra formens som fra betydningens side fuldkommen mislykket. Som bekjendt hører on. *lǫstr* sammen med tysk *laster* til vb. *lahan* 'dadle'. *Lasinn* etc. er ganske vist at sammenstille med got. *lasivs*, 'svag, kraftløs'.[1] S. 154—5 byder paa en liden sproglig afhandling over forholdet mellem *fjarg* 'guddom' og *fjǫr* 'liv', hvis identitet det dog ikke kan siges at være lykkets forfatteren at sandsynliggjøre, hverken i formel eller reel henseende.[2] Bl. a. fremtræder her i stærk belysning den G.'ske betragtning af gotisk som det sprog, der paa hvert punkt nødvendigvis maa repræsentere det oprindeligste standpunkt blandt de germanske dialekter, idet han trods samstemmigheden mellem oht., mht., osax., ags. og on. i ordets kjøn giver gotisken forrangen. Vi henviser læserne til denne udvikling, der danner et slaaende eksempel paa, hvorledes et forældet sprogstandpunkt tager sig ud for den yngre slegt af filologer.

Kristiania, 15. Okt. 92.

Hjalmar Falk.

Andreae Sunonis filii archiepiscopi Lundensis *Hexaëmeron* libri duodecim. Nunc primum edidit *M. Cl. Gertz*. Hauniæ MDCCCXCII, Gyldendal. XXXVII + 429 pp.

Den danske Middelalder er fattig på boglige storværker. Kun to skrifter kan betegnes med et sådant navn. Det ene er Sakses «Gesta Danorum», der rager op over sine omgivelser som en kæmpe. I dette mærkelige værk har to kulturer, indbyrdes höjst forskellige, indgået pagt: fædrelandets oldsagn og olddigtning og dets hjemlige historiske minder iføres den kirkelige dannelses kunstfærdige, latinske klædebon. Dette lod sig gøre på så storladen måde i Valdemarernes tid, da folkeånden rørte sig stærkt og sindene var løftede ved tvende slægtleds stordåd, samtidig med at kirkens magt hævede sig og præstestandens virken prægede sig dybere i folkeliv og statsudvikling. Men var den kirkelig-latinske dannelse for Sakse kun et fremstillingsmiddel, stod den

[1] Til got. *lasivs* stiller Kluge, Nom. Stammb. § 187 ogsaa ags. *lesu*; dette ord, der forekommer i cas. obl. to gange som *lyswe*, en gang kentisk som *leswe*, synes imidlertid at henvise til en grundform *luswio-* (sl. *cylu* 'guttatus, punkteret').

[2] Ordet *ferhwa-* eller *ferhwu-* synes mig identisk med skr. *parçu-s* f. 'ribben', hvoraf folkenavnet 'perser' er afledet, ligesom i germ. betegnelser for 'mand' (on. *firar, fyrvar, fyrðar*) er dannede af samme stamme: ribbeegnen (sl. skr. *pęrçva*. n. 'side') altsaa betragtet som livets sæde (√ *perk* 'være krum' gjenfindes i gr. *πόρκης* 'spydring'). *Fjarg* til oht. *fërgôn* 'bede', lat. *preces?*

for mange andre som selvgyldigt mål. Et sådant syn på den alméneuropæiske kultur kan ikke undre os. Har Middelalderens videnskab for os nutildags så mange svagheder og latterligheder, så må det ikke glemmes, at den udfoldede sig i en barnlig, i mange måder endnu halvt barbarisk tid; for den daværende slægt måtte den stå som en imponerende tankebygning. Den skolastiske teologi bevægede sig dristig i spekulationens höjder, var ofte beåndet af mystikens inderlighed og gennemglødet af begejstringens ild, mens filosofien tilsyneladende udformedes med logisk skarphed. Lad så være, at videnskaben ikke stod fri overfor sit emne, at dens resultater på forhånd var givne, at dens veje var et lån fra Oldtidens tænkere! Sådanne kår passede for Middelalderens åndsliv, de stemmede med dens stærke autoritetstro og dybe ærefrygt for hvad kirken havde overleveret. Selv store ånder kunde finde tilfredsstillelse i mangt og meget, der forekommer vor tid at være vidtsvævende fantaseren og smålig disputeren, og mangen sund og dygtig natur legede heller end gerne med den skolastiske logiks unyttigste spidsfindigheder. Den kraftige gamle biskop Gunner i Viborg mindedes bestandig sine dialektiske øvelser i Paris og forstod som en mester at sætte unge skolarer til vægs ved dobbelttydige spörgsmål. Det er da ikke noget under, at Valdemarstidens andet boglige storværk er et udslag af den åndsretning, der gik op i den store fælleskirkes kultur og øste af dens skatte. Den plads har Anders Sunesöns Hexaëmeron i vor litteratur. Den berömte ærkebiskops værk er mindre storladent og mindre hjemligt end Sakses krønike, men et talende vidnesbyrd om, at Danmark er kommet helt med i almén udvikling: man er nået så vidt, at man kan tilegne sig den tanketunge skolastiske dogmatik.

Til trods for sit gamle ry har Hexaëmeron — eller Exameron, som det kaldes i selve håndskriftet og i andres omtale — ikke för været udgivet. Mænd som Huitfeld og Arne Magnussen havde planer om udgivelsen, P. Chr. Kierkegaard offenliggjorde i sine unge dage 10. bog i Illgens Zeitschrift für hist. Theologie, og P. G. Thorsen havde allerede fået hele teksten trykt og manglede blot forordet, men det viste sig efter hans død, at hans udgave var meget fejlfuld, fordi han ofte havde set sig nødt til at ty til den mangelfulde arnemagnæanske afskrift af den gamle Roskildekodeks, og hans venner besluttede derfor at tilintetgöre oplaget af den trykte tekst. Det store fædrelandske mindesmærke henlå altså fremdeles i bibliotekets gemmer, i en for de allerfleste utilgængelig skikkelse.

Da var det, at professor, dr. phil. Gertz efter universitetsbibliotekar Birket Smiths opfordring påtog sig at udgive Hexaëmeron, og efter 9 års ihærdig gransken har professoren nu fremlagt Anders Sunesöns værk i en udgave, som vi danske med god grund kan være stolte af.

Man behøver ikke at læse ret langt i denne bog, för man

er på det rene med, at udgiveren har nedlagt et uhyre stort arbejde i den. Hurtig får man en anelse om, at vanskelighederne under udgivelsen har tårnet sig op til svære höjder, og des mere vil man beundre den kraft, der har overvundet de stejleste hindringer. Når professor Gertz har brugt så megen tid og flid på et skolastisk læredigt, der dog ligger hans oprindelige og sædvanlige granskninger noget fjernt[1], da tör man også nok sige, at hans interesse for det nationale værk er gået hånd i hånd med en opofrelse for sagen, som allevegne vil finde påskönnelse.

Udgivelsen af Hexaëmeron har som sagt været et kæmpeværk. Allerede skriftets omfang, de 12 bøger eller distinktioner, de 8040 vers, vil godtgöre dette. Dertil kommer, at Roskildehåndskriftet, som er lagt til grund ved udgivelsen, er alt andet end let læseligt. Man vil skönne det ved i prof. Gertz's udgave at kaste et blik på gengivelsen af 99. blads förste side, indeholdende de to sidste vers af 9. bog og begyndelsen af 10., eller ved at se på den gengivelse af 70. blads anden side (v. 4174—4203), som findes i P. Hansens litteraturhistorie. Særlig volder de vidtdrevne afkortninger vanskeligheder, f. eks. $\overset{o}{\text{ad}}$ = aliquod (v. 5000), $\overset{i}{\text{as}}$ = aliquis (v. 5046), $\overset{i}{\text{g}}$ = igitur (v. 6012) o. s. v. Her gælder det om, at udgiveren har filologisk fantasi og skarpsyn; men for disse evner har prof. Gertz netop ry i vide kredse. Det kan derfor ikke undre, at selv de störste vanskeligheder er blevne overvundne, ligesom udgiverens særlige begavelse lægger sig for dagen i en del tekstrettelser (se således v. 5091: concepta for contempta). Kun på tre steder har det ikke været muligt at råde bod på tekstens mangler (jfr. forordet XXVII). For øvrigt er tekstrettelsernes tal forholdsvis lille i dette værk.

Prof. Gertz har imidlertid ikke ladet sig nöje med denne overordenlig grundige og omhyggelige fremstilling af teksten selv. Anders Sunesön indfletter i sit værk en stor mængde citater og hentydninger, snart et udtryk, hentet fra en af de klassiske digtere, snart et skriftsted, snart et træk af de apokryfe evangelier, snart en sentens af Augustinus eller en af de andre kirkefædre, og alle disse citater og hentydninger har det været udgiveren om at göre at forklare og oplyse ved under teksten at indföje henvisninger til de pågældende kildesteder For de latinske klassikeres vedkommende har sagen vel været den lærde filolog let nok. Men at lede de bibelske og patristiske steder op, det har været et meget omfattende og möjsommeligt arbejde. Udgiveren beder i forordet (XV note 1), at man vil undskylde ham som

[1] Professor Gertz har for ovrigt gennem længere tid udstrakt sine studier over Middelalderens latinister i det hele, også over dem, der ikke har noget med den skolastiske teologi at göre. En frugt heraf er afhandlingen om «Vetus querela» i Teologisk Tidsskrift IV (1887).

ikke-teolog, såfremt han ikke har fået alle henvisninger med. Det skal imidlertid siges til prof. Gertz's ros, at denne anmodning ikke behøves. Jeg har ikke nogensteds fundet et egenligt citat forbigået. En anden sag er det, at man nogle få steder, hvor der er friere hentydninger til skriftord, kunde ønske henvisning til disse. En virkelig trang til sådan en henvisning har jeg dog kun følt ved v. 5194 og v. 5206, hvor Hos. 1, 2—3 og Jes. 8, 3 kunde anføres. Mindre har det at sige, om man ved v. 1697 vilde henvise til Luk. 1, 37, ved v. 1711 til 1. Pet. 1, 18—19, ved v. 5510 til 1. Kor. 3, 12 f.[1], ved v. 7298 til Rom. 16, 27 og 2. Pet. 2, 18, ved v. 7345 til Jer. 18, 1—10, Jes. 45, 1 og Rom. 9, 20 f., ved v. 7954 til Matth. 5, 8 o. s. v. Men det er selvfølgelig i hvert fald vanskeligt at drage grænsen, når man först har forladt de egenlige citaters område og er styret ud på de frie hentydningers åbne hav. Det er da også langt fra, at nogen vil gå i rette med udgiveren, fordi han ikke har taget en eller anden henvisning med; enhver vil tværtimod kun takke prof. Gertz for de omfattende og såre nyttige hjælpemidler, han her med så stor opofrelse har tilvejebragt.

Fremdeles har udgiveren lagt et meget stort arbejde i forordet, kommentaren og «index verborum et dictionum».

I forordet gives der först et kort omrids af Anders Sunesöns levned og nogle betragtninger over Hexaëmerons tilblivelsestid. Denne sættes mellem 1196 og 1206, efter Anders's hjemkomst fra den mislykkede sendefærd i anledning af den ulykkelige dronning Ingeborgs sag og inden han drog til Estland og var optagen af missionen der. Jeg slutter mig til denne tidsangivelse. I forbigående skal jeg dog bemærke, at når Sakses fortale, hvori der hentydes til Hexaëmeron, sættes til omtr. 1208, burde der snarere stå: efter 1208. Kan hænde det endog på grund af den stolte ytring om Valdemar II's herredömme syd for Elben er rigtigst at henføre fortalen til 1216 eller et af de nærmest følgende år. — Dernæst undersøger prof. Gertz de gamle vidnesbyrd om Anders Sunesöns forfatterskab, Sakses lovtale over hans «vidunderlige dogmatiske værk» og den sællandske årbogs omtale af skriftet. Prof. Gertz mener tillige at finde et vidnesbyrd om forfatteren i selve Hexaëmeron, der ellers fremtræder helt anonymt. Slutningsverset «Ad summum finem perductum finio librum» skulde nemlig være at forstå som Andreas SUnonis Filius Pontifex. At den slags forblommede antydninger af navnet ellers brugtes på den tid, er mig ikke kendt.

Derefter drøfter prof. Gertz, hvorfra Anders Sunesön har lånt titlen til sit værk, en titel, der for øvrigt lidet passer til

---

[1] Dette har for så vidt særlig lidet at sige, som stedet er taget af Peder af Poitiers's sentenser, så at det for Anders Sunesöns vedkommende ikke kan kaldes direkte hentydning til Nye testamente.

hele værkets anlæg, da beskrivelsen af de 6 skabelsesdage kun udgör $^1/_8$ af hele læredigtet. Intet af de mange græske værker af dette navn kan have været forbillede, da Anders Sunesön tydelig nok ikke har kunnet græsk. Heller ikke Ambrosius's berømte Hexaëmeron synes i mindste måde at have været kendt af den lærde ærkebisp. Snarere kunde forbilledet søges i Augustinus's bøger om skabelsen og i Bedas lille Hexaëmeron, som Anders kan have lært at kende i udlandet. Men for øvrigt er der så mange prosaskrifter og læredigte med dette navn, at det bliver vanskeligt at udpege et enkelt af dem som det, der fremfor de andre skulde have givet Anders Sunesön ideen.

Vigtigere er det at se, hvorfra vort Hexaëmeron har hentet sit stof. Ikke uden ironi anfører prof. Gertz i sit forord (XVIII note 1) Fr. Hammerichs dom, at Anders Sunesön i Hexaëmeron hævder sig som selvstændig tænker, selvstændig i stil og udtryk (En skolastiker og en bibelteolog s. 128). Hammerichs ord er lidet heldige; men løsrevne af deres sammenhæng er de rigtignok heller ikke noget troværdigt udtryk for hans opfattelse. Han tænker sig ingenlunde Hexaëmeron som et helt igennem originalt arbejde. Tværtimod siger han udtrykkelig (s. 127), at hver side af skriftet bærer vidnesbyrd om Anders Sunesöns discipelforhold til Peder Lombarderen, Peder Comestor og Peder fra Poitiers. Men efter denne mere almindelige udtalelse opsøger han med flid de punkter, hvor Anders Sunesön afviger fra disse; han finder da nogle få, til dels ubetydelige afvigelser, og glad over denne beskedne høst lader han sin lyriske begejstring over vor skolastiker slå ud i de anførte ord, der kun lidet stemmer med hans egen udtalelse om Anders's afhængighed af de franske skolastikere. I et for den tids lærde væsenligt spörgsmål afviger Anders Sunesön ganske vist fra Peder Lombarder og Peder fra Poitiers, nemlig spörgsmålet, hvorvidt Kristus som menneske ikke var «noget» (Nihilianisme) eller om han var «noget»; men når Anders her tager afstand fra Peder Lombarderens Nihilianisme, følger han kun andre af den tids skolastikere; original bliver han altså ikke. Derfor vil jeg heller ikke på nogen måde forsvare de ord i Hammerichs skrift, som prof. Gertz har udpeget som vrange; jeg har kun ønsket at mildne dommen over dem og over hele Hammerichs skrift, der med store mangler forbinder store fortrin. — Prof. Gertz har i enkeltheder grundig påvist, i hvor höj grad de franske skolastikere har været Anders Sunesöns kilder. Först gives der en udsigt over den tids skolastiske retninger, den bibelske, den mystiske og den dogmatiske, og hovedrepræsentanterne for disse retninger. Dernæst godtgöres det, hvorledes Peder Lombarderen og Peder fra Poitiers, særlig dog den förste, har givet vort Hexaëmeron det dogmatiske stof, ja ikke blot det, men også ordningen og behandlingsmåden. Hexaëmeron er som en «Lombardus abbreuiatus». Kun forløsningen (10. bog) behandles meget ud-

førligere end hos de franske skolastikere. I det bibelhistoriske ligger Peder Comestors glosser til grund for Anders's fremstilling, ja han gengiver endog i reglen hans udtryk. Endvidere er der påvirkninger at spore fra Hugo af St. Victor og Peder Cantor; dog er deres mystiske retning kun i ringe grad repræsenteret. Alanus fra Lille, der nærmest tilhører denne gruppe, har også ydet enkelte bidrag til Hexaëmerons indhold; men væsenligere er det, at hans «Anticlaudianus» og de heksametriske dele af hans «De planctu naturae» efter prof. Gertz's undersøgelse har været Anders Sunesöns nærmeste forbilleder i ordvalg og verslag. At disse forfatteres værker har været kilder for Hexaëmeron, fremgår ikke blot af sammenligningen, men støttes tillige ved den omstændighed, at de fleste af dem har haft plads i Anders Sunesöns bogsamling, som kendes af hans testamente i Lundekapitlets gavebog. Den gennemførte påvisning af kilderne til hvert enkelt lille afsnit af Hexaëmeron findes i kommentaren, der selvfølgelig har fået plads længere fremme i bogen, efter teksten.

Man kan ikke andet end beundre den udholdenhed, hvormed prof. Gertz har gennemplöjet disse skolastiske værker for at klare Hexaëmerons forhold til den franske skolastik. Udbyttet af undersøgelsen bliver ganske vist mindre smigrende for nationalstoltheden: Hexaëmeron kommer til at stå som et meget uoriginalt værk. Men det er jo videnskabens mål at få sandheden frem, lige meget om den huer os eller ikke, og man vil være prof. Gertz taknemlig, fordi han ved sin omfattende undersøgelse har bragt vor historiske viden og dömmen på dette område et godt skridt videre. Ret mærkeligt er det for øvrigt, at medens prof. Gertz i sandhedens interesse har måttet fratage Anders Sunesön æren for at være selvstændig tænker, har han på et andet område hævet omdömmet om hans værk betydeligt. Nyerup og Hammerich havde betegnet Hexaëmerons vers som dårlige og knudrede; denne dom afvises nu på det bestemteste. Prof. Gertz minder om, at emnet var af den art, at ikke «Apollo selv» let skulde have fået noget digterisk ud af det; fremdeles, at Hexaëmerons latin ikke må sammenlignes med Guldalderens. Den, der kun kender klassisk latin, må ganske vist forfærdes over adskilligt i Hexaëmeron, f. eks. når han støder på et udtryk som «omne esse» ɔ: omnis essentia, omne quod est (v. 4838, jfr. v. 4868); men det er med de samtidige latinister, at Anders Sunesön må jævnstilles. Har han ikke Sakses elegance, er han på den anden side fri for den store krønikeskrivers kunstige og svulstige udtryksmåde. Af et digt at være er Hexaëmeron jævnt i sit sprog, noget kortfattet, men i reglen klart; hvor uklarhederne kommer ind, skyldes de mere emnet end ordene. Vedrørende selve verskunsten, som Anders Sunesön har lagt for dagen i det store læredigt, turde det overfor tidligere granskeres ringeagt være på sin plads at anføre de ord, hvori en kender som prof. Gertz

former sin dom: Quod autem ad artem metricam pertinet, Andreas potius laudandus quam culpandus erat; et in hac re illud praecipue satis mirari equidem non possum, hominem barbarum prosodiam uocum Latinarum tam bene perdiscere potuisse, ut in paucissimis tantum uerbis erraret, in his quoque ita, ut et auctores nominare posset, quorum exemplis se defenderet, et facilem erroris excusationem haberet, cum haec uerba non aliter uersibus includi possent (Praefatio XXI).

Efter dernæst at have givet en kort udsigt over Anders Sunesöns øvrige forfattervirksomhed, hans nu tabte værk om sakramenterne, der har været et supplement til Hexaëmeron, hans sekvenser til jomfru Maria og hans latinske omskrivning af skånske lov, går udgiveren over til at omtale håndskriftforholdene ved Hexaëmeron. Af omtale kendes flere gamle håndskrifter, som nu er forsvundne. Fra Middelalderen har man nu kun Roskildehåndskriftet, der findes i universitetsbiblioteket (E donatione variorum 155 4to), hvortil det er kommet 1731 som en gave fra grev Chr. Rantzau. Håndskriftet, der oprindelig havde tilhørt domkirken, havde senere været i Huitfelds og Christoffer Ulfelds eje. Det beskrives udførlig, da dets tekst er lagt til grund ved udgivelsen. Henimod slutningen af det 13. århundred må det være blevet til; både den hånd, der har skrevet hele værket, og den hånd, som har foretaget enkelte rettelser, kan henføres til denne tid. Dernæst fremlægger prof. Gertz udbyttet af sine undersøgelser vedrørende skolierne og glosserne i randen og under teksten. De fleste af disse er efter hans mening tilföjede af den mand, som afskrev hele værket, og det uagtet skriften til forskel fra tekstens er kursiv og skönt der anføres mange andre kildeskrifter end dem, der omtales i teksten. Noterne må nemlig allerede have stået i det håndskrift, efter hvilket Roskildehåndskriftet er en afskrift; det sandsynliggöres i det mindste ved, at der ofte i noterne er indløbet fejl, som næppe vilde være begåede af den, der af egen drift havde skrevet bemærkningerne. Rimeligvis har ejeren af dette oprindelige håndskrift under studierne i Paris föjet noterne til; prof. Gertz gör her opmærksom på skoliet til v. 1350, hvor «solutio magistri Alexandri nostri» kunde være hentydning til Franciskaneren Alexander fra Hales's forelæsninger. Det er oftere ret interessant at lægge mærke til skoliastens afvigelser fra teksten — se f. eks. v. 1289 og v. 1357 —, og hvor han stiller sig i modsætning til Anders Sunesön, vil man i reglen kunne give ham ret. En anden skoliast har, sikkert af sig selv, tilföjet nogle skriftsteder og uddrag af kirkeretten. De malede begyndelsesbogstaver i teksten har en maler föjet til; men han har været ulærd og har gjort sig skyldig i slemme fejl. Til slutning omtaler udgiveren de forskellige afskrifter af dette Roskildehåndskrift; den bedste af dem er den i Kall'ske saml. (317 4to), men alle

har de mange fejllæsninger og har derfor ikke videre værd som hjælpemidler.

Efter Hexaëmerons tekst følger en meget nyttig kommentar (s. 283—375). Her gives dels oversigt over indholdet, dels henvisninger til skolastiske værker, der har været Anders Sunesöns kilder, og dels ligefrem fortolkning. Enkelte forklaringer er måske mindre nødvendige for den, der er vant til at have med middelalderlig latin at göre; men gennemgående er kommentaren en udmærket hjælp og mange steder höjst fornøden. Man mærker ret, hvor gavnlig den har været for læsningen, når man kommer til de to afsnit af skriftet, hvor man må savne den og på egen hånd må kæmpe sig igennem de tanketunge heksametre. Disse afsnit er v. 782—1416, der handler om Treenigheden, og 11. bog, der handler om Kristi naturer og inkarnationen. Det er udviklinger, som måske i höj grad vil interessere en eller anden dogmatiker, skönt Anders heller ikke her synes at gå ud over Peder Lombarderen eller andre af den tids dogmatikere, der atter i alt væsenligt slutter sig til Oldkirkens lærere. Imidlertid vil ingen bebrejde prof. Gertz, at han som filolog har undladt at gå nærmere ind på fortolkningen af disse overordenlig vanskelige afsnit; man kan ikke undre sig over, at så spidsfindige drøftelser af emner, der ligger langt ud over videnskabens enemærker, har været ham imod.

Til kommentaren har prof. Gertz föjet en kritisk udgave af Anders Sunesöns to Mariasekvenser, med flere betydningsfulde tekstrettelser og med tilhørende forklaringer. Det fremgår heraf, at den bekendte og for den tid åndrige samstilling af Evas navn og engelens hilsen «Ave» (Evas navn læst bag fra) som billede på den faldne og genoprejste menneskeverden ikke er Anders Sunesöns egen idé, men et lån fra Peder Comestor.

Derpå følger (s. 380—423) «index verborum et dictionum», atter et meget omfattende arbejde, som vil være læseren til stor nytte. Ordlisten gör nemlig tjeneste både som leksikon, fortolkning og sagregister til Hexaëmeron, og i mange tilfælde vil man også kunne rådspörge den under studiet af andre middelalderlige værker. — Bogen slutter med et tillæg, der indeholder forskellige Hexaëmeron-studier. Jeg skal her særlig fremhæve den interessante række af den lærde ærkebiskops forsyndelser mod de græske ords betoning og gengivelse, der — tillige med andre ting — viser, at Anders Sunesön ikke selv har kunnet græsk[1]. De hyppig forekommende græske ord havde forledet Fr. Hammerich til at udtale, at Anders Sunesön kunde kæmpe sig gennem Nye

[1] V. 7880 skrives Kristus græsk: $\overline{\text{xpof}}$. Dette kunde mere end alle de græske ord tyde på kendskab til græsk. Men dette ord må have været en ren undtagelse, og det hidrører desuden måske ikke en gang fra Anders Sunesön selv, men kun fra afskriveren.

testamente i grundsproget; ja, da Homers navn nævnes v. 138, troede han endog, at vor lærde landsmand havde kendt denne forfatter. Men det viser sig, at Hexaëmerons græske ord er hentede fra skolastikerne, og at Anders selv ligesom de allerfleste af den tids fremragende lærde ikke har kunnet græsk. Det hyppigst forekommende græske ord er *νοῦς*, som han gengiver ved Noys (= Kristus), udtalt som noïs — hvilket kan ses af mange vers — og gør til hunkön, svarende til lat. «sapientia». Man er heller ikke i tvivl om, hvad man skal dömme om en forvirret form som (v. 6981) «protheseos paralauge» («palauge» hskr.). Prof. Gertz har i dette spörgsmål skaffet fuld klarhed til veje. Ligeledes har prof. Gertz i forordet (V) med bestemthed afvist den af Hammerich antydede mulighed, at Anders Sunesön har haft lidt kendskab til hebraisk.

Prof. Gertz har til sit store arbejde haft understøttelse fra Kultusministeriet og den Hjelmstjerne-Rosencroneske stiftelse, og han har tilegnet sine universitetsvenner, professorerne Ludv. F. A. Wimmer og Harald Höffding, det smukke værk. Fra Thorsens påbegyndte udgave har han lånt litografiet af Anders Sunesöns grav, der allerede er kendt fra Hammerichs «En skolastiker og en bibelteolog» og andre værker, og gengivelsen af en side af håndskriftet. Det vilde også have været af interesse, om billedet af Anders Sunesöns hovedskal med bispehuen havde fået en plads i dette værk; det haves i alt fald i Vitterhets academiens handlingar XVI (1841).

Man kunde spörge, om det historiske udbytte, Hexaëmeron giver os som minde om Valdemarstiden, er det mægtige udgiverarbejde værd. Det vil straks vise sig, at værket i den grad mangler hentydninger til sine omgivelser, at det for den sags skyld lige så godt kunde være skrevet i ethversomhelst andet af Europas kulturlande. Selv tidsforholdene vilde være vanskelige at udfinde, når man ikke kendte den skolastiske teologis udviklingshistorie; thi antydninger af de ydre historiske forhold mangler næsten helt; det er en undtagelse, når man et sted (v. 1451 f.) finder et sidehug til Katharerne. Stedsforholdene vilde endnu mindre være til at finde, hvis man ikke havde andet at holde sig til end værket selv. Kun når man, i kraft af ydre vidnesbyrd, iforvejen véd, at skriftet er blevet til i Danmark, kan man finde nogle få steder, hvor danske forhold med större eller mindre sandsynlighed kan antages at være den historiske baggrund. Jeg skal fremlægge, hvad jeg under læsningen har stødt på af sådanne historiske antydninger. Sikrest er her v. 7055: «rex» apellatur a nobis «et comes et dux»; det kunde vel endog til nød bruges til at udfinde værkets hjemsted. Verset skal være en oplysende parallel til dobbeltbetegnelsen for Kristus, «Gud og menneske», hvorved han ikke göres til to personer, men ligefuldt er én. Jeg ser i dette vers en hentydning til den måde, hvorpå Valdemar II

i sine ældre diplomer betegnede sig selv: Danorum Sclavorumqve rex, dux Jutiæ, dominus Nordalbingiae (Holsten var et grevskab). — Et ret interessant vidnesbyrd om danske kirkeforhold kan man søge i v. 2875 f.: Anders Sunesön har i de foregående vers hævdet, at retlig kan ingen købslå om kirkelige handlinger, kirker, præbender og tiender; nu föjer han til, at det i virkeligheden ofte sker. Selv om hans ord vel rammer forholdene i alle de kristne lande, er det dog rimeligvis misbrugene i sit fødeland, han först og fremmest har for öje. — Jeg vil endvidere her omtale v. 2879—87, hvor Anders Sunesön udtaler sig mod åger og rente: har der mellem mand og mand været sluttet sådanne overenskomster, bör de i kraft af kirkens lov gå om igen; thi som den ringere, som tjenerinden, må den borgerlige lov vige for kirkens lov som den höjere, herskerinden. Ganske vist ligger heri ikke nogen polemik mod de gamle love; thi renter omtales slet ikke i dem. Men da vi dog har senere, middelalderlige vidnesbyrd om lån på renter, indeholder Anders Sunesöns ord vistnok dadel af en da udbredt skik i Danmark. — Endelig vil jeg henlede opmærksomheden på nogle vers, hvis indhold muligvis træder i skarpere belysning, når de historiske forhold i begyndelsen af Valdemar II's styrelse tjener til baggrund. Det er v. 3126 ff., hvor det hævdes, at end ikke paven kan løse nogen fra den éd, han har aflagt. Jeg vil minde om, at i året 1206 blev biskop Valdemar, til dels ved Anders Sunesöns forbön, udløst af sit hårde 14 års fængselsliv, imod at aflægge éd på aldrig at ville skade det danske kongedömme. Gennem et par år havde paven virket for løsladelsen og tilbudt den danske konge sikkerhed ved at lade bispen aflægge denne éd. Kong Valdemar trak sagen ud så længe som muligt; man har — og de senere begivenheder viste, at det var med god grund — ikke fæstet megen lid til den voldsomme biskops edelige løfte, og man har måske ymtet om, at paven, der var så ivrig for hans løsladelse, vilde løse ham fra eden, når han först havde aflagt den. Har *det* været tilfældet, bliver disse ord i Hexaëmeron et indlæg i denne sag: han beder de danske ikke göre sig den slags bekymringer; paven kan ikke løse nogen fra hans éd, men kun tilgive den, der har løst sig selv, og dette sidste vilde paven vel ikke overfor den, der skammelig misbrugte hans mægling og støtte. Selvfølgelig er dette kun en gisning. Mærkeligt er det for øvrigt, at dette spörgsmål senere virkelig fik praktisk interesse i et andet betydningsfuldt dansk anliggende, idet selve kong Valdemar II efter udløsningen fra fangenskabet i Tyskland af paven blev løst fra sit løfte. Ud fra sin i Hexaëmeron udtalte anskuelse måtte Anders Sunesön altså fordömme dette skridt, hvad allerede Hammerich har gjort opmærksom på (En skolastiker s. 117).

Sådanne enkeltheder, de sidste endog kun løse gisninger, kan selvfølgelig ikke væsenlig forøge vor historiske indsigt. Det

er ikke for deres skyld, Hexaëmeron er udgivet. Men lader vi det store skolastiske læredigt som helhed tale til os, da får vi et betydeligt stykke historie for os. Hexaëmeron er nemlig helt igennem et fyldigt vidnesbyrd om en af vore störste ærkebisper. Gennem dette værk får vi blik for Anders Sunesöns forfatterfysiognomi, hans store flid og indgående forståelse af den tids teologi, hans herredömme over latinen, hans ærefrygt for skriften og kirkefædrene, hans ædle trang til at meddele andre, hvad han selv har nemmet, og hans ånds begrænsning, der ikke tillader ham at fremføre nye, vægtige tanker, men lader ham med jævnhed og troskab udvikle, hvad andre allerede har udtænkt. Men Hexaëmeron vidner ikke blot om sin forfatter; det giver os tillige indirekte et billede af den höje kultur, hvortil Danmark var nået, og viser os, hvorledes vort folk, samtidig med at det i andre forhold nåede höjdepunktet, tillige föjede den höjeste kirkeligskolastiske dannelse ind i sit åndsliv. Så bliver talen ikke om, hvorvidt Hexaëmeron tilfredsstiller vore teologiske, filosofiske og æstetiske krav, og det får mindre at sige, om man har trukket på smilebåndet ved at finde allegoriske fortolkninger som den, at tornebusken, der brændte for Moses's öjne uden at fortæres, er Marias jomfruelige legeme, ligesom man også snart glemmer, at man har revet sig i håret på grund af anstrengelserne ved at forstå de trinitariske og kristologiske udviklinger. Sét som helhed, i den rette historiske belysning, er Hexaëmeron da af stor værd for os, en skat, som det havde været synd at lade ligge. Får Anders Sunesöns værk ifølge sin natur aldrig ret mange læsere, skylder den danske videnskab dog oprigtig tak til den mand, der med så stor ihærdighed og opofrelse har lukket op for denne nationale skat og lagt den frem for os i så fuldkommen en skikkelse.

København, November 1892.

Hans Olrik.

G. A. Scartazzini, Dante-Handbuch. Einführung in das Studium des Lebens und der Schriften Dante Alighieris. Leipzig 1892, Brockhaus. 511 sidor, 8°. Pris: 9 Mark.

Den, som går till ett djupare studium af Dante, än en populär afhandling eller ett kapitel ur en italiensk litteraturhistoria medgifver, går naturligen först till Dante själf. Men där skall han snart finna, huru ofta han behöfver andras hjälp. Den hjälpen har räckts under århundradena i form af tusen sinom tusen böcker och uppsatser. Då uppstår en ny villa värre än den första: hvad skall man välja af allt detta? Gasparys och Bar-

tolis litteraturhistorier torde väl i allmänhet vara bekanta; där har man goda utgångspunkter och goda bibliografiska anvisningar, som gå nära upp till vår tid. Men mångsidigare, populärare och med utförligare förteckning och kritik af bibliografien framställas de orienterande frågorna af Scartazzini i hans Dante-Handbuch. Den är utan tvifvel den bästa för närvarande förefintliga första handledningen till grundligare Dantestudier.

Ett par inledande kapitel handla om Dantestudiernas betydelse (knapphändigt) och om de historiska tilldragelser, som ligga närmast omkring Dante och hans verk. Därpå ägnas åt Dantes yttre historia i fädernestaden och i landsflykten, åt hans inre historia, åt hans smärre skrifter och åt Komedien hvar sin afdelning.

Öfverallt visar författaren en gammal, i praktiken pröfvad Danteforskares fullständiga förtrolighet med Dantes egna skrifter och säkra kännedom om allt det beaktansvärda, som förekommit i diskussionen om Dante. Vanligtvis väljer han ock af stridiga åsikter den bäst grundade, och själf är han ej sällan den, som ger åt den föredragna uppfattningen dess bästa stöd. En ärlig sträfvan att finna sanningen synes hafva varit den tanke, som uteslutande behärskat författaren under hela bokens nedskrifvande. Detta faller särskildt bjärt i ögonen, då författaren uppträder mot åsikter, dem han själf i sina flerfaldiga äldre större eller mindre skrifter om Dante förfäktat, t. ex. i fråga om Dantes förmenta irrlärighet eller otro (s. 229—37), eller i fråga om Komediens politiska allegori (s. 443), hvilken författaren förut bestridt, kallande «svärmare» dem, som trott därpå. Starkt framträder också sanningssökandet i författarens skepticism, som obevekligt kasserar allt, som ej är fullt bevisadt. Boccaccio såsom Dantebiograf är för honom alltjämt novellförfattaren; men äfven de allvarsamme Francesco da Buti, Leonardo Bruni m. fl. 1300- och 1400-talsmän gälla ej mycket för författaren, om ej deras utsagor stå sig vid korsförhör med andra. Man är måhända icke alltid villigt med om denna skepticism, såsom då den går ut öfver äktheten af alla de Dante tillskrifna brefven, men man kan ej frånkänna den ärlighet.

I ett fall, i en af de viktigaste frågor, som falla under Danteforskningen, nämligen i frågan om hvem Dantes Beatrice var, synes det referenten, som om tviflet slagit öfver målet. Författaren nekar Beatrices identitet med den från annat håll kända Beatrice Portinari, och vill i Dantes Beatrice se en pseudonym för en ogift dam, hvars rätta namn med omsorg skulle hafva dolts af Dante (s. 184—94). Låtom os närmare skärskåda de grunder, författaren anför för sin teori.

Först anföres det bekanta stället ur början af *Vita Nuova: La quale fu chiamata da molti Beatrice, i quali non sapeano che si chiamare;* och däri skulle ligga den meningen, at den äl-

skade «kallades Beatrice af många, som icke visste, *huru kalla henne.*» Men detta *huru kalla henne* står ej i texten; där står ej *che la chiamare,* utan *che si chiamare,* som er något helt annat. I en konstruktion som denna kan det logiska subjektet till infinitiven *chiamare* ej vara annat än subjektet till det styrande verbet *sapeano,* såvida man ej finge rycka in såsom nytt subjekt det första ordet i följande mening och läsa: *i quali non sapeano che si chiamare ella,* en ingalunda omöjlig konstruktion = «som icke visste huru heta hon» (comment s'appeler elle). Men äfven om detta vore rätta läsarten — hvilket jag mot alla äldre och yngre editioner tvekar att föreslå —, kan det ej ha varit Dantes mening att berätta, huru «många» kallade henne. En sådan läsart måste ha en särskild betydelse, innehålla en anspelning på Beatrice = Beata, såsom D'Ancona för länge sedan föreslagit, och således innebära: «hon kallades den Saliga (Hulda) af många, som ej visste, att hon verkligen hette så (= att hennes namn Beatrice verkligen betydde det)». Sätter man emellertid punkt efter *chiamare,* så att *Ella* börjar följande mening, så är *si* utan tvifvel att fatta såsom *si* («så») och ställets tolkning den af D'Ancona föreslagna: «hon kallades Beatrice af många, som ej visste, hvad de kallade så (= hvilket högt namn, 'den Saliga', de därmed använde)». I dessa tolkningar ligger en förnuftig mening och en *concetto,* som är alldeles i Dantes stil[1].

För det andra erinrar författaren om Dantes ängslighet att hålla sin kärlek hemlig; det vore då «vanvett» — ett af författarens älsklingsuttryck — att tro, att han i sina dikter til henne utsatt hennes namn. — Det är sant, att Dante söker hemlighålla sin kärlek eller åtminstone dess föremål, men endast i början af sin kärlekssaga. Han ville till och med, att man skulle tro, att han var kär i en af Beatrices vänner. Men i XII. kapitlet af *Vita Nuova* säger Amor till honom i en dröm: *Fili mi, tempus est ut prætermittantur simulacra nostra;* och från den stunden visar han icke samma begär att förställa sig, desto mindre som Beatrice högeligen ogillat, att han låtit en annan gå och gälla som sin älskade. Först längre fram i sin kärlekshistoria (kap. XXIV) nämner han Beatrices namn i en dikt; att anse det såsom hennes verkliga namn är, efter hvad här utförts, för visso icke «vanvett».

Vidare anser författaren oförenligt, att å ena sidan familjerna Portinari och Alighieri voro närmaste grannar, och att å andra sidan Dante uppger sig (*Vita Nuova* II) först i sitt nionde år ha sett Beatrice. Men denna uppgift kan mycket väl betyda, att Dante då för första gången såg Beatrice, så att han mindes det eller fick intryck däraf. Erinrom oss ock, att han i första kapitlet

[1] Se D'Anconas praktupplaga af *Vita Nuova,* anmärkningen till stället i fråga.

af samma skrift förklarar sig i allmänhet så godt som inga minnen ha från sina första åtta år.

Att Dante säger sig hafva hört Beatrices stämma första gången, då de voro aderton år, behöfver ej, såsom författaren vill, innebära något vittnesbörd mot deras naboskap; de hade ju i allt fall efter skaldens uppgift ofta sett hvarandra under de nio åren sedan det första mötet.

Beatrice Portinari var gift, enligt hvad behållna aktstycken intyga, med Simone dei Bardi; nu antyder aldrig Dante, att hans Beatrice gifte sig; de två kunna därför ej, menar Scartazzini, vara identiska. — Men Dante har ej i *Vita Nuova* haft anledning omtala Beatrices förmälning; han har där endast upptagit hvad som var ägnadt att förklara hans sånger till Beatrice, och han säger uttryckligen i kap. XXIX, att han icke heller vill tala om hennes död, emedan det ej, såsom han redan antydt i kap. I, hörde till hans ämne för tillfället (*'non è del presente proposito'*).

Att Dantes Beatrice skulle ha födts, lefvat och dött i samma hus, således ej hemförts af någon man, säger visserligen Scartazzini, men Dante ej. I kap. XLI heter det: *Alquanti peregrini passavano per una via, la quale è quasi in mezzo della cittade, ove nacque, vivette e morio la gentilissima donna.* Detta betyder dock icke, såsom Scartazzini vill, att hon föddes, lefde og dog i samma *hus* — ty hvar talas om hus? —, näppeligen heller, såsom D'Ancona fattar det, att hon föddes, lefde og dog vid samma gata; *ove* har helt visst afseende på *cittade,* och Dante har här användt samma omskrifning för Florens, som redan tjänat honom kap. VI: *Presi i nomi di sessanta le più belle donne della cittade, ove la mia donna fu posta dall' altissimo siri.*

De följande momenten i författarens resonnemang äro till största delen obetydliga smakfrågor, som kunna afgöras lika väl i den ena som andra riktningen. Om de bevisa något, är det snarare emot än för hans teori. Endast en punkt är värd att framhäfvas. Dante berättar (*Vita Nuova* XXXIII), att efter Beatrices död hennes närmaste blodsförvandt (bror?) bedt honom skrifva en dikt till hennes ära. Detta menar Scartazzini hafva varit absolut omöjligt, om den bortgångna varit gift. Det är visserligen antagligt, att denne släkting, som var Dantes intime vän, kände till Dantes svärmeri; men dels behöfde han därför icke fördöma den rena, platoniska, ehuru väl intensiva hyllning, Dante ägnat Beatrice, dels ber han ej, hvilket Scartazzini alldeles förbigår, om en sång direkt för Beatrice. Dante berättar: «Han kom till mig och språkade med mig en stund och bad mig, att jag skulle skrifva något om en dam, som dött. *Och han ställde sina ord så, att jag skulle tro, att jag besjöng en annan dam, som nyligen aflidit.*»

I detta sammanhang må ock erinras därom, att de provensalske trubadurerna, hvilkas lärjunge Dante omedelbart och medelbart var, alltid ägnade sin dyrkan åt gifta damer, hvilket, så vidt det stannade vid fagra ord och kväden, ej väckte samtidens ogillande.

Hela detta parti af Scartazzinis Dante-Handbuch, s. 184—94, i hvilket han söker visa, att Dantes Beatrice måste vara någon annan än Beatrice Portinari, synes således referenten fullkomligt förfeladt. Det är till och med svårt att där alltid återhålla sin förundran öfver författarens sätt att citera Dante.

Ojämförligt mycket bättre är den motsatta åsikten stödd, i synnerhet sedan Del Lungo belyst den med så viktiga nyframdragna originalhandlingar. Som bekant hafva vi uppgifterna om Beatrice Portinari ursprungligen från Boccaccio. Då han säger, att hon och Dante först träffades i hennes åttonde och hans nionde år, så har detta bekräftats af originalurkunder. Då han vidare uppgifver sig hafva sina notiser om Beatrice Portinari-Bardi från en person, som var med henne nära besläktad, så stämmer detta förunderligt väl med de nyligen funna aktstycken, som bevisa, att Boccaccios far och familjerna Bardi och Portinari hade gemensamma affärer. Den yngre Boccaccio hade således på deras affärskontor godt tillfälle förnimma något om fru Simone dei Bardi, född Portinari Det är vid sådant förhållande svårt att beskylla Boccaccio för osannfärdighet i denna fråga. För öfrigt har Dantes son Pietro enligt ett Asburnhammanuskript, oberoende af Boccaccio, som skref 1373, ungefär år 1360 uppgifvit, att Dantes ungdomskärlek ägnades Beatrice Portinari[1].

Då hr Scartazzini (s. 186) säger sig för sin redan tio år förut framställda teori om de båda Beatrices osammanhörighet hafva vunnit Italiens förnämsta Dantekännare, förstår jag ej, hvad han menar; eller rättare jag förstår, att han talar osanning. Ouppfylld har ock hans profetia blifvit, att denna hans teori skulle vinna allmän anslutning. Den som sist (1893, såsom tryckåret uppgifves) med full sakkännedom yttrat sig i ämnet, den framstående Danteforskaren R. P. Berthier i Fribourg, har i stället på det bestämdaste uttalat sig emot densamma.

Emellertid, såsom sagdt, hr Scartazzinis Dante-Handbuch är i allmänhet särdeles tillförlitlig och den inför läsaren med en säker hand i en labyrint af Dantefrågor. Dock saknar man hvarje behandling af Dantes estetik, språk och verskonst. Man saknar ock, därför att man känner, huru nyttigt det skulle vara,

---

[1] Se om detta Del Lungo, Beatrice nella vita e nella poesia del secolo XIII, Milano 1891. — En ung tysk docent har nyligen velat visa de båda Beatrices identitet med den sinnrika upptäckten (Zeitschr. f. rom. Ph. XIV, 169), att *Portinari* innehåller 9 bokstäfver, att *Bice Portinari* innehåller 3 *i*, att *Monna Bice* gör 9 bokstäfver (!). Man må väl säga: Gud bevare oss för våra vänner!

om det funnes, ett register, som underlättade det nu ganska svåra rådfrågandet vid tillfälliga behof.

Utom af dessa brister beröres man ofta obehagligt af författarens stil. Den är stundom så smaklös, burschikos, man kan ej undgå att säga slyngelaktig, att man är färdig lägga boken ifrån sig. Några exempel, icke till läsarens trefnad, utan till stöd för det hårda omdömet. S. 68 omnämnes, att Dante i underjorden ej igenkände härföraren Buonconte, under hvars banér han skulle hafva kämpat; författaren fortsätter: Erwartet man etwa der Dichter hätte ausdrücklich berichten sollen, er habe zum Grafen Buonconte gesagt: «Excellenz wollen gütigst verzeihen, ich habe Sie in Civil nicht wiedererkannt?» — S. 85: Und da soll er (Dante) in diesen sechs Jahren so viele Reisen ausgeführt haben, sogar nach Paris und zweimal nach Ungarn! Reiste man denn damals per Telegraph oder per Telephon? Detta burleska vädjande till telefon och telegraf behagar författaren så, att han upprepar det s. 287: Da indess der Dichter sein Sonett wol nicht per Telephon, noch per Telegraph, noch per Eisenbahn, noch per Post, noch auch per Express herumgeschickt haben dürfte, so etc. Om kardinal Acquasparta, som sökte försona de stridande familjerna i Florens, bland annat genom anstiftande af några giftermål dem emellan, säges det (s. 98) att han förstod sig «besser auf Kuppelei als auf Politik». — S. 125: Ob die Biographen und sonstigen Danteschriftsteller der Meinung sind, er habe von Manna oder von der Luft, oder von der Liebe [in Bologna] gelebt, das sagen sie uns nicht . . . Da nun Dante schwerlich mit einer vollen Kasse aus Florenz durchgebrannt ist, weil er eben nicht Kassierer war, so ist die Frage ebenso unabweislich, etc. . . Da man aber nicht weiss, woher der junge Student die Collegien- und sonstigen Gelder bezog, indem der Monatswechsel von Florenz ausgeblieben sein dürfte, so wird wol, etc. Dantes död omnämnes med de smakfulla orden (s. 163): Am Tage der Kreuzeserhöhung, 14. September 1321, war Dante Alighieri eine Leiche.

Det är smärtsamt för en läsare med vanlig smak och vanligt omdöme att alltemellanåt stöta på sådana fulheter.

Göteborg, Novbr. 1892.

Johan Vising.

Homeros' Odysseia i urval och sammandrag med inledning och förklaringar af *V. Knös*. Stockholm 1887—92, P. A. Norrstedt & söner. 4 häften.

Hos Lærere i de gamle Sprog er der i Nutiden en Tilbøjelighed til at lade Disciplene læse de klassiske Forfattere i Udvalg, for at de i den relativt korte Tid, der ofres de gamle Sprog,

kunne naa at gjøre Bekjendtskab med større Dele af Litteraturens ypperste Frembringelser. En Udgave som ovennævnte har derfor Krav paa alle Skolemænds Opmærksomhed, især da den skyldes en Mand, af hvem man kan vente en selvstændig Bearbejdelse af den nyere Forsknings Resultater. Uheldigvis har imidlertid Udgiveren ment at burde tage Hensyn til de Lærere, som ville vedblive at læse de 3 første Sange, og ved at udgive disse uden Forbigaaelser, som jo netop her vilde være paa deres Plads, har han forhindret sig selv i indenfor de Bogen satte Grænser at medtage de interessante Partier i Digtets Slutning. Udvalget vil naturligvis ikke kunne tilfredsstille enhver Smag; især ville mange vist savne Telemachos' Besøg hos Menelaos (4) og Odysseus' hos Kirke (10); men i det hele maa det indrømmes, at det er gjort med Skønsomhed. Enkelte Vers og hele Afsnit ere udeladte, naar enten deres Ægthed er tvivlsom eller de uden Skade kunne undværes ved Læsningen. Derimod ere de fleste af Digtets *speciosa miracula* taget med: Odysseus's Ophold hos Kalypso og Bygningen af Tømmerflaaden (5, 1—387), Odysseus's Ophold hos Phaiakerne (6 og 7); dog er Skildringen af Alkinoos's Have (7, 103—131) udeladt som senere Tildigtning. Deretter følger Odysseus's andet Møde med Nausikaa og hans Fortælling om sine Oplevelser (8 fra V. 457), *Κυκλώπεια* (9), Besøget hos Aiolos og Læstrygonerne (10, 1—134), *Νέκυια* (11), Sirenerne, Skylla, Charybdis og Solens Øxne (12). Udvalget ender med Odysseus's Afrejse fra Phaiakerne og Ankomst til Hjemmet (13, 1—371).

I Texten har Udgiveren for at lette Opfattelsen af den sproglige Form optaget Formerne *βήω* for *βείω, ἥαται, ἥατο* for *εἵαται, εἵατο*. Praktisk synes det at være som Udg. gjør ikke blot at lade Tostavelsespræpositionerne undtagen *ἀνά, διά, ἀμφί* og *ἀντί* anastropheres, men ogsaa at give de tonløse Enstavelsespræpositioner *ἐκ, ἐξ, εἰς, ἐς* og *ἐν* Tonetegn, naar de staa som Adverbier og staa efter deres Styrelse, eller i Tmesis. En Sætning som 6, 197 *τοῦ δ' ἐκ Φαιήκων ἔχεται κάρτος τε βίη τε* bliver ellers let oversat: afhænger af Phaiakerne.

Forud for Commentaren har Udgiveren skrevet en vidtløftig og klar Indledning, i hvilken han blandt andet omtaler, at Homers Digtning danner Slutningen af en lang Udvikling, og af den i Digtene forekommende Dialectblanding slutter, at det homeriske Sprog er en Kunstdialect, der aldrig er bleven talt. I en Oversigt over Odysseens Indhold berører han det homeriske Spørgsmaal; især paavises det, at Telemachossangene ere en senere Tildigtning. En tredje Del af Indledningen indeholder en Fremstilling af vigtigere Træk af Livet i den homeriske Tidsalder, oplyste ved en Grundplan af Odysseus's Hus og en Afbildning af et Skib. Tilsidst følger en omhyggelig Behandling af den homeriske Versbygning, der imidlertid paa Grund af sin Bredde synes at egne sig mindre godt til Skolebrug. Det er uheldigt, at den vidt-

løftige Bygning kommer til at svæve i Luften, da der ikke gives nogen Regel for de tvivlsomme Vocalers Qvantitet; tillige synes det at være unyttigt ved Reglen om «Vocalis ante vocalem» at tilføje, at Forkortelse indtræder i Arsis (denne Betegnelse er brugt paa den i Oldtiden gængse Maade, modsat Brugen i vore Grammatiker), hvortil saa føjes, at en lang Vocal undertiden beholder sin Længde i Arsis. Det maa vist være tilstrækkeligt at tale om Forkortelse, hvor Verbet kræver en kort Vocal, da man jo af gode Grunde ikke forkorter en Vocal i Thesis. Ogsaa Reglerne om Cæsur ere for udførlige for Disciple; derved fremkommer Henvisninger som: 1ste Hefte IV § 3, 2, b, An. 2.

Commentaren, der efter et rigtigt pædagogisk Princip er anbragt bag i Bogen, er grundigt udarbejdet og fører, især naar Begyndelsen gjøres med første Sang, Disciplene ind i alle Digtets Særegenheder. Den støttes af Ordlister, dog kun til 1ste og 3die Hefte. Mange nye Opfattelser kan man naturligvis ved en saa stærkt bearbejdet Forfatter ikke vente; som Ex. kan dog anføres II 30: *ἦέ τιν᾽ ἀγγελίην στρατοῦ ἔκλυεν ἐρχομένοιο,* der forklares ved «återkommande». VII 31 (og XXIII 365) *προτιόσσεο* oversætter Udgiveren: «tiltala», af *προτι-ϝοκjομαι,* St. *ϝοκ, ϝεπ, ϝοπ,* jfr. *ὄσσα* Rygte, lat. *vox*; *προτιόσσεται* = *προσαγορεύει* Hesych. Uheldigt synes det at være, naar Udgiveren II 377 oversætter *θεῶν μέγαν ὅρκον* ved «Gudarnes store (kraftige) ed (vid jorden, himmelen och Styx)». Denne Ed og den dermed følgende Straf for Mened (Hes. Theog. 793) vilde ikke passe for Eurykleia. VII 54 oversættes *ὄνομ᾽ ἐστὶν ἐπώνυμον*: «är det namn, som blifvit henne tillagdt, det namn, som hon bär», uden at det ses, hvorfor Udgiveren har opgivet den almindelige Oversættelse, der bl. a. støttes af Soph. Aj. 430. En uheldig Vane er det fra tyske Udgaver kjendte «hvorfor?» efter Anførelsen af et Ord; Erfaringen viser, at Disciplene have ondt ved at forstaa Spørgsmaalets Omfang.

Kjøbenhavn, November 1892.

H. Rafn.

Bruno Keil: Die solonische Verfassung in *Aristoteles* Verfassungsgeschichte Athens. Berlin 1892, Gärtner. VIII + 248 S.

Fundet af Aristoteles' Skrift, Athens Statsforfatning, har allerede fremkaldt en hel Litteratur. De første Resultater, som herigjennem maa siges at være naaede, er en i det Væsentlige rigtig Text og Erkjendelse af Skriftets Ægthed. Ingen tvivler om, at vi have for os det Skrift, som i Oldtiden gik under Navnet Aristoteles' *πολιτεία Ἀθηναίων.* Mindre enig er man om,

at Aristoteles selv er dets Forfatter; men der synes dog ikke at være nogen tilstrækkelig vægtig Grund til heri at fravige Oldtidens Mening. Keil siger S. 194: «Efter Fuldendelsen af sin Politik tog Aristoteles fat paa den monographiske Udarbejdelse af det for de enkelte Stater samlede Materiale. 158 Monographier har han gjort Udkast til og mer eller mindre udarbejdet. Til dem hører *πολιτεία Ἀθηναίων*. I Løbet af Aarene 329—325 blev den nedskreven i Athen. Den var bestemt til at offentliggjøres.» Men — mener han fremdeles — da der i den findes stilistiske Mangler (saadanne anføres S. 50 fg.), med hvilke en Autor ikke sender et Værk i højere Stil ud i Verden, maa den være udgivet efter Aristoteles' Død af den peripatetiske Skole, saaledes som den forelaa i Manuskriptet og uden at have modtaget en sidste Bearbejdelse. Hvorledes de Modsigelser, som unægtelig findes mellem Aristoteles' Politik og *πολιτεία Ἀθηναίων*, kunne forklares som en Følge af, at de to Skrifter ere affattede til forskjellig Tid og paa forskjellige Steder, sidstnævnte navnlig i Athen, godtgjør Forf. S. 120 ff. Han mener saaledes, at Aristoteles ved de Kilder, han forefandt i Athen, især Androtions nys udkomne Atthis (cfr. S. 190 fg.), kan være bevæget til at modificere sin tidligere Mening paa forskjellige Punkter. Utvivlsomt stemmer Historikeren Aristoteles' Grundbetragtning med Philosophen Aristoteles'. Herom udtaler Forf. sig S. 204 saaledes: «Det er Aristoteles' statsphilosophiske Axiom, at *ὁ μέσος* er den bedste Borger. Den Grundsætning, at den statsborgerlige *μεσότης* er det Opretholdende, at alt Yderliggaaende virker ødelæggende og, for at tale med Aristoteles' egne Ord i Politika, *ἡ κοινωνία ἡ πολιτικὴ ἀρίστη ἡ διὰ τῶν μέσων* — denne Grundsætning har i *πολιτεία Ἀθηναίων* tjent som Kriterium ved enhver Dom over enkelte Statsmænd som over hele Forfatningsperioder. Solon roses; thi efter hans egne Digtes Vidnesbyrd kunde han næsten gjælde for en Legemliggjørelse af denne statsborgerlige *μεσότης*. I *πολιτεία Ἀθηναίων* samler Aristoteles Dommen over ham med de Ord *νομοθετήσας τὰ βέλτιστα*, og i Politika havde han sagt: *τὸ τοὺς βελτίστους νομοθέτας εἶναι τῶν μέσων· Σόλων γὰρ ἦν τούτων.*» Naar Aristoteles betegner Solon som *μέσος* og hans Forfatning som Middelvej mellem Extremerne, kommer han i Modsætning til den mundtlige og skriftlige Tradition i Athen, der gjorde Solon til Demokrat og Ophavsmand til det rene Demokrati, og denne Modsætning ser Forf. gjennem hele Skriftet i en dels aabenbar, dels skjult Polemik, som særlig er rettet mod Atthidographerne. Ifølge den S. 200 ff. givne Fremstilling af Aristoteles' Forhold til sine Kilder have disse nemlig i første Linie været litterære, Androtion og andre Atthideforfattere, fremdeles Herodot (skjønt denne er skudt helt til Side i Afsnittet om Solon), Thukydid osv., hvorimod han ikke har øst af Archivet i Metroon. Et Exempel paa Polemiken mod Androtion fremsætter Forf. S. 45

i sine Bemærkninger til Kap. VI. Androtion havde (se Plutarchs Sol. 15) berettet, at de fattigere Klasser gave sig tilfreds med en Lettelse, der bestod ikke i en fuldstændig Ophævelse af Gjælden, men i en Nedsættelse af Renten; denne lindrende Forholdsregel i Forbindelse med den samtidig foretagne Reform af Maal og Mønt kaldtes Seisachtheia. Uden at omtale denne Opfattelse med et Ord polemiserer Aristoteles dog imod den ved at bruge Udtrykket *χρεῶν ἀποκοπὰς ἐποίησε καὶ τῶν ἰδίων καὶ τῶν δημοσίων* og lige efter tilføje *ἃς σεισάχθειαν καλοῦσιν,* endvidere ved at opsætte Omtalen af Mønt- og Maalsreformen til Kap. 10, for at vise, at denne hverken i Indhold eller Tid stod i Sammenhæng med Seisachtheia. Andre Exempler paa Polemik anføres S. 101 til Kap. VII, 3, hvor *καθάπερ διῄρητο καὶ πρότερον,* og til Kap. VIII, 4, hvor *ὥσπερ ὑπῆρχεν καὶ πρότερον* er rettet mod de Beretninger, der tilskrev Solon henholdsvis den første Indretning af de fire *τέλη* og Indstiftelsen af Areopagos, fremdeles S. 78, 150, 164 o. fl. St.

Efter at have indledet sin Fortolkning med Undersøgelser henhørende til Aristoteles' stilistiske Technik fremdrager Forf. S. 40, 45 o. s. f. Plutarchs Levnedsbeskrivelse af Solon til Sammenligning og kommer til det Resultat (cfr. S. 189 f.), at Plutarch ikke har brugt *πολιτεία Ἀθηναίων* som Kilde, men Hermippos' Beretning om Solon i hans *Βίοι* (cfr. Busolt Griech. Gesch. I 369). S. 53 gaar Forf. over til Behandlingen af Kap. VII—IX, som indeholder selve Solons Forfatning, hvoraf nogle Hovedpunkter her skulle nævnes. I Kap. VII knytter Interessen sig til Slutningsordene *διὸ καὶ νῦν ἐπειδὰν ἔρηται τὸν μέλλοντα κληροῦσθαί τιν' ἀρχήν, ποῖον τέλος τελεῖ, οὐδ' ἂν εἷς εἴποι θητικόν.* Forf. sammenholder hermed Kap. 47 om *ταμίαι τῆς Ἀθηνᾶς: κληροῦνται δ' εἷς ἐκ τῆς φυλῆς, ἐκ πεντακοσιομεδίμνων κατὰ τὸν Σόλωνος νόμον (ἔτι γὰρ ὁ νόμος κύριός ἐστιν), ἄρχει δ' ὁ λαχὼν κἂν πάνυ πένης ᾖ.* Hvorledes *πάνυ πένης* kan høre til Pentakosiomedimnerne, forklarer Forf. ved at Censusbestemmelserne for Klasserne ikke beroede paa Jordens Udbytte alene, men ogsaa paa Indtægten af den bevægelige Formue. At dette i den senere Tid var Tilfældet, kan vel betragtes som givet, da det vilde være utænkeligt, at Kjøbmandsstanden i Athen var udelukket fra Embederne. Spørgsmaalet er, hvornaar denne Omsætning fra Viktualier til Penge er sket. Fränkel (Rhein. Mus. 1892 S. 480) tilskriver Drakon denne Reform; Keil (S. 68 fg.) mener, at den i al Fald er sket før eller ved Solon, og slutter det af, at saa kort efter ham, i Aaret 581/80, da der valgtes ti Archonter, hørte to af disse til *δημιουργοί,* hvilke ikke besad Grundejendom. Hvis dette er rigtigt, er det timokratiske Princip blevet en mægtig Løftestang for Demokratiet; allerede ved Solons Møntreform, som forringede Drachmens Vægt med over $^1/_4$, blev det muligt for mange at komme op i højere Klasser, men end mere

derved, at — hvad Solon næppe har forudset — Prisen paa Arbejdet steg og Pengenes Værdi sank i den senere Tid, da Guldet strømmede ind fra Forbundsfællerne og store Formuer samledes i Athen. Da Solon satte Medimnen til en Drachme, behøvede man altsaa kun en Aarsindtægt af 500 Drachmer for at høre til Pentakosiomedimnernes Klasse, men dette var i 4de Aarh. en ringe Indtægt, *ἀφ' ἧς ζῆν οὐ ῥᾴδιόν ἐστι* (Talen mod Phænippos § 22, cfr. Böckhs Staatshaush. I 144). Da der endvidere, for at være i Zeugiternes Klasse og (efter 457) naa til Statens højeste Embeder, kun krævedes en Indtægt af 200 (eller 150) Drachmer, havde Athen altsaa en Statsorden, i hvilken *ὁ λαχὼν ἄρχει, κἂν πάνυ πένης ᾖ.* Man kan da med Hude (Udg. af *πολ. Ἀθην.* S. 47) sige, at Spørgsmaalet om Ansøgerens Skatteklasse havde holdt sig som en tom Form.

Efter at være omtalt i Kap. III og IV for den ældre Tids Vedkommende og efter Drakons Love skildres i Kap. VIII Areopagos' Stilling i Solons Forfatning. Ordene ere alle tre Steder tildels de samme, men ogsaa kun tildels. Forf.'s Udvikling gaar nu ud paa at vise Raadets fremadskridende Betydning, og navnlig hvorledes dets tidligere Kompetence (Opsyn med Lovenes Overholdelse, Retten til at idømme dem, der forsyndede sig, personlige Straffe eller Pengebøder i eneste Instans *(κυρίως)* foruden den faktiske Ledelse af de fleste og vigtigste Ting i Statens Forvaltning) efter ved Drakon at være udvidet til at indbefatte Kontrol med Embedsmændene atter er bleven udvidet af Solon. Hidtil vare nemlig politiske Processer blevne paadømte ved et andet Forum (Phylobasileis, som dømte ved Prytaneum under Forsæde af Basileus); nu henvistes Eisangeli mod dem, der forsøgte at omstyrte Statens Forfatning *(τοὺς ἐπὶ καταλύσει τοῦ δήμου συνισταμένους),* til Areopagos, hvor saadanne Sager naturligen hørte hjemme, naar Areopagos var *ἐπίσκοπος τῆς πολιτείας.* Solons Hensigt dermed var at sikre sit Værk imod oligarchisk-tyranniske Revolutioner, altsaa den samme, som laa til Grund for hans bekjendte Forbud mod politisk Indifferentisme (S. 105). Tilbage staar Spørgsmaalet om *εὔθυνα.* Efter Forf.'s Udvikling bekæmper Aristoteles, naar han om Areopagos siger *τοὺς ἐξαμαρτάνοντας ηὔθυνεν,* den demokratiske Theori: *οὗ τὸ αἱρεῖσθαι, τούτου καὶ τὸ εὐθύνειν.* Valgretten hørte med til de statsborgerlige Rettigheder; den tilkom enhver, der havde Del i *πολιτεία.* I den ældre Tid var dette kun Tilfældet med Fødsels- og Pengearistokratiet, som altsaa alene havde Valgret. Drakon udvidede *πολιτεία* til at omfatte *οἱ ὅπλα παρεχόμενοι,* som dermed fik Valgret. Solon gav alle Athenere *πολιτεία,* konsekvent altsaa ogsaa Valgret. Men for hvem aflagde Embedsmændene Regnskab? I den ældre Tid kan det ikke have været for andre end for Areopagos, hvis der overhovedet var Tale om nogen Regnskabsaflæggelse. Det samme maa sikkert have været Tilfældet i

Drakons Forfatning, siden Raadet kontrolerede Embedsmændene, *ὅπως κατὰ τοὺς νόμους ἄρχωσιν*. Hvorledes skulde det da have været anderledes i Solons? Aristoteles kan neppe have tænkt sig andet ved Ordene *τοὺς ἐξαμαρτάνοντας ηὔθυνεν*. Thi vel kan *εὔθυνα* have en videre Betydning, men i denne Sammenhæng, i hvilken der aabenbart henvises til Kap. IV (Drakon), kan Ordet kun opfattes i dets tekniske Betydning. Aristoteles maa altsaa have ment, i Modsætning til Overleveringen i Atthis, at Solon henviste Embedsmændenes Regnskabsaflæggelse til Areopagos, ikke til Folket. I Kap. IX ser Forf. et af de vigtigste for Karakteristiken af *πολιτεία Ἀθηναίων*. Den senere Tid ansaa nemlig Folkedomstolenes Oprettelse for den mest folkelige af Solons Indretninger, fordi Folkets Suverænitet dengang fik sit tydeligste Udtryk i dets Dommermyndighed. Denne Anskuelse maatte Aristoteles bekæmpe; thi var den rigtig og Solon saaledes virkelig Grundlægger af det extreme Demokrati, blev Aristoteles' hele Bedømmelse af Manden og hans Værk falsk. Noget overlegent, siger Forf., kommer Gjendrivelsen, idet Aristoteles atter accentuerer Gjældsslaveriets Ophævelse som Solons store demokratiske Handling og forøvrigt kun i Slutningen af Kapitlet erklærer: «Solons Hensigt bør ikke bedømmes efter de nuværende Forhold, men ses i Belysning af den øvrige Forfatning»; med andre Ord: den i de foregaaende Kapitler skildrede Forfatning er et stort Nej mod den demokratiske Paastand. Den Kjendsgjerning, at Folkets Dommermyndighed endnu paa Solons Tid ingen betydelig Indflydelse havde i Staten, finder ogsaa Anerkjendelse hos Plutarch (Sol. 18): *(τὸ δικάζειν) κατ' ἀρχὰς μὲν οὐδέν, ὕστερον δὲ παμμέγεθες ἐφάνη*. — Herefter behandler Forf. Reformen af Mønt og Maal (Kap. X), samt Anledningen til Solons Afrejse (Kap. XI); endelig samler han i et Slutningskapitel de af Enkeltfortolkningen vundne Resultater under et Overblik.

I den Bog, paa hvilken Opmærksomheden her henledes, er der givet en indgaaende Fortolkning af et dominerende Afsnit af *πολιτεία Ἀθηναίων* og et godt Bidrag til at klare Aristoteles' Bedømmelse af Solon og hans Værk. Hvorvidt denne saavel som den Dom, Aristoteles i den øvrige Del af Skriftet konsekvent fælder over Athens Statsmænd, vil kunne bestaa for Historiens Domstol, bliver et andet Spørgsmaal.

Kjøbenhavn, Decbr. 1892.

V. Bloch.

Θουκυδίδου ἑβδόμη. The seventh book of the history of Thucydides. By *R. A. Holden*. Cambridge 1891, University Press. LXIV + 384 pp.

Allerede i en anmeldelse af min kritiske udgave af Thuk. VI—VIII (*Class. Rev.* V, 1891, p. 22 ff.) fandt *E. C. Marchant* anledning til at gøre opmærksom på, at den i sin tid af Eggeling for Fr. Haase besørgede og først af Stahl i stereotypudgaven benyttede kollation af *cod. Britannicus* (**M**) var meget ufuldstændig, og som en prøve angav han varianterne for de første 9 kapitler af 6te bog. Det kom mig forsåvidt ikke overraskende, som jeg selv var blevet forbavset over uoverensstemmelsen mellem Stahls angivelse om *iota subscriptum* og den i *publications of the palaeographical society* (I tab. 109) givne skriftprøve og de dertil knyttede oplysninger (s. min udg. p. II anm.); men da jeg i sin tid overvejede, om jeg skulde tage en ny kollation også af **M**, bestemte jeg mig til at lade være, ikke alene fordi den af Stahl brugte var så ny, men også i den mening, at håndskriftet næppe var det værd. Det indtager nemlig en mellemstilling mellem de to håndskriftklasser **C G** og **B A F E**, men samtidig en særstilling, da det er fuldt af aldeles vilkårlige rettelser, og dets værdi svarer derfor ikke til dets ælde (11te årh.).

Den foreliggende udgave af *Holden* har nu en særlig interesse derved, at udg. til 7de bog har foretaget en fuldstændig kollation af **M**, hvis varianter han s. 289 f. angiver. Alt i alt egner de sig nærmest til at give os endnu ringere tanker om **M**'s godhed. Et par steder har det tidligere set ud, som om det alene gav den rette læsemåde, men dette viser sig nu at være forkert: 32, 1 står der *διαφήσωσι* (ikke *διαφρήσωσι*) som i **C** og 57, 5 mangler *τοῖς* efter *Βοιωτοῖς* som i alle andre hdskr.; dette opvejes ikke ved, at det sammen med disse 44, 5 giver *ὑποκρίνοιντο*, 21, 3 *χαλεπωτάτους*, 74, 1 *ἀναλαβόντες* og med de samme undtagen **B** 67, 2 *τὴν ἑκάστην* og med **C E F** 77, 1 *κακοπαθίαις*. Andre nye, gennemgående fejlagtige læsemåder er: 8, 3 *τὰ* om. (**B**), 12, 5 *ἀλλήλοις*, 44, 3 *γενομένης*, 48, 5 *ὁμοίως*, 48, 6 *τρίβειν* om., 56, 2 *ἐπενεγκεῖν*, 73, 1 *καὶ ἃ*, 74, 2 *ἀφεῖλον*, 77, 2 *δεδιήτημαι* (**A B**, ligesom 87, 3 *διητήθησαν* [**B**]; almindeligvis tilføjes *ι*), 77, 3 *φοβοῦσαι* (med nogle deteriores), 81, 4 *ἐβάλοντό τε*. Udgiverens angivelser er desværre ikke overalt fuldt forståelige eller pålidelige; det siges således s. 290, at **M** c. 75, 7 udelader *τοὺς ἄλλους*, men i de udførlige kritiske noter (s. 325) står der, at det istedenfor *τοῦ* giver *τοὺς* og at det nærmest følgende *αὐτοὺς* mangler; der skulde sagtens have stået: «*τοὺς ἄλλους* || *αὐτοὺς* om.» på det første sted. S. 290 angives *ἀπεπειρῶντο* som læsemåde c. 7, 4, men s. 300 ser vi, at dette kun er en randnote (*ἀπεπειρῶντο· ἐμελέτων*, smlgn. manus sec.

i G), medens texten giver *ἀνεπειρῶντο*; om der i c. 22, 1 står *προμίξαι* (med A) eller *προσμῖξαι* (med B), er også uafgjort.

I textens konstitution indtager udg. et eklektisk standpunkt, idet han oftere end de fleste andre udgivere følger **C**. Mærkelig er hans fremgangsmåde i c. 75, 5: texten giver *[ἐπὶ τοῖς ὅπλοις]*, kommentaren forklarer denne Pluygers' rettelse (for *ὑπὸ τ. ὅ.*, som alle codd. giver undtagen **C**, der udelader ordene), og endelig meddeles i de kritiske noter, at alle codd. giver *ὑπὸ*; kun i «*general remarks*» s. 289 ser man af min der (fra comm. cr. p. 88) citerede fortegnelse over de for **C** særlige rigtige læsemåder, at ordene mangler i **C**. C. 67, 1 har jeg hverken foreslået eller billiget *ἀντετολμήσαμεν* (Weidner); derimod vil jeg indtil videre hævde ejendomsretten til *ὁπωσοῦν* c. 7, 3, som efter kommentaren snarest måtte antages for original og i de kritiske noter tillægges *van Herwerden*. Af egne konjekturer har jeg ikke bemærket mange; exempelvis anfører jeg c. 53, 4 *ἀντεμηχανήσαντο σβεστήριά τε* (*τε σβεστήρια* codd.) *⟨καὶ⟩ κωλύματα*, hvor dog tilføjelsen af *καὶ* allerede var foreslået af *Gertz*. Af den meget udførlige kommentar noterer jeg en ny opfattelse (c. 34, 5) af *οὐδεμία ἁπλῶς* som *nulla omnino*, der støttes med Plut. Nic. 6, 3; Demetr. 16, 3; comp. Dem. et Anton. 3, 3 og (i den tilføjede lexikalske *index*) med Strabo Com. ap. Athen. IX 382^{b}, Hegesippus ib. VII 290^{d}, Polyb. I 4, 5; 8, 22, 12; 22, 22^{b}, 3: Dionys. Hal. Ant. VI 78, 1; men samtidig helder udg., der er blevet mistænkelig ved «the unpleasant jingle» mellem *ἁπλῶς* og *ὅπλοι*, til den formodning, at *ἁπλῶς* er et «adscript», medens Thukydid har skrevet det emfatiske *οὐδὲ μία*. Til støtte for det sidste vil han sagtens kunne finde selv et godt håndskrift, da ordene hyppigst skrives adskilte; men *ἁπλῶς* i betydningen *plane* synes mig rigtignok særdeles passende, og mislyden er sikkert ikke værre end VIII 16, 1 *Σαμίαν μίαν*.

Decbr. 92.

Karl Hude.

Thucydides. Book II. Edited by *E. C. Marchant*. London 1891, Macmillan. LXXXII + 282 pp.

Til denne udgave af 2den bog knytter der sig en lignende interesse som til den ovenfor nævnte af 7de, idet udg. har foretaget en ny kollation af **M**[1]. Desværre har han ikke som *Holden* givet en særskilt fortegnelse over **M**'s varianter, men indlemmet

[1] Desuden er der ofte angivet læsemåder fra et endnu mindre værdifuldt hdskr. i Cambridge, **T** (15de årh.), der frembyder megen lighed med **M**.

dem i den idethele meget planløst komponerede *adnotatio critica*, såat man, hvis man vil danne sig en forestilling om, hvilke nye varianter *Marchant* har fundet, møjsommeligt må sammenligne denne såvel med Stahls stereotypudgave som med hans bearbejdelse af Poppos udgave (ed. III[a], 1889), der for det kritiske apparats vedkommende supplerer hinanden. Et par steder giver **M** alene eller imod **B C** den rette læsemåde: 19, 2 *Κρωπιᾶς,* 22, 3 *Κραννώνιοι* (smlgn. *Πρατόδαμος* 67, 1), 35, 2 *αὐτῶν* (**E F**); men antallet af forkerte læsemåder har langt overvægten: 15, 1 *ξυνίεσαν,* 17, 3 *ᾤκισαν,* 18, 2 *αὐτῷ τῷ φρουρίῳ,* 19, 2 *καθεζόμενοί τε,* 22, 2 *ἔχειν,* 25, 4 *ἀλιμένι,* 29, 1 *βουλόμενοι* om., 42, 4 *ἔτι* om., 49, 6 *καὶ ἀγρυπνία,* 51, 5 *ἐξέκαμον* (**B**), 53, 1 *ἐπὶ πλέον τῇ πόλει,* 55, 1 *παράλογον,* ib. *μὴ* om. (**B**), 60, 6 *εἰ καὶ μὴ* (Dion. Hal.), 60, 7 *νῦν γε τοῦ,* 62, 3 *τὴν οἰκιῶν,* 63, 2 *δοκεῖ* om., 64, 2 *τῇδε* om., 67, 1 *τοῦ θέρους,* 67, 2 *ὁ Φιλήμονος,* 68, 1 *τὸ Ἄργος,* 68, 5 *δὲ . . . Ἀμπρ.* om., 71, 1 *καὶ καθίσας . . . γῆν* om., 72, 3 *μέχρι τοῦδε,* 75, 1 *πρῶτον μὲν καὶ,* 79, 2 *τῶν μὴ,* 81, 3 *μὲν* om., 84, 3 *ἀλλήλοις,* 86, 1 *τὴν Κρήτην,* 89, 2 *ὢν,* 90, 1 *τοιαῦτα μὲν* (**B A F G**), 92, 6 *τὸν κόλπον τὸν* (**C**), 97, 1 *μὲν ἐπὶ,* 100, 5 *ἐσέβαλον* (**A E F**).

Af nye konjekturer byder *Marchants* udgave ikke mange. C. 68, 7 foreslås istedenfor *οἱ αὐτοῖς* at læse *οἱ ⟨δ'⟩ αὐτοῖς* og nedenfor slette *δὲ* efter *ἀφικομένου*; men Thuk. har næppe meddelt noget så vigtigt som Formions afsendelse med 30 skibe i en parentes. Mere plausibelt er *ἐπινεμομένη* istedenfor *ἐπιγενομένη* c. 58, 2, smlgn. c. 54, 5; konjekturen *οἶδα ⟨μὴ⟩ ποθεῖν* til c. 44, 2 er allerede fremsat før. Derimod kan udg. med en stolthed, som jeg ikke misunder ham, under kategorien: *lectio ab editore primo reposita* (p. XXXV) anføre ikke mindre end 21 steder, hvor han som en trofast discipel af *Rutherford*, hvem udgaven er dediceret, har udskilt større eller mindre «adscripts». Da jeg i sin tid (neue jahrb. 1890 s. 801 ff.) indgående har kritiseret selve mesterens metode, kan jeg her nøjes med at anføre et enkelt exempel på dens anvendelse, nemlig c. 76, 2, hvor ordene *καὶ ξυντεκμηράμενοι* slettes; udg. finder i den kritiske note til stedet, at **M**'s læsemåde *συντεκμηράμενοι* (ligeså i **B**) forråder kommentatorens bemærkning: et synspunkt, der vil kunne vise sig frugtbart. Det fortjener dog påskønnelse, at udg. har ladet de mistænkelige ord blive stående i texten og ikke som Rutherford sat dem i gabestokken udenfor; ligeledes noterer jeg med glæde, at han ofte i valget af læsemåden har givet **C** fortrinet for **B**. Derimod ser jeg med beklagelse, at han propagerer for Rutherfords antagelse, at Thuk. skulde have skrevet sit værk i det gammelattiske alfabet; han søger at støtte den med et ræsonnement, hvis paradoxale karakter han dog ikke selv er blind for, at Thuk. netop i denne sin konservative vedhængen ved det gammelattiske står som en oprører mod den ioniske histories

herredømme: *he is the first Attic historian* (p. XXVII). Det vilde dog være højst besynderligt, om en oprører mod ionismen konsekvent skulde skrive det ioniske σσ istedenfor det attiske ττ, der ifølge indskrifternes vidnesbyrd (Meisterhans, gr. d. att. inschr.$_2$ p. 77) siden år 500 f. Kr. er såatsige eneherskende.

Decbr. 92.

Karl Hude.

Allotria.

Ridendum dicere falsum.

Det vil forhåbenlig ikke blive anset for et brud på tidsskriftets værdighed, når den tomme plads anvendes til at anfore nogle oversættelsesperler, samlede fra disciples besvarelser af *Thoresens* examensversjoner; enkelte har tilmed en ret instruktiv karakter.

Sommer 1869.

statim moriendi impetum cepit = foretog han strax et Angreb og faldt.

vel soli = endog samme Dag.

Sommer 1871.

E Curtii de rebus gestis Alexandri magni = Alexander den stores Historie af E. Curtius

Sommer 1877.

maioresque (honores) *etiam decreverunt Philippus et Servilius* = Ph. og S. ere ogsaa blevne mindre end deres Forfædre.

Sommer 1878.

securum ambulare = borttager Øxen.

dimissis omnibus e cubiculo = efterat et lille Bæger (culullo?) var tømt.

defixum eum videret = saa ham fast i Øjnene.

Januar 1879.

(uxorem) singularis exempli = 1) for en enkelt Gangs Skyld, 2) som den eneste i sit Slags.

Sommer 1880.

marinae aurae adsidui flatus = Somænd, der vaage over Vindenes Blæsen.

Januar 1881.

devorentque vos arma vestra = og (gid I) selv (må) sluge Eders Vaaben.

Sommer 1881.

qui inscriptus est Consolatio = tilegnet Consolatius.

Sommer 1884.

ante ultimum discrimen = foran den yderste Ende af Landtangen.

z.

Redaktionsmeddelelse.

I overensstemmelse med et af hr. dr. phil. *J. Stefánsson* udtalt ønske meddeles det herved, at en imødegåelse af hr. dr. phil. *Otto Jespersen*'s artikel: «Et plagiat» i tidsskriftets 2det hæfte er udkommet under titelen: «Svar til hr. dr. O. Jespersen. Af dr. J. Stefánsson.» (Kbhvn. 1892, Gad.).

Red.

De duobus Pindari locis.

Scripsit *A. B. Drachmann.*[1]

Pyth. VIII postquam Pindarus ad comparationem inter Aristomenem victorem et Alcmaeonem instituendam vaticinium quoddam Amphiarai attulit, ita pergit (vs. 55 Momms.): *τοιαῦτα μὲν ἐφθέγξατ' Ἀμφιάρηος. χαίρων δὲ καὶ αὐτὸς Ἀλκμᾶνα στεφάνοισι βάλλω, ῥαίνω δὲ καὶ ὕμνῳ, γείτων ὅτι μοι καὶ κτεάνων φύλαξ ἐμῶν ὑπάντασεν ἰόντι γᾶς ὀμφαλὸν παρ' ἀοίδιμον, μαντευμάτων τ' ἐφάψατο συγγόνοισι τέχναις.* His epodus finitur; quae in stropha sequuntur, ad victoris res sine dubio pertinent et ab iis quae praecedunt omnino segreganda sunt. Ipse autem quem attuli locus, variis interpretum conatibus vexatus, et oratione simplici et sententia vix dubia esse videtur; de structura verborum, postquam *τε* a Triclinio post *ὑπάντασε* illatum expulsum est, ambigi nequit, nisi quod in vs. 60 vel dativum *τέχναις* vel genetivum *μαντευμάτων* cum *ἐφάψατο* iungere usus loquendi Pindaricus sinit; utrum autem facias, ad sensum nihil interest. Itaque totum locum Latine sic interpretabimur: Et haec quidem Amphiaraus. Sed ipse quoque lubens Alcmaeoni coronas do cantuque perfundo, quod vicinus meus pecuniaeque meae custos ad celebratum carminibus terrae umbilicum proficiscenti obvius factus et patria arte vaticinari aggressus est (sive malis: patriam vaticinandi artem aggressus est).

His verbis quid dicere voluerit poeta, brevi explicatione indiget. Postquam Amphiaraum Alcmaeonem praedicantem induxit, se quoque eundem praedicare velle addit, fictione quadam poetica adhibita, quasi verba Amphiarao tributa non ipsius Pindari sint. Alcmaeonem autem quod vicinum sibi

[1] Summam huius disputatiunculae die 23 Oct. 1890 cum sodalibus societatis historico-philologicae communicavi.

et pecuniae custodem dixit, hoc ex sollemni Graecorum usu pecunias in templis deponendi explicandum esse Boeckhius vidit. Itaque ex hoc loco efficitur, Alcmaeoni Thebis sacellum aedibus Pindari vicinum fuisse (neque enim illa *γείτων ὅτι μοι* aliter accipi possunt); quae res quamquam de Thebana Alcmaeonis religione aliunde non constat, nihil omnino miri habet. Hic igitur Alcmaeon, cuius aedem Thebis Pindarus frequentabat, poetae Delphos proficiscenti obvius factus vaticinium edidit. De somnio cogitare fere cogimur, quamquam et vigil Pindarus Alcmaeonem videre et audire videri poterat; sed illud simplicius et ad «patriam artem» aptius; nam Amphiaraus in somnis vaticinabatur. Quid sibi vaticinatus sit Alcmaeon, poeta dicere omisit, neque id nos, cum omni praeterea rei notitia destituti simus, coniectando eruere possumus. Recentis memoriae rem poetam significasse consentaneum est; itaque profectionem illam Delphicam Pythiorum causa in quibus vicerat Aristomenes institutam esse veri simile est.[1]

Pindarum provectiore saltem aetate tales in somnis visus habuisse traditum est (cfr. vita Vrat., vita Eustath. p. XVI Christ.), neque hoc fide indignum; hoc autem carmen, si Bergkii rationes sequimur, anno aetatis fere septuagesimo composuit. Illud unum nonnihil admirationis habet, cur poeta huius rei in carmine epinicio mentionem fecerit; quod ne factum esse statuerent interpretes, aut vaticinium ad victoriam Aristomenis pertinuisse crediderunt aut in alia omnia abierunt. Haec ut refutatione parum digna omittemus; illud quoniam veri quadam specie commendatur, breviter persequemur. Primum igitur eius inter poetam et puerum victorem necessitudinis, ex qua sola eiusmodi vaticinium proficisci posset, in reliquo carmine nullum vestigium est; at cum haec omnino solita poetae condicio esset, ut victorem ante victoriam ne nomine quidem nosset, ubi aliter res habebat, hoc signi-

[1] Prorsus eodem modo locum breviter interpretatus est E. Rohde (Psych. p. 177, not. 1). v. Wilamowitz (ind. lect. Gott. sem. aest. 1893, p. 17) ex hoc loco efficere videtur, Alcmaeonem non semper vaticinandi laude caruisse; mihi quidem videtur poeta contrarium significare. Cfr. etiam Rohde l. l.

ficari saltem consentaneum erat; quod in quibusdam epiniciis factum videmus (N. IV 76. VII 61 sqq.). Deinde vaticinium ad victorem pertinens non ut hic fit in transitu obscure significari, sed aperte praedicari et ad laudes et victoris et poetae referri debuerat; nam utrique ea res eximio honori fuisset.

Hac igitur coniectura abiecta illud ipsum explicandum est, cur poeta vaticinium ab argumento carminis alienum commemorare voluerit. Ex ipsius verbis tantum effici videtur, idcirco eum hoc fecisse, ut gratum animum testaretur; nam hoc sibi vult illud *χαίρων* vs. 56. Vaticinium ergo illud ad res poetae pertinuit, atque is primam quamque grati animi profitendi occasionem arripuit, qua nulla epinicio statim post ludos composito prior oblata est. Sed hoc in carmine epinicio sine offensione fieri potuisse mirum sane est et primo aspectu vix credibile, nec ita factum esse ex hoc solo loco probabile fieri potest. Transeamus igitur ad alterum huius simillimum, qui ut ex hoc aliquam lucem accipiet, ita vicissim hunc clariorem reddet nostramque enarrationem confirmabit.

P. IX Pindarus absoluta fabulosa narratione et Telesicratis victoria iterum nominata sic pergit (vs. 76):

ἀρεταὶ δ' αἰεὶ μεγάλαι πολύμυθοι· στρ.
βαιὰ δ' ἐν μακροῖσι ποικίλλειν
ἀκοὰ σοφοῖς· ὁ δὲ καιρὸς ὁμοίως
παντὸς ἔχει κορυφάν. ἔγνον ποτὲ καὶ Ἰόλαον
οὐκ ἀτιμάσαντά νιν ἑπτάπυλοι Θῆβαι· τὸν, Εὐρυσθῆος ἐπεὶ κεφαλὰν
ἔπραθε φασγάνου ἀκμᾷ, κρύψαν ἔνερθ' ὑπὸ γᾶν διφρηλάτα Ἀμφιτρύωνος
σάματι, πατροπάτωρ ἔνθα οἱ Σπαρτῶν ξένος
κεῖτο, λευκίπποισι Θηβᾶν μετοικήσαις ἀγυιαῖς.

τέκε οἱ καὶ Ζηνὶ μιγεῖσα δαΐφρων ἀντ.
ἐν μόναις ὠδῖσιν Ἀλκμήνα
διδύμων κρατησίμαχον σθένος υἱῶν.
κωφὸς ἀνήρ τις, ὃς Ἡρακλεῖ στόμα μὴ περιβάλλει
μηδὲ Διρκαίων ὑδάτων ἀὲ μέμναται, τά νιν θρέψαντο καὶ Ἰφικλέα·
τοῖσι τέλειον ἐπ' εὐχᾷ κωμάσομαί τι παθὼν ἐσλόν. Χαρίτων κελαδεννᾶν

μή με λίποι καθαρὸν φέγγος. Αἰγίνᾳ τε γὰρ
φαμὶ Νίσου τ' ἐν λόφῳ τρὶς δὴ πόλιν τάνδ' εὐκλεΐξαι

σιγαλὸν ἀμαχανίαν ἔργῳ φυγών· ἐπ.
οὕνεκεν, εἰ φίλος ἀστῶν, εἴ τις ἀντάεις, τό γ' ἐν ξυνῷ πεπονᾱμένον εὖ
μὴ λόγον βλάπτων ἁλίοιο γέροντος κρυπτέτω·
κεῖνος αἰνεῖν καὶ τὸν ἐχθρὸν
παντὶ θυμῷ σύν γε δίκᾳ καλὰ ῥέζοντ' ἔννεπεν.
πλεῖστα νικάσαντά σε καὶ τελεταῖς
ὡρίαις ἐν Παλλάδος εἶδον ἄφωνοί θ' ὡς ἕκασται φίλτατον
παρθενικαὶ πόσιν ἤ
υἱὸν εὔχοντ', ὦ Τελεσίκρατες, ἔμμεν.

Totum systema cur exscripserim, statim apparebit. Textus enim corruptela laborat iam pridem sanata illa quidem, sed vera lectio Hermanni coniectura reperta nondum vulgo admissa est. Vs. 90 sq. ut in codicibus leguntur, intellegi non possunt nisi de victoriis ipsius Pindari Aeginae et Megaris reportatis; sed hoc ut per se omni veri specie caret, ita a poetae mente alienum fuisse facile demonstrari potest. Asyndeton a quo vs. 97 incipit explicativum est; explicat autem illud *καλὰ ῥέζοντα* vs. 96. Itaque cum inde a vs. 97 Telesicratis victoriae celebrentur, etiam vs. 93—96 huc referri necesse est; tum vero propter illud *οὕνεκεν* initio vs. 93 positum etiam in iis quae proxime praecedunt de Telesicratis victoriis mentionem factam esse sequitur. Accedit quod *πόλις ἥδε* ubi sic nude ponitur victoris patriam significat (P. VIII 99. O. V 20); Pindarus autem se victoriis Cyrenen honestavisse iisque simul ipsum praeclaro facinore silentium vitasse dicere non potuit; neque omnino illa *σιγαλὸν ἀμαχανίαν ἔργῳ φυγών* Pindari personae apta sunt; immo athleta *ἔργῳ*, h. e. victoria gymnica, silentium vitat, cum a poeta praedicatur. Rem expedivit Hermann *εὐκλεΐξας* scribendo, adhibito loco simillimo P. III 75 sq., ubi eodem modo *φημὶ* rectae orationi interponitur. Ab vs. igitur 90 omnia ad Telesicratem pertinent; in cuius victoriis commemorandis eam divisionem instituit poeta, ut primum peregre reportatas, deinde loco communi interposito domesticas afferret. Similiter

N. X 33 sqq. victoriae Athenis reportatae ab ceteris vs. 22—28 enumeratis separantur.

Totum de victoriis Telesicratis locum orditur Pindarus ab sententia haud infrequenti, ut se in victore laudando multa breviter complexurum iustumque modum servaturum profiteatur. Sed mentione iusti modi vel potius ipso vocabulo *καιροῦ* abusus[1] ad Iolai fabulam transgreditur, deinde Herculem quoque et Iphiclem commemorat; quorum mentionem ab h. l. plane alienam quodam modo excusat, cum illa addit: «ignavum illum qui Herculem non praedicet neque Dircaeae aquae semper meminerit, quae illum et Iphiclem nutrivit»; addit denique illud propter quod in haec omnia abierat: «quibus ego, quod me ex voto summo beneficio affecerunt, gratiam carmine profitebor» *(κωμάσομαι)*; hic autem *κῶμος*, qui idem est atque *ὕμνος* (nam *κωμάσομαι αὐτοῖς* nihil aliud est quam *ὑμνήσω αὐτούς)* ipse hic locus est, quo Pindarus Herculi et Iphicli debitas laudes reddit. Usus futuri temporis in eiusmodi locutionibus Pindari proprius est; cfr. O. IV 17. VI 21. IX 25. X 79. XI 14 (ubique futurum tempus non ad ea refertur quae sequuntur, sed quae praecedunt vel cum maxime dicuntur). Restant illa: *Χαρίτων κελαδεννᾶν μή με λίποι καθαρὸν φέγγος*; quibus poeta ad propositum ita revertitur, ut ne Gratiae se relinquant, h. e. ne iustae et propriae carminis componendi rationis obliviscatur, precetur (sic iam Rauchenstein [Einl. not. 136] haec verba enarravit; cfr. vs. 2: *σὺν βαθυζώνοισιν ἀγγέλλων Τελεσικράτη Χαρίτεσσι γεγωνεῖν)*.

Habemus igitur locum alteri quem tractavimus eatenus similem, quod hic quoque poeta fabulosa quadam narratiuncula inducta occasionem arripit de deorum in se benevolentia nonnulla inserendi; est autem hic locus illo etiam clarior, quod hic se Pindarus a proposito aberravisse aperte fatetur; itaque hic cur in beneficio quod sibi ab heroibus tributum dicit, quicquam quod ad victorem sive victoriam pertineat quaeramus, non modo nulla causa est, sed ne licet quidem id facere. Ceteroquin locus P. IX multo impeditior est, primum ob duritiem transitus qui in duplici *καιροῦ* notione

[1] Cfr. quae de hoc loco disputavi De rec. interpr. Pind. p. 284 sqq.

vertitur, tum quod tota fabula eo demum consilio inserta est ut Hercules et Iphicles nominarentur; neque aliter illud explicandum, quod poeta hic praeter usum brevitatis commendationem ante enumerationem victoriarum, non post eam intulit. Sed neque si res ab carmine alienas tangere voluit poeta, hoc semper facile et concinne fieri potuisse apparet, et similis artificii exemplum exstat N. VIII 18 sqq., ubi nullo alio consilio Cinyrae mentio fit nisi ut ad invidiam nominandam via muniatur.

Relatis quae de Hercule et Iphicle dicuntur ad ipsius Pindari rem privatam, eum quo tempore hoc carmen scriptum sit rem nescio quam felicissime gessisse sequitur; quod cum universo carminis colore et praecipue cum fabulae tractatione gaudio et lepore paene redundanti optime convenit. Uterque porro locus singularem poetae religionem (ne dicam superstitionem) illustrat, qui siquando insigne divini favoris documentum accepisse sibi visus erat, quamvis grati animi publice profitendi occasionem aptam atque etiam necessariam duxerit.

Quod his duobis locis religione aliqua commotus fecit Pindarus, ut omisso carminis argumento de se subito loqueretur, idem eum, sed aliis de causis, aliis quoque locis fecisse satis constat. Nam praeter nobilissimum locum O. II 83, ubi duo poetae adversarii tanguntur, etiam N. IV 36 sqq. (quamquam ii versus obscurissimi sunt) aemulatione quadam poetica adductum eum inseruisse veri simile est; denique carmen N. VII ita compositum est, ut identidem poeta modo tectius modo apertius ad crimen laesae Neoptolemi memoriae revertatur. Alia exempla prudens omitto; nam P. II. III alia num epinicia sint parum constat. Omnium autem horum locorum ea ratio est, ut per brevem digressionem poeta ad suas res transeat, repetiturus mox proprium carminis argumentum.

Talia in nostrae aetatis carmine simili usui destinato reperiri non posse apparet. Sed enim epinicia Pindari in hoc toto genere, quod in poetae persona adhibenda versatur, ab nostris cantatis quae vocantur aliisque eiusdem generis carminibus magnopere differunt. Nostrorum carminum ea lex est, ut poetae persona omnino non appareat omniaque, ut barbare loquar, obiective proferantur; prima quam vocant grammatici persona ab hoc genere fere abest. Antiquitatis

et maxime Pindari in ea re diversam fuisse rationem nemo ignorat; sed tamen quam sit interdum mira ea ratio, adhuc ut opinor animadversum non est. Est enim ubi quae prima persona dicuntur, quamquam ipsius poetae verba sine dubio sunt nec quisquam nostri aevi poeta ita locuturus erat, tamen etiam ad chorum apte referri possint; ut O. I 17 *οἷα παίζομεν φίλαν ἄνδρες ἀμφὶ θαμὰ τράπεζαν* vel 37 *υἱὲ Ταντάλου, σὲ δ' ἀντία προτέρων φθέγξομαι* poeta de se solo dixit, sed tamen choro non inconcinne tribuit. At iam futuri temporis usus quam supra demonstravimus ab hac ratione abhorret; nam is inde pendet quod tempus scribendi carminis a tempore canendi distinxit poeta; quod ubicumque fit, a propria choricae poesis ratione alienum est. Fit autem saepissime et variis modis; ut O. III 6: *ἐπεὶ . . . στέφανοι πράσσοντί με . . . χρέος φόρμιγγά τε . . . ἐπέων τε θέσιν . . . συμμῖξαι*; O. IV, 1: *τεαὶ γὰρ ὧραι . . . μ' ἔπεμψαν*; VIII 54: *εἰ δ' ἐγὼ Μελησίᾳ . . . κῦδος ἀνέδραμον ὕμνῳ* (ubi aoristus ex tempore canendi positus est, ex quo scribendi tempus respicitur); O. XIII 3: *γνώσομαι τὰν ὀλβίαν Κόρινθον* (Corinthum primum adibo et cognoscam, antehac carminibus meis non celebratam). Similia etiam in fragmentis deprehenduntur, ut dith. fr. 53 Bgk. vs. 7 sqq. Possum multo plura afferre; sed ex hoc uno loquendi genere, quod ad omnia fere Pindari carmina pertinet, exemplum petitum sufficiet ut ostendatur, poesim Pindaricam quamvis re vera choricam tamen tota specie et forma monodicam fuisse. Neque eam legem ab antiquiore poesi chorica alienam fuisse docent Alcmanis saltem fragmenta (quamquam is quidem, id quod nusquam fecit Pindarus, etiam chorum loquentem induxit [fr. 2. 16. 66 Bgk.]); item Simonidis fr. 46 (*μή μοι καταπαύετε*) poetam chorum allocutum esse ostenditur. Ad hanc igitur formam monodicam etiam illae quas supra demonstravi in rebus positae digressiones revocandae sunt: poetae qui semper ex sua persona loqueretur, ut etiam de se quaedam inferret concedebatur.

Universa autem haec ratio quam h. l. adumbrare magis quam illustrare licuit, ex ipsa generis origine repetenda est. Fuerunt etiam nuper qui epinicia Pindarica ad schema illud nomi Terpandrei revocare studerent,[1] ut mihi quidem videntur,

---

[1] Crusius in actis coetus philol. XXXIX p. 258 sqq.

sine ulla causa idonea. Sed tamen hac quoque disputatiuncula quasi necessitate quadam adacti ad Terpandri poesim revocamur; neque enim si lyricae monodicae et choricae initia quo modo inter se coniuncta fuerint investigandum est, huic nomini non occurrere possumus. Terpandri nomi, quantum quidem coniectura assequi licet, carminum choricorum quae nobis nota sunt simillimi fuisse videntur: utriusque certe generis epica narratio lyricis partibus circumdata propria fuit; quas in Terpandri poesi monodica non minus quam in chorica Pindari ex ipsius poetae persona prolatas fuisse per se intellegitur. Spartae igitur, unde originem ducit poesis chorica, quisquis hanc primus excoluit artifex (nam de ea re parum constat), eiusdem generis carmina ad usum choricum ita transtulisse videtur, ut omnis mutatio in modorum ratione novanda contineretur, carminum natura et forma eadem maneret. Tum haec ratio etiam apud eos qui postea in hoc poesis genere elaboraverunt, ita obtinuit, ut, si verum quaerimus, ad poesim proprie choricam numquam perventum sit, sed intra carmina monodica peculiari quadam et usu stabilita forma, qua ab lyrica Aeolica separabantur, insignia et modis choro aptis praedita subsisteretur.[1]

[1] In summa rei obscuritate et testimoniorum paucitate haec fere sunt, quae erui posse visa sunt. Triplicem omnino poesis choricae originem fuisse video; nam argumentum, quod nihil aliud est quam fabula, ab epica poesi pendet; tractatio ex monodica Lesbiorum ratione fluxit; chorum denique ipsum populare et antiquum institutum Spartanum suppeditavit. Hanc tripartitionem si non aliunde invenire possemus, universa dialecti ratio quamuis in singulis rebus incerta perspicue ostendit.

Skulpturer fra Parthenon i Kjøbenhavn.

Studie i den græske Overgangsstil.

Da Venetianerne i September Maaned 1687 under Morosini og Svenskeren Grev Königsmark havde indtaget Athen, og Parthenon for en Del var bleven ødelagt, har Krigere af de forskellige Nationer, der tjente i den venetianske Armé, ligesom Chefen, Morosini, søgt at komme i Besiddelse af en plastisk Erindring fra det allerede dengang i Evropa berømte Tempel, og saaledes har ogsaa en dansk Officer, en Kaptajn Hartmand, erhværvet to Hoveder fra en af Parthenons Metoper, hvilke han har sendt her hjem til Danmark. Man ved forøvrigt ellers ikke det mindste om Hartmand, men Arkæologen Brøndsted, der saa, at Hovederne i Kunstkammeret efter deres Stil maatte høre til Parthenons Skulpturer, fik opsøgt en Notits i det gamle Kunstkammerinventar, der tillod ham at slutte, at Hovederne vare komne i Hartmands Eje ved denne Lejlighed[1]. Forresten havde allerede tidligere den fine Kunstkender F. v. Rumohr set, at det ene af Hovederne, Kentaurens, hørte til en af Parthenons Metoper; Lapithhovedet ansaa han derimod for et kvindeligt Hoved — et Vidnesbyrd om, at denne tidlige græske Plastik i Form og Karakter ikke gør Forskel paa ungdommelige Mands- og Kvinde-Hoveder, — men iøvrigt bestemte han det rigtig som græsk Kunst fra Athen[2]. Brøndsted troede, at de to Hoveder hørte til den ottende Metope paa Templets Sydside, regnet vestfra; det gør de imidlertid ikke; da der kom Gibsafstøbninger af dem over til Britisk Museum, viste det

---

[1] Notitsen lyder: Toe Hofveder af Marmor, som hafver staaet i Dianæ Tempel til Epheso, fremsskichet af Capitain Hartmand fra Athenen Anno 1688. Se iøvrigt den skarpsindige Udvikling hos *Brøndsted,* Reisen und Untersuchungen in Griechenland. Paris 1830. II S. 171—189.

[2] Smlgn. Kunstblatt 1825. Nr. 88, S. 349.

sig, at det var Kentaurens og Lapithens Hoved fra den fjerde Metope paa Sydsiden[1]. Metoperelieffet er meget vel bevaret, og ved Hjælp af Franskmanden Carreys Tegning deraf, udført forinden Venetianernes Ødelæggelse af Templet, bliver Kompositionen ganske klar[2].

Der er fremstillet en Kamp mellem en Kentaur og en Lapith, paa det sidste Stadium før Afgørelsen; Kentauren har redet den ungdommelige, nøgne Lapith omkuld, denne er styrtet voldsomt til Jorden, søgende Støtte med højre Haand og holdende Skjoldet op til Dækning for sig; men Kentauren har med sit højre Forben sparket hans venstre Arm tilside, saa han nu er helt værgeløs. Hestemennesket er rasende opirret, den lille, korte Hestehale pisker Krydset, og Kroppen er i den fyrigste Bevægelse, det venstre Forben har traadt paa Lapithens Underliv eller Laar, hvorved dennes Stilling foruden farlig er yderst smertelig, og nu har Kentauren med begge Hænder svunget et Vinfad op over Skuldrene for i næste Øjeblik at lade det falde knusende mod Lapithens Hoved.

Kentaurens og Lapithens Hoveder ere dog ikke de eneste Brudstykker af Parthenons Skulpturer, som Antiksamlingen ejer, der findes ogsaa i Samlingen et Stykke af et Hestebagben med Hoven, som ligeledes har hørt til en eller anden Metope, og som er erhværvet af Falbe «i Athen; det er fundet paa dette Steds Akropolis, ved Parthenons Tempel og antages at have hørt til en af Kentaur-Figurerne, som ere anbragte paa Metoperne»[3], og det er kommet til Samlingen 1844, altsaa mer end halvandet hundrede Aar senere, end de to Hoveder ere fundne. Denne Benstump med den stærkt bøjede Hov er et fortrinligt Stykke Skulptur, levende, ligesom i en ejendommelig skælvende Bevægelse, og det skønt Kunstneren ingenlunde har tilstræbt nogen realistisk Gengivelse af Overfladen, thi den er ganske glat, uden Angivelse af Haarlaget.

---

[1] Ancient marbles in the British Museum. Vol. VII Pl. VII & XVII, S. 43—46.

[2] *Michaelis*, Der Parthenon. Taf. 3. Tekst S. 131—32.

[3] Denne Udskrift af det gamle Inventar (ABb. 130) viser, at Michaelis ikke har Ret, naar han skriver, at han har «opdaget» Benstykket i Antiksamlingen.

Først i senere — hellenistisk — Skulptur antydes ved Hestene gærne Haarlaget. Desuden vidner Stykket om en mærkelig Dristighed i Tekniken, idet man har forsøgt at hugge Benet fuldstændig frit ud. Ved tidligere arkaiske Skulpturer, saaledes flere af de paa Athens Akropolis fundne Kvindestatuer, er enkelte Lokker udhugne ganske frit, hvad der viser, at den tekniske Færdighed er gaaet forud for den egentlig store Skulpturs Udfoldelse, men at Billedhuggerne fra Fidias' Tid ikke har forsømt den tekniske Side, viser et Eksempel som Benet i Antiksamlingen. Benet synes iøvrigt ogsaa at vise, at det er gaaet Billedhuggeren uheldigt, thi under Arbejdet er det — som det synes — brudt over, og man har da i Oldtiden forbundet vort Stykke med den øvre Del af Benet ved Hjælp af en Broncenagle[1].

Michaelis mente, at dette Hesteben hørte til den samme Metope som de to Hoveder i Antiksamlingen, men han oversaa, at der er halvandet hundrede Aar mellem Stykkernes Erhværvelse for Danmark, og det vilde jo være et næsten utroligt Træf, om to danske Mænd i saa langt et Tids-Mellemrum just tilfældig paa Athens Akropolis skulde finde Dele af en og samme Metope, tilmed da Kentauren paa den fjerde Metope allerede 1674, da Carrey gjorde sin Tegning deraf, havde sat venstre Bagben til. Om højre Bagben, som Michaelis ogsaa foreslaar, kan der slet ikke være Tale, da dette, som Relieffet viser, har været arbejdet sammen med Metopens Grundflade. Rent erfaringsmæssigt, ved Betragtning af Benet i Antiksamlingen, kan man imidlertid slutte, at det slet ikke har hørt til den fjerde Metope, thi tæt over Hoven, paa den indadvendte — noget skødesløsere udførte — Side, viser det et indboret Hul, der har svaret til en Fordybning i Grundfladen, og hvorved det med en Klamme har været fæstnet dertil. Men Baggrundsfladen paa den fjerde Metope har intet Hul, medens flere af de andre Metopeplader i Britisk Museum viser et saadant[2].

---

[1] I Nutiden er det knækket og atter sat sammen.

[2] Særlig Opmærksomhed fortjener Metopen Ancient marbles Vol. VII Pl. VIII, der viser, at den underste Del af det venstre Bagben ved en Nagle har været fastgjort til den øverste Del.

De mærkeligste Skulpturrester fra Parthenon er imidlertid de to Hoveder, Kentaurens og Lapithens, i Antiksamlingen. Ikke alene i formel Henseende er disse to Stykker de fineste og bedste Skulpturer, der findes her i Danmark, en Glæde for Øjet, men ogsaa Hovedernes Karakter er betydelig og mærkelig. Dette gælder særlig om Kentaurens, med Armen løftet op over Hovedet, dette bøjet lidt tilhøjre og seende nedad med et meget ejendommeligt Udtryk, som i en Rusens Ekstase, med vidt opspilede Øjne og hedt aandende Mund; der er tillige givet noget opirret og stædigt i Ansigtets Karakter, og antydet noget, man kan have ondt af: som en Slags Dyremenneskets Tragik. Andre Kentaurhoveder fra Metoperne viser en bestemt barbarisk, ugræsk, det vil nærmest sige skythisk Type[1], med stridt Haar, flade, rynkede Fjæs, men dette Hoved er snarere idealt, et skægget, magert Hoved med lige Pande, en temmelig kort Næse og magre Kinder. Øjnene er udadhvælvede mellem Øjenlaagene — en Arv efter Arkaismen —, og disse ere mærkelig nok ganske papirstyndt udarbejdede. Til Hovedets Karakteristik er Enkelthederne meget fint givne, saaledes ses Hudrynker paa Halsen, og Haaret baade paa Issen og i Skægget er tydelig karakteriseret som hængende og tjavset. Den hævede Arm er mager i Formen, ikke stram som i den arkaiske Kunst, spædere og spinklere, ikke saa mægtig udarbejdet som i den senere Kunst fra det femte Aarhundrede, Gavlgrupperne f. Eks. Paa det Sted over Peristyl og Arkitrav, mellem Templets Triglyfer, hvor Metoperelieffet oprindelig var anbragt, har Beskueren kun kunnet iagttage den virkningsfulde og klare Komposition, derimod ikke de Finheder i Detailen som vi, der har Hovedet i Nærheden, kan se. Det maa fylde En med Respekt for den ubekendte Billedhugger, naar man betænker, at han har fordybet sig saaledes i sit Arbejde alene for Arbejdets egen Skyld.

Lapithens Hoved er næppe i Enkelthederne saa fint

---

[1] Smlgn. Guldmønter fra Panticapæum med det skythiske Hoved hos *Barclay V. Head,* A Guide to the principal gold and silver coins of the ancients (Synopsis of the contents of the British Museum). Second edition. London 1881. Plate 21, 1—2.

gennemført som Kentaurens, men ogsaa det er gribende i Udtrykket for den dybe, bitre og haabløse Smerte, bojet, som det er, noget tilvenstre og seende opad med en svag Bon. Pandens Form, særlig henne ved Tindingen, er fin, derimod er Kindens Flade i formel Henseende temmelig uopdyrket — atter en Arv fra Arkaismen —, og i Hovedets Anlæg bemærkes en ret betydelig Skævhed; den venstre Kind har været sammenarbejdet med Kentaurens hojre Forben, som vel altsaa har tilføjet Lapithen et Slag. Ogsaa her er Øjnene ret store, Øjenlaagene ganske tyndt udarbejdede; Munden er halv aaben. Det smertelig bevægede Udtryk i Aasynet fremkommer særlig derved, at de nedre Øjenlaag ere opadtrukne, og at der er loftet ganske lidt ved Øjenbrynenes Linier og Linierne omkring Mundvigene, men dette er gjort ængsteligt, næsten prøvende; man tager næppe fejl, naar man slutter, at disse to Hoveder høre til de første plastiske Værker i Verden, hvori Kunstneren har søgt at gengive Udtrykket for den sjælelige Affekt. Næseborene, der ellers ved langt mindre Sindsbevægelse udvides, er her endnu ganske rolige. Det er først langt senere, i det fjerde Aarhundrede, at det lykkedes de græske Billedhuggere ved Aasynets Linier at give som i et Slags Skema Udtrykket for Smerten; man ser det i Niobes Hoved, hvor Øjenbrynene ere trukne opad mod Næseroden og Mundvigene nedad. Her er Udtrykket givet i et for alle let læseligt Sprog, i Antiksamlingens Hoveder synes det mere at arbejde sig frem indvendig fra, og det staar skrevet med fin og prøvende Skrift.

Antiksamlingens Hoveder viser imidlertid to ganske forskellige Sindsbevægelser, Sejrherrens stærke og modige Ekstase og den Overvundnes haabløse Smerte. Særlig Kentauren spiler Øjnene op, saa de bliver store. Kunstneren kan have modtaget Indtryk af den arkaiske Kunsts Skræmmebilleder, Medusahovederne, der stirrer ud paa Beskueren med vidtaabne, store Øjne; ogsaa Kentauren er som en Art Gorgon for den ved dens Fødder liggende Lapith. Men begge Hoveder har Munden halv aaben, der er gjort den Iagttagelse, at i et saadant dybt bevæget Moment, enten det nu er ekstatisk eller pathetisk, bliver Aandedrættet kort og Munden aabnes lidt.

De Vasemalere, der har malet de ældste attiske Vaser med sorte Figurer, have ikke skyet at lade Figurerne bevæge sig hen langs Vasernes Sider i den stærkeste og hidsigste Fart; tydelig er i Reglen Kunstnernes Mening, om end Figurernes overdrevne Bevægelser faar noget snurrigt ved sig, som Figurerne paa en stor Amfora i Antiksamlingen[1]. Det er et Kaplob, som er fremstillet, og Lobets flyvende Fart er anskueliggjort ved Bevægelsernes stærke Udspiling, idet de nogne, skæggede Mænd kun hviler paa Taaspidserne — og endda næppe engang det! — af det hojre, bojede, bagud strakte Ben, medens det venstre, bojet i Knæleddet, er strakt frem i Luften. Den ene Arm er hævet, den anden sænket i en for Arkaismen konstant og typisk Stilling, der minder om de to diametralt modsatte Grene af Hagekorset [卐]. Men uagtet Legemerne ere i den stærkeste Bevægelse, ere Aasynene dog uforanderlig rolige, og Munden er fast tillukket.

Paa en anden sortfiguret Vase i Antiksamlingen, en smuk og omhyggelig udfort Skænkekande, ser man paa Forsiden Athene, der i Lob folger ved Siden af en Kvadriga. Vognstyreren er maaske Erichthonios[2]. Her er Gudindens hurtige Lob saa fyndigt anskueliggjort, at uagtet Hestene strækker svært ud, indtager hendes Skridt med de lange, hvide Fodder omtrent to Trediedele af de udstrakte Hestes Længde. Men baade hendes og Vognstyrerens Aasyn ere ubevægede med lukkede Munde.

Ogsaa lidenskabelig bevægede Scener ses fremstillede paa de sortfigurede Vaser, saaledes paa Skulderen af en Hydria i Antiksamlingen, hvor Akilleus i hidsigt Lob forfolger den unge, ridende Troïlos, medens Polyxena forfærdet iler foran[3]. Scenens tumultuariske Karakter er yderligere antydet ved Polyxenas væltede Hydria, som Hestene rask sætter hen over, og Figurernes Skræk, Iver og Medfolelse er godt givet ved deres Legemers Bevægelse, men Aasynene ere ogsaa her ubevægede med lukkede Munde.

[1] *S. Birket Smith*, De malede Vaser i Antikkabinettet. Nr. 99.

[2] *Birket Smith*, De malede Vaser. Nr. 108. Der kan vist ikke indvendes noget positivt imod Birket Smiths Tydning.

[3] *Birket Smith*, Nr. 111. For Hovedfigurernes Vedkommende smlgn. *Gerhard*, Etrurische und campanische Vasenbilder. Taf. XX.

Disse sortfigurede Vaser ere vel nok udførte i det sjette Aarhundrede f. Kr., eller i hvert Fald omkring Hundredaarstallet, men allerede før Persernes Invasion i Athen anvendte Vasemalerne et nyt Princip i Dekorationen af Vaserne, idet Figurerne kom til at staa med Lerets egen rødgule Farve mod en sortmalet Grund. Man inddeler Vaserne med røde Figurer paa sort Grund i flere Grupper; den ældste Gruppe kalder man Vaser af streng Stil. Man kunde ogsaa kalde dem Vaser med Figurer i Overgangsstil, idet Gruppens Figurstil ligesom de samtidige Skulpturer skiller sig meget bestemt ud fra den foregaaende arkaiske og den følgende helt udviklede Kunst.

Et Blandingskar i Antiksamlingen er en saadan Vase i Overgangsstil[1]. Den er ikke særlig omhyggelig gjort, noget plump af Form, men Figurerne ere meget smukt tegnede. Man ser paa den ene Side af Blandingskarret en Scene, som de græske Vasemalere, særlig paa denne Tid, meget yndede at fremstille, nemlig unge Menneskers Øvelser paa Palæstra[2]. Med hvilken Lyst og Iver disse Øvelser drives, vidner den unge Fløjtespiller om, der helt betaget af sit Spil, med Hovedet bøjet tilbage, skrider festlig fremad. Men ogsaa de andre unge Mænd, der nogne over sig med Springvægte og Diskos, gaar helt op i deres Idræt; dette kan man iagttage baade af deres kraftige Legemers Stillinger og i deres Aasyn, idet de fulde af glad Iver alle skiller Læberne fra hinanden, saa at Munden bliver halvaaben.

Dette er saa meget mere iøjnefaldende, naar man husker paa de arkaiske, sortmalede Vaser, hvor Figurernes Aasyn var ganske ens under de vekslende Sjæls- og Legemsbevægelser, og stedse havde Mundene lukkede i.

Paa den anden Side af Blandingskarret er der malet en Scene, der ligesom løfter Beskuerens Tanke fra de smukke og glade Ynglingers festlige Øvelser til selve Gudernes Kreds. Man ser nemlig et Optog af Guder: Athene paa sin Vogn, hendes Yndling Herakles, Søskendeparret Apollon og Artemis

---

[1] *Birket Smith.* Nr. 126.

[2] Afbildet *Julius Lange:* Billedkunstens Fremstilling af Menneskeskikkelsen i dens ældste Periode. S. 252.

og endelig Hermes, alle i festlig Forening, saaledes som Vasemalerne ofte har fremstillet dem, uden Tanke paa nogen bestemt mythologisk Scene[1]. Her er ingen legemlige Anstrengelser, der kunde gore Aandedrættet kort, men der er antydet en løftet Stemning, Glæde ved en salig Tilværelse, og derfor er alle Figurerne fremstillede med halvaaben Mund.

Man har ogsaa paa Vaser af Overgangsstil meget hyppig fremstillet lidenskabelig bevægede Figurer, som f. Eks. Inderfladen af en af Vasemaleren Euphronios dekoreret Kylix, hvor man ser den grumme unge Helt Akilleus i Færd med at myrde den stakkels lille Troïlos[2]; begge Figurerne har her i dette lidenskabelig bevægede Moment halvaabne Munde.

Naar Figurerne paa de arkaiske Vaser stedse under Sjælsbevægelser fremstilles med lukket Mund, og naar Figurerne paa de Vaser, der i Tid folger efter, i lignende Tilfælde bestandig fremstilles med halvaaben Mund, maa man heri se en bestemt Udvikling. I denne Sammenhæng bor der mindes om, hvad Plinius beretter om Maleren Polygnot fra Thasos, der levede og virkede just paa denne Tid, i Begyndelsen af det femte Aarhundrede f. Kr. Plinius fortæller om, hvad nyt Polygnot har indført i Figurstilen; han siger (N. H. XXXV, 58): «siquidem instituit [Polygnotus Thasius] os adaperire, dentis ostendere, voltum ab antiquo rigore variare.»

Hvorledes man skal forstaa Udtrykket «dentis ostendere», kan ikke rigtig forklares ud fra overleveret Monumentstof, men ellers er Meningen tydelig nok, thi her siger Plinius jo med rene Ord, at Polygnot var den forste, der opdyrkede Aasynets Miner fra den golde arkaiske Udtryksloshed, idet han lod Figurernes Mund være halvaaben[3]. Saa rigoristisk, som Plinius udtaler Sætningen, maa den vel egentlig ikke forstaas, det er kun en Mærkelighed, der er iagttaget ved Polygnots malede Figurer i Modsætning til de tidligere arkaiske, men det er ikke sagt, at han strengt taget netop har været den forste.

Man skulde tro, at naar forskellige Stemninger i Aasynene

---

[1] Dette paaviser *Furtwängler* i Roschers Lexicon der griechischen und römischen Mythologie. Sp. 2219.

[2] *Gerhard*, Auserlesene Vasenbilder. III Tab. CCXXVI.

[3] Smlgn. *Brunn*, Geschichte der griechischen Künstler II, 29—30.

blev gengivne ved det ene Middel: halvaaben Mund, maatte det virke ensformigt, men et Blik paa Vasebillederne viser, at dette ikke er Tilfældet, thi Legemernes Bevægelser alene er helt karakteristiske og udtryksfulde. Se saaledes paa Blandingskarret i Antiksamlingen den unge, begejstrede Fløjtespiller eller den glade og ivrige Yngling tilvenstre.

* * *

«Paa Figurer af den ældste Stil plejer Læberne at være lukkede» iagttog Winckelmann fuldkommen korrekt[1]. I Skulpturen betegner Overgangsstilen i Modsætning til Arkaismen den forstærkede Stemning i Aasynet ved den halvaabne Mund. Men vi ejer intet saa tydeligt litterært Vidnesbyrd herom som for Malerkunstens Vedkommende.

Et meget gammelt arkaisk-græsk Billedhuggerarbejde er en Nikestatue af Marmor fra Delos, et mærkeligt Arbejde, særlig fortrinlig er Formen af det højre, nøgne Ben[2]. Gudinden tænkes at løbe hurtig gennem Luften, baaren oppe af sine Vinger, men hun har ganske tæt tillukket, for Vigene opadtrukken, smilende Mund.

I Overgangsstilen sænkes derimod Mundvigene[3]. Fra Perioden har man ikke faa Hoveder tilbage, hvis Miner viser, at de hører til Fremstillinger af Mennesker i sjælelig som i legemlig Ro; de har lukket Mund, som den prægtig bredskuldrede og højbrystede Yngling, der kaldes «Apollon» fra Dionysostheatret i Athen[4], et dejligt Kvinde- og et Ynglingehoved i Athen. Men andre Skulpturer fra Perioden viser Figurerne i stærk Bevægelse, saaledes særlig Gavlgrupperne fra Zeustemplet i Olympia, om hvilke man tør slutte, at de vare udførte før 457 f. Kr.

Den vestlige Gavl viser, ligesom en Del af Parthenons

---

[1] Geschichte der Kunst des Alterthums (Werke. Dresden 1811. IV, p. 206). Raabende eller skrigende Figurer, baade i Skulptur og Vasemaleri, fremstillede den arkaiske Kunst dog naturligvis med aaben Mund.

[2] *C. Jørgensen*, Kvindefigurer i den archaiske græske Kunst. S. 53—55.

[3] *Julius Lange*, Billedkunstens Fremstilling af Mennesket i dens ældste Periode. S. 232.

[4] Baade af den og af Nike fra Delos findes Afstøbninger i Kunstakademiets offentlige Samling.

Metoper, Slagsmaal mellem Kentaurer og Lapither ved Peirithoos' Bryllup, og Voldsscener mellem de lystne Hestemennesker og Kvinder. I Midten staar en nøgen Ynglingefigur — Apollon eller Theseus — roligt op og ned, blot med Hovedet vendt tilhøjre. Aasynets Miner er ganske ubevæget rolige, men den halvaabne Mund viser, at han dog tager spændt Del i Begivenhedernes Gang.

Det samme ses ved en ung Kvinde, der værger sig mod en Kentaur, idet hun støder sin Albu op i hans Fjæs og søger at vriste hans frække Haand bort fra sit Bryst. Det smukke, unge Hoved er ganske roligt i Linierne, kun den halvaabne Mund vidner om hendes Sindsbevægelse. I det hele taget ser man ved disse Grupper den halvaabne Mund næsten hos hver Figur, til Betegnelse af den sjælelige Spænding[1].

Myron fra Eleutherae, der levede og arbejdede i første Halvdel af det femte Aarhundrede, gjorde Epoke i den græske Kunsthistorie ved at være den første, der i Skulpturen helt og fuldt har gennemført den ungdommelige Mandsskikkelse i den stærkeste legemlige Bevægelse. Af hans berømte Diskoskaster findes endnu nogle antike Efterligninger; det er en nøgen Yngling, der krummer sig sammen for af al Magt at slynge sin Diskos hen ad Banen. Den mest stiltro Efterligning af Originalen er et Marmoreksemplar, som opbevares i Palazzo Lancelotti[2]. I dette i legemlig Henseende saa overmaade anspændte Øjeblik bemærker man, at Ynglingens Ansigtstræk ere fuldkommen rolige, ubevægede, kun er Læberne adskilte, Munden halvaaben.

Et andet berømt Værk af Myron var hans Broncestatue af den argiviske Løber Ladas, der i Olympia havde overanstrengt sig saaledes, at han døde deraf. Et græsk Epigram tiltaler Statuen som: livfulde *(ἔμπνοε)* Ladas, i et andet skrives der, at det saa ud, som om Statuen vilde fare hen for at gribe Sejrskransen, at Basis ikke kunde holde paa den, og at Aandedrættet fra Bughulen *(κοίλων . . . ἐκ λαγόνων)* ligesom

[1] Smlgn. Die Ausgrabungen zu Olympia. I Taf. X—XI; II Taf. XV, XIX, XXI—XXII; III Taf. XI; IV Taf. IX.

[2] Forf. kender kun Fotografier derefter; et saadant er fremhængt i Berlins Afstøbningssamling.

svævede om Læberne[1]. Efter hvad vi tidligere har iagttaget, maa vi i den sidste Udtalelse se en Antydning af, at Kunstneren havde gengivet den sjælelige og legemlige Spænding i Aasynet ved den halvaabne Mund.

Antiksamlingens to Hoveder betegner endnu et lille Skridt fremad i Udviklingen; i den stærke sjælelige Spænding aabnes Munden, men Billedhuggeren har forsigtigt, ængsteligt og prøvende søgt ogsaa at lade Udtrykket brede sig hen over det øvrige Aasyn.

Francis Beckett.

---

[1] *Πλήρης ἐλπίδος ἐστίν, ἄκροις δ' ἐπὶ χείλεσιν ἆσθμα ἐμφαίνει κοίλων ἔνδοθεν ἐκ λαγόνων. πηδήσει τάχα χαλκὸς ἐπὶ στέφος οὐδὲ καθέξει ἁ βάσις· ὢ τέχνη πνεύματος ὠκυτέρα.* (Anf. efter *Overbeck*, Die antiken Schriftquellen. Nr. 542 b.)

Anmeldelser.

Lateinische Schulgrammatik für die österreichischen Gymnasien, herausg. von Director, Dr. *August Scheindler*. 2. verbesserte Aufl. Wien u. Prag 1892, Tempsky. XII + 239 S.

Denne Bog er fremkommen for at tilfredsstille den Fordring i en Forordning af 1ste Juli 1887 fra det østrigske Kultusministerium, at det grammatiske Materiale kun skal hentes fra det Tidsrum, der er repræsenteret af de vigtigste Skoleclassikere. Der er herved fremkommet flere Forskjelligheder fra de almindelig brugte Grammatikers Ordning af Stoffet og dettes Omfang. Idet Forfatteren nemlig bliver fri for at tage Hensyn til fjærntliggende Phænomener, vinder han Plads til at fremstille sit Stof paa en overskuelig Maade, og denne Lejlighed har han paa mange Punkter benyttet og desuden ved ydre Midler, schematisk Opstilling og forskjellige Typer, gjort Tilegnelsen lettere; men paa andre Steder er Fremstillingen unødvendig vidtløftig og Exemplerne for mange og for lange, idet de udelukkende ere hentede fra Forfatterne, medens construerede Exempler ofte kunne stille Reglerne i et klarere Lys. Undertiden træffer man en mærkelig Vedhængen ved det Gamle. En Opregning af 9 Taledele med Substantiver, Adjectiver, Talord og Pronominer som sideordnede burde saaledes ikke længer findes i en Grammatik.

Lydlæren er indskrænket til det for Disciplene nødvendige og er derfor overskuelig. Vidtløftige Regler for Kvantiteten ere efter Forf.s Mening ikke nødvendige for Versoplæsningens Skyld, naar Disciplene fra første Færd vænnes til en rigtig Udtale. Derfor er der overalt i hele Bogen anbragt Tegn over lange Vocaler, et Exempel, der fortjener Efterligning i vore Skolebøger. Det Arbejde, det vilde koste Lærerne at gjennemføre en rigtig Udtale paa dette Punkt, vilde uden Tvivl lønne sig.

Som Exempel paa den lettere Form, Reglerne have faaet, kan anføres Kjønsreglen i 2den Declination, hvor der af Hunkjønsord paa *us* kun anføres *humus* og Navne paa Træer, Stæder, Øer og Lande. I 3die Declination ere ligesom hos Ellendt-Seyffert Ord med forskjelligt Antal Stavelser i Nom. og Gen. og Ord med samme Antal Stavelser tagne hver for sig, hvorved der opnaas en god Tilknytning for Reglen om Gen. Plur. paa *ium*. Kjønsreglerne, der ogsaa knyttes til denne Inddeling, have en for os aldeles ny-Form. Forfatteren har bl. a. (i Fortalen) opstillet den Beregning, at der af Ordene paa *o* efter 3die Declination i de i Skolerne læste Forfattere (her regnes dog kun Cæsar, Nepos og Sallust) findes 34 Ord (naar mandlige Personbenævnelser fra-

regnes), af hvilke kun 6 ere Masculiner, de 3 af disse *scorpio*, *septemtrio* og *temo* endogsaa sjældne; derfor opstiller han *o* som Femininumsendelse og anfører foruden de ovenomtalte Personbenævnelser kun *ordo* og *sermo*.

I Adjectivernes Bøjning er det heldigt, at Forfatteren er gaaet ud fra Endelserne: *i, ia, ium* som de regelmæssige; af Adjectiver, der mangle Neutr. Plur., nævnes kun *pauper* og *dives*! Her kunde der dog være Anledning til at advare mod at danne andre; men i det hele er Adjectivernes Bøjning fremstillet lettere og klarere end i den i Danmark brugte forkortede Udgave af Madvigs Sproglære, der jo endog ved Henvisning fra § 38 Anm. 2 til § 54 c leder til at danne en urigtig Gen. Plur. af Ordene *anceps* og *præceps*.

I Verberne har Forf. fjærnet Fut. Imp. Act. 3 Pers. Sing. og Plur. og hele Imper. Pass. fra den schematiske Opstilling paa Grund af deres Sjældenhed, en Sparsomhed, der forekommer at være lidt mærkelig, naar man i *conjugatio periphrastica* finder Formerne *laudaturus fuero* og *laudandus fuero*. Supinum og Futurum Infinitiv Passiv nævnes slet ikke som Verbalformer. Det ses forøvrigt ikke, hvorfor Forfatteren anfører Supinums Sjældenhed hos Skoleforfatterne (1ste Sup. findes efter Fortalen af 70 Verber, 2det af 27) som Grund til deres Fjærnelse fra Verbalformerne, da han dog i Syntaxen behandler dem som Substantiver i Acc. og Abl. En Construction som «*auxilium rogatum*» gjør dog vist Berettigelsen af denne Opfattelse tvivlsom. — I Fortegnelsen over Verberne ere disse i de 4 Conjugationer inddelte efter Perfecternes forskjellige Dannelse med Reduplication, med lang eller kort Stammestavelse og med Suffixerne *vi, ui* og *si*.

Syntaxen er i det hele omhyggelig og tilstrækkelig omfattende, men lider paa mange Steder af Vidtløftighed. En af Vanskelighederne ved Benyttelsen af Madvigs Syntax ligger i dens consequent gjennemførte Ordning efter Ordklasser, Casus, Tider og Maader. Det ses af den foreliggende Bog, hvilken Fordel det medfører at bryde denne Ordning for visse Hovedreglers Vedkommende. Reglen om *consecutio temporum* er saaledes fremstillet paa en let fattelig Maade, idet de vigtigste Phænomener ere samlede under ét. Dog burde eftertidige afhængige Sætninger have været tagne sammen med før- og samtidige i en schematisk Fremstilling, som Stoffet særligt her naturligt forlanger. Ogsaa Betingelsessætninger ere tagne under ét, men her er det uheldigt, at Forfatteren ved Siden af den *irreale* og den *potentiale* Form opstiller de indicativiske Sætninger under Navnet «Form der Wirklichkeit (*realer* Fall)», da det reale sat i denne Modsætning let opfattes som det sikre, en Opfattelse, hvortil man ogsaa ledes ved Forklaringen: «die Bedingung wird als wirklich vorausgesetzt», medens denne Form jo kun fremsætter Betingelsen uden Bibetydning og netop af den talende opfattes som noget uvist (bortset

fra de Tilfælde, hvor *si* er at oversætte ved «saa sandt som»), hvorimod det irreale Forhold fremsættes som noget sikkert ikke værende.

Kbhvn., Decbr. 1892.

H. Rafn.

Richard Heinze: Xenokrates. Darstellung der Lehre und Sammlung der Fragmente. Leipzig, Teubner 1892. XII + 204 S.

De to Sider, som i Platons store Aand vare forbundne paa en ejendommelig Maade, Forskningen og Mystiken, fordeltes paa hans to vigtigste Disciple. Aristoteles fortsætter Platons Forskning ved rationel Omdannelse af hans Grundbegreber og ved Gennemarbejdelsen af et Erfaringsstof, der var langt større og mangfoldigere end det, Platon byggede paa. Xenokrates er særligt paavirket af den mystiske Side hos Platon og faar, som Forfatteren af det foreliggende Skrift søger at paavise, en stor Betydning for Aandsudviklingen i den klassiske Oldtids senere Aarhundreder ved sin Systematisering af Platons spiritualistiske Anskuelser. Særligt synes Xenokrates at have paavirket Poseidonios og derved at have bestemt den platoniserende Karakter, som den senere Stoicisme kom ind paa. Hidtil har det staaet som en Gaade, hvorledes denne spiritualistiske Vending i Stoicismen — en Vending, der iøvrigt var forbunden med en større Inderlighed og Dybde i Livsopfattelsen i det Hele[1] — var at forklare. Kort før Heinzes Skrift fremkom havde *Schmekel* i en interessant Undersøgelse (Die Philosophie der mittleren Stoa in ihrem geschichtlichen Zusammenhange. Berlin 1892) paavist, hvilken Indflydelse Karneades' skarpe Kritik af de første Stoikeres Lære har øvet paa den ændrede Stilling, Panaitios og Poseidonios indtog i adskillige Hovedspørgsmaal. Heinzes Bog yder et positivt Supplement hertil ved at gøre det sandsynligt, at det særligt er den xenokrateiske Formulering af Platonismen, som Poseidonios har benyttet ved sin Rekonstruktion af den stoiske Lære.

Det er kun meget faa og korte Fragmenter, Forf. har kunnet sammenstille til Oplysning om, i hvilken Retning Xenokrates' Tankegang gik. Af Nyt er især at nævne den — som det forekommer mig — vellykkede Paavisning, at Plutark i flere af sine religionsfilosofiske Skrifter (de Is. et Osir., de defectu oraculorum, de facie in luna) benytter Xenokrates. Derved kommer dennes Teologi (eller rettere Daimonologi) og Psykologi til at fremtræde i et klarere Lys.

---

[1] Smlgn. min Afhandling «Hedenske Sandhedssøgere» i «Tilskueren» 1892 (Juli) p. 530—532.

Karakteristisk for Xenokrates' Forhold til sin store Lærer er det, at han søger at forme til et dogmatisk System, hvad der hos Platon endnu kun var frie Muligheder, Tanken forbigaaende greb og stadigt varierede. Platons Omtale af Daimonerne er saaledes meget forskellig i de forskellige Dialoger. Der er aabenbart adskillig lusus ingenii i hans Skildringer af daimonologisk og eschatologisk Art i Dialogerne. Men Xenokrates danner sig (især paa Basis af Diotimas Ord i Symposion) et dogmatisk System, i hvilket Daimonerne staar som Mellemvæsener mellem Guder og Mennesker, levende i den laveste Del af Himmelrummet (den sublunariske Verden), uden Legeme, men baade med Aand (*νοῦς*) og Sjæl (*ψυχή*). De yde ham i hans System den Hjælp at forbinde Aandeverdenen med den materielle Verden. Tillige vinder han ved Antagelsen af dem Muligheden af at stille sig i et mere positivt Forhold til Folketroen end Platon havde formaaet: alle uværdige Forestillinger om Guderne og alle usømmelige Kultusformer mente nemlig Xenokrates angik Daimoner, ikke Guder. Det Ondes Magt i Verden fik endelig sin Forklaring ved, at der ikke blot gives gode, men ogsaa onde Daimoner.

Netop Problemet om det Onde havde sysselsat Platon i hans senere Aar. Tanken om en Magt, der hindrer den harmoniske Aabenbaring i Verden af de evige Ideer, kan forfølges — maaske endog i sin Stigning — gennem en Række af de vigtigste Dialoger. Kulminationen have vi i Antydningen af en ond Verdenssjæl i «Lovene». I den senere pytagoræiserende Fremstilling, som vi kende fra Aristoteles' Kritik, og som allerede fremtræder i «Filebos», er det Grænseløse (*τὸ ἄπειρον*) Udtrykket for det Ondes Kilde. Hvis Platon ikke selv har kaldt det Grænseløse for det Onde, saa synes i hvert Tilfælde Xenokrates at have gjort det. Modsætningen mellem «det Ene» (*τὸ ἕν* hos Platon, *μονάς* hos Xenokrates) og det «Ubegrænsede» (eller som Xenokrates kaldte det: *τὸ ἀέναον*) faar hos Xenokrates overvejende etisk Betydning. Dualismen uddybes.

Det hænger maaske sammen hermed, at Xenokrates foretager en ejendommelig Ændring i Platons Verdenssystem. Platon havde ikke opfattet Jorden som hørende til en ufuldkommen Region i Modsætning til Himlen. Men Xenokrates stiller den sublunariske Verden i Modsætning til den himmelske Verden, ligesom Aristoteles (af naturfilosofiske Grunde, men beraabende sig paa en ældgammel Tro) samtidigt gjorde. Saaledes blev den kosmologiske Dualisme til, som det i den nyere Tid kostede saa stort et Arbejde at faa omstyrtet igen.

Ogsaa paa det psykologiske Omraade træder Dualismen frem hos Xenokrates. I Stedet for Platons bekendte psykologiske Tredeling: *λόγος, θυμός, ἐπιθυμία* synes Xenokrates (efter et Sted hos Aristoteles, der maa antages at angive hans Lære) at have stillet Tvedelingen *τὸ λόγον ἔχον* — *τὸ ἄλογον*. Og det, uagtet

han ellers yndede Tredelingen næsten som en Hegelianer. Men hans Tredeling blev da: *νοῦς, ψυχή, σῶμα*. Ved «den første Død» skilles Legemet ad, ved «den anden Død» Sjælen, saa at det eneste definitivt Udødelige er Aanden *(νοῦς)*. — Der findes Antydninger til en saadan Tredeling hos Platon, hvor han berører Udødelighedsspørgsmaalet; men det er karakteristisk for Xenokrates, at han udvikler den platoniske Psykologi netop i denne Retning. Stoffet, det dunkle Grundlag for Harmonien i Verden og i det enkelte Menneske, der allerede hos Platon gjorde saa stærk Modstand mod Form og Grænse, stod som en endnu farligere Magt for hans Discipel. Det var for Xenokrates Filosofiens Opgave «at faa Uroen og Forvirringen til at høre op» *(τὸ ταραχῶδες τῶν πραγμάτων καταπαῦσαι)*, og han maa baade teoretisk og praktisk have erfaret, at det var en vanskelig Opgave, hvis Løsning hæmmedes af Kræfter i Tilværelsen, som virke langt ud over den menneskelige Verden. — At den xenokrateiske Psykologi har havt stor Indflydelse paa Poseidonios, kan vel ikke godtgjøres ved direkte Vidnesbyrd, men bliver i høj Grad sandsynligt ved Sammenligning af de to Opfattelser. Forf. gaar dog ikke nærmere ind derpaa[1].

Xenokrates' mærkelige Lære om «de udelelige Linier» skal jeg ikke nærmere omtale, da den snarere angaar Matematikens end Filosofiens Historie. Den synes til Dels at være fremkommen som Forsøg paa at undgaa en af Zenons Indvendinger mod Bevægelsens Realitet.

Dersom det Billede, Forf. har forsøgt at give os af Platons Discipel, vinder Bekræftelse ved fornyet Undersøgelse af de spredte og dunkle Kilder, hvorpaa vor Kundskab her maa bygges, vil der være paavist et betydningsfuldt Overgangsled i den aandelige Udvikling i Oldtidens sidste Aarhundreder. Det er et Punkt, der har saa meget des større Interesse, som den platoniske Tankestrømning gennem Xenokrates og Poseidonios har fortsat sig ikke blot til Nypytagoræere og Nyplatonikere, men ogsaa ind i den kristelige Teologi.

Harald Hoffding.

Andreae Capellani Regii Francorum *De Amore Libri Tres*. Recensuit *E. Trojel*. Hauniae, in Libraria Gadiana. MDCCCXCII. — LVI + 361 pp.

Det af Dr. Trojel udgivne Skrift frembyder en dobbelt Interesse for den, som beskæftiger sig med Middelalderens Litteratur-

[1] Poseidonios' Psykologi er nyligt behandlet af *Otto Apelt* i hans Afhandling «Die stoischen Definitionen der Affekte und Posidonius» (i hans «Beiträge zur Geschichte der griechischen Philosophie». Leipzig 1891), og ved Hjælp af dette Arbejde i Forbindelse med Heinzes er Sammenligningen let at anstille.

og Kulturhistorie. For det første har vi i det en fuldstændig Kodifikation af de subtile Regler, der tilsammen udgjorde det ideale eller konventionelle Elskovsforholds Etikette i en vis Del af Middelalderen, Reglerne for *l'amour courtois*. Den Opfattelse af Elskoven eller vel snarere Galanteriet, som vi finde hos Andreas Capellanus, og hvori det er et Hovedpunkt, at Elskov er en Kunst, der kan læres, og som har sine bestemte, ubrydelige Regler, genfinder vi, som Gaston Paris har paavist i en interessant Artikel i Romania XII, hos en Række franske og provençalske Digtere fra Midten og Slutningen af det 12te Aarh. og da navnlig i visse af den berømte Chrétien de Troies' Romaner. Dernæst frembyder Andreas's Skrift en særlig Interesse derved, at det er det vigtigste eller rettere sagt det eneste Dokument, som kan kaste et Lys over det saa stærkt omdebatterede Spørgsmaal om de saakaldte Elskovsdomstoles Eksistens. Fra den Tid, da dette Skrift blev draget ind i Striden om Elskovsdomstolene, ɔ: fra Begyndelsen af vort Aarhundrede, har det været det Arsenal, hvorfra Videnskabsmændene har maattet hente deres vægtigste Vaaben i Kampen for eller imod disse Domstole, og det følger da ogsaa af sig selv, at Trojel i sin Bog om «Middelalderens Elskovshoffer» har skænket Undersøgelsen af dette Skrift en meget fremtrædende Plads (Side 90—170).

Det er mærkeligt, at dette paa saa mange Punkter vigtige og saa meget omtvistede Skrift først nu har fundet en Udgiver. Ganske vist foreligger der et Par gamle Udgaver — den ene fra det 15de Aarhundrede, den anden fra 1610, besørget af en Tydsker *Dethmar Müller* —, men de er dels meget sjældne, dels naturligvis fra et moderne kritisk Synspunkt aldeles utilfredsstillende. Visse Dele af Skriftet har ogsaa været trykte i den nyeste Tid; saaledes har navnlig Dr. Trojel i sit før citerede Værk trykt de 31 *regulæ amoris* (S. 130—131), de 21 *judicia amoris* (S. 141—155) samt Brevet til Grevinden af Champagne og dennes Svar (S. 156—158). Her foreligger nu en fuldstændig kritisk Udgave af det hele Skrift tillige med en 56 Sider stor, paa Latin affattet Fortale — et smukt Appendix til Udgiverens lærde Undersøgelser i «Middelalderens Elskovshoffer».

Af Andreas Capellanus's Værk kendes foruden de to trykte Udgaver 12 Haandskrifter, som findes paa Biblioteker i Frankrig, Italien, Tydskland, Østerrig og Belgien. De fleste af dem er fra det 15de, nogle faa fra det 14de, et enkelt maaske fra det 13de Aarh. Desuden foreligger der to franske Oversættelser fra det 13de, to italienske fra det 14de og to tydske fra det 15de Aarh.

Udgiveren har benyttet samtlige Haandskrifter med Undtagelse af 3, som ikke kan antages at have nogen synderlig Betydning for Tilvejebringelsen af en god Tekst. Ved Undersøgelse af Haandskrifterne er Udg. kommen til det Resultat, at de deler sig i to Hovedgrupper, hvoraf den første kun omfatter to, nemlig det

ambrosianske Hdskr. (A) og det ene af dem, som findes i Wolfenbüttel (B), den anden alle de øvrige Hdskr. (og de to trykte Udgaver); til den sidst nævnte Gruppe hører bl. a. de to ældste eksisterende Hdskr., det i Vatikanet og det bekendte Hdskr. i Paris, som f. Eks. Gaston Paris har benyttet.

Som Grundlag for Tekstens Fastsættelse har Udg. taget A, der vel ikke er det ældste Hdskr. — det er fra det 15de Aarh. —, men som efter hans Mening maa betragtes som det, der giver den paalideligste Tekst. Hvor dette Hdskr.'s Læsemaade er aabenbart fejlagtig eller forvansket, har Udg. rettet det for det første ved Hjælp af det beslægtede Hdskr. B, der ikke sjældent ved sin Overensstemmelse med hele den anden Gruppe viser den rigtige Vej, og dernæst er, hvor heller ikke det slaar til, Haandskrifterne af anden Gruppe taget til Hjælp; saa godt som alle Rettelser i A's Tekst støtter sig saaledes til et eller andet af de andre Haandskrifter. Man kan maaske finde hele denne Fremgangsmaade en lille Smule vilkaarlig, men det er dog et Spørgsmaal, om man kunde opnaa noget bedre Resultat ad nogen anden Vej. Det drejer sig jo ikke her om at faa *nojagtig* den Tekst, som Andreas selv har skrevet — noget saadant vilde ganske simpelt paa Grund af Haandskrifternes Tilstand være umuligt. Trods det, at Udg., hvad der maa roses, ikke hengiver sig til Konjekturer, som ikke støttes af de forhaandenværende Haandskrifters Læsemaader, er det lykkedes ham at tilvejebringe en paa næsten alle Punkter forstaaelig Tekst; kun paa enkelte Steder har han maattet opgive Ævret m. H. t. at bringe Mening i Haandskrifternes Læsemaader.

Udg. har selvfølgelig ikke ladet det være nok med at give den saaledes fastslaaede kritiske Tekst, men ledsager den med et kritisk Apparat, som indeholder alle de Varianter, som kan antages at have nogen Betydning, saavel fra A og B som fra Haandskrifterne af 2den Gruppe, navnlig fra de to før omtalte ældste. Man kan ved Hjælp af disse Varianter faa alt nødvendigt Kendskab til de vigtigste Haandskrifter.

Dr. Trojel inddeler Andreas's Værk i 3 Bøger. Naar han til Støtte herfor anfører, at denne Inddeling findes i adskillige af Haandskrifterne *(in compluribus codicibus)* er dette for saa vidt mindre rigtigt, som den efter hans egne Angivelser kun findes i de to. I de fleste og bedste Hdskr. er Værket delt i to Bøger, saaledes at det Afsnit, som ved Inddelingen i 3 Bøger danner anden Bog, i nogle Hdskr. er Slutningen af første, i andre Begyndelsen af 3dje Bog. Den af Udgiveren valgte Inddeling er for Resten naturlig, naar Hensyn tages til de behandlede Emners Art (1ste Bog om Kærlighedens Erhvervelse, 2den om dens Bevarelse, 3dje om, hvorledes man undgaar Kærligheden), og støttes betydelig af den Omstændighed, at den skal findes hos *Geremia da Montagnone*, der rimeligvis levede i Slutningen af det 13de

Aarh. — Hvad Titelen angaar, følger Udg. ogsaa Geremia, idet han kalder Bogen *De Amore,* der dog ikke synes at være den oprindelige Titel. Dr. Trojel formoder — maaske med Rette — at Værket fra Begyndelsen af slet ikke har haft nogen bestemt Titel. I Middelalderen citeres det, som bekendt, ofte som *Gualterius,* der er Navnet paa den unge Mand, til hvem Bogen er rettet; i Haandskrifterne bærer Værket højst forskellige Titler.

Spørgsmaalet om Andreas Capellanus's Person og om det Tidspunkt, paa hvilket han skrev sit Værk, har som bekendt været Genstand for megen Drøftelse, siden man er begyndt at beskæftige sig paa en mere alvorlig Maade med hans Bog. I det Aarstal, der angives som Datum for Grevinden af Champagne's Brev, nemlig 1174, har man en sikker terminus a quo. De fleste Lærde, som i Begyndelsen af vort Aarhundrede beskæftigede sig med Andreas, satte uden Spor af nærmere Bevisførelse Bogen til omtrent 1170, hvad der jo aabenbart er for tidligt. Herimod optraadte *Diez,* som vilde sætte den saa sent som det 14de Aarh. Man havde imidlertid gjort den Iagttagelse, at man finder Andreas's Bog omtalt hos Forfattere fra det 13de Aarh., og navnlig blev det af Betydning, at *Th. Sundby* i sin Bog om *Brunetto Latino* paaviste, at den citeres i et Par Skrifter af *Arnold af Brescia.* Det ældste af disse Skrifter (*De dilectione Dei et proximi,* etc.) er fra Aaret 1238, som altsaa frembyder en sikker terminus ad quem.

Alt, hvad man med Sikkerhed ved om Andreas Capellanus, er altsaa, at han maa have skrevet mellem 1174 og 1238. Forskellige Lærde har imidlertid forsøgt at komme til en nærmere Tidsbestemmelse; det er navnlig *Gaston Paris, Trojel* og *Pio Rajna,* som har beskæftiget sig med dette Spørgsmaal. Da det af visse Ytringer i selve Bogen fremgaar, at den maa være skreven i Frankrig, maa den sikkert, for at have kunnet være kendt i Italien i 1238, være skreven adskillige Aar før dette Tidspunkt; noget andet bliver det imidlertid, hvor langt man vil gaa tilbage. Gaston Paris (Romania XII) mener nu af visse Ytringer i Bogen at kunne slutte, at den ikke kan være skreven, medens de i Bogen flere Gange omtalte Damer (Grevinde *Maria af Champagne, Alinoria,* osv.) levede, d. v. s. den maa være skreven efter Aar 1200. I sin Bog om Elskovshofferne har Trojel forsøgt at skyde den adskillige Aar tilbage i Tiden. Han finder, at der af de Steder, hvor Damerne omtales, ikke kan sluttes, at Bogen er skreven efter deres Død (Middelalderens Elskovshoffer 101 ff.), ja i enkelte Steder vil han endogsaa se en Hentydning til, at de endnu levede ved Bogens Fremkomst. Det vægtigste Argument for det tidligere Tidspunkt finder han dog i et Forsøg, som han gør paa at bestemme, hvem den *Gualterius* er, til hvem Bogen rettes. Han ser i ham en Fyrste af kongelig Æt *Gancher de Châtillon,* som er født omtrent 1165,

og han antager saa, at Andreas maa have skrevet, da denne var 15 Aar gammel, altsaa ca. 1180. Dette Hovedpunkt i Trojels Bevisførelse: Identifikationen af Gualterius med Gaucher de Châtillon, er imidlertid blevet tilstrækkelig grundig omstyrtet af Gaston Paris i hans indgaaende Anmeldelse af Trojels Doktordisputats i *Journal des Savants* Nov. & Dec. 1888, og Dr. Trojel har nu selv i Fortalen til nærværende Bog frafaldet denne Hypotese (se Side IX—X). Gaston Paris fastholder sin tidligere Anskuelse og præciserer den nærmere derhen, at Andreas skulde have skrevet omtrent 1220. En betydelig Støtte herfor finder han i den Omstændighed, at Geremia da Montagnone betegner Andreas som Kapellan hos Innocents IV (1243—54). G. Paris mener, at der ingen Grund er til at forkaste dette Vidnesbyrd (som genfindes i Udgaven fra det 15de Aarh.), og anser det for muligt, at Andreas efter i en yngre Alder omtrent 1220 som Kapellan ved det franske Hof at have skrevet den foreliggende Bog er gaaet over i pavelig Tjeneste. Dette sidste er imidlertid blevet omstyrtet af Pio Rajna, som i *Studj di filologia romanza* V, 1891 har paavist — som det synes mig paa en overbevisende Maade —, at Geremia i Virkeligheden har forvekslet vor Andreas med en anden, som er Forfatter til et lille Skrift *De dissuasione uxoriationis*[1], og som virkelig var Kapellan hos Innocents IV. — Dr. Trojel har saaledes fuldstændig Ret i, at intet af de tidligere Forsøg har ført til noget sikkert Resultat.

I den citerede Artikel af Pio Rajna har denne gjort et meget interessant og skarpsindigt Forsøg paa at bevise, at Andreas Capellanus maa have skrevet noget før eller i alt Fald ved Aar 1200. I de to Haandskrifter, som Dr. Trojel i den foreliggende Udgave regner sammen til en Gruppe: det ambrosianske og det ene i Wolfenbüttel, er Grevinden af Champagne's Brev dateret 1210 *mensis septembris indictione XII*, medens det i de andre Hdskr. dateres 1174 *Kal. maii. Indictione VII.* Da nu dette sidste naturligvis maa antages for det oprindelige, maa man spørge: hvorledes er det gaaet til, at tvende af Hdskr. fuldstændig har forandret denne Tidsangivelse? Det kan, mener Pio Rajna, kun forklares deraf, at det Hdskr., hvorfra baade A og B nedstammer, er skrevet netop i Aaret 1210 i September Maaned, m. a. O., at Afskriveren har indført det Tidspunkt, paa hvilket han selv skrev, i Stedet for det, som fandtes i det Hdskr., han kopierede. Hvorfor skulde han ellers have gjort sig den Ulejlighed at udregne den rigtige Indiktion? — Gaar vi ud herfra, kommer vi tilbage til før Aar 1210, ja vi maa endda gaa ret betydelig tilbage, ti, som Trojel paaviser (XXXVIII—XXXIX), har A og B visse Fejl tilfælles med nogle Hdskr. af 2den Gruppe,

[1] Opdaget af *Trojel* og udgivet af *Pio Rajna* l. c.

saa at vi maa antage mindst eet Mellemled mellem Originalhaandskriftet og det supponerede fra 1210. —

Dette er i al Korthed Pio Rajnas skarpsindige Argumentation. Man kunde have ventet, at den fornyede og nøjagtige Undersøgelse af Haandskrifterne, som Dr. Trojel har foretaget, havde kastet et nyt Lys over Spørgsmaalet om Bogens Tilblivelse. Dette har imidlertid ikke været Tilfældet; efter at have vist de tidligere Forsøgs Utilstrækkelighed ender Udg. l. c. med at udtale sin Tilslutning til Pio Rajnas Antagelse, dog med en vis Reservation og uden synderlig Begejstring. Han finder, at dette Forsøg dog har noget at støtte sig til, hvad der ikke kan siges om de tidligere, medens Pio Rajna selv aabenbart betragter sit Resultat som langt sikrere (*Qualcosa che non dubito di chiamare una prova* Studj di f. r. V, p. 246). Det forekommer dog Anmelderen, at Pio Rajnas Slutning langt fra er saa sikker, som den ved første Øjekast kan synes, og at den egentlig hviler paa et falsk Grundlag. For det første er jo Indiktionen, som Pio Rajna selv gør opmærksom paa, ikke ganske den rette: den er i begge de paagældende Hdskr. XII, medens den skulde være XIII. Dette tillægger jeg dog ikke Spor af Betydning, det kan meget godt forklares enten som en Fejlskrift eller paa en anden Maade, som Pio Rajna nærmere udvikler. Vi gaa altsaa ud fra, at det er den rigtige Indiktion for Aaret 1210, der er indført. Men ligger deri noget Bevis for, at den nye Tidsbetegnelse er indsat af en Afskriver, der netop skrev i dette Aar? Det synes der mig egentlig ingen Grund til at antage; saa vanskeligt er det dog ikke at udregne Indiktionen for et givet Aar, at en Afskriver ikke meget let skulde kunne gøre det, selv om det drejede sig om et Aar, der tilhørte Fortiden. Hvorledes Fejlskrifterne 1210 for 1174 og September for Maj er indkomne, bliver ganske vist en Gaade for os, fordi vi mangler Kendskab til det Haandskrift, der ligger til Grund for A og B, og til dets Forgængere, men er Fejlen først een Gang kommen ind, er det vel ganske naturligt, at Indiktionen er bleven rettet i Overensstemmelse dermed. Der er altsaa fra den Side næppe noget i Vejen for at antage, at Fejlen er indkommen efter 1210. Hertil kommer nu, at det er i høj Grad usandsynligt, at en Afskriver her midt i Bogen indfører det Aar, i hvilket han selv skriver. Selv om Brevet fra Grevinden af Champagne for os ikke kan staa som noget historisk Dokument, var det dog vist anderledes for en middelalderlig Skriver. For ham maatte Brevet staa som et historisk Dokument, der netop hørte Fortiden til, hvis Datum ikke turde ændres uden særlige Grunde, og som det i hvert Fald vilde være meningsløst at datere med det Tidspunkt, paa hvilket Afskriveren selv arbejdede. Det forekommer mig derfor, at der er al Grund til at antage, at det Hdskr., der ligger til Grund for A og B,

og hvori 1210 første Gang er indkommet for 1174, netop maa være senere end 1210.

Man maa saaledes nu som før sige, at det ikke er lykkedes med nogen overvejende Sandsynlighed at bestemme en nøjere Tidsgrænse for Andreas Capellanus' Værk. Det samme gælder vort Kendskab til hans Person. Efter Udtalelser i selve Værket kan der vel næppe være nogen Tvivl om, at Andreas virkelig har været det, som han udgiver sig for, Kapellan ved det kongelige Hof *(capellanus regius, capellanus aulæ regiæ)*, men man finder desværre i Tidsrummet 1174—1220 ingen Hofkapellan af dette Navn omtalt. Derimod vides det, at en vis Andreas var Kapellan hos Grevinde Maria af Champagne fra 1185—87, og Pio Rajna og Trojel (S. XI) er tilbøjelige til i denne Andreas at se det foreliggende Skrifts Forfatter; efter Aaret 1187 kunde han jo været gaaet fra Grevindens over i Kongens Tjeneste. Denne Forklaring stemmer godt sammen med den Pio Rajna-Trojelske Antagelse om det tidlige Tidspunkt for Bogens Tilblivelse, men det er dog noget tvivlsomt, om den er rigtig. Selv om man maa indrømme, at man ikke med nogen absolut Sikkerhed kan slutte, at Andreas har skrevet efter Grevinden af Champagne's Død, kan man dog endnu mindre slutte det modsatte, og det forekommer mig navnlig, at det af den Maade, hvorpaa hun omtales i Skriftet, aldeles ikke synes at fremgaa, at Forfatteren har levet i hendes umiddelbare Nærhed. Den af Trojel Side VIII omtalte Kompliment til Grevinden, som lægges i Munden paa *vir nobilior*, synes mig aldeles intet at bevise, og et andet Sted, hvor hun benævnes *gloriosa*, mener Trojel selv er uægte. Det synes mig overhovedet rimeligt, at Andreas vilde have omtalt Grevinden paa en ganske anden Maade, hvis han virkelig havde staaet i direkte Forbindelse med hende eller hendes Kreds.

Foreløbig maa man altsaa lade Spørgsmaalet om Andreas Capellanus' Person og om det nøjagtige Tidspunkt for hans Forfatterskab staa hen. Man maa haabe, at fremtidige Undersøgelser vil kaste Lys over disse Forhold; umuligt er det jo ikke, at uopdagede eller hidtil upaaagtede Dokumenter kan bringe Klarhed i denne Sag.

Teksten, som den foreligger i Haandskrifterne, og som den her er udgivet, frembyder paa flere Steder ret mærkelige Ting, som kunde vække Formodning om, at ikke alt skyldes Andreas Capellanus, men at Værket i Virkeligheden er en Kompilation, eller at der i alt Fald har fundet større Interpolationer Sted. Meget besynderligt er det saaledes, at der et Par Steder henvises til «doctrina capellani» el. «Andreae capellani», ret som om dette var et andet Skrift, og ikke mindre mærkeligt er det, at der paa to forskellige Steder afhandles om Klerkenes Forhold til Elskov paa en Maade, som absolut maa vække Mistanke om, at vi ikke her har med en ren Skødesløshed fra Forf.s Side at

gøre, men at et af Stederne maa være en senere Tilføjelse. Det er imidlertid højst vanskeligt at udsondre noget af det foreliggende som uægte, og Udgiveren mener da ogsaa (XLI—XLIV), at de paagældende Steder nok lade sig forklare uden at antage nogen Interpolation. Et enkelt Sted (S. 106), hvor Elskovsguden henviser til Regler, som findes «in libro ad Gualterium scripto», anser Udg. derimod for uægte. Hele dette Spørgsmaal om Værkets Enhed synes endnu at være et meget dunkelt, og med vort nuværende Ukendskab til Bogens Tilblivelseshistorie kan man vist næppe naa til et sikkert Resultat i saa Henseende. Det synes dog temmelig sikkert, at Bogen allerede i det 13de Aarhundrede har foreligget væsentlig i den Form, hvori vi kender den.

Tilbage staar endnu at yde Dr. Trojel en Tak for det i saa mange Henseender udmærkede Arbejde, der helt igennem vidner om hans strenge Samvittighedsfuldhed og grundige Lærdom. Udgivelsen af en saa omfattende Tekst som den foreliggende er et Arbejde, som kræver overordentlig megen Flid og Taalmodighed, og Dr. Trojel har ingenlunde gjort sig Arbejdet let. — Maa jeg til Slutning gøre opmærksom paa en lille ubetydelig *lapsus*, som har indsneget sig i Indledningen. Det siges S. LV n. 2, at den et Sted i Bogen omtalte *Amphelice* findes i *Chrétien de Troies' Cligès,* men Heltinden i denne Roman hedder i Virkeligheden *Phenice,* hvilket Navn findes i adskillige af de ringere Hdskr., men af Udg. ikke er optaget i den kritiske Tekst. Amphelica er derimod Heltinden i *Herbert le Duc's* Roman *Foulque de Candie.* For Resten finder man det rigtige Forhold her i *Trojel:* Middelalderens Elskovshoffer (S. 140).

H. K. Søltoft-Jensen.

Alfred W. Pollard, Chaucer. (Macmillan's Literature Primers). London, 1893.

Ten Brink, Furnivall, Koch, Skeat, and others, have of late years published many excellent contributions to the Chaucer philology; but very far from their writings making a Chaucer Primer superfluous, it may on the contrary be said that it became day by day more necessary to have such a book as Mr. Pollard's, comprising and bringing within the reach of everybody the chief results of researches hitherto to be found only in a variety of publications, all of which were not easily accessible. If Mr. Pollard has not added much to our knowledge of the subject, it is no small merit to have brought together within so narrow a compass an extraordinary amount of information, and to have

presented it in so readable a form. The book is, on the whole, a worthy companion to Prof. Dowden's excellent Shakspere Primer, published by the same firm.

After a brief Introduction, the first chapter is headed «Chaucer, the King's Servant» and relates the story of his life, apart from his poetry. The date of Chaucer's birth is given as 1340 or a year or two earlier; but I do not see any reason why we should not place it some years later; any date up to 1345 fits better in with the well known statement in the Lord Scrope suit. — On p. 8, I am glad to find the author warning us «against taking Chaucer's mysterious and unhappy love too seriously or too literally». In my little book on *Chaucers Liv og Digtning*, which appeared a short time before Mr. Pollard's, I have taken the same view and supported it by a reference to the tone pervading the last third of the *Merciless Beauty*. — I am equally glad to see that our author rejects the cousin or namesake theory of Chaucer's marriage; but when, on p. 16, he narrates the raptus of Cecilia de Chaumpaigne as an incident in the poet's married life, he ought to have mentioned that *raptus* by no means need imply any elopement with the young lady; the word may as well signify the abduction of a ward from a tyrannous guardian, and Chaucer's conduct on this occasion has, perhaps, been extremely praiseworthy (cf. *Modern Language Notes*, 1891, p. 248); but, of course, we cannot affirm anything with certainty. Neither are we able to tell whether or not the poet's marriage was a happy one; Mr. Pollard is inclined to think it was, and adduces the reason for his supposition that the gibes at marriage and the disrespectful utterances on the softer sex generally occur only in the poems written after his wife's death. «Chaucer was a less religious and a less clean-spoken man when his wife's influence was removed than he had been during her life.» However interesting this view may be, the inference is hardly the only one possible; for might we not with almost as much right say: «The poet's wife seems to have been a shameless vixen who led him a terrible life; during her lifetime he dared not even in his poems give vent to his feelings, making only the extremely tame allusion in the *House of Fame* to the ungoodly tone in which she awakens him of a morning; but as soon as he got rid of her dreaded presence, he made attacks on marriage and on married wives one of his favourite themes and evidently spoke from bitter experience»? What I mean to say is, of course, that we had better state nothing at all about Chaucer's married life till some day, perhaps, we shall know something positive about it.

Chapter II gives a brief, but sufficient account of Chaucer's reading and of the literary influences traceable in his works; and chapter III deals with the reasons for discarding some poems as spurious and for arranging the genuine ones chronologically. Then

follow four chapters taking the poems singly and containing the principal facts and theories concerning each of them. I have found very little to remark on here, unless it be that our author seems too ready to assign early dates to certain of the poems included in the Canterbury Tales. The arguments given for dividing the Monk's «Tragedies» into two groups and for placing twelve of them towards the close of the first period are far from conclusive. — Finally, there is a short Appendix about Chaucer's metres and about the spurious and doubtful works, where Mr. Pollard is more than usually sceptical with regard to Kaluza's theory of ascribing the first 1705 lines of the *Romaunt of the Rose* to Chaucer.

As the object of the book is only to give a trustworthy handbook to Chaucer's works, we cannot expect to find much literary criticism in it; the author generally contents himself with an adjective or two to each poem, and unfortunately — in my opinion at least — these adjectives are not always to the point, *e. g.* when the *Dethe of Pite* is termed «this beautiful little poem» (p. 62). I also hope very few readers will agree with Mr. P. in thinking that the *Retractation* at the end of the *C. T.* has «a genuine ring» (p. 126); and the following is a fair specimen of a certain sort of criticism which does not appear the less objectionable for being still common: «To speak plainly, these churls' tales are all concerned with low tricks or downright sin. All that can be said for them is that they are told merrily and thoughtlessly, with no lingering over sin for its own sake, and with a general understanding that these things are done in the land of fiction» (p. 122). — Mr. Pollard seems somehow better able to appreciate learned researches on disputed points of scholarship than the healthy realism and humour of the *Canterbury Tales*.

Otto Jespersen.

Die Hvenische Chronik in diplomatarischem Abdruck nach der Stockholmer Handschrift nebst den Zeugnissen Vedels und Stephanius und den hvenischen Volksüberlieferungen herausgegeben von *Otto Luitpolt Jiriczek* (= Acta germanica III, 2). Berlin 1892. XVII, 39 s.

«Den hvenske krønike» er et til Hven knyttet heltesagn, en nordisk stedfæstelse af det tyske sagn om Grimhilds — «fru Kremilds» — brodersvig. Sagnet er blevet nedskrevet på latin, sikkert af den senere historiograf Jon Vennsin; i sin visesamling 1591 citerer Vedel denne «huenske chrønicke» efter hukommelsen.

I året 1603 blev den oversat af præsten Niels Michelsen, Ålborg; og denne danske oversættelse er den eneste skikkelse, hvori den er kommen til os. Sv. Grundtvig trykte den, Danm. gl. folkev. I 38, efter en skødesløs afskrift fra 17de årh. (Add. 107 fol. på universitetsbibl.); senere opdagede han, at det stokholmske håndskrift K 23 var forskrift for det københavnske, og DgF. III 769 meddelte han rettelser derefter. — Den «hvenske krønikes» forhold til andre Nibelungendigtninger er behandlet af P. E. Müller, W. Grimm, S. Grundtvig og senest W. Golther (Zs. f. vergl. lit., NF. II).

Noget væsenligt nyt har dr. Jiriczek ikke villet yde ved sin udgave, men et lettere overblik over det kendte i så pålidelig form som mulig. Han aftrykker for første gang Stokholmerhåndskriftet fuldstændig; og han meddeler alle, selv ubetydelige afvigelser i den københavnske afskrift af det (tidligere trykt fuldstændig hos Grundtvig); dertil föjer han Vedels viseindledning (tidligere trykt hos Grundtvig) og Stephanius' noter, skönt de kun er latinsk oversættelse af Vedel. Endvidere nyere hvenske sagn om samme æmne, nemlig foruden de hos Grundtvig benyttede også et citat af Sjøborg 1830 og nogle optegnelser, som udgiveren selv har samlet under et tre dages ophold på øen i 1892. Nogen vurdering af disse nyere sagn kommer udg. ikke ind på; jeg skal blot bemærke, at al senere overlevering røber påvirkning af Vedels visebog, og at det eneste sikkert ægte træk i den er, at skattebjærgets nøgle kastes i havet. Til oplysning af Nibelungendigtningen indeholder disse sagn næppe meget; men dr. J.s optegnelser har nogle interessante bidrag til folkedigtningens liv hos almuen.

Udgaven af krøniken synes udført med den grundighed og omhu, som en tysk filolog af god skole udviser. Dens undertiden vel store omstændelighed har måske sin grund i, at det er udg.s förste arbejde af denne art. Vi er i alt fald ikke vante til at se danske afskrifter fra 17de årh. aftrykte diplomatarisk med håndskriftets linjedeling og en note for hver udeladt *u*-tøddel og *i*-streg og for hver glemt streg i et *n*. Nöjagtigheden drives til det yderste s. XIII, hvor udg. aftrykker pastor O. Kalkars skriftlige meddelelser med krøller over *u*'erne. Stokholmerhåndskriftets mange små skrivefejl beholdes i teksten (bl. a. 9^{11}, 9^{18}, 17^{19}), til dels endog uden at nævnes i noten (afskriveren i 17de årh. har overalt set disse fejl og rettet dem); en af fejlene (11^{11}) forsvarer udg. i forordet. Ved lidt större fortrolighed med dansk sprog kunde han vist være kommen på simplere måde gjennem disse spørsmål. — I det hele har udg. arbejdet sig ind i alt, der vedkommer udgaven, med flid og sædvanlig også med held.

Axel Olrik.

Oskar Froehde, die Anfangsgründe der römischen Grammatik. Leipzig, Teubner 1892. 141 S.

Man maa ikke af Titlen paa dette lille til Johannes Schmidt dedicerede Skrift forledes til at tro, at det er en latinsk Skolegrammatik for Begyndere.

Det er de latinske Grammatikeres Fremstilling af en Del almindeligere grammatiske Spørgsmaal, som Forf. her har samlet under Betegnelsen «Anfangsgründe», Grundlaget, Forudsætningerne for Behandlingen af Afsnittet om Taledelene.

Disse almindeligere Spørgsmaal fremtræde ikke hos de romerske Grammatikere som en samlet Indledning til deres Fremstilling af Grammatiken, men som særskilte Kapitler i en vilkaarlig Orden og forskellig ordnede hos de forskellige Grammatikere, og findes ikke alle hos samtlige grammatiske Forfattere.

Dr. Froehde opstiller sin Ordning og Inddeling af disse Afsnit i 15 Kapitler: 1) de arte, 2) de grammatica, 3) de lectione, 4) de accentu, 5) de distinctione, 6) de voce, 7) de littera, 8) de syllaba og de communi syllaba, 9) de dictione, 10) de oratione, 11) de definitione, 12) de genere og de specie, 13) de sententia, 14) de clausula, 15) de latinitate.

Hvad vi have af romersk Grammatik, er os overleveret af et Antal grammatiske Forfattere fra det 4de til 6te Aarhundrede efter Chr. F. (Charisius, Diomedes, Donatus og Priscianus er de vigtigste). Disse Forfattere benyttede (tabte) Kilder fra 3dje og 2det Aarh. (Charisius især Romanus fra Beg. af 3. Aarh.), og disse igen Kilder fra 1ste Aarh.

Man har i de sidste Aar gjort sig en Del Umage for at fremdrage, hvad man kunde udfinde om disse tabte ældre Kilder; flere Navne paa Grammatikere fra ældre Tid spille en Rolle i disse Undersøgelser, Palæmon (Midten af 1ste Aarh. efter Chr.), Scaurus (Hadrians Tid); og man har stillet Citaterne af disses Skrifter sammen for at danne sig en Forestilling om deres Lærebøger. Dette har dog kun Interesse, for saa vidt det heraf fremgaar, at Hovedindholdet af den romerske Grammatik allerede tidlig var samlet i det væsentlige, og at vi kun have den senere omhyggelige Bevarelse af det overleverede, tit i klar og forstandig Fremstilling, men i det hele dog mest med de samme Ord hos flere Forfattere og med stærk Afhængighed af Forgængerne.

Det er i det hele et Charaktertræk for den senere Kejsertids Aandsliv, hvilket Slid man har haft med at bevare det overvældende Kulturstof, som man havde modtaget fra tidligere Aarhundreder, og hvorledes Arbejdet hermed tit tog Magten fra den selvstændige Produktion.

Den egentlige Skaber af en romersk Grammatik kan næppe nogen anden have været end Varro; vi finde ved de fleste Afsnit ham citeret hos vore Grammatikere. Terentius Varros

Navn har da levet ned til de seneste Tider. Han har grundlagt den romerske Grammatik.

Naturligvis paa græsk Grundlag. Oprindelsen fra Grækerne viser sig overalt, man finder dem ofte citerede hos de romerske Grammatikere (Graeci), Etymologier hentes fra Græsk, og græske Vers anføres. Varro havde allerede mange græske Citater eller Forklaringer. Men ogsaa de senere Grammatikere kunde paa egen Haand benytte græske Kilder, og herved maa man noget modificere Ytringerne ovenfor om Afhængighed hos senere Grammatikere af deres Forgængere. En Grammatiker som Priscianus benytter selvstændig Apollonios (Dyskolos).

For ethvert af de nævnte 15 Kapitler anfører nu Forfatteren de latinske Grammatikeres Definition af det deri omhandlede Begreb, Indholdet af Afsnittet derom, og sammenligner de græske Grammatikeres tilsvarende Udtalelser og Meninger.

For Exempel om Accenten. Definition: hos Dositheus «accentus est *unius cujusque syllabae* proprius *sonus*» og lignende hos andre Forfattere, men i det sene grammatiske Skrift, der citeres som Codex Bernensis 16 (væsentlig Udtog af Isidor): «accentus est ... *vox syllabae,* quae in sermone plus sonat de ceteris syllabis.» Her i det sidste Sted defineres altsaa Accenten som den betonede Stavelses Udtale, ligesom hos Servius, og hos andre kaldes da i denne Forstand Accenten for «anima vocis.»

Saa kommer Etymologien af accentus.

Accenternes Arter: acutus, gravis, circumflexus.

Deres Plads i Ordet (udførligt behandlet af Grammatikerne).

Tegnene for Accenterne.

Derpaa Grækernes Behandling af de samme Spørgsmaal.

Man vil heraf nogenlunde kunne skønne, hvilket Maal Forfatteren har sat sig: Læseren finder i den lille Bog en Sammenstilling af Grammatikernes Bestemmelser af de paagældende Begreber og en kort Oversigt over Hovedspørgsmaalenes Behandling, men ikke selve Kapitlernes Text ved Siden af hinanden.

Bogen giver et lille, men paaskønnelsesværdigt Bidrag til at samle og ordne den store Masse af Angivelser hos de gamle Grammatikere og behandle dem lidt mere under Nutidens Synspunkter.

C. J.

Herondae Mimiambi. Accedunt Phoenicis Coronistae, Mattii Mimiamborum fragmenta. Edidit *Otto Crusius.* Lipsiae 1892, Teubner. XVII + 89 pp.

Otto Crusius: Untersuchungen zu den Mimiamben des *Herondas.* Leipz. 1892, Teubner. VI + 203 S.

Der Fund des Herondas-Papyrus, wenn auch an Bedeutung mit dem Auftauchen der *πολιτεία Ἀθηναίων* nicht entfernt vergleichbar, bietet dennoch in litteraturgeschichtlicher Beziehung ein ungewöhnliches Interesse dar. Bei der Beurtheilung des litterären Realismus der hellenistischen Epoche waren wir bisher auf vereinzelte Erscheinungen angewiesen, die noch dazu meistens ohne die Absicht, ja beinahe wider den Willen der Verfasser hervortraten. Wenn man von den Adoniazusen des Theokrit absieht, sind seine Gedichte, obwohl an einzelnen realistischen Zügen reich, dennoch im Ganzen von der strengen Naturwahrheit weit entfernt — wie weit, lässt sich jetzt noch besser als früher bemessen. Von den andern alexandrinischen Dichtern, von denen uns ganze Werke überliefert sind, sollte in diesem Zusammenhang eigentlich nicht die Rede sein können; und doch tritt der Zug zum Realismus, der der ganzen Zeit eigen ist, an Stellen hervor, wo man ihn am wenigsten erwarten sollte; ich erinnere nur an den Anfang des dritten Buchs des Apollonios und an Callim. hymn. III Anf. Jetzt aber ist uns eine Dichterpersönlichkeit aus dieser Zeit erschlossen, die nichts als Realist ist und nichts anders sein will. Wenn man auch den direkten ästhetischen Gewinn dessen, was uns hier geboten wird, nicht sehr hoch anschlagen mag, so kann man doch kaum anders als sich von Neuem der Bewunderung über den unerschöpflichen Reichthum des Griechischen *ingenium* hingeben, das, nachdem die grosze Poesie nicht mehr möglich war, sich mit solcher Energie und solcher Gewandtheit den kleineren Aufgaben zuwendet. Denn die Mimiamben des Herondas stehen als Bethätigung hellenischen Formsinnes in ihrer Sphäre den höchsten Erzeugnissen Griechischer Kunst ebenbürtig zur Seite und sind, so weit ich urtheilen darf, den modernen Erscheinungen gleicher Art meistens weit überlegen. Jedenfalls werden sie bei der künftigen Betrachtung dieser Richtung innerhalb der hellenistischen Litteratur im Centrum stehen und unsere Beurtheilung dessen, was diese Epoche geleistet hat, vielleicht nicht unwesentlich modificiren.

Wie die Sachen liegen, ist freilich für derartige Untersuchungen die Zeit noch nicht inne. Die Schwierigkeiten, die die Lesung des Papyrus, die Herstellung des Textes und die Einzelerklärung darbieten, sind so grosz, dass sich die Forschung mit vollem Recht bisher beinahe ausschliesslich auf die philologische Detailarbeit geworfen hat. Derartige Ziele verfolgen denn auch die beiden Schriften von dem bekannten Bearbeiter der *paroemiographi Graeci.* Die Ausgabe will teils im kritischen Apparate eine möglichst genaue Wiedergabe der Handschrift (wenn auch nur nach dem Facsimile) bieten, teils die lückenhaften Stellen durch sinngemässe Ergänzungen (mit denen Bücheler in seiner Ausgabe sehr zurückhaltend gewesen war) lesbar machen. Die «Untersuchungen» geben, ausser einer Rechtfertigung der Ergänzungen der Ausgabe, eine ganze Reihe Erklärungen einzelner

Stellen — wie es vom Verf. zu erwarten war, mit besonderer Berücksichtigung des sprichwörtlichen Elements, das bei Herondas stark hervortritt.

Ueber die Ausgabe kann ich mich kurz fassen, indem ich auf die Anzeige von Blass in den Gött. gel. Anz. 1892, Nr. 22 verweise. Auf die Lesung des Facs. sowie auf Wiedergabe der Lesarten hat der Herausgeber eine ausserordentliche Sorgfalt verwandt; dieselbe ist auch nicht ohne Frucht geblieben; mehrere neue Lesungen von Cr. sind von Blass nach Besichtigung des Originals bestätigt worden. Andere, und wol die Mehrzahl, freilich nicht; an einigen Stellen hat sogar Cr. im Facs. mehr zu erkennen geglaubt, als Blass im Original finden konnte. Das führt zur Frage, ob es eigentlich der Mühe werth war, eine Ausgabe mit beinahe apographisch genauem kritischen Apparat nur nach dem Facs. herzustellen. Ich denke, die Frage muss verneint werden; die Ausgabe stellt sich ziemlich theuer und entbehrt doch der vollen Zuverlässigkeit, so lange sie nicht nach dem Original gemacht ist. — Mit den Ergänzungen ist der Herausg. sehr weit gegangen, viel weiter als strenge Methode erlauben würde; er ist sich dessen aber wohl bewusst gewesen, und man darf sein Verfahren nicht von vorn herein ablehnen. Es ist ja sehr verlockend, die nur zur Hälfte überlieferten Stellen wenigstens dem Sinne nach zu suppliren, und der Muth, womit sich Cr. hier in die Bresche geschlagen, verdient an sich alle Anerkennung. Trotzdem wird nach Cr. wol kein namhafter Philologe so leicht den Versuch wagen. Es liegt die Sache bei Herondas nicht wie z. B. bei Philodem, weil bei H. das allermeiste auf den Wortlaut ankommt; mit den «Gedanken» ist es ja ohnehin nicht weit her. Wie wenig hier die Ergänzungen helfen, erfährt man am leichtesten, wenn man unmittelbar nach den andern Stücken den «Schuster» in Cr.s Ausgabe durchliest: man glaubt in einen andern (und nicht besonders guten) Autor hineingerathen zu sein. Die Diels'sche Bearbeitung desselben Stückes (Sitzungsber. der Berl. Ak. 1892, p. 388 ff.) liest sich leichter, aber schliesslich bleibt der Eindruck derselbe. Ausserdem sind aber viele Ergänzungen bei Cr. nicht blos nicht plausibel, sondern sogar offenbar falsch; wie wenn im Anfange des *Πορνοβοσκός* die vs. 9—10 deutlich vorliegende bedingte Konstruktion verkannt ist (sie ist jetzt auch von Blass richtig erkannt), oder wenn im Vorhergehenden der *μέτοικος* im Prooemion drohend eingeführt wird (*ὑμέας κλαῦσαι λέγων* Cr.). Doch genug von diesem unerquicklichen Capitel. — In der Textbehandlung hat der Verf. den Werth des Pap. etwas überschätzt und denjenigen der Correcturen entschieden unterschätzt; er lässt deshalb hie und da offenbare Corruptelen stehen, wie *ἡμείων* I 46, *χωλὸν* 71, *κα⟨ὶ⟩ Πίσσῃ* II 62 (für *κἠμ Π.*), *βώσαι* III 23, *πέμπειν* 63, *δύσῃ* 88, *μὲν* V 70, *ἔρραψε* VI 48 u. a. Die zweite Hand giebt, wie Bl. richtig bemerkt und an

sich klar ist, Varianten, nicht Interpolationen. Eine gewisse Unsicherheit im Grammatischen tritt auch sonst hervor: II 4 wird *κοὐδ'* (= *οὐδὲ*!) hineinergänzt, noch dazu im Bedingungssatze; ebenda 8 f. steht zweimal im Supplement ein *οὐ* für *μή*; III 87 soll *οὐδὲ εἷς λήξαι* (e coniectura) heissen: niemand möge aufhören (der potent. Opt. für den Imp., ohne *ἄν* und in der 3. Person); IV 52 *μὴ πάνθ' ἕτοιμ', ὡς καρδίη βάλοι* (woher der Opt.?); 93 *ἐπὶ μὴ λάθῃ*: damit er es nicht vergesse, mit doppeltem Fehler, und 94: *ἦ γὰρ ἱροῖσιν μέλων ἅμα*: er hat ja zugleich mit den Opfern zu schaffen. Von diesen Fehlgriffen hat der Herausgeber jetzt selbst (Philol. LI, p. 653) zwei (II 4, IV 93) zurückgenommen; auch die übrigen werden hoffentlich in einer neuen Auflage beseitigt werden. In eine etwas andere Kategorie gehören Stellen wie I 64: *καὶ δοῖ' ἃ πρήξεις ἠδέ', ὦ φίλη, ἄψ πείσῃ*, und II 78: *θαρσέων — λεῷς λέγοιμ' ἄν, εἰ Θαλῆς εἴη*, die weder einen guten Sinn geben noch mit dem Sprachgebrauch stimmen. Für das Gesammturtheil bedeuten derartige Einzelheiten freilich nicht viel, und ihnen gegenüber stehen mehrere Stellen, an denen positiv Gutes und Neues geleistet ist; hervorheben möchte ich III 33 f. 79. V 14. 30. VI 9 f. 95—100. Bei der groszen Schwierigkeit der Aufgabe wiegt éine solche Stelle viele Missgriffe auf, und demgemäsz wird man die Crusius'sche Ausgabe auch Bücheler gegenüber als einen Fortschritt bezeichnen müssen; gross ist aber der wirkliche Gewinn nicht, zumal im Verhältnis zum scheinbaren, und an einigen Punkten ist sogar ein Rückschritt zu verzeichnen.

Die «Untersuchungen» beschäftigen sich zum Theil mit der Erklärung der vom Verf. supplirten Stellen und sind in so fern eine unentbehrliche Begleitung der Ausgabe (denn die Supplemente sind oft der Erklärung sehr bedürftig); theils bieten sie zu schwierigeren Stellen erläuternde Excurse; endlich wird bei jedem Stück auf verwandte litteräre Erscheinungen aufmerksam gemacht. Ganz besondern Werth hat der Verf. auf die Behandlung der vielen alltäglichen Redensarten und den Nachweis paralleler Ausdrücke gelegt. Bisweilen wird hier des Guten zu viel gethan; so wird IV 51 *τὸ βρέγμα — κνήσῃ* gegen Bücheler richtig erklärt: dich hinter den Ohren kratzen, dann aber eine gute halbe Seite mit Nachweisen dieser Sitte angefüllt — wo doch eine einzige Stelle, um die Geberde auch als antik zu erweisen, genügt hätte. Ebenso würde zu V 27 f. eine Stelle wie Cic. pro Lig. 30 (die nicht angeführt ist) genügt haben, wenn überhaupt citirt werden musste. Vgl. noch den Excurs zu *σημάτων φῶρα* V 57, und zu *ὄνους βόσκειν* III 27, wo allenfalls Her. VI 68 ausgereicht hätte. Im Ganzen ist aber hier mit grosser Gelehrsamkeit viel schätzbares Material zusammengetragen, das nicht nur für die Einzelerklärung gute Dienste leistet, sondern auch für die Aufhellung des litterarischen Zusammenhangs werthvoll ist.

Weniger befriedigt die Interpretation des Verf.s, wo es nicht auf Belesenheit, sondern auf gesunden Sinn und guten Geschmack ankommt. In der Auffindung von versteckten Beziehungen, besonders in den Eigennamen, geht er viel zu weit; so vermuthet er — ein Beispiel von vielen — in dem *ἐς Φασηλίδα πλώσῃ* II 59 eine boshafte Anspielung auf den Rhetor Theodektes (der doch wahrscheinlich zur Zeit des Herondas schon lange todt war). Auch mit dem Faustkämpfer *Μῦς ἐμ Πίσσῃι* (ebenda 62), der anderwärts viel Glück gemacht hat, kann ich mich nicht recht befreunden, wenn auch zuzugeben ist, dass Herondas möglicher Weise seinem *leno* die moderne Verdrehung des alten Sprichwortes in den Mund gelegt hat. Aber auch an Stellen, die von dieser Eigenheit nicht berührt werden, wird zu oft das Künstliche und Gesuchte dem Einfachen und Natürlichen vorgezogen. Ein Beispiel instar omnium ist die Erklärung des Schlusses von III, auf die ich unten zurückkommen werde; in dieselbe Kategorie gehört die Behandlung der Stelle IV 75 f., wo Cr., auch nachdem Bücheler das Richtige gegeben, an seiner Auffassung festhält. I 26 wird *οἶκος τῆς θεοῦ* als «das reine Paradies» erklärt, unter Berufung auf Stellen, wo *θεῶν οἶκος* steht: auf das Richtige deutet schon Rutherford (die Heimath der Aphrodite). Über VI 84 s. jetzt Blass Gött. gel. Anz. 1892, p. 234. Dass *Δάον τιμὴ* V 68 nicht zu erklären ist, sollte man doch lieber einfach zugeben, als es mit *μητρὸς ἐμῆς σέβας* u. s. w. zusammen bringen. Es ist überhaupt mit den Erklärungen des Verf.s vielfach wie mit seinen Ergänzungen: das *nescire fateri* fällt ihm schwer.

Anstatt mich in eine unfruchtbare Kritik weiter zu vertiefen, will ich lieber ein paar Stellen vorführen, zu deren Erklärung ich etwas beitragen zu können glaube; ich werde dabei gelegentlich auf Cr. Bezug nehmen, um obiges Urtheil zu erhärten. Die gesammte Herondaslitteratur durchzugehen, hat mir die Zeit gefehlt; möglicher Weise ist deshalb Einiges schon von Andern vorweggenommen.

I 20 *ἀλλ' οὐ τοῦτο μή σε θερμήνῃ* können nicht der Metriche gehören, wie bei Cr.; in ihrem Munde müsste es wenigstens heissen: *ἀλλὰ τοῦτο μή σε θ.* Im Munde der Gyllis bedeuten die Worte wohl: doch davon wirst du keine Freude haben (ich lasse mich nicht necken).

42 *κεῖνος ἢν ἔλθῃ . . . μηδὲ εἷς ἀναστήσῃ* wird von Bchl. und Cr. einstimmig auf den Tod (der Metriche) gedeutet; nach Rutherford und Blass gehören die Worte der Metr., und *κεῖνος* geht auf den Mann derselben. Letzteres ist richtig; aber die Worte gehören der Gyllis und beziehen sich auf die Möglichkeit, dass der Mann der Metriche auf der Reise umkommen könnte, wie das vorhergehende *νηῦς μιῆς ἐπ' ἀγκύρης οὐκ ἀσφαλὴς ὁρμοῦσα* so wie vs. 68 *μὰ τὴν γὰρ Μάνδριος κατάπλωσιν* deutlich zeigen. Suppliren kann ich die Stelle nicht; aber der Sinn ist:

wenn jener dorthin gehen sollte, woher ihn dir niemand zurückbringt. Da Blass vor *μηδὲ* die Buchstaben *ΝΟΥ* gelesen hat, so erinnere ich beiläufig daran, dass *οὐ μηδεὶς ἀναστήσῃ* kein Griechisch ist, wie sonst schon geglaubt worden.

II 44 f. Der Sinn des Sprichworts, das Battaros — mit gutem Grund — mit allerlei Entschuldigungen vorbringt, kann nur sein: damit nicht ausser dem Teppich auch noch der Hintere verloren gehe — d. h. damit ich nicht ausser dem gelittenen Unbill auch noch meinen Process verliere (indem die Zeit mit dem Verlesen des Gesetzes zu Ende geht). So wol auch Bchl. Von Seiten des Gedankens ist nichts einzuwenden; wir haben im Dänischen ähnliche «Sprichwörter». Schlimm ist es, wenn einem der Teppich entzogen wird, so dass man auf dem nackten Stein sitzen (oder liegen) muss; noch schlimmer aber, wenn ein kostbarer Theil des Körpers mit in den Kauf geht. Grammatisch sollte das heissen: *πρὸς τῷ τάπητι καὶ ὁ κυσός*, oder *ὅ τε τάπης καὶ πρὸς ὁ κυσός*; freier sagt Battaros *πρός τε (ὁ) κυσὸς καὶ ὁ τάπης*. Nur *φησί* («sit venia verbo»?) ist mir in diesem Gebrauch bedenklich.

84. Das Richtige steht hier in der Hds., leider in einer metrisch unmöglichen Form. *ἓν δ' ἔτι σ*(?), *ἄνδρες — ταῦτα μὲν γὰρ εἴρηται πρὸς τοῦτον, ὑμεῖς δ' ὡς κτλ.* Mit den Worten *ἓν δ' ἔτι, ἄνδρες* (*εἰπὼν παύσασθαι βούλομαι*, Dem. ctr. Aristog. I 98, u. s. w.) wendet sich Battaros an die Richter. Der Satz *ταῦτα μὲν γὰρ κτλ.* verlangt nothwendig, dass etwas mehr als das blosse *ἄνδρες* (das auch überall eingeschoben steht) vorangehe. Durch das *μὲν* veranlasst, erhält die Rede eine andere Form; das Eine aber, das Battaros noch einschärfen will, ist der Punkt mit den Zeugen. (Das Herwerdensche *ἓν δ' ἔστ' ἔτ'* entspricht dem stehenden Gebrauch der Redner nicht; vielleicht kommt man mit *ἓν δ' ἔτι γ', ἄνδρες* aus, vergl. von Wilamowitz Ind. Schol. Gott. sem. aest. 1893, p. 30.)

III 68. *ἡ βοὸς κέρκος* ist der tauri penis, der noch heute auf dem Lande als besonders kräftiges, wuchtiges und geschmeidiges Züchtigungswerkzeug in Gebrauch ist.

89—92 spricht Lampriskos als guter Pädagoge leise zur Mutter (91 *τὸ μηδὲν* = eine Bagatelle von . . .?); darauf antwortet diese, ebenfalls leise: Oh, Du verdientest den Mund voll Honig zu bekommen, wie Du so schön sprichst! Cfr. Theocr. I 146: *πλῆρές τοι μέλιτος τὸ καλὸν στόμα, Θύρσι, γένοιτο, πλῆρές τοι σχαδόνων, καὶ ἀπ' Αἰγίλου ἰσχάδα τρώγοις ἀδεῖαν, τέττιγος ἐπεὶ τύγε φέρτερον ᾄδεις.* Das *λάθοις* bei Herond. bedeutet nur: unversehens, was noch eine Steigerung des Angenehmen ist. — Die folgenden Worte (die wol nur der Junge ernst nehmen soll) werden dann laut gesprochen. Bei Cr. ist 90—92 gegen alle Wahrscheinlichkeit der Mutter, *ἰσσᾷ* 93 dem Kottalos gegeben.

IV 60 ff. sind von Cr. ungefähr richtig übersetzt: «denn

das Fleisch an ihm pulsiert ja . . . auf dem Bilde». *πρόσκειμαι* heisst doch nicht *neben liegen* (Bchl.), sondern *anliegen*, noch kann das Vorhergehende: *τὸν παῖδα ἢν κνίσω, οὐχ ἕλκος ἕξει*, durch einen Hinweis auf das Opferfleisch motivirt werden. *οἷα θερμὰ θερμὰ πηδῶσαι* hat mit heissen Quellen (Cr.) nichts zu thun, sondern heisst einfach: als wenn es vom warmen Leben pulsirte.

73 *οὐδ' ἐρεῖς· κεῖνος ὤνθρωπος ἓν μὲν εἶδεν, ἓν δ' ἀπηρνήθη.* Was das heisst, weiss ich nicht; es ist zu schreiben: *ἓν μὲν εἶπεν, ἓν δ' ἀπηρνήθη*, was offenbar eine sprichwörtliche Redensart ist, die so viel sagt als: er thut nichts zur Hälfte, er kann alles auf sich nehmen. Die Ursache der Corruptel liegt im Zusammenhange, der auf *εἶδε* führte.

V 41 *ὅδη, κύδιλλα, τὸ ῥύγχος τοῦ παντοέρκτεω τοῦδε.* Wie die Worte stehen, sind sie unverständlich; denn Kydilla soll gar nicht mitgehen, auch führt man «die Schnauze» eines Mannes nicht weg. Gastron ist aber vs. 67 f. geknebelt (er wird am Knebel «aufgehängt», d. h. festgebunden); auch spricht er von vs. 40 an kein Wort mehr. Kydilla erhält also vs. 41 den Befehl, den Gastron zu knebeln; man kann *ἐνδεῖ* schreiben, wahrscheinlicher dünkt mich aber *θλῆ*, das zum groben Ton der Herrin gut stimmt.

50 *παραστίξῃς* von Cr. falsch erklärt. Es heisst «falsch interpungiren»; also: wenn Du auch nur ein Jot an dem was ich Dir gesagt änderst (male notaveris Bchl. wol in demselben Sinne).

VI 34. Mit *μὴ δοκέω* weiss ich nichts anzufangen; *μὴ οὐκ ἂν προσδώσω*, wie Cr. mit m. 1 schreibt, ist ein doppelter Schnitzer, aber auch *μὴ γρύξω* (Bchl.) ist wegen des cj. aor. bedenklich. Dagegen ist klar, dass *τῇ* nur zu *προσδοίην* und *μέζον μὲν ἢ γυνὴ γρύξω, λάθοιμι δ' Ἀδρήστεια* nur zum folgenden *χιλίων εὐντων* gehört. Dies *χιλίων εὐντων* (das von Cr. richtig aufgefasst ist) ist eben das Ungeheuerliche, das «der Nemesis verborgen bleiben möge»; wodurch die Stelle etwas exquisit komisches erhält. Die Lesart der m. 2: *μὴ δοκέω μέζον μὲν ἢ γυνὴ γρύξαι* (?) giebt ungefähr den erforderlichen Sinn, ist aber wegen des inf. aor. und der Stellung des *μὲν* bedenklich.

A. B. Drachmann.

NORDISK TIDSSKRIFT

FOR

FILOLOGI

TREDIE RÆKKE

ANDET BIND

KØBENHAVN

GYLDENDALSKE BOGHANDELS FORLAG (F. HEGEL & SØN)

GRÆBES BOGTRYKKERI

1893—94

Redigeret af:

Karl Hude, adjunkt, dr. phil., København,

under medvirkning af:

M. Cl. Gertz, professor, dr. phil., Kbhvn.

Vilh. Thomsen, professor, dr. phil., Kbhvn.

Ludv. F. A. Wimmer, professor, dr. phil., Kbhvn.

S. Bugge, professor, Kristiania.

Johan Vising, professor, Göteborg.

Bidragydere i dette bind:

Bergman, J., lektor, dr. phil. Venersborg.

Bruun, Georg, førstelærer, cand. mag. Kolding.

Christensen Schmidt, C. P., professor, fhv. kollaborator. København.

Drachmann, A. B., docent, dr. phil. København.

Hansen, Ad., dr. phil. København.

Hude, Karl, adjunkt, dr. phil. København.

Hylén, J. E., fil. kand. Upsala.

Jespersen, Otto, professor, dr. phil. København.

Jørgensen, C., adjunkt, dr. phil. København.

Mikkelsen, Kr., overlærer. Roskilde.

Nissen, C. A., professor, dr. phil. København.

Nyrop, Kristoffer, docent, dr. phil. København.

Paulson, Johannes, professor, dr. phil. Göteborg.

Rafn, H., adjunkt. København.

Sørensen, S., dr. phil. København.

Thoresen, Valdemar, cand. mag. Helsingør.

Trojel, E., adjunkt, dr. phil. København.

Vising, Johan, professor, dr. phil. Göteborg.

Zeuthen, H. G., professor, dr. phil. København.

Indhold.

Anmeldelser.

Mindre meddelelser.

Alfabetisk fortegnelse

over

behandlede forfattersteder.

(Herunder medtages ikke steder, der kun er anførte exempelvis.)

Rettelser til 1. bind:

S. 9, l. 14 f. n.: numerum, læs munerum
S. 186, l. 6 f. n: 3dje, læs 2den
S. 187, l. 21 f. o.: Arnold, læs Albertanus
— l. 1 f. n.: Gancher, læs Gaucher
S. 188, l. 3 f. o: —. —
S. 191, l. 25 f. o.: Amphelica, læs Amphelice

Rettelser til 2. bind:

S. 33, l. 14 f. n.: eorum, læs earum
S. 34, l. 7 f. n.: genere, læs genera
S. 95, l. 5 f. o.: han, læs kan
— l. 23 f. o.: læs dienen den zwecken denen

Om några homeriska former.

Av J. E. Hylén.

Vid sysslandet med homerfrågan måste den språkliga sidan utan tvivel tilldraga sig den största uppmärksamheten. Då jag en tid sysslat med denna fråga, har jag också tagit i betraktande åtskilliga homerformer. Närmaste anledningen att avhandla just dessa former, som blivit föremål för granskning i föreliggande uppsats, har varit en utsaga av Christ i hans avhandling Homer oder Homeriden[2] s. 60. Han påstår der följande: Einige aus falscher Analogie entstandene Formen finden sich nur in der Odyssee, wie *ἤην* (19. 283, 23. 316, 24. 343), *μάντηος* (10. 493), *γέλως* (8. 343, 344), *μαχεούμενον* (11. 403, 24. 113), *διδώσω* (13. 358, 24. 314), *ἤϊον* (10. 146, 274, 446, 23. 370, 24. 501), *οὐδόν* = *ὁδόν* (17. 196).

Jag vill nu se till, om dessa Christs påståenden bestå inför en noggrannare undersökning.

Jag vänder mig då först till det mycket omtvistade *ἤϊον*, som läses i Od. 10. 146, 274, hvarest det hör hemma i första pers. sg. Deremot måste samma form föras till 3:e pers. plur. i Od. 10. 446, 23. 370, 24. 501, hvilket Gehring, Index Homericus s. 259, på det förstnämda stället av något förbiseende underlåtit, i det han emot textsammanhangets vittnesbörd räknar denna form till första pers. sg.[1]

[1] Ett *ἤϊον*, som Zenodot antingen själv eller efter andra insatt såsom konjektur i st. f. handskrifternas *ἔκλυον* i Od. 2 42, hör ej hit. Det är imperf. till *ἀΐω*. Aristonikus och Didymus finna denna konjektur löjlig, ty det heter hos dem: *γελοίως γράφει Ζηνόδοτος «ἤϊον», ἀπὸ τοῦ ἀΐειν, ὅ ἐστιν ἀκούειν.* Samma *ἤϊον* vidrör Johansson, K. Z. 32. 508, hvars rot han ansätter till ēu̯(ē)ι, hvilken såsom tem. aor. ger *ἤϊον*. Hos Homer gives dock ej denna form utan endast den oaugmenterade *ἄϊον* (Il. 15. 252, der Eustathius 1014. 55 tolkar det med *ἀπέπνεον*, men omnämner, att andre tolka det med *ᾐσθανόμην κατὰ ψυχήν* i. e. sentiebam in animo, och 18. 222). Hesychius har ej heller inlagt betydelsen «höra» i *ἤϊον*, men tolkar deremot *ἄϊον* med *ἤκουον καὶ ᾐσθανόμην*.

Editorerna behålla gemenligen denna handskrifternas läsart. Så Dindorf, Homeri Odyssea, Ameis-Hentze, Homers Odyssee, La Roche, Homeri Odyssea, Ludwich, Homeri carmina, Odyssea.

Nauck, Mélanges Gréco-Romains III: 250 ff., förklarar dock dessa former för ohomeriska och över huvud taget språkvidriga. Och med sin förkärlek för konjekturer insätter han i texten i deras ställe ἤϊα och ἤϊσαν, hvilka former återfinnas även annorstädes i de homeriska sångerna, neml. ἤϊα Od. 4, 427, 433, 572, 10. 309 och ἤϊσαν Il. 10. 197, 13. 305, 17. 495, Od. 11. 233, 19. 436, 20. 7, 24. 9, 13.

Christ, Hom. od. Homer.[2] s. 62, anm. 2, nämner denna konjektur en förbättring och finner sig t. o. m. till rätta med den derav uppkomna ganska hårda hiatus i Od. 10. 146, 274. Men än underligare förefaller detta Christs beredvilliga antagande av Naucks «textförbättring», når man besinnar, att Christ i Odysséformen ἤϊον ser ett bevis på olika ursprung för Iliaden och Odysséen. Ty i och med antagandet av Naucks konjektur faller detta hans stöd, enär ἤϊσαν kan uppvisas både i Odysséen och Iliaden, såsom åvan är ådagalagdt.

Men icke ens formerna ἤϊα och ἤϊσαν lemnas oantastade. Wackernagel, K. Z. 25. 265, stryker dem mot handskrifternas på så många ställen samstämmiga vittnesbörd och läser i stället aoristformerna ᾔεα och ᾔεσαν. Och han finner understöd hos så framstående vetenskapsmän som G. Meyer, Gr. Gr.[2] s. 430, och Brugmann, Gr. Gr.[2] s. 169, hvilka hålla ἤϊα och ἤϊσαν för språkvidriga och t. o. m. föredraga ἤεα utan jota subscr., enär urgrek. intervok. i̯ undantagslöst faller bort.

Så länge striden gäller endast konjicierade former, finnes för mig intet skäl att ej antaga de språkriktiga. I detta fall är dock ᾔεα en lättförklarlig form. Ty icke behöver detta jota subscr. ovilkorligen härröra från urgrekisk tid. Det kan nemligen ha inkommit senare. Johansson har åtminstone i akademiska föreläsningar, som jag åhört, visat en väg derför. Han antager en əς-aoristbildning. I sing. således *e-ei̯-ə-ς-m̥ > *ēi̯əς-m̥ > *ἤι̯εσα > ᾔεα. I plur. åter *e-ei̯-ς-men[1] — om

[1] Egentl. * e-ι-ς-men, men den starka rotformen har trängt in från sing.

denna suffixvexling av ας i sg. och ς i plur. se Johansson, K. Z. 32. 508 — > * ēισ-men > * ἤισμεν > * ἤιμμεν > * ἤιμεν > ᾖμεν. Hade vi då bredvid hvarandra formerna ἤεα och ᾖμεν, uppstod lätt ᾔεα. Derför behöver man ingalunda ängsligt undanrödja jota i denna form. Men det återstår i alla fall den frågan, huruvida man bör antaga denna Wackernagels konjektur och om verkligen formen ἤϊα är en «Unform», såsom Brugmann påstår.

Handskrifterna uppvisa på fyra ställen samstämmigt denna «Unform». Och den är dock alltför säregen, för att man skall kunna tilltro en avskrivare att hava insatt densamma i st. f. ἤεα eller ᾖα. Vidare vittna scholierna för handskrifternas läsart. Och likaledes lexikograferna. Suidas tyckes visserligen ha förvexlat impf. av εἰμί (ἦα) och εἶμι (ἤϊα), i det han tolkat ἤϊα med ὑπῆρχον, lat. eram, och å andra sidan har Hesychius ej strängt åtskilt de lika lydande nominal- och verbalformerna, i det han tolkar ἤϊα med βρώματα, för hvilken betydelse han citerar Il. 13. 103, *καὶ ἄχυρα* — här anför han Od. 5. 368 — *καὶ ἐφόδια καὶ ἐπορευόμην* med citat till sistnämda betydelse från Od. 4. 433. Dessutom tolkar han ἤϊον med ἐπορευόμην, ἤϊεν med ἐπορεύετο och ἤϊσαν med ἐπορεύοντο. Suidas tolkar ἤϊον med *τὸ εἰς ὁδὸν βρῶμα.* Denna dubbelbetydelse går igen i scholierna. Ty scholiasten till Il. 13. 103 parafraserar ἤϊα sålunda: *κυρίως δὲ τὰ ἐν τῇ ὁδῷ ἢ ἐν τῷ πλῷ ἐπιτήδεια, ἐφόδια, οὐ τὰ ἐν οἴκῳ ἐσθιόμενα.* Till Od. 2. 410, 4. 363 återgives det med ἐφόδια, till Od. 5. 266 med ἐφόδια, ἄλφιτα, till Od. 9. 212 med ἄλφιτα. Scholiasten till Od. 12. 329 återgiver det med βρώματα och åter till Od. 5. 368 med ἄχυρα. Den verbala betydelsen inlägger scholiasten i ἤϊα Od. 4. 427, der han omskriver det med ἐπορεύθην ἢ ἐπορευόμην. Till Od. 10. 146 läsa vi i scholierna ἀνήϊον ἀνῆλθον och till Od. 19. 436 ἤϊσαν ἐπορεύοντο.

För detta subst. ἤϊα, som på åtta ställen läses i de homeriska dikterna, vilja somlige över allt läsa ᾖα, men deremot inlägger Ludwich, Aristarchs Homerische Textkritik II: 122, sin bestämda protest. Was gäbe uns ein Recht, utbrister han, die Contraction ᾖα statt ἤϊα (Od. 2. 410), welche Didymos und Herodian der jüngeren Atthis zuweisen und demnach dem Homer absprechen, auf eigene Verant-

wortung hin für älter zu halten? Didymos skriver nemligen till Od. 2. 410 följande: *Καλλίστρατος «δεῦτε φίλοι, ὄφρ' ἦα φερώμεθα» καὶ ἔστι τῆς νεωτέρας Ἀτθίδος τὸ οὕτως συναιρεῖν.* Även Bekker, Homerische Blätter I: 53, anser, att Kallistratus gjorde något onödigt, når han på detta ställe ändrade *ἤϊα* till *ἦα,* men han förnekar på samma gång, att han genom denna ändring införde en sen atticism.

Deremot håller han före, Hom. Bl. I: 52, att *ἤϊα* i Od. 5. 266, 9. 212 ej kan bibehållas utan bör ersättas med *ἦα,* hvilket är, Hom. Bl. II: 44, uppkommet ej av *ἤϊα* (Od. 2. 289, 410) utan av *ἤϊα* (Od. 4. 363, 12. 329). Schulze, Quæstiones epicæ 289, anm., anser deremot, att *ἦα* är sammandraget av *ἤεια,* hvilket han vill läsa i st. f. *ἤϊα,* hvilken form i sin ordning uppstått genom en förvänd distraktion på samma sätt som *ὤϊξε* ur **ῷξε* i st. f. *ὤειξε*[1]. Dermed vare hur som helst, denna Bekkers ändring till *ἦα,* som ju i själva verket är ganska lätt, har upptagits av bland andre Dindorf, Ameis-Hentze och Ludwich. Denne senare forskare har konsekvent nog i likhet med Cobet, Miscell. crit. 262, även i Od. 5. 368 skrivit *ᾔων* i st. f. handskrifternas *ἠΐων.* Ty kan man på sist anförda ställe läsa *ἠΐων* zweisilbig — för att använda Hentzes eget uttryck —, hvad hindrar att göra detsamma även på de båda andra ställena? Hvad som dock förvånat mig är, att Ludwich, hvilken såsom textkritiker intet vill ändra till fromma för linguisternas betänkligheter med uppoffring av den överlemnade texten, här avvikit från handskrifternas samstämmiga vittnesbörd och föredragit Bekkers konjektur. Hans antagonist La Roche försvarar deremot handskrifternas läsart. Jag för min del är böjd att ställa mig på La Roches sida, en uppfattning som Knös, De digammo homerico s. 154, delar. Ty, såsom han skriver, quum temerarium videatur scripturam *ἤϊα* codicum auctoritale firmissime stabilitam mutare, aut hanc scripturam *ηι* pro vetusta diphthongi *ῃ* scribendæ ratione habeamus aut novam interpretandi viam ingredientes iota hic quoque consonæ vices sustinere

---

[1] Fordom härleddes ordet från verbalformen *ἤϊα* och förklarades med *τὰ πρὸς ὁδὸν ἐπιτήδεια βρώματα καὶ πρὸς τὸ ἰέναι χρήσιμα ἢ τοῖς ἰοῦσιν ἐπιτήδεια.*

censeamus. Det är delvis till denna sista uppfattning, jag vill ansluta mig. Ty jag tror, att jota i *ἤϊα* på de tre anförda ställena förlorat sitt fulla ljudvärde och sjunkit ned till halvvokal. Liknande fenomen kunna anföras många ur de homeriska dikterna. Så t. ex. *ι* i *Αἰγύπτιος* (Od. 4. 83, 127, 229, 14. 263, 286, 17. 432, Il. 9. 382), *πόλιος* (Il. 2. 811, 21. 567), *πόλιας* (Od. 8. 560, 574), *δηίοιο* (Il. 2. 415, 6. 331, 8. 181, 11. 667, 16. 127), *δηίῳ* (Il. 5. 117, 7. 241).

Vi återvända nu till verbalformen *ἤϊα*. Som vi sett, är denna bestyrkt av handskrifterna, scholierna och lexikograferna. Likaledes hos Herodot (4. 82). Endast till Od. 4. 433 finner man i Et. Flor. hos Miller, Mélanges 143, såsom variant *ᾖα*, och Eust. 50. 29 läser derstädes *ᾔεα*.

Eustathius är dock ingen auktoritet, som kan uppväga våra bästa handskrifters vittnesbörd. Och Wackernagel har ej heller åberopat denna. Hans betänkligheter rörande denna form äro av rent linguistisk art. Men gentemot hela antikens så godt som samstämmiga vittnesbörd får man ej tilldela allt för mycket åt dessa. Och är verkligen *ἤϊα* oförklarligt? Jag tror det ej.

Redan Stephanus, Thesaurus græcæ linguæ III: 268 ff., försökte sig på en förklaring. Han skriver derstädes: ex *εἴω*, pro quo *εἶμι* potius dicitur, fit præt. med. *εἶα*; inde dissolutione jon. *ἔϊα* et *ἐκτάσει τοῦ ε ἤϊα*, unde per contractionem *ᾖα* subscripto *ι*[1]. Men huru han av det efter all sannolikhet aldrig förekommande verbet *εἴω*[2] bildar præt. med. *εἶα*, är mig alldeles obegripligt. Någon tillfredsställande förklaring har således ej Stephanus lemnat.

Ej bättre har Matthiä, Gr. Gram. I: 417, lyckats. Han konstaterar, att jemte *ᾔειν* fans hos Homer *ἤϊα*, och detta *ἤϊα* förhåller sig till *ᾔειν* såsom *ἐτίθεα* till *ἐτίθην*. Men en dylik

---

[1] Pluralformen *ἤϊσαν* är enligt Stephanus egendomlig för joniskan, och han anför ss. exempel Il. 10. 197 samt en mängd ställen från Herodot (1. 43, 62. 105, 191 o. a.). Och i detta måste vi ge honom rätt, ty att med Bentley i Soph. Trach. 513 insätta konjekturen *ἤϊσαν* i st. f. handskrifternas läsart *ἴσαν* finner jag alldeles överflödigt.

[2] Man torde häremot åberopa Hesych. *εἴω· πορεύομαι*, men der bör enligt goda grunder läsas *πορεύωμαι*.

analogibildning måtte väl vara falsk, om någon sådan kan kallas falsk.

Curtius, Verbum der griech. Sprache I: 175, ansätter som rot *ἰε* och bildar till denna ett imperf. *ἤϊα,* i hvilket han betraktar *ἠ* såsom augment. Och i samma arbete I: 128 stöder han ytterligare denna sin åsigt, i det han påstår: dass das *ἠ* in der That die Geltung des Augments hat zeigen deutlich *ἤϊσαν* neben *ἴσαν*. Han medger dock själv, att en dylik i sanskrit vanlig augmentering visar i grek. endast detta verb. Men jag kan ej fullt fatta, huru han av denna rot får fram imperf. *ἤϊα,* och likaledes behöver man icke för inf. *ἰέναι* och opt. *ἰείη* ansätta denna rot, ty inf. ljöd sannolikt ursprungligen **ἰϝέναι,* och opt. är antagligen analogibildning efter opt. till *τιθέναι* eller *εἰδέναι* eller också en gammal ς-aoristoptativbildning, såsom G. Meyer Gr. Gr.[2] s. 429, 512, Brugmann Gr. Gr.[2] s. 151, 174, 175 uppvisa. För övrigt uppvisar G. Meyer, Gr. Gr.[2] s. 422, att *ἠ* i denna form ej är augment. Icke ens Curtius har således utredt denna fråga. Och bland nyare forskare ha både G. Meyer och Brugmann, såsom åvan framhållits, förklarat formen för språkvidrig. Men, som jag tror, med orätt.

Danielsson har på sina föreläsningar över den stora Gortynerinskriften, der formen *ἔϊε*[1] läses, hvilket ju till full evidens visar, att *ἤϊε, ἤϊον* måste betraktas såsom av grekerna talade ord, lemnat en mycket tilltalande förklaring, ehuru den genom brist på analoga fall är temligen osäker. Liksom Johansson antager även han en *əς*-aoristbildning, *e-ei̯-*əς*-m̥. Sedan augmentets och rotens e kontraherats, uppträder i formen en avljudsvexling, *ē-i̯es-m̥ och *ē-ıs-m̥. Den förra ger på grekisk botten **ἤι̯εσα* $>$ *ἦεα* och den senare **ἤισα* $>$ *ἤϊα.* Som en analog bildning anförde han *ἄϝετ-*: *ἀυτμή.* Men huru snillrik denna förklaring än är, fullt övertygande är den icke.

Jag har även tänkt mig en s-aoristbildning: *e-ei̯-s-m̥ $>$ *ēism̥ $>$ **ἤισα* $>$ *ἤϊα.* Vore detta riktigt, skulle vi i *ἤϊα* ha en kvarleva från den tid, då vokalstammarna ännu icke genom inverkan av konsonantstammarna fått sitt ς uppfär-

[1] Jfr. Die Inschrift von Gortyn, bearb. von J. und Th. Baunack s. 98.

skadt. Dess ensamma ställning gör dock ett dylikt antagande osannolikt.

Bäst är väl att med Johansson antaga, att pluralformen ἤϊμεν givit upphov till sg. ἤϊα. Åtminstone är denna förklaring vida att föredraga framför Monros, Homeric Grammar[2] s. 13, som anser, att ἤεα omgestaltats till ἤϊα genom inverkan av första pers. plur. præs. ind. ἴμεν.

För övrigt kan det väl tänkas, att formen ᾔεα, bildad såsom åvan uppvisats, kan sammandragas till ᾖα. Och är det då omöjligt, att, om metern så fordrar, upplösa denna form till ἤϊα? Ytterst kanske frågan om denna forms bildning är en rent metrisk. Men icke behöver väl nödvändigt denna «dem Metrum zu Liebe gemachte Zerdehnung» uppstå ur «hysterogen in den Text eingeführten ᾖα, ᾖσαν», såsom Wackernagel, K. Z. 25. 266, påstår. Hvad hindrar, att skalden själv behandlade dessa ursprungliga former på detta sätt?

Till ἤϊα är ἤϊον ingenting annat än en tematisk bildning. Ty att med Stephanus, Thesaur. Gr. L. III 268, förklara ἤϊον såsom aor. sec. av εἴω, hvilket uppkommit genom jonisk dialysis och poetisk τροπή av det enligt hans förmenande regelrätta εἶον, är enligt språkvetenskapens nuvarande ståndpunkt ogörligt. Även Matthiä, Gr. Gr. 417, resonnerar falskt. Han utgår från de i de homeriska dikterna faktiskt förefintliga två imperf.-formerna till εἶω, ἴε och ἴσαν. Beiden, såsom han vidare säger, setzt Homer als Augment ein η vor wie in ᾐείδει von εἴδω. Men att η i detta ord ej är augment, uppvisar G. Meyer, Gr. Gr.[2] s. 423.

Ofta har ἤϊον betydelsen av aoristus, säger Matthiä till slut. Att det i själva verket är en aoristform, anade han ej.

Med denna undersökning har jag sökt ådagalägga, att ἤϊον är en enligt vanliga grekiska ljud- och analogilagar regelrätt bildad form. Dermed står det ock fast, att denna form endast förekommer i Odysséen, och ej i Iliaden, såsom Christ, Hom. od. Homer.[2] 61, påstår. Men hans åsigt, att denna form är uppkommen genom en falsk analogibildning, tror jag mig ha vederlagt. Och hvad hjelper det vidare Christ, om ἤϊον kan upptäckas endast i Odysséen. Ty ἤϊε är ju fullt ut samma bildning, och denna form läses i Iliaden

23 gånger och 14 i Odysséen. Proportionen är således temligen likartad. Och ej kan ἤϊον bevisa, att Odysséen och Iliaden äro uppkomna under olika språkperioder, då i båda dikterna återfinnes ἤϊε, hvilket avspeglar precis samma språkutveckling som ἤϊον.

Och lika litet stödja hans åsigt de övriga av honom anförda «genom falsk analogibildning uppkomna och i Odysséen allena förekommande» formerna.

Av dessa må vi först betrakta ἤην, tredje pers. sg. imperf. av εἰμί. Denna form förekommer på de tre av Christ anförda Odysséställena men ock i Il. 11. 808[1]. På sistnämda ställe ha visseligen åtskillige lärde forskare löpt till storms mot densamma men utan att kunna rödja den ur vägen.

Leo Meyer, K. Z. 9. 386 ff., hyser betänkligheter mot dess riktighet och ändrar den till ἦεν. Curtius, Verbum I: 172, Nauck, Mél. III: 255, Christ, Homeri Iliadis carmina, Monro, Hom. Gr.[2] s. 14, Schulze, Quæst. ep. 418, upptaga hans konjektur. Ja, Nauck undanrödjer ἤην även i Odysséen, der han läser ἔπλετο. Schulze insätter även här ἦεν, qui trochæi, såsom han säger, eo minori sunt offensioni quod pausæ vis interpunctione augetur. Handskrifterna visa dock på alla dessa ställen ἤην. Scholiasten till Od. 23. 316 har också läst ἤην. Så ock Hesychius (ἤην· ἦν)[2]. Bekker, Carmina Homerica: Ilias, Dindorf, Homeri Carmina: Ilias, La Roche, Homeri Ilias, och Ludwich, Aristarchs Hom. Textkr. I: 265, bevara den väl betygade läsarten. Ludwich tyckes dock ge Nauck och Christ rätt i, att formen är språkvidrig. Någon egentlig förklaring av densamma har ännu ej lemnats. Matthiä, Gr. Gr. 414, påpekar endast, att ἔην är egendomlig för den joniska dialekten. Han anser vidare, att ἤην tillkommit för meterns skull. Men att detta ej är riktigt, bevisa just de forskare, som utan att kränka meterns fordringar in-

---

[1] Eustathius 1007. 2 anför även till Il. 15. 82 denna form såsom variant, men de bästa handskrifterna uppvisa der εἴην.

[2] Men att hålla den för äkta på grund av inskriftsformen ἔην, G. Meyer, Gr. Gr.[2] 433, Brugmann Gr. Gr.[3] 164, kan jag ej gå med på. Ty denna inskrift, Cauer Delectus[2] Nr. 497, Roehl I. G. A. 382, synes, efter allt att döma, vara av temligen sent datum, och då den är metriskt avfattad, är ἔην kanske endast en episk reminiscens och har således ingen bevisningskraft.

sätta ἧεν i st. f. ἧην. Monro, Hom. Gr.[2] 12, G. Meyer, Gr. Gr.[2] 433, stå alldeles rådlöse inför förklaringen av denna form. Brugmann, Gr. Gr.[2] 164, anser den vara en plusquamperfektform. Nog av, formen är ännu icke förklarad, och kanske Christ har rätt i sit påstående, att den är uppkommen genom en falsk analogibildning, men hvad han ikke har rätt i, det är, att formen förekommer endast i Odysséen. Ty såväl våra handskrifters som våra scholiers och lexikografers samstämmiga vittnesbörd gälla dock i mina ögon mera än en, låt vara, skarpsinnig konjektur av Leo Meyer.

Komma vi nu till μάντηος, hvilken språkvidriga form Christ har funnit i Od. 10. 493. Han kunde ha tillagt Od. 12. 267, der denna form också läses hos våra editorer. Men på intetdera stället visa handskrifterna denna form. Od. 12. 267 ha såväl codex Florent. Laurent. XXXII 24 som alla Ludwichs handskrifter μάντιος. Hos scholiasten till detta ställe läses μάντιος· μάντεως. Likaså uppvisa alla handskrifterna på ett undantag när Od. 10. 493 μάντιος, hvilken läsart även Eustathius funnit. Endast codex Venet. Marcianus 613 har μάντηος. G. Hermann, Elem. doctr. metr. 347, insatte genom konjektur för meterns skull μάντηος såväl i 10. 493 som 12. 267, hvilken konjektur upptogs av bland andra Bekker, Dindorf, Ameis-Hentze, La Roche, Ludwich. Läsarten μάντιος bibehålles av Ahrens, Rh. Mus. II: 162, Hartel, Hom. Stud. III: 9 och andre. De måste dock för meterns skull ändra nästföljande ord ἀλαοῦ än till ἀλαόο, än till ἀλαϝόο och än till ἀλαόιο. I codex Vindobonensis 133 är läsarten μάντιος ἀγλαοῦ. Vi se sålunda, att det icke är så alldeles givet, att vi böra överge den handskriftliga traditionen, även om Christs läsart har stöd i en så pass god handskrift som Venet. Marc. Jag lutar verkligen i denna fråga åt Christs uppfattning, men fasthåller dock — och det är just detta, som här har någon betydelse —, att man ingalunda bör anföra en så pass omtvistad form såsom något säkert bevismaterial. Och för övrigt är verkligen μάντηος framgånget genom en falsk analogibildning? Då πόλιος och πόληος användas om hvarandra — av de 34 fall, som de förekomma i Iliaden och Odysséen, användes πόλιος 22 gånger, nemligen fem gånger i Odysséen och 16 i Iliaden, och πόληος 13,

nemligen i Odysséen 8 gånger och i Iliaden fem —, så ligger ju nära till hands att analogt derefter säga både *μάντιος*, Il. 13. 663, och *μάντηος*. Men kan man kalla denna formernas uppkomst för en falsk analogibildning, ja, då äro alla analogibildningar falska.

Angående *γέλως* har Christ anslutit sig till Payne-Knight, Bentley och Bekker, hvilka läsa *γέλος* i st. f. *γέλως* över allt, der metern icke hindrar det. De bibehålla således *γέλως* endast Od. 8. 343, 344. Utom på dessa båda ställen uppvisa handskrifterna *γέλως* även Od. 8. 326 och Il. 1. 599. Och då icke ens Bekker och hans meningsfränder kunna avlägsna *γέλως* ur texten på två ställen, hvad tjenar det då till att förklara det ohomeriskt på ett par andra ställen, der metern dock mycket väl tillåter denna form? Det är väl icke mindre ohomeriskt i Od. 8. 326 än i Od. 8. 343. Med rätta bibehålla derför Dindorf, Ameis-Hentze, La Roche och Ludwich handskrifternas läsart. Men då förfaller också *γέλως* såsom bevismaterial för Christ, ty denna «i Odysséen allena förekommande» form läses dock i Il. 1. 599.

Vidare förekomma *διδώσομεν* Od. 13. 358 och *διδώσειν* Od. 24. 314. De vållade redan Aristofanes Byz. bekymmer, ty Didymus skriver till 13. 358: *δυσχεραίνων δὲ ὁ Ἀριστοφάνης τὸ «διδώσομεν» γράφει «παρέξομεν»*. Didymus tolkar det med *παράσχωμεν* och härleder det *ἀπὸ τοῦ διδῶ περισπωμένου*. Även andre härleda det från *διδόω*. Så Stephanus. Möjligt är väl också, att dessa former bildats analogt efter andra reduplicerade futura, *διδάξω* o. dyl. Jfr. för övrigt Curtius, Verb. I: 301, Brugmann, Gr. Gr.^{2} 154.

Återstå *μαχεούμενον, -νοι* och *οὐδόν*. Vi vänta utan tvivel *μαχεόμενον*, en läsart som codex Florent. Laurent. 52 och Londin. Harleian. mus. Brit. 5674 uppvisa till Od. 11. 403, och *ὁδόν*. Ty redan scholiasten till Od. 17. 196 anser, att *οὐδός* står i st. f. *ὁδός*. Även Hesychius har iakttagit denna betydelse, då han tolkar *οὐδός* med *βατὴρ ὁ πρὸ τῆς θύρας, βαθμός, καὶ ὁδός*. Men Suidas anmärker den icke. Hesychii uppfattning går igen hos nyare editorer och lexikografer. Jfr. Ameis-Hentze, Homers Odyssee, Ebeling, Lexicon Homericum, Seiler-Capelle, Wörterbuch des Homeros und der Homeriden, Liddell and Scott, Greek-English Lexicon. Geh-

ring, Index Hom., har deremot anfört formen under *οὐδός*, tröskel. Denna betydelse tyckes dock ej passa, och den gamla uppfattningen är utan tvivel riktig. Men jag fruktar i alla fall, att vi ej kunna giva Christ rätt. Ty dessa former äro näppeligen uppkomna genom någon falsk analogibildning, utan böra fastmera förklaras ur rent metrisk synpunkt. Troligen ha rapsoderna i de attiska homerexemplaren funnit *μαχούμενος, ὁδός,* men då genom dessa former metern stördes, ha de själve upphjelpt bristen genom att i *μαχούμενος* framför den genom kontraktion uppkomna diftongen inskjuta den före kontraktionen förefintliga första vokalen. Möjligt är väl också att med Schulze, Qu. Ep. 245, 363, antaga en metrisk förlängning i tredje stavelsen av den osammandragna formen *μαχεόμενος*. Sålunda har rapsoden också förlängt första stavelsen i *ὁδός*. På liknande sätt tror jag, att man har att förklara sådana former som *Οὔλυμπος*, Il. 41 gånger och Od. 3, jemte *Ὄλυμπος*, Il. 39 gånger och 14 i Od., *οὔνομα*, 2 gånger i Il. och 2 i Od., jemte *ὄνομα*, 18 gånger i Od. Dessa *οὐ*-former ha sedan från epiken, der de ha en viss hemortsrätt, smugit sig in hos senare skalder och prosaförfattare.

Så vidt jag fattar Schulze rätt, tror även han på en dylik textförvanskning av rapsoderna, når han, Qu. Ep. 273, uttrycker sig på följande sätt: quod paullo recentiores rhapsodi qui ut aliis in rebus sic in hoc quoque vocabulo — det är här frågan om *Οὔλυμπος* — artem legesque vetustiorum non jam penitus cognitas habebant productionis quam permultis locis sese deprehendere meminerant fines promoverunt, nihil habet admirationis.

Som resultat av denna undersökning framgår således, att Christ ingalunda har rätt att draga den slutsats, han gjort, ur dessa enligt hans förmenande genom falsk analogi uppkomna och i Odysséen allena förekommande former, som här åvan behandlats, enär hans præmisser äro genomfalska. Ty jag har, såsom jag hoppas, dels uppvisat, att man vid förklaringen av dessa former ej behöver gripa till «falska analogibildningar», dels ock att åtskilliga av dessa former förekomma även i Iliaden.

Även annorstädes har jag märkt, att Christ har en viss benägenhet för att genom egna eller andras konjekturer rödja

ur vägen former, även om de äro aldrig så väl bestyrkta av handskrifterna, hvilka ej passa för hans åsigter. Man behöver ej gå längre än till samma sida, Homer oder Homeriden 60, för att få säkra bevis på detta mitt påståendes riktighet. Ty der utmönstrar han ur Iliaden åtskilliga fullt bestyrkta läsarter, blott för att få vissa former att förekomma endast i Odysséen.

Så t. ex. påstår han, att den kontraherade formen *Ἑρμῆς* aldrig förekommer i Iliaden. Vidare läses enligt Christ *ἕως* med synizes endast i Odysséen. Former på *-ευς* i st. f. *-ε(σ)ος* påträffa vi icke, om vi få tro Christ, i Iliaden. Ej heller *κοῖλος* utan städse *κόϊλος*.

Och dock, i Christs egen Iliadupplaga läsa vi *Ἑρμῆς* 20. 72, *ἐρέβευς* 8. 368, hvilka former han ej förmått avlägsna ur texten. Handskrifternas *θάρσευς* 17. 573 har han visserligen förbättrat, såsom han själv kallar det, till *θράσεος*. Men huruvida denna «förbättring» är nödig, är verkligen tvivel underkastadt. Ty hvarken ur språklig eller metrisk synpunkt kan formen antastas. Att dylika former både läsas och skrivas *-ευς*, är till fullo bestyrkt. Och ur metrisk synpunkt sedt förekomma visserligen tre spondéer i början av hexametern ej så ofta, men vi ha dock i Iliaden och Odysséen 366 dylika verser. Då det så är, förefaller det mig väl djerft att bryta med den handskriftliga traditionen och såsom Christ genom konjektur insätta *θράσεος*.

Till Il. 17. 727 upptager Christ en konjektur av Nauck, *τῆος μέν ῥα*, och i proll. 178 till sin Iliadupplaga skänker han med en viss beundran sitt odelade bifall åt Nauck, hvilken genom sin konjektur «feliciter sanavit» denna vers. Handskrifternas läsart är dock *ἕως μὲν γάρ τε*, der *ἕως* måste läsas med synizesis, och jag kan för min del icke finna någon anledning vara för handen att våldföra sig mot densamma. Åtminstone icke av det skäl, att Odysséen allena skall få uppvisa en dylik synizesform av *ἕως*.

Även Christs påstående om *κοῖλος* finner jag om icke alldeles oriktigt så dock åtskilligt osäkert och åtminstone obevisadt.

Ludwich har med talande siffror i en undersökning, hvilken — för att använda hans egna ord, Arist. Hom.

Textkr. II: 307, — die Spondeenscheu der modernen Homerkritiker in ihrer ganzen Grundlosigkeit zu offenbaren geeignet ist, uppvisat (s. 313), «dass der Spondeenreichthum eine Eigenthümlichkeit des älteren, hingegen die Spondeenarmuth eine Eigenthümlichkeit des jüngeren griechischen Hexameters ist». Han drager derav den riktiga slutsatsen (s. 313), att principen att utmönstra spondeerna ur de homeriska dikterna är avgjordt förkastlig. Ehuru det dödande slaget är riktadt mot Nauck, har också Christ härigenom fått sin dom. Ty han eger under sådana förhållanden ingen som helst metrisk anledning att läsa *κόϊλος*. Detta ord förekommer nemligen i Iliaden 27 gånger och 31 gånger i Odysséen. Överallt kan det läsas osammandraget eller sammandraget allt efter behag utom Od. 22. 385, der det måste läsas diftongiskt. Men med hvad rätt påstår då Christ, att det allestädes i Iliaden måste läsas *κόϊλος*?

Jag har ur metrisk synpunkt undersökt de verser, der detta ord förekommer i Iliaden och Odysséen, för att se, om de på något sätt kränka metrikens lagar, om man i dem läser *κοῖλος*. Jag har dervid funnit, att vi mycket väl överallt kunna läsa *κοῖλος* på samma sätt som i Od. 22. 385. Ty för att omöjliggöra detta måste Christ först uppvisa, att de verser, hvari *κοῖλος* läsas, ej ega motsvarande metriskt utseende inom de homeriska dikterna. Och detta torde på intet vis lyckas honom. Ty av ifrågavarande verser uppvisa 4 (Il. 15. 743, Od. 3. 344, 10. 272, 12. 84) spondé i första, andra och tredje versfötterna, men dylika verser förekomma i Iliaden 191 och i Odysséen 175[1]. I de fyra första fötterna har Od. 21. 417 spondé. Dock förekomma av liknande utseende 57 verser i Iliaden, i Odysséen 41. Fyra verser (Il. 7. 372, 381, 10. 525, Od. 15. 420) ha spondé i fötterna 1, 2 och 4, men 585 likadana finnas i Iliaden, 481 i Odysséen.

[1] Jag har tagit dessa siffror från Ludwich, Ar. Hom. Tkr. II: 301 ff., hvilkens schemata jag visserligen ej kontrollerat, utan antagit på god tro, dels emedan han tror sig (s. 307) «für die Zuverlässigkeit der angestellten Berechnungen jede wünschenswerthe Garantie übernehmen zu können» och dels emedan jag funnit, att i det närmaste han kommit till samma resultat som Alexandersson, Grekisk Metrik 63, der deras undersökningar sammanfalla.

Spondé i fötterna 1, 2 och 5 uppvisa Il. 2. 581[1] och Od. 4. 1. Iliaden har emellertid 89 sådana verser och Odysséen 61. Il. 12. 90 och Od. 11. 508 ha spondé i första och tredje fötterna, men dylika verser gives det 433 i Iliaden och i Odysséen 360. Il. 4. 454 och Od. 2. 424, 12. 93, 15. 289 ha spondé i fötterna 1, 3, 4. Iliaden har 134 dylika verser och Odysséen 86. I första och fjerde fötterna ha Il. 1. 89, 23. 883, Od. 1. 211, 2. 332, 4. 817 spondé, men samma utseende ha 967 verser i Iliaden och 795 i Odysséen. Spondé i endast andra foten ha Il. 1. 26, 23. 419, 24. 797, men 2230 dylika fall förekomma i Iliaden och i Odysséen 1798. I både andra och tredje fötterna ha Il. 8. 98, 12. 169, 22. 465 och Od. 3. 365, 4. 277, 8. 507, 13. 216, 15. 457, 464, 19. 259 spondé, men samma metriska habitus visa i Iliaden 473 verser och 455 i Odysséen. Il. 21. 494 och Od. 12. 245[2] ha spondé i andra, tredje och fjerde fötterna. I Il. gives 125 dylika fall, i Od. 112. Spondé i andra och fjerde fötterna visa Il. 5. 26, 7. 78, 432, 16. 664, 21. 32 och Od. 2. 18[3], 27, 10. 92, 18. 181, 24. 50. Liknande verser förekomma 999 i Iliaden, i Odysséen 820. I endast tredje foten står spondé Il. 5. 791, 13. 107, 24. 336 och Od. 4. 731, 8. 515, 10. 447, 12. 317. Iliaden har 659 sådana verser, Odysséen 512. Il. 7. 389, 22. 115 ha spondé i fötterna 3 och 4. Iliaden uppvisar 204 dylika fall, Odysséen 179. Och slutligen Il. 23. 892 har en spondé i ensamt fjerde foten. Men enahanda utseende har versen 1355 gånger i Iliaden och i Odysséen 1031.

Vi se således, att det ej gives en enda vers, hvari *κοῖλος*

---

[1] Jag läser här med Didymus handskrifternas *κητώησσαν*. Zenodot, Strabo, scholiasten till codex Venetus A och andre ha såsom läsart *καιετάεσσαν*, hvilken Christ upptagit. Om vi också skulle antaga denna läsart, ändrar detta ingalunda resultatet av vår undersökning. Ty spondén uppträdde då i de båda första fötterna, och ett dylikt utseende ha icke mindre än 1236 verser i Iliaden och i Odysséen 980.

[2] Jag följer här codices Florent. Laurent. XXXII 24, Heidelberg. Palatinus 45, Vindobonensis 133, Parisinus 2403, Vratislaviensis 28 och Eustathius och läser *κοίλης* i st. f. den andra läsarten *γλαφυρῆς*.

[3] Denna vers kunde också läsas med spondé endast i fjerde foten. Men för denna undersökning betyder det föga, hur den läses, ty i hvilket fall som helst har den metrisk motsvarighet i de homeriska dikterna, såsom framgår av denna undersökning.

förekommer, som ej har motsvarande metrisk habitus i Iliaden och Odysséen, även om κοῖλος läses diftongiskt.

Men, torde Christ invända, κοῖλος förekommer dock mycket ofta bildande spondé i hexameterns tredje versfot, och detta bör man helst undvika. Och då bör man följaktligen läsa κοΐλος med diäresis.

Nåväl, det är sant, att κοῖλος ofta bildar spondé i tredje versfoten; men det gives dock åtskilliga verser, i hvilka så ej är förhållandet. Ty i Il. 1. 89 bildar den spondé i första versfoten, och derstädes älskar Homeros[1] att använda spondéer. Jfr. Ludwich Ar. Hom. Tkr. II: 335. Vidare uppträder κοῖλος spondébildande i andra foten, nemligen Il. 1. 26, 2. 581, 23. 419, 24. 797, Od. 4. 1, 15. 457, och i denna fot är spondéen ytterst vanlig hos Homeros. Jfr. Ludwich II: 336. Dessutom uppträder κοῖλος spondébildande i fjerde foten Il. 5. 26, 7. 78, 372, 381, 389, 432, 10. 525, 16. 664, 21. 32, 22. 115, 23. 883, 892, Od. 1. 211, 2. 18, 27, 332, 4. 817, 10. 92, 12. 93, 15. 420, 18. 181, 24. 50, altså inalles 22 gånger. Och här uppträder spondé fullt ut lika ofta som daktyl. Jfr. Ludwich II: 346. I tredje foten uppträder κοῖλος på enahanda sätt. Il. 4. 454, 5. 791, 8. 98, 12. 90, 169, 13. 107, 15. 743, 21. 494, 22. 465, 24. 336, Od. 2. 424, 3. 344, 365, 4. 277, 731, 8. 507, 515, 10. 272, 447, 11. 508, 12. 84, 245, 317, 13. 216, 15. 289, 464, 19. 259, 21. 417, tillsammans 28 gånger. Väl är det sant, att spondén förekommer mera sparsamt i denna versfot, men den undvikas dock ej med avsigt. Jfr. Ludwich II: 327, 330, 333, 334, hvilken anför dylika verser, der den lätt kunnat undvikas, om skalden verkligen tagit anstöt av densamma. Och så ytterst få äro ej heller exemplen på spondé i tredje foten, enligt Ludwichs tabeller II: 327 ff. 2045 i Iliaden och i Odysséen 2009. Och Christ har icke gjort sig mödan att undanrödja alla dessa spondéer.

För övrigt stå av de 57 fall, der κοῖλος förekommer metriskt obestämdt, 29, der det icke förekommer såsom del

---

[1] Ehuru jag ej tror på en Homeros såsom skapare av Iliaden och Odysséen i deras nuvarande skick, använder jag för korthetens skull detta uttryck.

i en spondé i tredje foten, mot 28, der det förhåller sig på sådant sätt. Än gynsammare ställer det sig för Iliaden allena, ty av dess 27 fall stå endast 10 i tredje spondén (10 : 17), under det av Odysséens 30 fall 18 bilda spondé i tredje foten (18 : 12).

Skulle man av detta våga draga en slutsats, så låge väl den närmast till hands, att då *κοῖλον* måste läsas diftongiskt Od. 22. 385, det är högst sannolikt, att det bör läsas på samma sätt i de 29 fall, der det ej står i tredje fotens spondé, och att det är högst troligt, att även i de andra 28 fallen det bör läsas på samma sätt. Och då Iliaden mer än Odysséen älskar spondéer, så bör, i full motsats mot hvad Christ menar, *κοῖλος* snarare i Iliaden än i Odysséen läsas diftongiskt.

I alla fall bör man icke, såsom Christ gör, använda såsom bevismaterial en form, om hvilken man ej med full bestämdhet kan avgöra, huru den bör uppfattas.

Till slut vill jag vidröra några av de egendomliga former, som Christ, Hom. oder Homerid.[2] 106 ff., anför och hvilka han med all rätt anser vara språkvidriga, nemligen sådana som *σπεῖο* (Il. 10. 285), *ὅου* (Il. 2. 325, Od. 1. 70), *ἕῃς* (Il. 16. 208), *κράτεσφι* (Il. 10. 156). Och med lika rätt framhäver han, att man mycket väl kan tilltro en frejdad episk skald dylika missbildningar.

Något annat ställer sig saken, då man i de homeriska dikterna finner rent attiska former. Vi påträffa t. ex. *οὔσης* (Od. 19. 489), *ὄντας* (Od. 7. 94) mot 350 former sådana som *ἐών, ἐοῦσα, οἶδας*[1] (Od. 1. 337) mot *οἶσθα* 18 gånger, *Διονύσου* (Od. 11. 325) mot fyra gånger *Διωνύσοιο*. Att verser, hvari sådana former förekomma, äro ombildade under attiske redaktörers händer, ligger i öppen dag.

Men vi återvända till *σπεῖο*. Det läses Il. 10. 285:

σπεῖό μοι, ὡς ὅτε πατρὶ ἅμ' ἕσπεο Τυδέϊ δίῳ.

Huru är denna egendomliga form bildad? Christ, Hom. oder

---

[1] Om icke denna form är attisk — den läses dock Eur. Alc. 780 och Xen. Mem. 4. 6. 6 —, uppfattades den dock en tid såsom attisk. Ty själve Hesychius anmärker till den *ἀττικῶς*. Deremot anser Moiris *οἶσθα* vara attiskt och *οἶδας* vulgärgrekiskt.

Homer.[2] 107, läser ἑσπόμην, synkoperad form av ἑσεπόμην, såsom ἔσχον < ἔσεχον, ἔπλετο < ἐπέλετο. G. Meyer, Gr. Gr.[2] 193, Monro, Hom. Gr.[2] 39, åter anse ἑσπόμην för en reduplicerad aorist. Brugmann, Gr. Gr.[2] 66, går en medelväg. Ursprungligen uttalades formen ἐσπόμην, men den fick spir. asper från ἕπομαι och skrevs ἑσπόμην. Enklast är väl att antaga den korta stammen reduplicerad. Alldeles som (ἐ)-κέ-κ(ε)λ-ε-το (35 gånger i Il. och Od.), (ἐ)-κε-χṛ-ο-ντο > (ἐ)κεχάροντο (3 gånger) så (ἐ)-σε-σ(ε)π-ο-μην > ἑσπόμην. Scholiasten till Ven. A upplyser i sin not till Il. 10. 246, att Aristarkos aspirerade denna form. Är emellertid denna min formförklaring riktig, borde reduplikationsstavelsen upprepas även i imperativus. Men låt vara, att denna oriktighet kan bortförklaras genom Christs antagande, det återstår i alla fall en stötosten. Hur kan formen i imperativus lyda σπεῖο? Ty den förut vanliga åsigten, att -εο blivit förlängdt till -ειο — så t. ex. skriver Stephanus: invenitur autem imper. σπεῖο apud Homerum metri causa ex σπέο factus —, den omfattas nu icke av någon. Se Curtius, Verb. II: 47. Ej heller förefalla mig Christs och Wackernagels förklaringar antagliga. Den förre, Gr. Lautlehre 195, tänker sig *σπεσϝο > σπεῖο, den senare, K. Z. 23. 468, *σπεσεϝο > σπεῖο. Curtius, Verb. II: 47, antager antingen en falsk analogibildning ss. t. ex. efter αἰδέσεο > αἰδέεο > αἰδεῖο, hvilken åsigt Christ, Hom. oder Homer.[2] 107, hyllar, eller också att texten här är fördärvad. Det är tänkbart, att αἰδεῖο föranledt σπεῖο, hvilken form ursprungligen borde ljuda och utan tvivel ljöd σπέσο > σπέο. Kontraherades denna form, måste resultatet bli σπεῦ och ej σπεῖο. Jfr. ἕζευ (Il. 24. 522), ἔλευ (Il. 13. 294), ἕπευ (Il. 10. 146 o. a.), ἔρχευ (Il. 6. 280 o. a.), ἵζευ (Il. 3. 162, 7. 115), ὄρσευ (Il. 4. 264, 19. 139), πέλευ (Il. 24. 219), φράζευ (Il. 9. 251 o. a.). Schulze, Qu. Ep. 405, återställer mot handskrifternas och Hesychii[1] vittnesbörd σπέο och läser formen antingen med synizes eller efter Ahrens σπĕŏ. Dock tyckes det mig vanskligt att utmönstra σπεῖο. Ty helt lätt kan någon gång en skald bilda en oegentlig form. Ja, sådana former kunna även leva på folkets läppar. Bäst torde

---

[1] σπεῖό μοι· ἐπακολούθησον, σύνελθέ μοι.

derför vara att i den homeriska texten bibehålla denna «Missbildung».

Må vi också dröja litet vid relativpronominets genitivformer *ὅου, ἕης*. De läsas

Il. 2. 324: *ἡμῖν μὲν τόδ' ἔφηνε τέρας μέγα μητίετα Ζεύς,*
ὄψιμον, ὀψιτέλεστον, ὅου κλέος οὔ ποτ' ὀλεῖται.

Od. 1. 70: *ἀντίθεον Πολύφημον, ὅου κράτος ἐστὶ μέγιστον*
πᾶσιν Κυκλώπεσσι. ——— Νῦν δὲ πέφανται

Il. 16. 208: *φυλόπιδος μέγα ἔργον, ἕης τὸ πρίν γ' ἐράασθε.*

Nauck, Thiersch, Gr. Gr. § 148, 2, Buttmann, Ausf. Gram. I: 299, Leo Meyer, Vergl. der gr. und lat. Declination 27, Christ m. fl. läsa på de båda första ställena *ὅο*. Hentze, Anh. zu Homers Od. I: 16, är böjd för denna konjektur. Och Monro, Hom. Gr.² 83, erkänner visserligen, att *ὅο* ej har stöd i handskrifterna, men, tillägger han, there are sufficient traces of *-οο*, and indeed several places where it is called for by the metre. Han anför av sådana ställen 16 fall, deribland dessa båda. Men, så vidt jag ser, är det ingalunda av rent metriska skäl, man måste ändra dessa ställen. Christ behåller i sin text till Il. 16. 208 den enligt hans mening falska formen *ἕης*, enär han tror, att en otymplig interpolator verkligen fabricerat den. Likväl har Christ som ändringsförslag framstält: *ὅο πρόσθεν γ' ἐράασθε.* Nauck är än vildare, då han ändrar till: *ὅο πρίν γ' ἠγάσσασθε.* Ifrån rent metrisk synpunkt är denna konjektur osmaklig. Handskrifterna uppvisa ganska samstämmigt *ὅου* och *ἕης*. Codex Heidelberg. Palatinus 45 har verkligen till Od. 1. 70 *ὅο,* men dess andra hand har rättat det till *ὅου*. Herodianus och schol. till Iliaden och Odysséen ha läst *ὅου, ἕης*. Scholiasten till Il. 16. 208 i codex Vict. betygar det uttryckligen, då han till *ἕης* skriver: *διήρηται ὡς τὸ «ὅου κλέος»*. Hesychius likaledes, då vi hos honom läsa *ὅου κλέος· οὗ δόξα*. Vi måste således behålla handskrifternas läsart. Kanske äro dessa former bildade av en mer eller mindre språkkunnig skald, kanske äro de endast av rapsoderna utdragna former i st. f. de riktiga *οὗ* och *ἧς*.

Den alldeles oregelbundna formen *κράτεσφι* kan svårligen föras till en stam *κρατες* utan med nödvändighet til *κ(α)ρᾱ-τ*. Se härom G. Meyer, Gr. Gr.² 363, Danielsson, Gramm. und

Etym. Stud. I: 16. Med ἐρέβεσφιν (Il. 9. 572), ὄρεσφι(ν) (Il. 7 gånger), ὄχεσφι(ν) (Il. 22, Od. 1 gång), στήθεσφι(ν) (Il. 8, Od. 1 gång) till förebilder är κράτεσφι bildadt.

Christ, Homer oder Homer.[2] 106, yttrar sig även om konjunktivformerna ἄληται[1] och στρέφεται. Men ingalunda på ett sätt, som jag kan gilla. Det är nemligen till fullo ådagalagdt, att de atematiska stammarna ursprungligen bildade konj. genom att till den stärka stamformen tillfoga ett bildningselement ο eller ε och dertill foga ändelserna. Vi ha ungefär 125 sådana konjunktivformer bevarade i de homeriska dikterna. Detta bildningselement kontraherades snart med föregående vokal i atematiska vokalstammar till en lång vokal. Sådana former bevara inskrifterna. Likaledes sammansmälte detta konjunktivbildande element hos de tematiska stammarna med den tematiska vokalen till en lång vokal. Se härom G. Meyer, Gr. Gr.[2] 501 ff. Vi finna dock även i atematiska konsonantstammar sådana långvokaliska konjunktivformer. Hvarifrån har då den långa vokalen hos dem kommit? Helt naturligt har den överförts till dessa atematiska stammar, der den ursprungligen ej hörde hemma, per analogiam dels från de tematiska stammarne och dels från de atematiska vokalstammarne. Vi fingo således jemte hvarandra former sådana som ὄρσομεν (Il. 4. 16) och ὄρσωμεν (Il. 7. 38), παύσομεν (Il. 21. 314, Od. 2. 168) och παύσωμεν (Il. 7. 29), ῥέξομεν (Il. 7. 353, Od. 7. 191 o. a.) och ῥέξωσι (Od. 16. 381), εἴξομεν (Il. 4. 62) och εἴξωσι (Il. 12. 224), ἐρύσσομεν (Il. 1. 141, Od. 8. 34 o. a.) och ἐρύσσωσι (Od. 17. 479), διαπέρσομεν (Il. 9. 46) och ἐκπέρσωσι (Il. 1. 164), δώομεν (Il. 7. 299, 351, Od. 16. 184) och δώωσι(ν) (Il. 1. 137, 9. 136, 278), ἐπαμύ-

[1] Mot Christ, anf. st, La Roche, Hom. Textkr. 185, m. fl. aspirerar jag formen, enär handskrifterna i sin skrivning äro mycket vacklande — de kunna således ej anföras mot mig — och de avskrivare och forntida lärde, som skrevo med spir. lenis, tydligen leddes av samma missuppfattning, som gör sig gällande hos scholiasten till Il. 21. 536. Han härleder nemligen formen från ἀλῆναι — ἀκόλουθος τῷ ἀλῆναι —, den passiva aor. till εἴλω. Vidare uppfattar jag ej ἄλτο såsom La Roche, Hom. Tkr. 186, hvilken anser denna form synkoperad ur ἄλετο, i det han för denna sin uppfattning anför Eustathius 1916, 62 såsom auktoritet. Men Eustathius är nu ingen auktoritet på linguistiskt område. Jag anser den fastmera vara en oaugmenterad s-aorist: * σαλσ-το > ἄλτο.

νομεν (Il. 13. 465), ὀτρύνομεν[1] (Od. 1. 85 o. a.) och ὀτρύνητον (Il. 6. 83), ἀλγήσετε (Od. 12. 27) och δείσητε (Il. 24. 779), σαώσετον (Il. 17. 452), ματήσετον (Il. 5. 233) och ἀντιάσητον (Il. 12. 356), εὔξεαι (Od. 3. 45), ἱμείρεται[2] (Od. 1. 41), ἀλεύεται (Od. 14. 400), δηλήσεται (Od. 8. 444, 22. 368) och δηλήσηται (Il. 3. 107), τέρψομαι (Od. 16. 26), διζησόμεθα (Od. 16. 239) och μνησώμεθα (Od. 4. 213 o. a.), ποιησόμεθα (Od. 14. 393) och ποιήσωνται (Il. 12. 168).

Med dessa former för ögonen kan jag på intet vis med Christ förklara ἄληται såsom «einen falsch gebildeten Conjunctiv». Ἄλεται (Il. 11. 192, 207) är den äldre bildningen, men ἄληται (Il. 21. 536) har såsom språkriktig form god hemortsrätt i de homeriska dikterna.

Ej heller kan jag inse, att Christ, anf. st., är berättigad att förklara στρέφεται (Il. 12. 42) för språkvidrigt, även om han har på sin sida så framstående forskare som Curtius, G. Meyer och Monro.

Såsom åvan uppvisats, är det regel, att tematiska stammar hava lång vokal i sina konjunktivformer. Curtius, Verb. II: 71, framhäver med skärpa, dass die Länge des thematischen Vocals, in welcher das eigentliche Kennzeichen des Conjunctivs liegt — ett något oegentligt uttryck, ty den långa vokalen är produkten av sammansmältning av den tematiska vokalen och det konjunktivbildande elementet — gelegentlich nicht wieder verkürzt werden könne. Och G. Meyer, Gr. Gr.[2] 502, ger honom följande erkännande: Die Präsensconjunctive mit «verkürztem Modusvocal» von thematischen Verben sind von Curtius beseitigt worden. Även jag finner teorien om en förkortad modusvokal ohållbar. Men det är dock icke detsamma att förkasta denna teori och att «in Präsensformen thematischer Verba die Kürze statt der Länge für unmöglich zu halten», något som Curtius, Verb. II: 72, tyckes anse. Ty det finnes faktiskt i de homeriska dikterna, sådana som våra handskrifter bjuda oss dem, konjunktivformer i

[1] Hentze, Homers Od., torde anse denna form höra hemma i præsens, ty han anmärker till Od. 1. 85, att det är en konj. mit verkürztem modusvocal.

[2] Ὀτρύνομεν och ἱμείρεται äro enl. Christ, Hom. oder Homer.[2] 70, bildade nach falscher Analogie.

præsenssystemet med kort modusvokal. Och hällre än att utmönstra dessa och ersätta dem med konjekturer bör man väl söka att förklara dessa kortvokaliska konjunktivformer av tematiska verb. Och ingalunda är det väl otänkbart, att de atematiska konsonantstammarnas kortvokaliska konjunktivformer, på hvilka den äldre grekiskan var så rik, givit upphov till kortvokaliska tematiska konjunktivformer. Ty lika väl som de tematiska stammarne förorsakade långvokaliska atematiska konjunktivformer, lika väl kunde analogibildningen verka i motsatt riktning, även om med mindre kraft. Monro, Hom. Gr.[2] 71, tror emellertid icke på denna korta modusvokal, och det återstår honom då ingenting annat än att med Curtius undanrödja alla exempel härpå. Dessa äro åtminstone sex. Ty må Curtius gerna förklara *ἐρείομεν* (Il. 1. 62) för en atematisk bildning, hvarom meningarna dock kunna vara delade; må vidare *εὔχεται* (Il. 14. 484) mot de bästa handskrifterna efter läsarten hos codex Vrat. uppfattas såsom indikativus; desslikes må *κελεύομεν* (Il. 23. 659, 802) tolkas såsom indikativform, ehuru en konjunktiv på dessa ställen mycket väl vore på sin plats; må dessutom *ὀδύρεται* (Od. 4. 740) uppfattas såsom aor. konj., der likväl en præsenskonjunktiv mest tilltalar språksinnet och der formen uppfattas såsom sådan av Hentze, Homers Od. till detta ställe, Ebeling, Lex. Homer., Gehring, Index Hom.[1]; det återstår i alla fall följande sex præsenskonjunktiver med kort modusvokal: *βούλεται* (Il. 1. 67), *μίσγεαι* (Il. 2. 232), *κατίσχεαι* (Il. 2. 233), *ἐπείγετον*[2] (Il. 10. 361), *στρέφεται* (Il. 12. 42) och *ναυτίλλεται* (Od. 4. 672). Och alla dessa former måste Curtius och Monro skaffa ur texten och ersätta med konjekturer. Sålunda, då de båda hålla troligt, att, enär *ἐπείγετον* och *προθέῃσι* styras av samma *ὡς ὅτε*, dessa former också äro hemma i samma modus, låter Curtius troligen med Il. 23. 760 för ögonen genom en konjektur *προθέῃσι* komma in i en relativsats, som fordrar konjunktivus, och har derigenom räddat

---

[1] Curtius tyckes utan tvekan uppfatta den ss. aor. konj., då han icke ens omnämner den bland sina misstänkta konj. former.

[2] Denna form räknar Christ med orätt till de former, i hvilka sekundärändelsen *-τον* inträngt i st. f. den väntade *-την*, neml. *διώκετον* (Il. 10. 364), *ἐτεύχετον* (Il. 13. 346), *λαφύσσετον* (Il. 18. 583).

ἐπείγετον som indikativform. Monro, som ej gillar denna operation, griper till en annan utväg. Skalden har enligt hans tanke uppfattat προθέῃσι som en indikativform, och då är naturligtvis också ἐπείγετον hemma i indikativus. Den, som känner sig övertygad av slika skäl, han må instämma med Monro. Jag gör det icke. Vill man nödvändigt vindicera denna form för indikativus, hade det väl varit enklast att antaga tvenne olika konstruktioner efter ὡς ὅτε, den ena med indik., den andra med konj. Att olika konstruktioner efter ὡς ὅτε i liknande ställning förekomma, är obestridligt. Man behöver endast hänvisa till Il. 2. 147 eller 15. 624 för att få detta påstående styrkt. Men vid dessa fall kommer först konjunktivus och sedan följer indikativus, ett förhållande, som lär vara vanligt, enligt hvad Löfstedt, Grek. Gramm.[2] 205, uppgiver. Men egendomligt nog gives ej exempel på ett motsatt förhållande. Jag har undersökt de 33 ställen, der ὡς ὅτε styr indik., och ingenstädes har konstruktionen sprungit över till konj. Derför har man i de homeriska dikterna intet enda fullt analogt exempel på en dylik dubbelkonstruktion efter ὡς ὅτε. Och ingen har heller här velat antaga en sådan. Scholiasten till Ven. A anser, att här läses indikativform i st. f. konjunktivformen ἐπείγητον, som vore på sin plats. Icke ens denne håller således en dubbelkonstruktion här för riktig. Hans missuppfattning om formen är lättförklarlig. Naturligast är, som mig synes, att vända om Monros slutledning. Då skalden här skriver προθέῃσι, och detta är en konjunktivform, har han troligen betraktat ἐπείγετον i föregående rad som en konjunktiv.

Även om στρέφεται äro meningarne mycket delade. Blott att det ej hör hemma i konj., deri stämmer man överens. Några hava sökt försvara en indik. efter ὅτ' ἄν i analogi med Od. 10. 410, men en dylik förklaring kastar t. o. m. Curtius över bord. Han ansluter sig till Pach, som ändrat handskrifternas läsart ὡς δ' ὅτ' ἄν till ὡς δ' ὅποτ'. Genom en dylik ändring kan indikativformen räddas, men då handskrifternas läsart är välbestyrkt, är det ej tillrådligt att gripa till denna utväg. Monro vill läsa ὡς δ' ὅτ' ἔναντα, hvarvid han söker försvaga tron på konjunktivformens tillvaro, i det han drager bruket av ὅτ' ἄν i liknelser hos Homeros i be-

tänkande. Men för att kunna bevisa detta påstående, måste han ändra icke mindre än 14 ställen i de homeriska dikterna, der *ὥς ὅτ' ἄν* läses (Il. 10. 5, 11. 269, Od. 5. 394, 10. 216 o. a.). Och inför en dylik textrecension torde litet hvar häpna. Ehuru Christ anser *στρέφεται* såsom en oriktig konj., föreslår han dock i sin upplaga en textändring till *ἠύτε δ'* i st. f. *ὥς δ' ὅτ' ἄν*. Men dylikt kan jag ej nämna annat än textförvanskning.

På liknande sätt ersättas *μίσγεαι* och *κατίσχεαι* med *μίσγῆαι* och *κατίσχῆαι* av Curtius och Monro, med *μίσγη'* och *κατίσχη'* av Christ, *ναυτίλλεται* med aoristformen *ναυτίλεται*, *βούλεται* med *βούλητ'*. I själva verket äro ju dessa textändringar helt lätta, men då de kortvokaliska formerna dels alla äro bestyrkta av de bästa handskrifterna, dels delvis bekräftats av Didymus *(βούλεται)* och Hesychius *(μίσγεαι· συνέρχῃ; κατίσχεαι· κατέχῃς)*, anser jag intet skäl vara förhanden att ändra dem. Ty det är föga troligt, att en avskrivare, om han påträffat *μίσγηαι* etc. i sitt original, skulle fallit på den idéen att ändra dessa vanliga konjunktivformer, då ingenting talade för, att indikativus vore av nöden, och han ej heller kunde ledas av metriska betänkligheter, då han lät *βέβλῆαι* (Il. 11. 380) kvarstå oantastadt. Och en hypotes, som måste laborera med så många konjekturer och dervid taga sin tillflykt till allt annat än övertygande skäl, kan på goda grunder anses obevisad.

Upsala, den 14 december 1892.

In Ciceronis de divinatione libros commentatio critica.

Scripsit **Valdemarus Thoresen.**

Inter Ciceronis de philosophia libros eos, quos de divinatione scripsit, viri docti minus curaverunt et, ut ita dicam, novercali quadam neglegentia transierunt. Cur ita sit, cum complures causae afferri possint, id unum moneo, quod in scholis et nostris et externis hi libri aut nunquam aut perraro leguntur. Iniuria, si quid video; sed hic emendandi, non defendendi munus suscepi. Posuerunt sane multum laboris et *C. F. W. Mueller* et alii pauci recentiores in his libris emendandis; sed digni sunt, qui a pluribus pertractentur: menda quidem non deerunt curam philologorum exigentia. Quorum mendorum unum et alterum spero me hac disputatione vel removere posse vel viam alii monstrare.

I 11, 19.

In fragmento eius poematis, quod de consulatu suo Cicero scripsit, postquam ostenta aliquot caelestia motumque terrae commemoravit, hi sequuntur versus:

Iam vero variae nocturno tempore visae
terribiles formae bellum motusque monebant,
multaque per terras vates oracla furenti
pectore fundebant tristis minitantia casus;
atque ea, quae lapsu tandem cecidere vetusto,
haec fore perpetuis signis clarisque frequentans
(*-tas* codd. *ABV*)
ipse deum genitor caelo terrisque canebat.

Horum versuum quattuor primi facile intelleguntur. Deinde statim offendimus in verbis *lapsu vetusto.* Excepto

uno Davisio, qui intellegere sese negat[1], qui lapsus dici possit *vetustus*, cum duobus circiter annis Tullii consulatum praecesserit, quare *vetusta* scribendum suspicatur, nemo de scriptura videtur dubitasse. Ernesti, cui assentitur Scheller, poetice dictum esse putat pro lapsu rerum vetustarum. Inepte; nam lapsus rerum vetustarum non magis ipse *vetustus* dici potest quam mors militis saucii *saucia mors*; sunt enim quidam fines orationi, quamvis sit poetica. Hottingero illa verba non de signis deorum ceterisque rebus deturbatis, sed de Catilinae consiliis intellegenda esse videntur; *vetusto* igitur idem esse atque *ante praestituto*. Goerenz *vetusto* verbum (si non verbis, at sententia) *diu exspectato* interpretatur. Iisdem similibusve modis cetera interpretantium cohors. Hae interpretationes non multum inter se differentes statim inspicientibus minus displicent. Verum nemo exempla attulit ad illum verbi usum probandum. Vereor, ne nulla inveniri potuerint; equidem nihil eiusmodi vidi neque reperiri posse credam nisi videro.

Haec omnia meo quidem iudicio nimis artificiose enarrata sunt, sive *ea* verbo simulacra deorum significari putamus — quae non utique *fore* deus canebat, sed *casura* — sive, satis obscure, Catilinae consilia. Et ne codicum consensu acquiescamus, ex quattuor praecipuis duo *(AH) lapsūs*, non *lapsu* exhibent.

Mihi iam non potest dubium esse, quin locus sit corruptus. Ut enim *lapsu* verum sit, tamen verbum aliquod desideratur, ad quod *vetusto* apte applicetur. Hoc autem latere suspicor in extremo verbo *cecidere*, unde eliciendum videtur *ere* i. e. *aere*. Ab hoc tanquam fundamento coniecturae profectus tale quid dici concludo: signum aliquod ex *aere vetusto* de caelo tactum concidisse. Sed signa illa deturbata cum infra commemorentur, hic quid dictum fuisse putem, non video, nisi hoc fere sit: Iovem ista cecinisse, cuius simulacrum aeneum fulmine depulsum esset. Quod accidisse etsi non diserte Cicero tradit, tamen et ex verbis ipsius intellegitur (in Cat. III 8, 20) et testimoniis Cassii Dionis

---

[1] Testimoniis ex parte utor Moseri. Priorem Davisii editionem non habui ad manum; in altera res plane tacetur.

(hist. Rom. XXXVII 9) aliorumque (Iul. Obsequ. 122, Arnob. VII 37) omnis tollitur dubitatio. Sanandum nobis deinde verbum, quod dilaniavimus, *cecidere.* Opem feret quod praecedit; contendere mihi videor posse, *tandem (tandē) cecidere* natum esse ex *tum decidit aere.*

Huc usque vix dubitans progressus sum; hic vero desinit fiducia. Primum mihi dubium est, utrum *lapsus* scribendum sit an *lapso.* Illud duorum codicum auctoritate commendatur, sed difficultatem habet. Non illam dico, quod lapsum dicitur aliquid cecidisse, in quo dicto Latini nihil abundans viderunt[1] (satis sit hos nominasse locos: Verg. Aen. VI 310 *lapsa cadunt folia,* Prop. V (IV) 4, 64 *sidera lapsa cadunt,* Ovid. fast. III 29 sq. *lapsa capillis decidit . . . vitta*). Sed si *lapsus* tenemus, verba, quae sunt *aere vetusto,* non de statua ipsa intellegenda sunt, sed aut de columna aut de pedum vestigiis (ut Ciceronis verbis utar infra positis); sin aes id dicitur, in quo collocatum erat, simulacrum ipsum vix putandum est aeneum fuisse. An saxea imago fuit in aenea columna posita? Eadem difficultas manebit, si *lapsu* retinebimus. Sin paulo audacius *lapso* scripserimus, ista dempta erit molestia.

Pervenimus iam retrorsum eundo ad prima versus verba *atque ea quae.* Hic quid scriptum fuisse statuamus, nescire me fateor; latere tamen credo in *que* aut *quae* syllabis *qui.* Mutato solo *quae* sic habebimus: *atque ea qui lapso (lapsus) tum decidit aere vetusto, haec fore . . . frequentans, ipse deum genitor . . . canebat.* Melius fortasse *aeque* (vel *aeque ac*) *qui* . . . Sed hoc vix ausim ne verisimile quidem iudicare.

Demonstrasse mihi videor, locum vitiatum esse, et quaedam veri vestigia invenisse. Sed medico etiamnunc opus est.

I 13, 21.

In alio eiusdem fragmenti versu et mendum inesse mihi persuasum est et curationem me indicare posse confido. Sic versus traditur:

otia qui studiis laeti tenuere decoris.

[1] Non consului synonymicae rei scriptores; sed, nisi fallor, principio hoc interest inter lapsum et casum, ut labi dicatur, quod pondere victum momento excutiatur, cadere, quod momento excussum deorsum feratur, ita ut a lapsu casus incipiat.

Sed quis ita unquam locutus est: *otia studiis tenuere?* Tacent interpretes, quod sciam, omnes. Sine dubio pro *tenuere* reponendum est *trivere.* Nam ut *tempus* (*aetatem* cet.) *terere (conterere)* pervulgatum est, ita hoc ipsum *otia* vel *otium terere* his saltem locis reperimus: Liv. I 57, 5, Verg. Aen. IV 271, Tac. hist. II 34, Stat. silv. III 5, 61. Nec semper *terere* idem significat, quod *perdere*; non raro sine vituperatione dicitur, velut ipse Cicero in Laelio (27, 104) de re simillima sic scribit: *nam quid ego de studiis dicam cognoscendi semper aliquid atque discendi, in quibus . . . omne otiosum tempus contrivimus?* Cuius usus exempla et alibi invenias collecta et apud Fr. Kritzium ad Sallustii Catilinam 4, 1.

Hoc unum dubitavi, utrum *trivere* scribendum esset an *teruere.* Constat enim sic quoque in perfecto tempore dictum fuisse. Sed cum Charisius (ed. Keil. p. 248) eam formam uni Apuleio attribuerit, huc eam trahere non sum ausus, etsi ita propius accederemus ad litterarum vestigia[1].

I 17, 32.

Ex quo factum est, ut eum (Attum Navium) *ad se rex Priscus arcesseret; cuius cum temptaret scientiam auguratus, dixit ei, cogitare se quiddam . . .* Hic *cuius* minus apte de Atto Navio ponitur, cum Attus perpetua oratione commemoratus sit, Tarquinius hic demum inducatur. *Cum*

---

[1] *Terendi* verbo saepius contigit, ut in codicibus ab aliis verbis similibus depulsum sit. Duos nominabo locos, quos eodem modo sanari posse arbitror. In Ser. Sulpicii epistula ad Ciceronem scripta (ad fam. IV 5) sic scribunt (§ 3): *ut cum aliquo adulescente primario coniuncta aetatem gereret.* Pro *gereret* coniectura alius *ageret*, alius *degeret* scripsit; ego malim *tereret.* Sed hoc dubium; vix dubium, quod sequitur. Etenim in Taciti annalium l. XII c. 54 extr. haec verba legimus: *sed Quadratus Felicem inter iudices ostentavit, receptum in tribunal, quo studia accusantium deterrerentur.* Prave; nam accusantes deterreri possunt, studia accusantium imminuuntur. Et si quis tamen dubitat, num restitui debeat *detererentur,* is velim inspiciat alium locum eiusdem scriptoris (hist. II 76), ubi ita scribit: *si quid ardoris ac ferociae miles habuit, popinis et comissationibus et principis imitatione deteritur.* Eiusdem significationis verbum, imminuendi ac sedandi, utriusque sensus loci postulat.

temptaret fortasse dictum esse potest ea sententia, ut idem sit quod *cum temptare vellet*; sed rarior tamen hic usus est. Itaque sic cogitaveram sanari posse traditam scripturam: *qui contempta re* (ea, quae supra narratur) *et scientia auguratus dixit ei...* Ceterum alia se offert ratio, quae nescio an non neglegenda sit; notandum certe est, omnes, qui de cote novacula praecisa tradiderint, Dionysium Halicarnassensem (III 71), Livium (I 36), Valerium Maximum (I 4, 1), Florum (I 5), Lactantium (div. inst. II 7), addere, Tarquinium veteribus equitum centuriis alias adicere cupientem ab Atto Navio esse prohibitum; id regi stomachum movisse. Quod cum unus Cicero omiserit, non nego, fieri posse, ut vitium loci prorsus aliud sit; excidisse possunt post *cuius* (i. e. regis) *cum* verba quaedam hoc ipsum continentia. Sin ita se res habet, non iam locus erit coniecturae, quam supra proposui.

I 25, 53.

Cicero postquam Aristotelem auctorem secutus narravit, Eudemo Cyprio praeter alia praedictum somnianti fuisse, fore, ut quinquennio post domum reverteretur, quinto autem anno exeunte proeliantem eum ad Syracusas cecidisse, sic pergit: *ex quo ita illud somnium esse interpretatum, ut, cum animus Eudemi e corpore excesserit, tum domum revertisse videatur.* Sensum hunc esse apparet, si traditam scripturam retineamus, ut *homines* (coniectores) dicantur ex eo, quod accidisset, ita somnium explicavisse. Sed hoc Aristotelem dicere voluisse, non est verisimile; suam profecto interpretationem proponit vel eam, quam res ipsa eventu probavisset. Accedit, quod, si ita Cicero scripsisset, non utique *videatur,* sed *videretur* subiecisset, quod Ernesti reponi iubet; addere debuit *excessisset* pro eo, quod est *excesserit.* Non male Rath scriptum fuisse putat *interpretandum.* Nam quod Gellius (noct. Att. XV 13, 7) Ciceronem testatur in primo libro de divinatione *interpretata* passivo sensu dixisse, non hunc locum respexisse videtur, sed alium, qui infra sequitur I 52, 118. Nam *interpretata* dicit, non *interpretatum.* Verum tamen praetulerim alia mutatione levi *ex* delere, ut dicatur *quo ita illud somnium esse interpretatum,* i. e. quem even-

tum (ipsum; non homines ex eventu) eam illi somnio dedisse interpretationem.

I 34, 76.

Cum in verbis *legatique illud, in quo inerant sortes, collocavissent* aliquid deesse appareat vel corruptum esse, campus patet coniecturis; coniecit autem Ernesti *legatique vas illud,* Orelli *legatique sitellam.* Melius fortasse *legatique quasillum* scribemus. Librarium enim, si in codice suo *quasillum* viderit, *quas illum* legisse, veri est simillimum, unde, cum *quas* ut sensu carens abiceret, *illud* pro *illum* scriberet, facile oriri potuit mendum.

I 44, 99.

. . . *exponitque* (Sisenna) *initio belli Marsici et deorum simulacra sudavisse et sanguinem* (vel *sanguine*) *fluxisse* . . . Quid sit *sanguine(m) fluxisse,* non intellego; de simulacris quidem sanguine sudantibus nimis obscure dictum esset. Nonne *sanguine pluisse?* Cfr. II 27, 58.

I 45, 102.

Itemque in lustranda colonia ab eo, qui eam deduceret, et cum imperator exercitum, censor populum lustraret, bonis nominibus, qui hostias ducerent, eligebantur. Spuria videntur esse haec verba: *ab eo, qui eam deduceret.* Primum enim aequitas membrorum locique concinnitas istis verbis adiectis plane perturbatur, sive ad *eligebantur* ea referimus sive ad *lustranda*; deinde quid est, quod unus nominetur, cum constet coloniis deducendis tres viros praefuisse? Has ob causas persuasum mihi est, haec verba lectoris alicuius inscitiae deberi.

I 53, 120. II 32, 69. II 45, 94.

Eademque efficit in avibus divina mens, ut tum huc, tum illuc volent alites, tum in hac, tum in illa parte se occultent, tum a dextra, tum a sinistra parte canant oscines. Primum quo iure Ernesti verba *alites* et *oscines,* quae abesse posse non negat, eleganter addita esse dicat, non video. Hoc video, si ea verba vera sint, media illa *tum*

in hac, tum in illa parte se occultent inconcinna ineptaque esse. Sed subditicia haec esse, non ob eam solam causam iudico — nam de concinnitate disputantes in lubrico versamur —; scire velim, quid hoc additamento proficiatur. Aves enim occultant se, ubi non apparent, nec video, cur absentes aves commemorentur; nihil quidem ad auspicia! Et si utrumque dici necesse est, et cum appareant aves, et cum non appareant, divinam mentem effectricem adesse, utrumque iam primis verbis comprehensum est; nam in quam caeli partem volat avis, in ea apparet, nec alibi usquam. Verum nihil attinet de hac re plura disputare; Ciceronis manui illa, quae dixi, verba non videntur attribuenda esse. Sed hoc pluribus locis animadverti, e tribus orationis membris coordinatis medium aut sine dubio eiciendum esse aut certe suspicionem movere; quod utrum e margine errore librarii irrepsisse putem, an consulto additum esse lectoris alicuius libidine, non universe statuo. Ita II 11, 26 e verbis *haustos aut acceptos aut libatos* Rath media illa *aut acceptos* spuria esse vidit (coll. I 49, 110 *haustos animos et libatos)*; incommode enim interrumpi orationem metaphoricam *haustos* — *libatos* interiecta voce propria *acceptos*, recte iudicat Moser. — Idem Rath II 55, 114 in verbis *a constantia atque a mente atque a se ipse discessit* ea, quae sunt *atque a mente*, interpretationem suspicatur esse eorum, quae sequuntur; nam *a mente discedere*, inquit, quid aliud est quam *a se discedere?* nec in oratione soluta *atque* geminari solet. — Tum quod II 63, 130 divinationem Chrysippus his verbis definire dicitur: *vim cognoscentem et videntem et explicantem signa, quae a dis hominibus portendantur*, verba, quae sunt *et videntem*, Hottingero visa sunt falsa. Addere potuit, istis abiectis aptius nostram definitionem in illam Stoicorum casuram esse, quam Sex. Empiricus affert (adv. mathem. IX 130): *ἐπιστήμη οὖσα θεωρητικὴ καὶ ἐξηγητικὴ τῶν ὑπὸ θεῶν ἀνθρώποις διδομένων σημείων*. — Paulo post, II 67, 139, e verbis *membris et corpore et sensibus* Davisius, codices quosdam minoris momenti secutus, *et corpore* delendum esse censet, nec promptum est intellectu, quid hoc loco inter corpus et membra intersit. — Addo duos locos, quibus idem mendum arbitror commune esse; II 32, 69 de Aio Loquenti sic dicitur:

postea quam et sedem et aram et nomen invenit, obmutuit. Quae sit ista sedes Aii Loquentis, ex alio loco cognovimus (I 45, 101), unde apparet, nihil aliud fuisse nisi aram illam saeptam. Abundat igitur hoc medium *et aram.* Accedit, quod, cum *nomen invenire* saepe dicatur, et *sedem* quoque *invenire* facile intellegatur, istud mirum saltem videtur, *aram invenire.* Ac mihi quidem non dubium est, quin eam vocem lector aliquis addiderit ad explicandum verbum *sedem*, unde in textum invaserit errore pervulgato. — Simile est, quod II 45, 94 legimus: *sed quae tanta dementia est, ut in maxumis motibus mutationibusque caeli nihil intersit, qui ventus, qui imber, quae tempestas ubique sit!* Quasi vero necesse sit, imbrem ubique esse! Ac tum quoque absurdum esset quaerere, *qui* imber. *Qui ventus sit* id est *unde flet ventus; quae tempestas sit* id est *qui sit caeli status.* Sed *qui imber sit,* quis est, qui intellegat? Ego non possum. Sin interrogat quis, unde venerit illud medium, hic ut aliis compluribus locis nescire me cogor fateri.

II 6, 16.

Medicus morbum ingravescentem ratione providet, insidias imperator, tempestates gubernator. Nihil videtur esse, cur ad pluralem numerum *tempestates* transeatur; fieri potest, ut pluralis numerus verbi, quod antecedit, *insidias* librarium in errorem induxerit. Itaque *tempestatem* suspicor scriptum fuisse.

II 6, 17.

Vident (astrologi) *ex constantissimo motu lunae, quando illa, e regione solis facta, incurrat in umbram terrae, quae est meta noctis, ut eam obscurari necesse sit.* Adiectio sententiae relativae *quae est meta noctis* minus apta est. Non enim illud spectavisse potest Cicero, ut, quid esset umbra terrae, his verbis explicaretur; nam id per se intellegitur; immo, quid meta noctis sit, explicatione eget, et ita alio loco dicitur (de re publ. I 14, 22): . . . *incideret luna in eam metam, quae esset umbra terrae.* Non nego, fieri posse, ut Cicero occasione oblata lectoribus explicare voluerit, quid meta noctis esset, quod dictum aliunde notum esse cen-

seret; ita hic erit sensus sententiae relativae: quae eadem meta noctis appellatur. Sed simplicius multo res expedietur, si istam sententiam lectori alicui ascribemus, qui eam aut e loco, quem laudavimus, Rei Publicae sumere potuit aut ex aliquo posterioris temporis scriptore, qui quantopere illi metae imagini faverint, exempla ostendunt, quae Davisius complura collegit.

II 8, 21.

Quod si fatum fuit, bello Punico secundo exercitum populi Romani ad lacum Trasumenum interire, num id vitari potuit, si Flaminius consul iis signis iisque auspiciis, quibus pugnare prohibebatur, paruisset? Certe potuit. Aut igitur non fato interiit exercitus, — mutari enim fata non possunt — aut si fato, . . . etiam si obtemperasset auspiciis, idem eventurum fuisset. Verba, quae sunt *certe potuit,* Davisius uncis inclusit, et Madvigius *eventurum fuit* scribi iubet. Utrumque probandum esse censeo; sed nondum persanatus locus est. Duplex vis *igitur* particulae subici potest, ut aut idem valeat quod *si vitari potuit,* aut, cum interrogando Cicero negaverit id vitari potuisse, contrarium habeat sensum *si* (vel *quoniam*) *vitari non potuit.* Quorum prius simplicius videtur esse legentibusque promptius. Sic vero hunc habebimus sensum: si clades vitari potuit, alterutrum concedamus necesse est, ut aut non fato interierit, aut clades vitari non potuerit. At hoc quidem non sani hominis est dicere: si vitari potuit, non potuit vitari. Altera autem explicatione, quae mihi quidem videtur hoc loco durior ac contortior esse, hic sensus evadet: quoniam clades vitari non potuit, si fatum fuit, exercitum interire, aut non fato interiit, aut, si fato, concedendum est, cladem vitari non potuisse. Sed huic explicationi alia obsistit difficultas; nam haec verba *mutari enim fata non possunt* post alterum membrum *(idem eventurum fuit)* necessario transponenda erunt, quod etiam C. F. W. Mueller vidit. Alibi quaeri mendum oportere puto. Sic suspicor Ciceronem scripsisse: *casu igitur, non fato interiit exercitus,* i. e. si Flaminius cladem vitare potuit, casu interiit exercitus, non fato; mutari enim

fata non possunt; aut si casu factum negamus, vitari clades non potuit. Levi hac correctione adhibita bene se habebunt omnia.

II 10, 26.

Sed haec fuerit nobis tamquam levis armaturae prima orationis excursio; nunc comminus agamus . . . Abiectis duobus verbis *prima orationis* neque deerit quicquam et minus languebit oratio. Videntur autem e margine in textum irrepsisse.

II 12, 29.

Et certe, si est in extis aliqua vis, quae declaret futura, necesse est, eam aut cum rerum natura esse coniunctam aut conformari quodam modo numine deorum vique divina. His verbis ecquid aliud dicitur, nisi vim, quae declaret futura, (divinam illam quidem!) conformari vi divina? Et inepte dictum et perperam! nam exta conformantur vi divina, vis quae futura declarat, non mutatur. Suscipiendam igitur censeo coniecturam, quam ipse auctor Hottinger cum reliquis omnibus editoribus inutilem esse duxerat: *ea aut cum rerum natura esse coniuncta.*

II 13, 30.

Democritus dicitur habitu extorum et colore haec censere declarari: *pabuli genus et eorum rerum, quas terra procreet, vel ubertatem vel tenuitatem.* Hanc codicum scripturam omnes retinent editores; unus Christ suspicatus est, aliquid depravatum esse, et sic fortasse scribendum esse putat: *pabuli et earum rerum* vel *pabuli et aliarum id genus rerum.* Quibus causis adductus haec coniciat, nescio; ego ut mederi me loco nequire concedo, ita corruptum esse his de causis statuo: etiamsi *et* particulam idem hic significare putamus quod *et omnino,* tamen in verbo, quod est *genus,* obscuritas remanet; nam quod *genus pabuli* dicitur, id est species herbarum, quibus pasta est hostia, nec patitur *generis* vocis sensus aliter verba explicari, quasi dictum sit: extis declarari censet, qualis messis pabuli futura sit. Forsitan quispiam traditae scripturae defensor Vitruvium testem

advocaverit, qui tradit (I 4), veteres, cum oppida castrave stativa condituri essent, inspectis hostiarum iecinoribus quaesivisse, utrum herbae salubres in loco nascerentur an non. Sed etiamsi eiusmodi sensus his verbis subici possit, nihil tamen proficietur; nam hic tantummodo de divinatione quadam et futurarum rerum praedictione agitur, id quod cum intellegatur ex tota disputatione, tum ex iis, quae sequuntur, perspicuum est. Persuasum igitur habeo, in verbis *pabuli genus* mendum aliquod latere. Sed quid reponendum sit, non video; conieceram aliquando *uliginis,* sed obstare videtur alius locus (I 57, 131) huic simillimus, ubi Democritus censere dicitur *sapienter instituisse veteres, ut hostiarum immolatarum inspicerentur exta; quorum ex habitu atque ex colore tum salubritatis, tum pestilentiae signa percipi, nonnunquam etiam, quae sit sterilitas agrorum vel fertilitas futura.* Et quo incertiora fiant omnia, etiam illa verba nostri loci, quae statim sequuntur, dubia sunt: *salubritatem etiam aut pestilentiam extis significari putat;* Grutero quidem glossema esse visum est. Sed satis sit dubitationem movisse; alius fortasse verum inveniet.

II 20, 46.

Quasi ego aut fieri concederem, aut esset philosophi causam, cur quidque fieret, non quaerere. Neglegentius hoc dictum esse apparet, cum *ego* ad prius modo pertineat; cuius neglegentiae etsi exempla non desunt (v. de finibus, edit. Madvigii III pag. 161), malim tamen *esse* pro *esset* scribere, levissima correctione. Hoc jam scripto video, quod antea non animadverteram, mecum facere B^1.

II 20, 47.

Et eo quidem loco et Prognostica nostra pronuntiabas et genere herbarum, scammoniam aristolochiamque radicem, quarum causam ignorares, vim et effectum videres. Post *quarum* excidisse puto *rerum*; nam neque, quae herbarum causa sit, hic quaeritur, sed cur tales sint, quales videmus, et pronomen relativum etiam *Prognostica* complecti debet, quorum causae infra statim commemorantur, ubi sic scribitur: *nam et prognosticorum causas persecuti sunt et*

Boëthus . . . et noster etiam Posidonius, et si causae non reperiantur istarum rerum, res tamen ipsae observari animadvertique potuerunt.

II 21, 47.

Sic interpungendum esse censeo: «*At eodem tempore signum Iovis conlocabatur, quo coniuratio indicabatur, et tu scilicet mavis numine deorum id factum quam casu arbitrari, et redemptor . . . reservatus est.*» Ita omnia, quae laudavimus, verba *Quinti* fient, sive re vera ita dixisse fingitur, sive Marcus frater in sua disputatione ea verba ei subicit. Etenim si post *indicabatur* maiore utimur distinctione (plerique autem interrogandi signum ponunt), duas habebimus sententias particulis *et — et* coniunctas, quas sic coniungi vix licet; priore enim M. Cicero id dicit, quod vere sentit, ut qui nequaquam dubitare possit, quin frater id deorum numine factum esse malit quam casu; altera vero sententia continetur, non quod ipse sentit, sed quod Quintum ex iis, quae ante disputaverit, necesse est arbitrari. *Istam* autem *horam* facile intellegimus dictum esse tempus, quo M. Cicero praecipuum vitae suae facinus perficeret. Ceterum non fugit me, ultima verba *(et redemptor . . .)* satis mire annexa esse, et nescio an recte Davisius sic censeat scriptum fuisse: *ut redemptor — fuerit — reservatus sit.*

II 26, 56.

Commemorato gallorum cantu, quo Leuctrica victoria Thebanis denuntiari putabatur, sic codices pergunt: *Hoc igitur per gallinas Iupiter tantae civitati signum dabat? An illae aves, nisi cum vicerunt, canere non solent? At tum canebant nec vicerant. Id enim est, inquies, ostentum. Magnum vero, quasi pisces, non galli cecinerint!* Primum in verbis, quae sunt *tantae civitati*, haereo; quasi id solum verisimile esse negetur, quod tam potenti civitati per nuntios tam ignobiles signum datum sit! At hoc nimis ridiculum. Malim aut *tantum civitati signum* scribere, aut, Christio auctore, *tantae rei civitati signum.* Sed ne ea quidem, quae sequuntur, integra esse possunt. Marco enim gallos, etiam cum non vicerint, canere dicenti non apte respondetur: *at tum cane-*

bant nec vicerant. Non male Christ aut *aves, cum* scribendum iudicat, aut Ciceronem parum acute disputasse. Ego tamen alio pacto sanari locum posse puto. Deleto enim *non* sic habebimus: «*An*[1] *illae aves,* inquit Quintus, *nisi cum vicerunt, canere solent?*» Cui Marcus: «*At tum,* inquit, *canebant nec vicerant.*» Et Quintus: «*Id enim est ostentum.*»

II 32, 68.

At in Lysandri statuae capite Delphis exstitit corona ex asperis herbis, et quidem subita (*subito* Lambinus). *Itane? censes ante coronam herbae exstitisse quam conceptum esse semen? herbam autem asperam credo avium congestu, non humano satu.* Plures sunt, qui haec verba aliquo modo vitiata esse viderint: *herbam autem asperam credo.* Velut Hottingero scribendum videbatur *herbam autem asperam exstitisse credo*, Herelio autem *h. a. asperam crevisse credo* vel *h. a. natam asperam credo.* Neutri assentior; neque enim video, quare adiectivum sit iteratum. Ceterum illud miror, quomodo factum sit, ut nemo animadverterit, hoc ferri nullo modo posse: *non humano satu.* Omitto, quod paulo insolentius dictum est, ut ait Moser — longe aliter autem supra (I 42, 93) *ex hominum satu* dicitur —; quid quod ab ipsa loci sententia plane alienum est? Sive enim avium congestu Cicero semina sparsa esse existimat, sive ab hominibus — qui cur ita fecerint, non facile est videre —, naturali rem attribuit causae. At hoc quaeritur, utrum deorum numine factum sit necne. Luce igitur clarius mihi videtur, scripturam receptam corruptam esse; emendandum vero locum aliis relinquere cogor.

II 33, 70.

Et tamen credo, Romulum, qui urbem auspicato condidit, habuisse opinionem, esse in providendis rebus au-

[1] Si quis in hoc verbo offendit, is velim sic rem animo informet: M. Cicero verisimile esse negaverat, per gallinas Iovem illud signum dedisse. Ad quod Quintus hoc dicit: quid? non verisimile est? an tu censes (Danice «*mener du da . . .*»), gallos, nisi cum vicerint, canere solere? Ita nihil erit, quod miremur. Nam quod ad *nisi* particulam attinet, eam et, cum interrogando aliquid negetur, adhiberi, non semel videmus.

gurandi scientiam (errabat enim multis in rebus antiquitas), quam vel usu iam vel doctrina vel vetustate immutatam videmus. Postremis verbis hoc dicitur, augurandi scientiam vetustate (i. e. temporis cursu, sensim ac sua sponte; cfr. de leg. II 13, 33) immutatam esse usu *(«praksis»)* vel doctrina *(«theori»).* Itaque *vel* ante *vetustate* abiciendum puto.

II 34, 72.

Illi autem, qui in auspicium adhibetur, cum ita imperavit is, qui auspicatur, «dicito, si silentium esse videbitur», nec suspicit nec circumspicit; statim respondet, silentium esse videri. Tum ille «Dicito, si pascentur (*pascuntur* codd.)». «*Pascuntur.*» *Quae aves? aut ubi?* «*Attulit*», *inquit,* «*in cavea pullos is, qui ex eo ipso nominatur pullarius.*» Explicatio ista vocis *pullarii* quid sibi velit, non dispicio, hoc praesertim loco, cum et in superiore libro commemoratus sit pullarius (I 35, 77), et pullarium fuisse necesse sit, qui nostro loco paulo ante auspicanti responderet; nec vero quis attulerit aves, quaeritur, sed quae sint aves. Mihi igitur haec verba *is, qui ex eo ipso nominatur pullarius* addita videntur esse ab aliquo lectore, qui taceri non passus sit, a quo pulli afferrentur. Deinde quod ad *inquit* verbum *aliquis* audiendum esse dicitur, id dubito an fieri non possit. Cfr. Madv. gr. Lat.[3] § 494 b not. 5 extr. et Forchhammeri disputatio in *Nord. tidskr. f. filol.*, ny række, V p. 44 sqq. Christio *inquit* ex glossemate adiectum esse videtur; ego malim putare, subiectum esse ipsum pullarium, scribendum autem: «*Attuli*», *inquit,* «*in cavea pullos.*» Timide tamen et diffidenter hanc affero coniecturam, ut quae non omnes difficultates loci removeat. Interrogatio enim *(quae aves? aut ubi?)* magistratui auspicanti minus apte attribuetur. Verum tamen sic forsitan expediri res possit, ut M. Ciceronem putemus quasi quodam saltu orationis se ipsum subito inducere a pullario coram quaerentem: quas aves dixisti? ubi sunt? cui pullarius pullos esse respondet, quos in cavea attulerit.

II 35, 73.

Ergo hoc auspicium divini quicquam habere potest, quod tam sit coactum et expressum? Suspectum mihi est

tam, cum nondum audiverimus, quam coactum esset auspicium quove modo expressum. Nonne *fame*?

II 36, 77.

(M. Marcellus) *dicebat, si quando rem agere vellet, ne impediretur auspiciis, lectica operta facere iter se solere.* Recte Hottinger *rem agere* eodem sensu hic dictum esse animadvertit, quo vulgo *rem gerere* (cum enim Marcellus dicat, se iter facere, non utique de urbanis magistratuum negotiis loquitur). Et hoc ipsum fortasse reponendum est; fieri enim potest, ut librarius aliquis, qui *gere* scriptum vidisset errore pervulgato, *a* littera adiecta perperam verbum suppleverit mutilum.

II 37, 79 et II 45, 94.

Virtutis auspiciis video esse usum Deiotarum, quae vetat (B^2 *vetant*) *spectare* (codd. *exspectare*) *fortunam, dum praestetur fides.* Obsequendum censeo B^2; nam auspicia saepe vetare dicuntur, de virtute paulo durius dictum videtur. Simillimum errorem, nisi fallor, in his verbis (II 45, 94) videmus: . . . *non intellegunt, seminum vim, quae ad gignendum procreandumque plurimum valeat, funditus tolli . . .*; nonne scribendum est *valeant*?

II 42, 89.

Vim quandam esse aiunt signifero in orbe, qui Graece ζωδιακός dicitur, talem, ut eius orbis una quaeque pars alia alio modo moveat immutetque caelum, perinde ut quaeque stellae in his finitumisque partibus sint quoque tempore eamque vim varie moveri ab iis sideribus, quae vocantur (codd. *vocentur*) *errantia; cum autem in eam ipsam partem orbis venerint, in qua sit ortus eius, qui nascatur, aut in eam, quae coniunctum aliquid habet aut consentiens, ea triangula illi et quadrata nominant.* Viderat iam Ernesti, miram apodosin esse *ea triangula — nominant*; sed, quod caput est, perverse tota res explicatur, ut monuit Meyer interpres Germanus. Docebant enim Chaldaei, ut apud Sextum Empiricum (πρὸς μαθημ. V 39) et apud Censorinum (de die natali 8) legimus, errantes stellas *κατὰ τρίγωνον (tri-*

angulum) sitas esse, cum tertia circuli parte inter se distarent, ita ut tria zodiaci signa interposita essent; cum autem quarta orbis parte distarent vel duobus signis interpositis, id *τετράγωνον (quadratum)* vocari. Zodiaci igitur vim ab errantibus sideribus varie moveri aiunt, *cum aut in eam ipsam partem orbis venerint, in qua sit ortus eius, qui nascatur* (eam *coniunctionem* nos vocamus), *aut in eam, quae coniunctum aliquid habeat aut consentiens* (ubi stellae, ut Graeci dicunt, *ἐπιβλέπουσιν ἀλλήλους καὶ συμφωνοῦσιν ἀλλήλοις*); *ea triangula illi et quadrata nominant.* Ita levissima unius verbi correctione totum mendum tolletur[1].

II 43, 91.

Reliqua vero tria intervalla infinita et immensa, a sole ad Martis, inde ad Iovis, ab eo ad Saturni stellam, inde ad caelum ipsum, quod extremum atque ultumum mundi est. Deest in codice Rehdigeriano *tria*; iure fortasse, nam quattuor intervalla enumerantur, non tria (quod miror interpretes non vidisse). Praestare tamen videtur ultima verba *(inde ad caelum — mundi est)* eicere, quae aliunde invecta esse possunt, velut e libro sexto de re publica, ubi eandem reperimus enumerationem (17, 17). Nam Chaldaei sidera spectant; nihil iis est cum caelo ipso.

II 45, 94.

. . . *quarum rerum in proxumis locis tantae dissimilitudines saepe sunt* (vel *sint*), *ut alia Tusculi, alia Romae eveniat saepe tempestas.* Displicet vox *saepe* bis posita, pro qua Herelius priore loco *fere* vel *certe* scribi voluit. Melius fortasse, *es* syllaba duplicata, . . . *dissimilitudines esse possunt.*

II 47, 97.

Ego autem etiam haec requiro, omnesne, qui Cannensi pugna ceciderint, uno astro fuerint; exitus quidem omnium

[1] Christ superiora sic fortasse transponenda esse existimat: . . . *caelum, eamque vim varie moveri ab iis sideribus, quae vocentur errantia, proinde* (an voluit *perinde?*) *ut quaeque stellae* . . . Sed eam quaestionem, qua nostra coniectura nihil afficitur, integram relinquo

unus et idem fuit. Quid? qui ingenio atque animo singulares. num astro quoque uno? quod enim tempus, quo non innumerabiles nascantur? at certe similis nemo Homeri. Totius loci sensus postulat, ut quaestionem *num astro quoque uno* ita intellegamus, quasi dictum sit: num astro quoque singulari sunt (quo nemo est alius)? Sed verbo, quod est *uno,* ista vis attribui nullo modo potest, praesertim cum diverso atque adeo contrario sensu dictum viderimus paulo ante, ubi *uno* idem valet, quod *omnibus communi.* Si verum esset, quod scribitur *num astro quoque uno,* hic evaderet sensus: num ii quoque communi astro sunt, ut dictum est de militibus, qui Cannensi proelio ceciderunt; sed neque in eiusmodi sensu *ii* abesse potest, neque sensus ipse omnino ferri. Non potest igitur dubium esse, quin locus corruptus sit; verisimile autem est, *uno* additum esse a lectore aliquo, qui loci sensum parum diligenter conceperit animo. Hoc verbo eiecto sic quaeritur: *qui ingenio atque animo singulares, num astro quoque* (audiendum: *singulares fuerunt*)?

II 53, 109.

. . . *nonne* (vel *non*) *intellegis eadem* (conclusione Cratippi) *uti posse et haruspices et fulguratores et interpretes ostentorum et augures et sortilegos et Chaldaeos?* Quid inter *haruspices* et *extispices* intersit, nemo ignorare potest, qui hos de divinatione libros paulo attentius perlegerit; nusquam enim iis verbis promiscue utitur Cicero. Extispices sunt, qui extis divinant; haruspices non modo extispices sunt, sed ostenta quoque ac fulgura interpretantur (cfr. inter multos locos I 6, 12, II 11, 26, II 18, 42). Sequitur, ut aut *extispices* scribendum sit, non *haruspices,* aut verba, quae sequuntur, *et fulguratores et interpretes ostentorum,* spuria sint. Ego utrum praeferam, non dubito, cum ipsum verbum *fulguratores* in suspicionem veniat. Nam hoc vocabulum apud scriptores classicos, qui vocantur, non videtur reperiri[1], nec omnino *fulgurare* dicitur de interpretatione fulgurum. Fidenter igitur contendo, ista verba, *et fulguratores et interpretes ostentorum,* non Ciceronis esse, sed lectoris alicuius,

[1] Cfr. *Georges' Lexicon der lateinischen Wortformen.*

qui, quam late pateret vis verbi *haruspicis,* ignorans collatis aliis locis (velut I 6, 12) deesse aliquid putaverit.

II 58, 120.

Nam tam licet de his (insanorum et ebriorum) *erroribus, si velis, quam de somniis disputare, ut ea, quae stant, si moveri* (vel *moveri si*; in codicibus *si* deest) *videantur, terrae motum significare dicas ... Nonne de somniis sic putare?*

II 68, 141.

Quaero autem, cur Alexandro tam inlustre somnium, tam certum (de dracone loquente, quod supra narratum est), *nec huic eidem alias, nec multa ceteris.* Christio *tum* deesse videtur, quod post *certum* suspicatur excidisse. Meo quoque iudicio illud desideratur, sed aptior alius locus ad inserendum videtur, ante *tam inlustre.*

II 69, 143.

Dicitur quidam, cum in somnis complexu Venerio iungeretur, calculos eiecisse. Video sympathiam; visum est enim tale obiectum dormienti ut id, quod evenit, naturae vis, non opinio erroris effecerit. Primum quaeramus, quid sit *opinio erroris.* Mihi videtur nihil aliud hoc loco significare posse nisi errorem cogitatione effictum vel opinionem falsam dormientis i. e. somnium. Quo sumpto hunc habebimus sensum: videre se ait Cicero, id quod evenerit (calculorum eiectio) quam sympathiam habeat ad somnium; somnium enim eiusmodi esse, ut eiectionem naturae vis, non opinio dormientis falsa effecerit. Iam quid *naturae vis* significet, apparet; nam si somnium nihil contulit ad effectum, perit sympathia: significat ergo vim et effectum illius somnii naturalem. Sed his sumptionibus concessis, quas veras esse non puto posse negari, perversissimus proveniet sensus, atque adeo nullus, quasi dicas, sympathiam, quae calculorum eiectioni intercedat cum somnio, eo cognosci, quod non somnium, sed aliud nescio quid (cui nomen inditur *naturae vis*) eiectionem effecerit. Hottinger hunc sensum loci esse dicit: hominem illum tale somnium habuisse, quia calculos

eiecerit, non calculos eiecisse, quia tale somnium habuerit. Sed eiusmodi sensum, etiamsi optimus sit, quomodo his verbis extorquere potuerit, equidem non intellego. Videtur igitur in verbis, quae sunt *non opinio erroris,* vitiatum esse aliquid. Alia quoque me urget de iisdem verbis dubitatio, fierine possit, ut falsa opinio *opinio erroris* dicatur; *error* quidem *opinionis* ut ad intellegendum simplicius est, ita apud Ciceronem non semel invenitur (Acad. II 14, 45, Tusc. disp. III 33, 80, de off. I 8, 26), et ipse Hottinger, credo lapsu calami, sic scripsit in explicatione huius loci. Iam potest subditicium esse istud *non opinio erroris,* — nam si abesset, quis desideraret? — sed magis in eam partem inclino, ut ablativum aliquem in verbis *non opinio* putem latere. Suspicor, scriptum fuisse: . . . *ut id, quod evenit, naturae vis beneficio erroris* (i. e. iuvante somnio) *effecerit.*

II 72, 148.

Explodatur igitur haec quoque somniorum divinatio pariter cum ceteris. Nam, ut vere loquamur, superstitio fusa per gentis oppressit omnium fere animos atque hominum imbecillitatem occupavit. Quod et in iis libris dictum est, qui sunt de natura deorum, et hac disputatione id maxume egimus. Multum enim et nobismet ipsis et nostris profuturi videbamur, si eam funditus sustulissemus. Quid est, quod hac disputatione maxime sese egisse ait Cicero? Nonne id, quod supra optandum esse dixerat, ut omnia tollerentur divinationis genera? At obstat interiectum illud *nam — occupavit,* quae verba si quis quasi parenthesi inclusa a reliquo argumento seiunxerit, nihil erit, ad quod paulo post vox *eam* referatur; nam superstitio hic demum nominatur[1]. Neque vero in verbis, quae sunt *nam*

[1] Non potest negari, fieri interdum, ut pronomen demonstrativum referendum sit ad substantivum in parenthesi positum. Cuius usus duo haec exempla *Siesbyei* liberalitati grammaticaeque doctrinae copiis debeo: Liv. IV 4, 2 et Tac. ann. II 6; sed differunt a nostro loco eo, quod illorum locorum parentheses tanquam apertae sunt a posteriore parte neque ita clausae ut sermo pergat, quasi nihil fuerit interpositum, id quod hoc loco fit. De simili loquendi neglegentia, quam apud Ciceronem videmus Lael. 17, 62, idem valet.

— *occupavit*, quicquam reperitur, quod Cicero his de divinatione libris praecipue sequatur, nisi forte id maxime sibi proposuisse eum arbitramur, ut diceret, superstitionem late fusam esse, quod ridiculum est. Itaque audeo dicere, depravatam esse codicum scripturam, conicioque, excidisse duo verba *superstitionis generibus* (vel *erroribus*), ut sic scribatur: *Explodatur igitur haec quoque somniorum divinatio pariter cum ceteris superstitionis generibus — nam, ut vere loquamur, superstitio . . . hominum imbecillitatem occupavit —, quod et in iis libris dictum est e. q. s.*

Helsingorae mense sextili a. MDCCCXCIII.

Thucydidea.

I 118, 2. *τότε δὲ οὐκέτι ἀνασχετὸν ἐποιοῦντο (οἱ Λακεδαιμόνιοι), ἀλλ' ἐπιχειρητέα ἐδόκει εἶναι πάσῃ προθυμίᾳ καὶ καθαιρετέα ἡ ἰσχύς (τῶν Ἀθηναίων), ἢν δύνωνται, ἀραμένοις τόνδε τὸν πόλεμον.*] Pronomen *τόνδε* hoc loco, ubi de Lacedaemoniis ad pacem solvendam inclinantibus universe agitur, minime aptum esse, neminem antehac vidisse miror; vix enim adducor, ut cum Ullrichio (symb. ad Thuc. explic. p. 57) Thucydidem contaminatione quadam *ἀραμ. τόνδε τὸν πόλεμον* pro eo q. e. *ἀραμ. τὸν πόλεμον, ὃς ἐγένετο ὅδε ὁ πόλεμος* scripsisse putem. Nam locus is, quem ut similem ille adfert (VI 17, 5), ea quidem re ab nostro valde differt, quod verba *ἐν τῷδε τῷ πολέμῳ* ad verba superiora: *οὔτε οἱ ἄλλοι Ἕλληνες διεφάνησαν* (sc. in bello, quod paucis annis ante finitum est) *τοσοῦτοι ὄντες κτλ.* referri possunt. Irrepere autem facillime potuit pronomen *τόνδε* ex verbis *τοῦδε τοῦ πολέμου* (§ 1). Ceterum Laurentianus ante *τόνδε* partic. *δὲ* exhibet, qua re incertus fio, an *ἀραμένοις δὴ τὸν πόλεμον* Thucydides scripserit; quam particulam saepe numero in *δὲ* transiisse, satis multa exempla declarant, cff. II 67, 3 (correxi spic. Thuc. p. 175); III 26, 2 (corr. Stahlius); VIII 70, 1; 82, 3. Sed h. l. forsitan vis explicativa huius particulae parum apta videatur.

V 45, 2. *(πείσειν γὰρ αὐτὸς (Ἀλκιβιάδης) Ἀθηναίους, ὥσπερ καὶ νῦν ἀντιλέγειν)*]. Facillima correctura sententia loci multo melior erit, si *ἀντιλέγων* scribemus. Thucydidem hoc scripsisse, Kruegero sic explicanti: «er werde eben so gut auch das bewirken als er jetzt widerspreche *und durch Widerspruch es verhindere*» obversatum esse videtur.

M. Aug. 1893.

Carolus Hude.

Anmeldelser.

Gaston Paris, L'altération romane du *c* latin (Ecole pratique des hautes études annuaire 1893. P. 7—37). Paris 1893.

L'illustre romaniste M. Gaston Paris vient de reprendre la question tant de fois débattue de la prononciation du *c* latin. Dans deux mémoires qui vont paraître sous peu, il a examiné d'un côté «les faits épigraphiques et paléographiques qu'on a cités ou qu'on pourrait citer pour attester l'ancienneté d'une altération dans la prononciation du *c*» et, de l'autre côté, les différentes phases de cette altération en gallo-roman; dans un troisième mémoire, celui dont nous allons nous occuper ici, il a examiné surtout la date de l'altération. Il commence par poser la question d'une manière on ne peut plus précise, en constatant que le *c* latin était indubitablement une explosive sourde et que son altération dans les parlers romans est due à la nature de la voyelle suivante: dans *co*, *cu* l'explosive est postpalatale, tandis qu'elle est médiopalatale dans *ca* et prépalatale dans *ce*, *ci* [ke, ki]; on peut s'étonner que ce fait, généralement admis depuis longtemps par les phonéticiens, soit resté inconnu à tant de philologues. M. P. examine ensuite l'époque de la transformation de la prononciation du *c*, et il détruit complètement l'hypothèse émise par M. Gröber et reprise par M. Meyer-Lübke, d'après laquelle l'altération aurait commencé entre la conquête de la Sardaigne (238 av. J. C.) et celle de l'Espagne (197 av. J. C.). Cette théorie s'appuie sur la correspondance prétendue des formes diverses prises par le *c* dans chacun des pays romanisés avec l'époque de la conquête; mais, comme le montre par exemple la conservation du *c* intact jusqu'à nos jours dans ce qui subsiste de l'illyroroman, une telle correspondance est tout à fait imaginaire, et du reste on ne trouve nulle part, avant le VIe siècle, aucune trace d'une altération quelconque dans la prononciation du *c*. M. P. finit par admettre une altération indépendante du *c* dans les différents pays romans; c'est là la seule manière de voir raisonnable, et le savant auteur appuie sa théorie, qui sans doute compte des partisans depuis longtemps, mais qu'il a l'honneur d'avoir exposée le premier, par quelques considérations intéressantes sur le développement phonétique du roumain et de plusieurs patois français.

En somme, on retrouve dans ce mémoire, que je recommande chaudement à l'attention des latinistes et des romanistes, toutes les qualités du maître: une érudition vaste et pénétrante, une méthode rigoureuse et une admirable clarté dans l'exposition. Du reste il serait banal de louer M. Paris, et je ne trouve guère à

lui reprocher que l'emploi des termes 'grave', 'aigue' et 'moyenne' en parlant des voyelles; ces termes ne caractérisent les voyelles qu'à un point de vue acoustique et ne renseignent pas sur leur formation; il vaut donc mieux les éviter et adopter la terminologie si simple et si logique de M. Sweet. Finissons par rappeler que la question du *c* latin a été débattue lors du premier congrès des philologues scandinaves à Copenhague, en 1876: M. Ussing y soutenait que les Latins ne prononçaient pas une explosive dans *çe, ci* mais une éspèce d'affriquée (če, či), et M. V. Thomsen a facilement montré le peu de fondement de cette hypothèse (voir *Beretning om forhandlingerne på det første nordiske filologmøde* p. 11 ss.).

Kr. N.

P. Østbye: die schrift vom staat der Athener und die attische ephebie. (Christiania Videnskabs-Selskabs Forhandlinger for 1893. No. 6.) Christiania 1893, Dybwad. 45 s.

Blandt den talrige række af skrifter, der er fremkaldte af Aristoteles' nyfundne værk, indtager dette lille arbejde en smuk plads. Forf. søger med stor dygtighed gennem behandling af forskellige punkter at levere bevis for skriftets aristoteliske oprindelse og giver derved værdifulde bidrag til forståelsen. Imod *Rühl* hævder han i tilslutning til *Gomperz,* at *ἑκτήμοροι* må forstås som forpagtere, der svarede $^1/_6$ af afgrøden til jordens ejere, og støtter sin opfattelse med gode analogier fra romerske og andre forhold. Forf. betvivler ikke ægtheden af kapp. IV (Drakon) og XII (Solonfragmenterne) og afviser Rühls hypotese, at skriftet skulde være en af Herakleides Lembos foretaget bearbejdelse, som usandsynlig, idet han med rette gør opmærksom på, at overensstemmelsen mellem Herakleidesexcerpterne og skriftet er for ringe til at man kan antage, at de er direkte skrevet ud af skriftet, hvad der, hvis Rühls mening var rigtig, dog måtte være det naturligste, og skal man først tage sin tilflugt til flere mellemled, kommer man ind paa det helt uvisse. Overfor *Schjött* (Chria. Vid.-Selsk. Forh. 1891 No. 2), der mente, at skriftet måtte være affattet efter 307, fordi behandlingen af Klisthenes' fylereform røbede kendskab til de ved den tid oprettede nye fyler Antigonis og Demetrias, viser han slående, at omtalen af 12-fylesystemet finder tilstrækkelig forklaring deri, at de bestående 12 trittyer vilde have afgivet et naturligt grundlag for en nyordning, og anfører træffende Plat. legg. VI 6 p. 758 b som et bevis på, at tolvtalsprincipet allerede før 307 var levende for en athenisk tankegang.

Skriftets sidste og største halvdel (ss. 21—45) behandler efebinstitutionen, hvorom vi har fået så righoldig oplysning i

Aristoteles' skrifts 42de kapitel. Forf. hylder den anskuelse, at denne institution har bestået allerede i det 5te århundrede, dog således, at «der feste kern der ganzen abtheilung in älterer zeit aus gemietheten fremden bestanden hat», og skildrer den omdannelse, der gjorde den fra en rekrutskole til en akademisk uddannelsesanstalt for velhavende Athenere og fremmede. Denne forvandlingsproces må være gået for sig i tidsrummet mellem $33^4/_3$ og $30^5/_4$, og forf. viser, at såvel Ar.'s skildring i sin helhed som dens enkeltheder nøder til at sætte affattelsestiden før det sidstnævnte år. Sluttelig hævdes det imod Böckh og Dittenberger, at den unge Athener allerede ved 18 årsalderen indtrådte i sine borgerlige rettigheder, omend disse faktisk suspenderedes i de to første år ved efebtjenesten, og overfor Böhnecke, at 18-årsalderen må have været en *conditio sine qua non* for optagelsen på borgerlisterne, såat det bliver umuligt at skyde Demosthenes' fødselsår ned til 380.

En lidt større nøjagtighed i akcentuationen vilde klæde det værdifulde arbejde bedre; der skal exempelvis s. 4 læses *ἐκτήμοροι* og s. 35 *κοσμητήν*.

Juli 1893.

Karl Hude.

H. Stein: Stücke aus Thukydides. Deutsch. Mit Anmerkungen. (Programm des grossherzoglichen Gymnasiums zu Oldenburg.) Oldenburg 1893, Stalling. 22 s.

Ausser der grabrede des Perikles (II 34—46) und der beschreibung der seuche in Athen (II 47—54) in deutscher übersetzung bietet dieses programm eine reihe von konjekturen zu den zwei abschnitten; die meisten sind jedoch entweder überflüssig oder zu gewagt, um grössere beachtung zu verdienen. Beispielsweise wird 34, 3 *τῇ λάρνακι* nach *φυλῆς* hinzugefügt, § 5 *ἐκείνῃ* nach *αὐτοῦ*, 39, 2 *ἡμεῖς μέρει τινί* nach *αὐτοί*, 40, 4 *καὶ μὴν* vor *καὶ τὰ ἐς ἀρετὴν*, 45, 1 *ὅτι* zwischen *οὐχ* und *ὅμοιοι*, 47, 3 *μεγάλη* nach *οὕτως*, 53, 4 *θεῖον* nach *τὸ μὲν* (wenn man es nicht vorzieht *τοὺς μὲν* zu lesen), 54, 2 *καὶ ἄλλων* vor *τοῦδε*; umgekehrt tilgt der verf. 41, 4 *ἡ ἀλήθεια*, 43, 2 das zweite *ἐν ᾧ*, 51, 6 *κούφης*, 53, 1 *καὶ* vor *αἰφνιδίως* und *δὲ* nach *εὐθὺς*. Als kleinere änderungen, welche jedenfalls beachtenswert sind, hebe ich hervor: 34, 8 ⟨*ὁ*⟩ *καιρὸς* (vgl. Dio C. XLIV 19), 39, 2 *τῇ τε τῶν πέλας*, 40, 2 *ἑτέροις πρὸς* ⟨*ἕτερα*⟩ *ἔργα*, 41, 3 *ἐπελθοῦσα*, 43, 2 *ἀντελάμβανον*, 47, 4 *ἐπήρκουν*; dagegen haben änderungen wie 37, 1 *κέρδους* (mit *ἐς τὰ κοινὰ* im sinne: «förderung des gemeinwohles» verbunden) statt *μέρους*, 40, 2 *κοινῶν* statt *πολιτικῶν*, 41, 5 *δυνάμεως* statt *πόλεως*, 42, 4 *ἐν αὐτῷ τι ἀμυνάμενοι*

καὶ παθεῖν, 44, 1 *ἐπίστασθε*, 46, 1 *ἐμπολιτεύουσιν*, 50, 1 *νεκρῶν* statt *ἀνθρώπων*, 52, 3 *δημοσίων* statt *ὁσίων*, 53, 1 *ἤδη καθ' ἡδονὴν ποιεῖν* (mit *ἐτόλμα* verbunden) meines erachtens weder innere noch äussere wahrscheinlichkeit.

Ich freue mich der zustimmung des verfassers in der wertschätzung des codex Laurentianus; doch geht er vielleicht zu weit, wenn er 43, 6 die lesart *ἅμα τε γιγνόμενος καὶ ἀναίσθητος* («der im Augenblick, da er eintritt, auch schon aus dem Bewusstsein schwindet») bevorzugt. Die aufnahme des *τε* aus dem Laur. 40, 1 nach *φιλοκαλοῦμεν* hatte ich schon in dieser zeitschr. n. r. X s. 241 empfohlen; ebenda s. 175 schlug ich die tilgung von *ἦν* nach *εἰκὸς* 48, 3 vor. Kap. 45, 1 hat schon Croiset *τῶν ἀντιπάλων* oder *τοῦ ἀντιπάλου* schreiben wollen. Die lesart *τῳ* statt *τῷ* vor *πολεμίῳ* und *ὑπηκόῳ* 41, 3 findet sich schon von erster oder zweiter hand im codex Palatinus.

Der druckfehlerteufel hat s. 13 das thukydideische geschichtswerk um ein ganzes buch (IX statt VIII) vermehrt.

Juli 1893.

Karl Hude.

Forhandlinger paa det fjerde nordiske Filologmøde i København 1892. Udg. af *C. Jørgensen*. København 1893, Gyldendal. LXXVIII + 274 S.

Med den samme dygtighed og præcision, hvormed dr. *Jørgensen* som generalsekretær ledede det sidste filologmøde, har han ikke fuldt et år efter mødets afholdelse kunnet forelægge offenligheden en udførlig beretning om dets forhandlinger. Af alle de holdte foredrag og de dertil knyttede diskussjoner foreligger der udførlige referater — tildels også af dem, der imidlertid er blevet publicerede andetsteds —; til dr. *Kinch*'s foredrag om sin rejse i Makedonien er der knyttet to fototypiske gengivelser af det interessante gravmaleri fra Niausta.

Som tillæg medfølger (s. I—LXXVIII) «berättelse om förhandlingarna vid det tredje nordiska filologmötet i Stockholm 1886», affattet af dette mødes generalsekretær, lektor *Nils Linder*, hvis forord er præget af nogen bitterhed mod hans kolleger i bestyrelsen og mod den Letterstedtske forening. At en beretning er kommet til at foreligge, skønt det er sket så sent og i en temmelig kortfattet form, vil vist både deltagere og ikke-deltagere være lektor Linder og dr. Jørgensen, som har taget initiativet dertil, taknemmelige for.

K. H.

Symbolae Pragenses. Wien 1893, Tempsky. 221 S.

Denne smukt udstyrede «Festgabe der deutschen Gesellschaft für Alterthumskunde in Prag zur 42. Versammlung deutscher Philologen und Schulmänner in Wien 1893» indeholder følgende afhandlinger: *Arleth,* Beiträge zur Erklärung des Aristoteles; *A. Th. Christ,* Zur Frage über die Bedeutung des Phaidonpapyrus; *Cornu,* Verbesserungsvorschläge zum Poema del Cid; *Hauffen,* Fischarts Ehezuchtbüchlein, Plutarch und Erasmus Roterodamus; *Holzner,* Kritische Studien zu Euripides; *Jung,* Imperium und Reichsbeamtenschaft; *Kloucek,* Vergiliana; *Lambel,* Zur Ueberlieferung und Kritik der Frauenehre des Strickers; *Marty,* Ueber das Verhältniss von Grammatik und Logik; *Mitteis,* Juristische Textconjecturen; *Neuwirth,* Zur Kritik der Kunstnachrichten des Geschichtschreibers Franz von Prag; *Rolin,* Studien zum Wilhelmsliede (Aliscans); *Rzach,* Zur ältesten Ueberlieferung der Erga des Hesiodos (med interessante fototypier af cod. Parisinus gr. 2771); *Sauer,* Studien zur Familiengeschichte Grillparzers; *Swoboda,* Die athenischen Beschlüsse zu Gunsten der Samier.

K. H.

Om den eiendommelige Udtryksform og Sætningsforbindelse i Platons Kriton p. 44 D[1].

Af **C. P. Christensen Schmidt.**

I 3die Capitel af Platons Kriton gjør som bekjendt Sokrates' gamle troe Barndomsven endnu et sidste Forsøg paa at bevæge den dødsdomte Vise til at flygte fra Fængslet af Hensyn til den store Ulykke, hans Død vil bringe over alle hans Venner, og til det sikkre Vanry, de ville komme i for at have ladet ham i Stikken, da jo almindelige Mennesker umuligt ville kunne troe, at det er **hans** Modstand, hvorpaa deres Bestræbelser ere strandede, men bliver afviist af Sokrates med den Bemærkning, at man da vel ikke behøver at bryde sig saa stort om Mængdens Mening, og at fornuftige Folk nok ville troe paa Sagens rette Sammenhæng. Derimod indvender saa Kriton: *Ἀλλ' ὁρᾷς δή, ὅτι ἀνάγκη, ὦ Σώκρατες, καὶ τῆς τῶν πολλῶν δόξης μέλειν,* og tilføier derpaa (p. 44 D): *αὐτὰ δὲ δῆλα τὰ παρόντα νυνί, ὅτι οἷοί τ' εἰσὶν οἱ πολλοὶ οὐ τὰ σμικρότατα τῶν κακῶν ἐξεργάζεσθαι, ἀλλὰ τὰ μέγιστα σχεδόν, ἐάν τις ἐν αὐτοῖς διαβεβλημένος ᾖ.* Hvad Kriton vil sige med disse Ord, kan der jo ikke være nogen Tvivl om; hans Mening er naturligviis, at den nærværende Situation tydeligt viser, at Mængden har Magt til at gjøre store Ulykker paa dem, den har faaet et mindre godt Øie til, at det af denne Situation er tydeligt, at Mængden har Magt dertil; men efter Ordene staaer der, at selve Situationen er tydelig, og til dette Udtryk føies saa Gjenstandssætningen, at Mængden har denne Magt. Denne eiendommelige Udtryksform og Sætningsforbindelse, som har samtlige Haandskrifters eenstemmige Vidnesbyrd for sig, har selvfølgelig ikke kunnet undgaae at

[1] Meddeelt i philol.-histor. Samfund d. 10. November 1892.

vække Opmærksomhed, men Opmærksomheden har faaet et noget forskjelligt Udslag efter de forskjellige Kritikeres og Fortolkeres Opfattelse af deres Opgave; somme have fundet Ordene afvigende fra correct logisk Talebrug — hvad de unegtelig ogsaa ere — og derfor troet at burde gribe til Rettelse, andre have søgt at forklare Haandskrifternes Læsemaade. Efter min Overbeviisning er det de Sidste, der have gjort Ret, det vil sige i Principet, thi factisk maae de hidtil givne Forklaringer, saavidt de da ere komne til min Kundskab — jeg hverken prætenderer eller troer mig forpligtet til at kjende Alt, hvad der kan være sagt om et Sted af et saa hyppigt udgivet og commenteret Skrift som Platons Kriton —, siges at være enten heelt forfeilede eller i alt Fald utilstrækkeligt begrundede, og det vil da her være min Opgave at søge at gjøre det bedre. Den Første, der antastede den haandskriftlige Læsemaade, var den sachsiske Læge, senere Universitetsprofessor Janus Cornarius i 16de Aarhundrede, som i de Eclogæ, hvormed han ledsagede sin latinske Oversættelse af Platon (Basel 1561), rettede *δῆλα* til *δηλοῖ.* Denne Conjectur blev saa optagen af Henr. Stephanus i Pariserudgaven af 1578 og holdt sig derefter i nogle følgende Udgaver, indtil den atter blev fjernet af Joh. Friedr. Fischer, Rector ved Thomasskolen i Leipzig, som i sidste Halvdeel af forrige Aarhundrede med stor Flid og Kjærlighed udgav en Række platoniske Dialoger, deriblandt den første thrasylliske Tetralogi — Euthyphron, Apologien, Kriton og Phaidon — i hele tre Udgaver, af hvilke navnlig den sidste (fra 1783), til hvilken han ogsaa havde kunnet benytte nye haandskriftlige Hjælpemidler (cod. Augustanus og Tubingensis), virkelig var et for sin Tid ganske fortjenstligt Arbeide. Han havde allerede i anden Udgave (fra 1770 — den første, fra 1760, har jeg ikke seet —) følt Tilbøielighed til at gjenoptage den gamle Læsemaade, men han var en samvittighedsfuld Mand, og han savnede Hjemmel for Sprogbrugen; først i tredie Udgave, hvor han havde seet, at der ogsaa i Tübingerhaandskriftet stod *δῆλα,* og hvor han havde fundet Beviissteder for Udtryksformen, som tilfredsstillede hans philologiske Samvittighed, gjorde han Alvor deraf, og fra den Tid af har da *δῆλα* længe igjen været den almindelig reciperede Læsemaade, og jeg

troer som sagt, den burde være forbleven det. I vore Dage er imidlertid Cornarius' *δηλοῖ* igjen foretrukket af Flere, saaledes af Cobet i Mnemosyne for 1875 p. 285, hos os af E. Trojel i de af ham besorgede Bearbeidelser af Wiehes Udgave (1875 og 1883) og nu ogsaa af Schanz i Udgaven af 1888, saa at det turde være betimeligt atter at lægge et godt Ord ind for det gamle *δῆλα,* naar man som jeg anseer det for ægte og oprindeligt. Eet Fortrin har unegtelig Cornarius' Rettelse for den haandskriftlige Læsemaade: den trænger ikke til Forklaring. Men jeg er bange for, at man ved at optage den udvisker en sproglig Eiendommelighed eller rettere sagt to, som netop i denne ganske specielle Form maaskee kun findes forbundne paa dette ene Sted, men som hver for sig, troer jeg, kunne constateres med fuldkommen Sikkerhed, og hvis Forbindelse i alt Fald i andre, tildeels meget nær beslægtede Former heller ingenlunde er uden Exempler. Jeg er bange for, at Cornarius' Rettelse hører til dem, der beroe paa, at man uden Videre paa sproglige Forbindelser troer at kunne anvende Logikens Love istedenfor at huske paa, at Sproget har sin egen Logik, der efter Omstændighederne kan være eens eller forskjellig i de forskjellige Sprog, og at man derfor, naar man møder en Forbindelse, der afviger fra den logisk correcte Form, gjør vel i ikke strax at fordømme den, men forelobig beholde den in mente og see, om man ikke senere maaskee træffer paa Paralleler eller i alt Fald Analogier, saa at man istedenfor *ἀτάκτως ἐρριμμένα* og derfor *οὐδὲν χρήσιμα* (for at tale med Sokrates i Xenophons *Ἀπομνημονεύματα*) kan faae et *πολλοῦ ἄξιον κτῆμα,* istedenfor den logiske Uregelmæssighed en sproglig Eiendommelighed. Det er dette Resultat, jeg er kommen til med Hensyn til det foreliggende Sted, og det forekommer mig at være særlig instructivt som Paradigma for Behandlingen af slige fra det logisk Correcte afvigende Forbindelser, forsaavidt det udenfor denne Afvigelse ikke indeholder nogetsomhelst Tvivlsomt og selve Afvigelsens Væsen er meget let at opfatte og bestemme. Det er nemlig dette, det forst og fremmest gjælder om, at man gjør sig klart, hvori Afvigelsen egentlig bestaaer; thi kun under denne Forudsætning er det muligt at gjenkjende den i andre Former og Forbindelser.

Τὰ παρόντα νυνί kan nu her, som allerede Fischer rigtigt bemærker, ikke betegne Andet end hvad der i Cap. 1 kaldes *ἡ νῦν παρεστῶσα ξυμφορά* og *ἡ παροῦσα τύχη*, nemlig det, at Sokrates sidder i Fængsel dømt paa Livet af Heliasternes Domstol; om denne Situation skulde der efter Logikens Krav prædiceres den Egenskab at være skikket til at vise, at Mængden har stor Magt, men istedenfor prædiceres der om den den Egenskab at være tydelig, og saa tilføies bagefter det, som den givne Situation er skikket til at vise, det, som af den givne Situation er tydeligt, i en Sætning med *ὅτι*, altsaa en Sætning netop af samme Art, som vilde være paa sin Plads, hvis Hovedsætningen havde den logisk correcte Form. Denne Abnormitet er det, man har at forklare, naar man vil holde paa den haandskriftligt overleverede Læsemaade, og Spørgsmaalet bliver altsaa: 1) Kan efter græsk Sprogbrug Adjectivet *δῆλος* prædiceres ikke blot om det, der fremgaaer enten af umiddelbart Øiesyn eller af noget udenfra Givet, men ogsaa om det Givne, hvoraf noget Andet fremgaaer, og netop med Hensyn til, at det fremgaaer deraf? og 2) Kan der i saa Fald efter græsk Sprogbrug til en saadan Forbindelse føies en Sætning med *ὅτι*? I bekræftende Fald bliver det endvidere at undersøge og bestemme, i hvad Forstand *δῆλος* bruges paa denne Maade, og i hvad Forstand Gjenstandssætningen føies til denne Forbindelse, men med Hensyn til begge Sider af Spørgsmaalet er det ikke Logiken, der skal have det afgjørende Ord, men det er Sprogbrugen, quem penes arbitrium est et jus et norma loquendi. Kan ikke Spørgsmaalet i begge Henseender besvares fuldt bekræftende, da kan Læsemaaden *δῆλα* ikke holdes, men i modsat Fald maa Logiken see at finde sig tilrette i de af Sprogbrugen sanctionerede Former, saa godt den formaaer; det bliver dens Sag, Sprogbrugen selv har den ikke at bekymre sig om.

Hvad der efter Fischer er forebragt til Forklaring af den foreliggende Udtryksform og Sætningsforbindelse, er som sagt enten forfeilet eller i alt Fald utilstrækkeligt, og jeg vil derfor ikke opholde mig ved Noget deraf, men begynde ganske forfra i umiddelbar Tilknytning til Fischers Forklaring, ikke fordi den jo ogsaa i høi Grad trænger til Correctiv, men fordi det Alt i Alt dog vil blive den korteste Vei at gaae.

Fischer antog ganske naivt, at *δῆλον* kunde have ligefrem activ Betydning, betegne «etiam id, quod declarat, docet, arguit, manifestat, prodit, ostendit aliquid, *δηλωτικόν*», hvorefter saa Sætningen med *ὅτι* faldt ganske af sig selv. Saa nemt slipper man vel nu ikke; *δῆλος* betyder utvivlsomt kun «tydelig», «indlysende» (som let kan sees eller let forstaaes). Men naar man kun sporger om Meningen i det Allergroveste, pingui, ut aiunt, Minerva, har Fischer alligevel Ret. Lad os see paa de Beviissteder, han anfører. Det forste er Theophrast. de caus. plant. VI, 27 eller efter Schneiders Inddeling, som ogsaa Wimmer følger, VI, 18, 8. Der er der Tale om Myrten, særlig den ægyptiske Myrte, og Aarsagerne til dens enestaaende Vellugt, og det hedder saa: *Αὐτό τε*[1] *τὸ φυτὸν ὅλως ξηρὸν καὶ τὸ γένος τοῦτο μᾶλλον τῶν ἄλλων· δῆλον δὲ ἡ στενοφυλλία καὶ ἡ μικροκαρπία καὶ ἡ χρόα τοῦ καρποῦ· πάντα γὰρ ταῦτα ξηρότητος.* Sætningen med *δῆλον* er tilknyttet ganske paa samme Maade som hos Platon, ved *δέ*; vi sige asyndetisk: «det kan man see af de smalle Blade, den lille Frugt og Frugtens Farve». Dette Sted tor nu ikke kaldes synderlig bevisende. Ikke, som om der i Tanken var nogetsomhelst Uklart eller Tvivlsomt; den er simpel og klar nok, og hvis Læsemaaden er rigtig, er *δῆλον* aldeles utvivlsomt brugt netop om de givne Kjendsgjerninger, af hvilke Plantens *ξηρότης* fremgaaer, og netop med bestemt Hensyn til denne deres Conseqvents; men skal der ikke maaskee ogsaa her læses *δηλοῖ*? Det mener Joh. Gottl. Schneider. «Aut *δῆλον δὲ ποιεῖ*», siger han, «aut *δηλοῖ* aut *δῆλον δὲ τῇ στενοφυλλίᾳ καὶ τῇ μικροκαρπίᾳ καὶ τῇ χρόᾳ* scribendum; brevissimam rationem prætuli». Han kunde have tilfoiet, at *δηλοῖ* allerede var foreslaaet i 17de Aarhundrede af Thom. Gataker i en Anmærkning til Antonin. II, 15, som jeg strax skal komme til, og hans Rettelse er bibeholdt ogsaa i begge Wimmers Udgaver. Det kan heller ikke negtes, at hvor Sporgsmaalet staaer imellem Adjectiv og Verbum, er det, navnlig i en Text som Theophrasts, ikke raadeligt at stole for meget paa en Adjectivform, der ligger saa nær ved den paagjældende Verbalform,

---

[1] Saaledes Hskrr., Wimmer læser *αὐτό γε*, Ald. — som Fischer folger — har *αὐτὸ δὲ*.

som *δῆλον* ligger ved *δηλοῖ*. Imidlertid læses *δῆλον* i alle Haandskrifter, ogsaa den forholdsviis fremragende cod. Urbinas, og Brugen af Neutrumsformen *δῆλον* ved Subjecter af Hunkjønnet vilde det vel ikke være værdt at tage Anstød af, saa vi kunne forelobig lade Spørgsmaalet staae hen ogsaa for dette Steds Vedkommende; men til Beviissted egner det sig ikke. Anderledes forholder det sig med det andet af Fischers Steder, det for et Øieblik siden omtalte Antonin. II, 15, der lyder saaledes: *Ὅτι πᾶν ὑπόληψις* («Alt beroer paa Mening»[1])· *δῆλα μὲν γὰρ τὰ πρὸς τοῦ Κυνικοῦ Μονίμου*[2] *λεγόμενα· δῆλον δὲ καὶ τὸ χρήσιμον τοῦ λεγομένου, ἐάν τις αὐτοῦ τὸ νόστιμον μέχρι τοῦ ἀληθοῦς δέχηται.* Dette Sted, troer jeg, maa bortseet fra den Tid, det tilhorer, indrømmes at være bevisende. Vel foreslaaer Gataker ogsaa her (under Paaberaabelse af Herodian. I, 2, 3) at rette baade *δῆλα* og *δῆλον* til *δηλοῖ*; men hans Forslag har ikke fundet Anklang hos de senere Udgivere, og Rettelsen er her ogsaa langt mindre plausibel. Det er slet ikke rimeligt, at saaledes i den ene Sætning efter den anden Verbalformen *δηλοῖ* af sig selv skulde være gaaet over først til een, saa til en anden Form af Adjectivet; i alt Fald i den ene Sætning forudsætter aabenbart Gatakers Conjectur en bevidst Ændring. Og dertil kommer endnu, at i den sidste Sætning passer *δηλοῖ* ikke engang rigtigt, thi en Læres praktiske Brugbarhed er jo ikke i sig selv noget Beviis paa dens Rigtighed; der er der altsaa vist kun Tale om det simpelthen Tydelige, men formelt ere paa den anden Side Sætningerne øiensynligt aldeles parallele, saa der kan ikke godt være Tale om at rette i den ene af dem, naar man ikke kan rette ogsaa i den anden. Hvad dernæst Meningen med *δῆλα* i den første Sætning angaaer, ja da vide vi ganske vist aldeles ikke, hvorledes Monimos i det

---

[1] *Ὅτι* tjener blot — i Lighed med Brugen i Overskrifter eller Lemmaer — til at indføre Sætningen som et Notandum; sml. IV, 10, VIII, 4, XII, 21 og 22.

[2] Saaledes maa man vel efter Gatakers og Andres Forslag læse istedenfor *τὸν Κυνικὸν Μόνιμον*. Det følgende *τοῦ λεγομένου* har man i Regelen forstaaet om disse Monimos' Udtalelser, men nærmere ligger det egentlig — i Betragtning af Singularisformen — at forstaae det om selve Sætningen *πᾶν ὑπόληψις*.

Enkelte har udtalt sig om den paagjældende Sag; vi vide i det Hele taget meget Lidt om Manden[1]; men saa Meget er da klart, at naar Antoninus paaberaaber sig hans Yttringer til Begrundelse af, *ὅτι πᾶν ὑπόληψις,* da kan han ikke mene blot, at disse Yttringer i sig selv ere tydelige, d. e. klart fremsatte og lette at opfatte og forstaae, men han kan kun mene, at de ere tydelige i deres Egenskab af Argumenter for den opstillede Sætning, indlysende og overbevisende med Hensyn til denne deres Conseqvents. Men Stedet viser tillige, at det ikke er correct med Fischer at opfatte *δῆλος,* naar det bruges paa denne Maade, som brugt i en særegen fra den almindelige forskjellig Betydning; thi i den anden, formelt fuldkommen parallele Sætning — som Fischer slet ikke bryder sig om — er det som sagt brugt uden nogensomhelst særlig Nuance, ganske paa den almindelige Maade om det, der i sig selv er klart og iøinefaldende, det, som Enhver let kan see og skjonne. Det Eiendommelige i Brugen bestaaer altsaa ikke i, at Adjectivet faaer en modificeret Betydning, men blot i, at den Kjendsgjerning, der betegnes som *δῆλον,* betragtes ikke efter sin almindelige phænomenale Realitet, men fra en særegen Side, efter sin Egenskab som Beviismiddel, efter sit Forhold til den Slutning, man kan uddrage deraf. Vi komme herved til at tænke paa, hvorledes vi selv paa Dansk ganske jævnlig tale om «et tydeligt Tegn», «et tydeligt Beviis», og derved forstaae ikke et Tegn, der er let at see, et Beviis, der er let at fatte, men et Tegn, hvoraf man let kan slutte, et Beviis, hvorved man let kan overtydes. I selve denne Forbindelse bruge nu Grækerne ikke netop *δῆλος,* men *σαφής* eller *ἐναργής* — man kan jo ikke forlange, at de

[1] Jeg kan kun henvise til den korte Skildring hos Diogenes Laertius (VI c. 3), til Sextus Empiricus' gjentagne Omtale (adv. Dogm. I. 48, I, 87 f., II, 5) og til et Par løsrevne Apophthegmata hos Stobæus (Flor. XCIII, 36) og Johannes Damascenus (88), hvilke Vidnesbyrd stemme godt nok med Antydningerne hos Antoninus, men ikke indeholde noget i saa Henseende særlig Oplysende. Om hans litteraire Virksomhed hedder det hos Diogenes: *γέγραφε δὲ παίγνια σπουδῇ λεληθυίᾳ μεμιγμένα καὶ περὶ ὁρμῶν δύο καὶ προτρεπτικόν*; men hvilket af disse Skrifter den keiserlige Philosoph nærmest kan have havt for Øie, er det ikke godt at sige Noget om.

enkelte Ord i de forskjellige Sprog paa alle Puncter fuldstændigt skulle dække hinanden —; men ogsaa ved disse græske Adjectiver kan den samme Dobbelthed i Brugen paavises. *Ἐναργὲς εἴδωλον* i Plat. Phædr. p. 250 D (der er Tale om det Billed af *φρόνησις*, der, som det hedder, vilde vække umaadelig Attraa, hvis det kunde sees med det legemlige Øie) er simpelthen et Billed, som er let at opfatte, tydeligt i Henseende til Omrids, Form, Skjønhed, til hele den ydre Apparents, i Criton. p. 44 B derimod, lige før det Sted, vi her behandle, er *ἐναργὲς ἐνύπνιον* (nemlig den skjønne Qvinde i hvide Klæder, som siger til Sokrates: *ἤματί κεν τριτάτῳ Φθίην ἐρίβωλον ἵκοιο*) et Drømmesyn, der er let at forstaae, klart i Henseende til Mening og Betydning. Og for at der ikke skal blive nogen Tvivl tilbage om, at ogsaa Adjectivet *δῆλος* virkelig kan bruges paa denne sidste Maade, skal jeg anføre endnu et Sted, som det gjør mig ondt for den brave Fischer at han ikke blev opmærksom paa, først fordi Ingen paa det skal kunne anvende det Universalmiddel, de Lærde certatim have ordineret paa de andre Steder, Rettelsen til *δηλοῖ*, eftersom Metrumet forbyder det — det kan undertiden være en velsignet Ting med det Metrum —, og dernæst fordi det er langt ældre end baade Keisertiden og den alexandrinske Tid, idet det nemlig skriver sig fra selve Platons ældre Samtidige Aristophanes. Det er Thesm. 804, hvor Choret for at godtgjøre, at Qvinderne i alle Maader ere bedre end Mændene, anfører en Række Exempler paa Qvinder, som rigtignok paa Hetæren Salabakcho nær synes at være fingerede ad hoc, og hvis hele umiddelbart kjendelige Fortjeneste, atter med den nævnte Undtagelse, bestaaer i, at de bære prægtige og significante Navne, men som med hele Overbeviisningens Suffisance fremstilles som rene Idealer i Sammenligning med Datidens Mandfolk, og deriblandt allerførst Nausimache (Søslagine eller hvad man nu vil kalde hende paa Dansk), der sammenlignes med Charminos, som fornylig havde tabt et Søslag ved Øen Syme mod Lakedaimonierne under Astyochos, hvorom ogsaa Thukydid (VIII, 42) beretter. Det hedder da om dem: *Ναυσιμάχης μέν γ' ἥττων ἐστὶν Χαρμῖνος· δῆλα δὲ τἄργα.* Denne sidste Sætning oversætter Voss «Thaten bezeugen 's» og Droysen «da sprechen die Thaten», og jeg seer ikke, hvorledes

den skulde gjengives anderledes, naar man vil udtrykke Meningen. Reent formelt seet staaer der ganske vist: «Kjendsgjerningerne ligge klart for Dagen»; men at der efter Forbindelsens Natur og hele Sammenhængen kun er Tale om disse Kjendsgjerninger netop som Beviser paa Mandens Udygtighed i Sammenligning med Qvinden, ja det ligger ogsaa klart for Dagen. Mod det overalt i Prosa saa let applicable *δηλοῖ* er Stedet garderet saa sikkert som vel muligt; man kunde her kun anbringe det ved at udskyde *δέ (δηλοῖ τἄργα)*, men den rene Anapæst i næstsidste Fod af Tetrametret holder jo Aristophanes paa med saa stor Strenghed, at han endog i Egennavne heller danner en splinterny Form (*ὦ Τελεμισσεῖς* Telm. fr. 1 og 2) end tillader sig en Spondæ paa denne Plads, saa *δῆλα δὲ τἄργα* er saa sikkert, som det kan være. Ogsaa grammatisk er *δέ* ganske paa sin Plads; Forbindelsen er den samme som i selve Stedet af Kriton og som i Stedet af Theophrast, begrundende, men i blot fortsættende (som paa Dansk i asyndetisk) Form, som vi have den ganske jævnlig overalt lige fra Homer af; jeg skal blot minde om de formelagtige Udtryk *πῶς δ' οὔ; τί δ' οὐ μέλλει; τί δ' ἄλλο;* ved Siden af *πῶς γὰρ οὔ; τί γὰρ οὐ μέλλει; τί γὰρ ἄλλο;* o. lign., som det ikke er værdt at anføre Exempler paa. Der kan altsaa ikke være Tvivl om Berettigelsen af at bruge *δῆλος* — men uden nogen Forandring i Betydningen — ogsaa om det Bevisende, og denne Sprogbrug kan endog komme til Anvendelse i den Form, at det er en Person, der paa denne Maade betegnes som *δῆλος*. Eur. Or. 855 udbryder saaledes Elektra efter de første indledende Ord af Budet, som kommer for at melde hende, at Orestes og hun selv ere dømte til Døden: *αἰαῖ, διοιχόμεσθα· δῆλος εἶ λόγῳ· κακῶν γὰρ ἥκεις, ὡς ἔοικεν, ἄγγελος,* som jeg har tilladt mig at oversætte: «Ak, jeg er Dødsens! Alt har mig din Hilsen sagt; Du bringer, som det synes, onde Tidender». Sætningen *δῆλος εἶ λόγῳ* er her tilføiet asyndetisk, ligesom vi gjøre det paa Dansk, og Forholdet er atter ganske det samme: Budet betegnes som *δῆλος* i Henseende til den foregaaende Sætning *αἰαῖ, διοιχόμεσθα,* i Egenskab af Vidne om, at nu er Elektra Dødsens. Dermed er det endnu ikke godtgjort, at der her ogsaa kunde have staaet *δῆλος εἶ λόγῳ, ὅτι διοιχόμεσθα* eller i Stedet af

Aristophanes *δῆλα τὰ ἔργα, ὅτι Χαρμῖνος ἥττων ἐστὶ Ναυσιμάχης*, ligesom der hos Platon staaer *δῆλα τὰ παρόντα, ὅτι οἷοί τ' εἰσὶν οἱ πολλοὶ οὐ τὰ σμικρότατα τῶν κακῶν ἐξεργάζεσθαι*; men saa Meget kunne vi i alt Fald med Sikkerhed erklære, at der ikke vilde være det Mindste at udsætte paa Stedet af Platon, hvis der der stod: *Ἀλλ' ὁρᾷς δή, ὅτι ἀνάγκη καὶ τῆς τῶν πολλῶν δόξης μέλειν. οἷοί τε γάρ εἰσιν οἱ πολλοὶ οὐ τὰ σμικρότατα τῶν κακῶν ἐξεργάζεσθαι, ἀλλὰ τὰ μέγιστα σχεδόν, ἐάν τις ἐν αὐτοῖς διαβεβλημένος ᾖ· δῆλα δὲ αὐτὰ τὰ παρόντα νυνί.* Enhver vil see, at i denne Form vilde Sætningen *δῆλα δὲ αὐτὰ τὰ παρόντα νυνί* være fuldstændig parallel med Sætningen *δῆλα δὲ τἄργα* hos Aristophanes og bortseet fra Kjonsformen og den forskjellige Tilknytning ogsaa med *δῆλος εἶ λόγῳ* hos Euripides.

Nu, da vi ere saa vidt, kunne vi maaskee med større Udbytte betragte et tredie Sted, som Fischer anfører, men som han rigtignok ikke kan frikjendes for at have forqvaklet som Beviissted ved en høist uheldig Fortolkning, nemlig Arist. Plut. 367 f., «qui ingenia doctorum hominum tantopere exercuit», som han bemærker. Efterat Chremylos har faaet den blinde Plutos lokket til sit Huus for at prøve paa at skaffe ham Synet igjen, at han kan uddele sine Gaver paa mere retfærdig Maade, og har sendt Bud efter Choret, sine Venner og Demoter, for at de med ham kunne faae Deel i den eventuelle Herlighed, kommer ogsaa Blepsidemos til, hidkaldt af Rygtet; men da han hører, at Chremylos endnu ikke er bleven definitivt riig, men at der endnu er en Hage ved Tingen, fatter han Mistanke om, at han ikke har reent Meel i Posen, og udtaler fra V. 362 af, stadig afbrudt af Chremylos, sine Betænkeligheder for sig selv eller for Choret og Tilskuerne: «Der er dog ingen Ærlighed meer i Verden! Det er Profiten, det Hele dreier sig om! Ak, hvor forandret han dog er imod tidligere!» osv. Saa siger han da ogsaa V. 367 f.: *ἀλλ' οὐδὲ τὸ βλέμμ' αὐτὸ κατὰ χώραν ἔχει, ἀλλ' ἐστὶν ἐπίδηλόν τι πεπανουργηκότι.* Ogsaa efter Fischers Tid har dette Sted været Gjenstand baade for de meest umulige Fortolkninger og for de meest forskjellige Rettelser, men det er maaskee ikke saa slemt endda, naar man seer rigtig paa det. Om i det første Vers *τὸ βλέμμα* er Nominativ og *ἔχει* intransitivt

(«ikke engang Blikket er roligt»), eller τὸ βλέμμα er Accusativ og ἔχει transitivt («ikke engang Blikket kan han holde roligt»)[1], eller maaskee den i Ven. bevarede gamle Variant μένει byder det Rigtige, er uden Betydning for Hovedsporgsmaalet, som kun angaaer Forbindelsen i det andet Vers. Vil man her — hvad jeg ikke kan see der er nogen særlig Opfordring til — tage ἐστὶν ἐπίδηλον upersonligt, ja, da maa man naturligviis i det Følgende have en Sætning med ὅτι, og en saadan er da ogsaa indsat baade af Meineke (ὅτι πεπανούργηκέ τι) og med mere lempelig Rettelse, men en foruroligende dristig Ordstilling af Bergk (τὶ πεπανούργηχ' ὅτι). Men ogsaa de, der mere naturligt have taget ἐστὶν ἐπίδηλον som Prædicat for det underforstaaede τὸ βλέμμα, have i det Hele ikke ret kunnet klare sig med τι πεπανουργηκότι. En af Scholiasterne forklarer ἐπίδηλον som eenstydigt med ὅμοιον, og denne Taabelighed har forført Fischer til den halsbrækkende Fortolkning: «quum similitudo, quæ intercedit alicui rei cum altera, aliquid manifestet, indicet, declaret, arguat, δῆλον et ἐπίδηλον videntur etiam ita usurpata esse, ut essent idem quod ὅμοιον atque adeo huius vocabuli constructionem sequerentur», hvorefter han oversætter: «sed nec vultus ipse immotus est et quietus, immo similis est vultui hominis, qui aliquid commisit» og saa igjen forklarer dette ved «ipse Chremyli vultus loquitur, eum commisisse aliquid, dass es nicht richtig mit ihm sei». Bernhard Thiersch — ja, hvad kan Mennesker ikke falde paa! — tager ἐπίδηλον adverbielt og er meget stolt af sin Oversættelse «oculi ipsi non sunt tranquilli, sed aperte sunt homini, qui aliquid commisit», hvilket skal betyde «Øinene tilhøre aabenbart et Menneske, som har begaaet en Kjæltringestreg». Andre have forsøgt sig med Conjecturer, blandt hvilke ogsaa det uundgaaelige Verbum δηλοῦν

[1] I Regelen staaer κατὰ χώραν ἔχειν intransitivt (s. Blaydes' Commentar), men selvfølgelig kan Præpositionalbestemmelsen κατὰ χώραν ikke være udelukket fra at forbindes ogsaa med transitive Verber (Xen. Hell. VI, 5, 6 κ. χ. ἐᾶν τὴν πόλιν), og ogsaa det eenstydige ἀτρέμας ἔχειν bruges stundom transitivt (Herod. VIII, 14 m. Krügers Anm.). Det i Rav. og Ven. overleverede ἔχεις forudsætter ogsaa transitiv Betydning, men kan ikke bruges, fordi Blepsidemos fra V. 362 af ikke taler til Chremylos, men à part.

atter her spiller sin Rolle (*ἀλλ' ἐστὶν ἐπιδηλοῦν τι πεπανουργηκότα* Lambert Bos). Men alle de Kunster behøves upaatvivlelig slet ikke. Man kan jo rigtigt sige baade *τὸ βλέμμα δηλοῖ αὐτὸν πεπανουργηκότα τι* og *ἐκ τοῦ βλέμματος δῆλός ἐστι πεπανουργηκώς τι*; derom er der ingen Tvivl. Men naar nu Aristophanes istedenfor *δηλοῖ τἄργα* eller *δῆλόν ἐστιν ἐκ τῶν ἔργων* kan sige *δῆλα τἄργα*, som han har viist at han kan, maa han vel ogsaa istedenfor *τὸ βλέμμα δηλοῖ* eller *ἐπίδηλός ἐστιν ἐκ τοῦ βλέμματος* kunne sige *τὸ βλέμμα ἐπίδηλόν ἐστιν*. Ved *τὸ βλέμμα* maa der endvidere nødvendigviis tænkes paa Blikkets Eiermand, hvad enten han er omtalt i det foregaaende Vers — hvis *ἔχει* staaer transitivt —, eller han ikke er omtalt nærmere end tre Vers tilbage — *ὡς πολὺ μεθέστηχ' ὧν πρότερον εἶχεν τρόπων* —, og ham kan man lige rigtigt tænke sig baade i Genitiv og i Dativ: *τὸ βλέμμα αὐτοῦ ἐπίδηλόν ἐστιν* «hans Blik er tydeligt» og *τὸ βλέμμα αὐτῷ ἐπίδηλόν ἐστιν* «Blikket er tydeligt paa ham»[1]. Men naar da Aristophanes har valgt at tænke sig ham i Dativ, hvad han vel dog ogsaa maa have Lov til, saa seer jeg ikke, hvad Form det tilføiede Participium skulde komme til at staae i undtagen i den, der staaer, *τι πεπανουργηκότι*. Det er her gaaet, som det altid gaaer, hvor et Verbum, der construeres med et Participium i Apposition til Subjectet, erstattes ved et Udtryk, der kræver Personen i Dativ. Saaledes finde vi Eur. Cycl. 248 *ἅλις ἐστί μοι θοινωμένῳ* = *μεστός εἰμι* (eller reent prosaisk *κάμνω*) *θοινώμενος*, Æsch. Agam. 160 *εἰ τόδ' αὐτῷ φίλον κεκλημένῳ* = *εἰ χαίρει τόδε κεκλημένος*, Herod. VII, 148 *ἀλλ' ὅμως σφι ἀποχρᾶν κατὰ τὸ ἥμισυ ἡγεομένοισι* = *ἀλλ' ὅμως ἀγαπᾶν ἂν κατὰ τὸ ἥμισυ ἡγούμενοι*, og Plat. Charm. 163 B *οὐδενὶ ἂν ὄνειδος εἶναι σκυτοτομοῦντι κτἑ.* svarende til *οὐκ αἰσχύνομαι σκυτοτομῶν*; saaledes finde vi istedenfor det overhovedet mindre hyppige *μεταμέλομαι ποιήσας* ganske jævnlig *μεταμέλει μοι ποιήσαντι* og paa samme Maade Herod. VIII, 54 *ἐνθύμιόν οἱ ἐγένετο ἐμπρήσαντι τὸ ἱρόν*, og svarende til *εὖ*

[1] Blaydes, som forøvrigt opfatter Constructionen fuldkommen rigtigt, har ikke været heldig med sin Forklaring af det underforstaaede *αὐτῷ*, som han antager for afhængigt af *ἐπί* i *ἐπίδηλον* (tells against him as having done something wrong).

(καλῶς) ποιῶ med Participium i Nominativ findes der forskjellige Udtryk med Participium i Dativ, nemlig for det Første *καλόν ἐστι* Theogn. 1329 *(σοί τε διδόντ' ἔτι καλόν*[1]*)*, dernæst *ὅσιόν ἐστιν* eller *ὁσίως ἔχει* Xen. Hell. IV, 7, 2 *(εἰ ὁσίως ἂν ἔχοι αὐτῷ μὴ δεχομένῳ τὰς σπονδὰς τῶν Ἀργείων* og *ἐπεσήμαινεν αὐτῷ ὅσιον εἶναι μὴ δεχομένῳ σπονδὰς ἀδίκως ὑποφερομένας)*, og endelig *πρέπει* Xen. Oec. 4, 1 *(αἵ δοκοῦσι κάλλισται τῶν ἐπιστημῶν καὶ ἐμοὶ πρέποι ἂν μάλιστα ἐπιμελομένῳ)*. Der er den Forskjel imellem disse Steder og Stedet af Aristophanes, at det ellers gjennemgaaende er reent upersonlige, subjectsløse Udtryk, der saaledes faae Participiet i Dativ; dog kan der allerede i Stedet af Æschylos være Tvivl om, hvorvidt *τόδε* er Indholdsaccusativ til *κεκλημένῳ* eller Subject for *φίλον*, og i alt Fald bruger Sophokles Oed. R. 863, istedenfor at sige *εἰ τύχοιμι φέρων ἁγνείαν λόγων ἔργων τε πάντων* («gid jeg maa have Lykke til at vinde Reenhed i al Tale og Gjerning»), Omskrivningen *εἴ μοι ξυνείη φέροντι μοῖρα τὰν εὔσεπτον ἁγνείαν λόγων ἔργων τε πάντων*, altsaa et Udtryk med virkeligt grammatisk Subject. At Participiet staaer i Dativ, er naturligviis overhovedet heller ikke betinget af Udtrykkets upersonlige Form, men af at Udtrykket kræver Personen i Dativ; paa samme Maade gaaer det jo ogsaa, hvor der istedenfor et transitivt Verbum, der construeres med Participium i Apposition til Objectet, træder et Verbum, der forbindes med en anden Casus, som der jo istedenfor *οἶδά τινα ποιήσαντα* kan siges *σύνοιδά τινι ποιήσαντι*, som Herodot (VIII, 140) istedenfor *ὁρῶ ὑμᾶς οὐχ οἵους τ' ἐσομένους* siger *ἐνορέω ὑμῖν οὐκ οἵοισί τε ἐσομένοισι*, eller som Æschylos (Agam. 271) istedenfor *τὸ ὄμμα δηλοῖ σε εὖ φρονοῦντα* siger *εὖ φρονοῦντος ὄμμα σοῦ κατηγορεῖ* — hvor der altsaa ogsaa er Tale om, hvad der kan sees af Blikket —[2]. Participiets Casusform

[1] Hverken Forbindelsen selv eller det i *διδόντ'* eliderede *ι* kan her nøde til at admittere saa betænkelige Rettelser som Hermanns *σοί τε διδοῦν' ἔτι καλόν* eller Bergks *σοί τε διδοῦν καλόν ἐστιν*. En ganske lignende Forbindelse har Dr. Siesbye meddeelt mig af Plutarch (de gen. Socr. 15, Mor. 584 D: *ἔστιν ὅτῳ μὴ λαβόντι τὸ καλῶς διδόμενον τιμιώτερον ὑπάρχει καὶ κάλλιον*).

[2] Dette sidste Sted er til Sammenligning anført ogsaa af Blaydes. Dr. Siesbye tilføier ogsaa her af Plutarch: Demosth. 16 *ἡ τοῦ Δημοσθένους*

er der altsaa ikke Noget at sige paa; men hvad der er det Eiendommelige ved Stedet af Aristophanes, er, at *ἐπίδηλόν ἐστι,* brugt om det, der er tydeligt i Egenskab af Tegn, af Beviis, i dette Participium har en Construction, at der i denne Form er tilføiet det, der sluttes af Tegnet, udledes af Beviset, ligesom i det til Undersøgelse foreliggende Sted af Platon det, der udledes af det Givne, er betegnet ved en Gjenstandssætning med *ὅτι.* Er Stedet af Aristophanes rigtigt overleveret, og er den her givne Forklaring deraf overeensstemmende med Digterens Intentioner, hvad jeg ikke nærer mindste Tvivl om — et Par lignende Forbindelser, Eur. Iph. Aul. 1142 f. og Lys. XII, 32, ville vi i det Følgende komme til at tale om —, da staaer der ogsaa der: «Blikket er tydeligt paa ham, at han har gjort noget Galt», ligesom der i Platons Kriton staaer: «Den foreliggende Situation er tydelig, at Mængden er i Stand til at gjøre store Ulykker», og da er der altsaa allerede en Slags Præsumption for, at ogsaa dette kan siges.

Inden vi imidlertid gaae over til denne anden Deel af vor Undersøgelse, vil det ikke være af Veien i Korthed at minde om, at hele denne Udtryksmaade, hvorved en Ting, et Forhold, en Kjendsgjerning betegnes som *δῆλον* ikke i sig selv, efter sin blotte phænomenale Realitet, men i Egenskab af Tegn og Beviis, efter sit Forhold til Noget, der fremgaaer deraf, ingenlunde er enestaaende eller indskrænket til dette specielle Udtryk, men hænger sammen med en ganske almindelig og naturlig Tendents i Sproget, som vi i Regelen slet ikke betragte som Noget, der er værdt at lægge Mærke til, fordi den yttrer sig ganske paa samme Maade i vort eget Sprog, nemlig Tendentsen til at kræve forbunden med Forestillingen om en Ting Forestillingen om en vis Relation, hvori Tingen staaer, til at kræve det Forestillede forestillet ikke som det, det er i sig selv, men som det, det er enten efter sine Virkninger eller efter sin Aarsag eller efter sin

---

πολιτεία φανερὰ ἦν . . . οὐδὲν ἐῶντος ἀνεπιτίμητον τῶν πραττομένων ὑπὸ τοῦ Μακεδόνος, Galb. 11 *αἴσθησιν αὐτοῦ κατὰ μικρὸν ὑπὸ τῷ Οὐινίῳ γενησομένου παρεῖχεν ὁ πρεσβύτης,* Cimon. 17 *ἐνεκάλει Λάχαρτος αὐτῷ πρὶν ἐντυχεῖν τοῖς πολίταις εἰσαγαγόντι τὸ στράτευμα.*

Mening, sin Betydning, sin logiske Conseqvents. Denne Prægnants i Forestillingen har jeg, for saa vidt den kommer til Syne i simple synthetiske Forbindelser, havt Leilighed til at gjore opmærksom paa i en Afhandling om de til est cur osv. svarende græske Sætningsforbindelser, som jeg foredrog i philologisk-historisk Samfund i Efteraaret 1886[1]. Vi sige saaledes ganske jævnlig: «det er en Glæde, en Sorg, en Ynk at see det eller det», og mene dermed, at vedkommende Syn medforer og bevirker Glæde, Sorg eller Ynk. Vi sige fremdeles: «det er Taabelighed, Galskab, Feighed at bære sig saaledes ad», og mene dermed, at vedkommende Adfærd har sin Grund i Taabelighed, Galskab eller Feighed. Vi sige: «hvad er det for en Larm? hvad er det for en Raaben?» og sporge derved i Virkeligheden om, hvad der er Anledningen til Larmen eller Raabet. Og ved disse Syntheser, der prædicere Aarsagen, maa endvidere erindres den eiendommelige Dobbeltsidighed i den Forestilling, der ligger til Grund for dem hos den Talende og vækkes ved dem hos den Horende. «Det er Taabelighed at bære sig saaledes ad» betyder forst og fremmest «det er en Virkning af Taabelighed»; men Meningen kan ogsaa være «det er et Tegn, et Beviis paa Taabelighed». «Hvad er det for en Larm?» betyder forst og fremmest «hvoraf kommer denne Larm?» men Meningen kan ogsaa være «hvad betyder den Larm? hvad skal den Larm sige?» Thi hvad der i den reale Sammenhæng er Virkning af Noget, er i den logiske Sammenhæng Beviis paa det, der har fremkaldt Virkningen. Naar Solen gaaer op, bliver det lyst; derfor slutter man igjen, naar man vaagner og seer, at det er lyst, at Solen maa være gaaet op, osv. Og dette samme Forhold foreligger netop ogsaa i det Sted af Kriton, der er Gjenstand for vor Undersøgelse. Mængdens Magt er i Realiteten det først Existerende, det, hvoraf den givne Situation er fremgaaet; men det logiske Prius er selve denne givne Situation, og af den slutter man, at Mængden har denne Magt. Jeg kan her nøies med disse korte Antydninger, da jeg har behandlet hele dette eiendommelige Gjensidighedsforhold mellem den reale Grund og

[1] Nord. tidskr. f. filol. Ny række VIII S. 269 ff.

Følge og den logiske Følge og Grund udførligt i en særegen Afhandling[1]. Af de Steder, jeg der har benyttet til at paavise Forholdet, skal jeg derimod her minde om et Par, der have særlig Betydning for nærværende Undersøgelse. Det ene er Eur. Iph. Aul. 1142 f., hvor Klytaimnestra siger til Agamemnon med Hensyn til hans opdagede Forehavende at offre Iphigeneia: *αὐτὸ δὲ τὸ σιγᾶν ὁμολογοῦντός ἐστί σου καὶ τὸ στενάζειν πολλά.* Efter Ordene staaer der her kun: «din Taushed osv. hører til dig som tilstaaende, d. v. s. kommer af, at du tilstaaer», men fra Tankens Side er det ganske det Samme som «din Taushed osv. viser, at du tilstaaer» *(μηνύει ὁμολογοῦντά σε),* og det tilføiede Participium staaer da her, som man vil see, i ganske lignende Forhold til Hovedverbet som i Arist. Plut. 368 *τὸ βλέμμα ἐπίδηλόν ἐστιν αὐτῷ πεπανουργηκότι (= μηνύει αὐτὸν πεπανουργηκότα).* Det andet Sted er Lys. XII, 32 *νῦν δέ σου τὰ ἔργα φανερὰ γεγένηται οὐχ ὡς ἀνιωμένου ἀλλ' ὡς ἡδομένου τοῖς γιγνομένοις,* hvor Participierne *ἀνιωμένου* og *ἡδομένου* efter deres Tilknytningsform (ved *ὡς*) egentlig ere betegnede som begrundende og forklarende, men i Virkeligheden angive det, der fremgaaer og kan sluttes af Hovedsætningen. Ogsaa dette Sted af Lysias nærmer sig baade i Indhold og Form meget stærkt til Arist. Plut. 368. Mellem *τὰ ἔργα σου φανερὰ γεγένηται ὡς ἡδομένου* og *τὸ βλέμμα αὐτῷ ἐπίδηλόν ἐστι πεπανουργηκότι* er der ingen anden Forskjel end Participiets Casus, som jo er fuldstændigt ligegyldig, og det tilføiede *ὡς,* som jo ogsaa ved *δῆλός εἰμι* og lignende Phraser ingenlunde er uden Exempel[2].

Blandt de Udtryk, i hvilke den omtalte Dobbeltsidighed gjør sig gjældende indenfor den simple Syntheses Grændser, skal jeg for den foreliggende Undersøgelses Skyld fremhæve det hyppigt gjenkommende Spørgsmaal *τί (ἐστι) τοῦτο;* som fra et blot «hvad er dette?» gaaer over til at betyde, deels «hvori er dette begrundet? hvoraf kommer det?», deels med Fremhævelse af den blot logiske Relation «hvad fremgaaer der af dette? hvad viser eller beviser det?» Naar det saaledes Demosth. XIX, 88 om den Kjendsgjerning, at

---

[1] Nord. tidsskr. f. filol. 3die række I S. 15—35 og 49—70.

[2] Soph. Aj. 326, Oed. Col. 630, Lys. XII, 90, Xen. Anab. I, 5, 9.

Freden, som for Andre er en Velsignelse, for Athenæerne er bleven en Kilde til Uro og Forstyrrelse, hedder: *τί τις εἶναι τοῦτο φῇ πλὴν ὅτι δῶρα λαβόντες οὗτοι καλὸν πρᾶγμα φύσει κακῶς διέθηκαν;*, saa kan dette i sig selv betyde blot «hvori skal man sige at dette har sin Grund undtagen osv.», men da hele Raisonnementet gaaer ud paa at godtgjore, at Kjendsgjerningen afgiver et *κατηγόρημα* imod Æschines og Consorter, er for den praktiske Forstaaelse Meningen «hvad skal man sige, at dette viser Andet end osv.» Særlig oplysende for vor Undersogelse her er Sporgsmaalet *τί τοῦτο;* med den angivne Meningsnuance paa et enkelt Sted, nemlig Arist. Nub. 347, hvor Sokrates forklarer Strepsiades Grunden til, at Skyerne optræde i Qvindeskikkelse (nemlig fordi de have faaet Øie paa den qvindagtige Kleisthenes og ville gjore Nar af ham; s. V. 355). Sokrates sporger da, om Strepsiades aldrig har seet Skyer i Form af en Kentaur, en Panther, Ulv eller Tyr. Strepsiades svarer: *νὴ Δί' ἔγωγ'· εἶτα τί τοῦτο;* («jo, jeg har; men hvad viser det saa?»), hvorpaa Sokrates replicerer: *γίγνονται πάνθ', ὅ τι βούλονται* «jo, det viser, at de kunne antage, hvad Skikkelse de finde for godt (og saaledes have de da nu antaget Skikkelse af Qvinder)». Hermed staae vi nemlig atter næsten lige umiddelbart ved vort Sted af Platons Kriton, for saa vidt vi aabenbart kunne omsætte Indholdet deraf i et ganske lignende Replikskifte, nemlig: Men du maa da kunne indsee, at Mængdens Dom ikke kan være os ligegyldig; du seer jo dog, i hvilken Situation du selv for Øieblikket er. — Ja, jeg gjør; men hvad viser det saa? (*νὴ Δί' ἔγωγ'· εἶτα τί τοῦτο;*). — Jo, det viser, at Mængden har Magt til osv. — Men vi kunne fra en anden Side komme det endnu nærmere. Lige saa vel som i prædicative Forbindelser kan det Begreb, der er Gjenstand for Omtale, betragtes efter sin Aarsag eller efter sin Hensigt, Mening og Betydning ogsaa i saadanne Forbindelser, hvor det staaer som Object for et Verbum, der betyder sige, spørge eller vide. Saaledes staaer det ved et Yttringsverbum i Relation til Aarsagen Iliad. I, 74 f. *ὦ Ἀχιλεῦ, κέλεαί με, διίφιλε, μυθήσασθαι μῆνιν Ἀπόλλωνος* ɔ: du byder mig udtale mig om Aarsagen til Apollons Vrede, i Relation til Hensigten, Meningen, Betydningen derimod Eur. fr. 352 Nauck.

φράσον σελήνας τάσδε πυρίνου χλόης ɔ: siig mig, hvad Meningen er med disse Offerkager. Ved et Spørgeverbum have vi Objectet paa denne Maade, betragtet i Relation til Aarsagen, Odyss. IX, 503 *Κύκλωψ, αἴ κέν τίς σε καταθνητῶν ἀνθρώπων ὀφθαλμοῦ εἴρηται ἀεικελίην ἀλαωτύν, φάσθαι Ὀδυσσῆα πτολιπόρθιον ἐξαλαῶσαι* og Herod. IV, 134 *εἴρετο ὁ Δαρεῖος τῶν ἀντιπολέμων τὸν θόρυβον* — ɔ: om Anledningen til Fjendernes Uro; Anledningen var en Hare, som var kommen ind imellem Hærene, og som Skytherne løb efter —; sml. de før omtalte Spørgesætninger «hvad er det for en Larm?» «hvad er det for en Raaben?»; paa Meningen og Betydningen derimod tænkes der ved Objectet for Spørgeverbet Herod. I, 86 *πάλιν ἐπειρώτεον τὰ λεγόμενα* (sml. IX, 11). Endelig ved et Kundskabsverbum staaer Objectet seet i Relation til Aarsagen Herod. IV, 156 *ἀγνοεῦντες δὲ τὰς συμφορὰς οἱ Θηραῖοι ἔπεμπον ἐς Δελφοὺς περὶ τῶν παρεόντων κακῶν* — deres Ulykker kjendte de kun altfor godt, men ikke Grunden dertil — (sml. Æsch. I, 83, Luc. Dial. Deor. 6, 2) og Diodor. XIX, 6 *ἐξεπήδων ἐκ τῶν οἰκιῶν εἰς τὰς ὁδούς, μαθεῖν σπεύδοντες τὸν θόρυβον* (sml. *εἴρετο τὸν θόρυβον* hos Herodot), i Relation til Meningen, Betydningen, Hensigten derimod Herod. VII, 209, hvor Xerxes ved Thermopylai, efter at have hørt af sin Speider, at Lakedaimonierne ere sysselsatte deels med Legemsøvelser, deels med at rede deres Haar, sender Bud efter Demaratos *ἐθέλων μαθέειν τὸ ποιεύμενον πρὸς τῶν Λακεδαιμονίων* — hvad de bestilte, vidste han, men ikke, hvad Meningen var dermed —, hvorefter saa Demaratos forklarer ham Sagen: *οἱ ἄνδρες οὗτοι ἀπίκαται μαχεσόμενοι ἡμῖν περὶ τῆς ἐσόδου καὶ ταῦτα παρασκευάζονται· νόμος γάρ σφι οὕτω ἔχων ἐστί· ἐπεὰν μέλλωσι κινδυνεύειν τῇ ψυχῇ, τότε τὰς κεφαλὰς κοσμέονται.* Lige saa lidt som *δῆλος* i Stedet af Platon og de andre af samme Art kunde erkjendes at have en særegen fra den almindelige afvigende Betydning, lige saa lidt kan der naturligviis være Tale om, at enten *ἐστίν* i de før omtalte prædicative Forbindelser skulde forandre sin Betydning snart til «bevirker», snart til «er begrundet i», snart til «betyder» eller «beviser», eller at Yttrings-, Spørge- og Kundskabsverberne her skulde have nogen anden Betydning end den sædvanlige. Vi kunne naturligviis oversætte *μυθήσασθαι* og *φράσαι* ved «forklare»,

εἴρεσθαι og *ἐρωτᾶν* ved «bede sig forklaret», *ἀγνοεῖν* ved «ikke kunne forklare sig» og *μαθεῖν* ved «faae Forklaring paa»; men det er en blot Oversættelse, den forskjellige Betydning ligger i Forbindelsen, og det Charakteristiske ved hele Sprogbrugen bestaaer i, at resp. Subjectet og Objectet betragtes fra en særegen Side, efter en speciel Relation. Særlig vil jeg henlede Opmærksomheden paa, at vi — som jeg for sigtede til — navnlig fra den allersidst omtalte Forbindelse, *ἐθέλων μαθέειν τὸ ποιεύμενον πρὸς τῶν Λακεδαιμονίων* Herod. VII, 209 kun have et eneste meget lille Skridt til Udtryksformen i Stedet af Platons Kriton, eftersom jo *δῆλον εἶναι* ikke er Andet end netop det om et iagttaget Forhold prædicable intransitive Udtryk, der svarer til det om Iagttageren prædicable transitive *μαθεῖν*, og *δῆλα τὰ παρόντα νυνί* «den nærværende Situation er tydelig» altsaa er ganske det Samme som *ῥᾴδιον μαθεῖν τὰ παρόντα νυνί* «Enhver kan let forstaae den nærværende Situation», nemlig i Henseende til dens Mening og Betydning, i Henseende til, hvad der ligger i den og fremgaaer af den[1].

Men med alt dette er endnu stadig kun den ene Side af Spørgsmaalet klaret; tilbage staaer den tilføiede Bisætning: *ὅτι οἷοί τ᾽ εἰσὶν οἱ πολλοὶ οὐ τὰ σμικρότατα τῶν κακῶν ἐξεργάζεσθαι κτέ.*, som vi i det Foregaaende endnu ikke have seet noget Tilsvarende til med Undtagelse af Participialconstructionen Arist. Plut. 368, hvormed vi sammenlignede Eur. Iph. Aul. 1142 f. og Lys. XII, 32. Vilde f. Ex. i det sidst omtalte Sted af Herodot Demaratos kunne have sagt: *δῆλόν μοι τὸ ποιεύμενον πρὸς τῶν ἀνδρῶν, ὅτι ἀπίκαται μαχεσόμενοι ἡμῖν* = «det er mig klart af deres Adfærd, at de ere komne for at kæmpe med os»? Ja, det er jeg aldeles overbeviist om.

[1] Med en lignende Prægnants, kun i Relation til en underfundig fordulgt Hensigt istedenfor til det blot bagved Kjendsgjerningen liggende og af den fremgaaende Forhold, bruges *κατάδηλον γίγνεσθαι* Plat. Symp. 222 D, hvor Sokrates siger til Alkibiades: *ἀλλ᾽ οὐκ ἔλαθες, ἀλλὰ τὸ σατυρικόν σου δρᾶμα τοῦτο καὶ σειληνικὸν κατάδηλον ἐγένετο*, nemlig i Henseende til Meningen, Hensigten dermed (at du vilde skille mig og Agathon fra hinanden). Ogsaa her er *τὸ δρᾶμά σου κατάδηλον ἐγένετο* ganske = *εὖ ἐμάθομεν τὸ δρᾶμά σου*, vi have godt forstaaet det, d. v. s. forstaaet, hvad der laa bagved det.

Ogsaa denne Combination af det Givne og det deraf Udledede til en sammensat Sætning er uden al Tvivl fuldkommen correct græsk Sprogbrug og blot et særeget, i denne specielle Form maaskee enestaaende, Exempel paa et slet ikke ualmindeligt Phænomen, som jeg nu skal søge at beskrive og documentere. Hvor nemlig et Verbum, der betegner en Virksomhed, som hører til Uddragelsen af en Slutning, eller selve Slutningsuddragelsen og Udbyttet deraf, altsaa et Verbum, der betyder «betragte», «undersoge», «overveie», eller «opdage», «finde», «erkjende», eller «udtyde» og «slutte», eller endelig «forstaae», hvor et saadant Verbum efter sin Natur kan forbindes baade med et Object, der betegner Slutningens Prius (det, hvorfra man gaaer ud), og med et Object, der betegner dens Posterius (det, man udleder af det Givne), — som man jo kan undersøge baade en given Gjenstand og et ubekjendt Forhold (*σκοπεῖν* og lignende Verber), som man kan opdage baade en Kjendsgjerning og det, der folger af Kjendsgjerningen (*εὑρίσκειν*), som man kan tyde baade et Tegn og hvad der ligger i Tegnet (slutte fra Noget og slutte til Noget, *συμβάλλειν*), og som man endelig kan forstaae baade det, man seer og horer eller overhovedet iagttager, og det, der fremgaaer deraf (*συνιέναι*) —: der kan det paa Græsk skee, at Verbet forbindes med et Object i Nominalform (eller Pronominalform), der hører til den ene Art, og at der saa tilfoies en Bisætning, der repræsenterer et Object af den anden Art, eller omvendt, at der begyndes med Bisætningen og saa Verbet med det nominale Object kommer bagefter som Hovedsætning. Bisætningen vil efter Sagens Natur ved *σκοπεῖν* og lignende Verber være en indirect Sporgesætning, ved de ovrige Verber en declarativ Gjenstandssætning. Jeg skal begynde med et Sted, hvor der i nyere Tid er reist Tvivl om Ordforbindelsen, og som vi derfor maae dvæle lidt ved, nemlig Xen. Mem. II, 5, 4—5. For at bringe en af sine Omværende, der forsømmer at hjælpe en Ven, som er bleven fattig, paa bedre Tanker, sporger Sokrates Antisthenes i Vedkommendes og flere Andres Nærværelse, om der ikke kunde sættes forskjellige Priser paa Venner, lige saa vel som paa Slaver. Jo, mener Antisthenes, det er der ingen Tvivl om; een Ven vilde jeg nok give to Miner for, en anden ikke engang en

halv, een vilde jeg ikke finde for dyrt betalt med ti Miner, ja en anden vilde jeg give Alt, hvad jeg eier og har, for at faae til Ven. Men bør man saa ikke, slutter Sokrates, omhyggeligt prøve, hvor meget man selv er værd for sine Venner, og søge at være saa meget værd for dem som muligt, for at de ikke skulle føle sig fristede til at opgive En? *Ἐγὼ γάρ τοι*, vedbliver han saa, *πολλάκις ἀκούων τοῦ μὲν ὅτι προύδωκεν αὐτὸν φίλος ἀνήρ, τοῦ δ' ὅτι μνᾶν ἀνθ' ἑαυτοῦ μᾶλλον εἵλετο ἀνὴρ ὃν ᾤετο φίλον εἶναι, τὰ τοιαῦτα πάντα σκοπῶ, μὴ ὥσπερ, ὅταν τις οἰκέτην πονηρὸν πωλῇ, ἀποδίδοται τοῦ εὑρόντος, οὕτω καὶ τὸν πονηρὸν φίλον, ὅταν ἐξῇ τὸ πλέον τῆς ἀξίας λαβεῖν, ἐπαγωγὸν ᾖ ἀποδίδοσθαι.* Jeg følger L. Dindorf i at læse *ἀκούων* istedenfor *ἀκούω* og sætte Komma foran *τὰ τοιαῦτα πάντα* istedenfor Punctum; thi ellers mangler unegtelig den Forbindelse mellem Sætningerne, som ubetinget er nødvendig, fordi *γάρ* efter Sammenhængen ikke kan høre til noget andet Verbum end *σκοπῶ* (man maa søge at være saa værdifuld en Ven som muligt; thi ellers kunde det maaskee være fristende at sælge En); derimod kan jeg ikke følge Dindorf i hans Opfattelse af Ordene *τὰ τοιαῦτα πάντα* som et ubestemt fortsættende «og andet Lignende», der endnu hører til det foregaaende *ἀκούων*. De Steder, han anfører til Støtte derfor, ere i alt Fald ikke bevisende; thi i dem danne deels de paagjældende Ord det sidste Led i en asyndetisk Række (medens her de foregaaende Led ere forbundne ved *μέν — δέ*)[1], deels ere de ikke fortsættende alene og høre grammatisk slet ikke til det Foregaaende, men tjene til at sammenfatte de enkelte Led under et almindeligere Begreb netop med Hensyn til det Efterfølgende[2]. Jeg forbinder altsaa ligesom Alle før Dindorf *τὰ τοιαῦτα πάντα σκοπῶ, μὴ τὸν πονηρὸν φίλον*

[1] De Steder, Dindorf anfører af denne Art, ere alle tagne af Forfattere fra Keisertiden. fem af Apollonios' Syntax (p. 286, 16, p. 293, 4, p. 304, 14 og 18, p. 333, 27), eet af Dio Cassius (LXI, 17), men der vilde uden Vanskelighed kunne opføres en ligesaa lang Række eensartede Steder f. Ex. af Demosthenes (s. Westermann t. VIII, 25).

[2] Af denne Art ere blandt de af Dindorf anførte Steder Xen. Mem. I, 1, 7 og Thuc. IV, 48; i det første er en Afslutning af Opregningen tydeligt marqueret ved *γενέσθαι*, i det andet har *παντὶ τρόπῳ* sit eget Verbum i det følgende *ἀναλοῦντες*.

ἐπαγωγὸν ᾗ ἀποδίδοσθαι, og da det ikke gaaer an, som man tidligere har gjort, at lade *τὰ τοιαῦτα πάντα* betyde «paa Grund af alt Sligt», blot fordi en anden lignende Pronominalform *ταῦτα* eller *αὐτὰ ταῦτα* kan betyde «derfor», «netop derfor», kan jeg ikke opfatte det anderledes end som Object for *σκοπῶ*. Kühners Forklaring «e verbo finito *σκοπῶ* eliciendum est participium *σκοπῶν*» kan i denne Form naturligviis heller ikke admitteres, om den end viser, at Kühner har havt Øie for den eiendommelige Dobbeltsidighed, hvormed Verbet refererer sig baade til det foregaaende pronominale Object og til den følgende afhængige Spørgesætning, og der bliver altsaa kun den Forklaring tilbage, som Breitenbach opstiller, nemlig: «Alles der Art erwäge ich, ob nicht —. Der mit *μή* beginnende Satz reiht sich epexegetisch an als erklärende Ergänzung von *τὰ τοιαῦτα πάντα*.» Alle saadanne Erfaringer om at Folk forraade eller sælge deres Venner, mener Sokrates, ere Gjenstand for mine Overveielser som Indicier til Besvarelse af det Spørgsmaal, om det ikke kan være fristende at opgive en daarlig Ven, naar man kan faae Mere for ham, end han er værd. Saaledes opfattet har Stedet en fuldstændig Parallel i Andoc. I, 91, hvor Taleren efter at have anført de forskjellige Eder, hvormed efter Demokratiets Restitution A. 403 deels hele Folket, deels Raadet og Dommerne have besvoret den almindelige Amnesti, fortsætter saaledes: *ἃ χρὴ σκοπεῖν, εἰ δοκῶ ὀρθῶς ὑμῖν λέγειν ὡς ὑπὲρ ὑμῶν λέγω καὶ τῶν νόμων*, d. v. s. dette bor I betænke som veiledende ved Afgjørelsen af det Spørgsmaal, om jeg ikke maa erkjendes at have Ret i at sige, at jeg taler for eder og for Lovene. Og om Nogen ogsaa her skulde mene, at *ἅ* kunde staae adverbielt = *ταῦτα* «derfor» — hvad der jo rigtignok ellers kun er digterisk Sprogbrug og ogsaa vilde give en skjæv Mening, da Overveielsen jo ikke skal foretages paa Grund af Ederne, men kun paa Grundlag af dem —, saa skal jeg tilføie et Par Steder, hvor der aldeles ikke kan være Tvivl om Accusativens syntaktiske Function, nemlig Plat. Prot. 343 C *ἐπισκεψώμεθα δὴ αὐτὸ κοινῇ ἅπαντες, εἰ ἄρα ἐγὼ ἀληθῆ λέγω*, hvor *αὐτό* betegner det bekjendte Digt af Simonides, hvis Fortolkning spiller saa stor en Rolle i denne Dialog, og altsaa kun kan staae som Object for *ἐπι-*

σκεψώμεθα, og Pherecr. fr. 244 Mein. ed. min. *σκέψαι δέ μου τὸ μέτωπον, εἰ θέρμην ἔχουσα τυγχάνω* (undersøg min Pande, om jeg har Feber), hvor Accusativen altsaa er Accusativ af et Substantiv og det et Substantiv, der betegner en ligefrem haandgribelig Gjenstand. Med disse Steder vilde da Stedet hos Platon være ganske parallelt, hvis Kriton der sagde: *σκέψαι τὰ παρόντα, εἰ οἷοί τ' εἰσὶν οἱ πολλοὶ κακὰ ἐξεργάζεσθαι,* og i denne Form vilde der altsaa i alt Fald ikke kunne være Noget at indvende imod det. I omvendt Orden, med Bisætningen foran, have vi den samme Forbindelse Xen. Hell. VI, 1, 11 *εἰ δὲ εἰκότα λογίζομαι, σκόπει, ἔφη, καὶ ταῦτα*[1]. Med denne Stilling af Sætningerne kan Phænomenet henføres til den Madv. gr. Ordf. § 192 b Anm. og Krüger gr. Spr. § 65, 1 Anm. 6 omtalte Forbindelse *ὅτι ἀληθῆ λέγω, λαβέ μοι τὸ ψήφισμα* (Demosth. XX, 115; *ὅτι* og *ὡς* = til Beviis paa, at)[2], og det hører ogsaa utvivlsomt til denne Kategori, ligesom det paa den anden Side med den omvendte Sætningsstilling er nær beslægtet med den Madv. gr. Ordf. § 191 og Krüger gr. Spr. § 61, 6 omtalte Forbindelse, hvis Eiendommelighed man pleier at betegne som Attraction eller Anticipation af Bisætningens Subject, men som ogsaa findes i andre Former og efter sit egentlige Væsen uden Tvivl er at opfatte

---

[1] Xen. Oec. 8, 21 tør jeg ikke med Sikkerhed regne herhen, da Bisætningen der maaskee ogsaa kan regnes for en Betingelsessætning; sml. Nord. tidskr. f. filol. Ny række VII S. 106 f.

[2] Kun undtagelsesviis findes i denne Forbindelse Bisætningen bagefter (Xen. Oec. 5, 1). Med den burde man forresten ikke, som blandt Andre Krüger gjør, sammenblande de talrige Steder, i hvilke Hovedsætningen indeholder Begrebet «Vidne», «Vidnesbyrd» i en saadan Context, at Bisætningen kan være ligefrem afhængig deraf. Ligeledes har Madvig gjort rettere end Krüger i ikke udtrykkeligt at kræve en Form af Hovedsætningsverbet, der betegner en Opfordring; thi en saadan er ikke ubetinget nødvendig: i det anførte Sted Xen. Oec. 5, 1 staaer der Præsens Indicativ, Demosth. XIX, 288 (efter en i samme Forhold staaende afhængig Spørgesætning) Futurum Indicativ, Demosth. XXXVI, 21 Perfectum og Futurum, Isæ. III, 55 Perfectum. Ogsaa paa Dansk have vi samme Art Forbindelse i Slutningsformelen af mange gamle Documenter, som f. Ex. A. Heise, Diplomatarium Vibergense No. 307 Att szaa er vti rett sandhedt. thrycker iegh mytt jndzell nedhen for thette mytt obne breiff (jfr. No. 320).

som epexegetisk — Familieligheden med de her omhandlede Forbindelser viser sig navnlig paa Steder som f. Ex. Eur. Hec. 679 f. *ἀλλ' ἄθρησον σῶμα γυμνωθὲν νεκροῦ, εἴ σοι φανεῖται θαῦμα καὶ παρ' ἐλπίδας* eller Xen. Mem. II, 6, 8 *πρῶτον μέν, ἔφη, τὰ παρὰ τῶν θεῶν ἐπισκεπτέον, εἰ συμβουλεύουσιν αὐτὸν φίλον ποιεῖσθαι*, hvor Hovedsætningens Verbum er netop af samme Art som de her omhandlede —; men det udsondrer sig som en særegen Gruppe fra den første Art af Forbindelser ved den Eiendommelighed, at Hovedsætningens Verbum efter sin Natur og Betydning kunde have ogsaa den forudgaaende Bisætning til Object, fra den sidste ved at det ikke er nødvendigt, at Hovedsætning og Bisætning have et substantivisk Begreb tilfælleds. I alle de omtalte Exempler repræsenterer Objectet i Hovedsætningen Slutningens Prius, det, hvorfra man gaaer ud, og Bisætningen Slutningens Posterius, det, man udleder af det Givne; nødvendigt er dette vel i sig selv neppe, men Undtagelserne ere i alt Fald sjeldne[1]. Og det Samme er gjennemgaaende Tilfældet, ligesom ved de hidtil omtalte Verber («betragte», «undersøge», «overveie»), saaledes ogsaa ved de andre, som der i denne Forbindelse kan være Tale om[2]. Af saadanne møde vi først *εὑρίσκειν* — med Bisætningen

[1] En saadan troer jeg at have fundet Arist. Eccl. 523 f, hvor Praxagora svarer sin Mand Blepyros, der har hende mistænkt for Utroskab: *καὶ μὴν βασανίσαι τουτί γέ σοι ἔξεστι*, og paa hans Spørgsmaal *πῶς;* tilføier i Bisætningsform: *εἰ τῆς κεφαλῆς ὄζω μύρου*. Jeg finder det her naturligst at tage Bisætningen som afhængig Spørgesætning, hvorved vi altsaa faae Forbindelsen «at prøve sin Kones Troskab (paa), om hun lugter af Salve», og saaledes opfatter ogsaa Droysen Forholdet mellem Sætningerne. Men Voss oversætter rigtignok *εἰ* ved «wenn» og *βασανίσαι* ved «erforschen» (Droysen «untersuchen»), idet han altsaa tager *τουτί* = *ὅτι παρὰ μοιχοῦ ἥκω*, ikke = *εἰ παρὰ μοιχοῦ ἥκω*, og jeg tør ikke ubetinget fordømme denne Opfattelse; man vilde da faae en lignende Forbindelse som den, der paa Dansk foreligger i Brandts Klosterlæsning 1, 2 S. 78, 16 ff. nu mo iac proue (ɔ: erkjende, sml. Ivan Løveridder 5327), ath thu hauer ey giorth thet met klogh listh, om thu bedher engellen, thet han giffuer meck myn son heell afther gien, og der er her atter Anledning til at minde om, hvor vanskeligt det ofte kan være at afgjøre, om en Sætning med *εἰ* er meent som Spørge- eller som Betingelsessætning.

[2] Jeg veed atter kun at have lagt Mærke til een Undtagelse, nemlig Herod. VII, 10, 3 (Krüger 4) *ταῦτα συμβάλλομαι . . . οἷόν κοτε ἡμέας ὀλίγου ἐδέησε καταλαβεῖν πάθος*.

foran — Xen. Hell. II, 3, 27, hvor Kritias i den Tale, han for Raadet holder mod Theramenes, siger: *νῦν οὖν αἰσθανόμεθα Θηραμένην τουτονὶ οἷς δύναται ἀπολλύντα ἡμᾶς τε καὶ ὑμᾶς. ὡς δὲ ταῦτα ἀληθῆ, ἢν κατανοῆτε, εὑρήσετε οὔτε ψέγοντα οὐδένα μᾶλλον Θηραμένους τουτονὶ τὰ παρόντα οὔτε ἐναντιούμενον, ὅταν τινὰ ἐκποδὼν βουλώμεθα ποιήσασθαι τῶν δημαγωγῶν.* Ogsaa her kunde, ligesaa vel som det substantiviske *οὐδένα,* ogsaa Bisætningen have været Object for Hovedsætningens Verbum *(ὡς δὲ ταῦτα ἀληθῆ, εὑρήσετε ἐκ τοῦδε),* men forresten hører Sætningen under Madv. § 192 b Anm. (*ὡς* = til Beviis paa, at). *Συμβάλλειν* — med Bisætningen bagefter — finde vi, hvis jeg forstaaer Stedet rigtigt, paa denne Maade Arist. Vesp. 50. Verbet *συμβάλλειν* bruges paa Græsk baade, hvor vi sige «at slutte» (f. Ex. Soph. Oed. Col. 1474 *πῶς οἶσθα; τῷ δὲ τοῦτο συμβαλὼν ἔχεις;* ɔ: «hvoraf slutter du det?»), og hvor vi sige «at tyde» (f. Ex. Eur. Iph. Taur. 55 *τοὔναρ δ' ὧδε συμβάλλω τόδε* ɔ: «denne Drøm tyder jeg saaledes»; sml. Eur. Med. 675); vi kalde dette to Betydninger, men for Grækerne er Forholdet ganske det samme som for os f. Ex. mellem «at undersøge Ens Kuffert» og «at undersøge, om En medfører toldpligtige Varer», d. v. s. Handlingen er den samme, kun Gjenstandsforestillingens Form er forskjellig, og i det nævnte Sted af Aristophanes fremtræder nu denne Verbalbegrebets Dobbeltsidighed paa samme Maade som ved *σκοπεῖν* og *εὑρίσκειν,* i en dobbelt Construction. Slaven Sosias er betænkelig ved, at han i Drømme har seet Theoros, En af Kleons Compagni, med et Ravnehoved; men hans Medslave Xanthias finder, at det netop er en fortræffelig Drøm. *Ἄνθρωπος ὤν,* siger han, *εἶτ' ἐγένετ' ἐξαίφνης κόραξ· οὔκουν ἐναργὲς τοῦτο συμβαλεῖν. ὅτι ἀρθεὶς ἀφ' ἡμῶν ἐς κόρακας οἰχήσεται;* Jeg gaaer her ud fra, at *τοῦτο* som sædvanligt henviser til det Foregaaende[1], og saaledes er det ogsaa opfattet baade af Voss («Ist denn daraus nicht offenbar zu schliessen, dass —») og af Droysen («Ist das dir nicht ein

[1] En Henviisning dertil synes mig absolut nødvendig, og hvis *τοῦτο* skulde (= *τόδε*) henvise til den følgende Gjenstandssætning, maatte der upaatvivlelig istedenfor *ἐναργές* snarere have staaet et Adjectiv, der betegnede Lethed, Nemhed (*πρόχειρον* vilde passe nøiagtigt ogsaa i Verset).

deutlich Zeichen, dass —»). *Τοῦτο* er altsaa Drømmen, og *συμβαλεῖν* er «at tyde»; men der tilføies saa atter en Sætning med *ὅτι*, i Forhold til hvilken *συμβαλεῖν* for os har Betydningen «at slutte»; ligefrem staaer der: Drømmen er grangivelig nok at tyde, at Theoros vil gaae — som vi vilde sige — i Hundene. Endelig have vi i samme Slags Forbindelse ogsaa *συνιέναι*, nemlig Herod. V, 19. Megabazos, som Dareios efter Skythertoget har efterladt i Europa for at undertvinge Kystlandene, har sendt Gesandter til Makedonien for at forlange Jord og Vand; den gamle Kong Amyntas er ogsaa villig til at underkaste sig og indbyder Gesandterne til Maaltid; men ved Drikkelaget fordre de Husets Qvinder tilkaldte og opføre sig saa nærgaaende imod dem, at Amyntas' Søn Alexandros bliver forbittret og beslutter at dræbe dem. Han beder paa Skrømt sin Fader, der af Frygt for Perserne rolig har seet paa Alt, om at tage Hensyn til sin fremrykkede Alder og begive sig til Ro; han skal nok sørge for Gjæsterne. Amyntas svarer da: *ὦ παῖ, σχεδὸν γάρ σευ ἀνακαιομένου συνίημι τοὺς λόγους, ὅτι ἐθέλεις ἐμὲ ἐκπέμψας ποιέειν τι νεώτερον· ἐγὼ ὦν σευ χρηίζω μηδὲν νεοχμῶσαι κατ᾽ ἄνδρας τούτους, ἵνα μὴ ἐξεργάσῃ ἡμέας, ἀλλ᾽ ἀνέχευ ὁρέων τὰ ποιεύμενα· ἀμφὶ δὲ ἀπόδῳ τῇ ἐμῇ πείσομαί τοι.* I Forbigaaende kunne vi her lægge Mærke til, at allerede Participiet *ἀνακαιομένου* egentlig staaer brugt om det, der sluttes af det eneste Givne, Alexandros' Ord, ligesom *πεπανουργηκότι* Arist. Plut. 368, *ὁμολογοῦντος* Eur. Iph. Aul. 1142 og *ὡς ἡδομένου* Lys. XII, 32. Men hvad den her nærmest paagjældende Forbindelse angaaer, siger altsaa Amyntas: «Jeg forstaaer dine Ord, at du har noget Ondt i Sinde.» Dette er jo imidlertid slet ikke den Mening, der ligger i Sønnens Ord som saadanne, saa at Gjenstandssætningen kunde staae som simpel forklarende Apposition[1]; der er aldeles ikke Tale om den Mening, som Alexandros' Ord indeholde, men om den hemmelige Bagtanke, han har

---

[1] Som det f. Ex. er Tilfældet Plat. Charm. 163 D *εὐθὺς ἀρχομένου σου σχεδὸν ἐμάνθανον τὸν λόγον, ὅτι τὰ οἰκεῖά τε καὶ τὰ αὑτοῦ ἀγαθὰ καλοίης καὶ τὰς τῶν ἀγαθῶν ποιήσεις πράξεις* ɔ: at du ved *τὰ αὑτοῦ* forstod det Gode og ved *πράττειν* at arbeide paa noget Godt (det er Sætningen *ὅτι σωφροσύνη εἴη τὰ ἑαυτοῦ πράττειν*, der sigtes til).

ved dem og netop gjerne vilde skjule, men som Faderen slutter sig til af Ordene, saa Forholdet atter her ved *συνιέναι* er ganske det samme som ved *σκοπεῖν, εὑρίσκειν* og *συμβάλλειν*: Amyntas forstaaer Sønnens Ord i Egenskab af Indicier for Sønnens Hensigt, og han forstaaer af Sønnens Tale, at han har Ondt i Sinde. Men hermed staae vi da atter umiddelbart ved Tankeforbindelsen i Stedet af Kriton; kan man sige *συνίημί σου τοὺς λόγους, ὅτι ἐθέλεις ποιέειν τι νεώτερον*, maa man ogsaa kunne sige *ῥᾴδιον συνιέναι τὰ παρόντα, ὅτι οἱ πολλοὶ οἷοί τ' εἰσὶ μεγάλα κακὰ ἐξεργάζεσθαι*, og *δῆλά ἐστι τὰ παρόντα*, som der staaer hos Platon, er jo efter Betydningen ikke Andet end netop *ῥᾴδιον συνιέναι τὰ παρόντα*. Selve Adjectivet *δῆλος* findes maaskee ellers ikke i denne Forbindelse, men det er da heller ikke nodvendigt, naar vi have de tilsvarende Verber; desuden finder man i alt Fald andre Adjectiver, som i Betydning komme *δῆλος* meget nær, i ganske lignende Forbindelser. Saaledes Adjectivet *εὐξύνετος* Eur. Iph. Taur. 1092, hvor Choret, der klager over sin Udlændighed, sammenligner sig med Iisfuglen — efter Sagnet den forvandlede Aiolosdatter Alkyone, Keyx' Hustru —, som synger sin klagende Sang: *εὐξύνετον ξυνετοῖς βοάν, ὅτι πόσιν κελαδεῖς ἀεὶ μολπαῖς*, ordret «et Skrig, som for Forstandige er let at forstaae, at du qvæder om din Ægtemage», og Adjectivet *εὐσύμβλητος* Herod. VII, 57, hvor der fortælles om et Jertegn, der skete i Xerxes' Hær efter Overgangen over Hellesponten, og som Xerxes ikke ændsede *καίπερ εὐσύμβλητον ἐόν*, nemlig at en Hoppe fodte en Hare, og hvor der saa tilfoies: *εὐσύμβλητον ὦν τῇδε τοῦτο ἐγένετο, ὅτι ἔμελλε μὲν ἐλᾶν στρατιὴν ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα Ξέρξης ἀγαυρότατα καὶ μεγαλοπρεπέστατα, ὀπίσω δὲ περὶ ἑωυτοῦ τρέχων ἥξειν ἐς τὸν αὐτὸν χῶρον*. Forbindelsen er lidt fordunklet ved det forudskikkede antydende *τῇδε* «saaledes», hvortil Bisætningen kan siges at staae i Apposition; men forresten svarer den ganske til Forbindelsen i Arist. Vesp. 50, kun at der istedenfor *ἐναργὲς συμβαλεῖν* her staaer det sammensatte Adjectiv *εὐσύμβλητον*[1].

[1] Der kan her tilfoies en Analogi, som yderligere viser, hvor naturlig en saadan Sætningsforbindelse i det Hele faldt Grækerne. Ogsaa efter Frygtsverber med Object finde vi en epexegetisk Gjenstandssætning med

Forovrigt er det, naar Alt kommer til Alt, maaskee slet ikke engang saa aldeles afgjort, at ikke ogsaa selve Adjectivet *δῆλος* er brugt i alt Fald een Gang til paa den her beskrevne Maade; der er paa et enkelt Sted virkelig en Mulighed derfor, óm end Forbindelsen paa Grund af Stedets eiendommelige Beskaffenhed maa erkjendes ikke at være ganske klar og sikker, nemlig Herod. VII, 137, hvor der fortælles, at A. 430 de spartanske Afsendinge Nikolas og Aneristos paa Veien til Persien bleve fangne af Athenæerne ved Forræderi af den thrakiske Konge Sitalkas og dræbte efter at være bragte til Athen, og at disse to Mænd vare Sonner af den Bulis og den Sperthias, som i sin Tid, da det Brud paa de hellige Love, Spartanerne havde gjort sig skyldige i ved at dræbe Dareios' Gesandter, havde nedkaldt den som Heros dyrkede Urherold Talthybios' Vrede over det spartanske Folk, frivillig vare dragne til Persien for at tilbyde Xerxes deres Liv til Bod for denne Misgjerning, men af Xerxes vare sendte uskadte hjem igjen. Om denne mærkelige Skjæbnens Styrelse raisonnerer nu Herodot saaledes: *τοῦτό μοι ἐν τοῖσι θειότατον φαίνεται γενέσθαι. ὅτι μὲν γὰρ κατέσκηψε ἐς ἀγγέλους ἡ Ταλθυβίου μῆνις οὐδὲ ἐπαύσατο πρὶν ἢ ἐξῆλθε, τὸ δίκαιον οὕτω ἔφερε· τὸ δὲ συμπεσεῖν ἐς τοὺς παῖδας τῶν ἀνδρῶν τούτων τῶν ἀνα-*

μή ikke blot paa den almindelige Maade, saa at Hovedverbets Object er Subject eller dog nodvendigt syntaktisk Led i Bisætningen (Madv. gr. Ordf. § 191 Anm. 2 — i 2den tydske Udg. Anm. 3 —, Krüger gr. Spr. § 61, 6 Anm. 5 og 6), men ogsaa saaledes, at Objectet er en Betegnelse af Noget, man frygter for som bærende Muligheden for visse Conseqventser i sig. hvilke Conseqventser saa betegnes ved den folgende Gjenstandssætning. Saaledes læse vi Diodor. XIX, 25: *δεδοικέναι δὲ τοὺς ὄνυχας καὶ τοὺς ὀδόντας* (neml. den beilende Løves), *μή ποτε γήμας καὶ παροξυνθεὶς διά τινα αἰτίαν προσενέγκηται τῇ παρθένῳ θηριωδῶς*, og paa samme Maade staaer *μή* efter *ὑπώπτευον* XIII, 75, efter *ὑφεωρῶντο* XV, 50, efter *δέδια* Lucian. vit. auct. 7 extr. (Thuc. I, 102 kan *μή τι . . . νεωτερίσωσι* ogsaa være Hensigtssætning for *ἀπέπεμψαν*), samt, hvad der gjør Forbindelsen ogsaa formelt parallel netop med *δῆλα τὰ παρόντα, ὅτι* hos Platon, efter Adjectivet *δεινόν (σφαλερόν)* Herod. VII, 157, IX, 53, Thuc. VII, 25, Xen. Hell. II, 1, 2. Ligesaa kan der her, som Dr. Siesbye gjør mig opmærksom paa, maaskee være Anledning til at notere Brugen af Adjectivet *ἀναγκαῖος* med efterfolgende Infinitiv Plat. Gorg. 449 B extr. om det, der medforer Nødvendigheden af den ved Infinitiv betegnede Handling,

βάντων πρὸς βασιλέα διὰ τὴν μῆνιν, ἐς Νικόλαν τε τὸν Βούλιος καὶ ἐς Ἀνήριστον τὸν Σπερθίεω, ὃς εἷλε Ἁλιέας τοὺς ἐκ Τίρυνθος ὁλκάδι καταπλώσας πλήρεϊ ἀνδρῶν, δῆλον ὦν μοι ὅτι θεῖον ἐγένετο τὸ πρῆγμα ἐκ τῆς μήνιος. Fjerne vi af det andet Led i dette Raisonnement alle de tilføiede og indskudte Bibestemmelser, som have nødvendiggjort Gjenoptagelsen af den afbrudte Traad ved *ὦν*, og med dem selve denne epanaleptiske Tilknytningspartikel, da beholde vi tilbage den simple Forbindelse *τὸ δὲ συμπεσεῖν ἐς τοὺς παῖδας τῶν ἀνδρῶν τούτων δῆλόν μοι, ὅτι θεῖον ἐγένετο τὸ πρῆγμα,* altsaa en Forbindelse, som baade i Form og Tankeindhold fuldstændigt svarer til den hos Platon, for saa vidt vi da tør forudsætte, at *τὸ συμπεσεῖν* er meent som Subject, hvad i alt Fald Krüger bestemt synes at gaae ud fra, naar han til *δῆλον* bemærker, at «*τεκμήριον* würde dem *τὸ συμπεσεῖν* mehr entsprechen», og hvad der ogsaa ligger nærmest efter det første Leds grammatiske Form (*ὅτι μὲν γὰρ ἐπέσκηψε ἐς ἀγγέλους ἡ Ταλθυβίου μῆνις . . ., τὸ δίκαιον οὕτω ἔφερε).* Men der er unegtelig ogsaa en Mulighed for, at *τὸ συμπεσεῖν κτἑ.* kan være meent som en blot forudskikket Antydning («hvad det angaaer, at —»), som det i lignende Tankeforbindelse er Tilfældet med en saadan substantiveret Accusativ med Infinitiv Lycurg. in Leocr. 91 *ἐπεί γε τὸ ἐλθεῖν τοῦτον, οἶμαι θεόν τινα αὐτὸν ἐπ᾽ αὐτὴν ἀγαγεῖν τὴν τιμωρίαν,* og saa bliver det den efterfølgende Bisætning, der er Subject for *δῆλον.* Men selv om altsaa dette Sted faaer staae hen som tvivlsomt, haaber jeg, at man vil være enig med mig i, at der efter alt det iøvrigt Udviklede vilde høre en mere end almindelig Grad af Pedanteri til at tvivle om Sætningsforbindelsen hos Platon, blot fordi en ogsaa i Henseende til Prædicatets specielle Form fuldkommen congruent Forbindelse maaskee ikke lader sig eftervise.

Spørge vi nu til Slutning, hvorledes man i de her beskrevne Sætningsforbindelser skal opfatte Bisætningens grammatiske Forhold til Hovedsætningen, da synes dette i de enkelte Exempler, hvor Bisætningen staaer foran (*εἰ δὲ εἰκότα λογίζομαι, σκόπει καὶ ταῦτα* o. l.), nærmest at maatte charakteriseres som et Henseendesforhold; i det aldeles overveiende Antal af Tilfælde med Bisætningen bagefter præsenterer det sig mere som et Appositionsforhold, specielt

som en Epexegese; men da ogsaa ved denne Sætningsstilling den tilføiede Bisætning tjener til nærmere at bestemme det substantiviske Begreb i Hovedsætningen, til at betegne den specielle Side deraf, som man skal tænke paa, bliver Forskjellen mellem disse to Opfatningsformer i Realiteten forsvindende. Forholdet er i det Væsentlige det samme, som i det saakaldte *σχῆμα καθ' ὅλον καὶ μέρος* (*κύσσε δέ μιν κεφαλήν* o. l.) den anden Accusativs Forhold til den første; ogsaa dette præsenterer sig nærmest som en indskrænkende Apposition og betegnes blandt Andre af Krüger (gr. Spr. II § 46, 16) som epexegetisk, medens Madvig (gr. Ordf. § 31 a Anm. 2) omtaler det i Forbindelse med Accusativ brugt som Henseendesbetegnelse. Men til hvilken grammatisk Kategori man nu end troer lettest og rettest at kunne henføre det paagjældende Phænomen, Eet, troer jeg, staaer fast, at saaledes talte Grækerne, og med denne Taleform forbandt de en meget god og fornuftig Mening, saa at man ikke tillægger Platon nogensomhelst Forsyndelse enten mod græsk Sprogbrug eller mod sund Menneskeforstand ved at lade ham have skrevet i Kriton p. 44 D, saaledes som Haandskrifterne vidne: *αὐτὰ δὲ δῆλα τὰ παρόντα νυνί, ὅτι οἷοί τ' εἰσὶν οἱ πολλοὶ οὐ τὰ σμικρότατα τῶν κακῶν ἐξεργάζεσθαι, ἀλλὰ τὰ μέγιστα σχεδόν, ἐάν τις ἐν αὐτοῖς διαβεβλημένος ᾖ.*

In Tacitum.

Ab exc. d. Aug. VI 51. *etiam frater eius* (Tiberii) *Drusus prosperiore civium amore erat.*] Verba q. s. *prosperiore amore* nec satis eleganter et parum clare posita sunt, ut etiam apud Tacitum, scriptorem exquisitissimis quibusque sermonibus maxime gaudentem, offensionem iustam habeant. Rescribendum esse videtur aut *prosperior* aut *rumore*, quorum hoc praetulerim; cf. XV 48: *claro apud vulgum rumore erat.*

Car. Hude.

Anmeldelser.

Apollonii Pergaei quae Graece exstant cum commentariis antiquis. Edidit et Latine interpretatus est *J. L. Heiberg.* I—II. Lipsiae 1891—1893, Teubner.

Naar den ærede Redaktion har anmodet mig om en Anmeldelse af Professor Heibergs Udgave af Apollonios' Keglesnit, venter man ikke, at jeg skal give Oplysninger om den foretagne Textrevisions Paalidelighed. Jeg kan i den Henseende kun bemærke, at der blandt Mathematikens Historikere og de Mathematikere, som give sig af med den antike Mathematik, hersker en næsten ubetinget Tillid til, at Heiberg i sine Udgaver af de ypperste græske Mathematikere er kommen disses egen Text saa nær, som det overhovedet er muligt paa Grundlag af de opbevarede Haandskrifter. Helt blind er denne Tillid ikke. Jeg tænker herved ikke paa det særlige Kjendskab til de gamle Mathematikeres Sprog eller til de ældre Udgavers Historie, som nogle af os kunne have. Det er ogsaa som Mathematikere, at vi have gode Kontrolmidler til vor Raadighed. De Resultater, som de gamle Mathematikere have naaet, ere saa fuldstændige og betydelige, at man paa Forhaand kan vide, at den Tankegang, som har ført til dem, har været klar og sikker. Et Hovedkjendetegn paa, at et Sted er rigtig overleveret, er derfor, at det er mathematisk rigtigt og i god mathematisk Sammenhæng med sine Omgivelser. Denne Sammenhæng fremtræder endog i saa udprægede Former, at den kunde benyttes til næsten ordret at gjenfrembringe mangt et Bevis, hvis det var gaaet tabt. De gamle stræbe nemlig ved gjentagen Brug af de samme kjendte Fremstillingsformer og prøvede Slutningsmaader, udtrykte omtrent i de samme Ord, at sikre sig mod at begaa den mindste Fejl selv eller at møde den mindste Indvending fra andres Side. De opnaa derved tillige noget af den Overskuelighed, som de mathematiske Formler nu tilvejebringe.

Mathematikernes Tillid til Heibergs Udgaver vil især bero paa Opdagelsen af, i hvor høj en Grad han selv besidder disse mathematiske Kontrolmidler. Dette ses særlig af de latinske Oversættelser, som ledsage den græske Text. Selv om man slet ikke følger denne, vil man i selve Oversættelserne finde den Konsekvens og Harmoni i de mindste Enkeltheder, som bærer Vidnesbyrd om, at Oversætteren nøjagtig har gjengivet Forfatte-

rens Tankegang indtil de fineste Nuancer, paa samme Tid, som han gjør Fremstillingen mere overskuelig ved en forsigtig Brug af enkelte moderne Tegn. Sin Fortrolighed med alle Enkeltheder i deres Tankegang viser han ogsaa i sine Noter, hvor han, naar Forfatteren betragter en Forudsætning som bekjendt, kan oplyse, i hvilken Form og ofte i Henhold til hvilket Sted den turde betragtes som bekjendt. Vedrøre Forklaringerne end ofte saadanne Smaating, at man aldeles ikke savner dem hos Forfattere med et saa stort Syn paa Tingene, stemme de med deres øvrige Fremstilling og ikke mindst med de senere Forfatteres Kommentarer og Hjælpesætninger. Heibergs Indtrængen ogsaa i disses mere smaatskaarne Tankegang har været af meget stor Betydning for hans Udgaver. Under sin Revision af den rigtige Anbringelse af Pappos' Hjælpesætninger til Apollonios' Keglesnit, har han saaledes kunnet prøve, om den samme Text har foreligget for Pappos som for os.

De egentlige mathematiske Kontrolmidler, som Heiberg altsaa kjender og forstaar at bruge trods nogen Mathematiker, kunne iøvrigt let friste til, i Stedet for til Kontrol at bruge dem til selvstændig Konstruktion af Texten. For en saadan Fristelse har Heibergs Forgænger som Udgiver af Apollonios, Mathematikeren *Halley,* med sin aandfulde Forstaaelse af Indholdet, vistnok ogsaa givet efter paa andre Steder end dem, hvor han udtrykkelig siger det og derfor har indlagt sig Ære derved. I Modsætning hertil har Heiberg følt Forpligtelsen til ikke paa denne Maade at tildække noget Middel til fremtidig fornyet Prøvelse af den opbevarede Text. Han har saaledes for 23de Sætning i 4de Bog af Apollonios' Konika gjengivet et Bevis, som han selv i Noten betegner som meningsløst, uagtet man ved Overensstemmelsen med de andre Beviser i samme Bog med fuldkommen Sikkerhed vilde kunne rekonstruere alle Enkeltheder i Apollonios' eget Bevis, ja Heiberg sandsynligvis vilde kunne fremsætte det med ganske de samme græske Ord, som Apollonios selv har brugt.

Naar jeg en Gang har faaet Ordet her, vil jeg imidlertid ikke gjerne nøjes med at give Heiberg en, vistnok temmelig overflødig, Attest for i fuldeste Maal at besidde ogsaa de mathematiske Betingelser, som hans Udgivervirksomhed kræver. Jeg vil heller fortælle lidt om det store Værd, som de udgivne Bøger, og derved ogsaa gode Udgaver af disse, have for Fagmanden den Dag i Dag. Dette Værd maa ikke, som for Oldtidsværker i andre Videnskaber, søges i en i Forhold til den Tid, da de fremkom,

stor Tilnærmelse til Sandheden. Nej, hvad Euklid, Archimedes og Apollonios sige, er den fulde og fuldt begrundede Sandhed om de Ting, hvorom de udtale sig. Hvad Mathematikerne i Nutiden kunne have forud for dem, er kun, at vi vide og formaa adskilligt mere, og at vi tildels kunne fremsætte, bevise og udføre det, som de allerede besad, paa simplere og overskueligere Maader. Derved have vi imidlertid ofte ladet Ting ubenyttede og derfor upaaagtede, som de medtoge, og som ved paany at fremdrages kunde sætte nye Frugter.

Den gamle Mathematik er ikke blot en Del af den, som vi nu besidde; den er den Kjerne, hvorom den har dannet sig. Ikke blot falder Mathematikens Gjenopvaagnen i Europa i det hele sammen med det fornyede Bekjendtskab med de gamle Forfattere; men man kan, som Heiberg med Rette har fremhævet, se, hvorledes Fremkomsten af hvert enkelt græsk Værk strax fremkaldte en tilsvarende Udvikling i den nyere Mathematik. Endnu de store Mathematikere i det 17de Aarhundrede, ikke mindst en *Fermat* og en *Newton*, søgte deres bedste Belæring hos de gamle. Uden et grundigt Kjendskab til disse vil man derfor mangle den bedste Forstaaelse af den raske Udvikling i hin Tid. Uden et saadant vil man endvidere savne den særlig for Pædagoger vigtige Forklaring paa mange formelle Ejendommeligheder, som Mathematiken endnu bestandig har beholdt. Stærkest have disse holdt sig i den elementære Geometri, hvori man endnu i enkelte Lande benytter Euklids Elementer som Lærebog.

Dette sidste anser jeg ganske vist som lidet heldigt i pædagogisk Henseende, hvad jeg tror, at Historien har vist. De Værker, som ikke hos selve Grækerne kunde vedligeholde eller fornye en frugtbar Udvikling af Mathematiken, da Traditionen ved mundtlig Undervisning i Alexandria var bleven forstyrret, og som senere have behøvet lang Tid til fuldt ud at aabenbare for Mathematikerne den Rigdom, som de dog indeholde, ere næppe godt skikkede til fra først af at give vore Børn et frugtbringende Kjendskab til Mathematiken. Hvor derimod Interessen for og Forstaaelsen af Mathematiken alt var vakt, har man af denne Kilde øst og er indtil vore Dage vedbleven at øse nye Tanker, eller man er i alt Fald vedbleven at gjenoptage saadanne Tanker, som kunde være øst deraf.

Jeg skal forsøge at oplyse dette ved et Exempel, som ikke vil stille for store mathematiske Fordringer til dette Tidsskrifts Læsere. Archimedes har foretaget en Del Bestemmelser af Arealer

og Rumfang ved den samme Deling i og Summation af uendelig mange, uendelig smaa Dele, som vi nu kalde Integration. Han vogtede sig imidlertid vel for at tale om uendelig mange uendelig smaa Dele. Belært ved Sofismer som Zenons og Fejltagelser som Antifons, der af den Omstændighed, at man ved geometrisk Konstruktion kan kvadrere enhver regulær Polygon, sluttede, at man ogsaa kan kvadrere den regulære Polygon med uendelig mange Sider eller Cirklen, havde man længe vidst, at intet sikkert kan bygges paa et Uendelighedsbegreb, som blot er bestemt ved den negative Definition, der ligger i Ordet «uendelig». Man havde i den Anledning helt undladt at benytte dette Begreb. Derimod havde Eudoxos opstillet en Bevisform, det senere saakaldte Exhaustionsbevis, der paa en uangribelig Maade omgaar Uendelighedsbegrebet og fører netop til det samme, som skulde opnaas ved Brug af dette. Ved dette Bevis godtgjør ogsaa Archimedes Rigtigheden af sine Integrationsresultater. Det er disse, som i den nyere Tid have fremkaldt lignende fra Keppler, Cavalieri, Pascal, Fermat og mange flere. Disse Mænds Udtryksmaader ere dog enten mindre exakte end Archimedes', eller naar de, som Fermat, vilde skaffe fuld Sikkerhed, sker det ved Brug af Exhaustionsbeviset eller dog ved Henvisning til, at dette kan bruges. Hermed vedblive tildels endnu Grundlæggerne af en egentlig, sammenhængende Infinitesimalregning, Newton og Leibnitz. Da derimod denne Regning en Gang var bleven til, da man saa, hvormeget man kunde udføre ved sine uendelig smaa Størrelser, og da man fik Routine i at bruge dem saaledes, at man undgik fejle Resultater, ja saa glemte man Nødvendigheden af at forklare, hvad man egentlig mente med sine uendelig smaa Størrelser. Det fejler ikke, at man da tillige opholdt sig over de gamle, som ikke kunde finde paa at bruge disse nyttige Størrelser, men med saa stort Besvær kom til deres Resultater gjennem Exhaustionsbeviset, ret som om dette Bevis var en Methode og ikke den exakte Begrundelse af Resultater, funden væsentlig paa samme Maade, som naar man selv anvendte Infinitesimalmethoden.

Der kom dog en Tid, da man selv maatte føle Savnet af et saadant exakt Grundlag for sine Infinitesimalbetragtninger. Manglen af et saadant havde endog af og til ført til positive Fejl. Midlet til at undgaa disse Mangler søger man ikke nu ved som Eudoxos at omgaa Uendelighedsbegrebet, men ved at give det en nøjagtig Bestemmelse. *Det logiske Grundlag for denne er imidlertid*, endog lige til adskillige af de Udtryk, som bruges, ganske

det samme, som findes i Exhaustionsbeviset. Man opnaar dog den store praktiske Fordel at kunne bygge paa dette Grundlag en Gang for alle, medens de gamle maatte vende tilbage dertil i hvert enkelt Bevis.

At Skrifter, der saaledes indeholde Tanker, hvortil Nutidens Fagvidenskab har maattet vende tilbage efter for en Tid at have vraget dem, fortjene at foreligge i en saa ren og nøjagtig Skikkelse som muligt, behøver ikke at fremhæves for Filologer. Mathematikeren, der som berørt ofte fra en Del af Indholdet kan slutte sig til det øvrige, vil være mere tilbøjelig til at nøjes med en mindre fuldkommen Udgave. Jeg har dog selv haft Exempler paa den Betydning, som det ogsaa har for os at have den bedst mulige Udgave. I mit Arbejde om Keglesnitslæren i Oldtiden vare Apollonios' Fortaler mig en vigtig Kilde til Kundskab om dette Værks Forhold til dets Forgængere og om de Anvendelser, som man gjorde af Keglesnittene. Paa Grund af, at mine Slutninger vedrørte det, som i disse Fortaler betragtes som bekjendt for den Tids Læsere, og som altsaa ikke direkte udtaltes, maatte deres Rigtighed i høj Grad bero paa, at jeg havde Apollonios' egne Udtryk. Det har da været mig af stor Vigtighed at se, at de Afvigelser, som disse Udtryk i Heibergs Udgave udvise fra dem i Halleys, ikke rokke mine Slutninger.

Et andet Sted har jeg kunnet drage et positivt Udbytte af Heibergs Textforbedringer. De geometriske Forudsætninger, som opstilles i Begyndelsen af Euklids Elementer, danne i vor Tid et vigtigt Udgangspunkt for Mathematikernes og Erkjendelsestheoretikernes Undersøgelser over, hvilke Forudsætninger man overhovedet maa opstille, og hvorfra man har dem. Det er derfor vigtigt i Heibergs Udgave af Euklid at finde Udbyttet af hans Undersøgelser over, hvilke af disse Forudsætninger der overhovedet skyldes denne og hvilken Plads han har givet hver enkelt. Jeg har saaledes kunnet paavise i en Artikel i Nyt Tidsskrift for Mathematik[1], at den Omstændighed, at det sædvanlig saakaldte 11te Axiom ikke skal betragtes som Axiom (*κοινὰ ἔννοια*), men efter Heiberg skal have sin Plads blandt Postulaterne (*αἰτήματα*), bidrager til at oplyse ikke uvigtige Forhold i den græske Geometri.

Naar denne Artikel er bleven noget lang, maa det undskyldes

[1] Angaaende adskilligt af det i nærværende Artikel fremhævede vil jeg iøvrigt kunne henvise til min Bog: Forelæsninger over Mathematikens Historie; I. Oldtid og Middelalder.

ved mit levende Ønske om at gjøre det klart for Filologerne, hvor høj en Rang de gamle mathematiske Værker indtage blandt de Skatte, som ere betroede deres Varetægt, og om at give en Mathematikers Tak til den af dem, som paa en saa fortrinlig Maade har taget sig netop af disse Værker, et fyldigt Udtryk.

H. G. Zeuthen.

Kursus i engelsk til selvstudium efter den Toussaint-Langenscheidtske metode. Dansk bearbeidelse efter originalens 36te oplag ved *Julie Richter.* Med særligt hensyn til norske elever gjennemgaaet af *J. Brynildsen.* København 1892, Stinck.

De Toussaint-Langenscheidt'ske undervisningsbreve har allerede for mange aar siden i Tyskland erhvervet sig et stort ry og en vid udbredelse, saa at det egentlig er paafaldende, at man ikke för har forsøgt at overføre metoden paa dansk. Dette vilde sikkert for en del aar siden ha været et fortjenstfuldt foretagende, da undervisningsbøgerne i levende sprog gennemgaaende stod paa et meget dilettantisk standpunkt, og da undervisningsbrevene med deres ikke faa fortrin vilde kunne ha gjort stor nytte, saaledes som de upaatvivleligt har gjort i Tyskland. Men naar den danske bearbejdelse först fremkommer nu, gör den nærmest indtryk af et pust fra en svunden tid. Spörgsmaalene om behandlingen af levende sprog, om fremstillingen af lydlige og grammatiske forhold, er blevne drøftede saa ivrigt, og saa meget godt nyt er fremkommet paa disse omraader, at en for vistnok tyve aar siden udarbejdet bog nødvendigvis maa være antikveret nu.

Ved gennemlæsningen af den foreliggende danske bearbejdelse er det da ogsaa snart sagt paa ethvert punkt, at man kunde ønske ændringer, selvom man maa anerkende det betydelige arbejde, forfatterne fra först af har lagt ind i værket. — Lydbeskrivelsen, der jo i en til selvstudium beregnet bog maa være baade præcis og letfattelig, indeholder meget urigtigt og flere uforstaaelige ting. Urigtigt er det saaledes, at *r* i *bare* osv. «fremkommer ved en vibrerende bevægelse af drøbelen», og at *r* i *rag* «frembringes ved en gentagen kraftig vibreren af tungespidsen»; det gaar ikke an at identificere det engelske *a* i *calm* med dansk og (!) norsk *a;* lydene i *pay* og *pair* burde være adskilte, osv. osv. Helt absurd er følgende anm. til § 15: «Den rigtige udtale af ^{ö} (i sidste stavelse af *motion*) træffes bedst ved at udtale ö (i *luck*) saa hurtig, at der opstaar en kort pause, som naar en vokal udelades og en apostrof sættes i stedet; lyden ^{e} (i *below*) læres bedst ved en ganske kort, apostroflignende udtale af et «i», der har en svag

klang af «e». — Adskillelsen s. 129 mellem lydene i *annoy* og *boy* er ganske greben ud af luften. — Lydbetegnelsessystemet forekommer mig uheldigt, som jeg andetsteds (Phon. Studien, VI, 213—14) har søgt at begrunde; ved sine mange diakritiske bimærker giver det desuden anledning til ikke faa trykfejl, selv om trykkeriet vel ikke kan være ansvarlig for alle de urigtige angivelser af enkelte ords udtale, der findes i bogen.

Hvert «brev» (her hver «lektion») indeholder först et stykke af Dickens's *Christmas Carol* med transskription og oversættelse — hvorved man vel maa betvivle rigtigheden af at vælge en text med saa lidet naturlig og saa individuelt farvet stil til begynderens förste indvielse i sproget —; derpaa følger i nöjere eller løsere tilknytning til læsestykket udtaleregler, grammatiske bemærkninger, konversationer osv., en mængde øvelser, som der skal stor taalmodighed til at arbejde sig samvittighedsfuldt igennem og som ikke altid er særlig interessante eller velvalgte; der opereres for meget med løsrevne gloser, tit ret sjældne ord, der forlanges lærte udenad. Behandlingen af det grammatiske stof er ufyldestgörende, se saaledes S. 96 § 174; § 218 blandes verbalsubstantivet sammen med ptc., og § 222 kaldes det temmeligt uheldigt «den deklinerede infinitiv»; *thou* behøver nutildags ikke at indøves strax. — Samtalerne er i den sædvanlige parlørstil; personerne i dem har for vane at vælge netop den bemærkning eller det udtryk, som et skikkeligt engelsk hverdagsmenneske senest vilde hitte paa. Det er heller ikke absolut tidssvarende at give en lang samtale om postilloner og bestilte postheste (s. 107); som en tribut til vor tids fordringer findes der ganske vist s. 131 en jernbanesamtale, men den er öjensynligt udklækket paa en tysk jernbanestation og vil vise sig aldeles upraktisk paa en engelsk banelinie; heller ikke samtalen hos boghandleren s. 174 tar hensyn til engelske boghandler-forhold og udtryk.

Kort sagt, bogen er ikke at anbefale, selvom naturligvis en omhyggelig selvplager vil kunne lære en del engelsk af den.

Sept. 93.

Otto Jespersen.

Aristotle's Constitution of Athens. A revised Text with an Introduction, critical and explanatory Notes, Testimonia and Indices. By *J. E. Sandys.* London 1893, Macmillan. LXXX + 302 pp.

After two introductory chapters on 'The political literature of Greece before the time of Aristotle' and on 'Political works ascribed to Aristotle' Mr. Sandys in the third chapter deals with

'The evidence of ancient authorities as to the authorship of the *Πολιτεῖαι*', and shows, what a prominent part the *Ἀθηναίων πολιτεία* plays even from A.'s younger contemporary Philochorus down to Eustathius († about 1200 A.D.), especially in the great centres of learning, such as Alexandria and Constantinople; as to Plutarch, whose first-hand use of the work has been doubted, our editor adduces two striking examples of tacit quotation from the *Ἀθ. πολ.* in the pages of this author: *Ἀθ. πολ.* 14, 4 cf. Plut. Sol. 3, 5 and *Ἀθ. πολ.* 5, 2 cf. Plut. Amatorius 18, 14. The three following chapters treat of 'The later literature of the *Πολιτεῖαι*', 'The Berlin fragments of the *Ἀθ. πολ.*' and 'The British Museum papyrus'; in the last of these Mr. Sandys agrees with Kenyon and Blass (against Kaibel and v. Wilamowitz) in stating four different hands and strengthens this statement by classifying the abbreviations in use. In chapter VII the date of the original composition is briefly fixed between B. C. 328 and 325, and then the two principal points of the attacks on its genuineness are dealt with: the relations to the *Πολιτικά* and the language and style of the work. Mr. Sandys is right in repudiating Cauer's attempt to make the work suspected on the basis of chapter 41 § 2, which is, on the contrary, in perfect accord with *Πολιτικά* 1286 a (cf. my paper in *Forh. på det 4de nord. Filologmøde* p. 101), and the author aptly draws the attention to a great ressemblance in thought and language between *Ἀ. π.* ch. 16 and one particular portion of the *Πολιτικά*. I have been astonished to see Mr. Sandys express the opinion that 'the restoration of the democracy is described in dispassionate and unenthusiastic terms'; if there is any place where Aristotle's admiration for the Athenians shows itself in warmer expressions, it ought to be here. The paragraphs on the language and style of the work are decidedly convincing; for instance, it is rightly accentuated that 'there is less scope for a multiplicity of particles, or of illative conjunctions, in a consecutive exposition of constitutional history and antiquities, than in the course of a philosophic discussion'. When Mr. Sandys diffidently agrees with Blass's opinions about the rhythm[1], he lays greater stress upon the *hiatus* and, as far as one can see, he adopts the principle stated by Headlam (*Class. Rev.* V 270—72) that 'in the first part at least, no conjectural emendation should be accepted which violates *hiatus*'. In the first part also some examples are, however, found of undoubted hiatus; consequently the principle so severely formulated can scarcely be recognised, even if it should be taken into consideration concurrently. While Mr. Sandys decidedly maintains the authorship of Aristotle, he does not deny the possibility of foreign assistance. Chapter VIII treats of 'The

[1] In the *Addenda* p. LXXVII some more reservations are added.

authorities followed in the 'Ἀϑ. πολ.', but contains nothing essentially new. Ch. IX gives an 'Abstract of the 'Ἀϑ. πολ.', ch. X a valuable 'Conspectus of the Literature of the 'Ἀϑ. πολ.'. In this my *Spicilegium Aristoteleum* (nord. tidskr. f. filol., ny r., X 281 f.) is missing; while in the *Addenda Notulis Criticis* the editor quotes Blass, Mitteilungen aus Papyrushandschriften, as well as my German edition of chapters I—XLI.

The foundation for the settling of the *Text* has been the *facsimile* (Preface p. VIII[1]); Mr. Sandys has, however, examined the papyrus in cases of greater importance. The apparatus criticus is given in Latin footnotes and must on the whole be called satisfactory, with the exception that some good conjectures are not considered worth mentioning. On the contrary, I find the critical treatment of the text too conservative; as I do not intend to give an *oratio pro domo*, I shall nevertheless in the following conspectus principally limit myself to whatever new the editor has contributed.

Chapter II § 1. While in the text the words *τὸν δῆμον* are bracketed, in the commentary he proposes either *διαστῆσαι* (with Herwerden-Leeuwen) or *διαστασιάσαι*, defending this by two places in the *πολιτικά* (1303 b 26 and 1306 a 3). III 3. *ἀντὶ τῶν δοϑεισῶν* (Kenyon[3]) is corrected to *ἀνταποδοϑεισῶν*, 'corresponding privileges being assigned to the archon'; but to what those privileges should 'correspond', is unfortunately not explained. In the same § he proposes supplying *μᾶλλον* instead of *μόνον* before *τὰ ἐπίϑετα*, scarcely in accordance with the preceding words: *τὸ μηδὲν τῶν πατρίων κτλ.* In § 5 Mr. Sandys instead of the *αλληωνησαν* of the papyrus writes *ἀλλήλων. ᾤκησαν*, which is more difficult than *ἀλλήλων. ἦσαν* and not necessary. VII 4 he retains *ἂν* before *κείμενον* and strengthens its use with examples drawn from the other works of Aristotle; on the contrary, I find him rather rash in bracketing *ἐκμαρτυρῶν* as corrupted from *τεκμήριον* 'ad explicandum sensum quondam adscriptum'. VIII 5 Mr. Sandys proposes *[περιορ]ῶντας τὸ ἀποβαῖνον*, a fine and yet not very difficult correction, though hardly necessary. *ἔϑηκεν*, which Wessely and afterwards Blass have read in the papyrus, is not quoted. X 2 he, in accordance with Ridgeway, explains the traditional text (*τρεῖς καὶ ἑξήκοντα μνᾶς*) thus, 'Solon made his new talent consist of 63 old minae of the average Euboic weight', 'possibly to adjust his silver currency to the standard gold unit'; but then the *αὔξησις τῶν σταϑμῶν* referred to in § 1 remains unexplained. The reading of Blass: *αἱ γ' μναῖ* is only mentioned in the *Addenda*; in the text *ἐπιδιενεμήϑησαν* is interpreted: were divided into fractions consisting of etc. XII 4. The two first verses of the fragment are read as Blass does and explained according to Jebb: 'But, as to the ends, for which I formed the popular party, or gathered the

people into one, why did I desist before I had attained those ends'; the editor adds: 'Solon is here quoting the question addressed to him by some of his opponents who held that he had not carried his reforms far enough.' This explanation may, with regard to the construction, be somewhat easier than mine, but, as to the sense, it seems to me artificial and unsatisfactory. XIII 4 the note of Blass to *δ' ἡ τῶν διακρίων* «nonne *δὲ* pro *δ' ἡ*?» in the form «an *δ' ἡ*?» is faultily referred to *δὲ τῶν πεδιακῶν*. XIX 2 reading *ἐκεῖσε* for *ἐκεῖ* is superfluous. XXIII 1 the conjecture of Richards: *αὐξανομένῃ* is not quoted. XXVI 1 Mr. Sandys after *ἔχειν* is desirous to add *ἱκανόν*, which is hardly necessary. XXVIII 3 he proposes rather enticingly to correct *ὁρμαῖς* to *διανομαῖς*; only it accords ill with the fact that Aristotle does not mention Kleon in any particular connexion with the system of giving fees. In § 5 he makes the strange proposal to read *βέλτιστα*, comparing XXVIII 1 and XXXII 2; as shown clearly in the sequence, the question is here only about the moral worth of the mentioned persons. XXX 2 the editor has bracketed *καὶ ἑλληνοταμίας* and *οἱ διαχειριοῦσιν* 'utpote e v. 13—14 [*τοὺς δὲ ἑλληνοταμίας, οἳ ἂν διαχειρίζωσι τὰ χρήματα, μὴ συμβουλεύειν*] exorta', rather a strong proceeding. § 3—4 the reading *βουλεύειν. ⟨βουλεύεσθαι⟩ δὲ* is not very probable. XXXI the difficult concluding words are read as in Kenyon[3] and in my edition and are explained in the same manner, only that *γίγνηται* ('it is possible') is retained; *τοῖς* is regarded as probably having its origin from an adscript *τοῖς τ'* (sc. *τοῖς τετρακοσίοις*). XXXIII 1 the good conjecture of Kaibel and v. Wilamowitz ⟨*ταύτῃ*⟩ *τῇ συμφορᾷ* is neglected. XXXV 1 the editor retains the undoubtedly false *χιλίων*, without giving any satisfactory explanation. In § 2 the bracketing of *τ'* before *Ἐφιάλτου* is certainly superfluous. XXXVIII 1 he conjectures *ἐπέστελλον* (Blass's mitteil. *ἔπεμπον*), scarcely allowed by the room. XL 3 Wyse's proposal *προσγεγενημέναις* (cf. Thucyd. II 87, 3; Xen. Memor. III 14, 6; Soph. Trachin. 1173) ought to be mentioned; in § 4 the *ἐν* written above the line before *Ἐλευσῖνι* is perhaps rightly bracketed.

Occasionally I have already touched upon the commentary, which is the best feature of this edition and will, more than anything else, assure to it a lasting place in literature. With the most admirable pains and diligence all kinds of knowledge, historical as well as linguistical, are collected and given in an easily available form, so that every student of the *Ἀθηναίων πολιτεία* will find the commentary a real treasure. Especially the parts containing great chronological difficulties, the time just after Solon, the period of Peisistratos and the episod of Ephialtes, are treated with great accuracy. But the space excludes me from entering into particulars on this point.

Everything considered, Mr. Sandys' edition of Aristotle's eminent work is a worthy pendant to the *editio princeps* of Mr. Kenyon and an ornament to English scholarship.

Aug. 1893.

Karl Hude.

Karl Hude: Kortfattet Haandbog i den græske Syntax. 2den omarbejdede Udgave. København 1893, Gyldendal. 39 S.

At den græske Ordføjningslære udelukkende maa meddeles Disciplene som Hjælpemiddel til Forstaaelsen af Forfatterne, er alle Lærere vist enige om; men Forskjellighederne fra andre Sprogs Ordføjning er i Græsk saa talrige, at det vilde være upraktisk at indskrænke sig til en mundtlig Fremstilling af de paagjældende Regler. Madvigs Ordføjningslære egner sig vel, benyttet i Udvalg, fortrinligt til Brug ved Skoleundervisningen; men dens Størrelse virker naturligvis afskrækkende. Det er derfor heldigt, at Skolen i Dr. Hudes Haandbog har faaet et mere kortfattet Hjælpemiddel, der særligt i den nye Udgave meddeler de nødvendige Regler i let fattelig Form.

Et enkelt Sted vil Reglen sikkert lyde noget indviklet for Disciplene, i al Fald naar den læses uden Forbindelse med det foregaaende, hvad der jo sker ved Henvisning. Det er i § 8, hvor det hedder: Genetiver af Substantiver sættes i Reglen mellem Artiklen og Substantivet eller efter Substantivet uden gentaget Artikel.

Antallet af Reglerne er saa stort, at Disciplene ikke let ville blive ladte i Stikken. Der er ogsaa taget Hensyn til Homers og Herodots Sprogbrug, ja selv Udtryk som *ὁ τὰ ῥάκια* og Brugen af Optativ i Bisætninger efter Hovedsætninger i Nutid er medtaget fra Lukian.

Ordningen er den almindelige efter Ordklasser og Casus, Maader og Tider; men denne Orden er dog brudt for at faa Reglerne om Bisætninger henholdsvis efter Nu- og Fremtid og Fortid stillede sammen. Dette giver en god Oversigt; men hvor det hedder: «undertiden forandres kun Tempus, ikke Modus» efter Fortid, vilde det være rigtigt udtrykkeligt at fremhæve, at ogsaa Tempus oftest, i Modsætning til Dansk, ikke forandres, hvad der jo for Oversættelsen har stor Betydning, og det vigtige Fænomen, at deklarative Gjenstandssætninger og indirekte Spørgesætninger efter Nu- og Fremtid staa i Indikativ, er kommet til at staa saa stærkt i Skygge, at det maa læses ud af et Exempel.

Særledes praktisk er det, at Brugen af *ἄν* er taget for sig selv, og den schematiske Opstilling af Infinitiv og Participium er meget instruktiv. En lignende Opstilling kunde vist ogsaa anvendes for at fremstille Tidsbetydningen i Modi udenfor Indikativ.

Paa dette Punkt staar der det uheldige Udtryk: «at Aorist Konjunktiv (kun) har Fortidsbetydning i Tids-, Betingelses- og Relativsætninger med *ἄν*». Det maa jo netop undgaas, at Disciplene oversætte det førtidige (Fut. exact.), der, som rigtigt fremhævet, kan ligge i Udtrykket, som Fortid.

Stoffet i en Bog af denne Art er saa gjennemarbejdet, at der ikke kan gives meget nyt til Skolebrug; men Behandlingen vidner om, at Forfatteren paa alle Punkter har gjennemtænkt Reglerne og samlet sig et godt Materiale af Exempler; derfor maa det siges, at der her foreligger et særdeles godt Hjælpemiddel ved Undervisningen i Græsk.

H. Rafn.

De ældste indiske Æventyr og Fabler eller *Fembogen*, et Uddrag af *Visnusarmans Pantjatantra*, oversat efter Grundteksten af Dr. phil. *Harald Rasmussen*, Skoleinspektør. København 1893, Gyldendal. XXIV + 246 S.

Det er ikke meget af den Indiske literatur, som er oversat på Dansk. Når man har nævnet Hammerich's oversættelse af Çakuntalā og Edvard Brandes's af «Lervognen» og «Kongen og Danserinden», så ere vi omtrent færdige. Og det er ikke så underligt, at det er så. Det Danske bogmarked er så lille, at man kan forstå, at forlæggerne betænke sig på at sætte penge i den slags foretagender. Men det er meget beklageligt, at det er således. Indien har frembragt så meget af blivende værd, at det må betragtes som et virkeligt tab for nationen, at almenheden ikke kan få adgang til i större udstrækning at göre sig bekendt med de vigtigste Indiske literaturfrembringelser. Vi stå i den henseende langt tilbage for de större lande, hvor oversættelser og bearbejdelser af Indiske værker fremkomme i mængde og læses af det store publikum og anmeldes og diskuteres i almindelig læste tidsskrifter ligesom den hjemlige literatur. Under sådanne omstændigheder må det ligefrem regnes for en bedrift at få et Indisk literaturværk omplantet på Dansk. Det kommer her først an på et heldigt valg, at man tager et fremragende værk, som kan nydes umiddelbart uden foregående studium, idet forudsætningerne til dets forståelse ligge lige for hånden og ere givne i værket selv, og uden at læseren afskrækkes og trættes ved det sære, vidtløftige, langtrukne og indviklede, som så ofte klæber ved gamle fremmede literaturværker. Når så hertil kommer en skönsom og smagfuld behandling, kan det virkelig lykkes sådanne arbejder at vinde sig en læsekreds også her i landet, som de ovenfor nævnte oversættelser vise; Çakuntalā er endogså nogen-

lunde almindelig bekendt. Det foreliggende arbejde af dr. Rasmussen er utvivlsomt et meget lykkeligt greb. Pañcatantra har så stor kulturhistorisk betydning og er så berömt, at noget kendskab til den burde høre med til almindelig dannelse. Der kræves til dens forståelse kun nogle få oplysninger hist og her, og oversætteren har med sundt praktisk blik skilt de enkelte fortællinger ud fra den indviklede sammenslyngning, hvori de forekomme i originalen, og kortelig gengivet den vidtløftige ramme for sig selv. Ligeledes må man efter omstændighederne billige en mængde andre forkortelser, navnlig bestående af udeladelsen af en stor del for sammenhængen overflødige vers. Oversættelsen er synlig gjort med overordentlig omhu, og det er lykkedes oversætteren at give sin stil et så ægte Dansk præg, at man kun ved de Indiske navne og skikke mindes om, at det er en oversættelse, og man læser den med fornöjelse allerede for stilens skyld. Han råder over et stort og afvekslende ordforråd og bruger en del ord, som ikke anvendes meget i det almindelige sprog. Undertiden er han måske gået temmelig vidt i den retning. Jeg må således tilstå, at jeg måtte se efter i originalen[1], før jeg var sikker på, hvad ordet «tilflyr» (pg. 143) skulde betyde; «rusende» (pg. 174 og 201) skal vel betyde «beruset» (stemmende nærmest med B og C; efter K skulde man vænte «uagtsom»). Man må vel betragte det som en lapsus, at han et par steder (pg. 139 og 172) skriver «opnære» i stedet for «opføde» og «nært forestående» (pg. 175) for «nær forestående».

Oversættelsen er væsentlig gjort efter Kosegartens text, kun på enkelte steder efter Bombayerudgaven 1881—2. Det sidste kunde måske uden skade have været gjort på endnu flere steder; i al fald forekommer det mig, at udtrykket «et paradistræ i al viden» (pg. XV = *sakalaçāstrakalpadrumaḥ* K) er en mindre passende betegnelse for en konge end B's «et paradistræ for mængden af alle bønfaldende» (*sakalārthisārthakalpadrumaḥ*, som støttes af C, der har *sakalārthikalpadrumaḥ*). Den er, så vidt jeg har haft lejlighed til at prøve den, korrekt («Jaina'er» for «Jina'er» pg. 202 beror vel kun på en uagtsomhed). Lejlighedsvis har jeg bemærket nogle udtryk, som kunde være tydeligere; saaledes pg. 143 «ledsaget af nogle få» (*alpaparivārā*), tydeligere «med et ringe følge» eller «med et ringe tjenerskab»; pg. 191 «sit runde pandesmykke» synes et noget ubehjælpsomt udtryk for «sit diadem» (*maulimaṇḍalaḥ*, ordret «diadem-ring», hvor «ring», som i så mange lignende sammensætninger, er ganske overflødigt, da det ikke siger andet, end hvad der allerede ligger i «diadem»; B har kun *mauliḥ*; måske menes der ikke engang «diadem», men kun

[1] I det følgende sættes Kosegartens udgave = K. Bühlers og Kielhorns udgave Bombay 1868—81 (Bombayerudgaven 1881—2 har jeg ikke ved hånden) = B, en Calcutta-udgave fra 1881 = C.

«hårene på issen»); pg. 202: «varetage tidens tarv» (*tatkālaparicaryayā*) skal vel betyde «iagttagende tiden dertil» (ↄ: til at gå omkring og tigge; *tat* er ikke oversat). Pg. XVII: i stedet for «vil jeg vie mig til Sarasvatī's glæder» (*Sarasvatīvinodam karishyāmi*) vilde det være tydeligere at sige: «vil jeg göre mig en fornöjelse af [Sarasvatī ↄ:] at være lærer», i modsætning til at undervise for betalingens skyld. Om Devadatta (p. 19) er brugt i betydningen «elsker, galan», forekommer mig tvivlsomt; galanen betegnes ganske vist med dette navn, men vel kun fordi Devadatta bruges som almindeligt fingeret navn, når man ikke kan eller vil nævne det virkelige navn, ligesom N. N. hos os. Pg. 199 savnes en bemærkning om Pātaliputra, navnlig når man som oversætteren (og vel med rette) uden videre gengiver «et sydligt land» ved «Dekhan». Også på enkelte andre steder vilde en lille oplysende bemærkning (foruden de mange, som findes) formentlig have været på sin plads. De navne, hvis betydning der ligger nogen vægt på, har oversætteren meget pudsigt og træffende gengivet på Dansk i texten; de andre har han forklaret i anmærkningerne. Ved en del af dem kan der herske tvivl om den rette forklaring, navnlig om det rette forhold mellem sammensætningsledene i de sammensatte. Jeg er således tilböjelig til at tro, at Sañjīvaka (pg. XVIII) har causativ betydning («oplivende» eller sligt), altså analogt med Nandaka; navnene på *-çarman* antager jeg for bahuvrīhi'er, altså f. ex. *Vishnuçarman* (p. XVI) = «den, hvis tilflugt er Vishnu».

Af anmærkningerne ere de fleste oplysende og korrekte. Dette kan dog ikke siges om størstedelen af dem, der angå religionen og hvad dermed står i forbindelse. Disse ere forunderlig vage og tildels ligefrem vildledende. Det går således næppe an (pg. 200) i vore dage at betegne Jainismen som en blanding af Brahmanismen og Buddhismen, da alt tyder på, at de ere opvoksede samtidig af den gamle fælles Brahmanske jordbund. At kalde Jainismens stifter (Jina) en gud er vildledende, da han var et menneske; sekten (som er atheïstisk) kalder ham ganske vist selv således, men er ikke udsat for den misforståelse, som denne betegnelse må fremkalde hos os. Ordet Jina bruges også om Buddha'erne (ikke om «de Buddhister, som have frigjort sig . . .», pg. 201). Det kan ikke bevises, at Buddhismens syn på kvinden (pg. XI) er væsentlig anderledes end Brahmanismens; at elskovsdriften frygtes i en religion, hvor det strængeste coelibat er en uomgængelig betingelse for saligheden, beviser selvfølgelig intet: den er lige så farlig for kvinden som for manden, og også i Brahmanismen kunde den komme slemt på tvers af de religiøse bestræbelser; alle ordninger af kvindens forhold vise, at hun i almindelighed i Indien regnedes for lavere stillet end manden, i Brahmanismen ikke mindre end i Buddhismen; og på den anden side omtales dydige kvinder med lige så megen veneration i den

Buddhistiske som i den Brahmanske literatur. — Det er vildledende (pg. XVI og pg. 199) at sige, at «udfrielsen» er frigörelse fra jordelivets mange trykkende bånd, hvoriblandt sjælevandringen. Den er simpelthen befrielse fra sjælevandringen; dermed er alt sagt; og det er ikke blot jordelivets bånd, man vil befri sig fra, men også livet i helvede og i himlen, og den vindes ikke (pg. 12) efter Brahmanismen ved brahmanens offre og bodsøvelser; ved offrene opnås regn (de synes fra først af at have været nærmest et kunstmæssig uddannet regnmageri), rigdom, langt liv, afkom, sejr (dog ikke over Rakshasa'erne, som tit nok forstyrrede offringerne), osv., ved bodsøvelserne nogle tusinde års ophold i himlen, men kun som station på sjælevandringen; «udfrielsen» opnåedes kun ved, at man indså, at man var ét med det absolute. I Buddhismen opnås Nirvā*n*a ikke alene ved hensynkninger; de andre stadier på «den hellige 8-delte vej» ere lige så nødvendige. Det er desuden ikke ganske orthodox at kalde Nirvā*n*a individets tilintetgörelse, skönt det er vanskeligt at forstå det anderledes. En brahman (pg. XVI, jf. pg. 202) er ikke en Indisk «præst», men (som forfatteren rigtig bemærker umiddelbart efter) en mand af den höjeste kaste, som havde eneret til at foretage de Vediske offringer for sig selv og andre (spægelser og hensynkninger har han ikke eneret til); men han kan lige så godt være minister, forfatter, snyltegæst (i så fald taler han ikke Sanskrit og kender næppe meget til Veda'erne) og mangfoldige andre ting, som han kan være præst; ved anden gudstjeneste end den ovennævnte (i de nyere Indiske religioner) er det ikke engang almindeligt, at præsten er en brahman. Soma'en (pg. 226) er ikke «en meget yndet drik, der også bruges ved offre», men en afskyelig narkotisk berusende vædske, der kun bruges ved offre (nu sjælden) som et sakrament; i Vedatiden har den måske været mere brugt, nærmest vel som en slags universalmedicin, men muligvis af en anden plante end den nu anvendte. — Çiva (pg. 14) og Vish*n*u (pg. 30) ere ikke sindbilleder, men personlige guder, hvem deres dyrkere (med stærkt monotheïserende tendens) tillagde alle guddommelige egenskaber (hver sekt efter sin opfattelse), og derfor mangesidige; de mest karakteristiske træk hos Çiva stamme fra betragtningen af naturen (deri har forfatteren ret), hos Vish*n*u fra universet (man tænke på hans 3 skridt gennem de 3 verdener; ikke fra «tiden», som mere specielt hører til forestillingen om Çiva, idet den opfattes som ødelæggende og væsentlig identisk med døden, og det er meningen med betegnelsen «sammendrageren» eller inddrageren). Çiva's hustru er ikke «ond» efter Indisk opfattelse, men «frygtelig». — Der er (pg. 22) kun 8 «verdensvogtere» (Indra, Agni, Yama, Sūrya, Varu*n*a, Vāyu, Kuvera og Soma), én for hvert af de 8 verdenshjörner; verset er ikke henvendt til verdensvogterne, men er et citat et eller andet sted fra og har intet med dem at göre.

— Ved havets kærning (p. 50) kom giften ikke op i stedet for ambrosia'en, men för ambrosia'en.

Disse unöjagtigheder, som synes tildels at have indsneget sig som følge af forfatterens bestræbelse for at skrive på én gang kort og populært, og som let ville kunne undgås i en eventuel ny udgave, ere, som man ser, så få og høre i den grad til udenværkerne, at de forsvinde overfor bogens øvrige fortræffelige egenskaber, og jeg vil slutte denne anmeldelse med en oprigtig tak for denne smukke berigelse af vor literatur og med det ønske, at bogen må vinde den udbredelse og påskönnelse, som forfatter og forlægger så ærlig have fortjent, og i vide kredse udbrede kundskab om den berömte «Fembog».

S. Sorensen.

Hugo Schuchardt, Der mehrzielige frage- und relativsatz. (Sonderabdruck aus Analecta Græciensia, festschrift zum 42. philologentag in Wien. Graz, im selbstverlage des verf.)

Den berömte Grazer-sprogforsker ynder i den sidste tid i anmeldelser og smaaafhandlinger at komme ind paa de forskelligste spörgsmaal vedrørende sprogfilosofi og sproglig pædagogik. Hans forbavsende indsigt i mangfoldige sprog kommer ham derved til god nytte; hans blik er omfattende, men tit maa læseren, især maaske den, der mest sympatiserer med hele hans tankeretning, beklage, at spörgsmaalene blir mere strejfede end behandlede; S. tumler behændigt og «anregend» med mange tanker, men der hvor man kunde ønske en mere indgaaende behandling af en enkelt af dem, blir man pludselig forbavset ved at finde, at nu er forf. sprunget til den næste. Saaledes maaske mer end nogensinde i det foreliggende skrift, som det derved blir næsten umuligt at anmelde, hvorfor jeg skal nöjes med at pille nogle spredte sætninger ud hist og her.

Först berøres forholdet mellem skole og sprogvidenskab. Selbst wenn zwei fremde sprachen, die mit einander verwandt sind, nach einander erlernt werden, wie die lat. und die franz., wird der lehrer mehr und besseres durch das waltenlassen der natürlichen gedächtnisskunst erreichen als durch das bemühen die verwickelten ergebnisse jener forschung zu verwerten. Was für die aneignung von fremden sprachen, das gilt auch für die festigung der eigenen. Wir haben bei ihr nicht nach rückwärts zu schauen, sondern nach vorwärts, auf klarheit und kürze und auch auf schönheit. Dieser selbstverständlichen forderung, die neuerdings von A. Noreen so ausführlich und unwiderleglich begründet worden ist, wird immer wieder von dem unsere zeit beherrschenden

überhistorischen sinn der weg vertreten. — Forf. hævder berettigelsen af en sammenlignende sprogvidenskab ved siden af sproghistorien, især med hensyn til den af sproghistorikerne saa forsømte syntaktiske side af sproget, hvor netop vigtige og interessante ting han komme frem ved sammenligning af helt ubeslægtede sprog. Grunden til den ensidige beskæftigelse med det ydre sprog finder han i, at her ethvert fremskridt er iöjnefaldende, at den enes arbejde kan slutte sig tættere til den andens, saaat en *schulung* kan naaes, der kan benytte ogsaa den beskedneste kraft. . . . Saavidt brug af sproget (i modsætning til videnskabelig forstaaen) kommer i betragtning, anser han det for en vildfarelse, at den bedste og korteste vej til det fremmede sprog skulde føre gennem modersmaalet, og for en anden, at kun den kan sit eget sprog, der har studeret andre; over det fremmede sprog glemmer man til en vis grad sit eget; nur setze ich hinzu, dass diesem nachtheil der unsicherheit und der daraus erwachsenden unwillkürlichen sprachmischung der vortheil der willkürlichen gegenübersteht, die eine erlaubte, ja erwünschte sein kann, wenn nur den herüberverpflanzten gewächsen die heimischen raum und licht verstatten.

Derpaa strejfes kort den i dette tidsskrift førte debat om «fremskridt i sproget»: Manchem gilt es vielleicht für unwissenschaftlich zu prüfen in welchem grade die sprachen dienen denen die sprachen dienen sollen; ist es aber nicht unwissenschaftlicher zu sagen, wie man gesagt hat, dass für die deutschen das deutsche, für die engländer das englische und für die chinesen das chinesische die beste sprache sei? Ved en forbindelse af sprogvurdering og sproghistorie kan man opnaa en dybere forstaaen at sprogenes frem- og tilbageskridt end tidligere . . . ich erinnere nur an die ‘congruenz’, die sich nicht als zeugniss für die geistige regsamkeit unserer arischen vorfahren anführen lässt.

Endelig kommer forf. til sit egentlige æmne. Til en sætning som «imorgen rejser jeg til Wien» kan svare et spörgsmaal med to ubekendte störrelser: «naar rejser du hvorhen?» Og af saadanne spörgsmaal kan der gives flere underafdelinger; de kan naturligvis ogsaa forekomme indirekte. Men de leder desuden tanken hen paa forholdet mellem spörgende og ubestemte pronominer; svækkes betoningen paa det sidste pronomen i «wer schlägt wen?», blir det til et ubestemt pronomen. Der begriff des fragewortes und der des indefinitums sind continuierlich mit einander verbunden. Beide wörter drücken ein nichtwissen aus, jenes zugleich einen wunsch; aber vom lebhaftesten interesse bis zur völligsten gleichgiltigkeit besteht eine abstufung des inneren verhaltens, die sich nur in der betonung vollständig wiederzuspiegeln vermag. Daher kann wo das fragewort und das indefinitum äusserlich geschieden sind, jenes seinem werte nach fast in das gebiet dieses herabsinken, dieses fast bis in das jenes

hinaufsteigen. «Wer geht denn da? der schaut ja merkwürdig aus» mag fast soviel bedeuten wie: «da geht jemand der merkwürdig ausschaut», und «das hat irgendwer von euch gethan» (etwa in drohendem tone zu einer rotte buben gesagt) fast so viel wie: «wer von euch hat das gethan?» Sml. ogsaa de to sætninger: «ich weiss nicht wer das gethan hat» og «das hat ich weiss nicht wer gethan».

Herpaa følger saa en lang række exempler paa dobbeltspörgsmaal og dermed beslægtede relativsætninger, tildels med interessante forklaringer, fra oldindisk, (græsk, latin), magyarisk, rumænsk [hvorfor netop denne orden?], čechisk, polsk, russisk, kroatisk, tysk, engelsk, kymrisk, spansk og baskisk.

Jeg skal supplere forf.s samlinger med et par exempler fra moderne engelsk: Ruskin Selections II 176 the probabilities of *who* should sit *where* | Tennyson The Foresters 26 *What* monk of *what* convent art thou? | Swinburne Tristr. 30 (Merlin had) wisdom of all wondrous things, to say *what* root should bear *what* fruit of night or day | ibd. 35 (Iseult sought) *What* face or covered likeness of a face In *what* veiled hour or dream-determined place She seeing might take for love's face | ibd. 70 Nor might she guess but little, first or last, . . of *what* so bowed him for *what* sorrow's sake.

Paa dansk har jeg ikke noget egentligt tilsvarende exempel fra vor litteratur; men hørt har jeg, ganske analogt det förste engelske exempel: «Hvem skal sidde hvor?», for ikke at tale om saadanne skolespörgsmaal som: «Hvem slog hvem ved Arbela?».

Derimod har vi paa dansk ligesom paa engelsk overordentlig hyppigt en lidt anden slags dobbeltspörgsmaal, som Schuchardt ogsaa berører, men uden ret at skille dem fra de egentlige; jeg mener saadanne sætninger som; «jeg veed ikke, *hvem* der er *hvem*, *hvilken* der er *hvilken*, *hvad* der er *hvad*»; eng. I question if he can tell *which* is *which* (min kortf. eng. gramm. 1885 § 71). Saaledes Goldschmidt Hjemløs II 850 «den ene side af Deres ansigt er et barns, den anden en erfaren mands; pas nu altid at vende den rigtige side ud.» — «Ja, men *hvilken* er *hvilken*?» spurgte Otto leende. | Jacobsen Tæjelownssjow III 1 De waar snaar ett mulig aa het re o, *hvikkes* bien dæ waar *hvikkes*. — I disse tilfælde kan spörgsmaalet opløses til: hvilket er det ene og hvilket er det andet? og forholdet kommer derfor paa en maade nærmere ved en art spörgsmaal, som forf. ikke vil regne med til de «mehrzielige», nemlig saadanne som: «Hvad hedder de to, der gaar der?»

Otto Jespersen.

Bribes de phonétique française.

Par **Kristoffer Nyrop.**

Les quatre petites études suivantes, que je publie ici à titre d'essai, sont des chapitres détachés d'une Histoire générale de la langue française à laquelle je travaille depuis longtemps et qui verra le jour, j'espère, dans deux ans. Je tiens à avertir le lecteur que le but essentiel de mon livre est de servir de manuel aux étudiants de l'Université de Copenhague.

CHAPITRE PREMIER.

SONS ACCESSOIRES.

1. Si l'on compare indictum et *lendit*, scutum et *écu*, fundam et *fronde*, on voit que les formes françaises présentent des phonèmes auxquels on ne trouve rien de correspondant dans les mots latins. Ces sons accessoires sont dus tantôt à une pure agglutination (*lendit* = *le* + *endit*), tantôt à un développement phonétique (scutum > s-cuto > escuto); dans quelques cas spéciaux il s'agit, au contraire, de sons qu'il faut qualifier de «parasites» et dont l'origine est ordinairement très obscure. Nous allons examiner ces trois groupes, dont, du reste, il n'est pas toujours facile de faire la distinction.

Section I.

Agglutination.

2. Des additions par agglutination s'observent dans les cas suivants:

1) Article déterminé + substantif. La soudure de ces deux éléments amène ordinairement la prosthèse de [l]: hederam > *iere* > *lierre* (pour *l'iere*); aureolum > *oriol* >

loriot; indictum > *endit* > *lendit:* uvettam > *uette*>*luette* (comp. *uvette*); *andier* > *landier: endemain* > *lendemain.* La même prosthèse se trouve dans quelques noms de lieu: Insulam > *Lille,* Stirpis > *Lesterps,* Eremus > *Lerm,* Alnetum > *Launay.* On écrit aujourd'hui *Lorient,* le nom de la ville qu'on écrivait au XVIIIe siècle *l'Orient.*

Le parler populaire offre de nombreux exemples de ce phénomène: *le loquet* (pour *le hoquet*), *le labit* (= *l'habit*), *le Lantecry* (= *l'Antechrist*), *le lévier* (= *l'évier*) etc. Citons, à cette occasion, une anecdote que raconte Henri Estienne (Apol. pour Hérodote I, 61) d'une jeune demoiselle «qui dict au Roy François premier de ce nom, qu'en le voyant en tel habit, il luy sembloit qu'elle voyoit un des neufs *lépreux*, selon qu'on avoit accoustumé de les peindre: pensant signifier *preux* par ce mot *lépreux*».

Parfois l'agglutination de l'article amène la prosthèse d'un *a.* Ainsi *abajoue* ne paraît être qu'une corruption de *la bajoue,* et dans la vieille langue le titre d'honneur *la mulane* (ou *la mulaine*), tiré de l'arabe *moulana,* est devenu *l'amulaine* (comp. *l'amiral*), qui a été latinisé sous la forme de amulanus (G. Paris, La légende de Saladin p. 2). Le phénomène contraire, aphérèse d'un *a* initial, s'observe par ex. dans *la Natolie* pour *l'Anatolie* (< Anatoliam).

Remarque 1. Dans les dialectes et les patois créoles il y a quelquefois prosthèse de [z] due à la consonne finale de *les* (ou *des, ces, mes* etc.); on trouve ainsi *zabitan, zanimo, zeuf,* qui remontent à *les‿habitants, les‿animaux, les‿œufs* (cf. Romania IX, 574; X, 611; XIX, 348; XX, 237).

Remarque 2. Quelques formes dialectales présentent un [n] prosthétique dû à la consonne finale de l'article indéfini. Jaubert (Gl. du Centre II, 456) cite comme exemple *nain* (de *un ain* < hamum). Comp. en anglais *a nickname* (< *an ekename*).

2) Pronom possessif + substantif. L'agglutination de ces éléments ne se rencontre que dans *mamie* (= *m'amie*), décomposé en *ma mie,* et *mamour* (= *m'amour*), employé dans la locution 'faire des m'amours'. *Tante* ne dérive probablement pas de *ta* + *ante* (< amitam); le [t] prosthétique paraît dû à une assimilation harmonique (voir ci-dessous § 6, 4).

3) Préposition + substantif. Agglutination assez fréquente; citons comme exemples: *Abandon* (en vfr. *à bandon*), *alors* (de *à lors*), *alarme* (à l'origine *à l'arme* < it. *all'arme*), *alerte* (pour *à l'erte* < it. *all'erta*), *derechef* (vfr. *de rechef*), *dinde* (abrégé de *coq d'Inde*); Molière a rendu célèbre la forme *dor* (pour *d'or*), employée dans Le Misanthrope (II, 5) et Dom Juan (II, 1). Le même phénomène se rencontre aussi dans quelques noms de lieu: *Astaillac* (< ad Staliacum), *Dax* (< ad Aquas), *Dehéries* (< de Heriis). On trouve enfin en vfr. *Joseph de Barimathie;* cette forme, encore conservée en Bretagne, remonte à Joseph ab Arimathia.

Remarque. Comp. esp. *norabuena* de *en hora buena,* ital. *nabisso* de *in abisso*, *ninferno* de *in inferno*, prov. *naut* de in altum.

4) Adjectif + substantif. Dans quelques mots s'observe la fusion de sanctus, ou d'une partie de ce mot, avec le nom propre: *Sammarçoles* (< Sanctus Martialis), *Senneterre* (< Sanctus Nectarius); ce dernier nom a été remplacé, de nos jours, par la dénomination plus correcte de *Saint-Nectaire.* Citons encore les formes populaires *saint Teignan* (pour *saint Aignan*), *saint Talar* (pour *saint Alar*), *saint Tortaire* (pour *saint Ortaire*). De pareils phénomènes s'observent aussi dans la France méridionale: *San Chamans* (pour *sanch Amans*) etc.; rappelons aussi en esp. *el fuego de San Telmo* (pour *Sant' Elmo*).

Section II.

Développement phonétique.

3. Voyelles accessoires. Un son transitoire, un *glide* selon la terminologie de M. Sweet, se développe facilement entre deux consonnes consécutives, de même qu'au commencement d'un groupe de consonnes initial ou après une consonne finale. Ce son transitoire peut finir par se renforcer en voyelle indépendante. Voici les différents cas:

1) Prosthèse. Une voyelle prosthétique s'est développée devant [s] suivi d'une consonne: les groupes initiaux *sc, sp, st, sm, sn* sont ainsi devenus *esc, esp, est, esm, esn (isn).* Exemples:

spatham	*espee, épée*
studium	*estude, étude*
strictum	*estroit, étroit*
smaragdum	*esmeraude, éméraude*
smerilem	*esmeril, émeri*
scutum	*escu, écu*
scribere	*escrivre, écrire*
skum	*escume, écume*

Les mots tels que *scribe, sculpter, scolaire, spatule, strict, studieux, station, spectacle, stérile, smaragdin* etc. sont savants.

Remarque 1. Il paraît qu'à l'origine le développement de la voyelle prosthétique était facultatif et ne se produisait pas toutes les fois que le mot précédent se terminait par une voyelle; on trouve ainsi dans «Alexis» *la spouse* (21, b), mais *ad espos* (14, a); comp. encore *une spede* (Eul.), *ma spee* (Péler. Charl. 633, 647), *ma sperance* (Adam 586), *une steille* (ib. 816), *la steille* (ib. 852), *sa scole* (ib. 855), *la spee* (Ernoul p. 373), *de steile* (Compuz 508), *li spiriz* (ib. 2748), etc. Un pareil phénomène existe encore en italien: *lo studio,* mais *con istudio*, *la scuola*, mais *in iscuola.*

Remarque 2. Notez que l'*é* prosthétique a été ajouté, par une espèce d'analogie, à beaucoup de mots d'origine récente: *escadron, estafette, estampe, escarpin, espade, espadon, escompte;* on a dit de même, autrefois, *escabreux, esquelette, estrapontin, espécial, estatut, espirituel* (Thurot II, 215—220), comme le peuple dit encore *estatue, estation, escandale, esquelette, escrupule, espécial.*

2) Epenthèse. Dans plusieurs mots, surtout d'origine étrangère, un son transitoire s'est développé entre les deux consonnes initiales et a fini par devenir une voyelle indépendante, dite voyelle «anaptyctique». Exemples:

vha.	hnapp	*hanap*	allem.	spule	*sépoule*
vha.	hring	*harangue*	angl.	slop	*salope*
norr.	hross	*harousse* (norm.)	angl.	wreck	*varech*
norr.	knífr	*canif*	flam.	knijpe	*guenipe*
allem.	knappsack	*canapsa*	suéd.	vränger	*varangue*

Citons encore *chenapan* (< *schnapphahn*), *senau* (< *schnau,* angl. *snow*), *semaque* (< *schmacke*); *dériver* (terme

de marine) était originairement *driver* (emprunté de l'angl. *to drive*); il paraît avoir subi l'influence de *dériver*=derivare. On trouve dans la vieille langue *queronique* et *belouse* pour *chronique* et *blouse*.

Le même phénomène peut naturellement aussi avoir lieu dans les groupes de consonnes médiaux: *bouledogue* (< angl. *bulldog*), *boulevard* (< allem. *bohlwerk*), *caleçon* (< ital. *calzone*), *crancelin* (< allem. *kranzlein*), *lansquenet* (< allem. *landsknecht*), *souverain* (< ital. *sovrano*); rappelons aussi *lancement* (Rabelais éd. Moland p. 118) de *landsmann*. De même on a dit autrefois *culebute*, *chamberière*, *houbelon*, *marberin*, *triquetrac* (comp. Thurot I, 160). Ce «svarabhakti», pour employer le terme des grammairiens indiens, est surtout fréquent dans le parler populaire ou négligé; le dictionnaire du Cte de Jaubert donne *perier, perière*, *querier*, *obelier* pour *prier*, *prière*, *crier*, *oublier*, et dans le parler vulgaire de Paris on entend *tabelier, trembelement, exepress, St. Pétersebourg*, *Wursebourg* etc.

3) Epithèse. Après les consonnes finales il se produit souvent un souffle vocalique qui peut finir par devenir une voyelle indépendante. Le phénomène s'observe souvent dans la prononciation moderne: *nabab* > [nababə], *Max* > [maksə], *Brest* > [bræstə] etc. Citons encore *brique* (< angl. *brick*), *dogue* (< angl. *dog*), *halte* (< all. *halt*), *chèque* (angl. *check*), *elfe* (angl. *elf*). Comment s'explique *monde* (vfr. *mont* < mundum)?

4. Consonnes accessoires. Des phonèmes consonnantiques transitoires se développent parfois entre deux consonnes ou deux voyelles consécutives.

1) Le développement d'une consonne transitoire se produit souvent dans un groupe de consonnes, surtout si la dernière est *r* ou *l* [mr, nr, lr, zr, sr, ml, nl]. Le fait s'explique facilement. Examinons, par exemple, le groupe [mr]. Pour passer de [m] à [r], deux articulations sont nécessaires: il faut ouvrir la fermeture des lèvres et relever le voile du palais; si la dernière articulation se produit un instant trop tôt, le passage de l'air est complètement fermé et il se produit nécessairement un [b] transitoire qui peut devenir indépendant; ainsi [mr] > [mbr], [nr] > [ndr] etc. La nouvelle

consonne devient sonore ou sourde selon la nature de la consonne précédente. Passons maintenant aux exemples.

a) *B* se développe dans les groupes [ml] et [mr]:

[ml]

cum(u)lum	*comble*	cum(u)lare	*combler*
flamm(u)lam	*flamble, flambe*	sim(u)lare	*sembler*
humilem	*humble*	trem(u)lare	*trembler*
insimul	*ensemble*	Romulum	*Romble*

[mr]

cameram	*chambre*	redimere	vfr. *redembre*
Cameracum	*Cambray*	rememorare	*remembrer*
cucumerem	*concombre*	all. zimmer	*timbre*
numerum	*nombre*		

Remarque. Les formations analogiques *geindre* (< gemere), *épreindre* (< exprimere), *empreindre* (< imprimere), *craindre* (< tremere) seront traitées ailleurs.

b) *D* se développe dans les groupes [lr], [nr], [zr]:

[lr]

mol(e)re	*moldre, moudre*	*vol(e)rajo	*voldrai, voudrai*
corylum	*coldre, coudre*	*val(e)rajo	*valdrai, vaudrai*
tol(le)re	vfr. *toldre*	*fal(le)rajo	*faldrai, faudrai*

[nr]

cin(e)rem	*cendre*	ven(e)ris dies	*vendredi*
gen(e)rum	*gendre*	ingen(e)rare	*engendrer*
ten(e)rum	*tendre*	*ven(i)rajo	*viendrai*
min(o)r	*moindre*	*ten(e)rajo	*tiendrai*
pon(e)re	*pondre*		

Remarque. Les mots qui présentent le groupe [nr] intact, ne sont pas héréditaires: *genre* est savant; *denrée* est un développement moderne de *denerée; vinrent* et *tinrent* ont remplacé *vindrent* et *tindrent*, encore en usage au temps de Vaugelas (I, 182) etc.

[zr]

cons(ue)re	*cousdre, coudre*	cons(ue)runt	*cosdrent, coudrent*
laz(a)rum	*lasdre, ladre*	mis(e)runt	vfr. *misdrent*
sic(e)ram	*cisdre, cidre*	*pres(e)runt	vfr. *prisdrent*
mas(a)r	*masdre, madre*	*ques(e)runt	vfr. *quisdrent*

c) *T* se développe dans le groupe [sr]: essere *estre, être*; antecess(o)r *ancestre, ancêtre*. Citons encore *castrole* (< *casserole*) qui se rencontre au XVIIe siècle (Fournel, Contemp. de Molière I, 13) et qui est encore la prononciation du peuple (v. Littré). Le développement du groupe [skr] en [str] sera traité autre part.

d) *G* s'est développé dans spinulam *épingle*.

2) Le développement d'une consonne entre deux voyelles syllabiques est très fréquent. La consonne accessoire peut être [v], [w], [j], [h]: sa nature dépend de la nature de l'hiatus.

a) [v] se rencontre dans *pleuvoir* (< pluere), *pouvoir* (vfr. *pooir* < potere; influence analogique de *mouvoir, avoir* etc.), *épouvanter* (vfr. *espoenter*), *bouvard* (vfr. *bouard*, 'marteau à bouer'), *douve* (vfr. *doue* < dogam = δοχή; comp. *douette*), *pivoine* (< pæoniam), *cravate* (< *Croate*), vfr. *avoutre* (< adulterum). L'explication de *emblaver, gravir, havir, parvis* reste douteuse.

Remarque. Rappelons encore les formes dialectales telles que *évu* (pour *ëu, eu*), *lavou* (pour *là ou*), *révussi* (pour *réussi;* Monnier, Paris et la prov. p. 132) etc.

b) [w] se développe facilement dans un mot comme *brouette* qui se prononce souvent [bruwæt].

c) [j] s'est développé dans *payelle* (vfr. *paelle* < patellam), *tuyau* (vfr. *tuel* < anc. norr. tuda), *essuyer* (vfr. *essuer* < exsucare) etc. On le trouve aussi dans la prononciation populaire de *prier* [prije], *pays* [peji], *abbaye* [abeji] etc.; Nisard avait déjà remarqué ce phénomène en notant que «le peuple disait *agréiable, bienséiance, créiancier, créiature, Léion, épéie, réiel, théiâtre, Panthéion, caméléion*» (Langage populaire de Paris p. 267). Comparez le développement de *lineal, idiot* et de mots pareils dans le dialecte de Copenhague, où ils deviennent [linejal], [idijot].

d) [h] s'entend parfois dans le langage emphatique ou passionné: ainsi [fleho] pour *fléau*, [kaho] pour *chaos* etc.

Remarque. Dans *cahier, Cahors, cahoter, ébahir, envahir, Jehan, trahir, trahison, h* est purement graphique.

Section III.

Sons parasites.

5. J'appelle «parasites» les sons accessoires qui ne sont dus ni à une agglutination quelconque, ni à un développement phonétique conforme aux lois. Dans la plupart des cas, ces sons parasites semblent provenir d'analogies de différentes sortes.

1) Voyelles parasites.

A parasite se trouve dans *astic* (probablement altération de l'ang. *stick*), *avives* (corruption du vfr. *vives*, sous l'influence de *aviver*?).

É parasite se trouve dans *écrevisse* (vfr. *crevice*, emprunté de l'aha. *krebiz*), *écraser* (si le mot est l'anc. norrois *krasa*). Henri Estienne reproche aux Parisiens de dire *édegré*, *égraphigner* pour *degré, graphigner*; de telles formes se rencontrent souvent dans les patois: *écisiau, échenau, échardon, échenet* (Horning, Zeits. für rom. Philol. XIII, 407) etc. pour *ciseau, chenau, chardon, chenet*; la langue littéraire a adopté *étnette*, doublet de *tenettes*. Signalons encore *escarboucle* (< carbunculum) et *échafaud* (cf. ital. *catafalco*).

I parasite se trouve dans les vieilles formes *itel* (conservé dans *itou*) pour *tel*, dû à l'analogie de *iceste, icelle, icelui* etc., et *ilà* (Anc. th. fr., gloss.) pour *là*, transformé d'après *ici*.

2) Consonnes parasites.

a) Prosthèse. Rugire > vfr. *ruire* > *bruire* (influencé par *braire*?), ranuculam > *renouille* > *grenouille* (influencé par *graisset* ou *grenu*? la forme simple s'est conservée dans le nom propre *Chanteraine*). La prosthèse de *h* (altum > *haut*) sera traitée ailleurs. Sur les consonnes prosthétiques harmoniques (*enfant* > *fanfan*) voir § 6, 3.

Remarque. Les patois paraissent présenter beaucoup d'autres cas de consonnes parasites prosthétiques; Jaubert (I, 310) rappelle la forme *dôter* pour *ôter*.

b) Epenthèse. Il faut examiner à part les différentes consonnes.

R: *Breuilles* (vfr. *bueille*), *brusquer* (altération de *bus-*

quer < esp. *buscar*), *fronde* (vfr. *fonde* < fundam), *trésor* (< thesaurum), *vrille* (vfr. *viille* < viticulam). *Maladrerie* (de *maladerie*, influencé par *ladrerie*), *mitraille* (vfr. *mitaille*), *patrouiller* (autre forme de *patouiller*), *perdrix* (< perdicem), *pimprenelle* (au XVIe siècle *pimpinelle*). *Courte-pointe* (altération, due à une étymologie populaire, de *coute-pointe* < culcitam punctam). *Chanvre* (< cannabum), *encre* (vfr. *enque*, angl. *ink*, < encaustum), *épeautre* (speltam, all. *Spelz*), *registre* (< regestum), *rustre* (vfr. *ruste* < rusticum). Un *r* adventice posttonique s'introduisait très souvent dans l'ancienne langue devant l'*e* féminin final. Exemples: *celestre, tristre, tempestre, evangelistre, arbalestre, calendre, diaspre*; les trois dernières formes sont conservées dans les dérivés *arbalétrier, calendrier, diaprer.*

L: *Enclume* (< incudinem), *esclandre* (vfr. *escandle* < scandalum). On a dit autrefois *bouticle, musicle, maniacle, démoniacle, syllable, triacle* (Thurot II, 268) pour *boutique, musique, maniaque, démoniaque, syllabe, thériaque;* des traces de cette prononciation se trouvent dans *bouticlard, triacleur, triaclerie*; comp. l'ang. *syllable, chronicle.*

N: L'épenthèse de *n* (*m*) sera traitée sous les voyelles nasales; comp. du reste ci-dessous § 6, 1 a.

Remarque. Les formes telles que *butorde* (pour *butore*), *favorite* (pour *favorie*), *coite* (pour *coie*) etc. seront examinées dans la Formation des mots.

c) Epithèse. Une consonne finale adventice s'observe dans un petit nombre de mots: *soif* (vfr. *soit* < sitim) est peut-être dû à une influence analogique de *boif*, ancien impératif de *boire*; *velours* (vfr. *velous* < villosum) paraît d'abord avoir été une simple graphie, qui, plus tard, a influencé la prononciation. L'ancienne langue montre d'autres exemples d'un *r* paragogique: *au lieur* pour *au lieu* (Thurot II, 147) etc. Enfin *caoutchouc* (d'un nom indien cahuchu) présente l'épithèse graphique d'un *c*.

Remarque. L'explication de la consonne parasite [t] dans *parle-t-il, a-t-il*, ainsi que de tous les «cuirs» populaires se trouvera ailleurs.

CHAPITRE DEUXIÈME.

ASSIMILATION HARMONIQUE.

6. A côté des assimilations ordinaires (septem > sette etc.), il y en a d'autres qui se produisent entre deux sons non juxtaposés, et qui sont dues à une tendance à l'harmonie: l'oreille aime à entendre répéter deux fois les mêmes sons, et les organes reprennent avec grande facilité la position qu'ils viennent de quitter. Cette tendance à l'harmonie peut ou changer l'articulation d'un phonème quelconque (*cercher* > *chercher*), ou faire disparaître des sons existants (*clincaille* > *quincaille*), ou en ajouter de nouveaux (*enfant* > *fanfan*). L'assimilation harmonique, qu'on pourrait aussi appeler «dittologie», joue un grand rôle dans le langage hypocoristique. Examinons maintenant les différents cas.

1) Changement harmonique d'un phonème. Ce phénomène s'observe assez souvent, et pour les voyelles et pour les consonnes.

a) Une dittologie de voyelles a lieu dans les mots suivants:

cucumerem > vfr. *cocombre* (encore admis par Buffet, 1688) > *concombre*,
peponem > vfr. **popon* (cf. ital. *pepone*) > *pompon*,
totum > *toton* > *tonton* (voir Littré),
zingiberem > vfr. *gingibre* > *gingembre*,
vfr. *bobance* (encore dans Oudin, 1642) > *bombance*,
tapon (dérivé de *taper*) > *tampon*,
esp. *paragon* > *parangon*.

Le phénomène paraît plus rare avec les voyelles orales: bilanceam > balancea > *balance*; silvaticum > salvatico > *salvage*, *sauvage*. Rappelons aussi des formes comme *manatce* (Eulalie) pour *menace* et *jujube* de ziziphum.

Remarque. M. Jean Passy a fait dans les «Phonetische Studien» (III, 353) l'observation suivante: «En français, l'harmonie vocalique n'est pas une loi, mais plutôt une tendance individuelle. Elle est assez marquée dans ma prononciation: je dis *solonel* et non *solennel* (*solanel*), *eureupéen* et non *européen*, *j'aitais* et non *j'étais*» etc.

b) Une dittologie de consonnes a lieu dans circare > vfr. *cercher* (angl. *search*) > *chercher*, *guideau* > *dideau*, exsaniare > *essanger* > *échanger*. Rappelons aussi un mot tel que *vouvoyer*, dérivé de *vous*, et probablement modelé sur *tutoyer*.

Remarque. Parfois la dittologie a lieu de mot à mot; citons la combinaison *rime léonine* qui se prononçait souvent autrefois *rime léonime*. Mentionnons ici les formations analogiques, telles que: *la Suisse romande* (fait d'après *la Suisse allemande*), *carlovingien* (d'après *mérovingien*), *romanticisme* (d'après *classicisme*) etc., dont nous parlerons ailleurs.

2) Élision harmonique d'un phonème. Citons ici les vieilles formes *clincaille*, *clincaillerie*, *clincaillier* qui se sont altérées en *quincaille*, *quincaillerie*, *quincaillier*. Rappelons aussi qu'à côté de *crocodile* (< crocodilum) on trouve, jusqu'au commencement du XVIIe siècle, la forme *cocodrile* (ital. *cocodrillo*, esp. *cocodrilo*).

3) Addition harmonique d'un phonème. Ce phénomène s'observe souvent dans les termes de caresse et les mots de tendresse; il est surtout fréquent dans les noms propres. Exemples: *Anna* > *Nana*, *Annette* > *Nanette*, *Hélène* > *Lélène*, *Anselme* > *Sanselme*, *enfant* > *fanfan*.

Rappelons aussi quelques formes particulières à la langue du moyen âge: *tristresse* pour *tristesse*, *flabliau* pour *fabliau* etc.

4) Redoublement harmonique d'une syllabe. La répétition caressante de toute une syllabe joue un rôle important dans le langage enfantin, où l'on dit *fifille*, *pépère*, *bobonne*, *poupoule*, *bébête*, *sosotte*, *babarbe* pour *fille*, *père*, *bonne*, *poule*, *bête*, *sotte*, *barbe*. Rappelons aussi les formations *bébé*, *baba*, *bobo*, *dodo* (de *dormir*), *gogo*, *lolo*, *glouglou*, *froufrou*, *nounou* (de *nourrice*), *zouzou* (de *zouave*), *nanan*, *ronron*, *papa*, *maman*, *Mimi*, *Nini* etc. Aussi *tante* pour *ante* (< amitam), encore en usage au XVe siècle, doit probablement son premier *t* a un redoublement hypocoristique; peut-être a-t-on dit d'abord *ante-ante* (> *antante* > *tante*).

Remarque 1. Du Bartas a souvent recours au redoublement; dans les passages à effet il répète la première syllabe

des mots dont il veut aiguiser la signification. C'est ainsi qu'il a formé *ba-battre*, *pé-pétiller*, *flo-flottant*, *bra-branlant*.

Remarque 2. Le redoublement de la dernière syllabe d'un mot est employé dans plusieurs jeux d'esprit ou amusements poétiques; ainsi la rime «couronnée» demande, à la fin de chaque vers, un mot répétant la dernière partie du mot qui le précède immédiatement:

Je vois en moy toute lai*dure dure*,
Par quoy d'enfer j'attens mor*sure sure:*
Car c'est le lieu où sans *pardon ardon.*

(Pierre Fabri.)

La rime «emperière», renchérissant encore, demandait qu'il y eût double répétition, au lieu d'une seule:

Prenez en gré mes impar*faits faits, faits,*
Benins lecteurs très dili*gens gens, gens* . . .

5) Allitération. C'est aussi la tendance à l'harmonie qui provoque et favorise l'emploi, dans le même vers ou la même phrase, de mots commençant par la même consonne. Pourtant l'allitération qui a été d'une importance capitale dans la versification des langues allemandes, joue, à cause de l'accentuation différente, un rôle bien modeste dans les langues romanes. En français, elle ne se montre qu'à l'état sporadique et elle n'a jamais constitué un principe prosodique. Citons quelques exemples de vers allitérés:

*M*esse e *m*atines ad li Reis escultet.

(Roland 164)

La *p*orte *p*assent sans *p*arece.

(R. de la Rose 13321.)

Et tant le fit *pl*orer et *pl*aindre.

(ib. v. 1450.)

*F*ueilles ne *f*lours ne mi *f*ont pas chanter.

(Mätzner, Afrz. Lied. XX, 1.)

Lors li firent le vin maintenant aporter
*F*ort et *f*ier, *f*res et *f*in, *f*ranc, *f*erme, *f*roit et cler.

(Doon de Mayence 9670—1.)

Je n'y entends ne *gr*os ne *gr*esle.

(Patelin 1030)

Et qui luy scet ne *gr*é ne *gr*âce.

(Jacob, Recueil de farces p. 227.)

Pour qui *s*ont *c*es *s*erpents qui *s*ifflent *s*ur vos têtes.

(Racine, Andromaque V, 5.)

Il faut aussi rappeler beaucoup de combinaisons de noms que nous trouvons dans la vieille poésie: *A*mis et *A*miles, *Fl*orient et *Fl*orete, *G*érins et *G*ériers (Roland v. 794), *B*asans et *B*asilie (ib. v. 208), *I*ve et *I*vorie (ib. v. 797), *V*alsore et *V*alsure (Charroi de Nismes v. 502), *D*oon et *D*oette (Bartsch. Rom. u. Past. I, 3), *M*argot et *M*arion (Paris, Chans. du XVe siècle p. 6). N'oublions pas, pour la langue moderne, l'illustre *T*artarin de *T*arascon.

L'allitération se rencontre encore dans beaucoup de proverbes et de locutions populaires toutes faites; elle leur prête plus de force expressive, tout en les rendant plus faciles à retenir. En voici quelques exemples:

N'avoir ni *p*ain ni *p*âte. N'avoir ni *b*ure ni *b*uron. Ne remuer ni *p*ied ni *p*atte. Jeter *f*eu et *f*lamme. Promettre *m*onts et *m*erveilles. Il n'y a ni *r*ime ni *r*aison. *R*epos et *r*epas font *gr*os et *gr*as. Qui *v*ivra *v*erra. Selon le *v*ent la *v*oile.

*B*el et *b*on. *B*el et *b*ien. *Gr*os et *gr*as. *S*ain et *s*auf. Ni *p*eu ni *p*rou. A *c*ontre-*c*œur. A *t*ue-*t*ête. A *t*ort et à *t*ravers. De *b*ut en *b*lanc. En *p*ure *p*erte. En *l*ong et en *l*arge. De *b*ric et de *b*roc.

Remarque. L'allitération, employée comme un pur amusement poétique, a produit les vers «lettrisés» ou tautogrammes. Citons, comme exemple, une épître de Clément Marot:

> Ces mots finiz, demeure mon semblant
> *T*riste, *t*ransy, *t*out *t*erny, *t*out *t*remblant,
> *S*ombre, *s*ongeant, *s*ans *s*eure *s*oustenance,
> *D*ur *d*'esperit, *d*esnué *d*'espérance,
> *M*élancolic, *m*orne, *m*arry, *m*usant,
> *P*asle, *p*erplex, *p*aoureux, *p*ensif, *p*esant,
> *F*oible, *f*ailly, *f*oulé, *f*asché, *f*orclus,
> *C*onfus, *c*ourée. *C*roire *C*rainte *c*oncluz etc.

Rappelons aussi une épitaphe bien connue:

> *P*assant, *p*enses tu *p*as *p*asser *p*ar ce *p*assage,
> Où *p*ensant j'ai *p*assé?
> Si tu n'y *p*enses pas, *p*assant, tu n'es *p*as sage,
> Car en n'y *p*ensant *p*as, tu te verras *p*assé.

CHAPITRE TROISIÈME.

HAPLOLOGIE.

7. Nous venons de constater une forte tendance, surtout propre au langage enfantin et poétique, à créer des syllabes harmoniques («dittologie»); le phénomène contraire s'observe aussi, quoique plus rarement. On évite parfois la répétition, à courte distance, d'un même son ou d'une même syllabe, et cette dissimilation harmonique se manifeste ou par le changement d'un son (orfaninum > *orfelin*, *orphelin*, *finire* > vfr. *fenir*), ou par son amuïssement complet (quinque [kvinkve] > cinque [kinkve] > cinq); il y a même parfois suppression de toute une syllabe.

1) Changement dissimilant d'un phonème. Examinons à part les consonnes et les voyelles.

a) Haplologie de consonnes. Si deux consonnes homogènes se suivent à courte distance, l'une d'elles peut se changer; ordinairement, c'est la première qui se dissimile: Bononia > *Boulogne*, orfaninum > *orphelin*, peregrinum > *pèlerin*, fragrare > *flairer*, *gonfanon* > *gonfalon*. La dernière consonne s'est changée dans gingivam > *gencive*; faut-il aussi citer *le lossignol* > *le rossignol*? C'est probablement aussi à une sorte de dissimilation qu'on doit la conservation de la palatale explosive dans calcare > *côcher*, caveam > *cage*.

b) Haplologie de voyelles. Si deux syllabes consécutives contiennent la même voyelle, il y a parfois dissimilation; ainsi dans les combinaisons *i* — *i*, *o* — *o*, la première voyelle se dissimile de l'accentuée en passant à *e*: dīvīnum > *devin* (*divin* est savant), dīvīnat > *devine*, dīvīsat > *devise* (*divise* est savant), vīcīnum > vecino > *veisin*, *voisin*, fīnīre > vfr. *fenir* (*finir* est savant), dīxīsti > vfr. *desis*; subdiurnat > *séjourne*, subcurrit > *secourt*, submonere > vfr. *semondre*, sororem > vfr. *seror*, honorem > vfr. *enor*; comp. encore rotundum > *reont*, *rond*, coluculam > *quenouille*. Finissons en rappelant les vieux doublets *heriter* et *hireter*, *heritage* et *hiretage*.

2) Suppression dissimilante d'un phonème.

a) Haplologie d'une consonne. Ce phénomène est représenté par les exemples suivants: quinque > cinque > *cinq*, flebilem > fleble > *feible*, *faible*, flammulam > vfr. *flamble*, *flambe*. Citons aussi vivenda > *viande*, habebam > habeam > *avais*. Il paraît que *r* était surtout enclin à tomber, si la syllabe suivante contenait un autre *r*. On disait autrefois *abre*, *mabre*, *mecredi*; encore Vaugelas (II, 147) soutient que «la plus saine opinion, et le meilleur usage est non seulement de prononcer, mais aussi d'escrire *mecredy* sans *r*, et non pas *mercredy*». Dans le parler populaire on entend *propiétaire* (esp. *propietario*) pour *propriétaire*. Rappelons aussi qu'en français moderne *l'on* ne s'emploie guère si le mot suivant commence par *l*; on dit ordinairement: 'Qu'il parle et on *l*'écoutera'; mais: 'Parlez et *l*'on vous écoutera'.

Si les consonnes sont consécutives elles se réduisent à une seule. Les organes, au lieu de répéter deux fois le même mouvement, se contentent de l'exécuter une seule fois, parfois en le prolongeant un peu. Ainsi dans *la robe blanche* on n'entend qu'un seul *b*; une pareille haplologie s'observe dans *là-dedans*, *netteté*, *des principes politiques*, *une violente tempête*, *beaucoup de dames* etc. Ce phénomène n'est jamais noté dans l'orthographe; rappelons pourtant l'ancienne expression *maidieu* pour *m'aide Dieu*. C'est aussi le lieu de citer la réduction des consonnes doubles latines dans matutinum > *matin*; comp. nitidam > *nete*, *nette*.

b) Haplologie d'une voyelle. Ce phénomène est surtout représenté par plusieurs cas d'élision dont je parlerai en détail ailleurs; je me contenterai ici d'en citer quelques exemples: *la armoire* > *l'armoire*, *ma amie* > *m'amie*, *si il* > *s'il*. Dans la vieille langue l'haplologie de voyelles consécutives était bien plus générale que dans la langue moderne; elle avait souvent lieu avec la préposition *à* qui se supprimait volontiers devant un mot commençant par un *a*. Exemples:

Une chose lonc tens *avint* [= *à avint*] (Yzopet de Lyon v. 359). Nuls ne nule ne tent *amender* [= *à amender*] son afaire (Gilles li Muisis I, 286). De teis gens n'a

on cure *Andenne* [= *à Andenne*] — Ne a Moustiers ne a Niviele (Jean de Condé XXXVII, v. 847). Et qui *amor* [= *à amor*] tenir s'assentent (ib. v. 1030). D'aller ainsi *aveuglectes* [= *à aveuglettes*] (L'amant rendu cordelier v. 754). Comp. en esp. *aguardiente* (< *agua ardiente*), *paraguas* (< *para aguas*).

De telles haplologies ne sont plus permises; il faut pourtant signaler qu'on dit *j'irai* au lieu de *j'y irai*. Rappelons comme un fait isolé l'apocope haplologique très hardie qu'Alfred de Musset s'est permise dans le vers: «Crains mon amour, *Garuc', il* [= *Garuci il*] est immense» (Les marrons du feu).

3) Haplologie de syllabes. Si deux syllabes sont homophones, ou, au moins, commencent par la même consonne, l'une des syllabes peut se supprimer. Exemples: *delphine* pour *delphinine* (dérivé de *δελφίνιον*), *dévasteur*, employé parfois pour *dévastateur* (< devastator), *dicasse*, forme dialectale pour *dédicace*, *hipotame*, vieille forme pour *hippopotame*, *idolâtre* pour *idololâtre* (> εἰδωλολάτρης), *monôme* pour *mononôme* (*μόνος* et *νόμος*), *tragi-comédie* pour *tragicocomédie* (< *τραγικοκωμῳδία*); comp. *contre-role* > *controle*, Novavilla > *Neuville*.

Remarque. L'haplologie d'une syllabe est un phénomène qui se rencontre souvent en latin: stipipendium > stipendium, nutritrix > nutrix, vivipera > vipera, fastitidium > fastidium, fastistigium > fastigium, venenificus > venificus; comp. le grec *ἀμφορεύς* pour *ἀμφιφορεύς* et le pers. *hamâtâ* pour *hamamâtâ*. Il vaut la peine de noter que Rabelais a déjà observé ce phénomène dans la «Briefve Declaration», où on lit la note suivante: «Sainct Jan de la Palisse, maniere de parler vulgaire par syncope, en lieu de l'Apocalipse; comme *Idolatre* pour *Idololatre*» (éd. Moland, p. 478).

4) Haplologie de mots. Ce phénomène assez rare et qui appartient peut-être plutôt à la syntaxe s'observe dans diverses constructions où des petits mots comme *de*, *à* (voir ci-dessus) et *que* s'emploient dans une fonction double (*ἀπὸ κοινοῦ*). Exemples: 'Molt pert son traveil et sa peine, Qui *d*'amors rimoier se peine' (Poire 353). 'Ce qu'encor est *à*

chief traire' pour *à traire à chief* (Claris 11461). L'emploi haplologique de *que* se trouve souvent en français moderne: 'Je ne demanderais pas mieux *qu*'il fût mon ami' (Desnoiresterres). Si cet enfant est à elle, quoi de plus simple *qu*'elle l'ait pris (Daudet). Je ne demande pas mieux *que* cela soit.

A côté de l'emploi haplologique de *que* (= quam et ut), on trouve aussi des périphrases: 'Cet homme dont on ne sait autre chose si ce n'est qu'il est Italien'. De même dans la vieille langue: 'Mielx voluns nos tot nostre avoir metre, et aler povre en l'ost que ce que elle se departist ne faillist' (Villehardouin § 60). 'J'amoie miex que il m'ancrassent en mi le flun que ce que il me menassent à terre' (Joinville § 317). Il faut bien se rappeler qu'il n'y a pas d'haplologie dans: 'Mielz vueil murir qu'entre paiens remaignet' (Roland 2336).

Remarque. Les autres cas d'haplologie qu'on a observés en vfr. comme par ex.: 'Des treis filles ot non l'ainznée — *Andromache* fu appelée' (Rom. de Troie 2938), seront traités dans la Syntaxe.

CHAPITRE QUATRIÈME.

MÉTATHÈSE.

8. On appelle métathèse la transposition d'un ou de plusieurs phonèmes. Cette transposition peut être simple ou réciproque; elle est simple, quand le phonème est transporté à un endroit autre que celui où il se trouvait d'abord, sans être remplacé dans sa position primitive, comme dans le français vulgaire *Malthide* pour *Mathilde:* elle est réciproque, quand deux phonèmes, consécutifs ou non, prennent la place l'un de l'autre, comme dans scintillam > *stincillam > *estincelle, étincelle,* ou *catacois* pour *cacatois.*

1) Métathèse simple. Ce phénomène s'observe dans singultire > *sanglotter,* temperare > *tremper,* turbulare > *troubler,* torculum > *treuil,* formaticum > *fromage,* fimbriam > *frange,* Forum Julii > *Fréjus,* Pancratium > *Brancas,* vervecem > *brebis;* vfr. *bevrage* > *breuvage,* vfr. *abevrer* > *abreuver,* vfr. *bertauder* > *bretauder* (on dit

encore *ébertauder*), vfr. *éderdon* > *édredon*, vfr. *éberner* > *ébrener*, vfr. *écarbouiller* > *écrabouiller* etc., etc. Notez encore *affluber* (Anc. th. fr. III, 384) pour *affubler; effarer* (vfr. *esfarer* = *esfraer*) est un doublet de *effrayer* (vfr. *esfrayer* < *esfraer*).

2) Métathèse réciproque. La transposition réciproque s'observe plus rarement avec les consonnes: corylum > colyrum > *coldre, coudre*, scintillam > *étincelle,* anhelare > *halener,* liquiritiam > *réglisse;* dans le parler vulgaire on entend *féciliter, phisolopher, blansicheur* (Xanrof, Paris qui m'amuse p. 254). Dans l'Ancien théâtre français se trouvent *culubrations* (VI, 196), jeu de mots sur *lucubrations*, et *parsuflux* (IX, 175) pour *superflu:* Noel du Fail (éd. Assézat I, 324) emploie la forme *sparigique* pour *spagirique.* Rappelons aussi la transposition vulgaire de *x* [ks] en [sk]; Nisard a dit à ce sujet:

«Le peuple prononce *x* comme les enfants, quand on les met aux prises avec l'alphabet, c'est-à-dire *isque.* J'ajoute qu'il n'y a pas encore longtemps, plus d'un maître d'école le prononçaient de même. A Paris, cette dépravation de l'*x* n'est pas seulement dans la bouche du peuple; elle se rencontre aussi, à l'égard du moins de certains mots, dans la prononciation de la bourgeoisie. X sonne *isque*, *esque,* ou *asque,* selon qu'il est précédé d'un *i*, d'un *e* ou d'un *a: fisque, sesque, tasque* pour *fixe, sexe, taxe*» (Langage populaire de Paris p. 315). Dans une vieille farce, on trouve *mux de couche* pour *musc de couche* (Anc. th. fr. I, 41).

Une métathèse réciproque de *voyelles* a eu lieu dans vfr. *buleter* > *beluter, bluter*, medullam > vfr. *meolle* > *moelle;* signalons surtout le groupe *iu* qui devient *ui:* tegulam > vfr. *tiule* > *tuile;* sebum > vfr. *siuf* > *suif;* sequo(r) > vfr. *siu, sui* > *suis:* rivum > vfr. *riu* > vfr. *rui* (conservé dans *Durui*). Sur *heriter* et *hireter* voir § 7, 1 b.

Remarque. Si la métathèse a lieu entre les lettres (syllabes) initiales de deux mots voisins, elle s'appelle «contrepèterie» et s'emploie souvent par les auteurs burlesques pour donner à la phrase un nouveau sens plaisant et bizarre. Tabourot cite: *Un sot pâle* > *un pot sale. Il tiendra une vache* > *il viendra une tache. Il le dit à deux femmes*

> *il le fit à deux dames.* Les contrepèteries que Rabelais (II, chap. 16 et 21) a mises à la bouche de Panurge ne peuvent se citer ici. Un témoin dans Xanrof, Paris qui m'amuse (p. 260), dit qu'il est *gardiaix de lapin* pour *gardien de la paix.* Le comble de la contrepèterie est la transposition de mots entiers; Noel du Fail en offre un exemple: «Beut à luy à la *trotte* qui *mode*, c'est à savoir, la goutte sur l'ongle» (II, 75).

Notes bibliographiques.

§ 1. P.-A. Geijer, Om accessoriska ljud i franska ord (Studier i fransk linguistik p. 24—51). Upsala 1887.

§ 2,4. M. Bréal, Romania II, 329 (cf. ib. IX, 153).

§ 3. P. Passy, Action des sons transitoires (Changements etc. § 498—555).

§ 3,2. Diez, Grammaire I, 281.

§ 5,2 b. S.-F. Eurén, Exemples de l'r adventice dans des mots français (Recueil Gaston Paris p. 11—21). Cf. Romania XIX, 119 (G. Paris).

§ 6. P. Passy, Changements § 443—454. — Meyer-Lübke, Grammaire I, § 571. — Schuchardt, Zeits. f. rom. Phil. IV, 114.

§ 6,5. E. Wölfflin, Über die allitterierende Verbindungen der lateinischen Sprache. München 1881. Cf. Zeits. für rom. Phil. VI, 467—469 (G. Gröber). — P. Meyer, L'allitération en roman de France (Romania XI, 572—579). — W. Riese, Alliterierender Gleichklang in der französischen Sprache alter und neuer Zeit. Diss. inaug. Halle 1888.

§ 7. P. Passy, Changements § 490—497.

§ 7,1. Romania VIII, 629 (G. Paris). — Meyer-Lübke, Grammaire I, § 358.

§ 7,2 b. Tobler, Beiträge zur franz. Grammatik p. 187.

§ 7,3. Meyer-Lübke, Grammaire I, § 591.

§ 7,4. Tobler, l. c. p. 181—187.

§ 8. D. Behrens, Über reciproke Metathese im Romanischen. Greifswald 1888. — P. Passy, Changements § 542—551.

Quaestiones Prudentianae. I.

Scripsit J. Bergman.

In Aurelio Prudentio Clemente evolvendo atque perscrutando dum versor, lexicon Prudentianum elucubrans et novae editionis instrumenta eruens, multi mihi occurrunt loci, aut per se obscuri aut prava scriptura obscurati atque obumbrati, qui explanatoris, interdum etiam emendatoris curam desiderant.

Sed cum nequeat provideri, quam diu «crassa quaeque obstacula» — ut ipsius poetae verbis utar — editionem, de qua dixi, morari possint, iam nunc aliquot emendatiunculas et commentariolos proponam, pro virili parte id agens, ut laus illustrissimi olim scriptoris ab immerita hominum oblivione vindicetur.

C 3, 18[1]: *seria, ludicra, verba, iocos.*

Ita scriptum inveni et in omnibus, qui quidem cogniti atque collati sunt, libris manu scriptis et in universis, quas mihi licuit inspicere, editionibus. Audacissimi igitur et praecipitis animi fortasse videatur contra quidquid est auctoritatis suetam et adhuc indubitatam lectionem in dubium vocare. Est vero, cur recepta et vulgari scriptura contenti esse non possimus, quae quod neminem ante videtur offendisse mirarer, nisi tam paucorum in manibus versaretur Prudentius.

In eo carmine, de quo agitur, poeta dactylicis versibus, quae pio homini ante cibum sumendum veniant vel venire debeant in mentem, exponit. Postquam «bonum Cruciferum» magnis laudibus splendidissime invocavit, hortatur, ut

fercula nostra Deum sapiant,
Christus et influat in pateras:
seria, ludicra, verba, iocos,
denique quod sumus aut agimus
trina superne regat pietas.

---

[1] **C** signat librum, qui *Cathemerinon* inscribitur, **Pe** Peristephanon, **H** Hamartigeniam. In locis afferendis editionem novissimam (*Dressel*, Lipsiae 1860) secutus sum.

Negari non potest, illud, quod est *verba,* minus apte positum et cum ceteris parum conveniens videri. Difficultatem a Faustino Arevalo[1] sublatam esse, minime intelligo, qui satis mire hoc modo disputat:

«Si placet, ita distingue, ut ludus sit in actionibus, iocus in verbis; et postulat poeta actiones et verba a Deo dirigi, tam ea, quae ad continentiam pertinent, quam quae ad eutrapeliam, sive ad animi quandam remissionem.»

Etiam si ita distingui placeret, ut proposuit Arevalus, tamen mirum in modum langueret oratio poetae. Nam si *seria* et *ludicra* perbene consonant, vel potius dissonant, *verba* tamen et *ioci* nihil habent contrarii.

Quae cum ita sint, non sine causa, si non externa quadam et a codicibus probabili, at tamen interna et in ipsa re posita, corruptum suspicor esse hunc locum.

Scribendum censeo:

seria, ludicra, vera, iocos.

Ita sententiae optime consultum erit. Ut *seria, ludicra* antitheton aptissimum efficiunt, ita contrarii quiddam, non minus commodum, in his verbis inest, quae sunt *vera, iocos.*

Supervacaneum videtur exemplorum congeriem protrahere, quibus probetur vocem illam, quae est *verus*, eadem significare posse quam *serius,* vel *sincerus.* Quod vel ipsa re apparet.

Levissima est mutatio, et facillime *vera* poetae *verba* in sola (et falsa) *verba* corrumpi potuerunt.

C 9, 16, 17: *corporis formam caduci, membra morti obnoxia,*
induit, ne gens periret primoplasti ex germine.

Singularis est illa *primoplasti* vox, in qua duplex inest difficultas. Offendimur et hybrido compositionis modo, graeca lingua latinae admixta, et metro — longa syllaba pro brevi inserta — neglecto. Quae vitia tollere conati sunt duo codices, Rottendorphius primus et Thuanus (in hoc tamen manu rec. adscr.), ubi exstat *protoplasti,* quae vox vere graeca non minus legibus compositionum quam metro satisfacit.

Prohibet tamen, ne in hac scriptura quiescamus, omnium

---

[1] M. Aurelii Prudentii Clementis carmina ed. Faustinus Arevalus (primum 1788—1789, tum inserta in «Cursum Patrologiae completum», quem edidit J.-P. Migne, Tom. LIX p. 797).

ceterorum codicum auctoritas, qui miro consensu difficile illud *primoplasti* servant.

Quod ad hybridam verbi formam attinet, ea apud Prudentium non adeo mirabilis videtur. Qui etiam aliis locis eiusmodi verba habet, ut H 928 *paradisicola,* C 7, 93 *romphealis.*

Magis offendunt violatae leges metricae artis. Ea Prudentii carmina perscrutatus, ubi versus trochaici tetrametri occurrunt, hos inveni locos, in quibus dubitari possit, num brevem servare in animo habuerit poeta arsin, quam vocant, quinti pedis:

C 9, 40: *extimum vestis sacratae furtim mulier attigit.*
72: *vectibus cadit revulsis cardo indissolubilis.*
Pe 1, 13: *nemo puras hic rogando frustra congessit preces.*
40: *forte tunc atrox secundos Israelis posteros.*
94: *iamne credis busta quondam Vasconum gentilitas.*

Rarissimos esse vides, 5 ex universis 234 versibus. Neque horum quinque omnes necessario poetae vitio tribuendi sunt. Nam cum *Israel* mediam syllabam ancipitem habere constet (cfr. Sidonii carmina) et *Vascŏniae* terrae nomine appareat literae *o*, quae in voce *Vascōnum* est, quantitatem labare neque sibi recte constare, duos certe locos (Pe 1, 40; 94) e numero segregare possumus.

Tertium, qui est in versu C 9, 72, infra ostendam corruptum esse.

Reliquos, qui sunt C 9, 40, ubi in dubium vocari potest, num utrumque *m* aetate Prudentii re vera pronuntiatum sit, et Pe 1, 13 (*frustra*), difficiliores esse fateor. Nihil tamen impedit, quin credamus *frustrā* a Prudentio in *frustră* corripi potuisse. Veri similior sine dubio fuisset correptio, quam ea quae est ex *primōplasti* in *primŏplasti.* Si ita est, nobis necessarium non videtur poetam vitii metrici accusare, fortasse prosodici, quod vocant.

Restat igitur unus hic locus C 9, 17: primōplasti, cuius difficultatem metricam ita tollere licet, si Prudentium ipsum *primĭplasti* (cfr. primĭgena), non primōplasti scripsisse, hoc autem e similitudine «primogeniti» et graecae vocis πρωτόπλαστος ortum esse nobis persuasimus. Scribendum igitur ita:

induit, ne gens periret primiplasti ex germine.

C 9, 70: *Quin et ipsum, ne salutis inferi expertes forent,*
tartarum benignus intrat, fracta cedit ianua,
vectibus cadit revulsis cardo indissolubilis.

Ita Dressel, auctoritate plurimorum codicum fultus. Iam

antea de metro violato[1] dictum est. Neque ad sententiam satis aptum mihi videtur illud *indissolubilis*. Multo magis mihi arridet paucorum codicum scriptura, quae est *dissolubilis*. Sensum huiusmodi puto esse: «cardo, qui vectibus revulsis dissolubilis factus est, cadit.» Etiam si *dissolubilis* idem significare, quod *dissolutus*, putamus, quod fieri potest, non inepta exsistit sententia.

Quae cum ita essent, iam ante vix dubitaveram, quin illud *indissolubilis* prave positum esset a librario quodam, cui epitheton quod erat *dissolubilis* prima specie abhorrere a natura et notione portae illius inferni videretur. Postquam autem collato ab Aemilio Faguet[2] codice Puteano certior factus sum hunc antiquissimum et longe optimae notae librum contra ceterorum plerosque *dissolubilis* habere, nihil dubitationis reliquum est.

Pe 14, 63: *Accensus iram nam furor incitat*
hostis cruenti: «Vincor», ait gemens.

Agitur in hoc carmine de virgine, cui nomen erat Agnes, quae propter neglectum Minervae cultum primo addicta ab impio iudice meretricio dedecori, deinde morte damnata est.

«Publicitus iubet» iudex
«flexu in plateae sistere virginem»,

ut meretricem. Venit iuvenis quidam,

«— — nec trepidat sacram
spectare formam lumine lubrico»,

sed igne caelesti ictus corruit caecus.

Precibus autem sanctae martyris lux ei reddita est. Inde poeta pergit:

Primum sed Agnes hunc habuit gradum
coelestis aulae, mox alius datur.
Accensus iram nam furor incitat
hostis cruenti: «Vincor», ait gemens,
«i, stringe ferrum, miles, et exsere
praecepta summi regia principis.»

Tum gladio occiditur virgo.

Verba, quae sunt *accensus* et *furor*, inter se coniungenda esse censent interpretes, ita, ut *accensus furor* idem valeat atque

---

[1] Nullus aliorum locorum tale vitium habet. Nam correptionem vocalis fatendum est non adeo grave esse vitium metricum quam neglectas positionis leges constantissimas.

[2] Faguet, De carminibus lyricis Prudentii. Burdigalae 1883.

furor ardens, ira *commota*. Neque negandum est ita posse intelligi. Sed rarissime certe *accensus furor* dicitur. Si *accensus furore* dictum esset, nihil offensionis haberet, sed *accensus* cum *furor* appositi loco coniunctum suspicionem quandam movet. Adde, quod tali sensu accepto verbum illud *ait* subiecto caret.

Equidem temptaverim, verbis servatis, sensu mutato:

Accensus (= adiutor, minister) — *iram nam furor incitat*
hostis cruenti (= accensi) — «*vincor*», *ait gemens*.

Constat enim — id quod maxime me adiuvat — indicem ipsum abiisse et «vicarium», nomine Aspasium, «dereliquisse» qui indicium perageret (Aur. legend. §§ 24, 45–60). Quid igitur aptius quam *accensum* hoc sensu accipere ita, ut idem sit quod «vicarius». Permulta sunt exempla huius verbi eo sensu adhibiti. Haec proferam:

«praefecti, scribae, *accensi*, medici, haruspices, praecones erant manus tuae» Cic. Verr. 2, 27,

«istius libertus et *accensus*» ibid. 2, 69,

«dominus funeris utatur *accenso* et lictoribus» Cic. leg. 2, 61,

«eo die penes praefectum iuris fasces duodecim erant; collegis novem singuli *accensi* apparebant» Liv. 3, 33, 8,

«*accenso* consulum id pronuntiante». Plin. n. h. 7, 212.

Obiiciat quispiam, Prudentium in versibus, qui ante sunt, nullam vicarii vel accensi mentionem fecisse. Sed non abhorret a more scriptorum christianorum multa modo leviter perstringere, ut nota legentibus et saepe commemorata, praesertim cum narrationes scripturae sacrae vel martyrologiis desumptas exponerent.

Aliter coniici posse me monuit *Ioannes Paulson*, universitatis Gothoburgensis professor doctissimus, proponens:

Accensus ira — nam furor incitat —
hostis cruentus: «*Vincor*», *ait gemens*,

quae scriptura neque a literis multum aliena et sensu elegans concinnaqve videtur, vel ita explanari:

Accensus (mea versione accepta) — *iram nam furor incitat* —
hostis cruenti (ad *accensum* pertin.): «*Vincor*», *ait gemens*
(fremens?).

De nonnullorum codicum scriptura, neque ab Obbario neque a Dresselio recepta, quae est *ascensus* (= gradus) cum antecedentibus cohaerens, non est, cur dicam.

In Horatii A. P. vv. 24—31.

Maxima pars vatum, pater et iuvenes patre digni,
Decipimur specie recti. Brevis esse laboro,
Obscurus fio; sectantem levia nervi
Deficiunt animique; professus grandia turget;
Serpit humi tutus nimium timidusque procellae;
Qui variare cupit *rem prodigialiter unam*
Delphinum silvis adpingit, fluctibus aprum.
In vitium ducit culpae fuga, si caret arte.

Valde inter se dissentiunt viri docti de verbis quae sunt *rem prodigialiter unam* recte interpretandis.

1) Sunt, quibus verba, quae libri consentientes exhibent, sensum praebere non videantur, quare ad corrigendi rationem confugiunt. qui *unam* in adverbii formam, quae est *una*, mutantes sibi omnia optime constituere videntur. qua emendandi, ut putant, ratione efficiunt, ut hoc interpungendi modo utatur versus:

Qui variare cupit rem, prodigialiter una
Delphinum silvis adpingit e. q. s.

omitto — id quod iure Keller (Epileg.) animadvertit — hoc corrigendi conatu in contextum induci verbum prorsus supervacaneum idemque molestum; vis enim, quae inest adverbio illo, quod est *una*, vel praepositione *ad (silvis adpingit)* expressa est. sed aliud observare licet, cuius ratio tam simplex est, ut mirer id viros doctos in interpretandis versibus Horatianis versatos prorsus effugisse. accepta enim coniectura nuper allata, versui 29 caesura media, praemissa arsi (producta) monosyllaba, tribuitur[1]; quae caesura, cum in confinio membrorum sententiae extet (i. e. interpungendi ratione aucta sit), tam firma fit, ut totum versus caesurarum systema quasi ducat. sed in libris quattuor Horatianis

---

[1] Si cui placeat interpungendi notam post *prodigialiter* ponere, hoc modo:

Qui variare cupit rem prodigialiter, una e. q. s.,

velim consideret ea, quae infra de adverbio, quod est *prodigialiter*, non cum variandi (aut cupiendi) verbo coniungendo dicuntur.

sermonum epistularumque, qui 4,111 versus hexametros continent[1], ne unus quidem nobis occurrit versus, qui, tertio versus pede spondeum efficiente, ita, ut quibusdam in hoc versu placet, caesuras suas mediae caesurae prorsus cedere facit. forsitan quis, ut defendat interpungendi notam post *rem* positam, afferat Epist. II, 1, 208:

Ac ne forte putes me, quae facere ipse recusem,
Cum recte tractent alii, laudare maligne.

qui versus non sine specie quadam auctoritatis in hunc finem afferri potest. sed observandum est caesuram, quae inter *me* et *quae* intercedit, valde inde infirmari, quod *me* cum iis quae sequuntur v. 209 *laudare maligne* coniunctum est; quo autem magis infirmatur *caesura media*, eo firmior fit *caes. semiquinaria,* ut Epist. II, 1, 208 et huius caesurae firmitate et illius infirmitate ab A. P. v. 29 differat. neque aliter ab hoc versu differre versus, quales sunt A. P.

311: Verbaque provisam rem non invita sequentur;
411: Altera poscit opem res et coniurat amice

— cuiusmodi versus, caesuras si respicimus, admodum sunt rari — nemo est, qui non videat.

His fere verbis igitur concipere licet legem metricam, quae interpungendi notam post *rem* ponere vetat:
si tertius hexametri dactylici pes est spondeus, in vocem monosyllabam aut syllabam finalem vocis multisyllabae non exit, nisi firma nec dubia caesura alio in versus loco collocata.

Alter versus huius corrector *urget* pro vocabulo, quod est *unam,* reponit:

Qui variare cupit, rem prodigialiter urget;

cui corrigendi conatui obstare videtur vis, quae vocabulo *rem* tribuitur; *res* enim tum fit idem ac *variandi propositum.* ne dicam me prorsus non videre, cur in *unam* abierit primaria lectio, quam sumit, *urget.*

2) Alii et quidem longe maxima pars editorum et commentatorum, ut *rem* obiectum, quod dicimus, esse verbi *variandi*

---

[1] Satir. I continet 1030 vv., II: 1073, Epist. I: 1016, II: 962. Quod minor versuum est numerus secundi, qui dicitur, libri epistularum quam quem sermonum libri priorque epistularum liber pro se quisque exhibent, pro sua virili parte ostendit posteriores tres epistulas non ab Horatio ipso in unius libri volumen redactas esse. De codicum testimonio vid. Kelleri Epileg.

statuunt, ita cum vocabulo, quod est *rem,* coniungunt *prodigialiter unam.* quominus verba sic cohaerere putemus, nulla lex metrica prohibet, quamvis versus tam firma diaeresi media praediti, praemissa caesura semiquinaria satis infirma, non perquam frequententur; proxime scilicet hic versus ad versus 311 et 411 nuper allatos accedit; paulo tamen infirmior horum diaeresis media esse videtur. sed alia sunt, quae prohibere videantur, quominus nobis probetur haec sententia. *prodigialiter* in hac serie verborum non cum sequenti voce, quae est *unam,* coniungere licet. nam si tantum abest, ut *res una* sit, ut *prodigii instar* iis videatur esse, qui eam *unam* esse volunt, prorsus fieri non potest, ut variandi cupiditati obiciatur. qui autem *prodigialiter variare* coniungunt, ne flocci quidem faciunt verborum collocationem, neque observant inde nisi inania verba non erui. in iis enim, quae proxime praemittuntur, Horatius docet poetas omnino, ut nitantur, ne in ullam partem nimii sint, ita in contraria vitia delabi. «laudandum esse, qui paucis absolvat orationem, in verborum autem obscuritatem saepe incidere, cui brevitas curae sit; laudandum, qui orationis levitati operam det, dummodo ne nervis animisque destituatur oratio; laudandum esse, qui grandibus verbis magnificisque utatur, sed cavendum ei esse, ne in inflatum dicendi genus oratio corrumpatur.» qui brevitati, levitati, granditati student, laude digni sunt; qui, *ut rem prodigialiter variet,* operam det, non laude, sed acerbissima reprehensione dignus est. *prodigialiter* enim *variare* Horatio *species recti* non visum est; est enim *species pravi*[1]. sed ut defendatur coniunctio verborum, quae est *rem prodigialiter variare,* imprimis afferunt v. 28 — quem consulto adhuc omisi —; in quo illud *nimium* putant sibi succurrere; *nimium* enim proleptice verbis, quae sunt *tutus timidusque procellae,* subiunctum ostendere iusto maiorem praecavendi diligentiam trepidationemque efficere, ut oratio humilis et demissa fiat; neque

---

[1] vix est, cur verba faciam de iis interpretibus, qui *prodigialiter* idem velle ac *mirabiliter* statuunt; sic enim quidvis e scriptoribus eruere licet. neque placent, qui *συγχύσεως* figuram rhetoricam hic sibi visi sunt deprehendere; qui *rem unam* obiecti vice verbi *variandi* fungi docent, *prodigialiter* autem cum *adpingendi* verbo v. 30 coniungunt; quos non displicere ei, qui novissimus epistolas Horatii edidit, Luciano Muellero, ex commentario eius apparet: «Immerhin wäre es bei Horaz' bekannter Freiheit nicht unmöglich, dass *prodigialiter* zu V. 30 gehörte». sed quae exempla ad hanc rem probandam affert, Sat. I, 5, 72, II, 1, 60, alius generis esse videntur.

aliter qui nimia variandi cupiditate flagrent (i. e. nostro loco ita, ut ne a prodigiosis quidem fingendis abstineant) in unam tabulam inter se diversissima conferre; quorum exempla exstare v. 30[1]. sed eos fugit illud *nimium* in ceteris quoque, quae afferuntur, exemplis speciei recti latere, neque abesse a verbis, quae sunt *variare cupit.* illud *nimium*, quamquam non exprimitur, tamen audiri inde emergit, quod poetae, quam expetunt rem, eam non consequuntur, incidunt autem in vitium ei, quod vitare nituntur, contrarium; qui *variare cupit*, ne similitudinis fastidio lectores defatiget, facile nimius fit in rebus variandis et vitio similitudini opposito obnoxius. qui autem *prodigialiter variare cupit*, ut *specie recti* (v. 25) non decipitur, ita *culpae fuga* (v. 30) non in vitium ducit illum quidem; consequitur enim id ipsum, quod sibi proposuit, delphino silvis, fluctibus apro adpicto.

3) Tota igitur haec disputatio efficit, ut defendatur Krueger, qui praeeunte Jeepio, Ann. Fleck. 1874 p. 143 sqq., statuit nihil obstare, quominus *rem* a verbo, quod est *variare,* seiungamus, cum non sit necesse addatur huic verbo obiectum; unde sequi, ut verba, quae sunt *rem prodigialiter unam*, exclamationis efficiant accusativum, qui idem (appositionis modo) sequenti sententiae apponatur. ego quidem hoc modo interpungendum esse statuo:

Qui variare cupit, — rem prodigialiter unam! —
Delphinum silvis adpingit, fluctibus aprum.

sic enim omnes difficultates, et metricae et exegeticae, tollentur. similem verborum coniunctionem ex Ausonio (epigr. 66 [69], 1–3) eruit Jeep:

Vallebanae, nova res et vix credenda poetis,
— — — — — — — — —
Femineam in speciem convertit masculus ales

subiungitque alteram e Cic. de fin. II 23, 75 petitam; de qua agens Madvigius alia exempla Ciceroniana confert.

Gothoburgiae, Id. Jan. 1893.

Johannes Paulson.

[1] prolepsin statuit Luc. Mueller: «*rem — unam*; einen Stoff, der nur für einheitliche Behandlung passt (quod de quavis re tractanda valet). — *prodigialiter*; so dass sie wie ein blaues Wunder wirkt».

Anmeldelser.

Pigen fra Æthiopien. Græsk Roman af *Heliodoros.* Oversat af *C. P. Christensen Schmidt.* Odense 1893, Hempel. IX + 369 S.

Det er med en underlig Følelse, man læser de græske Romaner fra Kejsertiden, disse sildefødte Børn af den græske Aand; de ligne kun saa lidt den tidligere græske Literatur. De have ganske vist arvet adskilligt: fra den alexandrinske Poesi Kjærligheden som Hovedæmne, fra den mellemste og nyere Komedie de fra det daglige Liv hentede Personer; men en Egenhed for den græske Roman bliver det dog, at den udelukkende gaar ud paa at fremstille, hvorledes to elskende efter mange Farer og Gjenvordigheder tilsidst blive forenede. Man kunde fristes til at sige, at en ny Tid begynder med denne Prosadigtning, naar ikke saa meget netop vidnede om en hendøende Literatur, og naar ikke den stereotype Form og den Vægt, der af Forfatterne lægges paa rhetoriske Kunster, viste denne Arts Mangel paa kraftigt Liv. Desuagtet have de som Begyndelse til den Gren af Skønliteraturen, der i vore Dage er den frugtbareste, og ved den Indflydelse, de have haft paa Middelalderens og senere Tiders Romanforfattere, en Betydning, der langt overgaar deres æsthetiske Værd.

Deres første Indvirkning viser sig omtrent et halvt Aarhundrede efter Korstogenes Begyndelse i den Art franske Romaner, som man har kaldt *romans d'aventure* i Middelalderen, men nu plejer at kalde *romans grecs.* Begge Navne vise deres Oprindelse. Den hele Komposition med Sørøvere, mangfoldige Æventyr, Adskillelse af de elskende og tilsidst lykkelig Forening minder om de gamle græske Romaner. Og græske Navne, Henlæggelsen af Begivenhederne til Konstantinopel og andre østlige Lokaliteter røbe Slægtskabet. Mærkeligt nok har ingen af de græske Romaner, vi have tilbage, efterladt sig bestemte Spor i noget af disse Digte fra Middelalderen.

Heliodoros' Roman *Αἰθιοπικά* blev oversat paa Fransk 1547 af Amyot. Den gjorde stor Lykke, inden Aarhundredets Slutning havde den oplevet ti Oplag. Ogsaa andre græske Romaner blev oversatte. I første Halvdel af 17de Aarhundrede bære franske Romaner atter Præg af den græske Indvirkning, saaledes *Polexandre* af *Gomberville*, *Cléopatre* af *La Calprenède, le Grand Cyrus* af *Madeleine de Scudéry.* Det er atter Komposition, Steder og Navne, der laanes. Tidligere falder Benyttelsen af Heliodoros hos Tasso og Cervantes, som omtales af Prof. Christensen Schmidt S. VI. Ogsaa til Dramatisering fandt man Stoffet egnet; den frugtbare Tragedieskriver Hardy

gjorde Aethiopica til et Drama, Théagène et Chariclée, paa 12000 Vers (!).

I det hele taget synes Heliodoros at have vundet størst Bifald og vel med Rette. Fortællingen er ført med ikke ringe Kunst, den fører strax Læseren midt ind i Begivenhederne, og Nysgjerrigheden pirres stadig ved gaadefulde Personer og Hændelser. Rigtignok bliver Følgen deraf, at Forfatteren gjentagne Gange maa gribe til det Middel at lade en af de optrædende Personer fortælle Begivenheder, der ere Forudsætninger for forskjellige Tildragelser i Romanen. Hvad Karakterskildring angaar, er der lige saa lidt Tale derom hos ham som hos de andre græske Romanforfattere. Smaa Tilløb dertil kan findes i Bipersoner; hvad Hovedpersonerne angaa, ere de kun utrolig skønne og meget ædle, Heltinden i højere Grad end Helten, ligesom hendes Begavelse i det hele i den græske Roman er større end Heltens.

Heliodoros er bleven oversat paa alle Europas Tungemaal, ogsaa en dansk Oversættelse udkom 1746. Den kom dog ikke til at spille nogen Rolle for vor Literatur. Vil nu end den nye Oversættelse heller ikke faa Virkninger af den Slags, saa er det ikke desto mindre altid en Begivenhed, naar et Værk fra den græske Oldtid omplantes paa Dansk og det saa meget mere, naar Oversætteren er Professor Christensen Schmidt. Som det var at vente, er Oversættelsen overalt smagfuld og meget behagelig at læse, af og til med et lidt gammeldags Præg, der klæder den godt. Dog er Heliodoros' Sprog ikke just bekvemt at overføre paa Dansk. Med en vis Højtidelighed bevæger det sig gjennem lange, ofte ret snørklede Perioder, hvoraf imidlertid ingen Ulæmpe mærkes i Oversættelsen, det skulde da være, at et og andet Sted Ordet «idet» er brugt lidt hyppigt, men det kunde maaske næppe undgaas. Et Par smaa Indvendinger tør jeg maaske tillade mig: Er det nødvendigt at tage Verbet *πομπεύων* (III, 3) i transitiv Betydning: «Hjelmen bar han ikke som Hovedbedækning, *men kun som Prydelse i Optoget*, medens Hovedet var blottet» (S. 91), kunde det ikke snarere forstaas paa følgende Maade: Han bar ingen Hjælm, men deltog i Optoget med blottet Hoved? Side 267 (VIII, 8) tiltaler Charikleia sin Fjende Arsake med Ordene: «Beundringsværdige Kvinde» (*Ὦ θαυμασία*). Men Ch. nærer ingen Beundring for A., og er i det hele *θαυμάσιος* ikke et Ord, som i Tiltale har en mere konventionel Betydning, saa at det ikke altid gjengives bedst ordret? Endelig nærer jeg nogen Tvivl til Oversættelsen i Begyndelsen af sjette Kapitel i niende Bog: «som det ved en Folkeforsamling i Theatret sker fra Bræderne»; men Heliodoros har her udtrykt sig paa en utilladelig dunkel Maade.

Dette er jo imidlertid kun Ubetydeligheder. Man maa være Professor Christensen Schmidt taknemlig for, at han ikke har ladet sit Arbejde ligge gjemt i Skuffen altfor længe udover den

af Horats anbefalede Tid, men paa en saa tiltalende Maade har gjort den danske Læseverden bekjendt med denne fjærne Forløber for senere Tiders æventyrlige Roman.

E. Trojel.

M. Tulli Ciceronis epistularum libri sedecim. Edidit *L. Mendelssohn.* Accedunt tabulae chronologicae ab Aem. Koernero et O. E. Schmidtio confectae. Lipsiae 1893, Teubner. XXXII + 460 pp.

Det er et længe forberedt Arbejde, der her foreligger i Mendelssohns Udgave af Ciceros Breve *ad familiares,* som de sædvanlig kaldes. Udgiverens første Collation af Hovedhaandskriftet er foretagen i 1875. Og Opgaven har været at give en paa ny gennemarbejdet Text, støttet paa nøjagtige Collationer af alle vigtige Haandskrifter og under stadigt Hensyn til alt, hvad der i de sidste Aar er fremkommet til Oplysning og Forbedring af Texten i Ciceros Breve.

Den vigtigste, nærmest forudgaaende Udgave af Ciceros Breve skyldes vor Landsmand Dr. A. S. Wesenberg og udkom for tyve Aar siden (1872—73). Hovedforskellen mellem de to Udgaver ligger da — bortset fra at to Lærde altid maa se forskelligt paa mange Spørgsmaal — i det, som Mendelssohn selv udhæver, at der i disse tyve Aar har været en glædelig Fremgang i Studiet af det latinske Sprog, hvorved Kundskaben anses for at være voxet saaledes, at meget, som af tidligere Kritikere, især Lambinus og Wesenberg, betragtedes som utroligt og fejlagtigt ifølge Ciceros øvrige Sprogbrug, nu rolig taales af alle.

Med Rette nævnes Bücheler, Schmalz, Wölfflin saa vel som C. F. W. Müller, Iwan Müller og flere yngre som Lærde, der i vor Tid have fremmet Studiet af Forfatternes Sprogbrug, særlig i Forhold til Talesproget. Men ifølge Sagens Natur bliver det dog ikke saa overordentlig mange Steder, paa hvilke Forandringer i Texten af den Grund træder frem; det kan nemlig ikke være Opgaven ved Rettelser at indføre den Art Afvigelser i Texten, men kun, hvor sligt ved paalidelig Overlevering i Haandskrifterne foreligger, ikke at udslette Sporene af den virkelige Talebrug. Et Par Exempler fra de første Bøger paa Afvigelser i Texten i denne Henseende ere I, $7,_9$ (p. $11,_{19}$), hvor der beholdes *emoneo,* en Sammensætning af Verbet *moneo,* som ellers ikke findes, eller III, $8,_7$ (p. $63,_{21}$), hvor *comarguit* beholdes (med Tvivl) i Steden for coarguit, eller — ligeoverfor en syntaktisk Betænkelighed — I, $2,_1$ (p. $3,_9$), hvor der læses: quod cum *dicendo* tum singulis appellandis rogandisque perspexeram, medens Madvig og Pluygers som en (let) Rettelse foreslaa *in dicendo.*

Naar Udgiveren med Rette stiller sig det Maal at skaffe Læseren et rigtigt Billede af, hvorledes Ciceros interessante Brevsamling er overleveret i de bedste Haandskriftkilder, der staa til vor Raadighed, saa vil han meget hyppigt komme til at forsvare Overleveringen mod nyere Forslag til Rettelser, og mange af disse nævner han med god Ret slet ikke. Ofte have dog disse Conjekturer haft Interesse nok til at anføres, og Udg. diskuterer enkelte af disse (f. Ex. p. $35,_{9}$. $47,_{23}$. $48,_{17}$. $95,_{10}$. $206,_{10}$. $278,_{15}$. $287,_{1}$), ogsaa sine egne (p. $49,_{12}$. $71,_{2}$) tidligere fremsatte, naar han ikke optager dem i Texten[1]. Med Hdskrr. og Wesenberg læser han, for at tage et Par Exempler, III, $2,_{2}$ (p. $52,_{3}$) *quod* ejus facere potueris i Steden for Rettelsen *quoad;* i I, $1,_{4}$ (p. $2,_{19}$) nos in causa auctoritatem eo minorem habemus, *quod* tibi debemus med Hovedhdskr. og Wesenb. (fordi jeg staar i Gæld til Dig), medens andre foreslaa *quo plus,* og saaledes videre.

Ofte har Tvivlspørgsmaal givet Udg. Anledning til at søge Oplysninger rundt om i nyere Litteratur eller hos andre Lærde, og han giver da ved Henvisninger eller kortfattede Oplysninger tit interessante Bidrag til Fortolkningen eller Sprogbrugen, saaledes p. $428,_{21}$ om Formen af Navnet Thyrreum, $434,_{26}$ om A. Varro, $68,_{5}$ om ex Epicteto; $24,_{18}$ en lille Exempelsamling om coepi brugt transitivt, $440,_{24}$ om habeo brugt absolut; $430,_{22}$ usque *ad a. d.* XVI med Berigtigelse af en Afhandling i Wölfflins Archiv IV, 62.

Den vexlende Orthografi i Hovedhaandskriftet er berørt p. XXX, ligesom den for øvrigt allerede i Baiters Udgave var omtalt p. VI not.

Ved at gaa ud fra de nævnte Grundanskuelser — og man maa anerkende den vel overvejede og omhyggelige Gennemførelse af dem — har Udgiveren tilvejebragt en Text, som er fri for en stor Del af de kritiske Kors, som i Wesenbergs Udgave undertiden kunde virke ligefrem forstyrrende, og som ofte skrev sig fra altfor stor Ængstelighed fra W.'s Side; men det kan ikke skjules, at der i mange andre Tilfælde er kommet Tvivl frem og Kors ved Ord og Sætninger, som tidligere vare hjulpne med Smaatilføjelser og andre Husraad. Saaledes har Mendelssohn med Rette betegnet med Kors de uforstaaelige Ord i I, $9,_{4}$ (p. $15,_{20-21}$) ego me, Lentule, initio rerum atque actionum tuarum, som mærkeligt nok de tidligere Udgivere have ladet passere; det er dog for voldsom en Rettelse at udslette Ordene rerum atque actionum tuarum, som han foreslaar. Paa andre Steder ere de nye Kors mere af formel Natur, saaledes III, $8,_{3}$ (p. $61,_{6}$) hvor det kan være tvivlsomt, hvorledes den latinske Form af Navnet paa

---

[1] I VIII, $11,_{3}$ (p. $202,_{20}$) bekræftes Madvigs Conjektur *conlecta* (adv. cr. III p. 161) nu ved Hovedhaandskriftets Læsemaade, som altsaa tidligere maa være overset.

Indbyggerne af Midaeum (*ΜΙΔΑΕΩΝ* paa Mønter, som rigtig citeres) har lydt, og hvor Hovedhdskr. har Mideaesium, eller II, 17,$_{4}$ (p. 46,$_{22}$) hvor det ikke kan siges, hvilken Form af drachma i Genitiv Flertal Cicero har brugt paa det nævnte Sted (Hdskr. dracchum).

Men der bliver Steder nok tilbage, som ogsaa reelt ere meget tvivlsomme. Naar Forfatteren udtaler (praef. p. XXXI), at Conjekturer har en langt mindre Rolle at spille, end tidligere Kritikere have ment, saa er det kun den halve Sandhed, let forklarlig i en Udgivers Mund, som ved at gennemgaa den samlede Mængde af Conjekturer er bleven led og ked af alle de unyttige Tvivl; men til gode Conjekturer er der virkelig endnu Trang nok, og jeg fastholder mine Bemærkninger i den Retning i en lille Opsats om Ciceros Breve fra 1887[1].

Udgiverens Arbejde grunder sig paa Collationer af alle de vigtigste Haandskrifter, som han selv har foretaget. Om Overleveringen af Ciceros Breve og om Haandskriftforholdet handler hans *Praefatio* (p. I—XXXII). Det er kun tarvelige Oplysninger, der kan gives om Middelalderens Kendskab til Ciceros Breve og om Forplantningen af dem gennem Haandskrifter i de Aarhundreder. En lang Tid høres slet intet om dem. Først i Slutningen af 14de Aarh. dukker de op igen. Man har indtil vor Tid efter ældre Lærdes Vidnesbyrd tilskrevet Petrarca Æren for at have fremdraget Brevene ad fam. og paastaaet, at en Afskrift i Florents (Med. 49,$_{7}$) af det gamle endnu bevarede Hovedhaandskrift (ligeledes i Florents: Med. 49,$_{9}$) var skreven med Petrarcas Haand. Det er imidlertid godtgjort af Voigt og A. Viertel, at dette ikke er rigtigt, men at Petrarcas Virksomhed har været indskrænket til den anden store Samling: Brevene til Atticus, Quintus og Brutus, af hvilke et Haandskrift var fundet af ham i Verona 1345. Det skyldes derimod Coluccio Salutato, at Brevene ad fam. kom for Lyset, idet han i Aaret 1389 erhvervede en Afskrift af et i Milano opbevaret Haandskrift, som antoges at indeholde Samlingen til Atticus, men til hans Overraskelse viste sig at være en helt ny hidtil ukendt Samling (Ordlyden af Coluccios Takskrivelse meddeles af Mendelssohn p. XI not. efter Originalen i det Riccardianske Bibliothek). Saavel den af Coluccio erhvervede Afskrift som Originalen dertil existere endnu og ere netop de to nævnte Florentinerhaandskrifter (Med. 49,$_{7}$ og 49,$_{9}$). Efter Coluccios Haandskrift blev da Brevene i talrige Afskrifter udbredte i det 15de Aarh.

Det ældre Florentinerhaandskrift, Med. 49,$_{9}$ (*M* hos Mendelssohn) er det ældste af alle Haandskrifterne til Brevene, det

[1] I Opuscula philologica. Mindre Afhandlinger, udg. af det philologisk-historiske Samfund S. 96.

gaar tilbage til IX—X Aarh. (efter Rühls Mening til IX). Det indeholder alle 16 Bøger. Afskriften derefter (*P* hos Mendelssohn) fra Aar 1389 har kun underordnet Betydning; da Originalhaandskriftet er bevaret. Men der findes nogle ældre Haandskrifter, til hvilke der maa tages Hensyn, nemlig af de otte første Bøger cod. Harleianus 2773 i Brit. Museum (*G* hos Mendelssohn) og Parisinus 17812 (*R* hos Mendelssohn), begge fra XII Aarh.; efter disse kunne enkelte Lakuner i *M* udfyldes, men de staa ellers i Betydning langt tilbage derfor. Til de otte sidste Bøger haves foruden *M* atter en Harleianus 2682 (*H* hos Mendelssohn) fra XI Aarh., samt en Erfurtensis (nunc Berolinensis) (*F* hos Mendelssohn) fra XII—XIII Aarh.[1], endelig Palatinus 598 (*D* hos Mendelssohn) fra XV—XVI Aarh., men afskrevet efter en ældre, af de andre uafhængig, Codex, som er gaaet til Grunde. Den er confereret for Udg. af Prof. Mau i Rom, hvis Bemærkninger dertil anføres (p. XXIII not.). Værdien af Haandskrifterne indbyrdes er for de sidste otte Bøgers Vedkommende noget vanskeligere at afgøre. — De øvrige (unge) Haandskrifter have, saa vidt de ere bekendte, ingen kritisk Betydning. Hvilke af de ældre Haandskrifter der ere benyttede af de forrige Aarhundreders Udgivere, søges godtgjort; Petrus Victorius er den første, der har benyttet *M*. De tidligere Hovedudgaver omtales og værdsættes indtil den nyeste engelske Udgave af Tyrrell.

Bogen slutter med en Ordning af Brevene efter Tidsfølgen, grundet paa et nyt Gennemsyn af de herved afgørende Punkter, og forfattet af E. Körner og O. E. Schmidt. Herved er flere Fejl i den tidligere Opstilling rettede (S. 453 i XVI,3 Nr. 147 er Afsendelsesstedet saaledes rigtig anført som Alyzia). Ved Nr. 158 S. 453 (XVI,s) er ved en Forglemmelse Angivelsen af, at Brevet er fra Ciceros Broder Quintus, udfaldet.

Den nye Udgave, som saaledes foreligger, maa siges at give Grundlaget for Textbehandlingen af Ciceros Brevsamling ad familiares i en saadan Udførlighed og sigtet saaledes, at det maa tilfredsstille alle rimelige Fordringer; og Udgaven vil selv danne Grundlaget for den følgende Tids Arbejder over disse Breve. Den Anke, man kunde fremføre, men som undskyldes ved Formaalet med den kritiske Udgave, er at den strænge Fastholden ved Haandskriftlæsemaaderne ofte gør Texten selv mindre læselig.

C. Jorgensen.

[1] Den er omtalt i den gamle Fortegnelse (fra c. 1480) over Bibliotheket ved Erfurteruniversitetet, som findes paa Universitetsbibliotheket i Kobenhavn blandt Fabricius's Haandskrifter og er fremdraget paa ny af Bibliotheksassistent H. O. Lange i en Afhandling i Centralblatt für Bibliotheksw., som ogsaa er citeret af Mendelssohn.

R. C. Jebb: Homer. Eine Einführung in die Ilias und Odyssee. Uebers. von *Emma Schlesinger*. Berlin 1893, Calvary. XVI + 256 S.

Der er faa videnskabelige Spørgsmaal, som den unge filologiske Student saa tidlig faar en foreløbig Kundskab og saa sent en nogenlunde grundig Forstaaelse af som det homeriske. Han medbringer allerede fra Skolen Navne som Wolff, Lachmann og maaske enkelte andre, uden at der dog hertil knytter sig andre Forestillinger end, at de homeriske Digte nu antages digtede af flere Forfattere; han faar gennem sit filologiske Studium disse fra Skolen medbragte Meninger noget klarede gennem Studiet af græsk Literaturhistorie som Disciplin til Embedsexamen, uden at han dog i Almindelighed ved sit Studiums Afslutning vil have klar Rede enten paa hele det homeriske Spørgsmaals Udvikling og de efter snart 100 Aars Forløb indvundne Resultater eller Forstaaelse af den Mængde interessante og tankevækkende Undersøgelser, som slutter sig hertil, lige betydningsfulde for Grækenlands ældre literære Historie og ældre Sangkunst og for selve Studiet af de homeriske Digte. Naar jeg ser tilbage paa min egen Studietid og med Glæde mindes mange Forelæsninger over græske Forfattere og Realdiscipliner, maa jeg ofte beklage, at der ikke i dette Tidsrum var en særlig Homer-forelæsning. Efter den Betydning, som Homer har for Skolen, vilde det sikkert være ønskeligt, om der fra Universitetstiden særlig med Hensyn til denne Forfatter altid medgaves den vordende filologiske Lærer et fast Grundlag for hans Undervisning i Skolen og egen senere Læsning. Et saadant kommer imidlertid mange til at savne.

Det har derfor været mig en Glæde at gennemlæse og at henlede Opmærksomheden paa den engelske Professor Jebbs Bog om de til Homerstudiet hørende Spørgsmaal, fordi den giver den unge studerende et godt Grundlag til foreløbig Belysning og en Vejledning til almindelig Forstaaelse, hvorfra han kan gaa ud og bygge videre. Den er i sit Hjemland blevet modtaget med stort Bifald, og hvad der betyder mere, i Tyskland modtaget med en Anerkendelse, som der sjælden ydes engelske Bøger om klassisk Filologi, og derefter oversat under Professor Hentzes Auspicier. Det er min Overbevisning, at den ogsaa her i Landet fortjener at kendes, først og fremmest af de yngre.

Bogen bestaar — foruden et interessant Tillæg om det homeriske Hus i Modsætning til Paladset i Tiryns — af 4 Kapitler, af hvilke det første giver en almindelig Karakteristik af den homeriske Digtning og dens Stilling i Verdensliteraturen, det 2det omhandler det helleniske Livs forskellige Sider, som vi lære det at kende gennem Homer og den supplerende Arkæologi, medens de to sidste Kapitler giver sammentrængte Fremstillinger af Oldtidens og Nutidens Homerkritik og hele den Vrimmel af

Undersøgelser, som Beskæftigelsen med Iliaden og Odysseen har givet Anledning til.

Forfatterens æstetiske Betragtninger læses med Interesse. Man mærker ved Siden af eller maaske fremfor Filologen den i literær Henseende fint dannede Mand. Særlig vil jeg gøre opmærksom paa hans Analyse af Sammenligningen hos Homer og den deri klart fremtrædende Økonomi i Modsætning til senere Tiders mere ornamentale Anvendelse. Man maa tilgive Forfatteren, at han af nationale Hensyn breder sig temmelig vidtløftig i Undersøgelser om Lighedspunkter mellem Homer og adskillige engelske Digtere. Almen Interesse har kun Parallelen mellem Homer og Milton, om hvem Dryden sang:

Three poets in three distant ages born
Greece, Italy and England did adorn:
The first in loftiness of thougt surpassed;
The next in majesty; in both the last.
The force of Nature could no further go;
To make a third she joined the former two.

Jebb dømmer anderledes end den engelske Parykpoet om Forholdet mellem den homeriske Poesi og det senere Kunstepos. Jeg kan ikke undlade at citere en Udvikling, der fremkommer i Anledning af et Sted hos Milton, men efter Sammenhængen gælder Kunstepos'et i det hele: «Man fühlt sofort heraus, dass der Dichter ein Gelehrter und das Gedicht ein Produkt des Studierzimmers ist. Homers Sprache ist überall erhaben, aber sie ist auch natürlich. Innerhalb dieser wenigen Zeilen sind also charakteristische Züge sichtbar, welche das Kunstepos vom Homer deutlich unterscheiden: es ist mit grossem Aufwand von Gelehrsamkeit ausgearbeitet, während Homer augenblicklichen Eingebungen folgt, es neigt zu Anspielungen, während Homer geradezu ist; es ist oft glatt und gekünstelt in der Sprache, während Homer bei seiner Erhabenheit schlicht ist. Die homerische Eigenschaft, welche das Kunstepos am besten erreicht, ist die Erhabenheit; jedoch ist seine Erhabenheit anderer Art; es ist eine ernste Majestät von prunkvollem aber etwas einförmigem Tone, während die erhabene Art Homers sich mit gleicher Leichtigkeit jeder Stimmung des menschlichen Lebens anpasst; sie kann die Heftigkeit dunkler Leidenschaften oder den Glanz der Schlachten wiedergeben, aber sie zeigt sich ebenso ganz und wahr, wenn sie die sanftesten Scenen des häuslichen Lebens mit einer sonnigen oder zarten Anmut übergiesst — kurz überall ist es die Erhabenheit der Natur.»

Andet Kapitel burde maaske helst have manglet. Et Forsøg, der gaar ud paa indenfor 50 smaa Sider at gengive blot Hovedomridsene af den sociale og kulturhistoriske Baggrund for Iliaden og Odysseen, lykkes vanskeligt. Dertil er Stoffet for rigt.

Meget er forbigaaet, det medtagne uregelmæssig og springende behandlet. Medens visse Æmner, f. Ex. Geografien, gennemgaas med en i denne Sammenhæng minutiøs og trættende Vidtløftighed, ere kulturhistoriske, arkæologiske, tildels ogsaa etiske og religiøse Spørgsmaal som ere af langt større Værd til Forstaaelsen, kun løselig antydede.

Med ulige større Interesse følger man Forfatteren i de næste to Kapitler, hvor han væsentlig refererende, undertiden med særegne Opfattelser, giver en livlig Skildring af Oldtidens og den nyere Tids homeriske Undersøgelser. Kortelig omtales Sofisternes Behandling, den allegoriske Udlægning, den rationalistiske Kritik, Homers Indflydelse paa Religionen og Opdragelsen. Udførligen dvæles ved den alexandrinske og senere den pergamenske Skole, Skholierne og Haandskrifterne. Ved Behandlingen af det homeriske Spørgsmaal i den nyere Tid har Forfatteren valgt den i en saadan Fremstilling utvivlsomt rigtige Fremgangsmaade med Forbigaaelse af mange Enkeltheder at belyse Sagen med korte Referater af Hovedforfatternes Standpunkter. Man kan dog nære Tvivl om, hvorvidt han ikke er gaaet forvidt i sin Bestræbelse for at undgaa de mange Navne, og man kunde nok have ønsket, at Hovedvægten ikke saa ensidig som sket er, var lagt paa Iliaden, men at ogsaa Undersøgelserne angaaende Odysseen vare lidt fyldigere omtalte. Ligeledes har en overdreven Bestræbelse for Korthed i Fremstillingen bevirket nogen Uklarhed i Bestemmelsen af Hermanns Ur-Ilias og Ur-Odyssé. Foruden Wolff og Lachmann skænker Forfatteren Grote, Christ og Kirchhoff den udførligste Omtale, medens mere konservative Homerforskere enten slet ikke eller kun i Korthed nævnes. Jebbs eget Standpunkt med Hensyn til Iliaden falder nærmest sammen med Grotes, dog saaledes, at han ikke anerkender 8. Sang som oprindelig. Slutningen af Kapitlet optages af en længere Undersøgelse af de ældste homeriske Sanges formodentlig europæiske Oprindelse. Men foruden Referaterne og Kritiken af de omtalte Mænds Hypoteser indeholder dette Kapitel en Række fyldige Meddelelser om Forhold, der til Bedømmelsen af disse Hypoteser faa deres Betydning, f. Ex. Skrivekunstens Alder hos Grækerne, det homeriske Sprog, de falske Arkaismer, Digammaet i Iliaden og Odysseen, Ficks Theori, Trojas Beliggenhed, den episke Cyklus o. m. a. Og det lykkes overalt Forfatteren at give en videnskabelig Fremstilling af disse Æmner i et let og behageligt Sprog. Hans Bog er paa en Gang belærende og vækkende og fortjener at studeres og ejes af de filologiske Studerende.

Georg Bruun.

G. Kaibel, Stil und Text der *Πολιτεία Ἀθηναίων* des Aristoteles. Berlin 1893, Weidmann. VI + 278 s.

Der erste eindruck des vorliegenden werkes ist gewissermassen eine täuschung gewesen. Die vielseitige gelehrsamkeit und der gesunde sinn des verfassers, auch wohl die tüchtigkeit seiner bisherigen diesbezüglichen leistungen hatten jedenfalls meine erwartungen auf das buch so hoch gespannt, dass eine gewisse unzufriedenheit das resultat geworden ist, vielleicht nicht ganz mit recht; es lässt sich doch immerhin viel nutzen aus dem lesen gewinnen.

Der erste hauptteil (s. 1—111), «Sprache und Stil der Aristotelischen *Ἀθ. πολ.*», scheint mir unbedingt der bessere zu sein; die untersuchung ist mit wahrhaft erstaunlicher beherrschung des gesammten sprachlichen materials und mit grosser feinheit gemacht. Ein paar gegenbemerkungen beabsichtigen nicht, diesen eindruck abzuschwächen. Kaibel betrachtet (s. 22 ff.) das ganze kap. 22 als «nichts weiter als historisches Material, . . . zu dessen stilistischer Bearbeitung Arist. nicht gekommen ist» und es scheint ihm unbestreitbar (s. 27), «dass Arist. die *Πολ. Ἀθ.* zwar hat herausgeben wollen, . . . dass er aber . . . selbst an der letzten Ueberarbeitung verhindert worden ist». Kaibel hat sich hier von seiner nicht unberechtigten, grossen bewunderung vor dem stil des schriftchens zu weit führen lassen; denn die von ihm hervorgehobenen stilistischen anstösse im kap. 22 und anderswo (z. b. 21, 4) gestatten kaum die annahme der unfertigkeit. S. 34 anm. 1 werden die ausdrücke (14, 4) *γυναῖκα μεγάλην καὶ καλήν* und *ἀρχαίως καὶ λίαν ἁπλῶς* als eine kritik Herodots bezeichnet, welcher die Phye als *μέγαθος ἀπὸ τεσσέρων πηχέων ἀπολείπουσα τρεῖς δακτύλους καὶ ἄλλως εὐειδής* beschreibt und den ganzen vorgang *πρῆγμα εὐηθέστατον* nennt; mir scheinen dieselben vielmehr blosse abschwächungen der herodoteischen ausdrücke zu sein. Ueberhaupt leidet die behandlung derjenigen ionismen, welche in den dem Herodot nacherzählten abschnitten vorkommen, an einiger unsicherheit; man braucht durchaus nicht, wie Kaibel meint (s. 44 f.), diese abschnitte als unfertig anzusehen, weil man das vorhandensein unwillkürlicher reminiscenzen zugiebt. Eben der umstand, dass auch unattische, gut Herodoteische, aber an den betreffenden stellen zufällig von Herodot nicht verwendete ausdrücke vorkommen, wie K. richtig hervorhebt, zeugt dafür, dass die nacherzählung ohne jegliche pedanterie in der wahl der wörter vorgenommen worden; denn dass Arist. absichtlich durch verwendung dieser ausdrücke seiner erzählung eine färbung gegeben habe, die an die fremdartige vorlage erinnern sollte, ist eine zu gesuchte erklärung. Als besonders interessante abschnitte hebe ich übrigens hervor: s. 81 ff., wo er Blass' isorythmische theorie mit erfolg widerlegt, und s. 106 ff., worin der gegensatz zwischen

Arist. und der rhetorischen geschichtsschreibung geschildert ist. Als beilagen schliessen sich an: I. περὶ οὐρανοῦ I p. 270 b 4 ff. und II. Die Urtheile der Alten über Aristoteles.

Dem zweiten hauptteil (s. 117—272) hat Kaibel den namen «Commentar» gegeben, nicht ganz mit recht; denn an vielen stellen, und zwar oft den erklärungsbedürftigsten, überhebt er sich jeder erklärung oder fertigt den leser mit einem hinweise auf v. Wilamowitz' gleichzeitig erschienenes werk ab. Was die grundlage der textesgestaltung betrifft, verwendet er mit kritik Blass' mitteilungen (neue jahrb. 1892 s. 571 ff.) und ist durch hülfe von *Diels* bisweilen imstande, genauere auskunft über die lesarten des papyrus zu geben. Im folgenden werde ich eine gedrängte übersicht und kritik des geleisteten liefern, indem ich mich wegen mangel an zeit für diesmal auf den historischen teil beschränke.

Kap. III 2. Auf anlass der als unrichtig bezeichneten lesart ἡ πολεμαρχία (so die Holländer) erörtert K. den gebrauch des artikels vor namen von ämtern, würden, ständen u. dgl., meines erachtens doch ohne sichere resultate zu erzielen. Durch ein sonderbares versehen sind die zwei stellen VIII 4 (βουλὴν ἐποίησεν τετρακοσίους) und XXI 3 (τὴν βουλὴν κατέστησε πεντακοσίους) auf Drakon und Solon bezogen; an den betreffenden stellen ist von Solon und Kleisthenes die rede, wodurch allerdings die zusammenstellung ihre beweiskraft verliert, weil Solon ja den rat von Drakon herübergenommen hat. IV 3 wird die lesart ἐξελθεῖν verteidigt und erklärt: «bevor alle im Rathe gewesen und wieder ausgetreten sind», wenig befriedigend. Uebrigens ist vielleicht ⟨δι⟩εξελθεῖν notwendig; auch Polit. 1298 a 17 bietet M[s] ἐξέλθῃ statt διεξέλθῃ. V 2 vermutet Diels, den zügen der hdschr. folgend, καρφομένην statt καινομένην, welche lesung ihm angesichts des originals als unmöglich erschien. Derselbe hat § 3 φ.....υρειαν (schreibfehler statt -ρίαν) gelesen, was φιλαργυρίαν (so schon Kenyon) giebt. VI 3 hält K. an der lesung [ν]όμους fest und erklärt ὑποποιεῖσθαι als *niederwerfen*, eine mir nicht bekannte bedeutung; ausserdem waren ja die gesetze zeitweilig aufgehoben. Bei der lesung ἑτέρους darf man das verb natürlich nicht *sich unterwerfen* übersetzen; es ist vielmehr *für sich gewinnen*, vgl. Polit. 1303 b 24. VIII 1 ὅθεν ἔτι διαμένει κτλ. Die stelle muss unzweifelhaft so verstanden werden, dass die zur zeit des Ar. gebräuchliche doppelte losung der solonischen kombination der designation und der losung ihren ursprung verdankte, ein wahlmodus, welcher noch im kleisthenischen zeitalter (XXII 5, 487/6), ja auch später (XXVI 2, 457/6) beibehalten wurde; wann die änderung stattgefunden hat, darüber giebt Arist. keine auskunft. Kaibel scheint sonderbarer weise die worte so zu verstehen, als ob die doppelte losung selbst als solonisch bezeichnet wäre, und konjicirt προκρίνειν statt κληροῦν. VIII 5 bekämpft

Kaibel die ergänzung [*περιορ*]*ῶντας* (so Bury, Blass u. meine ausg.) als unrichtig, «weil es *περιορωμένους* heissen müsste, vgl. Thukyd. IV 73, 1 *περιορωμένους ὁποτέρων ἡ νίκη ἔσται* und Krüger zu IV 71, 1». Aber Thuk. IV 71, 1 steht eben wie hier das aktiv (*περιιδεῖν τὸ μέλλον*) im sinne *ruhig abwarten*, während das medium 73, 1 vielmehr *sich umsehen* (= *περισκοπεῖν* VI 49, 4) bedeutet; die verkennung dieses unterschiedes hat VIII 48, 4 die hinzufügung eines *οὐ* im Vaticanus veranlasst. Vgl. die bemerkungen Rutherfords in seiner ausg. des 4. buchs, einl. XVIII. Kaibel zieht [*ἀγαπ*]*ῶντας* vor, was allerdings einigermassen durch Plat. rep. III 399 bc geschützt wird. XII 2 citiert Kaibel aus Theognis (154) die version: *ἀνθρώπῳ καὶ ὅτῳ μὴ νόος ἄρτιος ᾖ*, welche ich vielleicht als stütze meiner konjektur *ὅτοις* betrachten darf. Vgl. Soph. Trach. 1119. — § 4 schlägt er die hinzufügung von *περὶ* vor *τῶν δουλευόντων* vor, sehr wahrscheinlich. In dem grossen Solonfragmente hält er an der lesung *αξονηλατον* fest, welche er in *ἀξονηλατῶν* (= *τροχηλατῶν*, vgl. v. 20: *κέντρον κτλ.*) ändern will, indem er *τι* als indefinitum liest; dabei bleibt aber *τούτων* doch sehr unklar und auch *τι* scheint unpassend («bevor das Volk etwas von diesen Dingen erreichte»). Weiter unten will er von der von mir vorgeschlagenen hinzufügung eines *ἄν* nach *φρασαίατο* gar nichts wissen; er schlägt — *ἀρχαίως καὶ λίαν ἁπλῶς* — vor, den satz von einem begriffe wie *γιγνώσκων* abhängig zu denken. Statt dessen hätte ich mir lieber ein offenes geständniss des unvermögens gefallen lassen. XV 3. Zwischen *καὶ* und *Νάξον* will Kaibel eine deutliche spur des compendiums für *γὰρ* erkennen und hält an *γὰρ* fest, vielleicht richtig; wie aber die einnahme von Naxos «Vorbedingung des *βεβαίως κατέχειν τὴν τυραννίδα*» sein kann, ist mir rätselhaft. XVI 6. Kaibel bezeichnet meinen vorschlag *ἐπιμελῶς* als unpassend und sagt, dass Prokopios (*τοῖς μόχθοις ἀπειρηκότα*) den begriff der mühseligkeit richtig herausgefühlt hat, obgleich K. selbst glaubt, dass der citierte zusatz der absicht des rhetors, «der Scene ein rührendes Colorit zu geben», zuzuschreiben ist. Vgl. unten *ἡσθεὶς διὰ . . . τὴν φιλεργίαν*. § 7 hält Diels *εὐθύμιον ἦν* für verlesen und liest *εθρ*(?) . . . *το*, jedoch nicht *ἐθρυλεῖτο*. § 8 ist es am natürlichsten, *τὴν δίκην* zu ergänzen, vgl. Demosth. XLIX 19 (*τὴν μαρτυρίαν*), LIX 60 (*τὸν ὅρκον*); also übersetze ich trotz dem einwand Kaibels: *liess die Sache fallen*. XVII 4 schlägt Kaibel (nach Pappageorgios) vor zu lesen: *ἐπέγημεν κτλ.*[1] XXII 4 liest K. *συνεξαμαρτάνοιεν* (mit Poste) und verteidigt die auslassung von *ἐν* durch Polyb. V 11, 1. XXIV 3 verwirft K. meine schreibung *τῶν τελῶν τῶν* ⟨*ἀπὸ τῶν*⟩ *συμμάχων*, und zwar mit der bemerkung, dass auch nichtbundes-

[1] § 2 ist wahrscheinlich zu lesen *ἐν τῷ πρὸς Μεγαρέας πολέμῳ* ⟨*τῷ*⟩ *περὶ Σαλαμῖνος*.

genössische schiffe den hafenzoll zahlten; dies ist an sich ganz richtig, damit ist es aber nicht ausgeschlossen, dass Arist. hier nur die bundesgenossen erwähnt, von denen ja überhaupt die rede ist. — Die worte *ὑπερόριοι δ᾽ εἰς ἑπτακοσίους* sind vielleicht verdorben; aber es ist zu gewagt zu behaupten, dass Arist. durchaus *τοσοῦτοι δὲ καὶ ὑπερόριοι* oder dgl. habe schreiben müssen. In einer solchen aufzählung ist die zahl selbst bei weitem passender. — Dass der letzte posten (*πρυτανεῖον καὶ ὀρφανοὶ καὶ δεσμωτῶν φύλακες*) ein *x* ist, habe ich nicht übersehen; jedoch ist seine grösse nicht so unbestimmt, dass man ihn gar nicht in der zusammenrechnung verwenden darf, wie ich gethan habe. XXX 2 will K. aus *ἑλληνοταμίας* das nomen *ταμίας* als regens des gen. *τῶν ἄλλων ὁσίων χρημάτων* herausverstehen und weiter unten (*οἳ ἂν διαχειρίζωσι τὰ χρ.*) das verb *διαχειρίζειν* prägnant als *die Kassenführung haben* fassen, beides sehr gezwungen. XXXIV 3 verwirft er (vgl. Aesch. I 5) die hinzufügung des *κατά,* vielleicht richtig. XXXV 1 schlägt er *ἐκ προκρίτων τῶν πεντακισχιλίων* vor, nicht eben wahrscheinlich. § 2 wird *μανιῶν* richtig als partizip gefasst und durch Ios. bell. Iud. I 7, 5 gestützt. XXXVI 2. Die widerlegung der besserungsvorschläge von Gertz und mir hat mich nicht überzeugt; das *καὶ* bleibt immer noch unerklärt. XXXIX 6 verwirft K. die zwei ergänzungen von Gertz, die erstere mit der sonderbaren motivierung, die Peiraieusregierung sei nur den einwohnern der hafenstadt rechenschaftspflichtig gewesen, die stadtregierung dagegen, weil sie die hauptregierung war, dem gesammten Demos, also auch den Peiraieern; meines erachtens wäre die entgegengesetzte folgerung natürlicher gewesen. Die worte *οἱ τὰ τιμήματα παρεχόμενοι* versteht K. als die steuerfähige bürgerschaft. XL 1 hält Kaibel an der hdschr. lesart *πολλῶν μὲν ἐπινοούντων* fest und vergleicht Demosth. XVIII 102 (nach *Σ*): *ἔθηκα νόμον, καθ᾽ ὃν μὲν τὰ δίκαια ποιεῖν ἠνάγκασα τοὺς πλουσίους, τοὺς δὲ πένητας κτλ.*

Januar 94.

Karl Hude.

Victor Zeidler, Die Quellen von Rudolfs von Ems Wilhelm von Orlens. Berlin 1894, Felber. IX + 96 S.

Zur Orientierung für Leser, denen die mittelhochdeutsche Poesie und deren Dichter mehr oder weniger fremd sind, sei folgendes vorausgeschickt:

Rudolf von Ems (Hohen-Ems im rhätischen Rheintal), Dienstmann zu Montfort, ist einer der fruchtbarsten Dichter und einer der kenntnisreichsten Edelleute in der ersten Hälfte des 13. Jahr-

hunderts. Sein Hauptwerk ist die einer lateinischen Quelle nachgedichtete Bekehrungsgeschichte «Barlaam und Josaphat»; daneben sind «Wilhelm von Orlens», «Alexander der Grosse» und die «Weltchronik» seine bedeutendsten Produktionen.

Nach einer bündigen und zu gleicher Zeit vollständigen Inhaltsangabe des altfranzösischen Gedichtes «Jehan et Blonde», dessen Hauptzüge in dem Gedichte Rudolfs von Ems wiederkehren, schreitet Verf. zu einer kritischen Vergleichung der beiden Gedichte nach dem gemeinschaftlichen Stoff mit genügendster Rücksichtnahme auf die gleichzeitigen Verschiedenheiten und die durch selbständige Bearbeitung von Seiten Rudolfs verfehlten Stellen und durch die anfängliche Anlage der agierenden Personen in dem deutschen Gedichte hervorgerufenen Widersprüche. In dieser kritischen Vergleichung erweist Verf. durch eine ziemlich breite — 82 und später noch 56 Seiten umfassende —, jedoch ungemein genaue und zuverlässige Auseinandersetzung zur Evidenz, dass Rudolf von Ems die vorauf angenommene Quelle nicht nur stark benutzt hat, sondern dass er von derselben so sklavisch abhängig ist, dass er nicht einmal die von ihm selbst erfundenen Motive und Exkurse selbständig durchzuführen vermag. und deshalb gewöhnlich nur Verschlimmbesserungen erzielt.

Im dritten Abschnitte behandelt Verf. die grösseren selbständigen Interpolationen Rudolfs, die durch die Verschiedenheit seiner Hauptperson von derjenigen des französischen Gedichts notwendig geworden, und zeigt hier zur Genüge die Gedankenarmut, die psychologische Seichtigkeit und selbstgefällige Breite des deutschen Dichters im Vergleich mit seiner Quelle. Unter anderem kann ich mir die Bemerkung nicht versagen, wie sehr die stets wachsende Anzahl der jungen Ritterkandidaten in der «Schwertleite» an die «elf steifleinenen Kerle aus zweien» des Ritters John Falstaff erinnern. Hier wiederum zeigt Verf. mehrfach, wie sich Rudolf sogar in den von ihm selbst erfundenen Scenen der Anlehnung an seine Vorlage nicht enthalten kann und dadurch wiederum nur die Geniessbarkeit des eigenen Gedichts beeinträchtigt, und wie er durch die mangelhafte oder gänzlich fehlende Personenschilderung in eine leere Aufzählung von Handlungen verfällt.

Nach einem vierten Abschnitte, der eine Fortsetzung des zweiten enthält, geht der Verf. im fünften an eine kritische Behandlung der Schlusspartie von Rudolfs Gedicht, welche wieder von der Quelle abweicht, ohne jedoch von derselben unabhängig zu sein, und zeigt u. a., wie Rudolf hier durch mehrere Motive aus Wolframs Parcival, Hartmanns Gregorius, dem Nibelungenliede, dem Eckenliede, Hartmanns Erec und der Kudrun stark beeinflusst ist.

In einem kurzen sechsten Abschnitte zeigt Verf. den Einfluss des Tristan, der Eneit, des Titurel und des Gregorius auf die

sich nahe an die französische Vorlage anschliessenden Partieen des Gedichts, im siebenten und achten, wie die Erzählung Rudolfs von der Kindheit und den Eltern Wilhelms — welche nach der Darlegung des Verf. wesentlich der eigenen Erfindung des Dichters zuzuschreiben ist — im Tristan, Parcival und Gregorius typische Vorbilder gefunden hat.

Endlich im neunten und letzten Abschnitte rekapituliert Verf. seine kritischen Untersuchungen durch Beleuchtung der Turnier- und Ritterschaftsbilder, und formuliert das Ergebnis dahin, dass Rudolfs «Wilhelm von Orlens» eine unter Anlehnung an Motive aus verschiedenen mittelhochdeutschen Gedichten erweiterte und verflachte Ueberarbeitung der vorgenannten altfranzösischen Vorlage ist.

Der Verf. zeigt sich dabei durchaus als ein redlicher, kenntnisreicher und zuverlässiger Kritiker, dem man wünschen möchte, dass sich recht bald bedeutsamere und tiefer greifende Gegenstände seinem Fleiss und seiner Darstellungsgabe darbieten werden.

Januar 1894.

C. A. Nissen.

J. L. Ussing: Græsk og romersk Metrik. Kjøbenhavn 1893, Gyldendal. 208 s.

Hvor fortræffelige de nyere udenlandske håndbøger i græsk og romersk metrik i øvrigt end kan være, er de på grund af deres store vidtløftighed ikke synderlig skikkede til at tjene til vejledning for vore filologiske studerende. Allerede Madvig indså dette og udgav i 1867 som indbydelsesskrift til universitetets fest i anledning af kongens fødselsdag förste stykke af en kortfattet græsk metrik, men der kom desværre ikke senere nogen fortsættelse. Förste nu er denne ret følelige mangel bleven helt afhjulpen ved den af prof. Ussing udgivne bog, der ikke blot har det fortrin, at den er fuldstændig, men også omhandler den latinske metrik. De fordringer, der med rimelighed kan stilles til en lærebog eller kortfattet håndbog for studerende, er efter anmelderens skön i det hele tilfredsstillede. I den almindelige del er der givet en tydelig og let læselig fremstilling af den antikke versrytmes teori, og i den specielle del er de enkelte versemål behandlede i en klar oversigt, der er lige langt fra magerhed og overfyldelse. Den vidtløftige terminologi, den antikke metrik har arvet fra oldtidens egne metrikere, er reduceret til et passende mål, ligesom alle urigtige eller dog temmelig tvivlsomme hypoteser, der skyldes den nyere tids lærde, er udeladte. Tro mod det formål, forfatteren har sat sig, har han på et enkelt sted nær (ss. 154—157) ikke

ladet sig friste ind på længere udviklinger af sine egne meninger om underordnede spörgsmål. Litteraturen, såvel de större metriske værker som den betydelige mængde specialskrifter og afhandlinger, er benyttet med grundighed og indsigt. Idet anmelderen således fuldt ud anerkender de mange gode egenskaber, bogen har, og tror uden at blive modsagt at kunne udtale, at de filologiske studerende ikke kan være forfatteren tilstrækkelig taknemmelige for det fortrinlige hjælpemiddel, han har givet dem, tillader han sig i det følgende at fremkomme med nogle indvendinger mod forskellige enkeltheder i bogen.

I den almindelige del støtter forf. sig i alle hovedspörgsmål på det ovennævnte skrift af Madvig, så at en kritik af denne del af bogen i det hele og store falder sammen med en kritik af Madvigs bog. Det ny og ejendommelige i denne er, som han også selv siger, væsentlig af negativ karakter, idet hans hovedbestræbelse går ud på at vende tilbage til en naturlig og simpel betragtning af den antikke versrytme ved at fjerne adskillige formentlige vildfarelser, der enten er opståede allerede i oldtiden eller er fremsatte af nyere lærde. I det væsentlige har sikkert Madvig ret, så at det må beklages, at hans skrift ikke er blevet oversat på et af de större landes sprog, hvorved det kunde have øvet en heldig indflydelse på udenlandske fremstillinger af den antikke metrik. På enkelte punkter tror dog anmelderen at Madvig ikke har ramt det absolut rette, men skudt noget ud over målet. Da prof. Ussing også her helt eller delvis følger sin forgænger, bliver det nødvendigt at gå nærmere ind på disse punkter og behandle dem i det enkelte.

Når Madvig mener, at en hel del af de fødder, der er opstillede af de gamle metrikere, bör fjernes fra metrikken, er der ganske vist intet at indvende, for så vidt sagen tages ganske i almindelighed; men undersøger man den i dens enkeltheder, kan det ikke nægtes, at han har trukket alt for snævre grænser. Muligvis ved en ubevidst påvirkning af forholdet i den moderne metrik opstiller han den påstand, at en fod ikke må indeholde mere end én fri modsætning eller dens ækvivalent og kommer derved allerede i forlegenhed med koriamben og kretikeren. Ussing udtrykker sig mere ubestemt, idet han siger, at en fod skal have en for en målsenhed nødvendig afslutning i sig selv; men i virkeligheden slutter han sig til Madvig, eftersom han kalder koriamben og kretikeren sammensatte fødder, et navn, der kun da vilde passe på dem, hvis man betragtede alle koriambiske og kretiske vers som synkoperede, hvad forfatteren er så langt fra, at han, som vi nedenfor skal se, slet ikke vil vide af synkoperede vers. Det er heller ikke med rette, at Madvig benægter og Ussing betvivler eksistensen af bakkierne og ionikerne; thi selv om disse fødder i en fortløbende række formelt kan opfattes henholdsvis som kretikere og som koriamber, foran hvilke

der går en basis eller en optakt, og selv om adskillige vers, der i almindelighed regnes til ioniske vers, slet ikke hører herhen, viser i mange tilfælde en regelmæssig diæresis efter anden fod, at det er virkelige bakkiere og ionikere, vi har for os. Madvig forkaster også epitriten og dokmien; men disse fødder godkendes dog af Ussing, idet han regner dem for sammensatte fødder, hvad de i virkeligheden også synes at være. Af det ovenfor anførte ses altså, at hvis man vil opstille en definition, der kan passe på alle virkelig eksisterende fødder, må den omtrent komme til at lyde således: en egentlig fod er en ikke for lang forbindelse af korte og lange stavelser, der uden större vanskelighed kan komme igen i en række af forbundne ord.

Ligeledes kan man vel nok ganske i almindelighed give Madvig ret, naar han hævder, at man må holde metrisk rytme og musikalsk rytme ude fra hinanden, og at man ikke må gøre behandlingen af metrikken afhængig af de gamles os kun ufuldstændigt bekendte musikteori. Det lader sig således godt forsvare og er måske endog det rigtigste, så længe man ikke ved mere om den antikke musiks taktlære, end det nu er tilfældet, at opgive ethvert forsøg på at eftervise taktensheden i de gamles vers, tilmed da det må erkendes, at dette spörgsmål mere vedkommer musikken end metrikken. Derfor er der heller intet at sige til, at Madvig og efter ham Ussing har udeladt hele teorien om de irrationale fødder (*πόδες ἄλογοι* og *πόδες κύκλιοι*). På den anden side går det ikke an at sætte vor kundskab til den gamle musik lavere, end den i virkeligheden er, og da den antikke poesi både fra först af og flere århundreder igennem var så nöje knyttet til musikken, er det ikke rigtigt at afvise enhver tanke om den musikalske rytmes og det musikalske foredrags indflydelse på den metriske rytme. At de velbekendte brud på denne, der forekommer i de almindelige og lettere versemål, rimeligvis er opståede på den her omtalte måde, skal nedenfor blive vist, og at de vanskeligheder, der møder os i Pindars oder og i mange af de lyriske partier i de græske tragedier og komedier, kun kan løses ved antagelse af musikalsk indflydelse, siges med rene ord af Cicero i Orator LV § 183, hvor der står: *Esse ergo in oratione numerum quendam, non est difficile cognoscere. . . . Sed in versibus res est apertior, quamquam etiam a modis quibusdam cantu remoto soluta esse videatur oratio maximeque id in optimo quoque eorum poetarum, qui λυρικοὶ a Graecis nominantur, quos cum cantu spoliaveris, nuda paene remanet oratio.* Nu ved vi, at den musikalske rytme tilsteder brugen såvel af pauser til udfyldning af takten som af længder på mere end to *χρόνοι*. Ved at overføre denne frihed på den metriske rytme er det lykkedes Westphal at vise, at der findes rytme i disse vers, der tidligere stod for os som et forvirret konglomerat af uensartede fødder. Til bestyrkelse af teoriens rigtighed kan desuden tjene, at vi også i moderne poesi

har sådanne synkoperede vers, f. eks. *Stork, stork, langeben!* (et firefodet trokæisk vers med to pauser); *en strid, selv en sejr* (et trefodet iambisk vers med en pause). Antager man denne teori, kan man så nogenlunde høre rytmen ved oplæsningen og i hvert fald forstår man, at versene har kunnet synges således, at rytmen var fuldstændig hørlig; men hvis man med Madvig og Ussing forkaster den, vil man ikke blot ikke ved oplæsningen høre nogen rytme, men ikke engang forstå, at der nogensinde har været nogen.

Overhovedet er det afsnit, hvor uregelmæssighederne i den metriske rytme behandles (ss. 63—68), det, der har tiltalt anm. mindst. Ganske vist har Ussing opgivet Madvigs aldeles utilfredsstillende forklaringer (s. 30 nederst og s. 31); men mod hvad han sætter i stedet og i øvrigt fremfører kan der göres adskillige indvendinger.

For det förste er det næppe rigtigt, at grunden til, at de almindelige versemål med undtagelse af de daktyliske plejer at måles efter dipodier, er den, at de var forbundne med marche eller dans; thi så vidt anmelderen ved, er der ikke levnet os nogen efterretning, der gör dette sandsynligt for iambens vedkommende. Grunden er åbenbart, hvad der også er fremsat af andre, det hurtigere tempo, hvori disse versarter blev foredragne.

Dernæst synes de forskellige afvigelser fra den metriske rytme ikke at være satte skarpt nok ud fra hinanden. Dispositionen burde formentlig have været denne. Den metriske rytme er bestemt ved to ting: føddernes enshed i tid og afveksling mellem korte og lange stavelser i samme orden; afvigelserne derfra er: 1) føddernes enshed i tid hævet, f. eks. — — for — ⏑ eller ⏑ —, 2) afvekslingen hævet, f. eks. — — for — ⏑ ⏑ eller ⏑ ⏑ —, ⏑ ⏑ ⏑ for — ⏑ eller ⏑ —, 3) afvekslingen i modsat orden, f. eks. — ⏑ ⏑ for ⏑ ⏑ —. Ingen af disse afvigelser har forfatteren givet nogen egentlig forklaring af, og for de to sidstes vedkommende har han ikke engang gjort noget forsøg derpå, skönt forklaringen af disse ligger smublende nær. Da den musikalske rytme som bekendt tillader, at taktens elementer må være ens, og at de, for så vidt de er forskellige, må komme i en anden orden, er det rimeligt at antage, at afvekslingens ophævelse og fodelementernes omsætning skyldes den musikalske rytmes indflydelse på den metriske. Hvad den förste af de tre afvigelser angår, sammenstiller forf. — ⏑ — ⏓ med syllaba anceps i slutningen af ethvert vers og ⏓ — ⏑ — med den ubestemthed, der findes i versets begyndelse i den såkaldte æoliske basis. Dette er ganske vist kun en begyndelse til en forklaring, men en så god begyndelse, at det er skade, at han ikke har ført den videre. Sagen forholder sig nemlig således. Når den sidste stavelse i ethvert vers er anceps, er grunden den, at det ophold, der göres efter et vers for at skille det fra det næste, kan forkortes eller forlænges,

ved at man gör den sidste stavelse længere eller kortere, end den skulde være. Skal der nu være nogen lighed mellem versslutningens syllaba anceps og den trokæiske dipodis, må der altså have været et tilsvarende ophold mellem dipodierne; men et sådant kortere ophold er det netop meget rimeligt at der har været i det musikalske foredrag for at skille dobbelttakterne fra hinanden. På en aldeles tilsvarende måde kan syllaba anceps i den iambiske dipodis förste fod forklares ved det ophold, der er foran ethvert vers, og ved antagelsen af et mindre ophold mellem dipodierne.

Endelig er forfatterens opfattelse og fremstilling af forholdet mellem den dalende og stigende rytme i höj grad misvisende. Når han s. 66 siger, at dette modsætningsforhold, som spiller en stor rolle i den moderne metrik, har langt mindre at betyde i den gamle, har han ganske vist ret; men når han så illustrerer dette ved at vise, at når man foran en trokæisk række sætter ⏑, fås iamber, og når man foran en daktylisk række sætter ⏑ ⏑, får man anapæster, samt at man ingen forskel mærker i den rytmiske gang, når et trokæisk vers ender med — og der derefter følger et iambisk vers, eller når et iambisk vers ender med ⏑ og der så følger et trokæisk, da er dette et dårligt bevis på hans påstands rigtighed; thi akkurat det selvsamme er jo tilfældet i moderne vers. I øvrigt burde vistnok den gængse lære om, at iamber kan betragtes som trokæer med optakt og anapæster som daktyler med optakt, vises ud både af den moderne og af den antikke metrik, eftersom den kun er formelt rigtig. Tempoets gennemsnitshastighed er jo i moderne vers hverken den samme for trokæer og iamber eller for daktyler og anapæster, og i de gamles vers forholder det sig på samme måde, i hvert fald for daktylernes og anapæsternes vedkommende. Som allerede sagt, kan man med föje sige, at modsætningsforholdet mellem den dalende og den stigende rytme er mindre fremtrædende i den antikke metrik end i den moderne; men herudover bör man på ingen måde gå. Derfor kan anmelderen ikke andet end betragte det som helt urigtigt, når forfatteren s. 68 siger, at der ingen vægt ligger på, om rytmen er stigende eller dalende, og s. 100, at daktyler og anapæster står hinanden så nær, at man næsten ikke tör tale om to forskellige slags metrum. Det må bestemt fastholdes, at når der indblandes en daktyl i iambiske og anapæstiske vers eller en anapæst i trokæiske vers, da er dette en frihed, en afvigelse fra det regelmæssige, og det vedbliver det at være, selv om der i anapæstiske vers indblandes nok så mange daktyler. Det er i sandhed et underligt spil af skæbnen, at forfatteren, der ellers så stærkt hævder den metriske rytmes uafhængighed af den musikalske, på dette punkt er kommen til helt at udviske et af den metriske rytmes kendemærker og sætte den musikalske rytme på den metriske rytmes plads.

Den fremstilling af den græsk-romerske metriks historie i

sine hovedtræk, der findes lige efter indledningen, tror anmelderen hellere burde have stået i slutningen af bogen eller dog sidst i den almindelige del. Når læseren förct var gjort bekendt med den antikke versrytmes teori i sin helhed, vilde forfatteren have kunnet fremstille udviklingens gang i tidens løb i mindre omfang, men med större fylde af enkeltheder, og læseren vilde med större lethed og mere udbytte have kunnet tilegne sig, hvad der bødes ham. Hvad selve indholdet angår, er der nogen forskel på begyndelsen og slutningen. Det afsnit, der behandler oldtiden, står utvivlsomt over det tilsvarende stykke i Madvigs skrift, idet dennes nedsættende dom om alle de græske metrikere, der især er uretfærdig over for Aristoxenos, er afløst af en mere sympatisk fremstilling. På et enkelt punkt er dog heller ikke forfatteren fuldt retfærdig mod de gamle. Når han siger, at deres teori om versarternes derivation er höjst besynderlig, er denne dom kun rigtig inden for visse grænser. Da det daktyliske pentameter kronologisk ligger heksametret så nær, som det gör, vil sikkert de fleste give de gamle ret, når de antager, at det förste versemål er dannet af det sidste ved bortkastelsen af den sidste halvdel af tredje og af sjette fod. Ligeledes er det ret sandsynligt, at det iambiske tetrameter er dannet af trimetret ved tilföjelsen af en dipodi. I det afsnit, der handler om den nyere tid, giver Madvig en i det hele fyldigere og mere i det enkelte gående fremstilling af de fortrin og fejl, der findes hos de fremragende metrikere, f. eks. Hermann og Boeckh. At hverken Madvig eller Ussing tilstrækkeligt påskönner Westphals fortjeneste, følger af deres ovenfor omtalte opfattelse af forholdet mellem metrik og musik. Derimod er Ussings dom om Ritschls behandling af den ældre latinske metrik besindig og fuldt ud retfærdig.

Roskilde i Januar 1894.

Kr. Mikkelsen.

Æschylus's Dramaturgie.

Af **A. B. Drachmann.**

P. Richter: Zur Dramaturgie des Äschylus. Leipzig 1892, Teubner.

I den klassiske Philologies Blomstringstid i dette Aarhundredes første Halvdel vendte den Boeckhske Retning under selve Mesterens Anførsel med bevidst Stræben sin Interesse mod en indtrængende Erkjendelse og kritisk Værdsættelse af Oldtidens Aandsindhold, fremfor alt som det fremtræder hos den græske Litteraturs største Forfattere. Schleiermachers Platon, Boeckhs egne Arbeider over Pindar og Sophokles, K. O. Müllers Udgave af Eumeniderne og Behandling af den græske Litteraturhistorie er Mærkepunkter i vor Videnskabs Udvikling, de første Forsøg i større Stil paa at gjøre Philologien til noget Mere end den blotte Vogter af Overleveringen. Man satte sig nye Opgaver, af mere omfattende og vanskelig Art, men ogsaa taknemligere end de gamle; man vendte sig til hele den dannede Almenhed og krævede dens Interesse for en Aartusinder gammel Litteratur, ikke blot som Mønster paa ædel Form eller som Middel til historisk Erkjendelse, men som Bærer af et evigt Indhold, der burde være Alles Eie.

Det var den spekulative Philosophies og den romantiske Poesies Dage. Tanken og Phantasien søgte overalt det Væsentlige, det Fælles, bag det Tilfældiges Forskjellighed. Saaledes saa man ogsaa paa Oldtiden. Hvad man søgte hos de Gamle, var det umiddelbart Tilgjængelige, det der endnu havde holdt sig som levende Værdi; Begrænsningen, den af Forholdene betingede Særegenhed fremhævede man ikke gjerne uden i Almindelighed, som fælles Charaktermærke; i det Enkelte interesserede man sig ikke for den, oversaa den eller ignorerede den.

Det blev ikke denne Retning, der seirede i den klassiske Philologie. I Aarhundredets Midte er det den kritiske Retning,

under Lachmanns og Madvigs Førelse, der er den herskende. Problemer som de, der havde opfyldt Boeckh og K. O. Müller, vedblev vel at behandles; men naar man undtager Welcker, var det mest lidet betydelige Mænd, der gav sig af med æsthetisk Behandling af de store Oldtidsforfattere. Man traadte de Spor brede, som de store Forgjængere havde sat; man forvildede sig længere og længere ud i spekulative Overdrivelser og dybsindige Trivialiteter, der ikke fandt Opmærksomhed hos nogen ledende Aand eller hos den store Skare af Arbeidere i det Smaa. Af denne Tilstand giver Forfatteren til det Skrift, der her skal omtales, et Billede i sin Indledning, hvori han polemiserer mod sine nærmeste Forgjængere.

I de sidste Aartier har atter en betydelig Philolog slaaet til Lyd for den æsthetiske Diskussion og givet vægtige Bidrag til en Løsning af dens Problemer; og under Paavirkning af ham begynder ogsaa andre at behandle enkelte Oldtidsforfattere med det Formaal at give en Totalopfattelse af deres Produktion. Det viser sig da, at det Arbeide, der var gjort af den forrige Generation, selv af dens største Aander, for en stor Del maa gjøres om. Man seer nu mere nøgternt paa de Gamle; man erkjender, at den tidligere Betragtning ofte har tillagt dem Tanker, der tilhørte selve den moderne Betragter; man kræver det Historiske indsat i dets Ret, ogsaa hvor det vil fjerne de Gamle fra vor umiddelbare Forstaaelse og formindske vor Beundring for dem. Af denne Bevægelse er Richters Bog et Udslag.

I Indledningen underkaster Forfatteren, som allerede berørt, sine Forgjængere en Kritik. Han har let Spil overfor det Meste af, hvad de har præsteret: til at opløse Sætninger som disse: «tragisch . . . ist eine durch die Sittlichkeit geforderte Lebensverneinung im Konflikt mit einer an sich vollberechtigten Lebensbejahung» i den blaa Dunst, hvoraf de er sat sammen, hører ikke stor Kunst — især naar de er anvendte direkte paa et saa historisk begrænset Phænomen som den attiske Tragedie. Men hvad Richter selv sætter i Stedet, er ikke synderlig tilfredsstillende. Det er overhovedet en mislig Sag at begynde en Undersøgelse af denne Art med et Forsøg paa at definere Begrebet «det Tragiske»; og der

kommer da heller ikke meget Andet ud af Richters Definition, end at det Tragiske beroer paa Andres Lidelse i kunstnerisk Fremstilling, og at Digteren har adskillige Midler til at bevirke, at et saadant Motiv fremkalder en «Kunstnydelse». Naar der mellem disse anføres «dass das Leid zur sittlichen Läuterung des Leidenden beiträgt oder in Glück umschlägt, vielleicht auch direkt sein Glück herbeiführt», saa passer dette ganske vist paa den antike «Tragedie», men strider direkte mod den moderne Forestilling om det Tragiske. Man maa her gjore eet af to: enten udvikle Begrebet det Tragiske ud fra vor Tids Opfattelse, og saa resolut vise en stor Del af den antike Tragedie udenfor; eller tage Navnet som historisk givet, hvor man finder det, men saa ogsaa opgive at bringe de grundforskjellige Ting, der betegnes med det, begrebsmæssig under een Hat. Et Forsog paa en Forening af de to Methoder medfører kun Forvirring.

Efter den almindelige Indledning gaaer R. over til en Gjennemgang af de overleverede Stykker eet for eet og Scene for Scene. Han følger her ikke, hvad der dog i en Undersogelse som denne var det Naturlige og ogsaa vilde have vist sig frugtbart, den chronologiske Orden; han giver desuden ved Siden af den æsthetiske Analyse for hvert Stykke en Undersogelse af, hvad der lader sig bringe ud deraf med Hensyn til Sceneforholdene paa Æschylus's Tid. I hvert Fald dette Parti af Bogen vilde man hellere have undværet; med dens egentlige Formaal staaer det ikke i den ringeste Forbindelse, og de opnaaede Resultater er ganske usikre.

Trods disse Misgreb er det i denne Generalrevision af Materialet for vor Bedommelse af Æschylus, at Bogens Fortjeneste ligger, ligesom dette Parti ogsaa er dens Kjerne og det, hvorefter dens Betydning maa maales. Og denne Betydning kan ikke anslaaes lavt. Det er, saavidt jeg veed, forste Gang, at der saaledes er forsøgt en Gjennemgang af alle de overleverede Stykker under eet i den Hensigt uden nogen forudfattet Mening om Helheden, alene paa Grundlag af Enkeltanalyser, at naae til et sikkert Resultat med Hensyn til Grundtrækkene i Æschylus's dramatiske Kunst. Og dette Forsøg er i væsentlige Henseender dygtigt og heldigt gjort.

R. er ikke alene virkelig saa fri for aprioriske Forudsætninger, som det er hans Stræben at være; han har tillige en god philologisk Skole og en udpræget sund Sans. Han feier med en solid og skrap Kost en Mængde af det Spindelvæv bort, som tidligere Tiders vilkaarlige Fortolkning havde afsat over den ægte Overlevering, saaat det gamle Billedes Enkeltheder kommer rensede og tydelige frem igjen. Der blottes derved en Mængde Ujævnheder og Ufuldkommenheder, som man før havde stræbt at tildække; det er godt at det skeer, det er den første Betingelse for at naae til en sikker Erkjendelse af Digterens Eiendommelighed. Ved Siden af dette mere nedrivende Arbeide er R. ogsaa bestræbt for at lade Æschylus's Fortrin komme til deres Ret. Han understreger stedse de Steder, hvor han mener der er præsteret noget Betydeligt, og gjør det gjennemgaaende med rigtig Takt og aabent Blik for det i Sandhed Værdifulde. Ligeledes er Forklaringerne af paaviste Besynderligheder eller Ufuldkommenheder i det Enkelte med Omhu afpassede efter det Standpunkt, man maa forudsætte hos Digteren og hans Publikum, og i Reglen rigtige.

Alt dette er ikke ringe Fortrin, der sikrer Richters Arbeide en blivende Plads i Litteraturen over de Græske Dramatikere. Og dog vil vistnok enhver, der kjender og værdsætter Æschylus, føle et Savn efter Læsningen af Richters Bog. Trods Fordomsfriheden, den sunde Sans og den gode Villie mangler der Noget; og dette Noget er netop det, som fandtes hos de bedre af R.'s Forgjængere: Helhedsopfattelsen. Ikke blot har Richter ikke gjort noget Forsøg paa at formulere sin Opfattelse af det Eiendommelige hos Æschylus saaledes, at der fremkommer Billedet af en Digterindividualitet (hans «Schlusswort» er kun en Rekapitulation af de i det Foregaaende paaviste Fortrin og Mangler hos Digteren); heller ikke i det Enkelte mærker man nogen Totalopfattelse som Baggrund eller engang nogen Stræben efter en saadan. Der gjøres intet alvorligt Forsøg paa at eftervise Forholdet mellem de Anskuelser, Æschylus gjør sig til Talsmand for, og hans Samtids Maade at tænke og udtrykke sig paa; der spores heller ikke nogen synderlig Interesse for psychologisk at trænge ind i den Menneskesjæl, hvis Ytringer behandles og

kritiseres. Richter opererer endog et Sted (S. 158 f.) med Sætningen «ich bin ein Mensch mit seinem Widerspruch», som om den var det sidste Ord i en litterær Charakteristik.

Denne Grundmangel hævner sig ifølge Sagens Natur ikke alene i Helheden, men ogsaa i Enkeltheder. Trods al Stræben efter at anlægge Samtidens Maalestok bliver vor Tids æsthetiske Krav til Syvende og Sidst det Afgjørende i de Domme, der udtales; og dette forrykker Synspunktet for det, det egentlig kommer an paa: hvad Æschylus har forefundet, og hvad han har præsteret. Undertiden kommer der endog noget Skolemesteragtigt i Tonen (ikke mindst hvor den er anerkjendende), der er ilde anbragt overfor en Personlighed som Æschylus. Endelig udebliver heller ikke saadanne grove positive Vildfarelser, som er uadskillelige fra en Grundfeil i Udgangspunktet: Richter har taget saa fuldstændig Feil i Opfattelsen af «Prometheus», som kun den kan gjøre, der hverken har gjort sig klart hvad en Græker eller hvad Æschylus var.

Boeckh har et Sted (Ges. kl. Schr. VII p. 373) gjort den Bemærkning, at man ved Charakteristiken af en Kunstners Eiendommelighed altid bevæger sig i en Cirkel: Kunstnerens Eiendommelighed erkjendes kun af det forstaaede Kunstværk, og det enkelte Kunstværks Forstaaelse afhænger atter af Erkjendelsen af Kunstnerens Eiendommelighed. Sætningen er slaaende rigtig, og Richter har i sin Bog leveret et nyt Bevis paa dens Sandhed. Tillige indeholder den til en vis Grad et Forsvar for Rigtigheden af Boeckhs og hans Disciples Methode. Deres Feil var ikke saa meget, at de generaliserede for tidligt; det maa man i Virkeligheden altid gjøre; men fraseet de Tilfælde, hvor de kom ind paa en rent forkert Vei (som overfor Pindar), laa den mere i, at de slog deres Resultater for tidlig fast, istedenfor at holde Døren aaben for en Korrektion i det Enkelte, der tilsidst ogsaa kunde modificere Hovedresultatet. Og naar deres Arbeide nu for en Del maa gjøres om, saa bør vel denne Feil rettes; men det skeer ikke ved at fortabe sig ensidig i Enkeltundersøgelsen og lade Helheden ude af Betragtning.

Det vil da sikkert ogsaa vise sig, at man vilde begaae en Feil ved at troe, at Alt hvad der er opstillet af almindelig Charakteristik af Oldtidens store Forfattere, uden videre kan

kastes overbord som ubrugeligt. Naar man tager de store Philologers Resultater i de allervideste Træk og seer bort fra den vilkaarlige Gjennemførelse i Detaillen, saa havde de for det Meste Ret, eller dog nogen Ret. Det er rigtigt, at Æschylus betoner Retfærdighedsideen mere end nogen anden græsk Tragiker, og at hans Guddomsbegreb er væsentlig monotheistisk; rigtigt, at hos Sophokles Hovedinteressen ligger paa det Psychologiske; og saaledes videre, lige op til de almeneste Bestemmelser af den græske Aands Væsensmærker. Hvad der skal føies til, er væsentlig den nærmere Paavisning af, *hvorledes* disse Eiendommeligheder viser sig i det Enkelte og med hvilke Begrænsninger de maa forstaaes; derigjennem skal Charakteristiken tillige faa sin konkrete Fylde, Billedet, der er tegnet i de yderste Omrids, de Schatteringer, der først gjør det levende og troværdigt.

Gjennemlæsningen af et Arbeide som Richters foranlediger En naturlig til at stille sig det Spørgsmaal, hvorledes man selv vilde formulere sig den Totalopfattelse af Æschylus's Personlighed, som man stadig savner hos Forfatteren. Jeg har andetsteds (Festskrift til Vilhelm Thomsen S. 173 ff.) søgt at gjøre dette for et enkelt Hovedpunkts Vedkommende; her kunde jeg ønske at tilføie nogle spredte Bemærkninger i samme Retning, nærmest som Bidrag til at vise Veien til Opgavens Løsning. Til en indgaaende og sammenfattende Charakteristik af en Oldtidsforfatter hører der baade en mangeaarig og fortrolig Omgang med hans Værker og et grundigt Kjendskab til de Forfattere, der staaer ham nær i Tid og Retning — Betingelser, som jeg desværre er langt fra at fyldestgjøre.

I en fuldstændig Behandling af Æschylus's Dramaturgie er der en Række Momenter, der ikke tør forbigaaes, uden at de dog frembyder nogen synderlig Interesse i Forhold til Digterens Charakteristik. Det er hvad man kunde kalde de techniske Keitetheder, der i rigt Maal findes i alle Æschyleiske Dramaer. At Personernes Optræden eller Afgaaen undertiden motiveres utilstrækkelig; at hele Scener, som Ioepisoden i Prometheus, væsentlig er Fyldekalk for at give Stykket den fornødne Længde og tilfredsstille Digterens og hans Tilhøreres «Lust zu fabuliren»; at der i Agamemnon anvendes urimelige

Forkortninger af den Tid, der nødvendig maatte hengaae mellem Handlingens Momenter — Alt dette og Mere af samme Slags bør siges og er sagt af Richter med al fornøden Fuldstændighed; det lader sig ogsaa forklare og er forlængst forklaret som Begynderfeil, der ikke saameget falder Digteren som Kunstartens daværende Stilling til Last. Derimod savner man hos Richter en almindeligere Betragtning af Forholdet mellem Digterens Stof og hans Bearbeidelse deraf og særlig af hans Charaktergivning. En saadan er nødvendig som Forudsætning for Forstaaelsen af hans Eiendommelighed, som Grundlag for Undersøgelsen, om den end ikke behøver at give noget direkte Bidrag til hans Charakteristik.

Man bør i Æschylus's Dramaturgie, og overhovedet overfor den antike Tragedie, gaae ud fra Handlingen som det Centrale. Det Oprindeligste er dog aabenbart Glæden ved at gjengive en Handling — i videste Forstand. Derfor udvikler den antike Tragedie sig heller ikke i Retning af Charakterskildring, men af Intriguestykke (Ion, Iphigenia paa Tauris). Charakterskildring er hos Tragikerne altid Undtagelse; Reglen er, at Charakteren retter sig efter Handlingen, d. v. s. der er ingen Charakter, men Personer, der i de givne Situationer taler og handler som Personer i Almindelighed vilde gjøre i saadanne Situationer.

Man forstaaer herudfra saadanne Besynderligheder som Begyndelsen af *Ἑπτά*. Det er en beleiret Bys Tilstand, givet melodramatisk. Vi finder dette Parti langtrukket og uproportioneret; det er ikke fordi Skildringen i og for sig er tarvelig; den er tvertimod fortrinlig; det er fordi vi møder med ganske andre Forudsætninger, uden den naive, sanselige Glæde ved at see fremstillet hvadsomhelst. Saavel Digterens som Publikums Forhold i Oldtiden er langt mere elementært end man i Reglen troer; den første har endnu den umiddelbare Glæde ved at skabe, det sidste ved at see.

Man forstaaer endvidere Æschylus's «Charakterskildring». I Reglen er der, som sagt, ingen. Et Drama som Perserne har ikke en eneste Charakter, ja hvad mere er, det kunde ingen have. Efter sit hele Anlæg giver det ikke de faa agerende Personer (Atossa, Dareios, Xerxes) Leilighed til at

charakterisere sig. Det er kun Situationsmaleri. Andre Stykker kunde have Charakterer, men har ingen. Som et Exempel instar omnium kan analyseres de Syv mod Theben.

«Der Edle, Reine und Feste, Eteokles, das Bild besonnener Mannhaftigheit, der Hort und treue Schutz der Seinen, erliegt im entscheidenden Augenblick dem drohenden Geschick; sein heller Geist verfinstert sich, er giebt sich selbst, sein besseres Selbst, verloren, und stürzt dem grässlichen Entschlusse zu.» Disse Ord af Rohde (Psyche p. 521) indeholder vel omtrent den gjængse Opfattelse af Eteokles's Charakter. De er ogsaa sande i en vis Forstand; men som de staaer, maa en moderne Læser nodvendig misforstaae dem. — Æschylus giver i de Syv en Skildring af det beleirede Theben. Hvad der giver Skildringen Liv, er Kontrasten mellem Kvindernes vilde Angst, der fremkalder det ene Skrækkens Billede efter det andet, og den mandige Herskers Besindighed og Kraft. Af Hensyn til denne Kontrast optræder Eteokles i de forste Scener som han gjor. Det er slet ikke Eteokles, der her vises os, overhovedet slet ikke noget Individ; det er den krigserfarne Konge og Feltherre, barsk og bydende, trøstende og beroligende, bestandig imponerende; opfyldt af sit Ansvar og rede til at bære det i Tillid til Guderne. Det er et prægtigt Billede; men det er ingen Charakter; der er ikke et eneste individuelt Træk.

Eteokles, d. v. s. Sagnfiguren Eteokles, ikke specielt den Person, der er udstyret med disse Egenskaber, skal falde i Tvekamp med sin Broder; og det skal fremstilles paa Scenen, at han begiver sig i Kampen. Motiveringen til denne Beslutning laa for Æschylus helt udenfor Personlighedens Indre; den er ikke subjektiv, men objektiv, det er Slægtens Skyld, »den fædrene Forbandelses Erinye», der volder det. (I Parenthes: hvorledes kan den Eteokles, vi finder i Begyndelsen af de Syv, have paadraget sig sin Faders Forbandelse? hvorledes kan han have forholdt sin Broder hans Ret? Herom sporger man forgjæves.) Motiveringen er altsaa objektiv; men Beslutningen skal tages for vore Øine. Hvad gjor Æschylus? Ja, han gjor hvad enhver Dramatiker maatte gjøre: han giver den objektive Motivering et subjektivt Udtryk, han lader Eteokles handle under Besættelse af Slægtens Dæmon og selv

udtale, at han er besat; og saaledes faaer vi den uforglemmelige Scene i Ἑπτά 660—702. Og dog kunde ingen moderne Dramatiker have givet denne Scene saaledes. Mellem Eteokles i Stykkets Begyndelse og Eteokles i dets Midte gaber der en Kløft, som ingen Psychologie har udfyldt; medens vi hos en Moderne maatte see Vanviddet langsomt stige, maatte see Formorkelsen kjæmpe sig frem, til den endelig tog Magten (og hvilket Sujet for en moderne Dramatiker!), saa kommer hos Æschylus Katastrophen som et Lyn fra en klar Himmel. Sagen er den, at der hos Digteren selv ingen Forbindelse bestaaer mellem de to Billeder; han digter ud af Situationen, der behersker ham helt. Derfor vælger han ogsaa, da han tvinges over i den subjektive Motivering, den simplest mulige Udvei: han lader det, der for ham selv er givet objektivt, uden videre udtale af sin Person som beherskende den, uden egentlig at vide, hvad han gjor; thi havde han vidst det, saa havde han ogsaa taget Konsekvenserne. Men han gjør det storartet; tager man Billedet for sig, saa virker det saa sandt som Livet selv og saa overvældende som en ødelæggende Naturkrafts pludselige Frembryden. Thi Æschylus veed meget vel, hvorledes det Dæmoniske ytrer sig hos Mennesket, og han er istand til at fremstille det trods nogen Tragiker. Men om nogen Sammenhæng er det ham endnu ikke at gjøre.

Dette ene Exempel kunde let foroges med flere, om der end vanskelig vil findes noget saa slaaende. Men det er i sig selv nok til at afgive en Advarsel imod at soge for megen Dybsindighed i de gamle Tragikeres og særlig i Æschylus's Charaktertegning. Charaktergivningen var hos de Gamle ofte endnu ikke Noget, som Digteren væsentlig lagde til af sit Eget; den var for det Meste en integrerende Del af den rent udvortes Dramatisering af det givne Stof og dettes Krav underordnet. Det kan derfor i Reglen heller ikke nytte at soge efter det for den enkelte Digter Charakteristiske paa dette Punkt, saaledes som man naturligt gjor det overfor en moderne Dramatiker. I en Mængde Tilfælde arbeider alle tre Tragikere væsentlig eens; man tænke f. Ex. blot paa de store Klagearier, der oftest rent konventionelt lægges Personerne i Munden ved visse Leiligheder, uden Spor af indi-

viduel Charakteristik[1]. Det Eiendommelige maa i mange Tilfælde hellere soges dels i Valget af Stoffet, dels i den Opfattelse af det, der træder frem i de lyriske Partier. Kun hvor der virkelig aabenbart foreligger en gjennemfort Charakteristik, hvor Enhedspræget i en Person umiddelbart gjør sig gjældende med Styrke, har man Lov til at anvende dette Moment som Bidrag til Digterens egen Charakteristik.

Dette skeer hos Æschylus, saavidt jeg seer, kun eet eneste Sted. I alle de overleverede Dramaer er der kun een Charakter, der staaer som et Billede af een Støbning, gjennemført ialtfald i de store Træk gjennem alle Handlingens Momenter. Denne Charakter er Prometheus. Gjennem Samtalerne med Choret, med Okeanos, med Io og med Hermes træder Titanens Eiendommelighed bestandig tydeligere frem: overlegen Klogskab og Bevidstheden derom, Egenvillie og Egenraadighed, Foragt for Alt, hvad der ligner Svaghed og Eftergivenhed, lidenskabelig Trods mod ethvert Forsog paa Undertrykkelse — alle disse Eiendommeligheder samler sig i et Billede af den fra den græske Poesie saa vel kjendte Charakter, hvis herskende Egenskab er *αὐθάδεια*. Og det bliver et virkeligt Billede, ikke et abstrakt Schema; Prometheus taler ikke blot bestandig ud fra de samme Forudsætninger, men taler tillige naturligt og menneskeligt, med ikke faa Nuancer, snart overlegent affeiende, snart ivrigt retfærdiggjørende sig eller fortroligt meddelende sig, snart i voldsom Lidenskabs Protest.

Charakteren er vel kjendt fra den græske Tragedie. Det er den samme, der møder os i nogle af Sophokles's berømteste Stykker: Antigone, Aias, Elektra. Det er endog gjort gjældende, at der heller ikke hos Sophokles (maaskee med Undtagelse af Philoktet) findes nogen gjennemfort Charakteristik af nogen anden Personlighed end netop denne. Ikke desto mindre er der en bestemt Nuance i den Maade, hvorpaa Charakteren fremtræder hos Æschylus og hos Sophokles. Baade for Aias og Elektra er det eiendommeligt, at de væsentlig fremtræder negativt, man kunde sige passivt. Deres

[1] Det prægnanteste Exempel er maaskee Sophokles's Antigone, fordi der her ellers er givet en virkelig Charaktertegning, hvortil al denne Graad og Jammer ikke passer.

αὐθάδεια ligger i, at de ikke kan bøie sig under en udefra given Situation, som de er komne i uden egen Skyld. De vil ikke sætte noget bestemt igjennem, hvorved de tørner sammen med deres Omgivelser; det er meget mere deres Omgivelser, der er de handlende, og dem, der er de protesterende. Noget tilsvarende gjælder ogsaa om Antigone. Hun kommer ganske vist i Ulykke ved en fra hendes eget Initiativ udgaaende Handling; men denne Handling er i og for sig en selvfolgelig Ting, som efter Livets naturlige Gang uden videre burde foretages, og hendes Foretagen af den vilde aldeles ikke være noget Tegn paa *αὐθάδεια*, dersom ikke det fra andre udgaaende Forbud var kommet til. Det Charakteristiske bliver da atter her Ulydigheden, Protesten, den negative Selvraadighed, ikke den Egenvillie, der ytrer sig i original Stræben efter selvsatte Formaal.

Anderledes med Prometheus. Æschylus lægger Vægten lige saa fuldt paa den positive som paa den negative Side af Egenraadigheden. Prometheus er ikke blot Repræsentanten for Oppositionslysten, der ikke vil underordne sig under den Mægtigere; han er tillige Incarnationen af alt det hos Mennesket, der betinger positivt Fremskridt. I den store Replik 438—508 gives der en Oversigt over Alt, hvad menneskelig Kultur hidtil har opnaaet. Alt henføres her til Prometheus; charakteristisk sluttes med Ordene: *βραχεῖ δε μύθῳ πάντα συλλήβδην μάθε· πᾶσαι τέχναι βρότοισιν ἐκ Προμηθέως* — med tydelig Allusion til *προμήθεια* (jvfr. 86: *αὐτὸν γάρ σε δεῖ προμηθέως*; Ordet maa forresten vrides lidt fra sin egentlige Betydning for at komme til at svare rigtig til Tanken).

Denne eiendommelige Nuance i Skildringen hos Æschylus laa vel nok tildels i selve Stoffet, om det end neppe er sandsynligt, at Sagnet paa den Maade tillagde Prometheus alle menneskelige Fremskridt. Men ogsaa Valget af dette Stof er enestaaende og høist mærkeligt. Prometheus er det eneste Æschyleiske Drama, der er bygget over den ellers saa ofte exemplificerede Tanke *μηδὲν ἄγαν*; og det gjør tillige mere end noget andet Indtryk af at være blevet til væsentlig for en Tankes Skyld. Æschylus har da opfattet selve den græske Levevisdoms Hovedsætning i et Omfang, hvori den finder Anvendelse ikke blot paa den for Grækerne eiendommelige liden-

skabelige Egensindighed, men paa al menneskelig selvstændig Stræben overhovedet; han mødes her med Goethe i Faust. Naar Problemet skulde tages i et saadant Omfang og en saadan Dybde, saa lod der sig ikke let exemplificere med et almindeligt Menneske, hvor det altid vilde være nødvendigt at begrænse sig til at fremstille en enkelt Side af det Hele; derimod frembød netop for Grækeren, især paa Æschylus's Tid, Prometheussagnet sig naturligt som det mythiske Udtryk for Tanken i dens fulde Omfang. Men at det netop er Æschylus, der tager Sagnet op og behandler det i den Aand, hvori han har behandlet det, det er ikke desto mindre charakteristisk.

Hvilken Vanskelighed han her kom ind paa, idet en Moral, der ret egentlig kun passer for et Menneske, idelig gjøres gjældende overfor en Gud, det har jeg andetsteds udviklet[1]. Den laa i Valget af Stoffet og kunde ikke undgaaes. Men der er en anden Eiendommelighed ved Prometheus, der ikke paa den Maade laa i Sagens Natur. Det er bekjendt, at intet af Æschylus's Stykker er saa omstridt med Hensyn til Tendens og sidste Formaal som Prometheus; og ligeledes, at Stridens Kjerne er det Spørgsmaal, om Æschylus giver Zeus eller Prometheus Ret. Efterat de betydeligste Philologer har taget bestemt Stilling til Problemet paa ganske modsatte Sider, har nu Richter dekreteret, at Stykket er at forstaae som «der Triumph des Unterliegens» eller Velgjørerens Martyrium. Man skulde forsværge, at en Philolog, hvem det er om historisk Forstaaelse at gjøre, kunde opstille den sidste Forestilling som Grundidee i en græsk Tragedie — og man kan for den Sags Skyld ogsaa gjerne forsværge det; thi Richters Betragtning er utvivlsomt ikke dikteret af noget Hensyn til historisk Sammenhæng, men simpelthen af den moderne Læsers umiddelbare Indtryk.

For saa vidt har den imidlertid ogsaa sit Værd — saa meget mere, som moderne Aander af høiere Rang aabenbart har faaet det samme eller et lignende Indtryk. Ialtfald Shelley's «Prometheus unbound» er direkte fremkaldt af Æschylus's Drama og vidner om en Opfattelse deraf, der gjerne — lidt pedantisk — kunde udtrykkes i de Ord, Richter bruger.

[1] Festskrift til Vilhelm Thomsen S. 186 f.

Men Shelley havde ingen Forpligtelse til at søge en historisk Forstaaelse af Æschylus; og hans Opfattelse bliver derfor kun et Moment i Forsøget paa at finde en saadan — om end ganske vist et i Forhold til hans egen Betydelighed betydningsfuldt Moment. Den giver os en Bekræftelse paa, at den moderne Læsers umiddelbare Indtryk er, at Prometheus har Ret — ikke Mere. For at bestemme, hvad *Æschylus* har ment, maa man tage sit Kjendskab til Behandlingen af analoge Emner hos de Gamle til Hjælp; det er Philologens simple Pligt. Gjør man det, saa kan man ikke undgaae at see, at Æschylus paa de Steder, hvor Spørgsmaalet om Prometheus's Ret sættes under Debat — i Scenen med Okeanos, med Hermes og flere Steder overfor Choret —, ufravigelig giver Modparten Ret og ikke Prometheus. Det er bestandig de fra den græske Tragedie saa vel kjendte Betragtninger: hold Maade, formast Dig ikke, forstaae at underordne Dig —, der lægges Prometheus's Modstandere i Munden; og det er utænkeligt, at disse Formaninger her skulde være at forstaae ganske anderledes end ellers — ligesaa utænkeligt som at Digterens Publikum skulde have forstaaet dem anderledes. Og dog vil det ikke kunne negtes, at det i alle disse Scener er Prometheus, der kommer til at staae med Palmer i Hænderne; skjønt Digteren giver ham Uret, ja lader det være sig magtpaaliggende at fremhæve hans Uret, saa beholder han Læserens Sympathie. Selv om dette ikke har været saa fremtrædende i Oldtiden som nu, saa kan det dog umulig skyldes en Tilfældighed. Den Sympathie, der vækkes hos Læseren, har ubevidst været tilstede hos Digteren.

I dette Forhold kan man søge Nøglen til en Bestemmelse af en vigtig Side af Æschylus's Eiendommelighed. Man skal her ikke gaae ud fra de Træk, som hans Prometheus har tilfælles med de analoge Charakterer hos andre Tragikere; de er fællesgræsk Eie, alle Grækere har dem mere eller mindre. Men de Egenskaber, der adskiller Prometheus fra de beslægtede Figurer, og som aabenbart ogsaa af Digteren omfattes med den stærkeste Sympathie: det Fremadstræbende, Trangen til positiv Reform, til at sætte sig store Opgaver og løse dem — de er Æschylus's egne. Han er selv et Stykke af en Prometheus. Har han end ikke lært Menneskene *πᾶσαι τέχναι*,

saa har han dog gjort den græske Tragedie til det den er, ud af sin egen stræbende Natur. End ikke det Titaniske mangler: allerede det, at Æschylus har behandlet Prometheussagnet som han har, er et Exempel derpaa. Maalet er større end Kræfterne, hvor store disse end er.

Det er let at eftervise denne Grundeiendommelighed hos Digteren i hele hans Produktion. Den fremtræder allerede i hans Valg af Stof. Selv om den trilogiske (eller tetralogiske) Komposition tildels kan have haft andre Grunde, saa kan der dog neppe være Tvivl om, at det ogsaa netop er det Store i den Opgave at skabe hele Dramagrupper, der har fristet Æschylus. Og endnu tydeligere fremtræder dette Træk, naar man seer paa den Maade, hvorpaa han bearbeider Stoffet — saavidt det tarvelige Materiale da tilsteder en saadan Betragtning. Orestien er ikke blot tre Dramaer af samme Sagnkreds: de holdes tillige sammen af en fælles Tanke: om Skylden, saavel Slægtens som den Enkeltes, og dens Soning. Paa samme Maade har i den Thebanske Trilogie Slægtskyldens Virken Generation efter Generation været den forenende Tanke. I Danaidetrilogien (thi at en saadan har existeret, kan dog neppe betvivles) har Betragtninger over Kjærlighedens Ret og Magt givet det sære Stof en ganske eiendommelig Betydning; desværre lader Æschylus's Tankegang sig her ikke rekonstruere.

Saa store og saa storartet anlagte Opgaver lod sig dengang ikke løse paa en saadan Maade, at Digterens Reflexion fuldstændig gjennemtrængte og indenfra oplyste Stoffet. Man seer tydeligt i den bevarede Trilogie, hvorledes i det sidste Stykke Ideen helt træder tilbage, ligesom drukner i Handlingen; og det samme har utvivlsomt været Tilfældet andetsteds (jvfr. det ovenfor om *Ἑπτά* udviklede). Men den grandiose Conception kan der ikke tages feil af; og den giver Æschylus's Stykker en egen Art af Tiltrækning. Man veed aldrig ret, hvor Digterens Reflexion hører op og Stoffet begynder ligesom at digte for ham; man vender bestandig tilbage til disse Dramaer uden nogensinde at kunne udtømme deres Indhold.

Særdeles stærkt gjør Æschylus's Eiendommelighed sig gjældende i Enkeltheder, lige ned til det rent Formelle.

Ὁ σεμνότατος, kalder Oldtiden ham; og der er sikkert ingen Oldtidsdigter (Pindar nu slet ikke, hvem man gjerne anfører her), der naaer en saadan Pathos og Mægtighed i Udtrykket, især i de lyriske Partier. Hvor det lykkes ham at gjennemføre den eengang anslaaede Tone, dèr opnaaer han en Virkning, som vel overhovedet er enestaaende: Sange som Hymnen til Zeus i Agamemnon (*Ζεὺς ὅστις ποτ' ἐστίν* o. s. v.) eller de store Chorsange i Eumeniderne vil det vist falde vanskeligt at opvise Mage til — for slet ikke at tale om Enkeltheder som Processionssangen i Eumenidernes Slutning, der overgaaer, hvad man skulde troe det muligt at udrette ved Ordets Kunst. Men ikke mindre eiendommeligt er det, at disse Pragtsteder saa hyppig staaer ved Siden af Ting, der synes os tørre og poesiløse. Der tages et mægtigt Tilløb, men hvad der følger paa, svarer ikke dertil. Apollos Apostrophe til Choret i Begyndelsen af Eumeniderne er vel det kraftigste Stykke Dialog, Æschylus har skrevet; men efter at den er endt, kommer der en meget jævn Forhandling mellem de to Parter, der slet ikke ligner det foregaaende Udbrud. Paa samme Maade gaaer i Hiketiderne det berømte:

Ἄναξ ἀνάκτων, μακάρων
μακάρτατε καὶ τελέων
τελειότατον κράτος, ὄλβιε Ζεῦ,

over i en Opregning af Stationerne paa Ios Vandring, efter hvilken der forresten ganske ugenert tages Fart igjen, for at ende som der begyndtes:

ὑπ' ἀρχᾶς δ' οὔτινος θοάζων
τὸ μεῖον κρεισσόνων κρατύνει
οὔτινος ἄνωθεν ἡμένου σέβει κάτω.
πάρεστι δ' ἔργον ὡς ἔπος
σπεῦσαί τι τῶν βούλιος φέρει φρήν.

I det rent Stilistiske viser denne Tagen Munden fuld sig som det gjennemgaaende Mærke for den Æschyleiske Dialog, der gjør den saa let kjendelig og saa uefterlignelig. Hvad Æschylus ved dette Høitryk kan naae til, belyses maaskee bedst ved at see, hvor galt en Anden kommer fra at laane af ham. I Vergils Æneide VI, 515 staaer det i Deiphobus's Beretning

upassende og næsten uforstaaelige Udtryk: Cum fatalis equus *saltu* super ardua venit Pergama o. s. v. Det er (gjennem Ennius) kommet ind fra Æschylus Ag. 788:

> . . . πόλιν διημάθυνεν Ἀργεῖον δάκος,
> ἵππου νεοσσός, ἀσπιδηφόρος λεώς,
> πήδημ' ὀρούσας ἀμφὶ Πλειάδων δύσιν·
> ὑπερθορὼν δὲ πύργον ὠμηστὴς λέων
> ἄδην ἔλειξεν αἵματος τυραννικοῦ,

hvor det aldrig har forbauset Nogen, at Træhesten i Æschylus's voldsomme Phantasie bliver til en glubende Løve, der sætter over Muren og «slikker sig mæt» i Herskerblod. — Forresten findes i Stilen de samme bratte Overgange til det ganske Jævne, næsten Platte; saaledes følger umiddelbart paa de nys citerede Vers det tørre: θεοῖς μὲν ἐξέτεινα φροίμιον τόδε («denne udførlige Indledning gjaldt nu Guderne»); og lignende Iagttagelser kan gjøres ved Gjennemlæsning af ethvert længere Stykke æschyleisk Dialog. Ogsaa i det Metriske vilde formodentlig det Samme lade sig eftervise, dersom vi besad Materiale til at anstille en Sammenligning med samtidige Phænomener og overhovedet havde en sikrere Dom. Som det nu er, kan vi kun see, at der hos Æschylus ved Siden af større Simpelhed findes langt dristigere Greb end f. Ex. hos Sophokles; med Pindar lader ingen Sammenligning sig anstille.

Det har allerede i denne Oversigt ikke kunnet undgaaes at pege paa det Misforhold, der hos Æschylus gjennemgaaende er mellem det Tilsigtede og det Opnaaede. Dersom man nu uden videre vilde fastholde denne Bestemmelse som afgjørende, saa vilde man faae Billedet af en Natur, der, idet den bestandig søgte ud over sin egen og sit Stofs Begrænsning, oprev sig selv i en frugtesløs Kamp for uopnaaelige Formaal. Men et saadant Billede vilde være falsk. Uligeligheden i Æschylus's Produktion er en Kjendsgjerning, der er af Betydning for Forstaaelsen af hans Personlighed; men den lader sig ikke uden videre overføre som Charaktertræk hos ham selv, saaledes som man til en vis Grad kan gjøre med det analoge Phænomen hos Euripides. Der fordres hos Æschylus visse Mellembestemmelser, der væsentlig modificerer Resultatet.

At dette er saa, det seer man allerede af den Maade, hvorpaa Uligeligheden fremtræder, baade i Indhold og i Form. Naar i Eumeniderne efterhaanden Ideen om Skyldens Soning m. m. træder i Baggrunden eller helt forsvinder, saa er dette ikke fordi Digteren opgiver Ævret og i Erkjendelse af Umuligheden af at gjennemføre sin Tanke sætter en Slutning *οἷα θεοῖς δοκεῖ* paa det Hele; det havde jo endog netop i Eumeniderne været en let Sag at understrege Tankeindholdet hist og her. Nei, det er simpelthen Stoffet, der har taget Digteren fangen, saaat han uden videre giver sig hen i den rent dramatiske Udformning deraf[1]. I Processcenen og i den derpaa følgende Samtale mellem Eumeniderne og Athene er Choret, Apollon og Athene fremstillede simpelthen efter deres givne Eiendommelighed i Forbindelse med den foreliggende Situation, uden Hensyn til den trilogiske Helhed. Dette er nu i Eumeniderne intet Under: Stoffet er saa eminent dramatisk, og hvad der er kommet ud deraf, saa virkningsfuldt, at det laa nær ganske at fortabe sig deri; Noget har ogsaa de politiske Allusioner bidraget til at distrahere Digteren. Men i Virkeligheden er Forholdet det samme overalt; overalt er der den samme umærkelige Overgang mellem Digterens Brug af sin Reflexion og den blotte Udformning af Stoffet, som om de to Ting kom ganske ud paa Eet. Fra dette Synspunkt maa ogsaa saadanne Partier sees som Ioepisoden i Prometheus og Beskrivelsen af de syv Feltherrer i *Ἑπτά*: vel har de det umiddelbare Formaal at fylde ud, at give den fornødne Længde; men at man fylder ud paa denne Maade, det ligger atter i, at alle Midler er En lige gode. At det, der ovenfor er sagt om Charaktertegningen, ligeledes hører ind under dette Synspunkt, behøver ingen nærmere Paavisning.

Paa samme Maade i det Formelle. Den der skriver en Chorsang som den ovenfor citerede af Hiketiderne, maa aabenbart see paa Spørgsmaalet om Ensartethed i Tone paa en ganske anden Maade end vi. For ham er det godt, naar det er storartet, og ogsaa godt, naar det er paa det Jævne; det vældigste Udtryk for hans dybeste religieuse Følelse tager uden at generes deraf en Reisebeskrivelse op i sin Midte.

[1] Dette er allerede seet af K. O. Müller (Gesch. d. Gr. Litt. II, S. 105).

Ogsaa Exemplerne af Agamemnon og Eumeniderne viser den samme Umiddelbarhed.

Det er denne kostelige Naivetet, som man maa have vænnet sig til for ret at kunne forstaae og nyde Æschylus. Først naar man har skolet sig selv til trygt at følge den gamle Mester Bakke op og Bakke ned, sommetider i temmelig halsbrækkende Hop — først da læser man ham som han skal og maa læses. Det er ulige nemmere at trille henad den moderne Chaussee og kritisk rynke paa Næsen ad den gammeldags Befordring; men det er ogsaa ulige fattigere i Retning af sand Forstaaelse af, hvad der er at finde ad den Vei, Æschylus fulgte. Og det er da heller ikke overfor ham alene, at man maa anlægge sig denne Maade at see paa; det er i det Hele overfor den ældre Græcitet. Thi det er for en stor Del ud fra dennes fælles Eiendommelighed, at Æschylus's mærkelige Naturel skal forklares.

Denne Eiendommelighed er bekjendt nok. Det er den græske Objektivitet, saaledes som den almindelig er anerkjendt som Kriterium for den græske Aand i Tiden før Gjennembruddet i det 5te Aarhundredes Slutning. Sindet er vendt udad, ikke indad mod Subjektet; Selvkritik og Selvreflexion er lidet udviklede; den Enkelte er interesseret i at nyde eller erkjende eller paavirke Omverdenen, uden at spørge om sit eget Forhold til den. Hermed hænger sammen den plastiske Sans, Interessen for den rent udvortes Form og Formning, undertiden i Forbindelse med en vis Mangel paa Dybde og Indtrængen; ligesaa «die Lust zu fabuliren», som den viser sig baade hos Homer og Herodot. Denne Aandsretning mødes og blander sig hos Æschylus med et Naturel, der egentlig er den modsat, en alvorlig, dyb og selvstændig Reflexion, et kjæmpende og arbeidende Temperament. Men Mødet skeer i al Fredelighed; de to Modsætninger gjennemtrænger vel ikke hinanden og forenes, som hos Goethe, men de forliges og gaaer Side om Side, uden at nogensinde Modsætningen kommer til Bevidsthed.

At dette kunde lade sig gjøre, lader sig kun forklare ud fra Æschylus's eiendommelige Livsforhold. Han blev den græske Tragedies Skaber, d. v. s. han fik lige fra sin Ungdom stillet sig en uhyre Opgave, paa hvis Løsning han

arbeidede hele sit Liv; og en Opgave, der var fuldt saa meget praktisk som theoretisk. Opfindelsen af den anden Skuespiller, der er det afgjorende Skridt i Dramaets Udvikling [1], og de talrige andre techniske Forbedringer, der tillægges ham, hans egen Optræden som Skuespiller — alt dette er underordnede Led af det store Hele: Fremstillingen af Gude- og Heltesagnet i Handling, der er hans Livs Storværk. Til at udrette dette, til at bringe Dramaet det Kjæmpeskridt frem, af hvilket vi kan oversee et lille Stykke mellem Hiketiderne og Orestien — dertil hørte en Natur som Æschylus's, en ny Prometheus. Men i en saadan Opgave kunde en saadan Natur ogsaa gaae op og finde Tilfredsstillelse — saa meget mere, som Æschylus under Udførelsen af den ikke tornede sammen med høiere Magter. Han virkede i Overensstemmelse med sin Samtid, hvor isoleret han end kan have staaet; hædret af dens Bifald, løftet af dens store Bedrifter, hvori han selv havde taget Del, og baaret frem af dens stigende Kulturs dybe og brede Strøm, i hvilken han selv atter er eet af de bevægende Elementer.

For at faa et klart Billede af den Maade, hvorpaa hos Æschylus Objektivt og Subjektivt er blandede, behøver man kun at see paa hans Forhold til hans Stof. Dette Punkt er berørt flere Gange før, men faaer først fra det sidst Sagte sin fulde Belysning [2]. Æschylus er fuldstændig under Sagnets Herredømme; ikke blot mere end Euripides, der her kan lades helt ude af Betragtning, men ogsaa mere end Sophokles. Hvad Sophokles søger i Sagnet, er i Reglen det Almenmenneskelige; Charakterer som Aias, Antigone og Elektra er ikke givne af Traditionen, og de tilsvarende Dramaer lod sig, uden at forandre det Væsentlige i dem, oversætte i dagligdags Virkelighed. Æschylus derimod, som i sin dristige Søgen gaaer udenfor Heltesagnet, hvad ingen af de Andre

[1] Jvfr. v. Wilamowitz i Hermes XXI, p. 604.

[2] Det er charakteristisk for Richter, at han aldeles mangler en samlet Betragtning af dette Spørgsmaal. En saadan skulde dog synes at være en nødvendig Bestanddel af en «Dramaturgie», hvis Gjenstand er en Dramatiker, der helt igjennem arbeider med et givet Stof. Og efter v. Wilamowitz's Arbeider er det svært at forstaae, at man kan skrive om ældre græsk Kunst og saa godt som ignorere Sagnets Betydning.

gjor, gaaer ikke desto mindre fuldstændig op i det, hvor han behandler det. Derfor er hans Personer ikke typiske, som Sophokles's; de er individuelle, men uden andre individuelle Træk end dem, Sagnet giver. Agamemnon, Orest, Klytæmnestra — de er og udtrykker ikke Andet end netop det, der umiddelbart følger af deres Plads i Overleveringen: Troias Ødelægger, Mandens Morderske, Faderens Hævner. Æschylus omformer heller ikke det Sagn han forefinder — d. v. s. ikke bevidst, ikke mere end nødvendigt for at bringe det i dramatisk Form. Hvor Sagnet leverer en bestemt Opfattelse, dèr tager han ogsaa gjerne den med. Saaledes forudsætter han uden videre Prometheus's Skyld istedenfor at begrunde den, og det skjønt den er et saadant Kardinalpunkt for ham; men den er ham en given Størrelse. Sagnet er for ham en real Verden, given med Nødvendighed, ganske som den virkelige; og i denne Verden lever og virker han som Digter.

Der er heri en egen Art af Fromhed, en skjøn Barnlighed og Umiddelbarhed, der afvæbner Kritiken. Hvad der fremstilles hos Æschylus, det *er*; det har Virkelighedens hele Selvfølgelighed — ikke paa Grund af en indre Nødvendighed, men fordi det af Digteren opfattes som Realitet, ikke som Phantasie. Men ved Siden af denne barnlige Naivetet gaaer den modne Mands kraftige Reflexion. Forholdet sees overalt, skjønnest maaskee i Prometheus. Ud af det gamle Sagn om Ranet af Ilden og Straffen derfor groer hos Æschylus aldeles organisk, efter det givne Anlæg og dog selvstændigt, et Underværk af Tanke og Phantasie; det er og bliver det Samme og dog noget helt Forskjelligt: intetsteds mærkes et Brud eller en Modsigelse. Paa en noget anden Maade føres vi i Orestien fra den ligefremmeste Fremstilling eller Omtale af Begivenheder som Iphigeneias Ofring eller Troias Fald over i de høieste Betragtninger over Menneskenes Vilkaar og Gudernes Styrelse. Maaden, hvorpaa de indføres, tjener atter til at forstærke Indtrykket af Foranledningens Realitet. Efter Budskabet om Troias Fald bryder Choret ud: *Διὸς πλαγὰν ἔχουσιν εἰπεῖν· πάρεστί τοι τόδ' ἐξιχνεῦσαι.* Man forbauses over denne Vending; men den er charakteristisk i sin sublime Naivetet: saaledes akkurat kunde Æschylus have sagt, hvis han havde

faaet Budskabet om Slaget ved Salamis og ikke selv havde været med.

Af denne Blanding af naiv Hengivelse og energisk Stræben udspringer den store Friskhed og Originalitet i Æschylus's Produktion. Det græske Drama er hos ham endnu fuldt af Ansatser, af udviklingsdygtige Skud i alle Retninger — en Rigdom, som hans mindre uregjerlige Efterfølger omhyggelig kapper bort, forat den unge Plante kan udvikle sig desto stærkere i een Retning. Æschylus forsøger sig i Gudetragedien, i det historiske Drama, ja skriver endog et rent Leilighedsskuespil til Hierons nye By. Som ingen Opgave er ham for stor, saaledes forsmaaer han heller ikke det Ringe; hans Satyrdramaer var berømte. I de opbevarede Dramaer træder hans Selvstændighed og Umiddelbarhed En hvert Øieblik imøde. Man veed aldrig, hvad han kan falde paa at sige og gjøre, forend man har seet det. Ofte slaaer han derved Læseren som saa moderne i Tankegang og Form, at man kun ligesom nødtvungent bekvemmer sig til at troe, at han virkelig har ment det han siger. Saaledes anvender han overfor Agamemnon den Tanke: *τῶν πολυκτόνων οὐκ ἄσκοποι θεοί.* Sagen er sikker; disse Ord kommer som den konsekvente Afslutning paa en lang og i sin Helhed hoist mærkelig Udvikling (Ag. 412--42). Det er ganske vist en uantik Idee (om den end hos Æschylus tilsættes med nogle særdeles antike Nemesisbetragtninger); men istedenfor, som Richter, at blive sittlich entrüstet derover (hvor mærkeligt hos en moderne Kritiker!), saa skulde man dog hellere see, hvor charakteristisk det er for Æschylus, at noget Saadant overhovedet kan falde ham ind, og endnu mere, at han, naar det er faldet ham ind, kan sige det som om det var den naturligste Ting af Verden. Af den Slags Ting kunde der nævnes mange; her kun eet Exempel til af mere almen Interesse. Hvor Æschylus kommer ind paa det Erotiske, hvad han i de opbevarede Dramaer sjelden gjør, aabenbarer han et forunderligt Kjætteri, som det synes i al Uskyldighed. Det hedder om Menelaos i Anledning af Helenas Bortførelse: *πόθῳ δ' ὑπερποντίας φάσμα δόξει δόμων ἀνάσσειν. εὐμόρφων δὲ κολοσσῶν ἔχθεται χάρις ἀνδρί, ὀμμάτων δ' ἐν ἀχηνίαις ἔρρει πᾶσ' Ἀφροδίτα. ὀνειρόφαντοι δὲ πενθήμονες πάρεισι δόξαι φέρουσαι*

χάριν ματαίαν. μάταν γάρ, εὖτ' ἂν ἐσθλά τις δοκῶν ὁρᾷ, παραλλάξασα διὰ χερῶν βέβακεν ὄψις οὐ μεθύστερον πτεροῖς ὀπαδοῦσ' ὕπνου κελεύθοις. Er det ikke snarere som om man læste en Extrakt af en moderne Romanforfatters Skildring af en forladt Ægtemands Sindstilstand, end en Grækers Betragtninger over det Thema? Man sammenligne Beskrivelsen af Helena (Ag. 712 ff.): *φρόνημα νηνέμου γαλάνας, ἀκασκαῖόν τ' ἄγαλμα πλούτου, μαλθακὸν ὀμμάτων βέλος, δηξίθυμον ἔρωτος ἄνθος* — en helt begeistret Hymne til kvindelig Skjønhed; eller det lille: *σὺ δὲ θέλγοις ἂν ἄθελκτον* i Hiketidernes Slutning (1022), hvor der er Tale om Udsigten til et Ægteskab. I Belysning af disse Steder faaer ogsaa Apollons Ord i Eumeniderne (213 ff.) en lidt egen Belysning: *Κύπρις δ' ἄτιμος τῷδ' ἀπέρριπται λόγῳ, ὅθεν βροτοῖσι γίγνεται τὰ φίλτατα. εὐνὴ γὰρ ἀνδρὶ καὶ γυναικὶ μόρσιμος ὅρκου 'στι μείζων τῇ δίκῃ φρουρουμένη.* Desværre er Materialet for lille til at der kan bygges en fuldstændig Betragtning derpaa.

Paa samme Maade er Æschylus i sin Stil uafhængig af de senere Tiders snevrere Regler. Han skyer ikke at blande barbariske Ord og Former ind i sit Sprog for derved at opnaae en vis Lokalfarve — et Begreb, der overhovedet er de Senere fremmed. Med uforlignelig Virkning har han gjort det i den Sang af Perserne, hvor Choret maner Dareios op:

βαλλὴν ἀρχαῖος, βαλλὴν ἴθι, ἵκου,
ἔλθ' ἐπ' ἄκρον κόρυμβον ὄχθου,
κροκόβαπτον ποδὸς εὔμαριν ἀείρας,
βασιλείου τιάρας φάλαρον πιφαύσκων.
βάσκε πάτερ ἄκακε Δαρειάν, οἶ —

en Sang, der i sin Helhed baade i sproglig og metrisk Henseende er et lille Underværk. Paa lignende Maade er i Hiketiderne det Barbariske forsigtig isprængt hist og her[1].

Paa dette Punkt, det rent Formelle, faaer vi en sikker Bekræftelse paa vor Fornemmelse i Oldtidens egen Dom. Den betydelige Æsthetiker, der har skrevet *περὶ ὕψους*, har opbevaret os følgende Linier af Tragedien Oreithyia:

---

[1] Jvfr. v. Wilamowitz i Hermes XXI, p. 609.

εἰ γάρ τιν' ἑστιοῦχον ὄψομαι μόνον,
μίαν παρείρας πλεκτάνην χειμάρροον
στέγην πυρώσω καὶ κατανθρακώσομαι.
νῦν δ' οὐ κέκραγά πω τὸ γενναῖον μέλος.

Vi beundrer den vældige Kraft i denne Selvskildring af Boreas, og ikke mindst den sidste Linie, hvor det dagligdags, grovkornede Udtryk med eet af Æschylus's lykkeligste Greb er anvendt for at forstærke Virkningen og udpræge Charakteren: den gamle Kritiker anfører kun Stedet for at dadle det. Shakespeare vilde sikkert ikke i Oldtiden have faaet en mildere Dom; og Æschylus's Slægtskab med ham og med den moderne Aand i det Hele er netop i et Sted som dette umiskjendeligt.

Med disse og lignende Grundtræk i Æschylus's Væsen og dets Ytringsform maa man være fortrolig, forend man kan gaae over til en Bestemmelse af, hvad han har udrettet som Dramatiker, eller til en Redegjørelse for hans Livsbetragtning. Hertil horer bl. a. en Gjennemgang af samtlige Stykker i Lighed med Richters. Den kan ikke foretages her; men hvis den foretoges paa et saadant Grundlag, vilde den blive temmelig forskjellig fra Richters. Der maatte lægges mere Vægt paa, hvad Æschylus har bragt ud af det Givne, og hvad han efter Forholdenes Natur har *villet* bringe ud deraf, og mindre paa, hvad der umiddelbart tilfredsstiller de moderne Fordringer til et Drama; og det maatte forsoges at samle de Synspunkter, der af Digteren fremhæves som afgjorende overfor Stoffet, til et sammenhængende Billede, der naturligvis ikke behøver at være frit for Modsigelser, men hvori der dog maa findes den samme Art af Enhed som i enhver betydelig Personlighed. Dog maa det overfor Æschylus, som overfor de Fleste af de Gamle, ikke glemmes, at hans Betydning ikke ligefrem lader sig maale efter Betydningen af Tankeindholdet i hans Produktion. Æschylus havde ganske vist Adskilligt at sige Verden; men det Vigtigste er dog ikke, hvad han havde at sige den, men hvad han havde at vise den. Fastholder man ikke det der for ham og hans Samtid var det Centrale: selve Udviklingen af den nye Digtart med alle de dertil knyttede praktiske Opgaver, saa faaer man ikke hans

sande Storhed frem: Belysningen bliver falsk og Bedømmelsen skjæv. Men fastholder man det for Alvor, saa vil man ikke blot see, hvorledes hele Mandens Temperament og deraf betingede Virkemaade falder sammen med hans Formaal, men tillige vil det gamle Billede begynde at antage de rette Dimensioner. Det er kun den store Afstand fra Beskueren, der forvansker disse; i Virkeligheden er de gigantiske.

In Tacitum.

Ab exc. d. Aug. I 33. (Germanicus) *anxius occultis in se patrui aviaeque odiis, quorum causae acriores, quia iniquae.]* Quotienscumque ad hunc locum discipulis enarrandum reverti, in ea re offendor, quod adiectivum *iniquae* ad verbum *causae* relatum est; si enim causae odii iniquae fuerunt, tamen inde non efficitur, acriores eas fuisse. Mihi quidem haud dubium est, quin Tacitus hoc significare voluerit, homines plerumque eorum odiorum, quae iniqua esse sibi ipsi confiteantur necesse sit, causas acriores sibi fingere, ut quodam modo conscientiae suae satisfaciant; cf. quae ad h. l. Nipperdeius disseruit. Rescribendum igitur, nisi fallor: *quia iniqua.*

Car. Hude.

Om det 2ª sammansatta perfektet i de romanska språken.

Af Johan Vising.

Med det *2ª sammansatta perfektet* menar jag formen *habui lectum, ebbi letto, hube leido, j'eus lu.* Den bär vanligen helt andra namn: i italienskan hos t. ex. Buommattei, Blanc, Vockeradt, Hagberg *trapassato perfetto;* hos Paria *trapassato determinato;* hos Moise *trapassato definito;* i spanskan hos t. ex. Bello *ante-pretérito;* hos Wiggers och Förster *II. Plusquamperfekt;* hos Knapp *Past anterior;* i franskan vanligen *passé (prétérit) antérieur,* eller, hos tyska och skandinaviska författare, *2ª pluskvamperfektet*[1]. Att jag frångått dessa benämningar, som alla betona en betydelse af «förförgångenhet» (Vorvergangenheit) eller af plus quam perfectum, och att jag redan genom benämningen hänför den omhandlade tidsformen till perfektformerna, skall, hoppas jag, motiveras af följande sidor. Det finnes för öfrigt äldre och nyare föregångsmän för den benämning, som här antagits, exempelvis italienaren Fossombrone (1613), som kallar *hebbi amato* ett perfekt, Spanska Akademien (nyaste upplagan af dess *Gramática),* som kallar denna form för *pretérito perfecto compuesto,* fransmännen Dubois och H. Estienne, som beteckna den såsom *præteritum perfectum*[2].

Okänd är denna tidsform i rumäniskan, nästan okänd i portugisiskan och rätoromanskan[3]; från dessa språk kan här sålunda alldeles bortses.

---

[1] Själf har jag, af uteslutande praktiska skäl, användt detta namn i min kortfattade *Franska språklära* (1892).

[2] Se vidare detaljer Vising, *Die realen Tempora der Vergangenheit* i litteraturförteckningarna till hvarje språk, och II, 79.

[3] Se Vising, a. a. I, 81; 226 f.

Den vetenskapliga diskussionen om 2ª sammansatta perfektet har, såsom man kan tänka sig, förts hufvudsakligen på nyfranskans område i de talrika franska språklärorna. Låtom oss först granska de gängse reglerna.

I allmänhet angifves, att det 2ª sammansatta perfektet användes i tidsbisatser[1] om *en* handling, som *omedelbart* föregått en annan; så af bland andra Ayer, Brunot, Hölder, Lücking, Widholm, Olde-Gullberg-Edström, Pio-Sundby, Baruël[2]. Bestämdast uttalar sig Brunot (s. 470): Le prétérit antérieur ne s'emploie aujourd'hui que quand on veut marquer que l'action du verbe principal a commencé au moment précis où l'action du verbe au prétérit antérieur était finie[3]. Om också detta verkligen i allmänhet är fallet, är det dock ej med nödvändighet så, och *omedelbar* förförgångenhet är ej någon konstitutiv bestämning för 2ª sms. perfektet. Detta framgår af exempel sådana som följande: *Voltaire, Siècle de Louis XIV, 339*[4]*: Un an après que nous eûmes perdu son fils, nous vîmes son petit-fils, le dauphin duc de Bourgogne, la dauphine sa femme, leur fils aîné, le duc de Bretagne, portés à Saint-Denis. — Sainte-Beuve, Causeries du Lundi I, 41: Depuis qu'il eut disparu et Mlle Mars après lui, on a pu dire que la comédie dégénérait. — Idem, ibidem III, 286: Après qu'on m'eut éveillé, je ne pus me rendormir. — Idem, Portraits littéraires I, 60: Après qu'il se fut fixé dans la capitale, il retournait chaque année vers l'automne à Château-Thierry. — Idem, ibidem I, 58: Une fois qu'il eut rencontré le genre qui lui convenait le mieux . . ., il était tout simple qu'il s'y adonnât. — André*

---

[1] Frånsedt tills vidare det af hvarje utförligare grammatik angifna bruket i hufvudsatser med *bientôt, en un moment* [it. *finchè, in un momento*], osv., hvarom mera sedan.

[2] För de öfriga språken angifves ingenstädes, så vidt jag ser, *omedelbart* föregående såsom karakteristiskt för 2ª sms. perf. Denna karakteristika saknas för öfrigt ock i Mätzners *Franz. Gramm.*

[3] Det är denna föreställning om ett omedelbart föregående, som föranledt Plattner att gifva regeln, att efter *depuis que* 2ª sms. perfektet aldrig förekommer. Det är en regel för mycket; se nedan ett ex. från *Causeries du Lundi* I, 41.

[4] Sista Charpentier-upplagan.

Laurie, Axel Ebersen 125: Voilà ce que m'écrivit ce cher garçon après qu'il nous eut quittés (skilsmässan skedde på hösten, och brefvet skrefs vid jultiden)[1].

Det angifves vidare stundom, att 2ª sms. perfektet blott förbindes med enkla perfektet (= passé défini) i hufvudsatsen; så i mer eller mindre modifierad form af t. ex. Ayer, Brunot, Dubb, Vising, Olde-Gullberg-Edström, Pio-Sundby, m. fl. Äfven detta håller streck för flertalet fall, dock ej alltid. De två från Sainte-Beuves *Portraits* nyss anförda exemplen visa ett annat förhållande; så ock t. ex. *Fénelon, Télémaque: Quand il eut cessé de chanter, les Phéniciens étonnés se regardaient les uns les autres* (cit. af Vising, a. a. II, 80). — *Cherbuliez, Le secret du précepteur 303: Une demi-heure plus tard, quand je me fus acquitté de ma visite, le fiacre avait disparu, et je partis.* — *Brunot, La doctrine de Malherbe 521: Après qu'on eut attendu quelque temps [l'architecte de génie . . .], un peu de lassitude était venue chez le travailleur.* — *Cherbuliez, Miss Rovel 293: Quand elle eut refermé la porte, elle venait de revoir l'enfant phénoménal.* Dessutom förekommer i hufvudsatsen ej sällan 1ª sammansatta perfektet, hvilket står det enkla perfektet så nära; ett exempel därpå erbjuder det från Sainte-Beuve, *Causeries* I, 41 anförda stället.

Utom franskan har jag endast antecknat ett par italienska exempel på sådana förbindelser som de nyss anförda, nämligen från *Giusti, i Vockeradts Lesebuch* s. 169: *Quando l'ebbi finito e limato, badava a rileggerlo.* — *Grossi* i *Sundbys Letture italiane I, 76: Dopo che le lagrime gli ebbero alquanto allegerito il cuore . . . diceva, etc. (diceva* dock, såsom bekant, = *disse).*

Såsom riktigt i de vanliga (nyfranska) reglerna återstår, att 2ª sms. perfektet användes i *tidsbisatser*; riktigt ock på det hela, att det användes om *enstaka*, ej upprepade, hand-

---

[1] Å andra sidan hindrar ingenting, att pluskvamperfektet förbinder omedelbart på hvarandra följande handlingar: *Dès qu'il l'avait aperçue à l'autre bout du salon, charmante, un peu pâlie, comme il l'avait regardée (J. Normand* i *Annales politiques et littéraires 1891, 1, 159 C).*

lingar. Är det emellertid fråga om ett upprepande, som tänkes såsom till ett moment sammanfattadt eller genom sifferuppgifter preciseradt, torde väl ock 2ª sms. perfektet vara möjligt; i analogi med följande exempel från *Boccaccios Decamerone, II, 2: Poi che mille volte . . . basciato l'ebbe . . .. nella camera se n'andarono. — VII, 1: Poi che in questa guisa ebbe tre volte incantata la fantasima, al letto se ne tornò col marito.*

Grammatikerna pläga icke försumma att tillägga, att de till betydelsen med tidsbisatser likställda satser, som inledas med *à peine, ne pas plus tôt,* it. *appena*, sp. *apenas, no bien*, och andra motsvarande vändningar[1], ha 2ª sms. perfektet under samma förhållanden som verkliga tidsbisatser.

Huru denna tidsform i de romanska språk, där den finnes, fått sin speciella användning, och hvad denna i grund och botten innebär, lär oss betraktelsen af dess uppkomst och historia.

Ursprunget är *habui* + ett perfektparticip. Denna sammanställning blef likbetydande med ett enbart perfekt, i kraft af den allmänna lagen för tempusförskjutningen i de romanska språken, enligt hvilken *laudatus fui, je fus loué,* endast är ett enbart perfekt, *laudatus eram, j'étais loué,* endast ett enbart imperfekt, och enligt hvilken likaså *fuerat* sjunker till ett [im]perfekt it. *fora*, sp. *fuera*[2], ffr. *furet, fuisset* till ett imperfekt it. *fosse*, sp. *fuese*, fr. *fût*. Häri ligger ett utslag af den i språkens lif så ofta konstaterade tendensen att hopa de formella medlen att uttrycka ett förhållande eller att sätta starkare uttryck i stället för svagare. Denna företeelse träffas åter på den romanska verbalsyntaxens område i fall, som mycket likna de anförda, nämligen i de så kallade temps surcomposés. *Quand j'ai eu dit à mes voisins: C'est pourtant moi . . ., ils ont crié: Vive Jean! (Scribe, Bertrand et Raton II, 9) = Quand j'ai dit, etc.* Exempel på det 2ª sms. perfektets användning så-

---

[1] Såsom it. *Ne fu prima partito costui, che, etc. . . .;* sp. *Dado que hubo órden en las cosas, se fui à Momblanco.*

[2] I sp. står oftast den pluskvamperfektiska betydelsen kvar; se Vising, a. a. I, 149.

som historiskt perfekt finnas nästan på hvarje sida i den älsta franska, italienska och spanska berättande litteraturen. Af de talrika, som anföras i min afhandling om de reala tempora för förfluten tid, må följande här upprepas. *Crestien de Troyes, Cligés 3267: Au mangier furent tuit assis, Mes orent eü plus de sis, Et Cligés son oncle servoit. — Auc. et Nic. 10: Li quens Bougars de Valence . . . ne s'oublia mie, ains ot mandé ses homes a pié et a ceval, si traist au castel por asalir. — Boccaccio, Decamerone II, 5: Questo detto, alzata alquanto la lanterna, ebber veduto il cattivel d'Andreuccio, e stupefatti domandàr: Chi è là? — Idem, ibidem VI, 9: Prese un salto e fussi gittato* (= *si gittò*. not af Fanfani) *dall' altra parte. — Poema del Cid 1723: A tantos mata de moros que non fueron contados, Por el cobdo ayuso la sangre destellando. Al rrey Yuçef tres colpes le ouo dados. — Poema de José 50: Cuando el negro lo vido, húbolo mal ferido.*

Liktydigheten med det enkla perfektet synes fullständig, utom möjligen det att den sammansatta formen mera än den enkla framhåller handlingens fullbordan.

Detta sammansatta tempus var nu emellertid en syntaktisk dublett vid sidan af det enkla perfektet — och äfven vid sidan af det 1a sms. perfektet, där detta användts såsom preteritum —, som språket kunde göra sig af med, utom i ett fall, där det befanns användbart för tydlighetens skull.

I en sats som *Lorsque Ney vit tant de belle cavalerie à sa disposition, il redoubla de confiance et d'audace* (citerad af Pio-Sundby, s. 127), har *vit* icke någon utpräglad betydelse af viss tid eller visst stadium af handlingen. Det kan betyda «började se», eller «var i färd med att se», eller «hade sett». I själfva verket hafva dessa olika betydelser af olika grammatici inlaggts i sådana tidsbisatser. Benecke, Pio-Sundby och Ulbrich mena, att bisatsens handling här är inträdande; Rudolph[1] och Mätschke[2], att

[1] *Der Gebrauch der Tempora und Modi im anglonormannischen Horn* (Braunschw. 1885), s. 25.

[2] *Die Nebensätze der Zeit im Altfranzösischen* (Kiel 1887), s. 14 ff.

den är liktidig med hufvudsatsens; Hölder, Ayer, Rabbinowicz och äfven, ehuru mindre explicit, Diez, att den är föregående i förhållande till hufvudsatsens.

Ville man nu tydligare angifva, att bisatsens handling var föregående, hufvudsatsens efterföljande, så valde man en perfektform, som eftertryckligare angaf detta, dvs. den 2ª sammansatta. Men denna får härigenom icke någon ny karakter, icke t. ex. betydelsen af *omedelbart* föregående. Grundlikheten med enkla perfektet kvarstår, och de båda formerna kunna konkurrera. Man jämföre med nyss anförda satsen *Lorsque Ney vit, etc.* följande från *Maupassant, Bel-Ami 420: [Il se précipita à son tour vers l'appartement de sa fille.] Dès qu'il l'eut*[1] *vu, il ne conserva point de doute.* Med rätt sammanställer ock Lücking de båda formerna (*Schulgrammatik* s. 220) och Spanska Akademiens *Gramática* förklarar (s. 67), att preteritet *hube visto* har ungefär samma betydelse som det enkla[2] preteritet.

På detta sätt kom 2ª sms. perfektet in i tidsbisatser och blef där kvar såsom behöfligt, under det att det i andra fall trängdes ut af konkurrerande tempora.

Det finnes en mycket upplysande parallel härtill. I samma mån som 1ª sms. perfektet blef ett preteritum, blef dess betydelse i tidsbisatser oklar, och man började, för att uttrycka en föregående handling, i dem använda en form, som bestämdare angaf tidsförhållandena, nämligen ett temps surcomposé. I en sådan sats som *Ces républicains sont les mêmes qui ont perdu la République lorsqu'ils l'ont conquise* kan tidsbisatsens handling lätt uppfattas såsom samtidig med hufvudsatsens; för att förekomma detta, skrifver också författaren, Scherer: *Ces républicains sont les mêmes qui ont perdu la République lorsqu'ils l'ont eu conquise*[3]. Så har denna sammansatta tidsform inkommit i

[1] I originalet tryckfelet *eût*.

[2] Såsom jag i *Die realen Tempora* II, 98 påpekat, har själfva det i fråga om tidsförhållanden så noggranna latinet ej absolut skilt pluskvamperfektet och imperfektet i tidsbisatser. Det heter *cum vidisset, audivisset, quæsivisset,* men *cum ex eo quæreretur.*

[3] Exemplet taget från *R. W. L., Bidrag till belysning af språkbruket i franskan* (Stockholm 1890), s. 47.

tidsbisatser, men också endast där, och den gör sig mer och mer gällande på den endast *en* gång sammansatta formens bekostnad; som vanligt först hufvudsakligen i samtalsspråket, sedan i litteraturen[1].

2a sms. perfektet är således ett perfekt, som i tidsbisats utsäger det, som i en motsvarande självständig sats skulle hafva utsagts i ett enkelt perfekt (i äldre tid äfven i detta med *habui* sms. perfekt). Häraf följer såsom korollar

1⁰ att det 2a sms. perfektet ej användes om (obestämdt antal gånger) upprepade handlingar, ty de pläga ej uttryckas med perfekt i självständig sats;

2⁰ att det 2a sms. perfektet vanligtvis förekommer i förbindelse med enkla perfektet i hufvudsatsen, ty tvenne handlingar, som framställas i självständiga satser såsom följande på hvarandra, pläga taga formen af enkla perfekt. Alltså t. ex. *Le landau arriva dans la cour de l'hôtel; on voulut retenir Georges à dîner*; i satsfogning: *Quand le landau fut arrivé dans la cour de l'hôtel, on voulut retenir Georges à dîner (Maupassant, Bel-Ami 415).* Undantagsvis händer dock, att hvad som följde på en handling, som framställts i enkla perfektet, af ett eller annat specielt skäl uttryckes med imperfekt, t. ex. *Il cessa de chanter: les Phéniciens étonnés se regardaient les uns les autres* (situationsmåleri); i satsfogning blir detta då också *Quand il eut cessé de chanter, les Phéniciens étonnés se regardaient les uns les autres (Fénelon, Télémaque*, citeradt *Die realen Temp. II, 80).*

3⁰ att det 2a sms. perfektet ej användes där, hvarest motsvarande självständiga sats skulle haft ett imperfekt eller ett pluskvamperfekt. *Maupassant* har t. ex. i *Bel-Ami*, s. 396, haft i tankarne en situation, som kunde uttryckas så: *Il buvait son café, prenait deux verres de fine champagne et fumait, avec lenteur, un bon cigare, puis il sortit;* däraf har han gjort en så lydande satsfogning: *A sept*

---

[1] Men den vanliga 1a sms. perfektformen konkurrerar: *Quand ma femme de chambre m'a assuré que nos invités étaient au complet, j'ai fait mon entrée au salon (Marcel Prévost* i *Annales politiques et littéraires 1894, 1, 26 b;* förhållandet af föregående och efterföljande är tydligt).

heures et demie, comme il avait bu son café, pris deux verres de fine champagne, et fumé, avec lenteur, un bon cigare, il sortit[1]. *Cherbuliez* har i *Le secret du précepteur* (s. 69) velat säga: *Le précepteur . . . était entré en fonctions. Vingt mois plus tard, on vit paraître . . . un jeune homme.* Författaren har sammanfogat detta på följande sätt: *Vingt mois après que le précepteur . . . était entré en fonctions, on vit paraître . . . un jeune homme.* Jämför i italienskan: *Tasso, Gerusalemme liberata VIII, 47: Or quando del garzon la rimembranza Avea gli animi tutti inteneriti: Ecco molti tornar* (självständigt *La rimembranza avea inteneriti*). I spanskan: *Castelar, La hermana de la caridad II, 35: Cuando había dejado caer la cabeza sobre el tajo, esperando el golpe, se sintió un grito horrible* (självständigt *Había ya dejado caer la cabeza . . . y esperaba el golpe*).

Att 2ª sms. perfektet alldeles icke är ett pluskvamperfektiskt tempus, framgår däraf, att det aldrig användes motsvarande ett pluskvamperfekt i självständig sats. Denna användning skulle vara särskildt motiverad där, hvarest hela tankegången är tillbakaflyttad till det förförgångna, hvarest således ock hufvudsatsen uttryckes med pluskvamperfekt. Men i sådana fall har också alltid bisatsen pluskvamperfekt. Ett exempel härpå har redan anförts, s. 171: *Dès qu'il l'avait aperçue à l'autre bout du salon, charmante, un peu pâlie, comme il l'avait regardée.* Jämför ytterligare *Victor Hugo, Notre-Dame de Paris I, 201*[2]*: Quand le pauvre sonneur de cloches était devenu sourd, il s'était établi entre lui et Claude Frollo une langue de signes.* — *Fernan Caballero, La Gaviota 76: Cuando habia empezado esta conversacion tratando de las golondrinas, Paca habia dicho á Anis, etc.*

Således den tidsform, som här kallats 2ª sammansatta perfektet, är en perfektform, som användes, motsvarande

---

[1] Jag har förut förklarat dessa pluskvamperfekter därur, att *comme* ursprungligen ej vore tidskonjunktion. Denna förklaring kan ej vara riktig; *comme* förekommer mycket ofta med 2ª sms. perf.; se *Littré*, nº 7.

[2] Edition Eugène Hugues.

enkla perfektet i självständig sats, i tidsbisatser, hvilkas handling skall betecknas såsom föregången hufvudsatsens.

Emellertid har 2a sms. perfektet äfven andra uppgifter än sin ordinarie, här ofvan afhandlade. Det användes i franskan och italienskan i självständiga satser och, i det senare språket, i bisatser inledda af *finchè, tanto che* o. d., om handlingar, som framställas såsom snart eller inom viss tid inträffade. *Musset, Mimi Pinson: Il était à peine connu d'elles; aussi l'eurent-elles bientôt dévisagé des pieds à la tête* (cit. *Die realen Temp. II, 78).* — *Manzoni, I promessi sposi: Questa, in un momento, ebbe messo in tavola* (cit. ibidem I, 215). — *Idem, ibidem: Tanto che, in quel viaggio, ebbe ammazzato in cuor suo don Rodrigo, e risuscitatolo almeno venti volte* (cit. ibidem; Rey-Dusseuils franska öfversättning: *tua, ressuscita).* Om betydelsen af hastighet eller plötslighet i dessa satser talar hvarje fransk grammatik, liksom den också i sådana satser, åtminstone i franskan, får sitt eget uttryck i bestämda ord. Ej alltid så i italienskan, där dock samma betydelse med rätta inlägges af flera grammatici. Paria säger (s. 103), at det handlar om en «azione avvenuta repentinamente e compiuta tutta ad un tratto». Så ungefärligen ock Blanc.

Det är ej lätt att säga, hvarifrån denna användning härleder sig. I *Die realen Tempora der Vergangenheit* har jag härledt den ur 2a sms. perfektets perfektiska bruk. Möjligt, att det träffar det rätta. En annan förklaring synes mig nu sannolikare, den nämligen att hjälpverbet här står med en mera självständig betydelse, betecknande vinnandet af ett snabbt resultat, och bildande en analogi till det svenska *fick* + perfektparticip. *Questa, in un momento, ebbe messo in tavola* skulle motsvara: «Hon fick bordet dukadt i ett ögonblick», eller med den vidareutveckling, som denna vändning tagit i Skåne: «Hon fick dukadt bordet i ett ögonblick,» eller måhända med tiden såsom ny verbform: «Hon fick dukat bordet.»

Slutligen förekommer 2a sms. perfektet i fornfransk tid i samma betydelse som det sammansatta pluskvamperfektet. *Crestien de Troyes, Cligés 3465: Si revint la toz esleissiez,*

Ou ses conpaignons ot leissiez. — *Villehardouin 111: Et lors fu a toz ceste parole retraite, si con l'emperere lor ot requise*[1].

Man har vanligtvis förklarat detta bruk af vår tidsform därmed, att enkla perfektet under den ifrågavarande perioden hade en utsträckt användning som imperfekt och att i följd däraf den med perfektet sammansatta tidsformen vore användbar i stället för den med imperfektet sammansatta, således *eut laissés* för *avait laissés.* Men det kan sättas i fråga, huruvida i satser af här anförda kategori hjälpverbsformen *eus* har den självständighet, att de speciella skiftningarna af dess användning kunna bestämma den sammansatta formens. En annan förklaring af det fornfranska pluskvamperfektiska bruket af 2a sms. perfektet synes mig åtminstone lika mycket berättigad. Det är bekant, att i fornfranskan enkla perfektet ofta förekommer i ställningar, där sedermera pluskvamperfektet anses behöfligt. Detta beror på ett fordom vanligt framställande af förflutna händelser såsom relationslösa, aoristiska. Exempel derpå anföras i stort antal i *Die realen Tempora II, 37;* så *Alexis 18: D'iloc alat en Alsis la citet, Por une imagine dont il odit parler.* — *Roland 1390: L'Arcevesques lur ocist Siglorel, L'encanteür ki ja fut en enfer* (Gautiers öfversättning: *avait été).* — *Villehardouin 42: Vint une novele en l'ost . . . que messire Folques li bons hom . . . qui parla premierement des croiz, fina et morut* (Du Canges öfversättning: *avoit préché . . . estoit décédé).* Det 2a sms. perfektet fick, såsom liktydigt med det enkla, samma användning, desto hellre som det dock mera betonade redan afslutad handling. På samma gång det enkla perfektets användning för sådant ändamål upphörde, dvs. vid gränsen mellan forn- och medelfranskan, upphörde ock det 2a sms. perfektets analoga användning.

---

[1] Flere exempel i *Die realen Temp. II, 81.* Ett par spanska ex. anföras ibid. I, 149; men då de äro sällsynta undantagsfall, förbigås de här.

Anmeldelser.

Moritz Cantor, Vorlesungen über Geschichte der Mathematik. I. Bd. Von den ältesten Zeiten bis zum Jahre 1200 n. Chr. 2. Auflage. Leipzig 1894, Teubner. VIII + 884 S.

Denne Bog paa over 800 Sider, indeholdende lutter lærde og videnskabelige Undersøgelser, har maattet udgives anden Gang efter 13 Aars Forløb, og førend det Værk, hvoraf den kun udgjør en Del, er afsluttet. Dette hænger sammen med, at der, ikke mindst ved Forfatterens tidligere Arbejder, alt forud var vakt megen Interesse for det deri behandlede Emne, og at denne Interesse ved selve Bogen fik et nyt Liv, der har lagt sig for Dagen ved Fremkomsten af en hidtil ukjendt Mængde mathematikhistoriske Undersøgelser. Vel have mange af disse ført til Berigtigelser af Enkeltheder hos Cantor, ja gjøre endog ofte temmelig modsatte Opfattelser gjældende; men ved den Maade, hvorpaa de næsten alle bygge paa, hvad der er tilvejebragt i det her anmeldte Værk, vise ogsaa de, at dette har fortjent sin gunstige Skjæbne.

De udmærkede Egenskaber, som dette skyldes, vilde maaske have gjort sig endnu mere gjældende, hvis Forfatteren havde ladet sin Bog fremtræde som *Haandbog* i Mathematikens Historie. Han har anvendt et overordentlig flittigt Liv til at samle alle de Oplysninger om sit Emne, direkte og indirekte, som han har kunnet finde i Værker fra de forskjellige Tider, i mathematiske og filosofiske eller historiske. Han har studeret betydelige og ofte med samme Iver tilsyneladende ubetydelige Forfattere. Han har med Skarpsindighed eftersporet de ofte tilfældige Traade, som røbe Sammenhængen, og tillige med Opmærksomhed fulgt og benyttet andre samtidige Undersøgelser. Derved er han naaet til en hidtil ukjendt Sammenhæng i vor Viden om Enkelthederne i Mathematikens Historie, samtidig med at han har fundet flere almindelige Resultater af Betydning. Blandt det, han saaledes har paavist, kan nævnes Sammenhængen mellem de forskjellige Skrifter, som henføres til Heron, Paavirkningerne af den græske Mathematik i den indiske, og ikke mindst den middelalderlige Abacusregnings Uafhængighed af den arabisk-indiske Regnekunst, en Omstændighed, der turde kaste Lys tilbage paa de romerske og maaske de græske Regnemidler.

Cantor fremstiller sit rige Stof med en sjælden Paalidelighed og Samvittighedsfuldhed, ikke som en Advokat for egne Meninger, men som den, der ønsker at bringe alt det frem, som bør lægges til Grund for Dannelsen af en Mening. Tidligere Modstanderes Argumenter ere tidt fremstillede ligesaa fuldstændig

som hans egne, og nye Modstandere kunne hos ham selv finde en rigtig Redegjørelse ogsaa for de Fakta, som føre dem til afvigende Anskuelser.

Til Bogens store Brugbarhed som Haandbog bidrager ogsaa *Cantors* Frygt for at «læse noget ind i en Forfatter». Naar *Cantor* siger, at et Resultat er at finde hos den og den, kan man sikkert vide, ikke blot at dette er Tilfældet, men ogsaa at det fremtræder i en Skikkelse, hvis fulde Overensstemmelse med den moderne Gjengivelse ikke lader Skygge af Tvivl. Dette Fortrin hænger imidlertid sammen med en svag Side, der især gjælder Bogen opfattet som Lærebog eller Forelæsninger. Det er Forfatterens Mangel paa virkelig Indtrængen i de *store* mathematiske Forfatteres Tanker og Betragtningsmaader. Vel kan han ogsaa for disses Vedkommende opregne bestemte, i Nutiden kjendte Resultater, som først optræde hos dem; men de Opfattelser, som ikke saaledes kunne indregistreres i Nutidens Skema, og som netop derfor fortjene at kjendes af Nutiden, de Tanker, der, fordi man ikke havde Nutidens Hjælpemidler, maa optræde i en fremmed Skikkelse, blive ofte fuldstændig borte for ham og dermed den Indflydelse, de have haft paa den følgende Udvikling. Ja han har endog saa lidt Interesse for dem, at han i sin Tid skrev et større Arbejde om Euklid og hans Aarhundrede, førend han selv havde gjort direkte Bekjendtskab med *Apollonios'* opbevarede Hovedværk. Senere er han heller ikke trængt dybere ind i Forstaaelsen af dettes storartede Indhold, end at han S. 325 i den anmeldte Bog mener, at de 4 første Bøger lige netop skulde bringe det nødvendige til at løse det deliske Problem, den Opgave, hvortil Keglesnitslærens tidligste Optræden hos Grækerne var knyttet. Inter Under, at han da forbavses over de iøjnefaldende store Resultater, som strax efter naas i 5te Bog.

Det bør dog indrømmes, at et virkelig indgaaende Studium af de store Forfattere fra Oldtiden (og senere fra Begyndelsen af den nyere Tid) er meget besværligt og ikke vilde have levnet *Cantor* tilstrækkelig Tid til sine mere historiske Undersøgelser, og at han derfor kan have gjort fuldkommen Ret i at overlade det til andre. Vor Anmeldelse bør imidlertid ogsaa sige, hvad man *ikke* skal søge i hans Bog.

Ved den foreliggende anden Udgave har nærværende Anmelder (der ikke selv først havde tilbudt at anmelde Bogen) en særlig Anledning til at komme tilbage til denne Mangel. Jeg har nemlig i mit Skrift om Keglesnitslæren i Oldtiden dels paavist, at den var tilstede i første Udgave, dels gjort mit Bedste for at udfylde den. Jeg forstaar nu godt, at Forfatteren, hvem den nye Udgave har afbrudt i Arbejdet med det store Værks Fortsættelse, hverken har fundet Lejlighed til at følge eller imødegaa mine Indvendinger. For at tage Stilling til dem maatte han have haft Tid til et nyt og indgaaende Studium af de gamle Forfattere, og en-

hver Indrømmelse vilde have krævet større Omarbejdelser end de Smaarettelser, hvortil ogsaa mine Paavisninger af nogle rent faktiske Fejltagelser have givet Anledning. Jeg kunde derimod have ønsket, at *Cantor*, ogsaa andre Steder end S. 276, i sine Noter havde givet nogen Anvisning til at finde mine Bidrag til at kjende og forstaa den græske højere Mathematik. Det vilde stemme med den smukke Bestræbelse, hvorom han udtaler sig i Forordet, for blandt det i de sidste 13 Aar fremkomne ogsaa at nævne det, hvortil han ikke kunde slutte sig, og det vilde stemme med den Hensynsfuldhed, som han ellers viser Anskuelser, der afvige fra hans egen.

Iøvrigt finder man omkring i 2den Udgave mange smaa Tilføjelser og Ændringer, der vise, hvor godt Forfatteren følger med, hvad nyt der fremkommer. Den betydeligste er maaske, at Arithmetikeren *Thymaridas* fra Paros efter *Tannerys* Undersøgelser er flyttet fra Nypythagoræerne til de gamle Pythagoræere.

H. G. Zeuthen.

Byron's Siege of Corinth. Mit Einleitung und Anmerkungen herausgegeben von *Eugen Kölbing.* Berlin 1893, Felber. LX + 155 pp.

Den fortjente Udgiver af *Englische Studien,* E. Kölbing, Professor i engelsk Filologi ved Universitetet i Breslau, har i ovennævnte Bog leveret en Udgave af et af de Byronske fortællende romantiske Digte, gennemført efter Principper, udstyret med et tekst-kritisk og eksegetisk Apparat og behandlet med en Flid og Lærdom, som om Navnet Byron tilhørte en Oldtidsforfatter, ærværdiggjort ved Aarhundreders Støv. Et godt Tegn iøvrigt, at sligt begynder at ske. Det viser en stigende Interesse for de moderne Sprogperioders Litteraturer, og det tyder paa en rigtig Erkendelse af, at der ikke behøver at gaa saa overvættes mange Aar hen, för et Værk for den almindelige Bevidsthed glider ud af sin sproglige og litteraturhistoriske Sammenhæng med Forfatterens andre Arbejder og Samtidens øvrige Frembringelser. Der skal ofte ikke mange Snese af Aar til at utydeliggöre og tilsløre saaledes, at en forstaaende Kommentar vil føles som en Hjælp selv for den, der vil nöjes med et almindeligt Indtryk. I endnu höjere Grad vil det da være Tilfældet, hvor der — som ved Universitetsstudiet — fordres en i Detaillerne klar Opfattelse og nöjagtig Forstaaelse eller — undertiden — Viden om Ikke-Forstaaelse.

For saa vidt er det da godt nok, at ogsaa Byron bliver Genstand for omhyggelige Udgaver som denne ved Prof. Kölbing. Derimod kunde der vel siges noget imod netop at vælge et Digt som *The Siege of Corinth.* Det maa jo dog betragtes som en fastslaaet litterærhistorisk Kendsgerning, at alt det betydeligste i Byrons Digtning ligger paa denne Side af April 1816, da han, efter at være bleven skilt fra sin Hustru, forlod England for ikke mere levende at vende tilbage. I hans Digtnings förste Periode kan der være kønne og gode Ting; men det, som gör Byron til den store Kraft i Litteraturen, stammer udelukkende fra dens sidste Afsnit. Hvorfor da ikke hellere sætte en saa kunstfærdigt udskaaren Ramme, som Kölbings Kommentar danner, om et af Byrons bedre eller bedste Værker?

I Indledningens förste Afsnit omtales Digtets Udgivelse, og der gives Oplysninger om den Maade, hvorpaa den samtidige Kritik modtog det. I andet Afsnit meddeles der en af orienterende Bemærkninger ledsaget særdeles fyldig bibliografisk Fortegnelse over de forskellige Udgaver af Digtet, der naturligvis for de seneres Vedkommende former sig til en Fortegnelse over Udgaver af Byrons samlede Værker. I Afsnittet om Digtets Genesis henviser Kölbing bl. a. til en mulig Paavirkning fra Southeys Epos *Roderick, the Last of the Goths.* Under Behandlingen af dets sproglige og metriske Form dvæler Udgiveren udførlig ved de i Digtet forekommende Alliterationer, som han omhyggelig skematiserer. Endelig følger der (i Afsnit V) en Omtale af de to eneste tidligere tyske Udgaver og af Principperne for Kölbings egen.

Saa kommer selve Teksten, for hvilken Kölbing med Rette har lagt til Grund Digtets förste Udgave, — eller hvad han anser for förste Udgave[1]. Helt igennem er denne Tekst paa det omhyggeligste ledsaget af Varianter fra de forskellige senere Udgaver, og overhovedet har Udgiveren ingen Flid og Möje sparet for at lade den optræde i en korrekt og tekstkritisk ulastelig Form.

Anmærkningerne optager lidt over 100 Sider, mere end det dobbelte af selve Digtets Omfang. Jeg nægter ikke, at det forekommer mig, at en Del af dem uden Skade for den tilbørlige Forstaaelse af Teksten kunde have været udeladte. De vidner

[1] Jeg er nemlig ikke ganske sikker paa, at Kölbing har Ret, naar han (p. XII) bestrider den vistnok almindelige Antagelse, at *The Siege of Corinth* fra förste Færd udkom i en Separatudgave (Januar 1816), og hævder, at det straks udkom i et Bind sammen med *Parisina* i Februar 1816. Kölbing taler selv (p. XIV) om en Kritik af *Siege of Corinth* i *The Monthly Catalogue* for Januar 1816, — hvorledes kunde Digtet være recenseret i Januar, naar det — som K. vil — först udkom i Februar? — Med Hensyn til Teksten spiller dette dog ingen Rolle, da Digtets tre förste Udgaver er saa godt som ens.

om Kommentatorens Lærdom og store Belæsthed; men de synes mig ikke alle at være prægede af den forstaaende Takt, som fjerner Törhed og Pedanteri fra Betragtningen af et Digterværk. Det er naturligvis ikke altid let at holde sig indenfor de rette Grænser, der jo desuden kan omdisputeres; her synes de mig imidlertid stundom ubetinget overskredne. Naar saaledes Byron i Vers 332 flg. sammenligner Sneen paa Parnassets Top med et Ligklæde, som Friheden bredte ud deroppe, da den flygtede fra Landet, og Kölbing hertil föjer følgende Bemærkning: «Der Dichter hat dabei nur nicht bedacht, dass das von ihm als Leichentuch bezeichnete Schneegewand des Berges schon vorhanden war zu einer Zeit, wo die griechische Freiheit in vollster Blüte stand,» — saa er dette naturligvis rent snusfornuftmæssig rigtigt; men Fornuften er nu en Gang ikke den eneste Evne, Poesien henvender sig til, og hvem uden den lærde Kommentator *ex officio* vilde vel ved et fantasibevæget Udtryk som dette nænne advarende at hæve Pegefingeren mod Digteren? Endvidere: det kan have sin store psykologiske Interesse at se, hvorledes den Luft af digteriske Forestillinger og Billeder, hvori en Forfatter lever, indsuges og bearbejdes af ham, eller at efterspore, hvorledes bestemte Forestillinger hos Digteren kommer igen i lidt ændrede Former paa forskellige Tidspunkter af hans Liv; og af saadanne Bidrag indeholder Kölbings Anmærkninger særdeles mange, samlede med en overordentlig Agtpaagivenhed mangfoldige Steder fra. Men sligt kan overdrives. Den ret naturlige Ting, at Byron kalder Maanen *round* (V. 198), behøver dog næppe yderligere at slaas fast ved Henvisning til et Par Steder i *Manfred* og *Don Juan*, hvor Digteren gör samme forbløffende Iagttagelse. Et saa hyppigt sprogligt Udtryk som *the thick of the fight* (V. 786) og et saa lidet paafaldende Billede som *mercy's gate* (V. 593) kunde godt passere uden Parallelsteder. Ved den nærliggende Sammenligning, at Krigerne laa i Rækker, som de var faldne, ligesom det af Høstkarlen slagne Græs (V. 690—93), synes der ikke at være nogen Nødvendighed for at anføre Citater baade fra *Don Juan* og *Sardanapalus,* hvori lignende Udtryk forekommer, endnu mindre for i Sammenhæng hermed at citere Steder af *Childe Harold* og *The Island,* der — som Kölbing selv siger — egentlig ikke indeholder samme Billede. Det sidste er ikke det eneste Eksempel paa, at Udgiveren driver sit Hang til Parallelisering saa vidt, at han anfører Steder, hvor der siges noget andet end eller det modsatte af den Passus, han kommenterer. I V. 165—66 taler f. Eks. Byron om Ballets dansende Par, der endnu ikke, naar Morgenen bryder frem, er blevne trætte af Dansen. I den Anledning fortæller Kölbing os, at saaledes gaar det ikke(!) Laura i *Beppo;* hun holder op i Tide: «Zu den Damen, die bis zu Sonnenaufgang den Ballsaal nicht verlassen, gehört Laura in Beppo nicht, die zu vorsichtig

ist, um ihre Schönheit dieser Probe auszusetzen; es heisst von ihr etc.»; — ja vi skaanes end ikke for et Citat paa 7 Linjer af *Marino Faliero*, der skildrer Følgerne(!) af en saadan Nat, tilbragt i Dans og Svir (se endvidere Anm. til V. 237 flg., 297 flg., 309 flg., 534). Ved Noter af den Art er dog sikkert Maalet overskredet og intet til Klargörelse af Teksten opnaaet. Ganske paa sin Plads er derimod Bemærkningerne S. 118—25 om Beckfords *Vathek* og den Magt og Indflydelse, som denne mærkelige Roman med sin Blanding af Fantasi og Skepsis øvede paa Byrons Sind; aldeles uimodsigelig er Paavirkningen i de Linjer af *The Giaour*, som Kölbing anfører; mindre sikker synes den paa et Par andre Steder; men forøvrigt er hele Afsnittet fuldt af Interesse og særdeles oplysende. Fuldt berettiget er også Anmærkningen til V. 575 flg., hvor Erindringen om et tidligt Ungdomsindtryk paavises paa forskellige Punkter af Byrons senere Digtning. — Ved disse Bemærkninger skulde der være antydet, hvor omtrent det forekommer mig, at Grænsen for, hvad der burde medtages af Forklaringer, skulde være sat.

Med Hensyn til den sproglige Forstaaelse er Kölbing naturligvis gennemgaaende en paalidelig Fører. Kun et Par Indvendinger maa jeg have Lov at göre. Side 78 henviser Kölbing til *Childe Harold's* fjerde Sang, Stanze XXIII, der lyder:

But ever and anon of griefs subdued
There comes a token like a scorpion's sting,
Scarce seen, but with fresh bitterness imbued;
And slight withal may be the things which bring
Back on the heart the weight which it would fling
Aside for ever: it may be a sound —
A tone of music — summer's eve — or spring —
A flower — the wind — the ocean — which shall wound,
Striking the electric chain wherewith we are darkly bound.

Hvorledes Kölbing kan finde, at Byron deri taler om «rätselhafte Klänge in der Luft, welche Traurigkeit verursachen», er ikke klart; her er jo kun Tale om, at gamle Sorger pludselig kan vækkes i Sindet ved en Ideassociation, fremkaldt ved en ringe Ting: en særegen Lyd, en Tone, en Blomst, et Vindpust osv. — I Anm. til V. 332 anføres to Linjer af *Childe Harold* III, 92:

And Jura answers, through her misty shroud,
Back to the joyous Alps, who call to her aloud!

Naar Kölbing her opfatter *shroud* som «Leichentuch», er det efter hele Sammenhængen sikkert urigtigt; der er Tale om Bjærgene, som jublende raaber til hinanden med skraldende Tordenbrag; Forestillingen om et «Ligklæde» er her aldeles ikke paa sin Plads; *shroud* er paa dette Sted blot «Skrud», «Klæd-

ning» *(misty shroud:* «Taageskrud»), en Betydning, som Ordet jo tidligere har haft og endnu i Poesi kan have. — Paa Tekstens V. 907 flg. har Kölbing utvivlsomt set sig blind, som det jo kan hænde den bedste. Der skildres, hvorledes Minotti, bragt til det yderste i Kampen, staar ved Alteret, over hvilket et Madonnabillede hænger; Billedet var

> . . . placed upon that holy shrine
> To fix our thoughts on things divine,
> When pictured there, we kneeling see
> Her, and the boy-God on her knee,
> Smiling sweetly on each prayer
> To heaven, as if to waft it there.

Meningen af de sidste Linjer synes mig simpel: knælende foran Alteret ser vi Madonna med Barneguden paa Skødet afmalet der, «smilende mildt til enhver Bön [der bedes] til Himlen, som om hun vilde bringe den didhen». Ifølge sin Anmærkning til Stedet vil Kölbing forbinde *smiling sweetly* med *to heaven (to smile to one* siges næppe paa Engelsk) og oversætte *on* i *on each prayer* med «bei» (skal vel være analogt med et Udtryk som *on his return*), hvad der næppe gaar an her; derimod er Forbindelserne *to smile on one* og *a prayer to heaven* jo ganske almindelige.

Til Slutning henstiller jeg til Overvejelse en Konjektur til Digtets Vers 339, hvor Ordet *wake* volder Vanskelighed. V. 337—40 lyder:

> Oh, still her [ɔ: Frihedens] step at moments falters
> O'er withered fields, and ruined altars,
> And fain would wake, in souls too broken,
> By pointing to each glorious token.

Kölbing ser kun den Udvej at tage *wake* som intransitivt Verbum og slette det umiddelbart følgende Komma, hvorved dog Meningen, som han selv indrömmer, endnu bliver «etwas gezwungen»; der sker jo ogsaa derved nogle saare betænkelige Brud i det poetiske Billede, idet Friheden först skildres som dvælende paa de græske Sletter og i Tempelruinerne, derpaa pludselig (i V. 339) skal vaagne i de nedböjede Sjæle og saa atter (i det følgende Vers) fare ud og pege paa Mindesmærkerne fra Fortiden. Jeg foreslaar at læse:

> And fain would *waken* souls too broken,

hvorved Meningen bliver simpel og klar. At Lady Byron, der renskrev Digtet, kan have læst *wake in* for Kladdens *waken*, er ikke urimeligt, og Kommaet efter *wake* kan saa være føjet til for at bringe engelsk Orden i Tegnsætningen.

April 1894.

Ad. Hansen.

Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning, udgivne af det philologisk-historiske Samfund. I–III, Nr. 1—15. Kjøbenhavn 1891—93, Kleins Forlag.

Det er med berettiget stolthed, at det filologisk-historiske samfunds mangeårige, energiske formand, dr. *C. Jorgensen*, kan se tilbage paa den række af studier, som i løbet af de tre sidste år er blevet offenliggjorte i samfundets navn under hans avspicier, og man må håbe, at dette foretagende, der forøvrigt støttes af staten med et årligt tilskud, må kunne fortsættes på samme smukke måde som hidtil. Hensigten var at give *Enkeltbehandlinger af Æmner fra Sprogvidenskab og Oldtidsvidenskab af Fagmænd i en for alle dannede Læsere let tilgængelig Form*, og dette formål er blevet således realiseret, at skrifterne såvel ved indhold som form gør de danske filologer al ære, så hvis de «dannede Læsere» ikke indfinder sig, er fejlen kun deres. Som rimeligt er, har den klassiske filologi leveret hovedparten af bidragene; fire hæfter give oversættelser af græske forfattere: *Lukians* Timon, gudesamtaler, samtaler i havet, Menippos' rejse (ved *Gertz*), *Sofokles'* Antigone (ved *Thor Lange*), *Aristoteles'* Athens forfatningshistorie (ved anmelderen), medens fire afhandlinger af en og samme forfatter (*Heiberg*) behandle litterære og historiske æmner fra det græske åndsliv i oldtiden og den nyere tid: Kvindespørgsmålet i det gamle Athen, Hippokrates, Genoplivelsen af studiet af Græsk, Et mislykket renæssancetilløb. Antike, ikke-klassiske æmner findes behandlede i *H. O. Lange*'s Den store Sphinx ved Gizeh og *Dines Andersens* Udvalg af Rasaváhiní. Tre afhandlinger have hentet deres stof fra den nyere tids litteratur, som egenlig synes at måtte ligge udenfor foretagendets ramme, hvad man i betragtning af deres værd let tilgiver (En theaterforestilling i middelalderen ved *Nyrop*, Chaucers liv og digtning ved *Jespersen*, Molière og hans modstandere 1662—64 ved *Sandfeld Jensen*). Derimod falder kun en eneste afhandling ind under sprogvidenskaben, nemlig *Jespersens* «Fremskridt i sproget», der så også ved sit omfang og endnu mere ved sin værdi gør fyldest for mange. At det er gået således med den ene side af foretagendet, den sproglige, er måske dog ikke at beklage; sproglige undersøgelser er nu engang ikke mad for allemand.

Skulde man tillade sig at give studiernes udgiver et råd, vilde det blive en ærbødig henstilling om muligvis at skaffe en afhandling om det græske teaters ydre indretning, et æmne, der nok fortjente at fremstilles af en kyndig hånd. Derimod må jeg bestemt fraråde at søge eller modtage medarbejdere udenfor fagmændenes kres; det enkelte forsøg, der i de foreliggende 3 bind er blevet gjort i den retning, er både ved stofvalg og udførelse faldet så slet ud, at det kun kan have betydning som modsætning og advarende exempel.

April 94. **Karl Hude.**